

RIKSANTIKVAREN/ØKOKRIM

KULTUR- MINNE- VERN

KULTURMINNELOVEN
MED KOMMENTARER

Jørn Holme (Red)

FORFATTERE:

MARIE FINNE, tidligere seniorrådgiver hos Riksantikvaren
SINDRE FJELI, tidligere seksjonssjef hos Riksantikvaren
RAGNHILD GURIBYE, seniorrådgiver i Klima- og miljødepartementet
KAARE STANG, seniorrådgiver hos Riksantikvaren
JØRN HOLME, sorenskriver i Vestfold tingrett

KULTURMINNEVERN

KULTURMINNELOVEN MED KOMMENTARER

JØRN HOLME (RED.)

KULTURMINNEVERN

KULTURMINNELOVEN MED KOMMENTARER

RIKSANTIKVAREN/ØKOKRIM

© Riksantikvaren og Økokrim 2020

Prosjektstyring: Eline Ova Sveen
Bilderedaksjon: Kaare Stang og Adam Lindhagen
Omslagsbilde: Birger Lindstad. ©Riksantikvaren
Omslagsdesign: Julie Wennesland, 07 Media
Grafisk formgivning: Mari Hulbækdal, 07 Media
Repro og trykk: 07 Media
Papir: 130 g Galerie Art Silk
Boken er satt med Minion 10,5/14 pkt

ISBN 978-82-7574-130-9 (trykt)
978-82-7574-131-6 (PDF)

3. utgave
1. opplag

Boken kan også lastes ned som interaktiv pdf-fil på
Riksantikvaren og ØKOKRIMs nettsider.

Innhold

Lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50	13
<i>Jørn Holme og Kaare Stang</i>	
1 Generelt om kulturminneloven	14
1.1 Lovens bakgrunn.....	14
1.1.1 Kort lovhistorikk.....	14
1.1.2 Kulturminneloven.....	16
1.2 En oversikt over lovens virkemidler.....	16
1.3 Kort om kulturminnevern utenfor kulturminneloven...	18
1.4 Hvilke offentlige organer er myndighet etter loven?.....	20
1.5 Forholdet til forvaltningsloven.....	20
1.5.1 Innledning.....	20
1.5.2 Enkeltvedtak som fattes med hjemmel i kulturminneloven.....	20
1.5.3 Kort om saksforberedelse ved enkeltvedtak.....	21
1.5.4 Hva skal enkeltvedtaket inneholde?.....	21
1.5.5 Om klage og omgjøring av enkeltvedtak.....	22
1.5.6 Særlig om hvem som er part.....	22
1.5.7 Særlig om rettslig klageinteresse.....	23
1.6 Brudd på lovens bestemmelser.....	24
1.7 Utløser fredning krav på erstatning?.....	25
1.8 Kulturminnelovens stedlige virkeområde.....	29
<i>Jørn Holme</i>	
2 Kapittel I – Formål og virkeområde	30
2.1 Innledning.....	30
2.2 § 1 Lovens formål.....	30
2.2.1 Generelt om bestemmelsen.....	30
2.2.2 Første ledd – kulturminnevern som en integrert del av miljøvernet.....	30
2.2.3 Andre ledd – kulturminnevernets formål.....	32
2.2.4 Tredje ledd – kulturminnevern som et sektorovergripende hensyn.....	35
2.3 § 2 Kulturminner og kulturmiljøer – definisjoner.....	36
2.3.1 Generelt om bestemmelsen.....	36
2.3.2 Første ledd – definisjon av begrepet kulturminner.....	36
2.3.3 Andre ledd – definisjon av begrepet kulturmiljø.....	38
2.3.4 Tredje ledd – botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster.....	38
2.3.5 Fjerde ledd – loven verner bare kulturhistorisk verdifulle kulturminner.....	38
<i>Ragnhild Guribye og Jørn Holme</i>	
3 Kapittel II – Automatisk fredete kulturminner	40
3.1 Innledning.....	40
3.2 Automatisk fredning av faste kulturminner – en kort historikk.....	41
3.3 § 3 Forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner.....	45
3.3.1 Generelt om bestemmelsen.....	45
3.3.2 Første ledd – hvilke tiltak er forbudt?.....	45
3.3.3 Nærmere om skjemmebegrepet.....	48
3.3.4 Særlig om forholdet til automatisk fredete byggverk.....	50
3.3.5 Andre ledd første punktum – fortsatt drift.....	50
3.3.6 Andre ledd andre punktum – forbud mot dypere pløying enn tidligere.....	53
3.4 § 4 Automatisk fredete kulturminner.....	54
3.4.1 Generelt om bestemmelsen.....	56
3.4.2 Det kulturhistoriske skjønn er avgjørende.....	57
3.4.3 Er oppregningen uttømmende?.....	59
3.4.4 Nærmere om de enkelte typer kulturminner.....	59
3.4.5 Særlig om bygninger og ruiner fra middelalderen.....	64
3.4.6 Andre ledd – samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre.....	67
3.4.7 Tredje ledd – erklært stående byggverk fra perioden 1537–1649.....	70
3.4.8 Fjerde ledd – §§ 16 til 18 gis anvendelse.....	72
3.4.9 Femte ledd – særskilt bevisbyrderegel om hva som regnes som automatisk fredet kulturminne.....	72
3.4.10 Sette ledd – Riksantikvaren avgjør ved tvil.....	73
3.4.11 Registrering av automatisk fredete kulturminner.....	74
3.5 § 5 Tinglysing av automatisk fredete byggverk.....	76
3.6 § 6 Sikringssone.....	76
3.6.1 Generelt om bestemmelsen.....	76
3.6.2 Første ledd – særskilt fastsatt sikringssone.....	77
3.6.3 Andre ledd – fem meters sikringssone.....	80
3.7 § 8 – Tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner.....	81
3.7.1 Generelt om bestemmelsen.....	81
3.7.2 Første ledd første punktum – meldeplikt om tiltak som kan berøre automatisk fredete kulturminner.....	83
3.7.3 Første ledd andre punktum – vedtak om dispensasjon...	85
3.7.4 Nærmere om skjønnet i dispensasjonssaker.....	86
3.7.5 Særlig om vilkår for dispensasjon.....	88
3.7.6 Første ledd tredje punktum – klage over dispensasjonsvedtak.....	88
3.7.7 Andre ledd første punktum – stanse- og meldeplikt under arbeid.....	89
3.7.8 Andre ledd andre punktum – dispensasjonsmyndigheten avgjør om arbeidet kan fortsette.....	89
3.7.9 Tredje ledd – ulovlige oppførte byggverk, anlegg mv.	90
3.7.10 Fjerde ledd første punktum – dispensasjon gjennom reguleringsplan.....	91
3.7.11 Særlig om kommuneplanens arealdel.....	95

3.7.12	Fjerde ledd andre punktum – dispensasjon gjennom kommuneplanens arealdel.....	96
3.7.13	Særlig om reguleringsplaner vedtatt før kulturminnelovens ikrafttredelse 15. februar 1979.....	97
3.7.14	Klage på planvedtak og saksbehandlingsfeil i planbehandlingen	97
3.7.15	Riksantikvarens retningslinjer for utsettelse av undersøkelsesplikten i kml. § 9.....	97
3.8	§ 9 Undersøkelsesplikt mv.	98
3.8.1	Generelt om bestemmelsen	98
3.8.2	Første ledd – offentlige eller større private tiltak.....	100
3.8.3	Hvem har undersøkelsesplikt?	102
3.8.4	Andre ledd – hvordan oppfylles undersøkelsesplikten? ..	102
3.8.5	Nærmere om lovens frister for å avgi uttalelse	105
3.8.6	Forvaltningens uttalelse.....	106
3.8.7	Tredje ledd – undersøkelsesplikt ved forslag om reguleringsplan	107
3.9	§ 10 Utgifter til særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner.....	107
3.9.1	Generelt om bestemmelsen	107
3.9.2	Første ledd første punktum – tiltakshavers dekningsplikt.....	108
3.9.3	Utgifter til undersøkelser ved utarbeiding av reguleringsplan (områderegulering og detaljregulering)	109
3.9.4	Hvilke utgifter er tiltakshaver forpliktet til å dekke?	110
3.9.5	Første ledd andre punktum – statlig dekning ved særlige grunner	111
3.9.6	Første ledd tredje punktum – mindre private tiltak.....	112
3.10	§ 11 Vedlikehold, gransking mv.....	114
3.10.1	Generelt om bestemmelsen	114
3.10.2	Første ledd bokstav a – registrering, skjøtsel mv.	114
3.10.3	Første ledd bokstav b – utgravinger, sikringstiltak mv.....	119
3.10.4	Andre ledd – tiltak som utløser krav på erstatning	120

Sindre Fjell og Jørn Holme

4	Kapittel III – Løse kulturminner.....	122
4.1	Innledning	122
4.2	§ 12 Eiendomsretten til løse kulturminner	122
4.2.1	Generelt om bestemmelsen	123
4.2.2	Første ledd – staten har eiendomsrett ved funn	124
4.2.3	Nærmere om hvilke løse kulturminner som omfattes av statens eiendomsrett.....	125
4.2.4	Særlig om eiendomsretten til tidligere funn	127
4.2.5	Andre ledd første punktum – Riksantikvaren avgjør ved tvil.....	129
4.2.6	Andre ledd andre punktum – vedtak om løse kulturminner uten hensyn til alder.....	130
4.2.7	Tredje ledd – ekspropriasjon av løse kulturminner	130
4.2.8	Fjerde ledd – nærmere saksbehandlingsregler.....	131
4.2.9	Femte ledd – krav på erstatning	131
4.2.10	Sjette ledd – lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom får anvendelse.....	131
4.2.11	Syvende ledd – det offentlige forkjøpsrett ved auksjonssalg.....	131
4.3	§ 13 Vern, finnerlønn mv.	131
4.3.1	Generelt om bestemmelsen	132
4.3.2	Første ledd første punktum – forbud mot skade.....	132
4.3.3	Første ledd andre punktum – retten til å grave frem, ta opp m.m. løse kulturminner.....	133
4.3.4	Særlig om bruk av metalldetektor og søk etter gjenstander på annen manns grunn	134
4.3.5	Andre ledd – plikt til å melde funn av løse kulturminner	136
4.3.6	Tredje ledd – finnerlønn	137
4.3.7	Fjerde ledd – avståelse av statlig eiendomsrett	140

Jørn Holme

5	Kapittel IV – Skipsfunn og fartøyvern.....	142
5.1	§ 14 Skipsfunn.....	142
5.1.1	Generelt om bestemmelsen	142
5.1.2	Hvor langt ut i sjøen gjelder kulturminneloven?.....	144
5.1.3	Første ledd – skipsfunn i statens eie	145
5.1.4	Andre ledd første punktum – utgraving, konservering og vern mv. av skipsfunn	148
5.1.5	Andre ledd andre punktum – forbud mot inngrep i skipsfunn uten tillatelse.....	148
5.1.6	Andre ledd tredje punktum – varsling av eier eller bruker av grunnen	150
5.1.7	Andre ledd fjerde punktum – §§ 9, 10 og 11 andre ledd får anvendelse	150
5.1.8	Tredje ledd – finnerens meldeplikt.....	152
5.1.9	Fjerde ledd – finnerlønn	153
5.1.10	Kulturminner under vann som ikke er knyttet til båter ..	155
5.1.11	Vern av skipsvrak yngre enn 100 år	156
5.1.12	Om områdefredning rundt skipsfunn – forbud mot å dykke på skipsvrak mv.	158
5.1.13	Øvrige lovregler som kan forby/begrense dykking.....	158
5.2	§ 14 a Fredning av båter.....	160
5.2.1	Generelt om bestemmelsen	160
5.2.2	Første og andre ledd – hjemmel til å frede båter.....	161
5.2.3	Tredje ledd – avmerking av fredningsvedtaket i skipsregisteret, mv.	163

Marie Finne og Jørn Holme

6	Kapittel V – Fredning ved enkeltvedtak.....	164
6.1	Innledning	164
6.1.1	Oversikt.....	164
6.1.2	Forholdet til reguleringsplan.....	166
6.1.3	Rette myndighet i fredningsaker etter kapittel V.....	167
6.1.4	Endring og opphevelse av fredningsvedtak	167
6.1.5	Skjønnsutøvelsen ved fredningsvedtak.....	169
6.2	§ 15 Fredning av byggverk, anlegg mv. Fra nyere tid....	171
6.2.1	Generelt om bestemmelsen	171
6.2.2	Særlig om bygninger og anlegg som er fredet før 1. januar 1993	172
6.2.3	Første ledd første punktum – Hva kan fredes?	173
6.2.4	Særlig om deler av byggverk og anlegg.....	174
6.2.5	Grensen mellom løse og faste kulturminner.....	175
6.2.6	Første ledd andre punktum – fast inventar	175
6.2.7	Større løst inventar	176
6.2.8	Andre ledd – nærmere om byggverk og anlegg mv.	177
6.2.9	Tredje ledd – fredningsvedtakets nærmere innhold	180
6.2.10	Fjerde ledd – generell atferdsnorm	181
6.3	§ 15 a Dispensasjon	182
6.3.1	Generelt om bestemmelsen	182
6.3.2	Første ledd – lovens ramme for dispensasjon.....	182
6.3.3	Særlig om hvilke tiltak som er vesentlig inngrep	183
6.3.4	Andre ledd – adgang til å sette vilkår for dispensasjon...184	
6.3.5	Særlig om vederlag for utgiftsøkning.....	185
6.4	§ 16 Pålegg om utbedring etter skade på fredet byggverk eller anlegg.....	185
6.4.1	Generelt om bestemmelsen	185
6.4.2	Første ledd første punktum – pålegg når eier eller bruker skader byggverket	186
6.4.3	Første ledd andre punktum – pålegg når andre skader byggverket og eier eller bruker forholder seg passiv.....	187
6.4.4	Fristen for å følge pålegget	188
6.4.5	Andre ledd – hvis pålegget ikke følges.....	188
6.5	§ 17 Vedlikehold av fredet byggverk mv.....	188
6.5.1	Generelt om bestemmelsen	188
6.5.2	Første ledd første punktum – undersøkelse av fredet byggverk	189

6.5.3	Første ledd andre punktum – pålegg om vedlikehold ..	189	7.11.3	Hvilke organer har meldeplikt?	240
6.5.4	Første ledd tredje punktum – brudd på pålegget	190	7.11.4	Forholdet mellom meldeplikten i § 25 første ledd og samarbeidsplikten etter bestemmelsene i plan- og bygningsloven	243
6.5.5	Andre ledd – tilskudd til vedlikehold	190	7.11.5	Andre ledd – kommunens meldeplikt ved riving / vesentlig endring av ikke fredet byggverk fra før 1850...244	
6.6	§ 18 Skade ved brann mv.	191	7.12	§ 26 Forhåndsskjønn	245
6.6.1	Generelt om bestemmelsen	191	7.12.1	Generelt om bestemmelsen	245
6.6.2	Første ledd – skade ved brann eller annen ulykke	194	7.12.2	Når kan rettslig skjønn kreves?	246
6.6.3	Andre ledd første punktum – forsikringselskapets varslingsplikt	194	7.12.3	Andre punktum – fredning må treffes innen 1 år	246
6.6.4	Andre ledd andre punktum – fastfrysing av forsikringsutbetaling	195	7.12.4	Nærmere om forhåndsskjønn	247
6.7	§ 19 Fredning av område rundt et fredet kulturminne..	195	7.13	§ 27 Straff	247
6.7.1	Generelt om bestemmelsen	195	7.13.1	Generelt om bestemmelsen	247
6.7.2	Første ledd – områdefredning	197	7.13.2	Brudd på atferdsnorm	248
6.7.3	Andre ledd – fredningsbestemmelser	201	7.13.3	Nærmere om aktsomhetsnormen	248
6.7.4	Tredje ledd – dispensasjon	203	7.13.4	Særlig om rettsuvitethet	250
6.8	§ 20 Fredning av kulturmiljø	203	7.13.5	Forsøk og medvirkning	251
6.8.1	Generelt om bestemmelsen	203	7.13.6	Straffutmålingen	252
6.8.2	Første ledd – fredning av kulturmiljø	204	7.13.7	Særlig om foretaksstraff	257
6.8.3	Andre ledd – fredningsbestemmelser	207	7.13.8	Om konkurrens	258
6.8.4	Tredje ledd – dispensasjon	208	7.13.9	Inndragning	259
6.9	§ 21 Skjøtsel	208	7.13.10	Påtalen, straffeprosessloven § 62 a andre ledd og betydningen av allmennpreventive hensyn	261
6.9.1	Generelt om bestemmelsen	208	7.13.11	Foreldelse og påtalekompetanse	262
6.9.2	Første ledd – skjøtsel i område fredet etter §§ 19 og 20..	210	7.13.12	Krav om erstatning og istandsetting	263
6.9.3	Andre ledd – plikt til å varsle eier eller bruker	211	7.14	§ 28 Rette myndighet etter loven	265
<i>Marie Finne, Sindre Fjell og Jørn Holme</i>					
7 Kapittel VI – Særskilte bestemmelser			212		
7.1	§ 22 Regler for saksbehandling	212	Vedlegg I		
7.1.1	Generelt om bestemmelsen	212	267		
7.1.2	§ 22 nr. 1 – oppstart av fredningssak	213	Vedlegg II		
7.1.3	§ 22 nr. 2 – forslag til fredning skal kunngjøres og legges ut til offentlig ettersyn	214	277		
7.1.4	§ 22 nr. 3 – fremleggelse for kommunestyret	215	Vedlegg III		
7.1.5	§ 22 nr. 4 – midlertidig fredning	215	281		
7.1.6	Særlig om dispensasjon	219			
7.1.7	Særlig om samarbeidet med politiet ved vedtak om midlertidig fredning	219			
7.1.8	§ 22 nr. 5 – fredningsvedtak skal tinglyses	220			
7.2	§ 22 a Fredning av byggverk og anlegg i statens eie	221			
7.2.1	Generelt om bestemmelsen	221			
7.2.2	Første ledd første punktum – fredning ved forskrift	223			
7.2.3	Første ledd andre punktum – tinglysning	225			
7.2.4	Andre ledd – §§ 15 tredje og fjerde ledd, 15 a første ledd, 16–18 og 22 nr. 4 gis anvendelse	226			
7.2.5	Tredje ledd – områdefredning etter § 19 skal følge ordinær saksbehandling etter § 22	227			
7.3	§ 23 Utførselsforbud	227			
7.3.1	Generelt om bestemmelsen	227			
7.3.2	Første og andre ledd – kulturminner som omfattes av utførselsforbudet – hjemmel til å fastsette forskrift ..	229			
7.4	§ 23 a. Forbud mot innførsel av kulturgjenstander	230			
7.4.1	Generelt om bestemmelsen	230			
7.4.2	Hvilke gjenstander omfattes av innførselsforbudet	232			
7.5	§ 23 b. Tilbakelevering av kulturgjenstander og erstatning	232			
7.5.1	Generelt om bestemmelsene om tilbakelevering	232			
7.5.2	Første ledd – tilbakelevering	233			
7.5.3	Andre ledd – erstatning	236			
7.6	§ 23 c. Ettersøking mv.	236			
7.7	§ 23 d. Rettergangsregler	237			
7.8	§ 23 e. Eiendomsrett	237			
7.9	§ 23 f. Utfyllende bestemmelser	238			
7.10	§ 24	238			
7.11	§ 25 Meldeplikt for offentlige organer	238			
7.11.1	Generelt om bestemmelsen	238			
7.11.2	Første ledd – nærmere om hvilke tiltak som skal meldes	239			

Redaktørens forord

Bakgrunnen for ØKOKRIMs bøker om kulturminnevern i 2001, var et stort behov for kunnskap om et spesielt og vanskelig fagfelt innen miljøforvaltningen og miljøstrafferetten. Mange saker om brudd på kulturminneloven ble henlagt og straffene var minimale. Innen kulturminneforvaltningen savnet man særlig en lovkommentar til kulturminneloven, hvor forarbeider, rettspraksis og forvaltningspraksis kunne bli presentert.

Jeg var den gang assisterende ØKOKRIM-sjef og hadde hatt ansvaret som førstestatsadvokat for fagfeltet miljøkriminalitet i flere år. I 1997 var jeg så privilegert å få viktig erfaring fra kulturminneforvaltningen som konstituert assisterende direktør hos Riksantikvaren. Forordet ble i 2001 skrevet av daværende justisminister Hanne Harlem og miljøvernminister Siri Bjerke. Bøkene ble distribuert til den regionale kulturminneforvaltningen, kommunene, påtalemyndigheten og politiet. Stor etterspørsel gjorde at ny utgave kom allerede i 2005, da med forord fra justisminister Odd Einar Dørum og miljøvernminister Knut Arild Hareide.

ØKOKRIM skal ha stor takk for at de bekostet utgivelsen. Miljøverndepartementet ga også støtte slik at bøkene kunne utstyres med bilder og illustrasjoner.

Etter 15 år siden siste utgave, er det et stort behov for en revidert lovkommentar. Det har jeg ikke minst erfart i mine ni år som riksantikvar. Kulturminneloven er blitt endret flere ganger, og det foreligger en rekke viktige dommer på feltet, ikke minst fra Høyesterett. Retts-tilstanden er også utdypet med viktige forvaltningsvedtak fra Riksantikvaren og Klima- og miljødepartementet (tidligere Miljøverndepartementet). Behovet for en ny lovkommentar ble ytterligere forsterket av den store

endringen i ansvarsfordeling innen kulturminneforvaltningen gjeldende fra 2020. De nye fylkeskommunene og Sametinget fikk et betydelig utvidet ansvarsfelt overført fra Riksantikvaren av regjeringen.

Lovkommentaren erstatter bind II av *Kulturminnevern*, 2. utgave, som utkom i 2005. Store deler av bind I er fortsatt relevant, selv om den ikke er oppdatert.

Denne lovkommentaren utgis både i digital og trykt utgave. Det viktigste er kanskje at den nå er fritt tilgjengelig og nedlastbar på Riksantikvaren og ØKOKRIM sine nettsider. Lovkommentaren kan nå fritt benyttes av eiere, kommuner, frivillige innen kulturarvfeltet og enhver som er interessert i fagfeltet. Vi tar sikte på å oppdatere den digitale versjonen jevnlig. Det er flott av Riksantikvaren at direktoratet med Hanna Kosonen Geiran i spissen har prioritert og bekostet nyttingen.

I boken er nå uttrykkene kulturminneforvaltningen/kulturminnemyndighetene nå erstattet med kulturmiljøforvaltningen/kulturmiljømyndighetene som en oppfølging av ny begrepsbruk etter siste stortingsmelding, Meld. St. 16 (2019–2020).

Lovkommentaren til kulturminneloven er denne gangen utgitt av Riksantikvaren i et nært samarbeid med ØKOKRIM. Oppdateringen er i forståelse med de opprinnelige forfatterne gjort av juristene Kaare Stang, Jørgen Reiss-Jacobsen, Lars Bru, Inger Johanne Rystad, Eline Ova Sveen, Elisabeth Nordling, Yngvild Solberg Greiner, Tove Elise Ihler og Sindre Fjell hos Riksantikvaren. Medforfatter seniorrådgiver i Klima- og miljødepartementet Ragnhild Guribye har stått for ajourføringen av den største delen av kapitlet om automatisk fredete kulturminner. Førstestatsadvokat Hans Tore

Høviskeland i ØKOKRIM, avdelingsdirektør Aud Slettmoen i Klima- og miljødepartementet og konstituert statsadvokat Maria Bache Dahl har stått for oppdateringen av straffebestemmelsen i kulturminneloven § 27. Sunneva Sætevik i Kulturdepartementet har bidratt betydelig til oppdateringen av bestemmelsene om innførsel og utførsel av kulturminner i §§ 23 og 23 a–f. Prosjektleder hos Riksantikvaren har vært seniorrådgiver Eline Ova Sveen. Hun har hatt full kontroll på oss alle og må særlig fremheves. Tidligere seksjonssjef hos Riksantikvaren Sindre Fjell – som også er medforfatter – har gitt viktig faglig bistand og kvalitetssikring til ajourføringen av hele utgivelsen. Mange andre fagpersoner hos Riksantikvaren har også gitt viktige bidrag. Jeg vil særlig nevne arkeologene Jostein Gundersen, Ingegerd Holand og Live Johannessen, samt Kjell Andresen og Ingrid Djupe-dal. Adam Lindhagen har stått for utvalget av bilder og Kaare Stang har oppdatert stikkordregister ved denne utgaven. Takk til alle sammen for godt lagarbeid. En særlig takk til ØKOKRIM for stor imøtekommenhet og godt samarbeid om denne felles utgivelsen.

Kulturminnene våre er unike spor fra fortiden som forteller historien om Norge og alle menneskene fra istiden frem til i dag. De gir oss opplevelser, kunnskap, identitet og godt grunnlag for ny bruk og næring, og er ikke minst viktige for alle kommende generasjoner. Vi håper at en ny lovkommentar bidrar til at de sikres for fremtiden.

Oslo, den 23. oktober 2020

Jørn Holme

Statsrådets forord

Kulturmiljø opptar oss alle. Dei er viktige kjelder, og ofte dei einaste kjeldene, til kunnskap om dei som har levd her før oss. Dei er ressursar for opplevingar og bruk, både no og i framtida. Kulturmiljø er alle spora etter menneskeleg aktivitet og historia som omgjev oss. Det kan vere alt frå kyrkjjer frå mellomalderen til 1900-talets mjølkeramper, frå steinalderbuplassar til fangeleirar frå andre verdskrigen. Eller eit jordbrukslandskap forma gjennom fleire hundre år med iherdig arbeid.

Klimaendringane påverkar vern av kulturmiljø og dei einskilde kulturminna. Vi opplever eit våtare, varmare og villare vår. Bygningar og arkeologiske kulturminne står i fare for å bli øydelagd, til dømes på grunn av råte eller erosjon. Samstundes veit vi at ombruk og rehabilitering av eldre bygningar ofte set eit mindre avtrykk i klimarekneskapet enn å byggje nytt. Ombruk og formidlinga av kulturmiljø kan òg gje grunnlag for verdiskaping. Kulturmiljø kan vere eit sentralt element når vi skal skape byar og tettstader som er gode å leve i og der folk, også i framtida kan trivast og finne identiteten sin.

Det var Økokrim som finansierte den første utgåva i 2001 av *Kulturminnevern – Lov, forvaltning, håndhevelse*. Utgåva vart revidert i 2005. Denne siste revisjonen er laga på initiativ frå Riksantikvaren. Den kan sjåast som ein del av det løftet Riksantikvaren har gjort for å dele kunnskap i høve til regionreforma og overføringa av ei rekkje oppgåver og ansvarsområde til fylkeskommunane og Sametinget. Med regionreforma har dei fått ei meir sentral rolle i forvaltninga av kulturminne, kulturmiljø og landskap. Stor takk til redaktør, sorenskrivar Jørn Holme, og alle forfattarar som har bidrege. Takkast må òg alle juristar og fagfolk hjå Riksantikvaren og

Klima- og miljødepartementet, i tillegg til tilsette hjå Økokrim og Kulturdepartementet, for deira bidrag til denne ajourførte utgåva.

Som den einaste kommentaren til kulturminnelova, er denne boka ei sentral kjelde for alle som skal forvalte kulturmiljø og kulturminne. Einskilde gonger opplever ein at dei vert øydelagt som resultat av medveten skadeverk. Det høyrer heldigvis til eit fåtal av tilfella der kulturminne går tapt. Vel så ofte handlar det om mangel på kunnskap, om kulturmiljø, kulturminne eller lova.

Dei som arbeider med å forvalte kulturmiljø må handtere fleire lovverk og forskrifter. Det tar denne kommentarutgåva opp i seg. Blant bygningar og historiske bymiljø, blir dei fleste tekne i vare gjennom føresegner i plan- og bygningslova, og dei blir ikkje freda gjennom kulturminnelova. Denne kommentarutgåva kjem òg inn på relevante føresegner i plan- og bygningslova.

Ulovleg utførsel og innførsel av kulturgjenstander er eit stort problemområde globalt. Slik handel gir mellom anna grunnlag for terrorfinansiering. Desse problemstillingane vert regulert gjennom forskrift om utførsel og innførsel av kulturgjenstander. Forskrifta som skal bidra til å avgrense ulovleg omsetning av kulturgjenstander er omtalt i denne boka.

Vi har fått ei ny stortingsmelding på kulturmiljøfeltet, *Nye mål i kulturmiljøpolitikken – Engasjement, bærekraft og mangfold*. Berekraft, slik Brundtland-kommisjonen definerte omgrepet i 1987, talar for ei utvikling kor ein tilfredsstiller behova i dag utan å øydelegge framtidige generasjonar sine moglegheiter til å tilfredsstille behova sine. Godt kulturmiljøvern er berekraft i praksis. Eg

vonar denne utgjevinga blir eit viktig bidrag til at kultur-
miljøa får eit sterkare vern ved at fleire kjenner til verdi-
ane dei har, og korleis dei får eit godt vern gjennom rett
forvaltning og einsarta lovbruk.

Oslo, 30. november 2020

Sveinung Rotevatn
Klima- og miljøminister

Lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50

Loven er det sentrale lowerk til beskyttelse av kulturminner og kulturmiljøer. Det sterkeste virkemiddelet er fredning. En rekke faste kulturminner er fredet direkte gjennom loven (automatisk fredete kulturminner), og det er ellers hjemmel i loven til å vedtaksfredede faste kulturminner og kulturmiljøer. Løse kulturminner og skipsfunn er også beskyttet i medhold av loven. Ved funn eies disse av staten.

Gravrøys på *Mølen* i Brunlanes i Vestfold, sannsynlig fra bronsealderen. (Foto: Vidar Askeland)

1

Generelt om kulturminneloven

| AV JØRN HOLME OG KAARE STANG |

Ajourført av Kaare Stang, Sindre Fjell og Jørn Holme

1.1 LOVENS BAKGRUNN

1.1.1 Kort lovhistorikk

Den første norske lovbestemmelsen om kulturminnevern ble vedtatt i 1687. Lovbestemmelsen var Kristian Vs Norske lov 5-9-3, 4, 5 og 6 og gjaldt private funn av løsøre. Hvis en privatperson fant et løst kulturminne i bakken og «lovlig lyste sitt funn opp», skulle han få en tredjedel av funnets verdi. De to gjenværende tredjedelene ble delt likt mellom Kongen (den dansk-norske statskassen) og grunneieren av stedet der funnet var gjort. Norske Lov hadde også bestemmelser om hvordan funnet skulle fordeles når det ikke fantes noen kjent grunneier, eller når finneren var grunneieren selv, eller når funnet var gjort i allmenning.

I *Plakat af 7. august 1752* ble det fastslått at finneren av gamle mynter og «annet som kan anses som nogen rarhed», skulle få beholde statens andel av funnets verdi hvis han ikke bare meldte funnet, men også sendte det inn slik at det kunne undersøkes. I Kirkedepartementets rundskriv av 6. november 1869 ble det gitt blanko tilsagn om at statskassens økonomiske andel av funnet alltid skulle frafalles, hvis funnet ble riktig meddelt av finneren og tilbudt staten til innløsning. Dette skulle gjelde selv om det offentlige senere bestemte seg for ikke å overta gjenstanden. Men regelen gjaldt bare «jordgravd gods» – ikke faste kulturminner over jorden eller kulturminner i vann. Det var også uavklart om finneren var forpliktet til å sende sitt funn til det offentlige.

På midten av 1800-tallet oppsto enkelte vernebestemmelser i andre lover. § 29 i daværende lov om Veivæsenet av 5. september 1851 hadde forbud mot å skade kulturminner ved anlegg av vei, uten særlig tillatelse.

§ 21 i lov om Kirker og Kirkegaarde av 3. august 1897 forbød å fjerne eller ombygge kirker uten tillatelse, og det var forbud mot å fjerne kirkens «kar og prydelser». Loven ble praktisert som en ren vernelov på dette området.

På slutten av 1800-tallet ønsket man et samlet og sterkere lovverk for å beskytte norske kulturminner, eller fortidsminner som det den gang ble kalt. I 1897 ble et forslag til egen lov om fortidsminnesmerkers bevaring oversendt regjeringen. Forslaget inneholdt også bestemmelser om kontroll med utførsel av fortidsminner til utlandet. Denne delen ble fremmet som egen lov 17. mai 1904. Datoen var ikke tilfeldig valgt, året før unionsoppløsningen. Funnet og utgravningen av Oseberg-skipet i 1904 var en av hovedårsakene til forslaget om kontroll av utførsel av kulturminner. Det var under utgravningen fare for at Oseberg-skipet kunne bli solgt til utlandet.

13. juli 1905 ble lov om fredning og bevaring av fortidslevninger (fortidsminneloven) vedtatt i Stortinget, som en av de første saker i det frie norske Storting. Utførselsforbudsbestemmelsene ble inntatt i loven. Alle faste fortidsminner fra oldtiden og middelalderen fikk i loven beskyttelse og juridisk status som automatisk fredet. Kirkene var unntatt, ettersom man anså at de hadde tilstrekkelig vern gjennom kirkeloven av 1897. Det var også unntak for verdslige bygg i offentlig eie og dessuten middelalderbygninger som ved lovens ikrafttreden var i privat eie.

Løse kulturminner fra oldtid og middelalder skulle betraktes som statens eiendom og meldes til det offentlige straks de ble funnet. Finneren og grunneieren hadde krav på vederlag. Unnlot staten å gjøre eiendomsretten gjeldende i løpet av seks måneder fra anmeldelsen, ble finneren og grunneieren sameiere i funnet for hver sin

halvdel. Gjennom en ny lov 8. april 1927 ble utførselsforbudet utvidet til å omfatte etterreformatoriske fornminner fra mer enn 100 år tilbake.

I 1912 ble Riksantikvaren opprettet som embete. Harry Fett, som tiltrådte stillingen i 1913, så et behov for en nasjonal kartlegging av fredningsverdige bygninger, særlig fra 1600-, 1700- og 1800-tallet. Han ville gi dem et formelt vern gjennom vedtak om fredning. Riksantikvar Fett sendte ut brev til embetsmenn i alle kirkesogn og ba dem om å innberette ulike lokale bygninger og bygningstyper av særskilt verdi. Dette behovet for fredning av nyere tids bygninger gjorde at man etter hvert innså at rammen i fortidsminneloven var for snever. Det ble fremmet et eget forslag med særskilte bestemmelser for bygningsfredning. I praksis baserte dette norske lovforslaget seg mye på den danske lov om bygningsfredning av 12. mars 1918.

Den norske varianten, lov om bygningsfredning (bygningsfredningsloven) ble vedtatt 3. desember 1920. Frem til 13. juni 1925 ga loven bare adgang til å frede enkeltbyggverk og bygningsdeler som var eldre enn 100 år på fredningstidspunktet. Bare unntaksvis kunne man frede yngre bygninger og bygninger av lokalhistorisk interesse. Fredningene skulle tinglyses, men dette var (og er fortsatt) ikke avgjørende for hvorvidt fredningen er gyldig. Alle fredningsvedtak ble ført opp på en regional liste. Fredningene ble kunngjort gjennom brev til eier, og fredningsvedtaket ble også sendt til kommunestyret, bygningsrådet og politiet. Den antikvariske bygningsnemnd skulle ha kontrollansvar for de fredete bygningene og skulle gi Kirkedepartementet rådgivende innstillinger vedrørende kommende fredningsvedtak. Bygningseiere kunne også underskrive erklæring om at bygningen skulle underlegges antikvarisk vern som «freda minnesmerke», i henhold til bygningsfredningsloven § 7. Dette innebar en sterkere form av datidens fredningsstatus, fordi eieren gjennom en slik avtalekonstruksjon med staten fraskrev seg rett til å melde bygningen til rivning. Dersom en privat eier av fredet bygning ikke undertegnet en slik erklæring, og bygningen ble rivemeldt, måtte antikvariske myndigheter ta ut ekspropriasjon og betale erstatning for å redde huset. Denne regelen gjaldt helt frem til loven ble endret gjennom endringslov 13. juni 1975. Fra dette tidspunkt var det ikke lenger nødvendig for staten å gå veien om ekspropriasjon for å unngå rivning. Man trengte således ikke lenger et skriftlig samtykke fra eieren om at fredning skulle gi varig vern. Samtidig ble det i 1975 gjort en del

andre endringer. Blant annet ble hundreårsregelen for å kunne frede verneverdige bygninger fjernet. Heretter kunne også nyere tids kirkebygninger fredes, det samme gjaldt husrekker og helhetlige bygningsmiljøer, ikke bare enkeltbygg eller del («lut») av bygninger. Områdene rundt fredningsobjektene kunne nå medtas i nødvendig utstrekning for å verne om dem i landskapet.

Ved lov 29. juni 1951 nr. 3 om fornminne (fornminneloven), som avløste fortidsminneloven av 1905, ble vernet på enkelte områder utvidet. For bygninger ble det tidligere unntaket fra automatisk fredning for privateide hus fjernet. Regelen ble at alle middelalderlige bygninger og bygningsrester var automatisk fredet, uavhengig av eierforhold og bruksforhold. For middelalderbygninger i privat eie som allerede var separat fredet etter bygningsfredningsloven av 1920, for eksempel lagmannsstova i Agatunet fra 1300-tallet, innebar fornminneloven en dobbeltfredning gjennom fredning i to ulike lover.

Fornminneloven fikk også nye bestemmelser om adgang til å frede monumenter, historiske steder, ferdselsveier, broer og andre tekniske kulturminner, uavhengig av alder.

I tiden etter fortidsminneloven av 1905 så man behovet for å få et mer overordnet vern mot nye skjemmende tiltak eller bygninger i nærheten av førreformatoriske kulturminner. Dette var i 1921 blitt aktualisert i en konkret sak, en økende innbygging av Haraldsstøtten i Haugesund. I lov 2. juli 1921 nr. 1 um ret til å setja forbud mot byggjing eller verksemd som skjemma offentlege minnesmerke m.m. (byggeforbudsloven) ble regjeringen (Kongen i statsråd) gitt fullmakt til å forby byggjing eller annen virksomhet som ville virke skjemmende for et historisk minnesmerke eller historisk sted. Loven ga også anledning til å forby slike nye bygninger eller anlegg ved å kreve dem fjernet, i tilfelle mot erstatning etter skjønn. Disse reglene ble i utvidet skala inkorporert i fornminneloven, ved at departementet, for et nærmere angitt areal ved et fredet fornminne, kunne frede dette ved særskilt vedtak, for å verne om kulturminnet og virkningen av det i området.

Fornminneloven av 1951 hadde generelle fredningsregler som innebar at grunneier eller bruker ikke måtte sette i gang arbeider i grunnen uten å forhåndsvarsle om sine planer, dersom det kunne innvirke på et fornminne (nå automatisk fredet kulturminne). Dersom et slikt kulturminne ble oppdaget under et igangsatt arbeid, skulle det straks gis melding, og arbeidet skulle stanses. Dette tilsvarer nå gjeldende kulturminnelov § 8 andre ledd.

Regler om skipsfunn kom inn i fornminneloven i 1963. Det kjente *Runde-funnet* sør for Ålesund i 1972 fra det nederlandske skipet *Akerendam* som forliste i 1725 (med 57 000 mynter, herav 6 624 gullmynter), førte til dagens lovregime ved lovendring 14. juni 1974, som i all hovedsak ble videreført i kulturminneloven av 1978. Alle skipsvrak, med last, eldre enn 100 år fikk et formelt vern.

1.1.2 Kulturminneloven

[Lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner](#) (kulturminneloven) er nå særloven for vern av kulturminner. Loven bygger på fornminneloven av 1951 og bygningsfredningsloven av 1920. Se pkt. 1.1, og ellers de generelle kommentarer til paragrafene, for utviklingen av lovgivningen frem til i dag. I likhet med en del annen offentligrettslig lovgivning gir loven adgang til regulering av den private eierrådighet. Et viktig inngrep er fredning, se nærmere oversikt i neste punkt. Lovens virkemidler er imidlertid i hovedsak begrenset til de kulturminner og kulturmiljøer som på grunn av sin *nasjonale* verdi har behov for en særlig beskyttelse. Svært mange kulturminner og kulturmiljøer faller således utenfor loven, se pkt. 1.3. Her er en avhengig av andre typer beskyttelse, f.eks. selvpålagt vern eller regulering til hensynssone vern av kulturmiljø eller kulturminne etter plan- og bygningsloven.

De ulike virkemidlene i loven må vurderes på bakgrunn av de truslene kulturminnene/kulturmiljøene er utsatt for. Den vesentligste trusselen er den sterke omforming av landskapet og bygningsmassen som har funnet sted i etterkrigstidens Norge.

Mange års utvikling innen kulturminnevernet har gått i retning av en økt vektlegging av å verne større fysiske sammenhenger og helhetlige miljøer. Kulturminneloven er blitt endret flere ganger, senest ved lov 20. desember 2018 nr. 119. Ved lovendring 3. juli 1992 nr. 96 fikk en hjemmel til å frede hele kulturmiljøer (§ 20). Ved samme endring ble strafferammen ved overtredelse (§ 27) betydelig hevet, og begrepet fornminne ble erstattet med begrepet automatisk fredet kulturminne. Loven var gjenstand for en omfattende revisjon ved lov 3. mars 2000 nr. 14 (med ikrafttreden del 1. juni 2000 og 1. januar 2001). Særlig viktig var her automatisk fredning av alle stående byggverk som er erklært å være fra perioden 1537–1649 (§ 4 tredje ledd), og enklere fredningsprosedyre – ved forskrift – for statens verneverdige byggverk (§ 22 a). Ved endring 19. juni 2009 nr. 100 i forbindelse med vedtagelsen av naturmangfoldloven er det lovfestet at reglene om kul-

turminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til (§ 2 andre ledd). Videre er det lovfestet at det ved vurdering av verneverdier også kan legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene (§ 2 tredje ledd). Ved lovendring 22. juni 2018 nr. 82 er det satt en fast grense (1917) for automatisk fredning av samiske kulturminner (§ 4 andre ledd). Ved lovendring 20. desember 2018 nr. 119 ble det gjort en teknisk endring i § 28 første ledd.

1.2 EN OVERSIKT OVER LOVENS VIRKEMIDLER

Lovens formålsbestemmelse pålegger offentlige myndigheter å ta hensyn til kulturminnevern når de treffer vedtak etter andre lover (§ 1 tredje ledd). Kulturminnevern er altså ikke bare en forpliktelse for miljøforvaltningen, men påhviler som et *sektorovergripende ansvar* for alle statlige, fylkeskommunale og kommunale myndigheter. Loven har også en verdinøytral definisjon av hva som er kulturminner/kulturmiljøer (§ 2 første og andre ledd).

Lovens særlige virkemidler er imidlertid forbeholdt *kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer*. Ved vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på *viktige naturverdier knyttet til kulturminnene* (§ 2 fjerde ledd). Her stiller altså loven opp nærmere kvalitetskrav for når lovens rådighetsbegrensninger kan komme til anvendelse.

Virkemidlene er svært forskjellig, avhengig av typen kulturminne.

Faste kulturminner fra før år 1537 (reformasjonen) med sikringssone er *automatisk fredet* (legalfredet). Det samme gjelder stående byggverk med erklært opprinnelse fra perioden 1537–1649. I samme kategori kommer faste samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre (§ 4). Alle faste kulturminner og kulturmiljøer som faller utenfor dette automatiske vernet, kan *fredes ved vedtak* (§§ 15, 20 og 22 a). Områder kan fredes til beskyttelse av kulturminner og skipsfunn (§ 19). Loven har også en hjemmel for midlertidig fredning, (jf. § 22 nr. 4).

Løse kulturminner er ikke formelt sett fredet. Større løst inventar kan imidlertid fredes sammen med byggverk og anlegg (§ 15 første ledd). Båter kan fredes ved vedtak (§ 14 a). Funn av oldsaker, middelaldergjenstander, mynter fra før 1650, samiske kulturminner som er fra år 1917 eller eldre, og skipsvrak/last (og gjenstander fra skip) som er eldre enn 100 år, har fått et vern gjennom at funn av slike kulturminner i utgangspunktet skal anses

Den sterke omformingen av landskap og bygninger som har funnet sted i etterkrigstiden, er den største trusselen mot kulturminner og kulturmiljøer. Det skyldes i hovedsak rask urbanisering de siste 30–40 årene, utflytende arealbruk, nye bygg og anlegg som bryter i form og materialbruk med opprinnelig miljø, og manglende stedstilpasning og historisk omtanke i planarbeidet. I *Gamlebyen* i Oslo sto avgjørelsen mellom å bygge ut vegnettet eller å satse på utvikling av det unike kulturmiljøet fra middelalderen. I 1996 ble vegen lagt i ny trasé langs havnen, og Loengbrua, bygget i 1960-årene, kunne dermed rives. Det ga området en ny giv, og *Clemenskirkeruinen* fra middelalderen kom til syne igjen. I forbindelse med Oslos 1 000-årsjubileum i år 2000 etablerte Oslo kommune et vannspeil, og om få år er også den gamle togtraseen i bakkant av *Saxe-gården* på bildet blitt til en overdekket kulvert for den nye Follobanen – som gjør at mye av middelalderens by-landskap kan gjenskapes. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

som *statens eiendom* (§§ 12 første ledd og 14 første ledd). Uansett hvem som eier, er det *forbudt* å *skade* slike kulturminner (§§ 13 første ledd og 14 andre ledd). Dette gir løse kulturminner og skipsfunn på mange måter et vern som kan minne om fredning.

En annen form for rådighetsbegrensning i loven er at mange løse kulturminner (herunder visse antikviteter og kunstgjenstander) er undergitt *utførselsforbud* (§ 23).

Eksport av disse kulturminner krever tillatelse fra vedkommende institusjon innenfor sitt fagområde.

Loven pålegger i noen tilfeller en tiltakshaver *undersøkelsesplikt/meldeplikt*. Særlig viktig er plikten ved offentlige eller større private tiltak til å undersøke om området kan inneholde automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn eldre enn 100 år (§§ 9 og 14 andre ledd siste punktum). Oppdager en tiltakshaver automatisk

Ved kgl.res. 10. oktober 1997 eksproprieterte staten ved Miljøverndepartementet et kvensk gårdsanlegg fra forrige århundre i Vadsø. Riksantikvaren fredet anlegget i 1990, men eier godtok ikke fredningen og forsøkte å rive bygningene. Han motsatte seg også salg eller istandsetting på statens bekostning. Ekspropriasjon var derfor eneste utvei, da bygningene var i ferd med å bli totalt ødelagt etter flere år med manglende vedlikehold. (Foto: Randi Sjøli)

fredete kulturminner under et arbeid, har han meldeplikt (§ 8 andre ledd). En finner av kulturminner som nevnt i §§ 12 første ledd og 14 første ledd, har også meldeplikt (§§ 13 andre ledd og 14 tredje ledd). Dessuten har alle offentlige myndigheter meldeplikt om tiltak som omfattes av loven (§ 25 første ledd). Kommunene har også en særlig meldeplikt til kulturmiljøforvaltningen om riving/vesentlig endring av alle byggverk fra før 1850 (§ 25 andre ledd)

I enkelte spesielle situasjoner vil kulturminneloven ikke være tilstrekkelig som virkemiddel. Et alternativ eller tillegg til fredning er *frivillig avståelse av eiendom*. Kulturmiljøforvaltningen har i en viss utstrekning gått til erverv av eiendom for å gi kulturminner en best mulig beskyttelse, typisk eksempel er ved kjøp av areal rundt eller ved særlig viktige automatisk fredete kulturminner (se f.eks. Oldsaksamlingens kjøp av *Hunnfeltet* i Østfold og Miljøverndepartementets kjøp av et område ved helleristningsfeltet på *Hjemmeluft* i Alta).

I enkelte tilfeller vil *ekspropriasjon* etter [lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom](#) (oreigningslova)

være eneste utvei for å beskytte et kulturminne. Etter oreigningslova § 2 første ledd nr. 46 kan en gå til ekspropriasjon mot vederlag etter skjønn når det er nødvendig for kulturminnetiltak. Der eieren av kulturminnet ikke vil respektere en fredning, og heller ikke vil selge eiendommen, er dette siste utvei.

Ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14 fikk en også hjemmel i kml. § 12 i særlige tilfeller til å ekspropriere løse kulturminner.

1.3 KORT OM KULTURMINNEVERN UTENFOR KULTURMINNELOVEN

Selv om kulturminneloven gir anledning til fredning ved vedtak av kulturminner og kulturmiljøer (som ikke allerede er automatisk fredet), blir denne myndigheten bare benyttet i begrenset grad. I dag er ca. 7 000 bygninger og anlegg i Norge fredet. Det utgjør f.eks. bare ca. 1 prosent av bygningsmassen eldre enn år 1900. Forholdsvis få kulturminner (ca. 120 bygninger/automatisk fredete kulturminner) er i tillegg beskyttet med områ-

defredning. Svært mange bevaringsverdige kulturminner og kulturmiljøer er ikke formelt sett vernet etter kulturminneloven. Dette gjelder:

- Arkeologiske kulturminner yngre enn år 1536 (kan dog fredes etter § 15).
- Kirker og alt kirkeinventar som er yngre enn år 1650 (få kirker er fredet etter § 15).
- Tekniske anlegg som broer, havner, veganlegg, demninger (noen broer og veganlegg er fredet ved vedtak etter § 15 eller ved forskrift etter § 22 a, og en telegrafledning er fredet etter § 15).
- Båter (båter som er eldre enn 100 år, er bare beskyttet av § 14 som skipsfunn/vrak. Noen båter er fredet etter § 14 a. En del båter har status som vernet, jf. nedenfor.
- Rullende materiell som biler, trikker og jernbanevogner (noen jernbanevogner er fredet sammen med skinnegangen – Rjukanbanen).

Noen av disse kulturminnene/kulturmiljøene kan også ha et begrenset vern gjennom annen lovgivning. Felles for disse lovene er imidlertid at de – med få unntak – ikke tar sikte på vern av kulturminner og kulturmiljøer.

For de faste kulturminner/kulturmiljøer som faller utenfor kulturminnelovens nærmere bestemmelser, er det først og fremst [lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling](#) (plan- og bygningsloven) som kan etablere et vern. Sentralt her er den beskyttelsen en arealplan (særlig reguleringsplan) innebærer, og da som regulering til hensynssone vern av kulturmiljø eller kulturminne. En rekke tiltak som riving av bygning, anleggsarbeid og enkelte andre tiltak krever tillatelse fra kommunen (pbl. § 20-1 første ledd bokstav e).

[Lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) kan direkte og indirekte beskytte kulturminner og kulturlandskap som er fredet som nasjonalpark, landskapsvernområde eller naturreservat.

Områdevern etter denne loven vil ofte beskytte mot gravearbeid og andre terrenginngrep.

Ved [rundskriv T-3/2000](#) fra Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljøverndepartementet er kirkelig myndighet pålagt et nærmere samarbeid med kulturmiljøforvaltningen når det gjelder de etterreformatorkiske kirkene, kirkeinventar og kirkegårdene, se nærmere pkt. 3.4.2 i *Kulturminnevern*, Bind I (2005). Dette rundskrivet er ventet å bli erstattet med et nytt

Kirker bygget etter 1650 er ikke formelt beskyttet av kulturminneloven, med unntak av noen få kirker som er vedtaksfredet. Endringsplaner for verneverdige kirker som er bygget senere, skal imidlertid godkjennes av Riksantikvaren. Det gjelder både eksteriør og interiør. *Fredriksvern kirke* i Stavern, innviet i 1756, er utvilsomt verneverdig. (Foto: Birger R. Lindstad, Riksantikvaren)

regelverk etter at stat og kirke skilte lag i 2017, og ny tros- og livssynssamfunnslov er satt i kraft 1. januar 2021.

Et viktig virkemiddel for kulturminner som faller utenfor kulturminneloven, er *vern gjennom tilskudd*. Landbruks- og matdepartementet har ulike tilskuddsordninger for å motivere gårdbrukere til å ta vare på kulturlandskapet og verneverdige bygninger. Kulturmiljøforvaltningen bruker også tilskudd som virkemiddel for kulturminner som både dekkes av og faller utenfor kulturminneloven. 258 fartøyer regnes per oktober 2019 som verneverdig av Riksantikvaren, uten at de er fredet, og disse fartøyene kan få tilskudd til restaurering.

Utenom det offentligrettslige kulturminnevernet kommer strafferettslig vern av *eiendomsretten*, hvor krenkelser bedømmes som formueslovbrudd etter straffeloven, f.eks. underslag ved funn av løse kulturminner i statens eie (straffeloven 2005 §§ 324 til 326), tyveri av antikviteter og kunstgjenstander (straffeloven 2005

§§ 322 til 323) eller skadeverk på kulturminner (straffeloven 2005 §§ 351 til 353). Omsetning av kulturminner som stammer fra straffbare handlinger, er videre straffbart etter heleribestemmelsen i straffeloven 2005 §§ 332 til 334.

1.4 HVILKE OFFENTLIGE ORGANER ER MYNDIGHET ETTER LOVEN?

Etter kulturminnelovens bestemmelser er det *Kongen, departementet* (Klima- og miljødepartementet, men Kulturdepartementet etter § 23) eller *vedkommende myndighet* som er gitt myndighet til å forvalte loven. Klima- og miljødepartementet har ved [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) fastsatt nærmere hvem som er myndighet i medhold av § 28. Forskriften trådte i kraft i forbindelse med ikraftsettelse av regionreformen 1. januar 2020. Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget (for samiske kulturminner), universitetsmuseene, sjøfartsmuseene og NIKU er gitt saklig og stedlig kompetanse etter forskriften. Kulturminneforvaltningen omtales nå som *kulturmiljøforvaltningen*.

Forskriften erstatter forskrift 9. februar 1979 nr. 8785 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven.

Forvaltningsansvaret er ellers kommentert i tilknytning til de enkelte paragrafene.

1.5 FORHOLDET TIL FORVALTNINGSLOVEN

1.5.1 Innledning

[Lov 20. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker](#) (forvaltningsloven) gjelder som en generell lov for ethvert organ i stat og kommune, jf. lovens § 1. Siden kulturmiljømyndighetene er en del av den statlige, fylkeskommunale (og eventuelt for fremtiden kommunale) forvaltningen, er disse underlagt forvaltningslovens bestemmelser.

I den grad kulturminneloven ikke fastsetter nærmere saksbehandling, er det forvaltningslovens saksbehandlingsregler som kommer til anvendelse, jf. fvl. § 1 første punktum. På flere punkter gir kulturminneloven andre saksbehandlingsregler enn de som følger av forvaltningsloven, f.eks. den særskilte klagefristen i § 8 første ledd og saksforberedelsen av fredningsvedtak etter § 22. I slike tilfeller går kulturminneloven foran.

Alle avgjørelser og vedtak må ellers treffes i samsvar med reglene i forvaltningsloven og de uskrevne prinsippene om *god forvaltningskikk*, med mindre kulturminneloven sier noe annet. Forvaltningsloven gir nærmere bestemmelser om inhabilitet i kap. II, taushetsplikt i kap. III, de alminnelige saksbehandlingsreglene for enkeltvedtak i kap. IV–VI og saksbehandlingsregler for forskrifter i kap. VII.

I denne sammenhengen vil vi bare gi en kort oversikt over de mest sentrale saksbehandlingsreglene i forvaltningsloven kap. IV–VI, som kommer til anvendelse.

Av generell litteratur vises til Torstein Eckhoff og Eivind Smith: *Forvaltningsrett* (2018), Geir Woxholt: *Forvaltningsloven* (2011) og Hans Petter Graver: *Alminnelig forvaltningsrett* (2015). Det finnes ellers svært lite litteratur som særlig behandler forholdet mellom kulturminneloven og forvaltningsloven. Forholdet mellom naturmangfoldloven og forvaltningsloven er imidlertid særlig grundig behandlet av Inge Lorange Backer: *Innføring i naturressurs- og miljørett* (2012). Fremstillingen her vil også kunne være relevant for kulturminneloven.

1.5.2 Enkeltvedtak som fattes med hjemmel i kulturminneloven

Etter fvl. § 3 får bestemmelsene i fvl. kap. IV–VI bare anvendelse i saker som gjelder enkeltvedtak. Et enkeltvedtak er et vedtak som gjelder rettigheter eller plikter til en eller flere bestemte personer, jf. fvl. § 2 første ledd bokstav b.

Kulturminneloven hjemler en rekke ulike enkeltvedtak:

- § 3 andre ledd første punktum (fastsettelse av hvorledes marken over et automatisk fredet kulturminne skal benyttes).
- § 4 sjette ledd (Riksantikvaren avgjør i tvilstilfelle om et kulturminne er automatisk fredet). Dette vedtaket kan ikke påklages.
- § 6 første ledd andre punktum (fastsettelse av særskilt sikringsone).
- § 8 første ledd andre punktum, andre ledd andre punktum og tredje ledd (rett for kulturmiljømyndighetene til å gi dispensasjon, stans i gravearbeid og retting av ulovlig tiltak).
- § 9 andre ledd andre punktum (pålegg om oversendelse av saken til vedkommende myndighet).
- § 10 første ledd (fastsettelse av omfang/utgifter til en arkeologisk utgraving og statlig utgiftsdekning).

- § 12 andre ledd første punktum (Riksantikvaren avgjør i tvilstilfeller hva som er løse kulturminner etter første ledd a–c). Dette vedtaket kan ikke påklages.
- § 12 andre ledd andre punktum (fastsettelse av hva som er løse kulturminner, uten hensyn til alder, når særlige grunner foreligger).
- § 12 tredje til sjette ledd (ekspropriasjon av løse kulturminner).
- § 13 tredje ledd (fastsettelse av finnerlønn).
- § 14 andre ledd andre punktum og fjerde ledd (tillatelse til inngrep i skipsfunn og vedtak om finnerlønn).
- § 14 a (fredningsvedtak for båter).
- § 15 (fredningsvedtak for byggverk, anlegg mv. fra nyere tid).
- § 15 a første ledd (dispensasjon fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser og vederlag for utgiftsøkning).
- § 16 (pålegg etter skade på fredet byggverk, anlegg eller båter).
- § 17 (pålegg om vedlikehold av fredet byggverk og tilskudd til vedlikehold eller godkjente endringer).
- § 18 (pålegg om istandsettelse eller utsatt forsikringsutbetaling ved skade ved brann/annen ulykke).
- § 19 (frednings- og dispensasjonsvedtak for områder til vern for kulturminner).
- § 22 nr. 4 (midlertidig fredningsvedtak).
- § 23 første ledd (avgjørelse av søknad om utførselstiltalelse).

Fredningsvedtak skjer i noen tilfeller ved forskrift:

- § 20 (fredning av kulturmiljø og dispensasjon fra fredningen)
- § 22 a (fredning av statens verneverdige byggverk og anlegg).

1.5.3 Kort om saksforberedelse ved enkeltvedtak

Forvaltningslovens kap. IV gjelder saksforberedelse ved enkeltvedtak. Særlig viktig er bestemmelsen om forhåndsvarsel for vedtak etter fvl. § 16 og påbudet om sakens fulle opplysning i fvl. § 17. Forhåndsvarsel er bare aktuelt når partene ikke ved søknad eller på annen måte har uttalt seg i saken. Et praktisk viktig unntak fra forhåndsvarsel er når varsel kan medføre fare for at vedtaket ikke kan gjennomføres, jf. fvl. § 16 tredje ledd bokstav a, typisk ved midlertidig fredning etter kml. § 22 nr. 4.

Forvaltningsloven § 17 innebærer at forvaltningen skal ha et forsvarlig faktisk grunnlag for å treffe vedtak i saken. Dette vil i flere sammenhenger medføre at forvaltningen må foreta en befarings, se Rt. 1983 s. 1290. Før forvaltningen opplysninger under saksforberedelsen om en part og hans virksomhet, plikter forvaltningen som hovedregel å forelegge dette for eventuell uttalelse før vedtaket skjer, jf. § 17 andre ledd.

For flere enkeltvedtak fastsetter kulturminneloven særlige regler om saksforberedelsen. Fredningsvedtak som fattes med hjemmel i §§ 15, 19 eller 20, skal følge saksbehandlingsreglene som § 22 foreskriver. Disse utfylles av de alminnelige reglene i forvaltningsloven.

Etter fvl. § 11 a første ledd skal forvaltningen forberede og avgjøre saken uten ugrunnet opphold. Dersom det vil ta uforholdsmessig lang tid før en henvendelse kan besvares, plikter kulturmiljøforvaltningen å avgi et foreløpig svar etter fvl. § 11 a andre ledd. Etter lovendring i 1995 ble plikten ytterligere innskjerpet for enkeltvedtak. Dersom ikke forvaltningen kan avgjøre saken i løpet av en måned, skal det gis et foreløpig svar. Sommel i kulturmiljøforvaltningen kan selvfølgelig, som sendrektighet ellers i forvaltningen, utløse erstatningsansvar, f.eks. ved forsinket behandling av en byggesøknad, se f.eks. Rt. 1977 s. 1069.

Riksantikvarens [Retningslinjer for dispensasjonsbehandling](#) gir nærmere instruks om saksbehandlingstid og foreløpig svar ved behandling av søknader om dispensasjon fra fredning og fredningsbestemmelser (retningslinjene pkt. 6).

Forvaltningsloven § 11 b første punktum gir hjemmel for å bestemme saksbehandlingsfristen på bestemte områder.

Bestemmelsens andre punktum gir Kongen adgang til å gi regler om beregning av saksbehandlingsfristen. Med hjemmel i nevnte bestemmelse fastsatte Justisdepartementet forskrift om dette 8. september 2000.

1.5.4 Hva skal enkeltvedtaket inneholde?

Forvaltningsloven kap. V har regler om selve vedtaket (§§ 23 til 27 a). Alle enkeltvedtak etter kulturminneloven skal grunngis, jf. fvl. § 24. Hva begrunnelsen skal inneholde, er fastsatt i fvl. § 25. Forvaltningen skal vise til de reglene vedtaket bygger på, samt i nødvendig utstrekning gjengi reglenes innhold. Også de faktiske forhold som vedtaket bygger på, skal tas med. Dessuten bør de hovedhensynene som har vært avgjørende for vedtaket,

Bygårdene rundt *Birkelunden* på Grünerløkka i Oslo ble oppført fra 1861 og i årene fremover. Grosserer Thorvald Meyer kjøpte området og ga tomter til anlegg av parker, skole og kirke uten vederlag. Byplanen er tegnet av stadskonduktør G.A. Bull. Før århundret var omme, bodde det 20 000 mennesker på den tidligere beitemarken. Området ble fredet som kulturmiljø ved kgl.res. 28. april 2006 for å bevare området sine karakteristiske og enhetlige preg. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

nevnes. Riksantikvarens retningslinjer for dispensasjonsbehandling, jf. ovenfor, inneholder nærmere instruksjoner om begrunnelse i dispensasjonssaker.

Praktisk viktig er plikten til å inn ta i vedtaket opplysning om klagefrist, klageinstans, fremgangsmåte ved klage og partens rett til å se sakens dokumenter, jf. fvl. § 27 tredje ledd.

Kulturminneloven har imidlertid ingen bestemmelser som angir hva et fredningsvedtak skal inneholde. Loven gir likevel i noen tilfeller retningslinjer om hva vedtaket kan gå ut på, se §§ 14 a andre ledd, 15 tredje ledd, 19 andre ledd og 20 andre ledd.

1.5.5 Om klage og omgjøring av enkeltvedtak

Forvaltningsloven kap. VI inneholder regler om klage og omgjøring. Enkeltvedtak kan etter fvl. § 28 påklages av en part (se pkt. 1.5.6) eller en annen med rettslig klageinteresse (se pkt. 1.5.7). Klagefristen etter fvl. § 29 første ledd er 3 uker fra det tidspunktet underretning om vedtaket er kommet frem til vedkommende part.

En bør også være oppmerksom på at flere bestemmelser i kulturminneloven angir særskilte saksbehandlingsregler ved klage, f.eks. avskjæring av klageadgang, se §§ 4 siste ledd, 12 andre ledd første punktum, 13 tredje ledd fjerde punktum og fjerde ledd andre punktum og 14 fjerde ledd andre punktum, eller klagefrist på 6 uker, se § 8 første ledd siste punktum. Loven gir også i enkelte tilfeller anledning til forlenget frist, se §§ 8 andre ledd tredje punktum og 9 andre ledd tredje og fjerde punktum.

1.5.6 Særlig om hvem som er part

Hvem som er part, fremgår av fvl. § 2 første ledd bokstav e, og det er en person som en avgjørelse retter seg mot, eller som saken ellers direkte gjelder.

Partsbegrepet i forvaltningsloven har betydning i mange sammenhenger. Her kan nevnes inhabilitetsreglene, jf. § 6 første ledd bokstav a; rett til veiledning fra forvaltningen, jf. § 11; rett til å la seg bistå av advokat eller annen fullmektig, jf. § 12; rett til forhåndsvarsel, jf. § 16; rett til informasjon, jf. § 17; partsinnsyn, jf. §§ 18, 18 a til 18 d og 19; rett til å se dokumentene, jf. § 20; rett

til underretning om og begrunnelse av vedtaket, jf. §§ 24 og 27; klagerett, jf. § 28 og rett til dekning av saksomkostninger etter § 36.

Partsbegrepet omfatter de personer som vedtaket *retter seg mot*. Dette er f.eks. eier av fredet bygning / løst kulturminne som et fredningsvedtak eller annet vedtak retter seg mot. Den som søker myndighetene om noe, vil likeledes ofte være part, enten søknaden innvilges eller ikke. En kulturmiljøfredning etter § 20 vil kunne omfatte mange eiendommer. Her vil antallet parter kunne bli meget høyt.

Kongen i Statsråd har med hjemmel i kml. § 20 fredet flere bygårder på Grünerløkka i Oslo, den såkalte *Birkelunden*. Fredningen omfatter bl.a. 130 bygårder med til sammen ca. 1 400 leiligheter. I tillegg er gårdsrom, park, gater m.m., en betydelig mengde mindre næringslokaler samt noen offentlige bygninger som skole og kirke fredet. Kulturmiljøfredninger etter § 20 vedtas som *forskrift* (kgl.res.)

Dessuten omfattes personer som *saken ellers direkte gjelder*, av partsbegrepet. Det vil typisk være en leietaker eller bruker av den fredete eiendommen. Et viktig moment ved vurderingen er at de det gjelder, må ha en forholdsvis nær tilknytning til saken. Miljøvernorganisasjoner kan også i enkelte situasjoner gis partsstilling. Hvis organisasjonen har tatt initiativ til fredning eller har fått tilsendt forhåndsvarsel om fredning, vil dette ofte tilsi at organisasjonen videre betraktes som part i saken, se Inge Lorange Backer: *Innføring i naturressurs- og miljørett* (2012) s. 141–143.

1.5.7 Særlig om rettslig klageinteresse

I mange tilfeller vil fysiske og juridiske personer ha interesse av enkeltvedtaket, men uten å være part etter forvaltningsloven. Imidlertid kan de ha *rettslig klageinteresse* og dermed klagerett etter fvl. § 28.

At noen har rettslig klageinteresse, vil som hovedregel si at den som påklager et vedtak, må ha en viss tilknytning til eller interesse i tvisten. Innholdet av dette begrepet, som er en rettslig standard, faller langt på vei sammen med de krav som stilles for å kunne gå til søksmål etter reglene i [lov 17. juni 2005 nr. 90 om meklings og rettergang i sivile saker](#) (tvisteloven), jf. tvl. § 1-3 andre ledd.

Det var en rekke eksempler i rettspraksis på at organisasjoner kunne reise søksmål for å ivareta medlemme-

nes interesser. Den mest prinsipielle uttalelsen om organisasjoners søksmålsadgang finnes i Alta-kjennelsen fra Høyesterett, Rt. 1980 s. 569. Førstvoterende dommer uttalte her at «en interesseorganisasjon kan etter omstendighetene ha den nødvendige rettslige interesse selv om utfallet av saken ikke har direkte betydning for organisasjonens eller medlemmenes rettigheter» (se s. 575).

Søksmålsadgangen for organisasjoner ble for øvrig noe utvidet ved den nye tvisteloven av 2005, se tvl. § 1-4. Selv om ikke forvaltningsloven er endret på samme område, må en anta at rettsutviklingen også på området klagerett for organisasjoner tilsier en utvidet klagerett for slike.

Om en organisasjon skal ha rettslig interesse i en sak som ikke gjelder organisasjonens rettsstilling, må avgjøres etter en helhetsvurdering. Sentralt står her organisasjonens egenskaper. Det er et minstekrav at saken faller inn under organisasjonens formål. Som eksempel på landsomfattende organisasjon som må anses å ha rettslig klageinteresse i saker som vedrører kulturminnevernet, nevnes i første rekke *Fortidsminneforeningen*. Klageretten er imidlertid ikke begrenset til de kulturminnene som er vernet av loven.

Saken om *Folketeaterbygningen* i Oslo er illustrerende for organisasjoners klagerett i kulturminnesaker. Oslo bygningsråd godkjente høsten 1976 at sprossevinduene i Folketeaterbygningen på Youngstorget ble skiftet ut med vinduer uten oppdeling av glassfelt. Oslo og Akershus avdeling av Fortidsminneforeningen påklaget vedtaket. Klagen ble avvist av både bygningsrådet og fylkesmannen, ut fra at foreningen ikke hadde rettslig klageinteresse i saken. Spørsmålet ble til slutt forelagt Justisdepartementets lovavdeling, som kom til at foreningen hadde klagerett. Et sentralt punkt var om saken lå utenfor foreningens interessesfære. Foreningens formålsbestemmelse var å arbeide for bevaring av landets kulturminner. Det avgjørende punktet var dermed om Folketeaterbygningen var et kulturminne. Lovavdelingen kom til at det omfattende innholdet begrepet kulturminne hadde fått, og bygningens monumentale karakter, tilsa at foreningen hadde rettslig klageinteresse (Lovavdelingen sak nr. 1384/77E).

Andre landsomfattende organisasjoner som normalt vil ha klageinteresse, er *Norsk forening for fartøyvern* (NFF) og *Forbundet Kysten*. Forutsetningen må vel da være at saken har tilknytning til fartøyvern eller kystkultur. Også lokale historielag og velforeninger vil kunne ha rettslig klageinteresse i saker som gjelder kulturminnevern.

Justisdepartementets lovavdeling har i en uttalelse antatt at foreningen *Gamle Drøbak* hadde klagerett over et vedtak fattet av Frogn bygningsråd om riving av en ca. 200 år gammel trebygning. Foreningen hadde til formål å «arbeide for bevaring av eldre trebebyggelse og bevaring av omgivelser av miljømessig verdi i distriktet». Det ble lagt avgjørende vekt på at vedtaket var av stor interesse for foreningen, ut fra de hensyn den skulle ivareta (Lovavdelingen sak nr. 1989/73E).

Antakelig bør også organisasjoner som generelt sett har miljøvern som formål, kunne anses å ha rettslig klageinteresse. Organisasjonen *Fremtiden i våre hender* hadde f.eks. kompetanse til å gå til erstatningssøksmål etter utslipp fra to treforedlingsbedrifter i Østfold, jf. Rt. 1992 s. 1618. Et politisk parti vil derimot mangle rettslig interesse, selv om partiet skulle ha miljøvern som fremste kampsak.

Et særlig aktuelt spørsmål er om en *kommune* har rettslig klageinteresse når et enkeltvedtak etter kulturminneloven ikke berører kommunal eiendom. Det typiske er at kommuner inngir klage over vedtak om fredning eller midlertidig fredning, parallelt med eller uavhengig av klage fra grunneier. Etter forvaltningspraksis har en kommune ingen generell klagerett i fredningsaker. Riksantikvaren har i flere tilfeller avvist klager fra kommuner, der kommunen ikke har noen spesiell tilknytning til den aktuelle eiendommen.

Oslo kommune klaget Riksantikvarens vedtak om fredning av *Parkkvartalet* bak Slottet i Oslo inn for Miljøverndepartementet. Kommunens klage ble avvist av departementet. I departementets avgjørelse av 21. april 1997 heter det: «Det gjelder ingen særskilte klageregler for fredningsvedtak truffet i medhold av kulturminneloven § 15. Det er derfor de alminnelige regler i forvaltningsloven § 28 første ledd som regulerer dette forholdet. Offentlige organer har som hovedregel ikke klagerett etter forvaltningsloven § 28 bare fordi vedtaket berører deres saksområde eller fordi de rent faktisk har interesse av sakens utfall, jf. Ot.prp. nr. 3 (1976–77) Om lov om endringer i forvaltningsloven s. 57. Dette synet er også lagt til grunn i flere uttalelser fra Justisdepartementet ved Lovavdelingen, jf. blant annet brev av 28. august 1982 og 20. oktober 1989. I begge uttalelsene utdypes denne forståelsen med følgende: «De samfunnsmessige interesser som varetas av offentlige organer, skal primært fremmes gjennom at de trekkes inn i saksforberedelsen i de enkelte saker. Forvaltningslovens klageregler er ikke ment som et middel til å fremme de nevnte interesser». Et offentlig organ anses imidlertid å ha rettslig klageinteresse når de

opptrer i en rolle som også kan utøves av private. Også ellers kan det tenkes at et offentlig organ i konkrete tilfeller anses å ha en slik interesse fordi det ut fra sine oppgaver naturlig eller direkte har interesse i sakens utfall, jf. Ot.prp. nr. 3 (1976–77) Om lov om endringer i forvaltningsloven s. 57.

Er kommunens interesse knyttet til konkrete allmenne oppgaver, som f.eks. utbygger av vegsystemet eller vann- og avløpsnett, kan det derimot lettere forsvare en klagerett. Hvis kommunen planlegger å legge en vegtrasé gjennom et foreslått fredet område, bør den ha anledning til å påklage fredningsvedtaket.

Justisdepartementets lovavdeling har i forbindelse med *Bergen* kommunes klage over fredningen av en reperbane med tjærehus antatt at kommunen ville ha klagerett hvis «vedtaket griper inn i interessene til privatpersoner i kommunen på en forholdsvis konkret og vesentlig måte». Lovavdelingen anså at dette ikke var tilfellet her, fordi fredningsvedtaket ikke fikk betydning for beboerne i området, og heller ikke innebar noen hindring for valg av trasé til nordre innfartsåre til byen (Lovavdelingen sak nr. 1812/79E). Inge Lorange Backer er kritisk til avgjørelsen, jf. Inge Lorange Backer: *Rettslig interesse for søksmål, skjønn og klage* (1984) s. 177.

1.6 BRUDD PÅ LOVENS BESTEMMELSER

Brudd på enkeltvedtak eller forskrift gitt med hjemmel i loven er straffbart etter kml. § 27. Tiltak som utføres i strid med bestemmelser i eller gitt i medhold av kulturminneloven, kan føre til krav om retting eller tilbakeføring, jf. §§ 8 tredje ledd og 16 eller pålegg om reparasjon, istandsetting av fredet bygning, jf. § 17. I medhold av straffeloven 2005 §§ 66 flg. kan det inndras utbytte og gjenstander, se nærmere pkt. [7.13.8](#).

Kulturminneloven § 27 hadde tidligere et tillegg om at en ved overtredelse av loven kunne tilpliktes å erstatte voldt skade eller i rimelig utstrekning reparere skaden. Bestemmelsen ble tatt ut ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 som unødvendig etter forslag fra Riksadvokaten, da forvaltningen uansett kunne fremme slike krav i straffesaken etter straffeprosessloven §§ 3 og 427, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 18–19, se også [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 36, se ellers nærmere pkt. [7.13.10](#).

1.7 UTLØSER FREDNING KRAV PÅ ERSTATNING?

Rettspraksis har slått fast at visse offentligrettslige rådighetsbegrensninger kan utløse erstatningsplikt etter analogi fra Grunnloven § 105. Kulturminneloven forutsetter at erstatningsplikt kan bli aktuelt. I kml. § 26 om forhåndsskjønn fremgår det at erstatning eventuelt skal utbetales etter *vanlige rettsgrunnsetninger*. Utgangspunktet er imidlertid at fredning *ikke* medfører at staten må betale erstatning til grunneier eller bruker.

Av forarbeidene til kulturminneloven fremgår det at fredning ikke er ment å utløse erstatningsplikt, med mindre dette følger av alminnelige rettsgrunnsetninger, se [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 23, Innst. O. nr. 45 (1977–78) s. 4 og 10 og [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 40. For *automatisk fredete kulturminner* (tidligere faste fornminner) har det siden fornminneloven av 1905 vært forutsatt at slik legalfredning ikke gir krav på erstatning, se [Ot.prp. nr. 28 \(1904–1905\)](#) s. 7. Dette har Høyesterett også uttrykkelig slått fast i Rt. 1963 s. 146.

Saken gjaldt et større gravfelt på *Kvamsøy* på Sunnmøre. Høyesterett opphevet her et overskjønn som tilkjente erstatning for at grunneier ikke kunne nytte fornminnefeltet til bygging eller dyrking. Førstvoterende dommer viste til at hverken fornminneloven av 1951 (i likhet med loven av 1905) eller Grunnloven § 105 direkte hjemler erstatning for rådighetsbegrensninger som følge av fredning. Han begrunnet dette med at «hensikten med fredningen har vært å bevare for nåtid og fremtid de historiske, nasjonale verdier fornminnene er. Det er ikke her spørsmål om å overføre økonomiske verdier fra den enkelte til samfunnet, til de som lever nå eller til kommende slekter. Jeg kan ikke se at det virker urimelig eller ubillig at den som nå eier vedkommende eiendom må finne seg i uten erstatning å respektere fornminnene, slik de var da han selv overtok eiendommen. Dette synes også å være i overensstemmelse med den alminnelige rettsbevissthet i betraktning av at det visstnok ikke tidligere for domstolene er reist krav om erstatning for den legale fredning av fornminner, som ble innført ved loven av 1905 (147)». Avgjørelsen fra Høyesterett er senere blitt fulgt opp i rettspraksis, se f.eks. Sunnfjord herredsretts dom av 20. september 1990, inntatt i RG 1991 s. 528.

Vedtaket etter § 3 andre ledd, som går ut på å forby fortsatt drift av et område som tidligere har vært benyttet til beite eller innmark, vil normalt heller ikke utløse erstatningsansvar.

Fortsatt drift var i ferd med å ødelegge det viktig automatisk fredete kulturminnet *Kaupangfeltet* ved

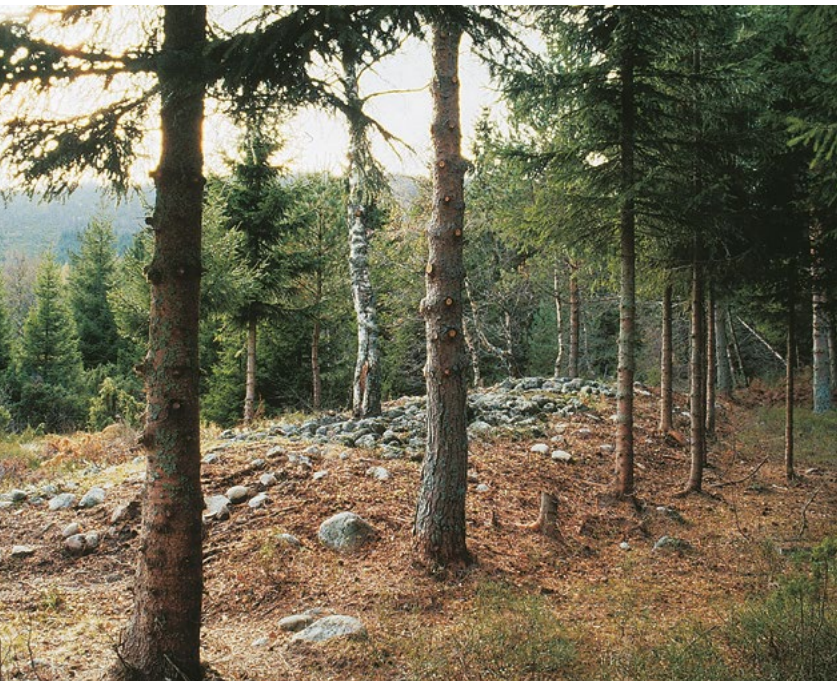
Viksfjord i Tjølling i Vestfold. Mye talte for å gi Kaupangfeltet et langt bedre vern enn tilfellet er i dag. Det er nå inngått avtale om mer skånsom dyrking av området, slik at kulturlagene under ikke skades. Se nærmere om saken under pkt. [3.3.5](#). Ett av flere virkemidler her kan også være stansing av igangværende jordbruksdrift etter § 3 andre ledd. I et slikt tilfelle må erstatningsproblematikken vurderes nøye på forhånd.

Heller ikke sikringssonen på fem meter rundt automatisk fredete kulturminner etter § 6 andre ledd gir normalt krav på erstatning, jf. Innst. O. nr. 45 (1977–78) s. 4. Utvides sikringssonen ved vedtak etter § 6 første ledd, kan dette utløse erstatningsplikt hvis inngrepet er vesentlig.

Vedtaket om *fredning av bygning eller anlegg* etter § 15 utløser normalt heller ikke erstatningsplikt, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 23. Fredningsvedtak etter § 15 er likeledes ikke nevnt som grunnlag for å begjære forhåndsskjønn etter § 26. Dette forhindrer ikke at et fredningsvedtak i særskilte situasjoner kan medføre erstatning. Hadde kulturmiljøforvaltningen en klar foranledning til fredning av eiendommen tidligere, men unnlot å gjennomføre fredningen, og eier i innretning til dette planlegger et byggeprosjekt, kan fredning rett forut for eller under byggearbeidet reise spørsmål om erstatning for prosjekterings- og anleggskostnader. Erstatningen vil uansett ikke kunne omfatte den tapte utbyggingsinteressen.

Et aktuelt spørsmål er om passivitet fra den regionale kulturmiljøforvaltningen, i form av ikke å fremme innsigelse til reguleringsplaner, kan utløse erstatningsplikt, når Riksantikvaren eller Klima- og miljødepartementet senere treffer fredningsvedtak i saken og dermed forhindrer et tiltak som er i samsvar med planen. Ettersom Riksantikvaren har selvstendig myndighet til å vedta fredning, har praksis vært at fredning i slike tilfeller ikke utløser erstatningsplikt for den tapte utbyggingsinteressen. Et annet spørsmål er om tiltakshaver har krav på erstatning for økte planleggingskostnader, pga. manglende innsigelse fra fylkeskommunen.

Selv ved rådighetsinnskrenkning som følge av en *områdefredning* med hjemmel i §§ 19 eller 20 er utgangspunktet at den enkelte grunneier må finne seg i dette uten erstatning. Bli inngrepet vesentlig, kan det bli tale om erstatning, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 23 og [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 25. Dette følger som nevnt indirekte av § 26, hvor forvaltningen kan begjære forhåndsskjønn for

Fra *Sostelid* i Åseral i Agder, et område som har vært gjenstand for forhåndsskjønn etter § 26 i forbindelse med eventuell erstatning ved fredning. (Foto: Vest-Agder fylkeskommune)

Høyesterett prøvet i hvilken grad reguleringsplanen i det kulturhistorisk verdifulle området *Småsetran* på Røros ga vern mot boligutbygging. I dag er Småsetran del av Circumferensen rundt Røros og UNESCO-verdensarv. (Foto: Lisen Roll, Riksantikvaren)

å avklare i forkant om et slikt fredningsvedtak utløser erstatningsplikt, og i så fall omfanget av denne, se nærmere pkt. [7.12](#).

Kulturminneloven § 26 gir adgang til å avholde forhåndsskjønn for å få fastsatt størrelsen på eventuell erstatningsplikt ved fredningsvedtak. Bestemmelsen gir departementet adgang til å kreve at det avholdes et rettslig skjønn før det eventuelt fattes vedtak om fredning for et område eller et kulturmiljø. Adgangen til å kreve rettslig skjønn er ikke delegert videre. Det er derfor bare Klima- og miljødepartementet som kan kreve slikt skjønn. Berørte eiere, interessenter mv. har ikke tilsvarende mulighet, men dersom slikt forhåndsskjønn kreves, kommer [lov 17. juni 1917 nr. 1 om skjønn og ekspropriasjonssaker](#) (skjønnsprosessloven) § 42 første ledd andre punktum til anvendelse. Dette innebærer at departementet må bære motpartens nødvendige utgifter i anledning saken.

Bestemmelsen forutsetter at eventuell erstatning for vedtak etter §§ 19 og 20 skal fastsettes i samsvar med vanlige rettsgrunnsetninger. Formålet med bestemmelsen er å gi fredningsmyndigheten en mulighet til å få fastslått om, og eventuelt i hvilken utstrekning, vedtak

om fredning vil medføre erstatningsansvar for det offentlige. Instituttet minner mye om den nåværende ordning om forsøkstakst etter pbl. § 16-8.

Full erstatning ved ren ekspropriasjon gjelder alltid normalt etter prinsippet i Grunnloven § 105 og følger også av de alminnelige rettsgrunnsetningene. Fredningsvedtak i seg selv anses kun som rådighetsinnskrenkning på eiendom og anses ikke som avståelse av eiendom (ekspropriasjon). Dermed utløses ikke krav på erstatning. Normalt utløser dermed ikke fredningsvedtak etter kulturminneloven §§ 19 og 20 erstatning. Erstatning vil riktignok kunne utløses dersom fredningsvedtaket medfører avbrudd eller avvikling av eksisterende næringsvirksomhet. Da må det avholdes forhåndsskjønn etter kulturminneloven § 26.

Dette prinsippet er senest fastslått i en dom avsagt av Borgarting lagmannsrett 11. mai 2009 (LB-2008-39376). Saken gjaldt krav fra grunneieren om erstatning fra staten ved fredning av et område etter kulturminneloven § 19 første ledd. Riksantikvaren fredet i 1997 et større område rundt Edvard Munchs atelier på Ekely i Oslo og forhindret dermed bygging av tre terrasseblokker (64 leiligheter), en utbygging som var i tråd med

gjeldende reguleringsplan fra 1983 og vedtatt bebyggelsesplan for området fra 1991. Grunneieren krevde full erstatning for forventet tap ved fredning (tap av forventede salgsinntekter minus byggekostnader). Grunneieren ble ikke tilkjent erstatning i tingretten ettersom fredningsvedtaket kun ble ansett som rådgighetsinnskrenkning. Anken til lagmannsretten ble forkastet. Ny anke til Høyesterett førte heller ikke frem i Høyesteretts ankeutvalg, og lagmannsrettens dom ble stående. I lagmannsrettens dom ble det lagt til grunn en gjennomgang av høyesterettspraksis ved rådgighetsbegrensninger særlig på naturvern-området, og det ble særlig vist til en avgjørende dom fra Høyesterett, den såkalte Hydalen-dommen (Rt. 1993 s. 321).

Rettspraksis har bare én gang tatt stilling til spørsmålet i forbindelse med forhåndsskjønn etter § 26. I den såkalte *Søsterlid-saken* i Åseral i Aust-Agder begjærte Miljøverndepartementet forhåndsskjønn for å avklare om en planlagt fredning av 90 dekar ville utløse erstatning. Området var av god bonitet og ble brukt til skogdrift. En fredning ville innebære at videre skogsdrift og anlegg av skogsbilveger ble forbudt. Mandal herredsrett avsa 1. september 1989 et skjønn hvor både grunneiere med andel i området og grunneiere som fikk hindret adkomst for skogdrift til tilliggende parseller, ble tilkjent erstatning. Det ble ikke gitt erstatning for forbud mot hyttebygging. Skjønnen er mangelfullt på flere punkter og har derfor liten verdi som rettskilde. Fredningssaken ble imidlertid stilt i bero da en forsøkte å oppnå en minnelig løsning med grunneierne. Fylkeskommunen har i ettertid ervervet området.

I den grad det overhodet kan bli tale om erstatningsplikt for det offentlige, har rettspraksis vedrørende fredning etter den tidligere naturvernloven stilt opp vilkåret om at inngrepet må være *vesentlig*, se bl.a. Rt. 1979 s. 971, Rt. 1987 s. 311, Rt. 1988 s. 890, Rt. 1989 s. 1339, Rt. 1993 s. 321 (Hydalen) og Rt. 2005 s. 469. En fredning som landskapsvernområde etter naturmangfoldloven § 36 vil normalt ikke utløse erstatning. Her vil grunneier vanligvis kunne fortsette den tradisjonelle bruken. Forventningen om endret bruk, f.eks. utbygging med hytter, boliger mv. er ikke erstatningsbetingende. Dette gjelder selv om tomter til dette formålet allerede er utskilt, jf. Rt. 1993 s. 321 (Hydalen).

En regulering til *hensynssone vern av kulturminne eller kulturmiljø* etter pbl. § 12-5 andre ledd nr. 5 vil heller ikke normalt medføre erstatningsplikt. Spørsmålet ble prøvd av Høyesterett i forbindelse med den statlige reguleringsplanen rundt området *Småsetran* på Røros, Rt. 1993 s. 1333. Formålet var å sikre

både kulturlandskapet og den kulturhistorisk verdifulle bebyggelse i området, noe som igjen medførte at området ikke kunne bygges ut, bl.a. til boliger, slik som kommunen ønsket. Høyesterett kom til at reguleringen ikke gikk lenger enn den rådgighetsinnskrenkning som følger av et landskapsvernområde etter naturvernloven § 5. Erstatningsspørsmålet måtte da bedømmes etter naturvernloven § 20 b, jf. pbl. § 32 (erstatning etter alminnelig rettsgrunnsetninger). Høyesterett kom til at saken ikke stilte seg forskjellig fra Rt. 1993 s. 321 (Hydalen). Grunneierne hadde i lengre tid fått neddempet sine utbyggingsforventninger, ikke minst ved Riksantikvarens protest i 1979. I 1980 kom Røros på UNESCOs World Heritage List. Det medførte at Miljøverndepartementet i 1981 nektet å stadfeste kommunens reguleringsplan, som ville medført boligutbygging i området. En fremtidig hindret landbruksutnyttelse ga heller ikke erstatningsplikt. Det var ingen aktuelle planer om dette i området, og en slik drift ville uansett ikke innebære noe vesentlig inngrep.

En statlig reguleringsplan rundt *Nedre Foss* i Akerselva i Oslo medførte også krav om erstatning fra et eiendomsselskap. Reguleringsplanen tok sikte på å beskytte Grüner gård fra 1700-tallet og et område rundt anlegget og frem til elven. Planen var en del av Akerselva Miljøpark. Borgarting lagmannsretts overskjønn av 9. desember 1996 konkluderte med at planen utløste erstatning. Høyesterett opphevet overskjønnet. De utbyggingsforventningene som forelå, kunne i seg selv ikke ha noe erstatningsrettslig vern. Situasjonen i det foreliggende tilfellet kunne ikke likestilles med ekspropriasjon til erverv av grunn for et offentlig anlegg, jf. Rt. 1998 s. 1140.

Forarbeidene til revisjonen av kulturminneloven i 2000 viser også til en slik vesentlighetsvurdering, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 40. Hvorvidt inngrepet er vesentlig, må bero på en totalvurdering. Vesentlighetsvurderingen må bygge på om tapet er vesentlig i forhold til eiendommens totale ressurser, og om det gjelder restriksjoner på igangværende bruk eller ønske om bruksendring. Dersom fredning medfører restriksjoner i fremtidige bruksendringer, gir det som regel ikke rett til erstatning, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 40. Det har stor betydning om vedtaket griper inn i etablert bruk eller ikke. Hvis etablert bruk må forbyes, kan erstatningsplikt kunne komme på tale. Grunneiers eller brukers interesse må i så fall være aktuell og ha en viss økonomisk betydning.

Kulturminneloven § 11 andre ledd forutsetter at *visse tiltak* etter bestemmelsens første ledd (verne-/skjøtsels tiltak og utgravingsarbeid), som er inngrep i grunn og

Grytviken kirke, eller Hvalfangerkirken, den norske hvalfangststasjonen i Grytviken, Sør-Georgia, Antarktis. Kulturminneloven gjelder ikke på Svalbard og Jan Mayen og i den norske delen av Antarktis. På Svalbard gjelder lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard (Svalbardmiljøloven), som trådte i kraft 1. juli 2002. Kulturminner er omhandlet i lovens kapittel V (§§ 38 til 46). På Jan Mayen gjelder forskrift 19. november 2010 nr. 1456 om fredning av Jan Mayen som naturreservat, som også dekker kulturminner. Forskriften er gitt i medhold av lov 27. februar 1930 nr. 2 om Jan Mayen § 2. I Antarktis er kulturminner i den norske sonen beskyttet av forskrift 26. april 2013 om miljøvern og sikkerhet i Antarktis, gitt med hjemmel i lov 27. februar 1930 nr. 3 om Bouvet-øya, Peter I's øy og Dronning Maud Land (bilandsloven) § 7. (Foto: ukjent, Riksantikvaren)

rettigheter, kan utløse erstatningsplikt. Bestemmelsen er også gitt anvendelse for skipsfunn, jf. § 14 andre ledd siste punktum. Formålet med regelen er å holde grunneier skadesløs der kulturmiljømyndighetene iverksetter tiltak på en eiendom med automatisk fredete kulturminner/skipsfunn, som medfører økonomisk tap, f.eks. når beitemark er ødelagt etter utgravningen av en gravhaug. Dette må holdes atskilt fra de restriksjoner som en fredning etter loven innebærer. Se nærmere kommentarene til bestemmelsen i pkt. [3.10.4](#).

En besitter av et løst kulturminne, hvor kulturminnet blir utlevert anmodende stat etter reglene i kulturminneloven §§ 23 b flg., har krav på erstatning, jf. § 23 b, se nærmere pkt. [7.7](#).

En grunneier eller tiltakshaver som har en konfliktsak med kulturmiljøforvaltningen, har ikke noen generell rett til å få dekket sine *saksomkostninger*. Blir et vedtak endret til gunst for en part, kan han få dekket vesentlige saksomkostninger som har vært nødvendig for å få endret vedtaket, med mindre endringen skyldes partens eget forhold eller forhold utenfor partens og forvaltningens kontroll, eller andre særlige forhold taler mot det, jf. fvl. § 36. Begjæres forhåndsskjønn etter kml. § 26, eller lensmannsskjønn etter kml. § 11 andre ledd eller ekspropriasjonsskjønn, følger det av skjønnsprosessloven § 42 første ledd at den som har interesse i inngrepet, skal erstatte motpartens nødvendige utgifter i anledning skjønnsaken. Det samme prinsippet er lagt til grunn i ekspropriasjonssaker, jf. skjønnsprosessloven § 54 første ledd.

Britannia Hotel i Trondheim ble fredet midlertidig av Sør-Trøndelag fylkeskommune ved vedtak av 18. januar 2017. Vedtaket var begrunnet med at det forelå en fare for skade eller ødeleggelse av kulturminnet i og med rive- og bygningsarbeider som var i full gang. I det midlertidige fredningsvedtaket ble det listet opp tiltak som fylkeskommunen, etter søknad, ville vurdere å gi dispensasjon for. Fylkeskommunens vedtak ble påklaget til Riksantikvaren. For at byggearbeidene ikke skulle stanse opp mens klagen ble behandlet hos Riksantikvaren, ga fylkeskommunen flere dispensasjoner fra det midlertidige fredningsvedtaket. Riksantikvaren omgjorde så det midlertidige fredningsvedtaket ved at deler av bygget ble tatt ut av fredningen. Endringen i omfanget av den midlertidige fredningen skyldtes at behovet for vern ble innsnevret etter hvert som det ble gitt dispensasjon for flere tiltak. Etter Riksantikvarens oppheving fremmet klager krav om dekning av saksomkostninger etter fvl. § 36, på til sammen 285 000 kroner. Riksantikvaren avsto kravet med den begrunnelse at omgjøringen skyldtes forhold som lå utenfor forvaltningens kontroll, jf. fvl. § 36 første ledd. Vedtaket om avslag på krav om saksomkostninger ble påklaget til Klima- og miljødepartementet, som ikke tok klagen til følge. Departementet uttalte at det i denne saken er klart at vedtaket om midlertidig fredning er endret til gunst for klager ved at vedtaket ble delvis omgjort, slik at deler av den midlertidige fredningen av hotellet falt bort. Klima- og miljødepartementet uttaler i sin avgjørelse 6. april 2018 videre: «Hovedspørsmålet i denne saken blir om omgjøringen skyldes forhold som lå utenfor forvaltningens kontroll. I denne sammenheng må det tas stilling til om klager har unnlatt å gi forvaltningen tilstrekkelige opplysninger i perioden før vedtaket om midlertidig fredning ble truffet.» Departementet påpeker deretter en rekke omstendigheter omkring klagers manglende medvirkning til sakens opplysning, og fortsetter: «Fylkeskommunen måtte treffe vedtak om midlertidig fredning etter kulturminneloven § 22 nr. 4 for å få tilgang til detaljene om tiltakene, og dermed ha en berettiget mening om hvordan de kunne justeres for å ivareta kulturminneverdiene. Det forventes at klager bidrar til sakens opplysning. Forvaltningsloven § 17 må således ses i sammenheng med forvaltningsloven § 36. At klager først etter fredningsvedtaket, og i løpet av dispensasjonssøknadene gir tilstrekkelige opplysninger om tiltakene, er noe klager selv må ta ansvaret for. At klager ikke bidrar med å gi nødvendige opplysninger er et forhold som ligger utenfor forvaltningens kontroll, jf. fvl. § 36.» Klima- og miljødepartementet konkluderte med at klager ikke har krav på dekning av saksomkostninger etter fvl. § 36.

Elle tåkeklokke i Frogn og et område rundt denne ble med hjemmel i kml. §§ 15 og 19, jf. § 22 fredet ved Riksantikvarens vedtak av 11. februar 1997. Fredningsvedtaket ble påklaget. Klager protesterte mot fredning av området rundt tåkeklokken. Under forutsetning av at området ble regulert til bevaring, gikk Riksantikvaren med på å oppheve fredningsvedtaket. Riksantikvaren fattet derfor nytt vedtak av juni 1997, som nå bare omfattet tåkeklokken. Klager søkte dekning av advokathonorar etter fvl. § 36. Dette ble avslått av Riksantikvaren, som bl.a. viste til at parten hadde oppnådd en fordel i og med at fredningsvedtaket var endret til gunst for ham. Miljøverndepartementet ga klager medhold ved vedtak av 14. januar 1998 og tilkjente ham saksomkostninger, jf. fvl. § 36 første ledd, jf. tredje ledd. Departementet uttalte bl.a.: «Forarbeidene til endringsloven av 1995 gir ingen angivelse av hva som ligger i unntaket der 'andre særlige forhold taler mot det'. De grunner Riksantikvaren mener å begrunne unntak for dekningsplikten mener vi ikke kan føre fram. Dette at et vedtak er endret til gunst for en part, dvs. at områdefredningen er opphevet, er et vilkår for å kunne få tilkjent saksomkostninger av det offentlige».

Det offentlige krav på erstatning ved ødeleggelse av kulturminner er nærmere behandlet under pkt. [7.13.10](#), se for øvrig pkt. [3.7.9](#) og [6.4.5](#).

1.8 KULTURMINNELOVENS STEDLIGE VIRKEOMRÅDE

Det fremgår ikke direkte av kulturminneloven hva som er dens stedlige virkeområde. Spørsmålet er ei heller drøftet i lovens forarbeider. Det blir derfor naturlig å falle tilbake på det generelle internasjonale rettsprinsipp at et lands lovgivning gjelder på dets statsterritorium. Kulturminnelovens stedlige virkeområde er således innenfor Norges territorialgrense (som beregnes til 12 nautiske mil fra ytterste odde/øy eller grunnlinje). Dette er nærmere behandlet under kommentaren til § 14, se pkt. [5.1.2](#). Plan- og bygningsloven gjelder imidlertid bare ut til grunnlinjene.

På Svalbard reguleres kulturminnene av [Svalbardmiljøloven av 15. juni 2001 nr. 79](#). Kulturminnene på Jan Mayen er dekket av en særskilt [forskrift om naturreservat av 19. november 2010 nr. 1456](#) gitt i medhold av lov 27. februar 1930 nr. 2. I Antarktis reguleres kulturminnene i den norske sonen etter forskrift gitt i medhold av [bilandsloven av 27. februar 1930 nr. 3](#).

2

Kapittel I – Formål og virkeområde

| AV JØRN HOLME |

Ajourført av Jørgen Reiss-Jacobsen, Sindre Fjell og Jørn Holme

2.1 INNLEDNING

Kulturminneloven kap. I inneholder bare to bestemmelser, § 1, som er lovens formålsparagraf, og § 2, som inneholder definisjoner av begrepene kulturminner og kulturmiljø. § 1 slik den nå lyder, ble vedtatt ved lov 3. juli 1992 nr. 96. § 2 slik den nå lyder, ble vedtatt ved lov 19. juni 2009 nr. 100. Sentrale forarbeider er [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#), [Innst. O. nr. 73 \(1991–92\)](#), [NOU 2004: 28](#) og [Ot.prp. nr. 52 \(2008–2009\)](#).

2.2 § 1 LOVENS FORMÅL

Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

2.2.1 Generelt om bestemmelsen

Kulturminnevern begynte opprinnelig som fredning av objekter, der en sikret faste kulturminner ut fra deres vitenskapelige eller kunstneriske egenverdi. Den tidligere formålsbestemmelsen var utformet med dette som bakgrunn og hadde en knapp og passiv ordlyd som kun ga uttrykk for at lovens formål var å verne og ta vare på våre kulturminner. Den savnet en bestemmelse som kunne angi de sentrale hensyn som loven skulle tjene,

og som satte kulturminneloven inn i en større sammenheng.

Forut for lovendringen i 1992 hadde flere av høringsinstansene pekt på behovet for en ny formålsparagraf. Departementet fulgte opp høringsinstansenes forslag. Forbildet for denne nye formålsbestemmelsen var naturvernloven § 1 og den svenske lagen om kulturminnen § 1.

Formålsparagrafen skal først og fremst være en overordnet politisk programerklæring. Bestemmelsen skal deretter danne utgangspunkt for tolkning av lovens øvrige bestemmelser og gi rammen for utøving av forvaltningsskjønn etter loven. Som et ledd i den helhetlige tenkningen skal formålsparagrafen også være grunnlag for lovtolking og forvaltningsskjønn opp mot andre lover (f.eks. plan- og bygningsloven, skogloven eller jordloven), jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 7 og [Innst. O. nr. 73 \(1991–92\)](#) s. 3. Formålsbestemmelsen er altså ikke bare begrenset til kulturminner og kulturmiljøer som er vernet i medhold av loven.

2.2.2 Første ledd – kulturminnevern som en integrert del av miljøvernet

Bestemmelsen presiserer at kulturminner og kulturmiljøer er en del av vår kulturarv, samtidig som de tilhører den helhetlige miljø- og ressursforvaltning. Kulturminnevern er således et felles ansvar, og ikke bare begrenset til Klima- og miljødepartementets område. Kulturminner og kulturmiljøer representerer sammen

Portal på gården *Nordigard Bruland* på Høydalsmo.
(Foto: Birger R. Lindstad, Riksantikvaren)

Et minneverdig sted kan være et sted knyttet til spesielle historiske hendinger. Like ved *Dale-Gudbrands gård* på Hundorp i Gudbrandsdalen ligger *Olavshaugen* fra 700–900 e.Kr., en av syv gravhauger i området. I Olav den helliges saga forteller Snorre om det dramatiske oppgjøret som skal ha funnet sted her, da kong Olav omvendte folket i Fron til den kristne tro. I førkristen tid var Hundorp et maktsentrum. Gudbrandsætten har trolig gitt navn til dalen. (Foto: Mari Kollandsrud)

med naturarven ikke-fornybare ressurser og må forvaltes i et slikt perspektiv, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 9 og 23. Ved denne uttrykksmåten markerer loven vern av verdier utover rent materielle/fysiske verdier. Dette er ikke minst viktig for den samiske delen av kulturminnevernet. Samiske kulturminner er ofte knyttet opp til sagn og tradisjoner. Men det gjelder også andre sider ved kulturminnevernet, f.eks. vern av minneverdige steder som det knytter seg spesielle hendelser eller tradisjoner til.

Klimaendringene er vår tids største utfordring, ikke minst for vårt fysiske miljø, inkludert kulturminnene. Et våtere, varmere og villere klima setter kulturminnene mer i fare enn noensinne. På den annen side er det betydelige klimagevinster i gjenbruk av eksisterende bygninger og anlegg. Et hus som er bygget har allerede tatt klimabelastningen, og ny bruk av gamle bygninger bidrar til å redusere klimagassutslippene og gir mindre avfall.

At kulturminnevernet er et element i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning, har støtte i en rekke politiske dokumenter, se Verdenskommisjonens rapport; [Innst. S. nr. 273 til St.meld. nr. 46 \(1988–89\)](#) *Om miljø og utvikling*; [Innst. S. nr. 135 \(1987–88\) til St.meld. nr. 39 \(1987–88\)](#) *Bygnings- og fornminnevernet*; [Innst. S. nr. 190 til St.meld. nr. 34 \(1990–91\)](#) *Om miljøvern i kommunene (MIK)*; [Innst. S. nr. 150 til St.meld. nr. 58 \(1996–97\)](#) *Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling*; [Meld. St. 16 \(2019–2020\)](#) og [Innst. S. nr. 379 \(2019–2020\)](#).

2.2.3 Andre ledd – kulturminnevernets formål

Bestemmelsen angir først at det er et *nasjonalt ansvar* å verne våre kulturminner og kulturmiljøer. Dette må ikke forstås slik at kulturminnevern utelukkende er en statlig oppgave. Både første og tredje ledd slår fast at *alle offentlige myndigheter* skal ta hensyn til kulturminneverdiene i sin forvaltning.

Veienmarka ungdomsskole ved *Hønefoss* ligger inntil et kulturlandskap som er rikt på kulturminner. I samarbeid med Oldsaksamlingen i Oslo og Buskerud fylkeskommune har elevene i flere år deltatt i utgravningsarbeid og vært med på blant annet «oppdagelsen» av et langhus fra begynnelsen av vår tidsregning. Forskjellige aktiviteter er knyttet til prosjektet. Elevene er ivrige og nysgjerrige, og de har fått respekt for arkeologenes innsikt. Kontakten med kulturminnene bygger bro tilbake til menneskene som skapte dem. (Foto: Inger Liv Gøytil Lund)

Kulturminner og kulturmiljøer er ikke-fornybare ressurser. Det vil si at de er uerstattelige dersom de går tapt. Dette forplikter oss til å forvalte dem med respekt for menneskene som har levd før oss, og med omtanke for de som kommer etter. Vi ønsker å bruke kulturminnene, men ikke gjennom forbruk. Det må skje med varsomhet og på kulturminnernes premisser. De kan også gi oss minneverdige opplevelser, noe dette bildet fra Riksantikvarens utflukt til *Jellhaugen* utenfor Halden i 2019 kan illustrere. (Foto: ukjent, Riksantikvaren)

Utviklingen innen navigasjons- og automasjonsteknologi er i ferd med å gjøre mennesket overflødig på fyrstasjonene, og alle er i dag uten bemanning. Med en værhard beliggenhet forfaller bygningene fort uten daglig tilsyn og jevnlig vedlikehold. Mange fyrstasjoner er derfor truet, og en vesentlig del av kystens kulturhistorie står i fare for å forsvinne. I nært samarbeid med Kystdirektoratet, som har sektoransvaret, har Riksantikvaren utarbeidet en nasjonal verneplan for å sikre et representativt utvalg fyrstasjoner for ettertiden. *Lindesnes fyrstasjon*, opprettet i 1655, er som landets eldste og sydligst beliggende fastlandsfyr et viktig landemerke med nasjonal symbolverdi. Et utvalg av fyr er i dag fredet. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

Kulturminnene og kulturmiljøer er av lovgiver omtalt som *ressurser*, i likhet med andre miljøverdier, som rent vann, bevart natur og biologisk mangfold. Bestemmelsen forklarer så nærmere hvorfor det er viktig å ta vare på de verdiene som kulturminnene og kulturmiljøene representerer.

Loven nevner først ressursen som *vitenskapelig kilde-materiale*. Kulturminnene er viktige kilder til forståelsen av vår kulturhistorie. Frem til middelalderens begynnelse (ca. 1030) er de fysiske kulturminner de eneste kildene til kunnskap. De senere skriftlige kildene fra middelalderen er også ytterst sparsomme. Dette er en vesentlig grunn til at faste og løse kulturminner fra før 1537 har

vært vernet siden 1905. Betydelig kildeverdi for forskning var også den vesentlige grunnen til at stående byggverk som var erklært fra tiden 1537–1649, ble fredet i medhold av § 4 tredje ledd ved lovendringen av 3. mars 2000 nr. 14 (fra 1. januar 2001), se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 13–14.

Hensynet til vitenskapelige interesser har tradisjonelt vært den vesentlige begrunnelsen for kulturminnevernet. Men på mange områder domineres kulturminnevernet i dag mer og mer av hensynet til vår og fremtidige generasjoners *opplevelse*. Loven nevner kulturminnene som ressurs til opplevelse, selvforståelse og trivsel. Når samfunnsstrukturen, næringene og det fysiske land-

skapet er sterkt omformet i løpet av de siste 70 år, har den enkelte behov for verdier som kan skape identitet og trygghet, gi perspektiv og ellers styrke livskvaliteten i hverdagen.

Loven nevner også kulturminnene som en ressurs for vår og kommende generasjoner *virksomhet*. Kulturminnene kan bidra til å sette vår tids levemåte i relieff. De er en «kunnskapsbank» på en lang rekke ulike felt og kan blant annet gi oss økt økologisk, teknologisk, estetisk og/eller håndverksmessig innsikt. I tillegg lønner det seg ofte bedrifts- og samfunnsøkonomisk å ta vare på kulturminner. Restaurering og reparasjon av eldre bygninger vil lett svare seg i stedet for å bygge nytt. Kulturminnene er i tillegg et svært viktig grunnlag for en sterkt voksende reiselivsnæring.

Et sentralt trekk ved kulturmiljøforvaltningens utvikling i de senere årene er en generell *alminneliggjøring* og *demokratisering* av området. Dette fremgår både av markeringen av den enkeltes forpliktelse, den integrerende kulturminnedefinisjonen og understrekingen av det sektorovergripende ansvaret. Det er ikke lenger bare nasjonalmonumenter som har verdi. Dagens kulturminnevern omfatter alle typer kulturminner – fra Slottet og Eidsvollsbygningen til husmannsplassen i Vågå, fra bymiljø og gruvesamfunn på Røros til lyngheilandskapet på Vestlandet, fra helleristningsfeltet i Alta til gjenreisningstidens egnebu i Honningsvåg. Kulturminnevern vil på mange måter si å sikre et tilstrekkelig utvalg av kulturminner og kulturmiljøer fra ulike epoker, stilarter, næringer og samfunnslag for ettertiden. Vern av tekniske og industrielle kulturminner er her spesielt viktig for å sikre vårt århundres kulturarv for ettertiden.

Vi har også et ansvar for å ivareta kulturminner og kulturmiljøer som representerer Norges særegne *bidrag til den internasjonale kulturarv*. Våre stavkirker og tømmerbygninger fra middelalderen er her sentrale, helt unike eksempler. Norge har også fortsatt bevart mange kulturminner i utmark (fangstgroper, jernutvinningsanlegg, m.m). Disse er et ytterligere særegent bidrag til vår internasjonale kulturarv.

2.2.4 Tredje ledd – kulturminnevern som et sektorovergripende hensyn

Tredje ledd pålegger alle offentlige myndigheter kulturminnevern som et *sektorovergripende* ansvar. Plikten til å ta hensyn til kulturminner er ikke begrenset til de kulturminner og kulturmiljøer som er vernet i medhold

av kulturminneloven. Bestemmelsen får en særlig betydning ved at andre statlige organer, fylkeskommunene og kommunene skal ta et særlig hensyn til de kulturminneressursene som *ikke* er beskyttet i medhold av kulturminneloven, se pkt. [1.3](#).

Hensynet til kulturminneressursene skal etter bestemmelsen vektlegges ved arealutnyttelsen også etter andre lover, uten at dette er inntatt i formålsbestemmelsene til disse lovene. Dette betyr at både tolkning og skjønnsutøvelsen av f.eks. plan- og bygningsloven skal ivareta kulturminnelovens formål.

Det forhold at offentlige myndigheter skal legge vekt på å verne kulturminneressursene, sier ikke umiddelbart noe om hvor stor vekt hensynet skal ha i kollisjon med andre interesser. De konkrete forholdene i den enkelte sak vil være avgjørende. Det utslagsgivende vil ofte være hvor høy verneverdi kulturminnet har. For kulturminner/kulturmiljøer som ikke er fredet, vil en i mange tilfeller være avhengig av at vedkommende offentlige myndighet innhenter kulturmiljøforvaltningens (fylkeskommunen/Sametinget) vurdering av verneverdi. Det er ellers byantikvar i følgende byer per 1. januar 2020: Oslo, Bergen, Trondheim, Stavanger, Kristiansand, Eigersund, Sandnes, Haugesund, Fredrikstad, Moss, Frogn, Levanger og Steinkjer. Karmøy har egen kommuneantikvar, Røros har egen kulturminneforvalter, og Bærum har egen kulturminneansvarlig. Med unntak av Oslo som også er fylkeskommune har ingen av disse forvaltningsmyndighet, men er rådgivende organ for kommunens plan- og bygningsmyndighet, med faglig ansvar for kulturminnevern.

Hvis f.eks. kommunen helt unnlater å legge vekt på kulturminnelovens formål, kan det være en saksbehandlingsfeil etter forvaltningsloven § 17, som igjen kan føre til at vedtaket må oppheves av fylkesmannen, eller kjennes ugyldig av domstolene. Men forvaltningen står forholdsvis fritt til å fastlegge den innbyrdes vekten av hensyn som er relevante.

Fornminneloven av 1951 hadde ingen tilsvarende formålsbestemmelse. Det var imidlertid tidligere adgang til å ta hensyn til kulturminner for vedtak etter bygningslovgivningen, f.eks. etter «skjønnsparagrafen» i tidligere bygningslov § 124 nr. 1. I *Haraldshaugsaken*, inntatt i Rt. 1962 s. 530, hadde Kirkedepartementet opp mot fornminneloven godtatt et byggetiltak. Men bygningsrådet nektet byggetillatelse ut fra estetiske hensyn, hvor bl. a. hensynet til to gravhauger ble vektlagt. Høyesterett godtok kommunens avslag ut fra at kommunen –

også med tanke på gravhaugene skal kunne *stille sine spesielle krav til den omgivende bebyggelse, hvis helhetsinntrykket ikke skal bli ødelagt av disharmoni og tilfeldighet*. Miljøhensyn vil ellers ofte være et relevant *sidehensyn* som forvaltningen kan ta i betraktning i utøvelsen av det frie skjønn generelt, jf. Rt. 1993 s. 528 (*Lunner pukkverk*). Med andre ord skal det dermed mye til før kulturvernensyn er utenforliggende i en sak.

Andre utslag av kulturminnevernet som sektorovergripende ansvar, er offentlige organers meldeplikt og undersøkelsesplikt. Etter § 25 første ledd har statlige, fylkeskommunale og kommunale organer *meldeplikt* til kulturmiljømyndighetene om tiltak som kommer i berøring med loven. Kommunene har en særskilt meldeplikt til kulturmiljøforvaltningen før riving av ikke fredete byggverk fra før 1850 etter § 25 andre ledd. I tillegg har ethvert offentlig organ *undersøkelsesplikt* ved planlegging av alle offentlig tiltak, jf. § 9, jf. § 14 andre ledd siste punktum. Teknisk etat i en kommune har f.eks. plikt til å påse at kulturminner ikke blir skadet eller berørt, uten at kulturmiljømyndighetene får mulighet til å gripe inn, se nærmere pkt. 7.11.3. Kommunen kan heller ikke gi endelig byggetillatelse eller annen tillatelse hvis tiltaket berører fredete kulturminner og er betinget av tillatelse eller samtykke fra kulturmiljømyndighetene, jf. plan- og bygningsloven § 21-5. Endelig byggetillatelse er betinget av at tiltaket er lovlig iht. kulturminnelovens bestemmelser.

Kommunens plikt til å påse at kulturminnehensyn vektlegges, er nedfelt i enkelte andre lover og forskrifter, se f.eks. [forskrift 28. mai 2015 nr. 550 om planlegging og godkjenning av landbruksveier](#) med hjemmel i [lov 27. mai 2005 nr. 31 om skogbruk](#) (skogbrukslova) og [lov 12. mai 1995 nr. 23 om jord](#) (jordlova), og [forskrift 2. mai 1997 nr. 423 om nydyrking](#) med hjemmel i jordloven.

Det vil imidlertid være noe tilfeldig om annen materiell lovgivning nevner kulturminnevern som et relevant formål, og det har ikke noen avgjørende betydning at den enkelte lov eller forskrift nevner dette hensynet, jf. forutsetningsvis kulturminneloven § 1 tredje ledd.

2.3 § 2 KULTURMINNER OG KULTURMILJØER – DEFINISJONER

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.

Reglene om kulturminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til.

Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes. Ved vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene.

2.3.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen er endret ved lovendringer 3. juli 1992 nr. 96 og 19. juni 2009 nr. 100 og inneholder definisjoner av begrepene *kulturminner* og *kulturmiljøer*. Det fastsettes også at det ved vurdering av verneverdier kan legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene. Begrepet kulturmiljø kom inn i lovverket fordi utviklingen hadde gått i retning av å tenke større helheter i vernearbeidet. I [Innst. S. nr. 273 til St.meld. nr. 46 \(1988–89\) Om miljø og utvikling](#) var f.eks. betydningen av å verne kulturlandskapet med dets egenart og variasjon blitt sterkt understreket. Det ble her vist til at den tidligere kulturminneloven hadde vist seg å ikke være et tilstrekkelig redskap for å ivareta en slik målsetting. Ved tilføyselsen av bestemmelsens nye tredje ledd og siste setning i bestemmelsens siste ledd i 2009 er sammenhengen mellom kulturminneverdier og naturverdier ytterligere understreket. I Meld. St. 16 (2019–2020) innførte regjeringen *kulturmiljø* som en samlebetegnelse for begrepene kulturminner, kulturmiljø og landskap.

2.3.2 Første ledd – definisjon av begrepet kulturminner

Kulturminner var før lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 definert som *faste og løse fornminner og skipsfunn i eller over jorden, sjøbunnen og vassdrag, og arkitektonisk eller kulturhistorisk verdifulle byggverk og anlegg av enhver art*. Den nye definisjonen er så omfattende og vid at den først og fremst markerer grunnlaget for begrepet – spor fra menneskers virksomhet – mer enn å være et begrep

Sammen med Tromsø og Balsfjord har *Gratangen* i Troms stått i fremste rekke i den moderne ishavsfangsten i Nord-Norge. Store deler av virksomheten ble drevet fra *Foldvik*. Bygda har tidligere hatt både postkontor og telefonsentral. Handel har vært drevet i Foldvik siden midten av forrige århundre. I dag er ishavstiden slutt. Det er imidlertid gode muligheter for at det unike kulturmiljøet kan få et nytt liv innenfor den moderne kystkulturen. Nothjellene, bryggene og den gamle butikken er restaurert. Foldvik brygge samler årlig flere tusen mennesker til arrangementer tilknyttet kystkulturen. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

av rettslig betydning. Lovgiver ønsket å markere at kulturminner er et åpent og verdinøytralt begrep. En kom bort fra den ensidige oppregningen av objekter. Det ble markert at kulturminner er langt mer enn de kulturminner som er beskyttet eller kan fredes gjennom kulturminneloven. Definisjonen må derfor ses i sammenheng med § 1, især tredje ledd, hvor all offentlig forvaltning plikter å ta hensyn til kulturminnevern når de treffer vedtak som påvirker kulturminneressursene, f.eks. gjennom plan- og bygningsloven, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 10 og 23. Kulturminner som omfattes av kulturminneloven, må derimot normalt være av en viss verdi, se nærmere fjerde ledd.

Første ledd understreker at også lokaliteter i naturen som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til, er kulturminner. Dette er spesielt aktuelt for samiske kulturminner, men gjelder i stor grad også for ikke-samiske kulturminner, f.eks. steder for historiske slag, hellige helgenkilder og mytiske hendelser.

Torghatten utenfor Brønnøysund er et naturfenomen, men samtidig også et viktig kulturminne (etter sagnet om Hestmannen som skjøt en pil etter Lekamøya, hvorpå Brønnøykongen kastet hatten sin foran pilen, og *Torghatten* fikk sitt karakteristiske hull).

2.3.3 Andre ledd – definisjon av begrepet *kulturmiljø*

Begrepet *kulturmiljø* kom inn i kulturminneloven ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 9. Forbildet var det tilsvarende uttrykket i den svenske kulturminneloven. I Norge blir begrepet første gang nevnt i [Innst. S. nr. 135 \(1987–88\)](#) fra kommunal- og miljøvernkomiteen om bygnings- og fornminnevernet s. 11.

Språklig sett omfatter *kulturmiljø* både områder i byer/tettsteder (bygningsmiljøer) og områder som faller inn under begrepet kulturlandskap, (f.eks. jordbrukslandskap), se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 3. Begrepet dekker alle typer kulturlandskap i betydningen menneskepåvirket landskap, fra sterkt utbygde områder, som våre byer og intensivt dyrkede jordbrukslandskap, til marginalt utnyttede skogs- og utmarksområder. Det inkluderer også områder med høyst ulike kulturminner. Forskjellige typer kulturminner vil ofte stå i funksjonell sammenheng med hverandre, f.eks. brygger, naust og havneanlegg i sammenheng med fyr og seilmerker, systemer av fangstgraver og deres forhold til spor etter boplasser eller bygninger i utmark sett sammen med tunets bebyggelse, steingjerder o.l. Den menneskelige påvirkningen er vanligvis et vesentlig element i et *kulturmiljø*, men noe vilkår er det ikke. Begrepet omfatter også områder som det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Begrepet *kulturmiljø* i andre ledd er bredere enn de områdene som kan fredes som *kulturmiljø* etter § 20, jf. § 2 fjerde ledd, se nærmere nedenfor.

I [Meld. St. 16 \(2019–2020\)](#) ble begrepet *kulturmiljø* også innført som en samlebetegnelse for begrepene kulturminner, *kulturmiljø* og landskap for å understreke betydningen av helhet og sammenheng, og samtidig gjøre tilknytningen til den øvrige klima- og miljøpolitikken tydeligere.

2.3.4 Tredje ledd – botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster

Bestemmelsen ble tatt inn i forbindelse med vedtakelsen av naturmangfoldloven av 19. juni 2009 nr. 100. Av [Ot.prp. nr. 52 \(2008–2009\)](#) fremgår det at reglene i kulturminneloven til da hadde vært utformet med tanke på ikke-levende fysiske spor etter mennesker, og at tredje ledd derfor presiserer at reglene i kulturminneloven gjelder «så langt de passer» også for botaniske, zoologiske og geologiske forekomster.

Nevnte proposisjon viser til [NOU 2004: 28](#) og dets forslag til tilføyelsen i kulturminneloven § 2. Her fremkommer et eksempel der utredningen påpeker at en gammel kulturplantesort ikke kan være automatisk fredet etter kulturminneloven § 4. Tilføyelsen av tredje ledd presiserer derfor at disse kulturminneverdiene nå skal kunne få innpass etter lovens regler.

Avgjørende for å anvende kulturminnelovens regler er likevel at forekomsten av det botaniske, zoologiske eller geologiske er tilknyttet verdier som er av kulturhistorisk karakter. NOU-en nevner bl.a. at enkeltstående elementer, f.eks. trær som det knytter seg historiske hendelser til (her nevnes Kongebjørka i Molde), vil kunne fredes som selvstendig kulturminne etter kulturminneloven § 15 andre ledd første punktum jf. § 2 tredje ledd.

2.3.5 Fjerde ledd – loven verner bare kulturhistorisk verdifulle kulturminner

Bestemmelsen innsnevrer hvilke kulturminner og *kulturmiljøer* som kan undergis vern etter kulturminneloven. Disse må være verdifulle *kulturhistorisk* eller *arkitektonisk*. Arkitektonisk verdi faller inn under kulturhistorisk verdi og har således ingen selvstendig betydning. Kulturhistorisk verdi omfatter både en objektiv verdi, som arkitekturhistorisk verdi, samt opplevelsesverdi av subjektiv karakter (estetikk).

En pleier tradisjonelt å avgrense kulturminnelovens vern til de kulturminner og *kulturmiljøer* som er av *nasjonal verdi*. For enkelte grupper kulturminner av visse kvaliteter, som er beskyttet direkte gjennom loven, altså de automatisk fredete kulturminner i § 4, de løse kulturminner som er angitt i § 12, og skipsfunn eldre enn 100 år i § 14, har lovgiver allerede avgjort at disse er av nasjonal verdi. Fjerde ledd får derfor bare selvstendig betydning for de kulturminner og *kulturmiljøer* som kan fredes ved vedtak (§§ 15, 19, 20 og 22 a). For båter krever § 14 a at disse skal være av *særlig* kulturhistorisk verdi for å kunne fredes, noe som innebærer en skjerpelse ift. vilkåret i § 2 fjerde ledd. Mer om dette i pkt. [5.2.2](#).

Formålsbestemmelsen i § 1 gir visse holdepunkter for å definere begrepet kulturhistorisk. Ved vurderingen av om et objekt har *kulturhistorisk verdi* kan en i første rekke se hen til de sentrale verneverdiene: kunnskaps- og kildeverdi og opplevelsesverdi. Vekting mellom disse verdiene er vesentlig, og Riksantikvaren bruker nedenstående kriterier i sitt arbeid, jf. [Riksantikvarens fredningsstrategi](#).

Dokumentasjonsverdier / kunnskaps- og kildeverdi:

- bygningshistorisk verdi
- teknikkhistorisk/håndverkshistorisk verdi
- arkitekturhistorisk/stilhistorisk verdi
- samfunnshistorisk/sosialhistorisk verdi
- personahistorisk verdi

Opplevelsesverdi:

- arkitektonisk verdi
- kunstnerisk/estetisk verdi
- brukspreget, alderspreget verdi, «patina»
- miljøskapende verdi
- identitetsskapende/kontinuitetsskapende verdi
- forbløffelses-/nysgjerrighetsskapende verdi
- symbolverdi

Forsterkende, overgripende forutsetninger som fremmer disse verdiene:

- autentisitet/ekthet/troverdighet
- kvalitet/vedlikeholdstilstand
- representativitet/sjeldenhet
- bruk

Kulturminneverdier skal også vurderes i forhold til ressurs- og miljøhensyn.

Alder, sjeldenhet og autentisitet er ingen verdier i seg selv. Er en bygning svært gammel eller lite endret siden oppførelsen, kan dette derimot være et viktig mål på hvilken kunnskaps- og kildeverdi eller opplevelsesverdi bygningen har. Høy alder på kulturminnet vil ofte innebære at det er sjeldent. Derfor har også kulturminneloven flere bestemmelser om legalfredning, når kulturminnet har en opprinnelse fra før et bestemt årstall.

Den kulturhistoriske kildeverdien er ofte størst der *hellheten* er bevart, typisk når bygningen ligger i sitt opprinnelige kulturlandskap eller bygningsmiljø. Men avgjørende er det ikke.

Noen ganger er kildeverdien særlig stor hvis bygningen eller det aktuelle kulturminnet er det eneste som i dag viser til hva som har vært i området tidligere, f.eks. bakgård med uthus, stall og fjøs i en moderne bydel, en liten slipp i fjæra ved den nye motorvegen, eller den siste bevarte toromsstuen i tømmer på hjørnet av et nytt forretningskvarteral.

Se for øvrig [Riksantikvarens fredningsstrategi mot 2020: Fredingsarbeid i praksis pkt. 2 Kriterier for vern og fredning](#) s. 10–12.

3

Kapittel II – Automatisk fredete kulturminner

| AV RAGNHILD GURIBYE OG JØRN HOLME |

Ajourført av Ragnhild Guribye, Lars Erik Eibak Bru, Sindre Fjell og Jørn Holme

3.1 INNLEDNING

Bestemmelsene om automatisk fredning av faste kulturminner er nedfelt i kulturminneloven kap. II. Automatisk fredete kulturminner omfatter i realiteten bygninger og alle faste spor i grunnen og under vann etter menneskelig aktivitet før år 1537 (reformasjonen), samt tilsvarende kulturminner som er samiske, fra år 1917 eller eldre. Stående byggverk som er erklært å være fra perioden 1537–1649, er også automatisk fredet, jf. § 4 tredje ledd.

Vi har et tosporet fredningssystem: fredning ved lov og fredning ved vedtak. Automatisk fredning innebærer at angitte kulturminner er fredet direkte i lovteksten (legalfredet), i motsetning til ved fredning der vedtak er nødvendig (vedtaksfredning).

Allerede vår første kulturminnelov – fortidsminneloven av 1905 – fredet ved lov en rekke faste kulturminner fra oldtid og middelalder. Dette prinsippet ble videreført og utbygget ved fornminneloven av 1951 og kulturminneloven i 1978. Begrepet automatisk fredete kulturminner ble innført ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 til erstatning av det innarbeidede uttrykket faste fornminner, se nærmere neste pkt.

Det er umulig å angi hvor mange automatisk fredete kulturminner vi har i Norge. En antar at flertallet av slike kulturminner ligger skjult under markoverflaten. Store deler av landet mangler også en systematisk registrering av disse kulturminnene (se nærmere pkt. [3.4.11](#)). I kulturminnebasen Askeladden er det per september 2019 avmerket ca. 106 000 registreringsdokumenter. Et registreringsdokument kan inneholde flere automatisk fredete kulturminner, f.eks. et felt med gravhauger. Askeladden inneholder ca. 255 000 enkeltobjekter.

Disse kulturminnene er automatisk fredet, selv om de ikke er registrerte og kjente. Det er altså loven som

angir hva som er automatisk fredet, og kjennskapet til kulturminnet er uten betydning. Er man ikke kjent med kulturminner, og skader det, blir det mer et spørsmål om man var uaktsom. Loven stiller strenge krav til aktsomhet. Kan et tiltak virke inn på et automatisk fredet kulturminne, har tiltakshaver meldeplikt. Det samme gjelder når en under et arbeid oppdager et mulig automatisk fredet kulturminne (§ 8 første og andre ledd). For å forebygge konflikt i forbindelse med de ikke kjente automatisk fredete kulturminner i et område, pålegger loven undersøkelsesplikt ved alle offentlige tiltak, samt ved større private tiltak (§ 9). Utgiftene skal her som hovedregel dekkes av tiltakshaver (§ 10).

Om et objekt eller område er automatisk fredet, beror på om lovens kriterier er oppfylt. Dette må igjen baseres på et faglig skjønn. Er objektet/området først registrert som automatisk fredet, har tiltakshaver bevisbyrden for at det likevel ikke tilfredsstiller lovens krav (§ 4 femte ledd).

Kapittel II inneholder for øvrig bestemmelser om å avgjøre i tvilstilfelle om et kulturminne er automatisk fredet (§ 4 siste ledd), hjemmel til tinglysning av automatisk fredete byggverk (§ 5), fastsettelse av sikringsone (§ 6), meldeplikt, dispensasjon fra fredning, retting av ulovlig tiltak og forholdet til arealplaner (§ 8) samt skjøtsel, registrering, undersøkelser og utgraving av automatisk fredete kulturminner (§§ 9 til 11). Loven forutsetter at forholdet til de automatisk fredete kulturminnene avklares gjennom vedtak av reguleringsplan etter plan- og bygningsloven.

Reglene om automatisk fredete kulturminner må ses i sammenheng med kap. III om løse kulturminner. Grensedragningen mellom de to kapitlene er basert på arkeologifaglig skjønn, og dette kan være problematisk

Utgravningen av *Osebergskipet* i 1904 vekket enorm interesse. Her er arkeologen professor Gabriel Gustafson og hans mannskap i ferd med å grave det ut. Gustafson står midt i bildet med dress og hatt. Oppe ved skipet sitter ingeniørene Glende og Beck, som utførte de vitenskapelige oppmålingene. Like nedenfor sees politikonstabel Pjaakerud. Til høyre for Gustafson står arbeidslagets formann i lys stråhatt. Han utførte nivelleringene. Lengst til høyre ser vi Oldsaksamlingens tekniske konservator, Paul Johannesson. Til venstre for sjefen står grovarbeiderne med spadene parat. Her er man i ferd med å utføre en arkeologisk bragd! (Foto: Væring, Universitetets Oldsaksamling)

for gjenstander en finner i eller oppå jorden. Kulturminnet bør i slike tilfeller behandles som del av et fast kulturminne, inntil det eventuelt er fastslått at det bare er et løst kulturminne.

3.2 AUTOMATISK FREDNING AV FASTE KULTURMINNER – EN KORT HISTORIKK

Fra gammelt av hadde lovgivningen bare noen lovbestemmelser om funn av løse historiske gjenstander, såkalt jordgravd gods, se pkt. [4.1](#). Ved lov om Veivæsenet § 29 i 1851 kom det forbud mot å beskadige eller ødelegge oldtidslevninger ved anlegg av veg, med mindre

tillatelse forelå. Men forbudet ble i begrenset grad respektert.

Ved utgravningen av *Osebergskipet* i Vestfold i 1904 viste den manglende lovgivning hvilke uerstattelige verdier som kunne gå tapt. Forslaget til fortidsminneloven var allerede fremmet for Stortinget, men funnet gjorde at en fikk vekket den allmenne bevissthet om nødvendigheten av ny lovgivning, som både fredet slike funn, og som hindret fri eksport til utlandet. Det var samtidig viktig å stoppe den frie utgravningen av gravhaugene, som særlig etter midten av 1800-tallet hadde grepet kraftig om seg, motivert av jakten på verdifulle oldtidsfunn. Arkeologien hadde etablert seg som en vitenskapelig

profesjon på slutten av forrige århundre. Museene var bekymret for at gravhauger ble utgravd av privatpersoner uten arkeologifaglig kompetanse. Arkeologene ønsket med andre ord å få en kontroll over fortidsminnene.

Lov 13. juli 1905 nr. 4 om fredning og bevaring av fortidslevninger (fortidsminneloven) inneholdt et generelt forbud mot inngrep i faste «fortidslevninger» fra oldtid og middelalder, samtidig som den åpnet adgang til å søke om dispensasjon fra legalfredningen. At grensen for fredningen ble tidfestet til slutten av middelalderen, ble begrunnet med at det nettopp var de eldste – og derav mest sjeldne – fortidslevningene som det var viktigst å beskytte. I forarbeidene ble det også understreket at loven i større eller mindre grad ville bli følt som et inngrep i den enkeltes private eiendomsrett. Slike inngrep ville være vanskeligere å tåle desto nærmere vår egen tid loven fikk anvendelse.

Fortidslevningene måtte i en viss utstrekning stå tilbake for offentlige tiltak. Bestemmelsen i fortidsminneloven om fri adgang til anlegg av f.eks. jernbane eller annet statlig eller kommunalt igangsatt arbeid kan illustrere dette. Ut fra betydelige allmenne interesser mente lovgiver at slike arbeider ikke burde stå tilbake for bevaring av en fortidslevning. En meldeplikt i slike saker ble derfor oppfattet altfor rigorøs. I stedet ble det i slike saker innført en underretningsplikt til myndighetene, slik at undersøkelser kunne bli foretatt på forhånd. Dette er forløperen til dagens bestemmelse om undersøkelsesplikt i kulturminnelovens § 9.

Det var derfor naturlig at forvaltning av forhistoriske faste kulturminner ble lagt til de forskningsinstitusjonene som hadde vitenskapelige samlinger, dvs. de tre daværende arkeologiske museene. Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring (*Fortidsminneforeningen*) fikk ansvar for alle automatisk fredete kulturminner fra middelalderen. Etter at riksantikvarembetet ble opprettet i 1912, tok Riksantikvaren etter hvert over ansvaret for disse kulturminnene.

Neste lov av betydning var lov 2. juli 1921 nr. 1 um ret til å setja forbud mot byggjing eller verksemd som skjemma offentlege minnesmerke m.m. (byggeforsbudsloven). Foranledningen til loven var planlagte utbygginger som truet de nære omgivelsene til Haraldsstøtten i Haugesund. Loven innførte bestemmelser som ga mulighet til å gjennomføre en type områdefredning, som var noe helt nytt på den tiden. Den ga videre hjemmel til å forby byggverk eller virksomhet i grunnen rundt et offentlig minnesmerke eller for et sted hvortil

det knytter seg historisk verdifulle minner, dersom dette ville virke skjemma for objektet eller omgivelsene. Loven fikk ikke så stor praktisk betydning, men bør nevnes fordi den innførte det såkalte «skjemmebegrepet», se pkt. 3.3.3.

Lov 29. juni 1951 nr. 3 om fornminne (fornminneloven) var først og fremst en revisjon av fortidsminneloven av 1905. Byggeforsbudsloven av 1921 ble innarbeidet. Private bygninger og bygningsrester fra middelalderen som tidligere var unntatt fra det automatiske vernet, ble nå legalfredet. Det var et påtrengende behov for en lovendring, fordi 1905-loven bare fredet selve fortidslevningen og ikke omgivelsene. Det forelå mange eksempler på at slike kulturminner etter hvert ble «bygget inn». Loven innførte derfor adgang til å frede et område rundt et fast fornminne for å bevare virkningen av det i landskapet.

Av større betydning var det at fornminneloven innførte undersøkelsesplikt ved alle planlagte offentlige eller private tiltak. Den ansvarlige leder skulle undersøke om tiltaket ville virke inn på faste fornminner. Det var videre tiltakshaver som skulle bære utgiftene med gjennomføring av undersøkelsene, med mindre dette av særlige grunner var urimelig.

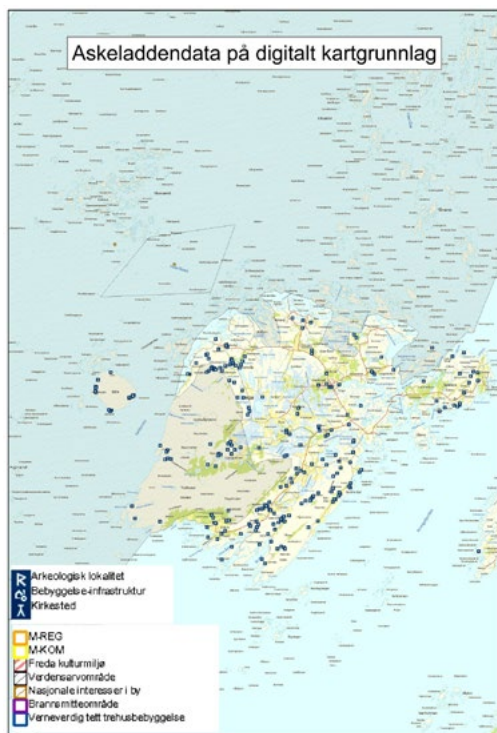
Kulturminneloven av 1978 endret rettstilstanden for fornminnene bare i en begrenset grad. Den viktigste endringen var at loven i tillegg fredet tilsvarende samiske kulturminner eldre enn 100 år, (nå endret, se pkt. 3.4.6), ved siden av bestemmelsen om fem meters sikringssone. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble som nevnt begrepet faste fornminner erstattet med begrepet *automatisk fredete kulturminner*. Loven ble revidert ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14. En viktig bakgrunn var behovet for å styrke rettsvernet til de automatiske fredete kulturminnene. Er et kulturminne registrert som automatisk fredet, skal dette legges til grunn, med mindre det føres bevis for det motsatte. Byggverk som er automatisk fredet, skal videre tinglyses som automatisk fredet kulturminne. Revisjonen medførte også at alle stående byggverk fra 1537–1649 blir regnet som automatisk

Reins kloster i Rissa, Indre Fosen i Trøndelag. Klosteret ble opprettet i 1226 og ligger i tilknytning til gården Rein. Gården omtales først i Harald Hårfages saga, men antagelig er gården mye eldre. Gårdsnavnet og beliggenheten, samt funn av gravhauger og røyser tyder på at Rein kan være en av de tidligst bosatte trøndelagsgårdene fra bronsealderen for omlag 3000 år siden. I 1888 overtok Fortidsminneforeningen selve klosteruinene og dette innebar et tett samarbeid med godsets eier.

Fotografiet (tatt mot nordvest) viser *Hanaland*, et gårdsanlegg fra folkevandringstid og middelalder på Re i Time på Jæren. Kulturminnet består av to tettliggende hustuffer med geil (fegate), rester av gardfar (steingjerde), åkerrein, rydningsrøyser og gravhauger. Bildet illustrerer den ytterst pressete situasjonen kulturminnene og det fortidige landskapet på Jæren er i. Gårdsanlegget grenser mot fulldyrket mark på to kanter. Dyrringen i bildets forkant omslutter hustuftene, slik at de praktisk talt er etterlatt som en åkerholme. I høyre billedkant skjærer et moderne industriområde seg helt inn til grensen for kulturminnene. Til venstre ses restene etter et tjern som ble tappet ut tidlig på 1900-tallet. (Foto: Arkeologisk museum i Stavanger)

Eksempel på fremstilling av Askeladdendata på digitalt kart.

Rundt et automatisk fredet kulturminne krever kulturminneloven en sikringszone på fem meter. Dette er et klart brudd på denne regelen. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

fredete kulturminner, når de etter 1. januar 2001 erklæres å være fra denne perioden. Ved endringslov 22. juni 2018 nr. 82 er samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre automatisk fredet.

3.3 § 3 FORBUD MOT INNGREP I AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER

Ingen må – uten at det er lovlig etter § 8 – sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje.

Er marken over et automatisk fredet kulturminne eller i et område som nevnt i § 6, tidligere nytt til beite eller innmark, kan den fortsatt nyttes til disse formål hvis ikke vedkommende myndighet bestemmer noe annet. Uten tillatelse av vedkommende myndighet må det ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere.

3.3.1 Generelt om bestemmelsen

Rettsvirkningen av at et kulturminne er automatisk fredet, fremgår av første ledd. Bestemmelsen gir her nærmere anvisning på hvilke tiltak det er forbudt å iverksette. Andre ledd om såkalt *fortsatt drift* er et unntak fra første ledd. Ved en lovendring 3. mars 2000 nr. 14 fikk andre ledd tilføyd et nytt punktum, som begrenser

tiltakshavers (normalt gårdbrukerens) rett til å foreta dypere jordarbeid enn tidligere.

1905-loven innførte forbudet mot inngrep i faste fortidslevninger. Bestemmelsen hadde en noe snevrere gjerningsbeskrivelse enn dagens lov. Utviklingen etter 1905 hadde imidlertid vist at det var nødvendig å presisere hvilke handlinger som var forbudt etter loven. I fornminneloven av 1951 tilføyte Stortinget «grave ut», og lovgiver foretok en nærmere presisering av de mest vanlige måter å skade et «fornminne» på. Det var nødvendig å få frem at forbudet ikke bare rettet seg direkte mot fysiske skader, men også mot visuelle forstyrrelser som kunne likestilles med inngrep, f.eks. å tildekke, skjule, skjemme mv. Bestemmelsen foretar altså en ytterligere presisering av hvilke handlinger som er forbudt. Samtidig innebærer den en skjerpelse i forhold til tidligere, ved at også tiltak som er *egnet* til å skade, ødelegge, grave ut mv., rammes.

Bestemmelsen regulerer bare den *faktiske* rådighet over fast eiendom. Grunneier er fortsatt eier av kulturminnet, og eiendommen kan i forhold til fredningen fritt deles, avhendes eller bortfestes. Riksantikvaren kan imidlertid begrense den juridiske eierrådigheten ved å forby eller begrense bortfeste eller parsellering i vedtak om områdefredning rundt automatisk fredete kulturminner, jf. § 19 andre ledd andre punktum.

Adferdsnormen i første ledd er ikke bare rettet mot eier eller bruker av eiendommen. Forbudet gjelder *enhver* som kommer i kontakt med automatisk fredete kulturminner. Både private personer, selskaper, offentlige etater mv. må respektere forbudet og ikke foreta seg noe som kan rammes av adferdsnormen, uten at det er gitt dispensasjon etter § 8 første ledd. På ett punkt må bestemmelsen tolkes innskrenkende. Vedkommende rette kulturmiljømyndighet kan, etter forutgående varsel til grunneier eller bruker, foreta skjøtsel, utgraving mv. av automatisk fredete kulturminner, jf. § 11, og rammes selvsagt ikke av bestemmelsen.

3.3.2 Første ledd – hvilke tiltak er forbudt?

Tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen utilbørlig måte skjemme automatisk fredet kulturminne, er forbudt. Dette gjelder tilsvarende innenfor sikringssonen etter § 6, som anses som en del av kulturminnet, jf. pkt. [3.6.3](#) annen spalte, hvor det fremgår at fem meters sikringszone gjelder rundt hele kulturminnet, både i bredde og

Denne kafeen langs gamle E-18 i Vestfold er et eksempel på et svært uheldig tiltak som i tillegg til fysisk inngrep både tildekker, skjuler og utilbørlig skjemma et automatisk fredet kulturminne. Kafeen, som er anlagt delvis over og rundt en gravhaug, medfører at man overhodet ikke opplever gravhaugen som en del av det omkringliggende landskapet. Tiltaket ville ikke blitt tillatt i dag, med denne løsningen som er et åpenbart brudd med dagens praksis. Eierne har dessuten utnyttet kulturminnet maksimalt for å attrahere besøkere. Foruten en sittegruppe er bilder av helleristningsfigurer og statuer av vikingliknende figurer satt opp rundt gravminnet. Ingen av dem passer for øvrig med kulturminnets datering, som er jernalder. (Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren)

høyde over og under. Tiltak som utilbørlig kan skjemme et kulturminne, er behandlet i neste pkt.

Hvorvidt en handling kan defineres som tiltak etter kulturminneloven, må vurderes opp mot de ulike kriteriene i første ledd. Det kan i utgangspunktet ramme enhver faktisk handling, uansett størrelse og omfang, dersom det er egnet til å ha disse virkningene. Ofte vil et tiltak innebære gravearbeid i forbindelse med bygging, grøfting, anlegg av veg, jernbane, masseuttak, planting, flytting av stein, graving ved metallsøk osv. Tiltak er imidlertid ikke begrenset til fysiske inngrep i grunnen. Mindre faktiske handlinger som bålrensing og varmebygging vil også lett bli definert som tiltak.

Selv om hensikten ikke er å skade kulturminnet, men tvert imot å bidra til dets bevaring eller opplevelse, består forbudet i § 3 og meldeplikten etter § 8 første ledd. Grunneier kan således ikke pynte på en gravhaug ved f.eks. å fylle igjen et gammelt plyndringshull på toppen,

eller ved å flytte en bautastein til et sted på eiendommen hvor den kommer bedre til sin rett.

Også bruk av et automatisk fredet kulturminne kan regnes som tiltak. Flere av de mest kjente og monumentale kulturminnene våre brukes ofte som bakgrunn for ulike kulturaktiviteter. Når det gjelder konserter, friluftsgudstjenester eller oppføring av skuespill, som innebærer montering av scener, benker for publikum mv. i et område med kulturminner, vil dette også måtte vurderes opp mot § 3. Slike kulturarrangementer kan ofte være med på å gi publikum en fin opplevelse av kulturminnet, men aktiviteten må ikke på noen måte skade kulturminnet. Selv økt slitasje grunnet arrangementer kan regnes som forbudt tiltak og krever formelt sett dispensasjon.

I *Middelalderparken* i Oslo ble Øyafestivalen arrangert i flere år. På grunn av fare for skade på den automatisk fredete Middelalderparken ved montering av scener, boder, serveringssteder,

toaletter osv. ga Riksantikvaren tillatelse til disse tiltakene etter § 8 første ledd og satte vilkår for gjennomføring av tiltakene, jf. brev av 30. juli 2013 fra Riksantikvaren.

Av og til kan en glemme at kulturminnet er noe mer enn en kulisser for kulturaktiviteter. I en kommune på Vestlandet i 1997 skulle et historisk spill oppføres på en av distriktets kjente kongshauger. Kommunen overså imidlertid at gravhaugen var fredet. Et stort sceneanlegg ble montert på gravhaugen, båret av tømmerpilarer fundamentert ned i haugtoppen. Forholdet ble oppdaget av fylkeskommunen et par dager før premieren, og det ble umiddelbart stilt krav om nedmontering etter at stykket var ferdigspilt. Gravhaugen var restaurert etter tidligere utgraving, så noe arkeologisk materiale ble neppe berørt. Den vesentlige negative påvirkning var at anlegget hindret allmennhetens opplevelse av haugen i sine naturlige omgivelser.

Bane NOR søkte 8. januar 2019 Riksantikvaren om dispensasjon til å etablere en midlertidig godsterminal på *Koengen* i Bergen for mottak av nye biler/bilgods. Terminalen var ønsket plassert innenfor et kulturmiljø fra middelalderen, som ligger på automatisk fredet middelaldergrunn. I tillegg er området forskriftsfredet, jf. [forskrift 26. mai 2006 nr. 586 om fredning av Bergenhuss festning](#). Festningsområdet Bergenhuss er et av de viktigste og mest markerte kulturminnene i Bergen by og har også nasjonalt svært høy kulturhistorisk verdi.

Forslaget fra Bane NOR la til rette for økt, vedvarende og regelmessig trafikk i området i hele dispensasjonsperioden på fem år.

Riksantikvaren avslo søknaden ved vedtak av 15. februar 2019. Avslaget var begrunnet med at tiltaket ville innebære store negative konsekvenser for kulturminneverdiene i området. Bane NOR påklaget vedtaket i brev av 19. mars 2019.

Klima- og miljødepartementet tok ikke Bane NORs klage til følge. Området deler Bergenhuss festning i to og representerer allerede et stort inngrep i et anlegg av høy nasjonal verdi. *Koengen* er preget av inngrep og midlertidige installasjoner som skjemmer kulturminnet. Forslaget som ble avslått, ville gitt vedvarende og økt godsaktivitet gjennom hele perioden på 5 år.

For å ha overtrådt bestemmelsen er det ikke et vilkår at en virkning faktisk inntreffer. Det er ulovlig i seg selv at et tiltak er *egnet til*, altså innebærer en viss fare for, å fremkalle en virkning som nevnt. Første ledd uttrykker et faredelikt. Bestemmelsen sier ikke noe om hvilken grad av fare som kreves, for å ha overtrådt atferdsnormen. Det er ikke et vilkår om at skadevirkning er sannsynlig. Bare en mulighet for skade vil være tilstrekkelig. Å knytte en ulovlig handling til fremkalling av fare er ellers kjent i

miljølovgivningen, se [lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensning og avfall](#) (forurensningsloven) § 7.

Metallsøking er en aktivitet som blir stadig mer populær. Løse kulturminner av metall, som mynter og smykker, vil kunne gi utslag ved bruk av metallsøker. Ofte søkes det på innmark og landbruksjorder. En metallsøker har begrenset rekkevidde ned i bakken, ca. 30 cm, som også er den omtrentlige pløedybden i dag. Metallsøking er i utgangspunktet en lovlig aktivitet, jf. [allemannsretten](#), så fremt ikke grunneiers rett krenkes, men søket må bare skje der det ikke er registrerte eller kjente automatisk fredete kulturminner. Ved søk i områder hvor det er slike kulturminner, kan dette lett komme i konflikt med og være en overtredelse av kulturminneloven § 27 jf. § 3. Hvis en graver opp f.eks. en mynt eller et annet løst kulturminne i pløyelaget i nærheten av et registrert kulturminne, kan dette være tiltak som er egnet til å skade kulturminnet eller sikringssonen, og derved være forbudt. Dette vil være tilfellet dersom det «løse» kulturminnet ligger innenfor det som er den naturlige avgrensningen til det automatisk fredete kulturminnet. Et godt råd er at en avklarer med fylkeskommunen eller Sametinget om det området en ønsker å søke i, kan inneholde automatisk fredete kulturminner. Riksantikvaren har utarbeidet [retningslinjer for privat bruk av metallsøker](#).

Militære øvelser i sommerhalvåret med bruk av terrenggående kjøretøyer i områder hvor det er registrert automatisk fredete kulturminner, kan også anses som tiltak og være meldepliktig etter § 8 første ledd. Slike øvelser vil, uavhengig av om det er registrert slike kulturminner i området, ofte utløse undersøkelsesplikt etter § 9. Riksantikvaren har i en konkret sak fra Hedmark definert en militærøvelse hvor det deltok ca. 7 000–8 000 personer og 1 100 militære kjøretøyer i form av stridsvogner, som et (offentlig) tiltak som i utgangspunktet rammes av § 3. Øvelsen skulle avholdes i et område som inneholdt en rekke registrerte automatisk fredete kulturminner. I tillegg anså en det som svært sannsynlig at området også skjulte en rekke ikke oppdagede automatisk fredete kulturminner. Det var en overhengende fare for at beltekjøretøyer kunne ødelegge f.eks. fredete fangstgroper, gravhauger og boplasser. I denne saken ble det stilt krav om og gjennomført registrering av det aktuelle området i medhold av § 9, for å få avdekket de ikke kjente kulturminnene. Formålet med registreringen var å få merket de automatisk fredete kulturminnene med signallbånd i terrenget, for å unngå at disse ble skadet eller ødelagt under øvelsen. (Riksantikvarens brev av 14. november 1997.)

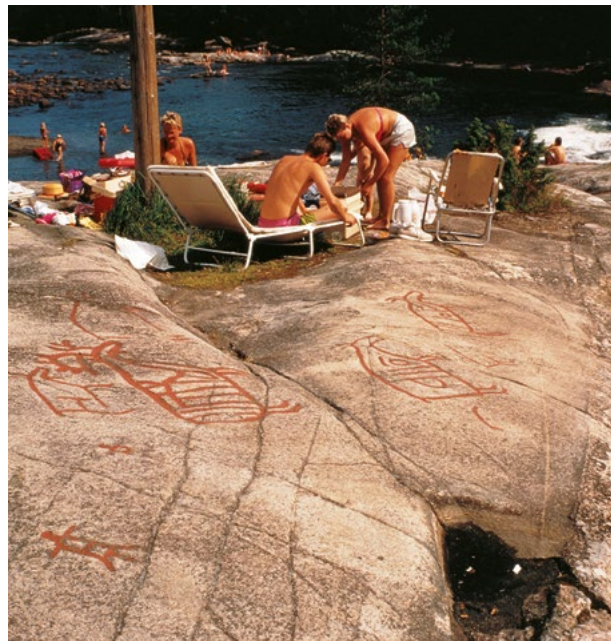

Steiner fra gravhaug, som blir brukt til å bygge varde. (Foto: Jostein Gundersen, Riksantikvaren)

Utslipp fra industri eller anlegg som kan medføre direkte skadelig *forurensning*, kan også være forbudt, f.eks. anlegg av en veg i umiddelbar nærhet av et helleristningsfelt. Dette kan innebære fare for at bergkunsten kan bli skadet av forurensning fra biltrafikken. Et vilkår her må imidlertid være at forurensningen anses som den vesentlige faren for skade. I slike tilfeller vil meldeplikten inntre etter § 8 første ledd.

På *Ekeberg* i Oslo ble det i 1989 ulovlig anlagt en parkeringsplass få meter fra et av de svært få bergkunstfeltene i hovedstaden. Eksosutslipp fra bilene på plassen fremkalte fare for at helleristningene over tid kunne bli skadet eller ødelagt. Saken ble anmeldt til politiet, men ble siden henlagt som foreldet, da saken ble liggende hos politiet uten at etterforskningen kom skikkelig i gang.

Bestemmelsen kan også ramme såkalt *straffbar unnlatelse*. Selv om første ledd direkte omtaler igangsettelse av ulike skadelige handlinger, er det klart at bestemmelsen i visse tilfeller pålegger eier eller bruker av kulturminnet en plikt til å beskytte kulturminnet. Eier av en fredet middelalderbygning har således plikt til å sikre bygningen mot skade, f.eks. hvis taket ødelegges i en

Det er ønskelig at kulturminnene oppleves og blir brukt. Men kontakten mellom kulturminne og publikum kan bli for påtrengende. Helleristningene er sårbare og tåler ikke at folk trækker uhindret omkring på dem. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

storm. På samme måte har den ansvarlige for et grustak plikt til å påse at gravhaugen på toppen av sandforekomsten ikke raser ut. Noen generell aktivitetsplikt for alle og enhver som blir klar over at et slikt kulturminne er truet, kan en derimot ikke oppstille.

3.3.3 Nærmere om skjemmebegrepet

Skjemmebegrepet kom inn som del av den generelle handlingsnormen i fornminneloven av 1951. Tidligere kunne en bare hindre et skjemmende byggverk inntil et viktig fornminne gjennom byggeforbudsloven av 1921. Men bestemmelsen i fornminneloven skulle vise seg å få en snever anvendelse.

Justisdepartementets lovavdeling har tidligere tolket fornminneloven slik at det ikke ville være noe i veien for et byggearbeid inntil foten av et fornminne (Lovavdelingens skriv av 3. januar 1969). En måtte i stedet inngå minnelig overenskomst med eieren for å forhindre uheldige tiltak ved viktige minnesmerker og steder av historisk verdi. På denne måten fikk en avverget bygging av en låve ved Håkon den Godes gravhaug på Seim i Lindås kommune. Fornminneloven hjemlet adgang til områdefredning for å beskytte virkningen av et fornminne i landskapet, men bestemmelsen den gang ble svært sjelden anvendt.

Forbudet mot å utilbørlig skjemme forstås i dag slik at det rammer tiltak innenfor og utenfor sikringssonen. Loven stiller et kvalifisert krav for at skjemmingen skal være ulovlig, jf. uttrykket *utilbørlig skjemme*. Forarbeidene er tause om hvordan begrepet skal forstås. Det må imidlertid foretas en kulturminnefaglig vurdering.

Utgangspunkt for vurderingen er det *visuelle* inntrykket på stedet. Her er det særlig den estetiske siden av kulturminnets opplevelsesverdi i sitt opprinnelige miljø som har betydning. Men vurderingen innebærer i høy grad også et kulturhistorisk skjønn.

Bedømmelsen vil avhenge av hva slags automatisk fredet kulturminne en står overfor, og av selve tiltakets karakter, utførelse (stil, form, farge, materialvalg), størrelse og omfang, plassering (avstand, landskapets karakter, høydeforskjell) mv. Er kulturminnet av særlig betydning, f.eks. en middelalderbygning eller en kjent gravhaug, tåler kulturminnet mindre enn et mer vanlig og anonymt kulturminne. Handlingens art kan også få betydning. Bruker en omgivelsene til et kulturminne som avfallsplass, vil selv en begrenset mengde avfall eller skrot kunne virke utilbørlig skjemmende.

Tiltak som ofte kan være utilbørlig skjemmende, er kraftlinjer, masseuttak og større markante bygninger/anlegg som låver, bensinstasjoner, siloanlegg og lagerbygninger. Selv en planlagt parkeringsplass som er ment å tilrettelegge forholdene for publikums tilgang til et kulturminne, kan være forbudt.

Spørsmålet om tiltak utenfor sikringssonen kunne være i strid med § 3, ble etter klage i to tilfeller forelagt Sivilombudsmannen i 1999. Den ene saken gjaldt Riksantikvarens opprettholdelse av Bergen Museums avslag på oppføring av et bolighus i nærheten av en gravrøys. Avslaget ble opprettholdt fordi byggetiltaket ville skjemme kulturminnet utilbørlig. Sivilombudsmannen går i klagesaken grundig inn på fornminneloven og forarbeidene til kulturminneloven. Han viser til at Fornminnelovkomiteen av 1970 var uenig med Justisdepartementets lovavdelings uttalelse av 3. januar 1969, hvor daværende forbud ble tolket å være begrenset til bygging på selve fornminnet, og komiteen på bakgrunn av det foreslo at også det landskap som fornminnet var en del av, ble omfattet av fredningen. Departementet anså forslaget som unødvendig ut fra hvordan forbudet var formulert, men det tok ikke opp spørsmålet eksplisitt i proposisjonen. Departementet presiserte bl.a. at tiltak ved fornminnet som i vesentlig grad skjømmer, krever tillatelse etter § 8. Proposisjonen viser samme sted til tiltak som kraftlinjer, tunnelanlegg, grustak og annet masseuttak i

nærheten, som bør kunne vurderes opp mot slike virkninger, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 18 og 25–26. Sivilombudsmannen bemerker deretter: «Etter det opplyste skal imidlertid sikringssonen i § 6 første ledd være en føre-var-bestemmelse til beskyttelse av kulturminnet, mens § 8, jf. § 3 kommer inn når det søkes om tillatelse til et planlagt tiltak. Dette tilsier at § 6 har selvstendig betydning, parallelt med forbudet i kulturminnelovens § 3, og at § 3 derfor må vurderes dersom det søkes om tillatelse etter § 8, uansett om tiltaket er i sikringssonen eller ikke. Slik jeg ser det, taler lovens forhistorie, slik den er redegjort for foran, for en slik forståelse. Også reelle hensyn taler for at loven er slik å forstå. Dersom forbudet i § 3 var begrenset til en sikringssone, som i mange tilfeller antas kun å utgjøre legalsonen på fem meter etter § 6 andre ledd, synes kulturminnevernet å bli nokså begrenset». På denne bakgrunn konkluderte Sivilombudsmannen med at § 3 også kan få anvendelse for tiltak utenfor sikringssonen. (Sivilombudsmannens uttalelse av 5. januar 2001.)

Rissa kommune – Innsigelse fra Riksantikvaren til kommunedelplan for fylkesveg 717 fra Stadsbygd kirke til Vemundstad ble tatt til følge av Kommunal- og moderniseringsdepartementet. To gjenværende gravhauger utgjør de siste delene av et større forhistorisk gravfelt. En veg mellom gravhaugene og tunet på Rein ville etter Klima- og miljødepartements vurdering utilbørlig skjemme de automatisk fredete kulturminnene i et landskap av nasjonal kulturminneverdi. KMD var enig i at det foreslåtte vegalternativet var i strid med nasjonale kulturminneverdier. (Brev fra Kommunal- og moderniseringsdepartementet av 30. oktober 2015.)

Sæle, Øystre Slidre kommune. Klima- og miljødepartementet opprettholdt Riksantikvarens avslag på dispensasjon etter § 8 første ledd for oppføring av fritidsbolig i nærheten av et jernvinneanlegg. Kulturminnet var ikke påvirket eller skadet, og hadde høy verneverdi. Et jernvinneanlegg er et kulturminne med lav tålegrense. Utilbørlig skjemming gjelder utenfor kulturminnets sikringssone. Det er praksis for bruk av bestemmelsen om utilbørlig skjemming for å sikre tilstrekkelig rom rundt kulturminnet. (Brev fra Klima- og miljødepartementet av 16. desember 2014.)

Haukøya, Skjervøy kommune. Klageavgjørelse fra Klima- og miljødepartementet. Avslag på dispensasjon etter § 8 første ledd for oppføring av fritidsbolig. Kulturminnene som ville bli berørt, er et av Troms fylkes største felt, med 53 hustuffer fra yngre steinalder samt en nausttuff fra jernalder/middelalder. Kulturminnene ligger i et åpent landskap og er i liten grad

preget av nyere tids bebyggelse. Departementet mente at tålegrensen for bygging som ytterligere ville dele opp feltet og tette igjen kontakten mot sjøen, var nådd. (Brev fra Klima- og miljødepartementet av 6. august 2014.)

Belland, Lyngdal kommune. Klageavgjørelse fra Klima- og miljødepartementet med avslag på dispensasjon etter § 8 første ledd for oppføring av fritidsbolig. Saken gjaldt søknad om oppføring av fritidsbolig i nærheten av et gravfelt fra jernalderen. Gravfeltet var på søknadstidspunktet preget av flere skjemmende tiltak som gjorde at opplevelsen av gravfeltet var redusert. Departementet mente det var viktig at opplevelsen ikke ble redusert ytterligere med flere tiltak i gravfeltets nærmeste omgivelser. Gravfeltet, som var relativt frittliggende, ville med det aktuelle tiltaket bli fullstendig innebygget. Departementet mente det burde utredes alternative plasseringer i samarbeid med ansvarlige myndigheter. (Brev fra Klima- og miljødepartementet av 4. mai 2016.)

Der tiltaket vil skjemme eller forstyrre opplevelsen av kulturminnet, men det ikke kan sies å skjemme på utilbørlig vis, kan tiltaket forhindres med et vedtak om områdefredning etter § 19 eller midlertidig vedtak, jf. § 22 nr. 4, jf. § 19. En annen mulighet er at området rundt blir regulert til hensynssone i medhold av plan- og bygningsloven § 11-8.

Det har vært reist spørsmål om støy i egenskap av lydmessig forurensing faller inn under begrepet «utilbørlig skjemme». Visuelle og estetiske forhold er en del av de opplevelsesmessige inntrykkene av et kulturminne. Det er imidlertid ikke holdepunkter i lovens ordlyd eller forarbeider for at alle sider ved kulturminnets opplevelsesverdi kan omfattes av begrepet «utilbørlig skjemme», brev fra tidligere Miljøverndepartementet av 1. mars 2002.

Se for øvrig Riksantikvarens veileder [Utilbørlig skjemming](#).

3.3.4 Særlig om forholdet til automatisk fredete byggverk

Forbudet i § 3 innebærer også strenge restriksjoner mht. hva en kan foreta seg med middelalderbygninger (fra før 1537) eller samiske bygninger fra år 1917 eller eldre. Disse bygningene er automatisk fredet. Atferdsnormen er her normalt strengere enn hva som vil følge av et fredningsvedtak etter § 15 eller normen i § 15 fjerde ledd. Se pkt. [3.4.7](#).

Dispensasjonsbehandlingen for byggverk fra middelalderen, jf. § 4 første ledd bokstav a, og samiske byggverk fra år 1917 eller eldre, jf. § 4 andre ledd, følger reglene i § 8 første ledd. For erklærte stående byggverk fra perioden 1537–1649 gjelder imidlertid dispensasjonsbestemmelsen i § 15 a. *Ordinært vedlikehold* som ikke griper inn i elementer som er av antikvarisk verdi, kan foretas uten dispensasjon.

Planlegging av bygningsendringer i form av materialutskiftninger, ombygging, tilbakeføring til tidligere utseende eller påbygging og større malearbeider krever søknad til fylkeskommunen eller til Sametinget. Det samme gjelder for tiltak som kan virke utilbørlig skjemmende på bygningen. Søknaden skal behandles og avgjøres av fylkeskommunen/Sametinget i form av et vedtak, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (2) og 4 (med unntak av bl.a. middelalderkirker og middelalderbyer, jf. § 2 (6) og (7)). Det kan på vanlig måte knyttes vilkår til tillatelsen. For automatisk fredete erklærte byggverk (med unntak av kirker og evt. byggverk i statlig eie) fra perioden 1537–1649 gjelder atferdsnormen i § 15 fjerde ledd, tilsvarende dersom det ikke ved enkeltvedtak er gitt særskilte fredningsbestemmelser, jf. § 4 tredje ledd andre punktum. Se pkt. [3.4.7](#). Dispensasjonen gis av fylkeskommunen og Sametinget, jf. ansvarsforskriften § 3 (4).

3.3.5 Andre ledd første punktum – fortsatt drift

Retten til *fortsatt drift* ble første gang tatt inn i 1905-loven, og prinsippet ble videreført i fornminneloven og i kulturminneloven. Adgangen til fortsatt drift omfatter også sikringssonen, som ble innført ved kulturminneloven i 1978.

Det har vært reist spørsmål om «over» i første punktum skal tolkes som at pløyselaget skal anses som en del av kulturminnet eller sikringssonen, eller om det bare er et jordlag som ligger over, og derved ikke er en del av kulturminnet. Problemstillingen har bl.a. vært reist av metallsøkere, som mener at «over» må tolkes som at dette bare er et jordlag og ikke en del av kulturminnet. Det må imidlertid være på det rene at ordet «over» er ment å tydeliggjøre at det er et kulturminne under bakken. I og med at sikringssonen går rundt kulturminnet i alle retninger, vil pløyselaget uansett være en del av sikringssonen og derved en del av kulturminnet. Bestemmelsen åpner for å bruke «marken over» til formål som nevnt i loven, men det vil kun si jordbruksdrift i form

I jordbrukslandskaper ligger ofte arkeologiske kulturminner skjult under overflaten. Kulturminneloven gir en begrenset rett til å benytte visse former for landbruksareal som tidligere, bl.a. til beite for husdyr. Sauer benyttes for øvrig til å holde uønsket vegetasjon borte rundt kulturminner, eksempelvis rundt ruinene etter cistercienserklosteret på *Hovedøya* i Oslofjorden. Her «vedlikeholder» de kulturlandskapet rundt det fredete seteranlegget i *Vålaskaret* i Trøndelag. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

av beite eller innmark. Andre tiltak vil være søknadspliktige, jf. for øvrig pkt. [4.3.4](#) om bruk av metalledetektor.

Bestemmelsen gir en begrenset rett til å benytte visse former for landbruksareal som tidligere, selv om driften kommer i strid med første ledd og meldeplikten i § 8 første ledd. Bestemmelsen er altså et unntak fra normen i § 3 første ledd. Bakgrunnen for regelen er at slik bruk normalt vil innebære en begrenset risiko for skade på de automatisk fredete kulturminnene, og at det i så fall vil være urimelig å nekte bruk som er en nødvendig del av den aktuelle landbruksvirksomheten. Retten er avgrenset til beite eller innmark. Ordinær skogsdrift faller dermed utenfor.

Fortsatt drift innebærer at en lovlig kan pløye og harve selv om driftsmåten berører eller er egnet til å skade automatisk fredete kulturlag. I en slik situasjon kan altså maskinell drift bidra til økt erosjon av matjord-

laget. Har et område vært dyrket opp eller vært brukt til beite, kan en fortsatt bruke det på tilsvarende måte, også dersom det blir oppdaget automatisk fredete kulturminner en tidligere ikke kjente til. Hvis en ønsker å forby dette, må man gå til områdefredning etter § 19. Et vilkår for rett til fortsatt drift er at eier fortsatt bruker området til samme formål dvs. beite eller innmark, men bruken av området må ikke være mer inngripende enn før. En kan f.eks. ikke gå over fra beite til skogsplantedrift uten at dette på forhånd er vurdert av dispensasjonsmyndigheten. Fortsatt drift gir heller ikke rett til å grøfte eller å drenere pløyd mark, selv om formålet er å forbedre arealets jordkvalitet. Er driften mer inngripende enn tidligere, er tiltaket i utgangspunktet forbudt etter § 3 første ledd, og tiltaket er derfor meldepliktig etter § 8 første ledd.

Med *beite* skal ikke bare forstås naturlig beite som fjellbeite og skogsbeite, men også kulturbeite, dvs. beite som blir stelt og gjødslet. Til dette brukes først og fremst utmark, gammel hamn og skog, men også tidligere dyrket mark kan brukes. Med *innmark* menes de arealer som [lov av 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet](#) (friluftsloven) § 1 a definerer som innmark, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 26.

Et kriterium for at en fortsatt kan bruke området som før, er at det *tidligere er nyttet* til beite eller innmark. I de tilfeller det er så lenge siden området har vært brukt til beite eller innmark at det ikke lenger kan karakteriseres som dette, vil meldeplikten komme til anvendelse der man ønsker å ta bruken opp igjen. Et innmarksområde som har ligget brakk i flere år og kanskje blitt tilgrodd, vil således ikke lenger tilfredsstillende lovens vilkår. En oppløying av et slikt område vil dermed anses som et nytt tiltak. Meldeplikten i § 8 første ledd kommer her til anvendelse. Ved vurderingen av om vilkårene for fortsatt drift foreligger, vil det etter dette måtte tas hensyn til områdets beskaffenhet i relasjon til bruken, og hvor lang tid det er gått siden området sist var i bruk til samme formål.

Riksantikvaren har i en klagesak fra *Hadsel* i Vesterålen avgjort at et tidligere dyrket område som hadde ligget brakk i 8–9 år, ikke kunne komme inn under reglene om fortsatt drift i andre ledd. Området ville bl.a. kreve omfattende jordforbedringstiltak i form av grøfting for å kunne bli drevet lønnsomt. (Riksantikvarens vedtak av 1. juni 1993.)

[Forskrift 2. mai 1997 nr. 423 om nydyrking](#) har en definisjon av nydyrking i § 3 hvor tidsperspektivet er annerledes. Det fremgår av denne at «gjenoppdyrking av jordbruksareal som har ligget unytta i over 30 år, regnes som nydyrking.» Dette vil imidlertid ikke ha betydning for tolkningen av kml. § 3 andre ledd om fortsatt drift.

Et beiteområde vil nok ikke i samme grad skifte karakter. Men dette vil igjen være avhengig av hva slags type beite det er tale om. Vurderingen må derfor bli forskjellig basert på om beitet blir pløyd, slått, harvet, gjødslet mv., eller om det bare dreier seg om naturlig beite, f.eks. fjellbeite.

I *Forsand-saken* (Gulating lagmannsretts dom av 18. mars 1996) kom spørsmålet om fortsatt drift opp. Et område på 26 mål var pløyd opp med bruk av traktor og gravemaskin. Det var tidligere registrert et betydelig antall forhistoriske gravrøyser

og rydningsrøyser, samt noen gravhauger, på jordet. Selve området var beskrevet som «kulturbeite på flat mo». Tiltalte søkte i 1990 dispensasjon fra den automatiske fredningen for å fulldyrke feltet. Søknaden ble avslått av Arkeologisk museum i Stavanger. Etter at avslaget ble kjent, var det flere som gjorde tiltalte oppmerksom på at det hadde vært nydyrking på feltet allerede på 1950-tallet, slik at museet tok feil når man hevdet at feltet var udyrket. Tiltalte trakk på dette grunnlag tilbake sin søknad om nydyrking, idet han hevdet at arbeidet han skulle foreta seg, måtte karakteriseres som oppløying av gammel eng og ikke nydyrking. Han mente derfor at han var berettiget til å fortsette med denne pløyingen. På bakgrunn av disse opplysninger foretok museet en ny befarings av området, hvor det konkluderte med at en hadde å gjøre med automatisk fredete kulturminner som under enhver omstendighet ikke måtte skades. Lagmannsretten fant det bevist – i motsetning til herredsretten – at røysene var forhistoriske. Avgjørende for konklusjonen var at en av de gjenværende røysene ble delvis utgravd og undersøkt av sakkyndige forut for lagmannsrettens behandling. De sakkyndige konkluderte med at røysen var forhistorisk. Tiltalte kunne heller ikke påberope seg § 3 andre ledd. I saken hadde det vært en omfattende bevisførsel om oppløying i 1920- og 1950-årene, men lagmannsretten la til grunn at dette bare gjaldt mindre deler av feltet. Den tidligere pløying hadde dessuten foregått i overflaten, og ikke med slik skadelig effekt som tiltaltes oppløying av de samme områder. Lagmannsretten kom til at området før den siste omstridte oppløyingen fortsatt måtte regnes som nyttet til beite, jf. § 3 andre ledd. Det var derfor rettsstridig og straffbart å pløye opp jordet. *Forsand-saken* var ellers sterkt medvirkende til forslaget til § 4 femte ledd, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 31. Saken er også omtalt under pkt. [3.4.2](#), [3.4.9](#), [3.6.1](#), [3.7.4](#) og [7.13.8](#).

Etter at traktoren de fleste steder i landet overtok for hesten på 1950/60-tallet, har pløyedybden generelt økt fra ca. 15–20 til ca. 30–35 cm i dag. Maskinene har også blitt tyngre, noe som lett fører til etablering av pløyesåle og sammenpressing av jordmassene. Maskinell drift fører også til økt jorderosjon og flytting av matjord nedover bakker. Det samme gjelder andre eller nyere driftsmetoder, som drenering, grøfting, grubbing, dyppløying e.l. Utviklingen har medført en større grad av pløying som berører tidligere urørte deler av automatisk fredete kulturminner, som rydningsrøyser, boplasser og lave gravhauger. Det må søkes om tillatelse etter § 3 andre ledd andre punktum til dypere pløying enn tidligere.

Flyfotoet viser det omstridte området på *Forsandmoen* i Forsand kommune markert med piler før pløying. Gravhaugene ses klart, men også rydningsrøysene som ujevnheter i terrenget. (Foto: Arkeologisk museum i Stavanger)

Pløying var i ferd med å ødelegge det viktige automatisk fredete kulturminnet handelsplassen Kaupang ved Viksfjord i Tjølling i Vestfold. Kaupang er blant de få kjente handelsplassene fra vikingtid i Norge. Landskapet domineres i dag av dyrket mark, beite og noe bebyggelse. Bestanden av automatisk fredete kulturminner er særdeles omfattende, med gravhauger og bosetningsområder/handelsplass. Hovedproblemet var at årlig pløying over tid har ødelagt kulturlagene i jorden. Arkeologiske utgravninger har påvist bosetning og håndverksaktiviteter fra starten av 800-tallet. Det er vanskeligere å avgjøre sikkert når denne handelsplassen gikk ut av bruk, da kulturlagene fra denne perioden er pløyd og dermed sammenblandet. Bruk av georadar i 2011 og 2012 viste at det fortsatt er bevart svake spor etter fotgrøfter under pløyelaget nord og sør for bosetningsområdet/handelsplassen. Det har vært gjennomført flere systematiske åkervandringer. Det er funnet oppløyde glassperler, vektlodd,

spinnehjul og keramikk på markoverflaten. Vestfold fylkeskommune har inngått avtale om varig vern med grunneierne til svartjordområdet som blir beitet og skjøttet av fylkeskommunen.

Unntaket i andre ledd om rett til fortsatt drift gjelder imidlertid ikke dersom *vedkommende myndighet bestemmer noe annet*. I medhold av ansvarsforskriften § 3 (1) er det fylkeskommunen/Sametinget som er rette myndighet til å avgjøre om en kan fortsette å bruke marken over et automatisk fredet kulturminne til beite eller innmark. Denne myndigheten, som fylkeskommunen/Sametinget også hadde etter den tidligere ansvarsforskriften, er imidlertid benyttet i en svært begrenset grad. Årsaken er først og fremst at fylkeskommunen/Sametinget i den enkelte sak ikke får kunnskap om driftsformer som kan skade kulturminnene.

Ett av de få eksemplene er Vest-Agder fylkeskommunes vedtak av 1. desember 1993 etter § 3 andre ledd om å stanse fortsatt dyrking av et gressmarksområde. Vedtaket ble truffet ut fra en vurdering av at alle de overpløyde gravhaugene med moderne dyrkingsmetoder ville forsvinne i løpet av ganske få år. Vedtaket ga imidlertid tillatelse til sauebeite. Saken ble påklaget til Riksantikvaren. Klagesaken ble imidlertid avsluttet da man kom frem til en minnelig løsning. Et annet eksempel er Hedmark fylkeskommunes vedtak av 18. februar 1997, hvor det på et område med kirketuft og middelalderkirkegård på *Koppangsjordet* i Stor-Elvdal ble tillatt å harve, men ikke pløye.

I de tilfeller kulturmiljømyndighetene fatter vedtak om at driften må begrenses eller opphøre, vil en naturlig konsekvens være at slik videre drift utløser meldeplikt og søknad etter § 8 første ledd. Tiltakshaver vil på denne måten få prøvd saken hos dispensasjonsmyndigheten.

Fylkeskommunen/Sametingets bestemmelse om å forby fortsatt utnyttning av beite eller innmark etter andre ledd første punktum er et *enkeltvedtak*. Se pkt. 1.5 for mer om betydningen av dette.

3.3.6 Andre ledd andre punktum – forbud mot dypere pløying enn tidligere

I forslaget til fortidsminneloven av 1905 foreslo departementet en regel om at «pløining og spading ikke (måtte) ske til større dybde enn vanlig», jf. [Ot.prp. nr. 28 \(1904–1905\)](#). Bestemmelsen ble imidlertid ikke vedtatt av Stortinget.

At et liknende forslag ble fremmet på ny og vedtatt ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14, må ses på bakgrunn av behovet for å redusere det store tapet av automatisk fredete kulturminner som har skjedd i etterkrigstiden, ikke minst ved mekaniseringen av landbruket. Nye driftsformer og tyngre og kraftigere traktorer aktualiserer i dag ytterligere tiltak mot dypere pløying og jordarbeid enn tidligere.

Bestemmelsen uttrykker et prinsipp om varsomhet der fortsatt drift er tillatt, til tross for forbudet i første ledd (unntak fra unntaket). Bestemmelsen kommer ikke til anvendelse der en er *utenfor* fortsatt drift, f.eks. ved nydyrking, jordarbeid med skogplanting, grøfing eller drenering.

Det er opp til kulturmiljøforvaltningen – og påtalemyndigheten i en straffesak – å bevise at normen er overtrådt, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 34. En må bevise – f.eks. ved befarig på stedet – at så dypt jordarbeid ikke tidligere er blitt foretatt.

Uttrykket *pløying og annet jordarbeid* omfatter jordarbeid som pløying, harving, graving mv. i forbindelse med dyrking, drenering o.l. på stedet. Ved søknad om pløying mv. dypere enn tidligere må fylkeskommunen/Sametinget ta stilling til om tiltaket vil virke inn på kulturminnet. Er det ikke tilfellet, må tiltakshaver tilskrives om at virksomheten kan fortsette. Det fattes ikke noe enkeltvedtak, da dette ikke er en sak om dispensasjon. I motsatt fall, hvor tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner, må fylkeskommunen/Sametinget avgjøre saken som dispensasjonsmyndighet etter § 8 første ledd. Ønsker tiltakshaver å grave nye grøfter eller foreta annet nytt jordarbeid, må også fylkeskommunen/Sametinget ta stilling til saken uavhengig av dybde, jf. § 8 første ledd.

Formuleringen *enn tidligere* omfatter også situasjoner der det er gått flere år siden det sist ble foretatt dypere jordarbeid, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 40.

Landbruks- og matdepartementet har 25. juni 2013 vedtatt [forskrift om tilskudd til drenering av jordbruksjord](#) (dreneringsforskriften). Statens landbruksforvaltning har i den forbindelse utarbeidet rundskriv 2013-5 med kommentarer til bestemmelsene i forskriften. Formålet med forskriften er å bedre kvaliteten på tidligere grøftet jordbruksareal for å øke produktiviteten. Søker må lage grøfteplan som beskriver hva som skal gjøres, og eventuelle kjente automatisk fredete kulturminner må tegnes inn på kartet i grøfteplanen. Det må også lages miljøplan for det omsøkte området.

Ved søknad om tilskudd må kommunen vurdere søknaden mht. automatisk fredete kulturminner i tilgjengelige databaser, f.eks. Askeladden eller Skog og landskap sitt «gårdskart», og mht. lokalkunnskap. Når det gjelder ikke synlige automatisk fredete kulturminner, som bosettings- og dyrkingsspor, er disse i liten grad registrert i Askeladden, og det er kommunen som må vurdere potensial for funn. Ved tvil skal kommunen sende saken til fylkeskommunen eller Sametinget, som må uttale seg. Ved behov skal det gjennomføres arkeologiske undersøkelser, jf. kml. § 9. Det fremgår av dreneringsforskriften at fylkeskommunene har mulighet til å prioritere og kartfeste de jordbruksarealene som har størst kulturminneverdier og potensial for funn, slik at kommunene kan begrense sakene som oversendes til disse prioriterte arealene.

Dersom det er konflikt med automatisk fredete kulturminner kreves det dispensasjon fra fylkeskommunen/Sametinget fra den automatiske fredningen for å gjennomføre tiltaket.

Dersom saken omfatter et areal på mindre enn 100 dekar, regnes tiltaket i denne sammenheng som et mindre, privat tiltak, jf. kommentarene til § 7 i rundskriv 2013-5 fra Statens landbruksforvaltning. Staten må derfor dekke utgiftene til arkeologiske undersøkelser, jf. kml. § 10 første ledd første punktum. Riksantikvaren har siden dreneringsforskriften ble innført i 2013, mottatt svært få saker om dekning av utgifter til dreneringstiltak som er mindre enn 100 dekar.

Se for øvrig Riksantikvarens veileder [Fortsatt drift](#)

3.4 § 4 AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER

Følgende kulturminner fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) er fredet:

- Boplasser, huler, hellere med spor etter folk som har holdt til eller arbeidet der, hus- eller kirketufter, kirker, hus og bygninger av alle slag, og rester eller deler av dem, gårdshauger, gårds- og tunanlegg og andre bebyggelseskonsentrasjoner som stapelplasser og markeds plasser, byanlegg og liknende eller rester av dem.*
- Arbeids- og verkstedsplasser av alle slag som steinbrudd og annen bergverksdrift, jernvinne plasser, trekull- og tjæremiler og andre spor etter håndverk og industri.*
- Spor etter åkerbruk av alle slag, som rydningsrøyser, veiter og pløyespor, gjerder og innhegninger og jakt-, fiske- og fangstinnretninger.*

På dette bildet fra *Veien kulturpark* på Ringerike ser vi gamle vekstspor i en åker med en nedpløyd gravhaug. (Foto: Inger Liv Gøytil Lund)

- d. Vegfar av alle slag med eller uten brolegging av stein, tre eller annet materiale, demninger, broer, vadested, havneanlegg og åreskifter, båtstøer og båtoppbygg, fergeleier og båtdrag eller rester av slike, seilsperringer, vegmerker og seilmerker.
- e. Forsvarsverk av alle slag som bygdeborger, skanser, voller, vollgraver, festningsanlegg og rester av dem og dessuten varder, veter o.l.
- f. Tingsteder, kultplasser, varp, brønner, kilder og andre steder som arkeologiske funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk knytter seg til.
- g. Steiner og fast fjell med innskrifter eller bilder som runeinnskrifter, helleristninger og hellemalinger, skålgroper, sliperenner og annen bergskurd.
- h. Bautasteiner, kors og andre slike minnesmerker.
- i. Steinsetninger, steinlegninger o.l.
- j. Gravminner av ethvert slag, enkeltvis eller samlede felt, som gravhauger, gravrøyser, gravkammer, brann-

flakgraver, urnegraver, kistegraver, kirkegårder og deres innhegninger og gravmæler av alle slag.

Det samme gjelder samiske kulturminner som nevnt ovenfor fra år 1917 eller eldre.

Automatisk fredet er de til enhver tid erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537–1649, dersom ikke annet er bestemt av vedkommende myndighet. § 15 tredje og fjerde ledd får tilsvarende anvendelse for automatisk fredete byggverk fra perioden 1537–1649. Dispensasjon fra fredningen kan skje etter § 15 a.

Bestemmelsene i §§ 16 til 18 kommer til anvendelse for alle automatisk fredete byggverk som nevnt i første til tredje ledd så langt det passer.

Objekt eller område registrert av vedkommende myndighet eller avmerket i matrikkelen, jf. lov om eigendomsregistrering, som automatisk fredet kulturminne, skal alltid regnes som et automatisk fredet kulturminne, med mindre det føres bevis for det motsatte.

Departementet avgjør i tvilstilfelle med bindende virkning om et kulturminne er automatisk fredet etter bestemmelsen her.

3.4.1 Generelt om bestemmelsen

Første ledd inneholder en oppstilling av hvilke objekter loven definerer som automatisk fredete kulturminner. Angivelsen av hvilke kulturminner som er fredet ved lov, kom første gang inn i fortidsminneloven av 1905. Ved fornminneloven av 1951, og senest ved kulturminneloven av 1978 med senere endringer, er bestemmelsen gradvis blitt utvidet til å omfatte flere typer kulturminner, samtidig som lovteksten er blitt mer presis. Fortidsminneloven av 1905 og fornminneloven av 1951 begrenset legalfredningen til oldtiden (før ca. 1030) og middelalderen (som i Norge ender med reformasjonen). Kulturminneloven beholdt dette skillet, men fikserte årstallet som *inntil år 1537*. Det betyr at hvis kulturminnet helt eller delvis stammer fra før 1. januar 1537, inntreder fredningen. Kulturminneloven av 1978 utvidet også den automatiske fredningen til å gjelde for over 100 år gamle tilsvarende *samiske kulturminner*, se andre ledd. Ved lov 22. juni 2018 nr. 82 ble den flytende 100-årsgrensen i andre ledd endret. Fredningsgrensen for samiske kulturminner er nå satt til år 1917 eller eldre. Den flytende grensen for automatisk fredning ble sett på som utfordrende. Mengden av automatisk fredete samiske kulturminner vil øke etter hvert som tiden går. En fast årstallsgrense vil gi mulighet til å fange opp kulturminner som regnes som bevaringsverdige på bakgrunn av den kulturhistoriske epoken de stammer fra. For samiske kulturminner yngre enn fra år 1917 er det et bedre alternativ at de blir fredet etter en konkret verne vurdering ved ordinær vedtaksfredning, jf. kulturminneloven §§ 15, 19 og 20.

Tredje til femte ledd kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Tredje ledd utvider gruppen automatisk fredete kulturminner med byggverk fra perioden 1537–1649, forutsatt at byggverket av kulturmiljøforvaltningen er erklært å være fra perioden, og at fredningen ikke særskilt er frafalt. Fjerde ledd gir bestemmelsene §§ 16 til 18 fra kap. V om fredninger ved enkeltvedtak tilsvarende anvendelse for alle automatisk fredete byggverk som nevnt i første til tredje ledd, så langt det passer. Femte ledd er en bevisbyrderregel som skal lette beviset for at noe som er registrert eller avmerket som automatisk fredet kulturminne, anses som slikt kulturminne.

Sjette ledd hjemler i tvilstilfelle at det særskilt kan bestemmes at noe er automatisk fredet.

Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble begrepet *fast fornminne* tatt ut av loven og erstattet med *automatisk fredet kulturminne*. Hverken forarbeidene eller lovteksten var tidligere klar i bruken av uttrykket «fornminner». Begrepet ble brukt som betegnelse på kulturminner, uavhengig av om de stammet fra før eller etter 1537.

Virkningen av at et kulturminne er automatisk fredet, følger først og fremst av §§ 3 første ledd og 8. *Sikringssonen* rundt et automatisk fredet kulturminne etter § 6 har det samme vern som kulturminnet.

Det har ingen betydning om det automatisk fredete kulturminnet er *på land* eller *under vann*. Som et resultat av issmelting og landsenking etter siste istid kan en i dag enkelte steder finne bosettingsplasser fra steinalderen under havoverflaten. *Båter eller deler av disse* kan også være automatisk fredet dersom funnet er fra før år 1537 og defineres som en del av et automatisk fredet kulturminne. En båt som tilhører et gravminne, vil derved kunne være automatisk fredet, selv om båter ikke faller inn under kategoriene i § 4 første ledd bokstav a–j. For øvrig har skipsfunn mv. et lovmessig vern gjennom § 14, dersom funnet er eldre enn 100 år.

Kulturminneloven skiller mellom *faste* og *løse* kulturminner. Det er bare jordfaste, og normalt ikke flyttbare, kulturminner som kan være automatisk fredet. En handelsplass kan f.eks. bestå av løse kulturminner som indikerer hva slags type kulturminne det kan være snakk om, i tillegg til topografi og landskap. Løse kulturminner er flyttbare og omtales gjerne som gjenstander. Når slike ting befinner seg i tilknytning til et automatisk fredet kulturminne, er utgangspunktet at de anses som en integrert del av dette. Det er først når gjenstanden ved utgraving eller på annen måte blir fjernet fra sin kontekst og fra avgrensningen til kulturminnet, at det defineres som et løst kulturminne. Det er da ikke lenger automatisk fredet, men vernet gjennom §§ 12 og 13.

Både *kjente* og *ikke kjente* automatisk fredete kulturminner er fredet etter § 4 (se dog særregelen i tredje ledd). Det har formelt sett ingen betydning for fredningen at kulturminnet ikke er oppdaget eller registrert, da med unntak for stående byggverk fra perioden 1537–1649, jf. tredje ledd. Skal kulturminnet ha et reelt vern, er det imidlertid viktig at kulturmiljøforvaltningen vet om kulturminnet, og dernest at grunneier, eventuelt annen bruker av eiendommen, kommunen og andre varsles om fredningsstatusen. I motsatt fall vil en på sikt

risikere at kulturminnet blir ødelagt eller skadet. Ettersom skyldkravet i § 27 er uaktsomhet, er det avgjørende for et eventuelt straffeansvar om gjerningsmannen kan bebreides for ikke å ha kjent til den automatiske fredningen, se nærmere pkt. [7.13.3](#).

Det er i dag ingen regler for varsling av grunneier om automatisk fredete kulturminner. I mange tilfeller gis grunneier et varsel om en registrering, men det er ingen bestemmelser som påbyr dette. Femte ledd, som ble vedtatt ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 (i kraft 1. januar 2001), uttrykker imidlertid en målsetting om at automatisk fredete kulturminner skal avmerkes i matrikkelen, (jf. endring lov 17. juni 2005 nr. 101 om eiendomsregistrering, som trådte i kraft 1. januar 2010). På den måten gjøres registreringen tilgjengelig med notoritet og publisitet, for eier og allmennheten, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 13. Registrering av slike kulturminner i databasen Askeladden, med overføring av opplysninger til digitale kartverk og baser for offentlige myndigheter, har imidlertid vært ansett tilstrekkelig av kulturmiljøforvaltningen. Siden 2010 er alle registreringer daglig overført matrikkelen, som grunneier lett kan sjekke. Tinglysing ville medføre så stort arbeid at ressursbruken ikke ville være regningssvarende i forhold til gevinsten, se nærmere pkt. [3.4.11](#). Byggverk som er automatisk fredet, kan nå imidlertid tinglyses som fredet, jf. § 5. Det er imidlertid ikke et absolutt krav om tinglysing selv om dette er ønskelig. Praksis ved tinglysing av vedtaksfredninger har vært at grunneier får gjenpart av begjæringen om tinglysing, til tinglysningsmyndigheten, og en må forvente at samme praksis følges for tinglysing av automatisk fredete byggverk. Se pkt. [3.4.11](#) for mer om registrering av automatisk fredete kulturminner.

3.4.2 Det kulturhistoriske skjønn er avgjørende

Om et objekt eller område skal defineres som automatisk fredet, beror normalt på et kulturhistorisk *fagskjønn*; en arkeologisk og/eller en bygningshistorisk vurdering. Spørsmålet om f.eks. en rydningsrøys er fra før 1537, er således noe arkeologen i kulturmiljøforvaltningen avgjør, og ikke den enkelte grunneier.

Ønsker grunneier å foreta inngrep i et område som kulturmiljøforvaltningen mener er automatisk fredet etter § 4, er tiltaket meldepliktig etter § 8 første ledd første punktum. Tiltaket er da forbudt hvis det ikke innvilges dispensasjon. Bestrider tiltakshaver at et fredet kulturminne kan bli berørt, kan Riksantikvaren uansett avgjøre om det er et fredet kulturminne eller ikke, jf.

[forskrift 15. februar 2019 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (1). Fylkeskommunen/Sametinget kan forby tiltaket i medhold av § 8 første ledd andre punktum. Vedtaket kan påklages til Riksantikvaren. Ved en forskriftsendring 29. mai 2000 i ansvarsforskriften av 1979 § 1 nr. 1 ble Riksantikvaren dispensasjonsmyndighet fra 1. januar 2001. Etter ansvarsforskriften av 2019 er fylkeskommunen og Sametinget (for samiske kulturminner) dispensasjonsmyndighet. Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet for særlig utvalgte kulturminner og kulturmiljøer. *Forvaltningens frie skjønn* kan her ikke overprøves av domstolene, jf. RG 1991 s. 528 (se s. 532). Selve registreringen av et automatisk fredet kulturminne kan heller ikke påklages, ettersom registreringen ikke utgjør noe vedtak i saken. I en dispensasjonssak vil fylkeskommunen ta stilling til om kulturminnet er automatisk fredet.

I de tilfeller en grunneier eller annen med rettslig interesse påstår at et kulturminne ikke er automatisk fredet, kan vedkommende antakelig reise fastsettelses-søksmål for domstolene for å få dette avklart. Det vil da være saksøker som har bevisbyrden for at kulturminnet ikke faller inn under § 4, jf. femte ledd. I en vanlig dispensasjonssak etter § 8 vil kulturmiljøforvaltningen alltid ta stilling til om objektet eller området er automatisk fredet.

En har flere eksempler på at tiltakshavere forut for en ødeleggelse av kulturminnet eller i ettertid bestrider at kulturminnet er automatisk fredet. Det kan enten skyldes uvitenhet eller bevisst fordekning av sannheten. Blir det reist tiltale, har påtalemyndigheten i straffesaker i utgangspunktet en streng bevisbyrde for at objektet eller området var automatisk fredet. Hvis det er rimelig tvil på dette punkt, skal tiltalte frifinnes. Men den omvendte bevisbyrden i forvaltningssammenheng når kulturminnet er registrert som automatisk fredet, vil åpenbart likevel tillegges betydelig vekt også i en straffesak, se under i pkt. [3.4.9](#).

Domstolene må imidlertid se hen til at spørsmålet om noe er automatisk fredet, er en *faglig* vurdering. En registrering av et automatisk fredet kulturminne bør normalt være tilstrekkelig bevis. Spørsmålet problematiseres når det fremlegges bevis eller indisier som peker i motsatt retning. Typisk kan være at tiltalte og/eller vitner hevder at det registrerte objektet stammer fra vår tid.

Som en følge av lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 (i kraft 1. januar 2001) medfører en registrering av et

De gamle ridevegene har etterlatt seg slitasjespor i terrenget, som U-formete søkk. I skrånende terreng har erosjon forsterket formen, slik at de blir lett synlige, som denne fra *Rødsmoen* på Åmot i Innlandet. Slike veier kalles hulveger. Ridevegene kan gå tilbake til bronsealderen, da de første hestene kom til landet. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

område eller objekt som automatisk fredet kulturminne, at området eller objektet *skal* regnes som automatisk fredet, hvis det ikke føres bevis for det motsatte, jf. femte ledd (se nærmere pkt. [3.4.9](#)).

Spørsmålet kom opp i *Forsand-saken* fra Ryfylke i Rogaland (Gulating lagmannsretts dom 18. mars 1996). Her ønsket en gårdbruker å dyrke opp ca. 30 dekar kulturbeite, som i 1980 var registrert som automatisk fredet med et femtital rydningsrøyser og fem gravhauger fra jernalderen. Vedkommende søkte først om dispensasjon fra Arkeologisk museum i Stavanger, men trakk søknaden da han hevdet at området hovedsakelig var pløyd opp i 1950-årene, og implisitt at rydningsrøysene var fra den tid. Området ble deretter pløyd opp, med unntak av tre gravhauger som han erkjente var gravhauger. I Ryfylke herredsrett fortalte flere vitner om denne nydyrkingen. Gårdbrukeren ble her frifunnet, men Økokrim anket saken inn for lagmannsretten. Her hevdet tiltalte at området også hadde vært pløyd

opp i 1920-årene, noe flere av bygdas eldste i vitneavhør på sykehjemmet antydde. Til tross for forklaringene fra vitnene fant lagmannsretten det ikke tvilsomt at røysene var forhistoriske. Saken er også omtalt under pkt. [3.3.5](#), [3.4.9](#), [3.6.1](#), [3.7.3](#) og [7.13.8](#).

Selv når kulturminnet er fjernet helt, skal den sakkyn-diges vurdering i utgangspunktet være avgjørende. Her er en ofte avhengig av skriftlig dokumentasjon og fotografier.

En spesiell situasjon oppsto i en sak fra Vestfold (Holmestrand herredsretts dom 2. juli 1997). Her anmeldte fylkeskommunen eieren av et grustak for å ha fjernet en gravhaug. Ved undersøkelser i kommunens arkiv fant Økokrim korrespondanse fra tiltalte som viste han visste at haugen var en gravhaug. Tiltalte engasjerte imidlertid sin egen arkeolog som privat sakkyn-dig til å gjennomgå saken. Arkeologen hevdet i sin redegjørelse at

det var høyst usikkert om gravhaugen lenger eksisterte på tidspunktet for grusuttaket, da den sannsynligvis hadde rast ut flere år i forveien. Et fotografi av gravhaugen med vegetasjon fikk avgjørende betydning, ved siden av forklaringen til den rettsoppnevnte sakkyndige. Tiltalte og hans selskap ble dømt for ulovlig å ha fjernet en gjenværende del av gravhaugen. Saken er også omtalt i [7.13.6 og i](#) pkt. 4.3 i *Kulturminevern*, Bind I (2005).

3.4.3 Er oppregningen uttømmende?

Kulturminneloven § 4 første ledd bokstav a–j regner opp hvilke faste kulturminner som er automatisk fredet. Loven angir først hovedgrupper av kulturminner etter en *funksjonell* inndeling. Hver hovedgruppe illustreres så med enkelte typer kulturminner. Hovedgruppene regnes som uttømmende, i motsetning til listen over de enkelte kulturminner. At listen over kulturminner bare er eksempler, følger direkte av ordlyden i enkelte av gruppene. Dette går også klart frem av forarbeidene til både fornminneloven og kulturminneloven, se [Ot.prp. nr. 44 \(1951\)](#) s. 8 og [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 26 og 52.

Hovedgruppene er ment å omfatte alle spor etter bosted, ulike næringsveier, forsvar mot fiender og samferdsel, og disse dekker nærmest ethvert tenkelig synlig tegn til livet og virksomheten til mennesker i oldtid og middelalder. Det spiller ingen rolle om gjenstander er flyttet ut av sin kontekst, så lenge det ligger innenfor den naturlige avgrensningen av kulturminnet. Se pkt. [3.4.6](#) for mer om samiske spor som er fra 1917 eller eldre. Ved tvil kan Riksantikvaren uansett avgjøre med bindende virkning om kulturminnet er automatisk fredet, jf. § 4 sjette ledd.

3.4.4 Nærmere om de enkelte typer kulturminner

Bokstav a: Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble ordet bygning erstattet med *byggverk*, som dekker et bredere spekter av kulturminner. Oppregningen for øvrig svarer i stor grad til tilsvarende bestemmelse i fornminneloven, bortsett fra at kirker og kirketufter nå er særskilt nevnt. Bestemmelsen regner opp ulike steder som viser synlige tegn etter bo-, oppholds- eller arbeidssted. Ulike arbeidsplasser er også særlig dekket i bokstav b. En boplass behøver ikke å være et sted som menneskene over tid hadde som bosted. Det er tilstrekkelig at stedet har spor etter mennesker som har holdt til eller arbeidet der. Ofte vil geografiske formasjoner i seg selv ha vært brukt som

boplass, typisk en hule, heller eller lun vik. Med *heller* forstås det åpne rom som fremkommer under et utoverhengende fjell eller en stor blokk. En er derfor ikke nødvendigvis avhengig av konkrete spor – f.eks. tufter, trekull fra ildsted, avfallsrester, deler av gravgods eller andre gjenstander – fra middelalderen eller fra 1917 eller eldre for samiske kulturminner – for at stedet er automatisk fredet.

En *tuft* er rester etter en bygning (synlige rester av den ytre veggmarkeringen eller spor i undergrunnen av takbærende stolper og/eller vegger). Med *gårdshauger* menes forhøyninger som har oppstått som følge av langvarig bosetting på et relativt begrenset område, med bygningsrester, avfall o.l. *Gårdsanlegg* er tufter i kombinasjon med innhegninger, gjerder, åkerspor, rydningsrøyser, gravhauger eller andre elementer som kan høre med til en gårdsenhet. Slike anlegg betraktes som ett automatisk fredet kulturminne. *Tunanlegg* utgjør en samling av tufter omkring en sentral plass (i forhistorisk tid særlig konsentrert til Rogaland og Nord-Norge).

Byanlegg eller liknende eller rester av dem er også fredet. Det er ikke krav om at bygningsrester kan påvises. Også selve strukturene og andre spor etter middelalderbyen kan angi at området er fredet.

Bestemmelsen medfører at deler av grunnen i våre middelalderbyer *Sarpsborg, Oslo, Hamar, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim* er automatisk fredet. Et slikt fredet område omfatter ikke bare bygningsrestene, men også gateløp, landbruksareal, verksteds- og handelsplasser m.m. I dag viser middelalderbyen seg bare – med unntak av noen få synlige ruiner – som et sammenhengende kulturlag, hvor tømmerrester, bygningsstein, avfall, mistede gjenstander osv. kan fortelle oss hvordan menneskene levde og virket. I tillegg til de åtte middelalderbyene må også de tre middelalderstedene *Vøy* i Molde kommune, *Borgundkaupangen* i Ålesund kommune og *Vågan* i Lofoten nevnes som automatisk fredete steder.

Bokstav b: Med *arbeids- og verksteds plasser* forstås alle spor av håndverks- eller industripreget virksomhet utenfor de bebyggelseskonsentrasjoner som er nevnt under a. Bestemmelsen regner opp en rekke eksempler. Avfall og gjenstander er typiske spor knyttet til slike kulturminner.

Bokstav c: *Spor etter åkerbruk av alle slag og jakt, fiske og fangstinnretninger* tar sikte på å beskytte karakteristiske jordbruks- og fangstminner som forekommer isolert, uten direkte tilknytning til de bosetningsformer

Dette varpet ble truet av utbyggingen på *Gardermoen*, men ble regulert til spesialområde bevaring. Selv om kulturminnet er regulert, er det etter vegbygging i området blitt så innebygget at det nå er vanskelig tilgjengelig. Dette vil kunne innebære at tradisjonen forsvinner, og dermed på sikt også kulturminnet. (Foto: Scanpix)

som er nevnt under bokstav a. Loven nevner noen eksempler på synlige spor etter jordbruksvirksomhet. Selv et *pløyespor* er fredet. Andre spor kan være dyrkingslag, pollen eller makrofossiler.

Bokstav d: Loven beskytter alle minner etter gammel ferdsel. Det er ikke noe krav om materialbruk. *Vegfar av alle slag* kan f.eks. være en hulveg, et tråkk eller en seterveg etter århundres ferdsel av mennesker og husdyr. Som kulturminne kan en slik veg ofte være vanskelig å datere, da kontinuerlig bruk over et lengre tidsrom ofte har medført endringer av den opprinnelige vegens form og funksjon. Fra de enkleste gang- og rideveger, uten noen form for oppbygninger, er traseene ofte utbedret og bygget om for å kunne tilfredsstillende nye kjøretøyer eller spesielle funksjoner. Der nyere tids ferdsel har endret vegfarets form, vil en vurdering av vegens alder kunne bygge på topografisk beliggenhet, skriftlige kilder, kartstudier, vegens nærhet til daterbare kulturminner og funn som f.eks. hestesko og kavlebruonstruksjoner. I noen tilfeller kan det mangle andre fysiske spor, slik at topografien alene kan indikere et gammelt veifar. Ved arkeologisk utgraving kan en også i noen tilfeller påvise rester av eldre vegfar under nyere anlegg.

Bokstav e: Forsvarsverk av alle slag omfatter ikke bare fysiske installasjoner, men også varslingssteder som *varder og veter*. Med *bygdeborger og festningsanlegg* forstås ikke bare området med befestningsspor, men hele den geologiske formasjon som er forutsetningen for et anlegg på vedkommende sted.

I behandlingen av en innsigelsessak hvor det var konflikt mellom en automatisk fredet bygdeborg (*Høgås*) og utvidelsen av et pukkverk, uttalte Miljøverndepartementet følgende: «Beliggenheten samsvarer både med navnet og med det en ofte finner i tilknytning til bygdeborger: Karakteristiske bergformasjoner med bratte skrenter på tre sider og en slakere helning på den fjerde. Dette fellestrekket gjør at en ved vurdering av bygdeborger ikke bare ser på de fysiske levninger som et kulturminne, men også landskapsformasjonen de forholder seg til; selve forutsetningen for den forsvarsfunksjonen de skulle inneha...». Innsigelsen ble tatt til følge, og reguleringsplanen ble følgelig ikke stadfestet av departementet. (Miljøverndepartementets vedtak av 10. april 1996.)

Bokstav f: Bestemmelsen favner ulike samlingspunkter samt steder med en mytisk betydning.

I mangel av fysiske spor etter menneskelig aktivitet er det tradisjon, sagn mv. som formidler slike *mytiske* kulturminner til oss. Det er ikke tilstrekkelig i seg selv at et sagn omhandler en hendelse som fant sted i førreformatorisk tid. Selve sagnet må gå tilbake til tiden før reformasjonen. Fordi et sagn eller en tradisjon normalt bare overføres muntlig, vil det derfor ofte være vanskelig å få bekreftet at slike kulturminner er automatisk fredet. Ved tilsvarende samiske kulturminner vil bevissituasjonen være enklere, da det her er tilstrekkelig å føre sagnet tilbake til før 1918.

Til gården *Rishovd* i Krødsherad er det knyttet et sagn om et kloster som skal ha stått på et jordstykke kalt *Ødevald*. Til sagnet eller tradisjonen hørte også en stein med form som en sofa, som skal ha hatt sammenheng med kirken (den såkalte *Sofasteinen*). Tidligere eier av gården fjernet steinen. Da gården ble tatt igjen på odal, ønsket den nye eieren at steinen skulle bli flyttet tilbake til gården. Sagnet omhandler hendelser fra førreformatorisk tid, men det var bare dokumentert tilbake til forrige århundre. Det var ikke bekreftet at det hadde stått en middelalderkirke på stedet, og steinen var etter de opplysninger Riksantikvaren hadde, en naturformasjon og ikke et sikkert fornminne. På dette grunnlag kunne en ikke stille krav om flytting tilbake til gården. Det ble imidlertid anmodet om dette

på bakgrunn av den sterke forankringen tradisjonen hadde i lokalsamfunnet. (Riksantikvarens brev av 5. mars 1991.)

Med *tingplasser* menes ikke bare landsdelstingstedene som Gulating, Frostating mv., men også lokale tingplasser, forutsatt at disse kan lokaliseres. *Kultplasser* er lokaliteter som så vel kristen som hedensk – herunder samisk – gudsdyrkelse knytter seg til. Med kultplasser forstås ikke bare et sted som faktisk har vært en kultplass, men også slike steder som ifølge sagn eller tro har vært ansett som det. På dette området avløses arkeologien av et annet fagområde, folkeminnevitenskapen.

Spørsmål om et sted var en kultplass, kom opp for Høyesterett i saken om *Mikaelshulen* (Rt. 1987 s. 334). Saken gjaldt en pensjonert skipskaptein som prøvde å finne bevis på at fønikerne også hadde besøkt Telemarkskysten. Han mente at Mikaelshulen ved Nordsjø i Skien kunne inneholde spor etter fønikerne. I sine bestrebelser sprengte han med dynamitt et stort krater inne i hulen og ble tiltalt etter kulturminneloven § 4 første ledd bokstav f for å ha skadet et fredet fornminne. Byretten la til grunn at det til Mikaelshulen, eller Mikaelskirken som den også ble kalt, knyttet seg en rekke sagn og historier. Hulen skal både før, under og etter reformasjonen ha vært benyttet som katolsk kirke. Retten fant det imidlertid ikke bevist at hulen faktisk var blitt benyttet som et kultsted. Høyesterett opphevet dommen på grunn av feil lovanvendelse, da det er tilstrekkelig etter loven at hulen etter et sagn har vært benyttet til dette formål. Tiltalte ble senere bøtelagt på ny.

Varp er steder hvor folk kaster stein, kvist osv. for å beskytte seg mot trolldomsmakt. Stedene viser hvor det en gang i tiden har skjedd en ulykke eller forbrytelse. For å minnes dem som har dødd der, og samtidig beskytte seg mot samme skjebne, kaster gjerne folk som går forbi, småstein eller kvist på stedet. For at varpet skal være fredet, må tradisjonen dokumenteres tilbake til middelalderen.

I forbindelse med registrering forut for flyplassutbyggingen på *Gardermoen* ble et varp eller kvistkast, hvor folk i lange tider hadde kastet kvist, regulert til spesialområde bevaring. Det knyttet seg et sagn til dette varpet, men det gikk ikke så langt tilbake at det var snakk om automatisk fredning. Historien forteller at det var to små jenter som var forelsket i en og samme gutt. De skulle løpe om kapp til kirken, men den ene av jentene omkom på dette stedet. Siden den gang har folk som har gått forbi, kastet kvist der til minne om henne.

Mens *brønner* er gravd ut av mennesker, er *kilder* naturlige oppkomme av vann. Skal slike naturminner og andre geografiske lokaliteter være automatisk fredet, må det altså knytte seg et *arkeologisk funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk* til stedet.

En rekke kilder i Norge er automatisk fredet. Mest kjent er *Olavskilden*, som knytter seg til helgenkongen *Olav den hellige* (995–1030). Mange av kildene var tillagt helbredende kraft. Flere av kildene fikk sin kraft etter bestemte hendelser, som at kongen vasket seg i kilden i *Valldal*, eller satte spydet i bakken på *Leirskogen* i Valdres.

Bokstav g: Kategorien omfatter alle former for innskrifter eller bilder på steiner og fast fjell, også innskrifter med latinske bokstaver og bumerker. Runeinnskrifter, helleristninger mv. er bare angitt som typiske eksempler.

Bokstav h: Alle typer *minnesmerker* fra hedensk eller kristen tid (som f.eks. *kors*) dekkes her. En *bautastein* er en naturlig eller rått tilhugget minnestein fra forhistorisk tid (ofte jernalder) og er karakterisert ved at den mangler innskrift. Bautasteiner kan av og til også være smykket med bilder, som f.eks. Austrheimsteinen i Nordfjord. De kan være oppstilt på eller ved en gravhaug, som f.eks. bautasteinene på Nordheim ved Karmsund, men er ofte reist på flatmark, enten alene eller i grupper.

Bokstav i: Bestemmelsen omfatter alle former for *steinsetninger* eller *steinlegninger*; grupper av reiste eller lagte stein, i skipsform, trekant, firkant, stjerne, sirkel osv. Dersom disse omfatter gravminner, er de også omfattet av bokstav j.

Bokstav j: *Gravminner av ethvert slag* omfattes, og loven angir en rekke eksempler på slike kulturminner. Gravminner er ikke bare de fysiske tegnene på at avdøde skal minnes, som gravstøtte, gravhaug osv. Også en menneskegrav er i seg selv et gravminne. Graven til en person som ble begravd i jorden før år 1537, eller før 1918 for samiske graver, er altså fredet, selv om gravleggingen skjedde for å skjule et drap. Begrepet dekker både brente og ubrente gravminner, også der gravgods, gravkammer eller endog graven mangler. En steinrøys til minne om en avdød person er således fredet, selv om avdøde er gravlagt et annet sted.

Gåten om Kong Raknes grav. På Romerike finnes Nordens største gravhaug, *Raknehaugen* (med en høyde på 20 meter og en diameter på 100 meter). Sagnet som hadde gått i arv, kunne fortelle «at i Haugen ligger en Konge mellem to hvide Heste, i

Raknehaugen var et sagnomspunnet fornminne da arkeologene gikk løs på den i 1869. De fant ikke kong Raknes grav, og fremdeles er gåten som knytter seg til haugen, uløst. (Foto: Roderick Ewart, Akershus fylkesmuseum)

et stenkammer, og over Kammeret er ilagt Tømmervelte paa Tømmervelte». Haugen var registrert av Nicolay Nicolaysen (statens «arkivar» fra 1860). Haugen ble forsøkt gravd ut første gang i 1869 av studenten Anders Lorange (1847–1888), som senere ble den første fagarkeologen ved Bergen Museum. Med et større antall arbeidere gravde han to sjakter inn mot haug-senteret. Etter flere meters sand- og jordlag støtte Lorange på mengder med skråstilte tømmerstokker. Sjakten ble forlenget, og de måtte til slutt forsere tre tømmerlag. Men intet ble funnet, med unntak av et hestekadaver ved det første tømmerlaget. Et nytt forsøk i 1870 på å grave en brønn ned fra toppen mislyktes også. Neste utgraving skjedde i 1939–1940 i regi av Oldsaksamlingen under ledelse av Sigurd Grieg. En kjerne i haugen med diameter mellom 12–16 meter ble gravd ut, og flere tusen tømmerstokker ble fjernet. Tømmervolumet i haugen er beregnet til ca. 4 000 m³. Grieg fant også rester av en brannflakgrav, som nå er analysert av Dagfinn Skre. Han påviste benfragmenter fra menneske, pattedyr og fugl. Skre daterer haugen på bakgrunn av radiokarbon-datering til ca. 540 e.Kr. (Anders Hagen: *Gåten om Kong Raknes grav Hovedtrekk i norsk*

arkeologi (1997) og Dagfinn Skre: *Rakneshaugen. En empirisk loftsrydding*, Viking (1997).)

Det er ikke bare gravminner for mennesker som er beskyttet. Gravminner etter gravlagte dyr omfattes også av bestemmelsen, f.eks. en gravhaug for en hest fra vikingtiden. Men her er det nok et vilkår at nedgravningen er tilknyttet et egentlig gravminne. Et nedgravd husdyr fra før 1537 utgjør i seg selv ikke noe gravminne uten videre, til forskjell fra en menneskegrav. De samiske bjørnegravene er imidlertid automatisk fredet, siden de knyttes til den førkristne samiske religionen. Her er det imidlertid tilstrekkelig at bjørnegraven er fra før 1918.

Kirkegårder og deres innhegninger er et område som er anlagt, innhegnet eller brukt som kirkegård inntil 1537, eller samiske kirkegårder eldre enn 1918. Med kirkegård forstås også kristne gravplasser uten tilknytning til kirke eller kapell.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljøvern-departementet har i et felles rundskriv fra mai 2000 ([T-3/2000](#) – ny versjon 1. januar 2021) myket opp håndhevelsen noe når det gjelder fortsatte gravlegginger på kirkegårder fra middelalderen. I de tilfellene kirkegården eller deler av den har vært i bruk til gravlegginger siden 1945, kan nye gravlegginger foretas uten å måtte søke om dispensasjon etter § 8. Oppdager en imidlertid under graving kulturlag eller materiale som kan stamme fra middelalderen, må gravingen stoppes umiddelbart og fylkeskommunen kontaktes. Når det gjelder andre tiltak på middelalderkirkegårder, som anlegg av vegger, grøfter, kloakkledninger, fjerning av steingjerder mv., krever dette tillatelse etter § 8 første ledd. Det samme gjelder oppfylling på kirkegården for å få nytt jordlag til nye gravlegginger. Kirkegårder der det ikke er foretatt gravlegginger etter 1945, skal i utgangspunktet etter rundskrivet bevares urørt. Ethvert tiltak her, også gravlegginger, krever tillatelse etter § 8.

Det er flere eksempler på at menighetsråd og kirkeverger i uvitenhet har foretatt ødeleggende inngrep på middelalderkirkegårder. Et spesielt tragisk utfall fikk saken om middelalderkirkegården i en kommune i Rogaland (Karmsund herredsretts dom 14. juni 1993). Straffesaken gjaldt to medlemmer av menighetsrådet som i god hensikt hadde sanert en tilgrodd kirkegård fra middelalderen. Bakgrunnen var en henvendelse fra prostens om å rydde opp på kirkegården i anledning en kommende bispevisitas. Kirkegården ble planert ut av de tiltalte med traktor, pløyd opp, harvet og tilsådd. De flyttet også 27 kors og gravsteiner til et hjørne av kirkegården, herunder flere steinkors fra middelalderen og en fallosstein fra før-kristen tid. Herredsretten uttrykte tvil om handlingen var en objektiv overtredelse av § 3. Dette synes noe uforståelig, hensett til skaden som ble forvoldt. Uansett ble de tiltalte frifunnet på subjektivt grunnlag, ut fra at retten kom til at de ikke hadde handlet uaktsomt. Se nærmere om saken i *Kulturminnevern*, Bind I (2005) s. 29.

Det finnes 863 kjente middelalderkirkegårder i Norge. De fleste er i tilknytning til gamle kirketufter fra før 1537, og det er få synlige spor etter kirkegårdens utstrekning. Ved de ca. 190 eksisterende middelalderkirkene er det med få unntak fortsatt kirkegård fra middelalderen i bruk. I de fleste tilfeller er kirkegårdene blitt utvidet en eller flere ganger etter reformasjonen, og det er derfor vanskelig ut fra steingjerder o.l. å fastsette kirkegårdens utstrekning. De skriftlige kildene er ofte sparsomme. I de fleste tilfeller må en bare ut fra arkeologisk og kulturhistorisk skjønn angi kirkegårdens grenser fra middelalderen. For å sikre at en førreformas-

En kirkegård er automatisk fredet dersom den er anlagt, innhegnet eller bare brukt som kirkegård inntil 1537, eller inntil 1918 for samiske kirkegårder, uavhengig av om den på tidspunktet var fylt med graver. Bildet er fra middelalderkirkegården *Flatmark* i Romsdalen. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

torisk kirkegård blir underlagt et forsvarlig vern innenfor lovens ramme, kan Riksantikvaren *avgrense* kirkegårdens utstrekning.

Slik avgrensning har blitt gjennomført på *Domkirkegården* i Trondheim. Riksantikvaren har videre bestemt i vedtak av 8. november 1995 hvor det ikke er tillatt med gravlegginger eller urnenedsettelse, og hvor slike kan foretas på bestemte vilkår. Med bakgrunn i dette vedtaket har Miljøverndepartementet senere i en klagesak nektet urnenedsettelse på kirkegården. (Miljøverndepartementets vedtak av 23. mars 1998).

Fordi samiske graver er automatisk fredet når de er eldre enn 1918, kan automatisk fredete samiske graver også finnes på middelalderkirkegårder i f.eks. Troms og Finnmark, eller på kirkegårder som er anlagt på 1600-, 1700- og 1800-tallet i områder med en samisk befolkning. Der kirkegårdene har vært i kontinuerlig bruk, kan det bli aktuelt å avgrense områdene med samiske gravlegginger.

I de tilfellene der et kulturminne eller kulturminneområde har en nyere opprinnelse og derved ikke er automatisk fredet, kan kommunen oppfordres til at kulturminnet/kulturminneområdet vernes gjennom plan- og bygningsloven (pbl.), f.eks. at det reguleres med hensynssone, jf. pbl. § 12-5 nr. 5.

Én av de ca. 440 middelalderbygningene vi i dag har kjennskap til, er *Finnesloftet* på Voss. Bygningen, som trolig er oppført på 1200-tallet, har en usedvanlig konstruksjon, med liggende tømmer i første og stavverk i annen etasje. Loftet ligger på gården Finne, der det bodde mektige menn, og som i middelalderen var sentrum for en stor samling eiendommer. Man er usikker på hva bygningen har vært brukt til. Mest sannsynlig har den vært en gildehall, kanskje for Mikaelsgildet på Voss. (Foto: Birger R. Lindstad, Riksantikvaren)

3.4.5 Særlig om bygninger og ruiner fra middelalderen

Kulturmiljøforvaltningen har i dag kjennskap til ca. 440 bygninger av før-reformatorisk karakter, hvorav 190 er kirker (32 trekirker og 158 steinkirker). De øvrige bygningene er hovedsakelig loft og bur i tømmer, men også enkelte våningshus, uthus og borganlegg. Den automatiske fredningen omfatter den enkelte bygning, bygningsdeler og hustufter. I tillegg finnes det 85 ruiner fra middelalderen, i hovedsak kirkeruiner, men også noen ruiner fra klostre og borganlegg.

Mange av kirkene fra middelalderen er relativt godt bevart. I noen kirker kan det imidlertid bare være bevart enkelte deler fra middelalderen, f.eks. koret, mens skipet eller det opprinnelige kirkebygget kan være mer eller mindre ombygget. For at en kirke skal kunne karakteriseres som en middelalderkirke, er kravet i henhold til forvaltningspraksis at det må være enkelte romdefinerende

Kalkmalinger fra middelalderen, *Alstadhaug kirke*. Bruk av plastmaling på middelaldermur er et så alvorlig forhold at slike tiltak kan bli anmeldt til politiet. (Foto: Iver Schonhowd, Riksantikvaren)

rende elementer igjen fra middelalderen. Det er tilstrekkelig at viktige deler av det opprinnelige kirkebygget, som skip, kor eller vesttårn, er intakt, eller at viktige deler av kirkebyggets hovedkonstruksjon, som vegger, grunnmur mv., er bevart, se nærmere Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljøverndepartementets rundskriv [T-3/2000](#) (Kirkerundskrivet) s. 10.

Gjerpen kirke regnes til tross for mange om- og påbygninger som en middelalderkirke. De bygningsmessige hovedelementene er oppført i middelalderen (kor og skip), og bygningen fremstår i hovedsak som en middelalderbygning, jf. Miljøverndepartementets brev av 24. mai 1985. Som liknende tilfeller kan nevnes *Fiskerkapellet fra Fåberg* (nå på Maihaugen), hvor det vesentlige av omfarene i skip og kor er bevart, og *Øye stavkirke* i Vang i Valdres, som ble funnet under gulvet på en nyere kirke og bygget opp noen hundre meter unna. En annen kirke som har gjennomgått betydelige ombygninger, er *Vang kirke*, hvor det bare er vesttårnet som er igjen av de primære bygningselementene. Det samme gjelder for øvrig *Tjølling kirke*, som nærmest ble revet ned til grunnen på 1700-tallet.

Enhver bygningsmessig endring i disse kirkene eller det faste inventaret vil være avhengig av særskilt tillatelse etter § 8 første ledd fra Riksantikvaren, som fortsatt er rette myndighet (er ikke overført til fylkeskommunen).

For at en kirke skal kunne karakteriseres som en middelalderkirke, må enkelte romdefinerende elementer være igjen fra middelalderen. I *Vang kirke* står bare vesttårnet igjen fra middelalderen». (Foto: Ingeborg Magerøy, Riksantikvaren)

Slik tillatelse må innhentes, selv om endringen skjer i den delen av kirken som strengt tatt ikke er fra middelalderen.

Et klassisk problem med kalkpussede steinkirker fra middelalderen har vært at kirkevergen i beste mening har overmalt kalkpuss med plastmaling. Plastmaling fører til at fuktigheten sperrer inne i veggene, med den følge at kalkpussen løsner fra steinene. Dette har skjedd med *Haslum, Værnes* og *Alstadhaug* kirker. Riksantikvaren har i tilfellet med Alstadhaug kirke gitt pålegg om fjerning av plastmaling etter § 8 tredje ledd. Menighetsrådet klaget pålegget inn for Miljøverndepartementet ut fra opplysninger fra malingsfabrikanten om at også plastmaling kunne slippe ut fuktighet. De fikk ikke medhold (departementets vedtak av 15. mars 1997). Bruk av plastmaling på kalket middelaldermur er et så alvorlig forhold at slike tiltak kan bli anmeldt til politiet.

Interiør fra *Skjeberg middelalderkirke*, der menighetsrådet ønsket å fjerne orgelfasaden fra 1795. Riksantikvaren ga ikke tillatelse til dette, ut fra at det faste inventaret, selv om det er yngre enn selve kirken, måtte omfattes av den automatiske fredningen. (Foto: Riksantikvaren)

Fast inventar regnes som en del av middelalderkirken, selv om inventaret er fra etter reformasjonen. Dette gjelder for naglefast eller veggfast inventar, som innebygde skap, alter, prekestol, orgler, ovner, kirkeklokker, benkevanger mv.

I *Skjeberg middelalderkirke* ønsket menighetsrådet å fjerne en orgelfasade fra 1795, da den reduserte lyd kvaliteten fra orgelet. Riksantikvaren ga ikke tillatelse til dette ut ifra at det faste inventaret, selv om det var yngre enn år 1537, måtte omfattes av den automatiske fredningen. Direktoratet anså orgelfasaden som naglefast inventar og automatisk fredet sammen med bygningen. Riksantikvaren viste til at et grunnleggende internasjonalt prinsipp i all bevaring er å respektere alle verdifulle tilføyelser fra forskjellige perioder. Dette hadde vært Riksantikvarens praksis i forvaltningen av middelalderkirker siden opprettelsen av embetet i 1912. Av kirkehistoriske årsaker er ingen av våre middelalderske kirkeinteriører bevart. I den grad en middelalderkirke skal vernes, må den derfor bevares med den historiske kontinuiteten som er materialisert i de endringene som har funnet sted siden middelalderen. En del av våre middelalderkirker ble ominnredet under privatiseringen av kirke,-

Da eieren av dette buret fra 1200-tallet – én av Norges eldste tømmerbygninger – beiset ytterveggene og dekket jernbeslagene på døren med maling, gjorde han sitt beste for å ta vare på huset. Etter kulturminneloven betraktes imidlertid denne formen for vedlikehold som et ulovlig inngrep. At slikt kan skje, skyldes som oftest mangelfull informasjon fra kulturmiljøforvaltningens side om riktig vedlikehold. Siden bildet ble tatt i 1985 er det foretatt restaureringsarbeider på buret i regi av Riksantikvarens middelalderprosjekt. (Foto: Gullik Kollandsrud)

bygningene på 1700-tallet. Disse interiørene representerer i dag verdifulle dokumenter på hvordan en forholdt seg til og tilpasset det middelalderske kirkerommet til sin egen tid. En endring av interiørene, og spesielt disse hovedelementene, som f.eks. en orgelfasade, ville bety en vesentlig forringelse av det historiske dokumentet kirken utgjør. Miljøverndepartementet opprettholdt 15. mai 1996 Riksantikvarens vedtak.

Når det gjelder etterreformatoriske kister som er begravd under kirkegulvet i middelalderkirker, har disse etter Riksantikvarens forvaltningspraksis blitt ansett å komme i samme kategori som fast inventar i kirken, selv om kistene strengt tatt ikke kan regnes som fast inventar.

En del av de samme problemstillinger vedrørende middelalderkirker reiser seg i forvaltningen av *profane* (ikke kirkelige) middelalderbygninger. Mange av disse er loft, der bare den ene høyden er fra middelalderen. Dersom en juridisk sett ikke har samme kontroll over hele bygningen, dvs. begge høyder, vil også vernet av middelalderdelen bli illusorisk. I mange automatisk fredete bygninger er endog bare mindre deler av hovedkonstruksjonen fra middelalderen, men tilstrekkelig til at en faglig sett kan forsvare å definere dette som en middelalderbygning.

Når det gjelder profane middelalderbygninger, f.eks. et loft, hvor det har blitt satt opp et tilbygg i form av et våningshus i nyere tid, har det vært spørsmål om også tilbygget inngår i den automatiske fredningen. Problemstillingen har bl.a. kommet opp i forbindelse med fredningsgjennomgangen hvor man presiserer gamle fredninger fra 1923. Ut ifra synspunktet om at dette er to selvstendige bygninger, vil man ikke anse våningshuset som en del av den automatiske fredningen. (Riksantikvaren sak 12/01044.) Hver sak må imidlertid vurderes konkret, avhengig av om man kan se byggverkene som separate enheter eller ikke. Riksantikvaren har i en konkret sak, om *Storøen gård* på Ringerike, presisert en vedtaksfredning. Hovedbygning, Gamlehuset og Langbygning er oppført på middelalderkjellere i stein og tegl. Disse kjellerne er automatisk fredet, mens bygningene oppå er fredet ved enkeltvedtak, som Riksantikvaren presiserte. (Riksantikvaren sak 10/02202-2.)

Det kan ikke kreves at bygningen skal være bevart i sitt opprinnelige miljø. *Gol stavkirke* på Norsk folkemuseum på Bygdøy i Oslo er derfor fortsatt å regne som en middelalderkirke, selv om den ble tatt ned og flyttet til Bygdøy for over hundre år siden.

En grunneier rev og brente i oktober 1998 et våningshus i Vest-Agder, uten å ha søkt om rivetillatelse. Av SEFRAK-registreringen fra 1994 fremgikk det at eier hadde opplyst at deler av tømmeret i bygningen stammet fra en bygning fra 1400-tallet som visstnok var flyttet fra Telemark. Bygningen var derimot ikke registrert av Riksantikvaren som middelalderbygning. Det lot seg ikke gjøre å få bekreftet om noe av tømmeret var fra middelalderen, og eier ble bare idømt en bot på 10 000 kroner ved Kristiansand byretts dom av 18. juni 1999 for manglende rivetillatelse etter plan- og bygningsloven. Bygningsfirmaet som rev huset, fikk i samme sak en bot på 15 000 kroner.

Alle våre profane middelalderbygninger er bygget helt eller delvis i laftet tømmer. Om en slik bygning er fra middelalderen, avgjøres etter en totalvurdering av en rekke kriterier, f.eks. stilart, lafteteknikk, dørbeslag og lås. Dette vil ofte gi et klart svar på om bygningen er fra før reformasjonen.

En metode som er enda sikrere, er en *dendrokronologisk* undersøkelse. Dette går i korthet ut på at en tar kjerneprøve av tømmeret. Gjennom avstanden mellom årringene vil en kunne få et eksakt bilde av treets vekst og alder da det ble felt. Ved omfattende årringsprøver fra bygninger, arkeologisk materiale og stående trær i de enkelte landsdeler, kombinert med sikre kilder på alder, har en kunnet lese vekstbildet år for år, for enkelte

landsdeler helt tilbake til 800-tallet. En annen prøve er *radiokarbondatering* (C-14-datering). Feilmarginen kan her variere, men i heldigste fall kan den være nede i +/- 10 år.

3.4.6 Andre ledd – samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre

Faste samiske kulturminner eldre enn 100 år ble tidligere automatisk fredet ved kulturminneloven 1978 § 4 andre ledd.

Fredningsgrensen på 100 år skyldtes at samiske kulturminner sto i en særstilling sammenlignet med de øvrige kulturminnene. Samiske kulturminner som offerplasser, fangstanlegg for villrein, gravplasser mv. var knyttet til for lengst forlatte funksjonelle elementer i samekulturen, og det var viktig for lovgiver å frede alle slike kulturminner, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 20. Kulturminnene utgjorde dessuten en viktig del av den samiske kulturen og var dermed viktige for samene som etnisk gruppe.

Begrunnelsen for den særskilte reguleringen av tidskriteriet for automatisk fredning av samiske kulturminner er kort beskrevet i [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) pkt. 4.6, s. 20, hvor det fremkommer at:

«*Samekulturen* har tildels eksistert uavhengig av kulturutviklingen i det norske samfunn for øvrig. Elementer fra norsk oldtid og middelalder finner man i samekulturen langt opp i nyere tid. Komitéutkastet foreslo som nevnt at samiske kulturminner, både «faste» og «løse» eldre enn hundre år, skulle omfattes av loven. En hitsetter fra komitéinnstillingen s. 31:

«*Samiske kulturminner* som offerplasser, fangstanlegg for villrein, gravplasser osv. er knyttet til forlengst forlatte funksjonelle elementer i samekulturen. Likevel stammer tilsvarende kulturminner fra nordisk kulturområde fra perioder som er flere hundre år eldre fordi utviklingen til overgangen til kristen kultur, anlegg av kirkegårder og avviklingen av fangstsamfunnet er meget retardert i samestrøkene. Loven må derfor gi hjemmel for fredning av alle kulturminner som ikke lengre er funksjonelle elementer i samekulturen.»

Departementet er enig med komitéen og fremmer forslag til bestemmelser for samiske kulturminner i det vesentlige i samsvar med komitéens forslag.»

Uttalelsene i proposisjonen viser at en ved denne fredningsbestemmelsen først og fremst hadde arkeologiske kulturminner i tankene, og at samiske kulturminner også

ble oppfattet som en viktig kilde for kunnskapen om norsk historie og kultur. Etter bestemmelsens ordlyd omfattes likevel både arkeologiske kulturminner og bygninger. Praktiseringen av kulturminneloven § 4 har også vært i samsvar med bestemmelsens ordlyd.

I [Riksrevisjonens rapport Dok. nr. 3:9 \(2008–2009\)](#) ble det bl.a. påpekt at den flytende hundreårsgrensen medfører at mengden automatisk fredete samiske bygninger potensielt øker hvert år. Riksrevisjonen bemerket at det ikke fantes noen oversikt over hvilke samiske bygninger som var automatisk fredet. I tillegg påpekte Riksrevisjonen at forvaltningen manglet oversikt og rutiner for avdekking av hvilke samiske bygninger som i fremtiden ville bli automatisk fredet.

Med bakgrunn i Riksrevisjonens undersøkelse ble det igangsatt en prosess hvor den flytende 100-årsgrensen ble vurdert opp mot en fast fredningsgrense. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) konkluderte etter å ha vurdert dette spørsmålet med at den flytende grensen ville medføre en raskt økende tilvekst av automatisk fredete samiske kulturminner.

Høsten 2011 ble prosjektet *Identifisering og registrering av samiske bygninger* satt i gang. Registreringsprosessen var en del av *Kunnskapsløftet for kulturminneforvaltningen*, som var Klima- og miljødepartementet og Riksantikvarens oppfølging av Riksrevisjonens forvaltningsrevisjon. Registreringsprosjektet varte frem til 2017. Sametinget stod for utforming og gjennomføring av prosjektet, som ble finansiert over Riksantikvarens budsjett. Prosjektet bekreftet at antall automatisk fredete bygninger ville øke betydelig i løpet av de neste tiårene.

Sametinget foreslo i 2016 å sette grensen for automatisk fredning til 1917, jf. SR 171/16 og SP 45/16. Samiske kulturminner yngre enn år 1917 vil, på lik linje med andre kulturminner, kunne fredes ved enkeltvedtak etter kulturminneloven §§ 15, 19 og 20, dersom vilkårene for dette er oppfylt.

I september 2016 sendte Sametinget, i forståelse med Klima- og miljødepartementet, et notat med forslag til endring av kulturminneloven § 4 på en begrenset høring til fylkeskommunene, landsdelsmuseene og instanser som arbeider med samiske kulturminner.

Det kom inn ti høringsvar, som samtlige støttet Sametingets forslag. Sametinget behandlet saken i desember 2016 (Sak SP 45/16). Plenumsvedtaket om endring av fredningsgrensen i desember 2016 lød slik:

«Sametinget foreslår en endring av kulturminneloven. Endringen innebærer at samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre er automatisk freda.»

Saken ble deretter oversendt Klima- og miljødepartementet.

Klima- og miljødepartementet anså også den flytende grensen for automatisk fredning av samiske kulturminner som utfordrende. Etter hvert som tiden gikk, ville mengden automatisk fredete samiske kulturminner øke. Samiske bygninger eldre enn 100 år ville som nevnt i NIKU Rapport 43-2011 bli spesielt merkbare etter 2045, på grunn av den storstilte gjenreisningen av bebyggelse som skjedde i områdene som var blitt brent ned under andre verdenskrig. Andre samiske kulturminner, som reindriftens mange anlegg, jordbruksområder og ferdselsveier i utmark, ville også i de kommende årene føre til en rask tilvekst av automatisk fredete samiske kulturminner. Dette ville føre til utfordringer for forvaltningen ved at de kommende automatiske fredningene av samiske kulturminner ville oppleves som et hinder og ikke en ressurs. En fast årstallsgrense ville gi en mulighet til å fange opp kulturminner som regnes som bevaringsverdige på bakgrunn av den kulturhistoriske epoken de stammer fra. For samiske kulturminner yngre enn hundre år ville det være et bedre alternativ at de blir fredet etter en konkret verne vurdering ved ordinær vedtaksfredning, jf. kulturminneloven §§ 15, 19 og 20.

Ut fra disse vurderingene foreslo derfor Klima- og miljødepartementet endringer i kulturminneloven, jf. Prop. 42 L (2017–2018) *Endringer i kulturminneloven (fredningsgrensen for samiske kulturminner)*. Forslaget gjaldt endring av kulturminneloven § 4 andre ledd, slik at grensen for automatisk fredning av samiske kulturminner ble satt til år 1917 eller eldre. Sametingets plenumsvedtak og behandling av saken dannet i tillegg til de øvrige rapportene og vurderingene et grunnlag for lovendringsforslaget. Forslaget fra Sametingets plenum inneholdt også et forslag om å inkludere kvenske kulturminner i bestemmelsen, men dette forslaget ble ikke videreført av departementet.

Når det gjaldt 2017 som fredningsgrense, hadde Sametinget i sitt høringsnotat av 2. september 2016 bemerket at det vanskelig kan pekes på et eksakt årstall som markerer et tydelig skille i samenes fysiske kulturuttrykk. Sametinget foreslo derfor å knytte fredningsgrensen til det første samemøtet i Trondheim, 6. februar 1917, siden dette møtet var uttrykk for betydelige

endringer for og i samiske samfunn rundt århundreskiftet 1900.

I denne perioden skjedde en stadig mer systematisk assimileringsspolitikk av samene, økende grad av gruveetableringer og vegbygging, vekst i fiskeriene og hvalfangst, samt jordbrukseksponering. I 1897 kom en ny reindrifftslov som slo fast at det var straffbart å la rein beite på annen manns grunn uten tillatelse. Regjeringen ble også gitt myndighet til å forby reindrift. I tiden etter 1900 medførte dette en gradvis samisk mobilisering mot fornorskingspolitikken og det økende presset samene ble utsatt for, målbåret av samiske talspersoner. Det ble utgitt samiske aviser og bøker, og flere samiske organisasjoner så dagens lys. Videre kom det en ny reinbeitekonvensjon i 1919, som sterkere regulerte reinbeite mellom Norge og Sverige. Dette førte til endringer i bruken av reinbeiteområdene, som i Troms, der samer fra svensk side ikke lenger fikk lov til å flytte ut til sommerbeite på øyene ute på kysten. Dette medførte i sin tur at tidligere sommerboplasser måtte forlates. Landsmøtet i Trondheim 1917 ble så fulgt opp av samepolitiske møter i Finnmark de følgende årene, samt av annen samepolitisk virksomhet.

Konsekvensen av dette var at mange sider ved samisk kultur og samfunn, levemåte og kulturuttrykk endret karakter i tiden etter 1900. Endringer både i samisk bosettingsstruktur, næringsutøvelse, næringstilpasning, organisering, samhandlingsformer og historisk kildegrunnlag gir grunnlag for å sette en fast fredningsgrense ved begynnelsen av 1900-tallet.

Departementet sluttet seg til Sametingets forslag. Eksisterende automatisk fredete samiske kulturminner ville dermed forbli fredet da grensen for automatisk fredning ble satt til et tidspunkt som lå 100 år tilbake i tid. Departementet la også til at begrunnelsen for en særskilt automatisk fredningsgrense for samiske kulturminner er at de utgjør et helt sentralt dokumentasjonsmateriale for samisk historie og forhistorie. Dette vitner om hvordan samer har forholdt seg til hverandre og andre, samt hvordan en har brukt landskap og naturressurser gjennom tidene.

At fredningsgrensen er satt så nær vår tid, skyldes et karakteristisk trekk ved samiske kulturminner, nemlig at de ofte er lite bestandige og iøynefallende. De er derfor særlig utsatt. Samtidig finnes ofte samiske kulturminner i værharde strøk av landet, noe som gjør dem særlig utsatt for ødeleggelse. En rekke samiske kulturminner gikk dessuten tapt under tyskernes brenning av Finnmark og Nord-Troms i 1944. Etter krigen har ikke minst

mekanisert jordbruk og utbygging ødelagt en rekke samiske kulturminner i kystområdene.

Samiske kulturminner særpreges i forhold til ikke-samiske kulturminner først og fremst ved at de i flere tilfeller ikke utgjør synlige spor etter menneskelig aktivitet, men naturlige formasjoner og steder som det knytter seg en *immateriell* overlevering til. Bestemmelsens første ledd bokstav f har derfor særlig betydning her. Som eksempel kan nevnes bestemte steder som fra før-kristen tro ble betraktet som hellige, f.eks. en skog, et fjell eller et bestemt vann. I slike områder skulle aktiviteten begrenses i størst mulig grad. Stedet kan anses som et automatisk fredet kulturminne, selv om de fysiske spor etter kulturminnet er fraværende. Et sentralt spørsmål er hvordan man foretar en geografisk avgrensning av et kulturminne som det er knyttet ulike typer forestillinger til. Dette beror på en faglig vurdering hvor man bl.a. på bakgrunn av intervjuer kan foreta en avgrensning av kulturminnet. (Jf. [NIKU Rapport 24 Samiske helligsteder 2008](#))

Et vesentlig trekk ved den eldre samiske kulturtradisjonen er samenes evne til å forvalte naturen på en skånsom måte og til å ferdes i den uten å sette synlige spor etter seg i terrenget. Det som er særegent, er at det i stor grad er knyttet muntlige tradisjoner til disse kulturminnene, som ikke umiddelbart kan fortelle noe selv. Etter samisk tradisjon har «byggverk» blitt til på en mest mulig skånsom måte overfor naturen. Filosofien har vært at de skal passe inn i naturen, og bli borte på en naturlig måte etter endt bruk. Flere tidligere tufteplasser, reingjerder og skilleplasser er eksempler på dette. På denne måten vil det ofte bare være tilbake en muntlige tradisjon som kan lokalisere kulturminnet. Eventuelt kan tidligere bruk påvises gjennom vegetasjonshistoriske undersøkelser, f.eks. pollenanalyser.

Skillet mellom samiske og øvrige kulturminner er ikke alltid like åpenbart. Særlig kulturminner fra den eldste bosettingen kan ikke gis en entydig kulturell eller etnisk tilknytning. Kulturminnets kulturelle tilknytning og betydning må sannsynliggjøres i det enkelte tilfelle.

Begrepet *samiske* kulturminner har både en etnisk og en kulturhistorisk forankring. Det er derfor ikke avgjørende om vedkommende person som kulturminnet stammer fra, i dag regnes som same etter [lov 12. juni 1987 nr. 56 om Sametinget og andre samiske rettsforhold](#) (sameloven) § 2-6. Graven til en gravlagt same regnes f.eks. ikke som en samisk grav, jf. bokstav j, hvis ikke graven ellers kulturhistorisk regnes som samisk (f.eks.

Stálluene (trollene) på Gearretnjårga/Trollholmsund. Deler av området rundt Trollholmsund i Finnmark er preget av dolomitt (kalkstein) som er dannet for ca. 700 millioner år siden. Steinformasjonene er i dag knyttet til et gammelt samisk sagn: Det kom gående troll over vidda, noen nordover fra Lakselv, med en kiste med gull og sølv. De kom ned til sjøen og kom ikke videre. De fant ikke hull til å gjemme seg i, og ble til stein da sola rant. (Foto: Kari Stuberg)

samisk kirkegård eller urgrav). Dette betyr at en grav eldre enn 1918 til en same på en kirkegård i Oslo vil falle utenfor, fordi graven ikke er i en samisk kontekst. En samisk kirkegård vil ellers være en gravplass hvor det hovedsakelig er gravlagt avdøde med samisk bakgrunn.

Det såkalte *Lønningutvalget* som Kollegiet ved Universitetet i Oslo nedsatte i forbindelse med forvaltningen av samisk skjelettmateriale ved Anatomisk institutt, foreslo i sin rapport av april 1998 å definere en samisk gravplass som et gravsted hvor det overveiende antall personer som var gravlagt, var av samisk herkomst. Miljøverndepartementet og Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementets felles rundskriv av mai 2000 ([T-3/2000](#)) om forvaltning av kirke, kirkegård mv. s. 19 bygger på en tilsvarende definisjon av en samisk kirkegård.

Ca. 125 kirkegårder i kommuner i Finnmark, Troms og Nordland som hadde en samisk majoritetsbefolkning eller et vesentlig innslag av samer for 100 år siden eller mer, er registrert som automatisk fredet. (Jfr. NIKU Rapport 14 *Samiske kirkegårder* 2007) Disse inkluderer en del middelalderkirkegårder i f.eks. Troms og Finnmark, men hovedsakelig kirke-

gårder som er anlagt på 1600-, 1700- og 1800-tallet i områder med en samisk befolkning. En del av disse kirkegårdene må regnes som rent samiske, f.eks. i Indre Finnmark, mens andre har begravelser som også inkluderer især nordmenn og kvener. På kirkegårder som har vært i kontinuerlig bruk, utgjør de samiske gravene i dag bare en del av kirkegården, ofte den eldste. På slutten av 1800-tallet/begynnelsen av 1900-tallet skjedde det imidlertid en sterk innvandring av både nordmenn og kvener til områder som tidligere hadde vært overveiende samiske, f.eks. langs kysten. Kirkegårdene som ble anlagt for den samiske urbefolkningen, og som har vært i bruk under og etter denne innvandringen, har derfor skiftet karakter, slik at flertallet gravlagte ikke lenger er samiske. Kirkegårdene er imidlertid registrert som samiske, og i praksis skiller gjerne den eldste delen av kirkegården ut som samisk og automatisk fredet dersom det nå oppstår saker om slike kirkegårder. Skulle man se bare på kirkegårdenes etniske sammensetning i dag, ville deres samiske historie forsvinne.

Tiltak på disse kirkegårdene må forelegges Sametinget for vurdering før de iverksettes.

I flere tilfeller kan det være vanskelig å avgjøre om kulturminnet har samisk opprinnelse. Problemstillingen ble reist i en sak fra Nordland. Et selskap som produserte torv, brukte et registrert samisk bosettingsområde som lagerplass for torv. Flere tufter var tildekket av opptil flere meter torv. Selskapet ble først ilagt et forelegg fra Økokrim for overtredelse av § 27, jf. § 3, for ulovlig å ha tildekket et automatisk fredet kulturminne. Tromsø Museum gravde sommeren 1998 ut enkelte av tuftene for datering. C-14-datering viste at tuftene sannsynligvis hadde sin opprinnelse fra 1300-tallet, og det ble da unødvendig å bestemme den etniske opprinnelse, tuftene var uansett fredet etter § 4 første ledd. Saken ble til slutt avgjort med påtaleunntatelse.

En viktig gruppe samiske kulturminner er de samiske bygningene fra år 1917 eller eldre. I prosjektet *Identifisering og registrering av samiske bygninger* ble ca. 850 bygninger registrert som samiske og eldre enn 1918. Bygningene skal forvaltes iht. kulturminnelovens bestemmelser, men med praktiske tilpasninger ut fra verneverdi.

I registreringsprosjektet for samiske bygninger fra 2011–2017 ble det utviklet en felles forståelse av vurderingen «samisk kulturminne». Departementet så ikke behov for ytterligere kriterier.

For samiske kulturminner *ynge enn år 1917* gjelder kulturminnelovens alminnelige regler. De gir hjemmel

til å vedtaksfredede samiske kulturminner etter kulturminneloven §§ 15, 19 og 20. På denne måten mener departementet at eventuelle uheldige konsekvenser av å fjerne den flytende grensen vil kunne fanges opp. Vedtaksfredning gjennomføres på bakgrunn av viktige kulturminners kilde-, dokumentasjons- og opplevelsesverdi, og skal sikre et representativt utvalg kulturminner av nasjonal verdi. Kulturminneloven kapittel 5 og 6, samt de generelle saksbehandlingsreglene etter forvaltningsloven sikrer forsvarlige fredningsprosesser.

3.4.7 Tredje ledd – erklært stående byggverk fra perioden 1537–1649

Bestemmelsen om at stående byggverk som kulturmiljøforvaltningen erklærer å være fra perioden 1537–1649, regnes som automatisk fredet, kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Regjeringens forslag om bestemmelsen vakte strid på Stortinget, fordi det ikke var foreslått økning i tilskuddsmidlene for eiere av fredete bygninger og anlegg. Forslaget ble vedtatt etter et budsjettforlik som ga en økning i tilskuddsmidler på 7,2 millioner kroner, se [Innst. O. nr. 24 \(1999–2000\)](#) s. 3.

Bakgrunnen for bestemmelsen var behovet for å redusere et ukontrollert tap av denne bebyggelsen. Alle middelalderbygninger er automatisk fredet. Reformasjonen har vært et uendret fredningsskille siden 1905, med unntak av 100-årsregelen for samiske kulturminner som kom med kulturminneloven i 1978. Senere tids forskning viser at bygningstradisjonen fra middelalderen fortsatte utover 1600-tallet. Bare et fåtall av disse bygningene fra perioden 1537–1649 er fredet ved vedtak eller vernet på annen måte. Bygningsmassen fra perioden er forholdsvis begrenset (antatt i underkant av 2 000 byggverk og anlegg), og bygningene har ofte en stor verneverdi, først og fremst fordi de er en god kilde til forskning. De skriftlige kildene fra før 1650 er dertil sparsomme og vanskelig tilgjengelig, se nærmere [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 13 flg.

Begrunnelsen for regelen i tredje ledd er klar fra lovgivers side: Man ønsket å etablere en enkel ordning for fredning av en bygningsmasse som man forskningsmessig kunne dokumentere at representerte en kontinuitet av bygningstradisjonene fra middelalderen. Kulturmiljømyndighetene skulle ikke behøve å gå veien om en ordinær vedtaksfredning for nettopp denne kulturminnekategori. Det har *ikke* vært lovgivers intensjon å åpne muligheten for at andre typer kulturminner enn bygg-

verk skal falle inn under regelen. Benevnelsen «byggverk» kom for øvrig inn i kulturminneloven ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 og dekker et bredere spekter av kulturminner, herunder bygningstekniske innretninger og ulike typer anlegg som er kulturhistorisk viktige, se pkt. [6.1.1](#). Så lenge kulturminneloven opererer med 1537-grensen for automatisk fredning, er man henvist til Malta-konvensjonen i kombinasjon med vedtaksfredning eller hensynssone etter plan- og bygningsloven for å ivareta beskyttelsesbehovet for andre kulturminner.

Bestemmelsen stiller et kombinert kvalitativt krav samt et formelt krav for at fredning utløses. Kulturminnet må for det første være et *stående byggverk* som er *fra perioden 1537–1649*. Med stående byggverk menes byggverk som er bevart slik at funksjonen kan avleses i den bevarte konstruksjon, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 40. Det er altså ikke tilstrekkelig med en grunnmur eller løse elementer av laftet tømmer i reisverket fra perioden.

Lundarosen, Voss kommune: bygning datert til 1596, tidligere datert til middelalder. Riksantikvaren vurderte den til ikke lenger å være en stående konstruksjon, da en laftevegg (endevegg) er fjernet og erstattet med mur. Kuttet er foretatt inn på bygningens langsider, slik at også bindingene/lafteknutene er fjernet. Ut fra en byggeteknisk forståelse kan det ikke lenger sies å være en helhetlig konstruksjon fra perioden 1537–1649. Bygningen ble ved beslutning 1. desember 2015 ikke registrert som automatisk fredet. (Riksantikvaren Sak nr. 12/00891.)

På den annen side krever ikke bestemmelsen at bygget i sin vesentlighet er fra 1537–1649. Fredning må kunne erklæres når f.eks. bygningen har en kjerne av laftet tømmer fra perioden, selv om den i ettertid er påbygget og utvidet, og nytt utvendig panel og tak er lagt. Hvor grensen går, må bero på et faglig skjønn. Det bør normalt heller ikke ha betydning om byggverket er flyttet fra sitt opprinnelige sted.

Storhuset, Flatheim, Gaular kommune: Automatisk fredning ble utløst, selv om det bare er et rom i bygningen som er fra før 1650. Loftet over dette rommet og stua er betydelig yngre, men hele huset ble erklært automatisk fredet 16. august 2016. Bygningen er for øvrig tidligere flyttet til Flatheim. (Riksantikvaren Sak nr. 13/00335.)

For det andre må kulturmiljøforvaltningen *erklære* at bygningen er fra angitte periode. Et slikt formelt krav er

ikke knyttet til øvrige automatisk fredete byggverk i medhold av § 4 (første og andre ledd). Med uttrykket erklært menes byggverk som er identifisert og ført inn i et register eller i matrikkelen, og som dertil er stadfestet av rette myndighet. Etter ansvarsforskriften § 2 (1) innebærer dette byggverk som Riksantikvaren fører opp på en liste over byggverk som skal regnes som automatisk fredet. Det er ikke noe krav at erklæringen eller listen sendes eier eller andre rettighetshavere. God forvaltningsskikk tilsier imidlertid at dette gjøres, og underretning til eier om fredningen kan i seg selv være avgjørende for om fredningen når sitt formål. Riksantikvaren praktiserer en åpen dialog med eier i disse sakene, og eier får alltid tilsendt den skriftlige stadfestelsen/erklæringen.

Siden fredningen følger av loven, innebærer ikke stadfestelsen noe enkeltvedtak. Stadfestelsen kan heller ikke påklages. Det sies ikke uttrykkelig i forarbeidene, men følger klart av sammenhengen i proposisjonen og komitéinnstillingen, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 16 og [Innst. O. nr. 24 \(1999–2000\)](#) s. 4. Samme resultat følger indirekte også av sjettede ledd. Det er på den annen side ikke noe i veien for at eier ber om at overordnet myndighet tar stilling til spørsmålet. Man har imidlertid ikke rett til en slik overprøving.

I løpet av fredningsprosessen kan stadfestelsesmyndigheten (Riksantikvaren) *bestemme noe annet*, ved at en ikke registrerer byggverket som stående byggverk fra perioden 1537–1649. Dette kan være særlig aktuelt når bare en svært begrenset del av bygget er fra angitte periode, eller når bygget er så skadet at det vanskelig kan regnes som et byggverk. Forarbeidene forutsetter at fredning her ikke inntre, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 16 og 40. Heller ikke denne avgjørelsen kan påklages.

Riksantikvaren har lagt til grunn i direktoratets forvaltningspraksis at minst 50 prosent av tømmeret i en laftekonstruksjon må være fra perioden 1537–1649, og dernest at det må være slike stokker i alle veggene i laftekonstruksjonen. Videre må bygningen være tilstandsregistrert i Askeladden, slik at man før erklæring kan være trygg på at minst 50 prosent av tømmeret er bevart også etter nødvendig reparasjon. En laftekonstruksjon kan være et byggverk med ett rom, f.eks. et bur, eller et rom i et byggverk med flere rom, f.eks. et byggverk over to etasjer.

Hvis bygningen er stadfestet som fredet, og vedkommende myndighet senere beslutter å oppheve fredningen, regnes avgjørelsen som enkeltvedtak som kan påklages,

f.eks. av eier, Fortidsminneforeningen eller en annen berørt interesseorganisasjon, jf. proposisjonen s. 16.

Tredje ledd andre punktum gir § 15 tredje og fjerde ledd anvendelse. Den første henvisning gjør det mulig å fastsette særskilte fredningsbestemmelser for det automatisk fredete byggverket. Et slikt vedtak er et *enkeltvedtak*, se pkt. 1.5 om saksbehandlingen her. Den andre henvisningen betyr at hvis det ikke er gitt særskilte fredningsbestemmelser, er det ikke fredningsnormen i § 3 første ledd som gjelder, men derimot den alminnelige normen for vedtaksfredete byggverk i § 15 fjerde ledd, det vil si at ingen må «rive, flytte, påbygge, endre, forandre materialer eller farger eller foreta andre endringer som går lenger enn vanlig vedlikehold.» «Dette omfatter også fast inventar». Bakgrunnen for denne sondringen er å begrense virkningene av fredningen på den forholdsvis omfattende bygningsmassen reformen kan berøre, i forhold til den strenge normen i § 3 første ledd. Dispensasjonen for disse automatisk fredete byggverkene gis også etter § 15 a. Etter ansvarsforskriften § 3 (4) er det fylkeskommunen som har dispensasjonsmyndigheten i disse sakene.

Byggverk som er erklært etter kml. § 4 tredje ledd, har også i utgangspunktet en sikringssone rundt seg, jf. § 6. Se mer om dette under pkt. 3.6.

3.4.8 Fjerde ledd – §§ 16 til 18 gis anvendelse

Bestemmelsen kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Fjerde ledd gir kml. §§ 16 til 18 tilsvarende anvendelse for automatisk fredete byggverk så langt det passer. Dette gjelder for alle typer automatisk fredete byggverk (§ 4 første, andre og tredje ledd). Disse bestemmelsene supplerer de pliktene som følger av eller kan hjemles i §§ 3 og 8. Etter § 8 tredje ledd kan tiltak som er i strid med paragrafen, kreves endret av kulturmiljøforvaltningen, ved at tiltakshaver må dekke utgiftene, jf. § 10. Kml. § 16 om pålegg om tilbakeføring gir f.eks. hjemmel til å dekke forvaltningens reparasjonskrav. Kravet er tvangsgrunnlag for utlegg. Eier kan ellers gis pålegg om bestemte vedlikeholdstiltak etter § 17.

3.4.9 Femte ledd – særskilt bevisbyrderregel om hva som regnes som automatisk fredet kulturminne

Bestemmelsen kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Bakgrunnen var et behov for styrket vern av de kjente automatisk fredete kulturminnene. Så lenge

konstateringen av at et kulturminne er automatisk fredet, avhenger av et faglig skjønn, uten tinglysing eller annen erklæring, er kulturminnet sårbart mot ulovlige tiltak, som at det fjernes eller ødelegges.

Spørsmålet kom på spissen i en straffesak fra Ryfylke, *Forsand-saken* (behandlet i pkt. 3.3.5, 3.4.2, 3.6.1, 3.7.4 og 7.13.8), hvor en gårdbruker hadde fjernet og ødelagt rydningsrøyser fra oldtiden, som han selv hevdet var fra dette århundret. For at retten skulle legge til grunn at røysene var fredet, måtte påtalemyndigheten bevise – uten rimelig tvil – at de virkelig var fra før 1537. Denne straffesaken er mye av bakgrunnen for at Riksantikvaren ønsket og fikk gjennomslag for lovendringen.

Femte ledd innebærer at en registrering av et automatisk fredet kulturminne gir en legal formodning for at objektet eller området er automatisk fredet. Dette gjelder registreringer foretatt av fylkeskommunen, Sametinget og forvaltningsmuseene, som alle har myndighet etter kml. § 11 bokstav a, til å registrere automatisk fredete kulturminner. Registreringer etter § 11 bokstav a må derfor formodes å ha slike rettsvirkninger som beskrevet i § 4 femte ledd. Riksantikvaren har spesifikk myndighet etter kml. § 4 femte ledd, jf. ansvarsforskriften § 2 (1). Bestemmelsen stiller ingen andre krav enn at registreringen er foretatt av *vedkommende myndighet*.

(HR-2017-2314-U, dom av 7. desember 2017). I frifinnende dom i straffesak etter kml. § 27, jf. § 3 jf. § 6 jf. § 4 hadde lagmannsretten lagt til grunn at fylkeskommunens registrering av kulturminnet og anmerkingen av det på et kart, innebar at det ikke kunne fastsettes noen sikringssone etter kml. § 6 utenfor det området som var anmerket. Lagmannsretten uttalte at «Det følger då av oppbyggingen av kml. § 6 at det ikkje kan fasetjast noko sikringssone utover det området som er særskilt fastsett. Etter lagmannsretten sitt syn framgår dette ellers av Rt. 2010 s. 1293».

Etter Høyesteretts syn hadde lagmannsretten anvendt loven uriktig. Selv om det følger av Rt. 2010 s. 1293 at vedtak om sikringssone etter kml. § 6 første ledd kan foreligge uten et formelt vedtaksdokument, må det som et minimum kreves at det er foretatt disposisjoner som innebærer en grensefastsettelse. En ren registrering av kulturminnet slik det er gjort i denne saken, kan ikke innebære at det foreligger et vedtak om sikringssone. Lagmannsretten hadde anvendt loven uriktig, og lagmannsrettens dom ble opphevet.

En registrering som er privat eller foretatt av andre offentlige myndigheter – f.eks. en kommune – faller utenfor bestemmelsen. Har kommunen selv registrert kulturminnene som automatisk fredet, og ført dem inn i matrikkelen (det offisielle registeret over fast eiendom og bygninger), formodes de å være automatisk fredet. Riksantikvaren kan gi retningslinjer for slike registreringer, men det er foreløpig ikke gjort. Direktoratet kan også avgjøre hvilke eksisterende registre og registreringer som faller inn under bestemmelsen. Det er forutsatt at innføring og sletting i et register gis en formell godkjenning.

Tiltakshaver eller en annen som ødelegger, skader eller utilbørlig skjemmer noe som kulturmiljøforvaltningen har registrert som et automatisk fredet kulturminne, kan imidlertid fritas seg for ansvar, enten ved å gå til sivil sak (fastsettelsessøksmål) eller i straffesak føre bevis for at objektet/området allikevel ikke var automatisk fredet.

(TGLOM-2011-60698, Glåmdal tingrett dom av 10. juni 2011.) I saken var bevisbyreregelen «med mindre det føres bevis for det motsatte» et tema. Retten forsto dette som unntak fra regelen om at registreringen skal legges til grunn. Med andre ord at registreringen ikke kan legges til grunn der det blir sannsynliggjort at kulturminnet på tross av registreringen ikke var automatisk fredet. Slike bevis var imidlertid ikke ført i denne saken.

(LG-2018-210, Gulating lagmannsrett dom av 14. juni 2018.) Tiltalte mente at hans handlinger ikke ble rammet av kml. § 3, da det aktuelle området var feilregistrert som automatisk fredet kulturminne. Tiltalte mente at det allerede ved registreringen var klart at det ikke fantes noe gjenværende kulturminner i byggeegnen. Lagmannsretten fant ikke at tiltalte hadde sannsynliggjort at det aktuelle kulturminneområdet, til tross for registreringen, likevel ikke kunne regnes som automatisk fredet kulturminne etter kml. § 4.

En har oppfylt beviskravet hvis en kan føre bevis for at det er mer sannsynlig at objektet/området ikke er automatisk fredet, enn det motsatte. Fastholder kulturmiljøforvaltningen sin vurdering, skal det dog svært meget til før dette skjønnet blir satt til side av domstolene. Det må nærmest være åpenbart at forvaltningen har tatt feil. Bestemmelsen medfører ikke endringer i skyldkravet i straffesak om uaktsomhet eller forsett. Det er også fremdeles påtalemyndigheten som må bevise at det er tiltalte som har begått handlingen, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 41, og at han har opptrådt med den

nødvendige skyld, i det minste uaktsomhet. Det springende punktet vil derfor ofte være om tiltakshaver kan bebreides for å ikke ha gjort undersøkelser, f.eks. sjekket matrikkelen eller tatt kontakt med kommunen eller andre offentlige myndigheter før han igangsatte tiltaket.

Bestrider grunneier eller en annen tiltakshaver registreringen i en forvaltningssak, f.eks. søknad etter § 8 første ledd, plikter forvaltningen å opplyse saken betryggende, og om nødvendig foreta befarings. Avslag på søknad om dispensasjon kan påklages til Riksantikvaren (eller Klima- og miljødepartementet, hvis kulturminnet fortsatt hører under Riksantikvaren), men Riksantikvaren kan på eget grunnlag – og uavhengig av klagesak – avgjøre med bindende virkning at det er et automatisk fredet kulturminne etter § 4 siste ledd, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 32–33.

3.4.10 Sjette ledd – Riksantikvaren avgjør ved tvil

Bestemmelsen regulerer situasjoner der det er tvil om et kulturminne er automatisk fredet i medhold av § 4. Myndighet til å avgjøre slike tvilstilfeller er lagt til departementet, men ble fra 30. juni 1989 delegert Riksantikvaren. Dette fremgår nå av ansvarsforskriften § 2 (1).

Uttrykket *i tvilstilfelle* må som hovedregel forstås som den situasjon der ulike instanser innen kulturmiljøforvaltningen er uenige om objektet/området er automatisk fredet. Riksantikvarens avgjørelse kan avklare hvorvidt objektet er av den alder loven krever, eldre enn 1537, fra perioden 1537–1649 eller fra år 1917 eller eldre, når det gjelder samiske kulturminner. Skyldes tvilen at kulturminnet faller utenfor oppregningen i de enkelte kategoriene i første ledd, kan Riksantikvaren også avgjøre om det er automatisk fredet.

En fylkeskommune og et forvaltningsmuseum hadde noe ulik oppfatning om avgrensningen av et automatisk fredet kulturminne i *Grong* i Nord-Trøndelag. Kulturminnet var rester etter et gårdsanlegg, lagt øde siden svartedauden i 1349. Fylkeskommunen foretok en avgrensning som omfattet alle registrerte kulturminner i tillegg til en sikringssone på 50 m vest for kulturminnene. Vitenskapsmuseet trakk grensen for gårdsanlegget videre, slik at også deler av et jordbruksareal ble inkludert. Riksantikvaren avgjorde avgrensningen i medhold av § 4 tredje ledd, nå sjette ledd. (Riksantikvarens vedtak av 5. juni 1990.)

Riksantikvaren fattet vedtak i en sak hvor klager var uenig med kulturmiljøforvaltningen i at et gravminne var automatisk

fredet. Riksantikvaren uttalte at det kunne være vanskelig å avgjøre om en gravhaug er automatisk fredet eller ikke, uten å grave i den. Det er imidlertid kun unntaksvis at en vil grave i gravminner for å konstatere dette, da det vil eksponere kulturminnet for oksygen, noe som kan starte nedbryting av eventuelle gjenstander og skjelettresten. Riksantikvaren kom til at det var overveiende sannsynlig at det var en gravhaug som sammen med to andre utgjorde et gravfelt som inngikk i et kulturmiljø. Da det var reist tvil om den automatiske fredningen, fastslo Riksantikvaren dette med hjemmel i § 4 sjettede ledd. (Riksantikvarens vedtak av 15. november 2010.)

Selve registreringen er ikke et enkeltvedtak, og en kan heller ikke klage over at noe er registrert som et automatisk fredet kulturminne. Der en grunneier eller annen rettighetshaver bestrider registreringen, har Riksantikvaren mulighet til å avklare fredningsspørsmålet gjennom vedtak etter bestemmelsen. Det er uklart om rettighetshaveren har krav på en slik avklaring. En slik avgjørelse fra Riksantikvaren må i dette tilfellet – i motsetning til der forvaltningen har inntatt forskjellige standpunkt – sies å være et *enkeltvedtak*. Klagerett er derimot avskåret etter sjettede ledd. Ønsker rettighetshaver forut for et planlagt tiltak å få endelig avgjort om området er automatisk fredet, er det mer nærliggende at Riksantikvaren i stedet henviser rettighetshaver til å søke om dispensasjon etter § 8 første ledd andre punktum. I en slik sak vil fylkeskommunen/Sametinget ta stilling til om tiltaket kan gjennomføres, og herunder avgjøre om tiltaket berører et automatisk fredet kulturminne. Dette vedtaket kan påklages til Riksantikvaren, jf. § 8 første ledd tredje punktum.

Riksantikvaren avgjør med *bindende virkning* om et kulturminne er automatisk fredet. Direktoratets faglige skjønn er endelig og kan ikke påklages til departementet eller overprøves av domstolene. Imidlertid kan skjønn etter vanlige forvaltningsrettslige regler settes til side av domstolene, dersom Riksantikvaren trekker noe inn under loven som utvilsomt ikke er automatisk fredet (feil i det faktiske grunnlag for vedtaket). Forvaltningslovens omgjøringsregler etter § 35 gjelder også fullt ut, slik at departementet har en viss adgang av eget tiltak å overprøve Riksantikvarens vedtak.

Tilsvarende prinsipp gjelder etter § 12 andre ledd når det oppstår tvil om hva som er et løst kulturminne, se pkt. [4.2.5](#).

3.4.11 Registrering av automatisk fredete kulturminner

Et kulturminne er automatisk fredet uavhengig av om det er kjent og/eller registrert som fredet kulturminne. Det er altså objektet eller områdets kvalitet som avgjør fredningsstatus, ikke registrering eller kunngjøring overfor grunneier, se dog tredje ledd. Det sier imidlertid seg selv at et fredet kulturminne, som hverken kulturmiljøforvaltningen, kommunen eller grunneier vet er fredet, reelt sett har et meget begrenset vern. Kulturminneloven har ingen uttrykkelige bestemmelser om registrering av automatisk fredete kulturminner, men flere bestemmelser i loven forutsetter registrering, se bl.a. §§ 4 femte ledd, 6 første ledd andre punktum og 11 første ledd bokstav a.

Det har siden 1870-årene vært foretatt systematiske registreringer av fornminner, hvor opplysningene fra starten av ble samlet i topografiske arkiv hos de arkeologiske museene. Det var imidlertid sjelden fornminnene, som automatisk fredete arkeologiske kulturminner tidligere ble kalt, ble kartfestet. Årsaken var at en savnet et nøyaktig kartverk i en målestokk som egnet seg til slik kartfesting. I 1964 bestemte Stortinget at fornminnene skulle avmerkes på Økonomisk kartverk (ØK). Kartene ble utgitt i en målestokk på 1:5 000 og 1:10 000 og skulle opprinnelig dekke 40 prosent av landet (ca. 135 000 km²). Fra 1964 og frem til 1991 ble det foretatt systematiske registreringer i ØK.

Registreringene omfattet normalt ikke fjell- og utmarksområder. Fra 1991 ble registrering forutsatt kun å finne sted i tilknytning til løpende planbehandling. Fra 1995 ble driftsansvaret for ØK-registrering overført til Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), mens Riksantikvaren hadde det overordnede ansvar. ØK-registreringene er formelt avsluttet, men metodikken som ble benyttet ved registreringene, er videreført i nye former. Flybilder benyttes ikke som grunnlag for en feltregistrering, derimot brukes kart i stor målestokk, GPS og i økende grad LIDAR, se nærmere omtale lenger ned.

Ved registreringen har det vært anvendt ulike rutiner i forbindelse med meddelelse til grunneier. I enkelte distrikter ble grunneier tilskrevet per brev eller rekommandert brev om registreringen, med underretning om at angjeldende objekt eller område var fredet etter loven. Mange grunneiere fikk også muntlig orientering om funn under eller etter registreringsarbeidet. En savner

ofte tilstrekkelig notoritet rundt slike meddelelser. I flere tilfeller fikk grunneier overhodet ingen informasjon.

Systemet med ØK-registrering forutsatte at kommunene og andre offentlige myndigheter brukte dette kartverket i arealplanleggingen og til å vurdere om bygge- og anleggsarbeid, nydyrking og andre tiltak kunne gjennomføres. Økonomisk kartverk ble på mange måter et foreldet hjelpemiddel. De fleste kommuner benytter i dag annet kartmateriale, herunder digitale kart, hvor registreringene av automatisk fredete kulturminner ofte mangler. Kulturminnedata inngår nå i Det offentlige kartgrunnlaget (DOK). Det offentlige kartgrunnlaget er definert i plan- og bygningsloven § 2-1 og tilhørende kart- og planforskrift. DOK er geografiske, autoritative data som er tilrettelagt som et egnet kunnskapsgrunnlag for behovene i plan- og bygningsloven.

Registersituasjonen ble på mange måter prekær, med manglende registreringer i flere kommuner, mangelfulle kartavmerkinger, avmerking på et kartverk som i mindre grad er i bruk, og manglende kunngjøring til grunneiere. Lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 med nytt § 4 femte ledd forutsatte at de automatisk fredete kulturminnene (som ikke tinglyses, jf. § 5) ble registrert i GAB-registeret, jf. delingsloven 23. juni 1978 nr. 70 § 4-1 fjerde ledd. Tinglysing av alle automatisk fredete kulturminner ble etter departementets vurdering for arbeidskrevende og kostbart, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 11–13 og 31.

Matrikkelen er GAB-registerets etterfølger. Se kml. § 4 femte ledd, der det nå vises til matrikkelen, jf. [lov 17. juni 2005 nr. 101 om eigedomsregistrering](#) (matrikkellova).

Etter avslutningen av registrering av automatisk fredete kulturminner i Økonomisk kartverk ble det behov for å lage et samlet system for å håndtere data fra registreringer.

Riksantikvaren samlet i år 2000 fornminnedatabasene fra de fem arkeologiske museene til én nasjonal base, som ble videreutviklet til et verktøy i forvaltningen av kulturminnene.

Den nasjonale kulturminnebasen *Askeladden* er opprettet for å samle alle kulturminner i en database. ØK-registreringene er samlet her. Det foreligger en rekke opplysninger om automatisk fredete kulturminner i ulike prosjektdatabaser, papirarkiv og rapporter, som også er lagt inn i denne basen. Askeladden ble satt i drift i 2004 i regi av Riksantikvaren. Denne databasen er den offisielle kilden til data og informasjon om alle typer fredete kulturminner og kulturmiljøer.

Her er alle gamle registreringer fra det tidligere fornminneregisteret overført. Askeladden er en geografisk database, med både koordinater og egenskapsdata.

Askeladden utveksler data med matrikkelen (GAB-registerets etterfølger), se nedenfor, med bedre tilgjengelighet for eiere og publikum. Gamle arkivdata over registreringer fra de arkeologiske museene og sjøfartsmuseene digitaliseres og legges inn i Askeladden, det samme gjelder registreringer fra fylkeskommunene og Sametinget. Nyregistreringer er lagt inn fortløpende etter 2004.

Fagsystemet er organisert slik at instanser innen kulturmiljøforvaltningen har adgang til endring og oppdatering av innholdet i henhold til sine tematiske og geografiske myndighetsområder. Det innebærer at regionalt nivå, representert ved fylkeskommunen og Sametinget, samt NIKU har anledning til å legge inn nye registreringer og oppdatere eksisterende registreringer. Disse organene er de viktigste aktørene for registreringer innen kulturmiljøforvaltningen. Det er intet til hinder for at sektorer og andre institusjoner som driver registreringer innenfor egne områder, kan få adgang til å legge inn sine registreringer på tilsvarende måte. De arkeologiske museene og sjøfartsmuseene har også adgang til å oppdatere, for eksempel etter utgraving eller når det gjelder nyregistrerte vrak. Kommunene har nå også fått en rolle i Askeladden mht. lokale kulturminner, som kan legges inn og oppdateres. Lovgrunnlaget for disse kulturminneregistreringene er plan- og bygningsloven.

En av de viktigste konsekvensene av Askeladden er at det nå er mulig i praksis å drive kvalitetsheving gjennom bruk av data. Siden det også er mulig å kartfeste kulturminnene i databasen, blir all informasjon samlet på sted, og muligheten til å visualisere kulturminnedata er blitt mye større. Ettersom mer og mer av planarbeid foregår elektronisk, er dette et særdeles viktig poeng. Fokus er ikke lenger på avmerkinger på papirkart og opplysninger i papirarkiv, men på digitale kart og digitaliserte temadata.

Kulturmiljøforvaltningen og andre har nå et moderne verktøy for håndtering av data og informasjon fra registreringer av automatisk fredete kulturminner. Nye ikke-intrusive (ikke påtrengende) metoder er tatt i bruk for kartlegging av større områder, i særdeleshet utmark. Eksempelvis LIDAR (Light Detection And Ranging) eller laserskanning fra fly eller bakke har vist seg som brukbare metoder for å påvise en del typer synlige kulturminner i utmark, dog krever dette kompetanse på

tolkning av LIDAR-data. Geofysiske metoder er også tatt i bruk for å påvise ikke-synlige kulturminner under bakken. Ikke alle typer kulturminner kan påvises med disse metodene, så etablerte metoder som prøvestikk og søkesjakter er fortsatt aktuelle for å påvise, eventuelt verifisere, kulturminner.

Riksantikvaren startet i 2000 et samarbeid med Statens kartverk med tanke på kobling mellom Riksantikvarens da planlagte kulturminnebase og GAB-registeret. Fra 2010 er Askeladden og matrikkelen koblet sammen ved at det utveksles opplysninger hvert døgn. Fra Askeladden oversendes informasjon om ID, art og vernestatus for nye registreringer og for endringer i eksisterende registreringer. Fra matrikkelen mottar Askeladden eiendomsinformasjon. Dette innebærer at informasjon om fredete kulturminner knyttes til en eiendom, og er tilgjengelig for andre enn kulturmiljøforvaltningen. Den åpne webløsningen «[Se eiendom](#)» fra Kartverket er et eksempel på hvordan man kan finne hvilke kulturminner som ligger på en eiendom. Når man åpner lenken på et gitt kulturminne, kommer man til den åpne løsningen [Kulturminnesøk](#) og mer detaljerte opplysninger der.

3.5 § 5 TINGLYSING AV AUTOMATISK FREDETE BYGGVERK

Vedkommende myndighet skal sørge for at alle byggverk som er automatisk fredet etter § 4, med tilhørende sikringssone, tinglyses som fredet eiendom.

Bestemmelsen ble vedtatt ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14. Bakgrunnen var ønsket om å redusere det ukontrollerte tapet av automatisk fredete kulturminner, noe Stortinget tidligere hadde sluttet seg til i [Innst. S. nr. 150 \(1997–98\) til St.meld. nr. 58 \(1996–97\) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling](#). En tinglysning av alle slike kulturminner ble etter departementets oppfatning for omfattende og kostnadskreven, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 11. Hjemmel til tinglysning ble derfor bare gitt for de automatisk fredete byggverkene (middelalderbygningene, de erklærte stående byggverk fra tiden 1537–1649 og samiske byggverk over 100 år, nå samiske byggverk fra år 1917 eller eldre etter lovendring 22. juni 2018 nr. 82). Det ble ansett som viktig å tinglyse fredningsstatusen på disse byggverkene, fordi de anses som spesielt verdifulle kulturminner, og fordi andre byggverk som er fredet etter § 15, tinglyses etter § 22 nr. 5.

Tinglysning er ikke avgjørende for at kulturminnet er fredet. Derimot sikrer tinglysning en særlig notoritet og publisitet om fredningen for eier, og ikke minst for nye rettighetshavere og suksessorer. Tinglysningen skal også omfatte sikringssonen, enten om denne er særskilt fastsatt etter § 6 første ledd, eller følger lovens hovedregel med en 5-meterssone, jf. § 6 andre ledd.

Det er *vedkommende myndighet* som har ansvar for tinglysning. Etter [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (1) er det Riksantikvaren som skal sørge for tinglysning. God forvaltningsskikk tilsier at gjenpart av tinglysningen sendes til grunneier, noe som også er praksis hos Riksantikvaren. Det kan imidlertid etableres samarbeidsordninger med andre og avtales at disse skal være ansvarlig for tinglysningen.

3.6 § 6 SIKRINGSSONE

Med til et automatisk fredet kulturminne som nevnt i § 4, hører et område rundt dets synlige eller kjente ytterkant så langt det er nødvendig for å verne det mot tiltak som nevnt i § 3 første ledd. Området fastsettes særskilt av vedkommende myndighet etter loven.

Inntil et område som nevnt i første ledd er særskilt avgrenset, omfatter det et fem meter bredt belte regnet fra kulturminnets synlige ytterkant.

3.6.1 Generelt om bestemmelsen

Alle automatisk fredete kulturminner har en *sikringssone* på fem meter, hvis ikke særskilt sikringssone er fastsatt i vedtak av *fylkeskommunen/Sametinget* som rette myndighet, jf. andre punktum.

Bestemmelsen om sikringssone ble innført ved kulturminneloven av 1978. Forbildet var tilsvarende bestemmelser i den svenske og finske fornminnelov. § 18 i den danske naturfredningslov har til sammenlikning en beskyttelsessone for fornminner på hele 100 m.

Fornminneloven av 1951 forbød skadelige eller skjemmende tiltak, men forbudet var bare begrenset til tiltak inn på selve fornminnet. Sikringssonen ble innført først og fremst for å beskytte kulturminnet mot forskjellige former for jordarbeid som erfaringsmessig skjømmer eller ødelegger. Sonen skal altså sikre at den automatiske fredning blir så effektiv som mulig. I en rekke tilfeller finnes det dessuten fotkjeder, steinlegginger, grøfter eller lignende, som er kulturminnets egentlige ytterkant, men

som ikke er synlig. Her vil sikringssonen beskytte mot at den ikke påviselige delen av kulturminnet blir skadet.

I Rt. 2010 s. 1293 i *Onarheim-saken* uttaler Høyesterett at bestemmelsen i § 6 utvilsomt gir uttrykk for et føre-var-prinsipp og skal styrke vernet av automatisk fredete kulturminner. Høyesterett viste videre til Ot.prp. nr. 7 (1977–78) s. 18 hvor det heter at «[å] sikre tilstrekkelig rom rundt fornminnet så det ikke taper karakter av synlig minnesmerke, er ikke bare et spørsmål om å bevare det som en del av landskapet. Det å bevare fornminnets karakter og integritet er like viktig».

Første ledd slår fast at det med til et automatisk fredet kulturminne hører en sikringssone som anses som en del av kulturminnet.

Sikringssonen gjelder for automatisk fredete kulturminner, jf. kml. § 4 første ledd, og for erklærte stående byggverk fra perioden 1537–1649, jf. § 4 tredje ledd. En problemstilling som har vært reist, er om sikringssonen fremdeles gjelder dersom f. eks. en bygning eller en bautastein har blitt flyttet. I tråd med forarbeidene, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 18, kan det muligens hevdes at en bygning som har blitt flyttet, også har en sikringssone.

Sikringssonen gjelder rundt hele kulturminnet i alle retninger, dvs. både horisontalt og vertikalt. Det betyr at lovens bestemmelser om automatisk fredete kulturminner også får anvendelse på sikringssonen, f.eks. atferdsnormen i § 3 første ledd, meldeplikt og dispensasjonsbestemmelsen i § 8 og rett til skjøtsel etter § 11. Ethvert tiltak innenfor sikringssonen krever således tillatelse fra dispensasjonsmyndigheten på forhånd, f.eks. ulike typer grave- og anleggsarbeider, pløying og planting av trær og busker. Det er ikke bare tiltak som går ned i grunnen, som er forbudt. Lagring eller plassering av større gjenstander (f.eks. hensettelse av biler eller campingvogner), tømning av avfall og plassering av løse konstruksjoner (f.eks. sceneanlegg) er også søknadspliktige tiltak. Selv om dette hverken skader kulturminnet eller sikringssonen, vil slike handlinger ofte tildekke, skjule eller utilbørlig skjemme det fredete kulturminnet. Motorisert eller annen ferdsel som kan medføre terrengskader eller skade på mulig skjult del av kulturminnet, vil som hovedregel heller ikke være tillatt.

For de erklærte stående byggverkene fra perioden 1537–1649 kan dispensasjon fra fredningen skje etter § 15 a. Dette fremkommer av § 4 tredje ledd tredje punktum, hvor fylkeskommunen har myndigheten, jf.

[forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 3 (4). Dispensasjoner i sikringssonen går imidlertid etter § 8. Også der er det fylkeskommunen som er dispensasjonsmyndighet, jf. forskriften § 3 (2). I slike saker kan det altså bli aktuelt for fylkeskommunen å fatte dispensasjonsvedtak etter to bestemmelser.

Forarbeidene til loven av 1978 forutsatte at vernemyndighetene skulle fastsette særskilte sikringssoner for alle faste fornminner med påfølgende tinglysning, se [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 27–28. Stortinget regnet med at det skjedde i løpet av fem år, se Innst. O. nr. 45 (1977–78) s. 6. Dette ble imidlertid ikke gjennomført, fordi arbeidet ble for omfattende og belastende for tinglysingsmyndighetene. Selv om Stortingets forutsetning ikke ble fulgt opp, er sikringssonen på fem meter fortsatt gjeldende, og forvaltningen har ikke plikt til å fastsette særskilt sikringssone for ethvert automatisk fredet kulturminne.

I *Forsand-saken* (Gulating lagmannsretts dom 18. mars 1996) kom spørsmålet om gyldigheten av den lovbestemte sikringssonen opp. Herredsretten hadde tidligere i saken lagt til grunn at sikringssonen var falt bort. Den viste til at et samlet Storting forutsatte individuelle vedtak innen fem år, og at dette var ment å være en prioritert oppgave, jf. Innst. O. nr. 45 (1977–78) s. 6. Økokrim tilbakeviste dette i anken. Tidsanslaget på fem år var en politisk målsetting og kunne ikke gis en preskripsjonsvirkning. Lagmannsretten avviste herredsrettens lovtolkning ut fra dette. Tiltalte ble funnet skyldig i å ha pløyd innenfor den generelle sikringssonen på 5 meter. Hadde herredsrettens dom blitt stående, ville det i realiteten bety at den lovfastsatte sonen på fem meter var ugyldig. Saken er også omtalt i pkt. [3.3.5](#), [3.4.2](#), [3.4.9](#), [3.7.4](#) og [7.13.8](#) og i pkt. [4.2](#) og [4.3](#) i *Kulturminnevern, Bind I (2005)*.

Forvaltningspraksis tilsier derfor at det skal helt særskilte forhold til for at kulturmiljøforvaltningen fastsetter annen sikringssone eller snevrere eller utvidet sone, se nest pkt.

3.6.2 Første ledd – særskilt fastsatt sikringssone

Særskilt sikringssone kan bare settes *så langt det er nødvendig for å verne mot tiltak som nevnt i § 3 første ledd*. Det betyr at sikringssonen kan strekkes så bredt at den forhindrer tiltak som *utilbørlig* skjemma kulturminnet. Se pkt. [3.3.3](#) for mer om skjemmabegrepet.

Sikringssonen kan altså ikke settes så vidt at den beskytter mot ethvert forstyrrende eller skjemmende tiltak. Bestemmelsen gir heller ikke hjemmel til å sikre området rundt et kulturminne ut fra hensynet til områdets egenverdi eller til kulturminnet som en del av et større helhetlig kulturmiljø/landskap. Her må det i stedet vurderes *områdefredning* etter § 19.

Adgangen til å utvide sikringssonen må primært oppfattes som en føre-var bestemmelse. Den er i utgangspunktet ikke ment som en alternativ behandlingsmåte til vedtak etter § 8 første ledd andre punktum, hvor dispensasjonsmyndigheten kan forby ethvert tiltak som kommer i strid med § 3 første ledd, herunder tiltak med skadelig eller utilbørlig skjemmende virkning. En utvidet sikringssone vil imidlertid kunne hindre et planlagt tiltak. Men vedtaket kan etter forvaltningspraksis ikke begrunnes ut fra at et bestemt planlagt tiltak truer kulturminnet. Ønsker en å forhindre et uheldig byggetiltak i nærheten av kulturminnet, uten at tiltaket er forbudt etter § 3 og søkepliktig etter § 8, er vedtak om områdefredning, jf. § 19 (evt. som midlertidig fredning etter § 22 nr. 4), riktig fremgangsmåte.

I forbindelse med oppføring av et bedehus på *Valand* i Mandal fastsatte Oldsaksamlingen i 1987 en sikringssone på 10 meter rundt et automatisk fredet gravfelt, jf. § 6 første ledd, og forbød dermed den planlagte oppføring av bedehuset. Vedtaket var begrunnet med at bedehuset sammen med en parkeringsplass ville skjemme gravfeltet utilbørlig. Avgrensningen av sikringssonen var også fastsatt ut ifra at en mente dette var grensen for når erstatningsplikt inntrådte. Saken ble påklaget til Miljøverndepartementet, som opphevet vedtaket på bakgrunn av feil lovanvendelse. Departementet bemerket at det ikke finnes konkrete regler for erstatning i forbindelse med vedtak etter kulturminneloven. Erstatningskrav må vurderes helt konkret i det enkelte tilfelle og avgjøres i samsvar med vanlige rettsgrunnsetninger. Departementet viste også til at vedtak etter § 6 må basere seg på en vurdering av det konkrete fornminnet for å kunne fastsette hvor bred sone som vil være nødvendig for å sikre delene av fornminnet som ikke ligger i dagen, samt sikre at fornminnets karakter og integritet blir bevart. Saken ble henvist til ny behandling, og departementet avsluttet brevet med at dersom det ble fattet nytt vedtak om sikringssone etter § 6, måtte det i tillegg fattes konkret vedtak i dispensasjonsspørsmålet med hjemmel i § 8 første ledd (Miljøverndepartementets brev av 6. november 1987).

Vedtaket om utvidet sikringssone vil etter dette først og fremst være aktuelt der en ønsker å gi kulturminnet en utvidet beskyttelse fra *mulige* fremtidige tiltak. Det avgjørende for slik utvidelse blir å beskytte kulturminnets integritet og plassering i landskapet. For enkelte typer kulturminner kan det være behov for å forby *spesielle skadelige tiltak* i vedtaket om utvidet sikringssone. Dette kan f. eks være forbud mot drenering eller brønnboring, for å beskytte en automatisk fredet vannkilde mot uttørring.

Sikringssonen er omfattet av den samme rettslige begrensning som selve kulturminnet. En må derfor kunne slutte fra det mer til det mindre, slik at vedtaket kan begrense eller presisere rettsvirkningene av båndleggelsen. En utvidet sikringssone bør i utgangspunktet skreddersys, i stedet for bare å sette grensen med en større sirkel rundt kulturminnet. På den måten unngår en at vedtaket blir mer inngripende enn nødvendig for grunneier og andre.

Det har hittil blitt fattet svært få vedtak om sikringssone. I hovedsak skyldes dette hardt arbeidspress hos fylkeskommunene/Sametinget, hvor en ikke har kunnet prioritere en systematisk gjennomgang og befarings av disse kulturminnene. I noen tilfeller har behovet for utvidet sikringssone blitt dekket av vedtak om områdefredning.

Sikringssonen kan innskrenkes til *under* fem meter, selv om dette normalt er lite praktisk. Slikt vedtak kan imidlertid ikke fattes i forbindelse med at grunneier f. eks søker om tillatelse til et tiltak fire meter fra kulturminnets ytterkant. I slike tilfeller må det søkes om dispensasjon for tiltaket etter § 8 første ledd.

Rundt de automatisk fredete byggverkene fra perioden 1537–1650, jf. § 4 tredje ledd, kan det i flere tilfeller være aktuelt å ha en innskrenket sikringssone, i noen tilfeller kan det også være ønskelig å ikke ha noen sikringssone. Forvaltningsmyndigheten bør ut fra en skjønnsmessig vurdering ta stilling til dette. Innskrenking av sikringssonen gjøres ved enkeltvedtak, normalt samtidig med erklæringen. Riksantikvaren har etter ansvarsforskriften § 2 (1) myndighet etter § 6 første ledd til å avgrense sikringssonen rundt byggverk som nevnt i kml. § 4 tredje ledd. Der andre eiere berøres, bør sikringssonen kunne innskrenkes slik at denne ikke går inn på naboeiendomer, med mindre særlige forhold tilsier at sikringssone er nødvendig. Myndigheten bør også vurdere om topografiske forhold tilsier en innskrenket sikringssone. At en sikringssone på fem meter vil

berøre annen bygning på eiendommen, kan være grunn til å innskrenke sikringssonen. Mange byggverk som erklæres, står i gårdstun i drift og er en del av et bruksareal. Dette vil kunne medføre krav om dispensasjon for mange tiltak. Ved spørsmål om avgrensing av sikringssonen må det for hver enkelt sak gjøres en vurdering av hva sikringssonen skal ivareta, hva som vil kunne medføre skade på byggverket, og hva som er rimelig å akseptere i et bruksområde.

Kongens gate 1 i Oslo. Riksantikvaren erklærte 27. juni 2017 bygningen som automatisk fredet byggverk fra perioden 1537–1650 i medhold av kml. § 4 tredje ledd. Byantikvaren i Oslo fattet 29. juni samme år særskilt vedtak om innskrenket sikringssone for bygningen, med hjemmel i kml. § 6 første ledd, jf. dagjeldende ansvarsforskrift § 1 nr. 2. Byantikvaren fant det «hensiktsmessig å innskrenke sikringssonen ut fra eiendomsforhold og hensyn til andre nærliggende byggverk som ikke vil medføre fare for det erklært automatisk fredete byggverket.» Byantikvaren vurderte at sikringssonen ikke skulle omfatte bygningene på naboeiendommen 207/134. Sikringssonen på fem meter omfatter likevel fortau og deler av veggrunnen på tre sider av bygningen.

Fastsettelse av særskilt sikringssone er et *enkeltvedtak* i forvaltningslovens (fvl.) forstand, se pkt. 1.5. Slike saker vil normalt bli initiert av kulturmiljømyndighetene, og vedtak må forhåndsvarsles, jf. fvl. § 16. Det kan være påkrevet at lokale myndigheter, som kommunen som lokal bygnings- og landbruksmyndighet, også varsles og får uttale seg i saken, for å sikre at saken blir tilstrekkelig opplyst, jf. fvl. § 17. Vedtaket skal *tinglyses*, jf. § 22 nr. 5. Selv om vedtaket ikke er tinglyst, gjelder rettsvirkningen av fredningen fullt ut.

En utvidet sikringssone som fastsettes innenfor lovens ramme, utløser normalt ingen rett til *erstatning*. Se Innst. O. nr. 45 (1977–78) s. 4, hvor det vises til at sikringssonen er en del av kulturminnet og skal vurderes på linje med selve kulturminnet hva angår erstatning, se nærmere pkt. 1.7.

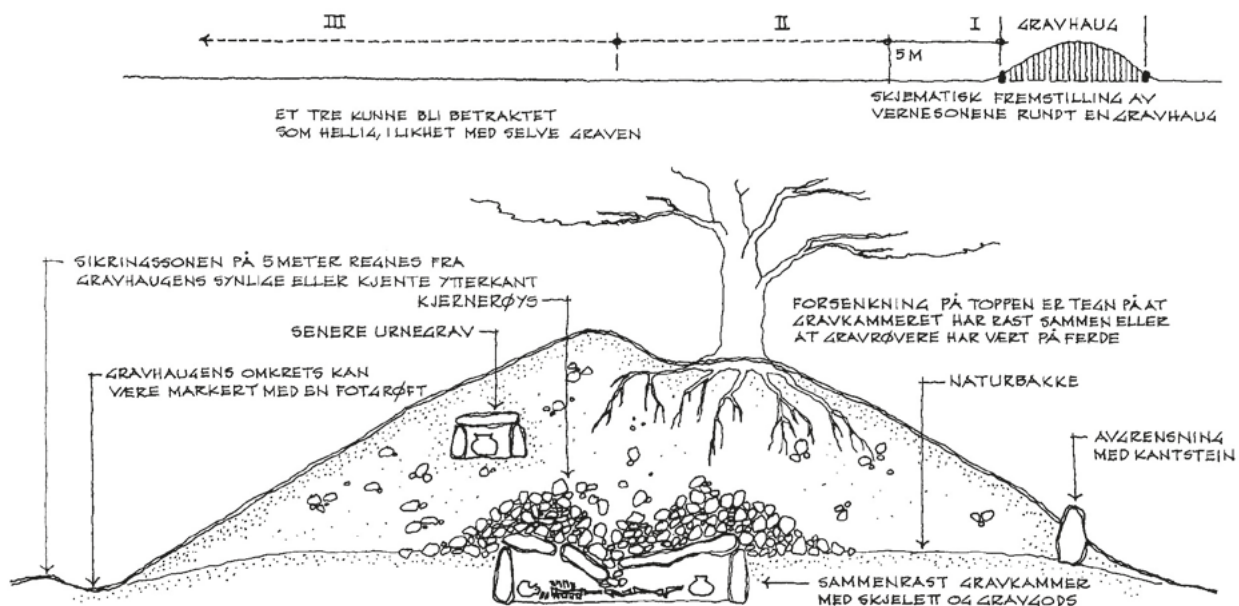
Onarheim-saken, Rt. 2010 s. 1293, gjaldt bygging av en midlertidig anleggsveg i forbindelse med utvidelse av et settefiskeanlegg ved Onarheim kirke. Onarheim på øya Tysnes i Hordaland var et tingsted i middelalderen med tradisjoner tilbake til vikingtid og fra 1100-tallet også et kirkested. I *Onarheim-saken* ble det tatt ut tiltale for overtredelse av kulturminneloven, da tiltalte hadde fylt ut steinmasser i et kulturminneanlegg. Påta-

lemyndighetene mente at deler av veien var anlagt i det fredete området, og at resten lå i sikringssonen. Høyesterett kom til at det ikke var noen sikringssone rundt området, og begrunnet det med at fylkeskommunen hadde foretatt en særskilt fastsettelse av grensene for området etter kml. § 6 første ledd andre punktum. Det forelå derfor ingen sikringssone.

Høyesterett kom videre til at selv om bare en liten del av vegen var lagt inn det fredete området, slik at et ulovlig inngrep hadde skjedd, krever også et begrenset inngrep undersøkelse og vurdering av kulturmiljømyndighetene. Høyesterett uttalte at det straffverdige i saken var at tiltalte tok seg til rette inne i området med automatisk fredete kulturminner, og ikke hvor stor del av området som inngrepet rammet. De tiltalte påropte seg unnskyldelig rettsvillfarelse, noe som ikke førte frem, da tiltalte var kjent med at det forelå et automatisk fredet kulturminne ved Onarheim kirke.

Klima- og miljødepartementet har i brev av 20. januar 2017 uttalt seg om sin forståelse av høyesterettsdommen. Departementet legger til grunn at når myndighetene registrerer automatisk fredete kulturminner, fastsettes det ikke noen særskilt sikringssone i medhold av kml. § 6 første ledd andre punktum, slik at lovens sikringssone på fem meter kommer i tillegg. Departementet var enig med Riksantikvaren at høyesterettsdommen ikke kunne gis slik presedensvirkning at automatisk fredete kulturminner med områdekarakter, som er registrert med en yttergrense, ville miste sikringssonen på fem meter.

Gulating lagmannsretts dom av 17. oktober 2017, LG-2017-99327, gjaldt en straffesak der et automatisk fredet kulturminne ble avdekket etter undersøkelse etter kml. § 9. Tiltakshaver søkte om dispensasjon fra fredningen og fikk dispensasjon av Riksantikvaren på vilkår om utgraving. Tiltaket ble ikke utført. En vannskade gjorde imidlertid at tiltalte gjorde gravearbeider som under tvil berørte selve kulturminnet, men klart berørte påstått sikringssone. Tiltalte ble frifunnet for brudd på kulturminneloven, da lagmannsretten fant at det var gjort særskilt vedtak om området for automatisk fredning etter kulturminneloven § 6, og at det da ikke kunne regnes en sikringssone i tillegg. Lagmannsretten viste til *Onarheim-saken* Rt. 2010 s. 1293. Påtalemyndigheten anket lagmannsrettens dom til Høyesterett. Høyesteretts ankeutvalgs dom fra 7. desember 2017, HR-2017-2314-U, samsvarer med departementets forståelse av *Onarheim*-dommen. Ankeutvalget uttalte at selv om et vedtak om sikringssone etter kml. § 6 første ledd kunne foreligge uten et formelt vedtaksdokument, måtte det som et minimum kreves at det var foretatt disposisjoner som innebar en grensefastsettelse. En ren registrering av selve kulturminnet, slik som i denne saken, kan ikke innebære at det foreligger et

Tegningen viser hva arkeologen kan forvente å finne ved utgraving av en gravhaug fra eldre jernalder. Skjelettgraven i midten stammer fra romertid (0–400 e.Kr). Den døde er lagt i et gravkammer som er kantet og overdekket med steinheller. Over graven er det kastet opp en steinrøys, og deretter jordmasser. Gravhaugen er lagt direkte på bakken. Det kan forekomme at også selve gravkammeret ligger oppå bakken. I folkevandringstiden (400–600) ble det satt inn en urnegrav høyere opp. En fotgrøft markerer haugens omkrets, eller den markeres av steinsetting – ikke begge deler samtidig. Fjerning av treet med stubbe og røtter kan medføre skade på gravhaugen. Røttene har kanskje lagt seg rundt et gravkammer, som blir ødelagt når de rykkes opp. Ikke alle gravlegginger er synlige i terrenget. Både før og etter perioden for denne gravhaugen ble de døde begravd og urner satt ned under bakken, uten markering med haug. Også i sen romertid og i folkevandringstid ble urner satt ned i flatmarksgraver.

Øverst til høyre er det skissert hvordan gravhaugen og dens omgivelser er vernet. Gravhaugen er automatisk fredet i henhold til § 4 i kulturminneloven, med en sikringszone på 5 meter, hvis ikke en større sikringszone er vedtatt (§ 6). I henhold til § 3 første ledd er det heller ikke tillatt å sette i gang tiltak som utilbørlig skjemma kulturmiljøet, sone II, mens § 8 første ledd fastsetter meldeplikt for tiltak som kan virke inn på automatisk fredet kulturmiljø, sone III. (Tegning: Mari Kollandsrud)

vedtak om sikringszone. Lagmannsretten hadde følgelig anvendt loven uriktig – lovens utgangspunkt om fem meters sikringszone var i behold – og lagmannsrettens dom ble opphevet.

De nevnte sakene viser imidlertid at det er ønskelig at kulturmiljøforvaltningen alltid opplyser om, og helst avtegner, sikringssonen, når forvaltningen i slike *særskilte saker* beskriver det konkrete kulturmiljøet.

Med jevne mellomrom bryter enkelte kommuner kulturminneloven ved at de ikke sender søknader om byggetiltak videre til fylkeskommunen, der tiltaket kan berøre et kulturmiljø.

I Follo tingsretts dom av 28. oktober 2008 anførte en kommune unnskyldelig rettsvillfarelse. Kommunen hadde ikke meldt fra til fylkeskommunen om et byggetiltak i sikringssonen til en

gravhaug. Retten uttalte at byggesaksavdelingen pliktet å sette seg inn i regelverket. Tingretten kom til at det var uaktsomt fullt og helt å stole på oppmålingene som tiltakshaveren hadde gjort. Saken er omtalt i Miljøkrim 2. august 2012.

3.6.3 Andre ledd – fem meters sikringszone

Inntil det er fattet vedtak om særskilt sikringszone, vil det rundt et automatisk fredet kulturmiljø være en lovbestemt sikringszone; et *fem meter bredt belte regnet fra kulturmiljøets synlige eller kjente ytterkant*. Kulturmiljøet må ikke ha en synlig ytterkant for å ha en sikringszone. Er grensene for et ikke synlig automatisk fredet kulturmiljø ikke kjent og lokalisert – f.eks. en middelalderkirkegård – har kulturmiljøet fortsatt en sikringszone. Usikkerheten omkring kulturmiljøets avgrensning

forplanter seg bare ut til sikringssonens grense. Et kulturminne med sikringssone som hverken er synlig eller som forvaltningen tidligere har avgrenset nærmere, får reelt sett et svært begrenset vern overfor personer som ikke kjenner eller burde kjenne til hvor mye av grunnen som er automatisk fredet.

Sikringssonen gjelder både i bredde, dybde og høyde. Ligger kulturminnets øverste del skjult en meter under bakken, må grunnen over normalt regnes som en del av kulturminnet. Det har ingen betydning for sikringssonen om kulturminnet ligger på land eller under vann.

I de tilfeller hvor et område er registrert som et felt med flere automatisk fredete kulturminner, beregnes sikringssonen fra de synlige eller kjente ytterpunktene av feltet. Kulturminneloven § 4 første ledd bokstav j freder eksempelvis også felt med graver, gravhauger og andre gravminner. De andre alternative eksemplene i § 4 første ledd må tolkes slik at også andre typer automatisk fredete kulturminner kan avgrenses som felt med flere kulturminner, f.eks. felt med rydningsrøyser, jernutvinningsgroper, helleristninger mv. Hvorvidt en står overfor et felt som faller inn under siste bestemmelse eller ikke, vil avhenge av antall og type kulturminner, samt avstanden mellom de enkelte objektene. Etter kulturmiljøforvaltningens praksis blir f.eks. gravhauger registrert som samlet felt dersom det er minst 4–5 av dem, og avstanden mellom haugene ikke er større enn 50 meter.

En del steder vil sikringssonen faktisk være fysisk gravd bort. Dette innebærer at det heller ikke vil være nødvendig å søke om tillatelse til tiltak i det som var en sikringssone.

Det er ikke hjemmel til å tinglyse den ordinære sikringssonen på fem meter for alle automatisk fredete kulturminner. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble det innført hjemmel til å tinglyse sikringssonen rundt byggverk som er automatisk fredet. For andre typer automatisk fredete kulturminner med sikringssone vil en være avhengig av at folk kjenner kulturminneloven eller har fått informasjon om de rådighetsbegrensningene som følger av loven. Ettersom sikringssonen først ble innført ved kulturminneloven av 1978, må en regne med at flere grunneiere som tidligere har fått registrert faste fornminner på sin eiendom, ikke kjenner til bestemmelsen. Se pkt. [7.13.3](#) for mer om *rettsvillfarelse*. Se nærmere om *registrering* av automatisk fredete kulturminner i pkt. [3.4.11](#).

3.7 § 8 – TILLATELSE TIL INNGREP I AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER

Vil noen sette i gang tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som er nevnt i § 3 første ledd, må vedkommende tidligst mulig før tiltaket planlegges iverksatt melde fra til vedkommende myndighet eller nærmeste politimyndighet. Vedkommende myndighet avgjør snarest mulig om og i tilfelle på hvilken måte tiltaket kan iverksettes. Avgjørelsen kan påklages til departementet innen 6 uker fra underretning om vedtaket er kommet fram til adressaten.

Viser det seg først mens arbeidet er i gang at det kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne på en måte som nevnt i § 3 første ledd, skal melding etter første ledd sendes med det samme og arbeidet stanses i den utstrekning det kan berøre kulturminnet. Vedkommende myndighet avgjør snarest mulig – og senest innen 3 uker fra det tidspunkt melding er kommet fram til vedkommende myndighet – om arbeidet kan fortsette og vilkårene for det. Fristen kan forlenges av departementet når særlige grunner tilsier det. Første ledd, siste punktum får tilsvarende anvendelse.

Bygg, anlegg mv. som er oppført eller påbegynt i strid med paragrafen her, kan departementet kreve fjernet eller rettet innen en nærmere fastsatt frist.

Tillatelse i medhold av første ledd skal ikke innhentes for bygge- og anleggstiltak som er i samsvar med reguleringsplan eller bebyggelsesplan som er vedtatt etter denne lovs ikrafttreden. Tilsvarende gjelder for områder som i kommuneplanens arealdel er utlagt til byggeområder, og der vedkommende myndighet etter loven her har sagt seg enig i arealbruken.

3.7.1 Generelt om bestemmelsen

Rettsvirkningen av at et kulturminne er automatisk fredet, følger av § 3, men må suppleres med reglene i § 8. Det kan i flere tilfeller ut fra samfunnsmessige hensyn eller private behov være aktuelt å tillate et tiltak, selv om det virker inn på, skader eller endog utsletter et kulturminne. Slik avklaring kan skje i forbindelse med planlegging av et tiltak, ved oppdagelsen av et kulturminne ved et gravearbeid eller i sammenheng med vedtak av enkelte arealplaner.

Første ledd inneholder bestemmelser om meldingsplikt og søknad om tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner. Disse reglene er en videre utbygging og presisering av bestemmelsene i fortidsminneloven

Et eldre bilde (over) viser ruinområdet med restene etter *Mariakirken* i Bjørvika i Oslo, som var kongens kirke, samt rekonstruksjon av deler av Kongsgården. Mariakirken ligger til venstre for treklyngen, omtrent midt i bildet, og Kongsgården noe lenger til høyre. I dag (bildet under) er jernbanesporene i overkant borte, og et vannspeil er etablert for å illudere den gamle sjøkanten til fjorden. Det gamle jernbanesporet i midten, Klypen, er nå blitt erstattet av en kulvert i betong for den nye Follobanen. Det gamle bylandskapet fra middelalderen blir i stor grad tilbakeført. Øya-festivalen er flyttet til Tøyen, for å få mer plass og for ikke å utsette kulturminnene for overbelastning. (Foto: Riksantikvarens utgravningskontor respektive Lene Buskoven, Riksantikvaren)

av 1905 og fornminneloven av 1951. Andre ledd om hjemmel til å stanse et igangværende arbeid fantes allerede i fornminneloven, mens tredje ledd om fjerning/retting av ulovlig tiltak først kom inn i kulturminneloven av 1978. Det er imidlertid viktig å merke seg at første og andre ledd ikke gjelder for alle grupper automatisk fredete kulturminner. For stående byggverk som Riksantikvaren har erklært er fra perioden 1537–1649, gjelder i stedet dispensasjonsbestemmelsen for vedtaksfredete byggverk i § 15 a, jf. § 4 tredje ledd.

Det som fikk størst betydning for automatisk fredete kulturminner etter at kulturminneloven ble vedtatt, var forholdet til reguleringsplaner i fjerde ledd. En reguleringsplan skal avklare fremtidig byggeaktivitet og areal-disponering i området. Loven innførte det prinsipp at vern av disse kulturminnene skal avklares under arbeidet med planen. Forslag om reguleringsplan utløser undersøkelsesplikt etter § 9 og dermed mulighet til å få kartlagt ikke kjente automatisk fredete kulturminner. Dersom kulturmiljøforvaltningen ikke kan godta at reguleringsplanen overkjører slike kulturminner, kan planen stoppes ved innsigelse. Tiltak som er i samsvar med reguleringsplan vedtatt etter kulturminnelovens ikrafttredelse 15. februar 1979, kan normalt gjennomføres. Ikke kjente automatisk fredete kulturminner beholder derimot sitt vern etter loven, jf. bestemmelsen i andre ledd. § 8 fjerde ledd gjelder både ved områderegulering og detaljregulering.

3.7.2 Første ledd første punktum – meldeplikt om tiltak som kan berøre automatisk fredete kulturminner

Første punktum i bestemmelsen foreskriver en meldeplikt ved planlegging av tiltak som *kan virke inn på* et automatisk fredet kulturminne på en måte som nevnt i § 3 første ledd. Selv om loven bruker plikt til å inngi *melding* om et tiltak som berører et automatisk fredet kulturminne, innebærer lovens ordning i realiteten en *søkeplikt*. Tiltaket kan ikke gjennomføres før kulturmiljøforvaltningen har tatt stilling til meldingen (søknaden). Dette gjelder selv om forvaltningen ved en feil *ikke gir snarlig svar*, som loven pålegger uttrykkelig.

Meldeplikten gjelder bare for kjente eller synlige kulturminner. Dog er kulturminnene etter § 4 tredje ledd unntatt. Dispensasjon fra fredningen kan her skje etter § 15 a. En nærmere avklaring for de ikke kjente/synlige kulturminnene reguleres i første rekke av oppdagelsen

av slike kulturminner under igangsatt arbeid, jf. meldeplikten etter andre ledd og undersøkelsesplikten i § 9. Meldeplikten gjelder uavhengig av tiltakets størrelse og omfang.

Formålet med bestemmelsen er å sikre at kulturmiljømyndighetene gis anledning til å ta stilling til om det er muligheter for at et automatisk fredet kulturminne kan bli berørt av tiltaket. Følgelig vil en del tilfeller i utgangspunktet rammes av meldeplikten i § 8, selv om tiltaket viser seg ikke å stride mot § 3 første ledd. Et planlagt nybygg i nærheten av et automatisk fredet kulturminne skal derfor meldes inn, selv om det kan være tvilsomt om det er utilbørlig skjemmende, se tegningen av gravhaugen på [side 80](#).

Meldeplikt er ikke bare begrenset til der tiltakshaver *vet* at det *er* automatisk fredete kulturminner i det aktuelle området. I flere tilfeller vil vedkommende hverken kjenne til at det er registrert automatisk fredete kulturminner på eiendommen, eller til kulturminnets lokalisering og nærmere avgrensning. Meldeplikten omfatter også de tilfeller hvor tiltakshaver burde kjenne til at det kan være automatisk fredete kulturminner i området og der hvor det er tvil om det berørte objektet virkelig er automatisk fredet. Selv om en gravhaug ikke er registrert som et kulturminne, har grunneieren meldeplikt, hvis han *burde* forstå at haugen *kan* være et automatisk fredet kulturminne.

En kan se på meldeplikten som en *føre-var-bestemmelse*. Ved å inngi melding får en klarlagt forholdet på forhånd, i stedet for i ettertid å få pålegg om endring etter tredje ledd og/eller politianmeldelse for ødeleggelse etter § 3 første ledd. Selv om en ikke kan betegnes som uaktsom etter § 3, vil en lettere kunne bli stilt til ansvar ved brudd på meldeplikten etter § 8 første ledd.

Plikten til å melde tiltaket påhviler *noen* som har til hensikt å sette i gang tiltak som kan berøre faste automatisk fredete kulturminner. Dette vil si alle og enhver; private personer, bedrifter, offentlige etater mv.

Tiltak må forstås som enhver faktisk handling som er egnet til å skade, grave ut, flytte mv. eller på annen måte utilbørlig skjemme et automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje. Det er således vurderingen opp mot § 3 første ledd som er sentral. Spadetak, grøfting, skogplanting, nyrydding av landbruksområder, påling, oppføring av bygning mv. vil normalt bli definert som tiltak. Ved *midlertidige* tiltak vil en måtte vurdere aktivitetens omfang, varighet og karakter og hvor intensiv bruken av området skal være.

Derfor vil også aktiviteter som kanskje ikke på samme måte er ment å innebære direkte fysiske inngrep, kunne bli definert som tiltak, f.eks. festivaler, konserter eller andre typer arrangementer. Øya musikkfestival ble tidligere holdt innenfor middelalderbyen Oslo, hvor også Oslo middelalderfestival holdes. I Tønsberg arrangeres det både maratonløp med målgang på Slottsfjellet og musikkfestival. Ved Steinvikholm middelalderuin arrangeres det bibelcamp og opera.

Riksantikvaren ga for en del år tilbake tillatelse etter § 8 første ledd til bruk av Middelalderparken i Oslo til arrangement av musikkfestivalen *Øyafestivalen*. Festivalen ble arrangert i et verdifullt historisk område, hvor det ligger ruiner som er omgitt av kulturlag med spor som ligger tett under bakkeplan. Området har sårbare kulturminner, og det var viktig at tiltak ikke medførte perforering ned i grunnen. Det ble derfor knyttet en rekke vilkår til tillatelsen. Nå er festivalen flyttet til Tøyen-området. (Riksantikvarens vedtak av 30. juli 2013.)

En forskningsgraving utført av andre enn vedkommende myndighet i § 11 første ledd bokstav b er også et tiltak som krever tillatelse etter § 8 første ledd. For eksempel kan studenter, doktorgradsstipendiater eller andre søke om slik tillatelse. I relasjon til grunneier faller dette inn under definisjonen av enkeltvedtak i forvaltningsloven, da utgravningstillatelsen direkte berører grunneiers eiendomsrett. Grunneier har partsrettigheter og kan påklage vedtaket. De generelle reglene om saksforberedelse og underretningsplikt i forvaltningsloven må derved følges. Universitetsmuseene kan også søke om å utføre forskningsgravninger *utenfor* eget museumsdistrikt etter § 8 første ledd. En forskningsgraving i eget museumsdistrikt kan museet gjennomføre i medhold av § 11 første ledd bokstav b.

Riksantikvaren har f.eks. gitt tillatelse etter § 8 første ledd til gjennomføring av en arkeologisk forskningsgraving på *Skansen* i Tromsø (festningsanlegg fra middelalderen). (Riksantikvarens vedtak av 25. juni 1998.) Direktoratet har også gitt tillatelse til at Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider gjennomfører en forskningsgraving i gulvet i nordfløyen på *Erkebispegården* i Trondheim. (Riksantikvarens vedtak av 10. januar 1997.)

I utgangspunktet er det tiltakshaver som tar stilling til når meldeplikten skal oppfylles. Vedkommende må sørge for at melding blir sendt kulturmiljømyndighetene *tidligst mulig før tiltaket planlegges iverksatt*. Hensynet bak regelen er at kulturminneinteressene skal bli tilstrekkelig ivaretatt. Desto tidligere kulturmiljøforvaltningen får

kjennskap til tiltak som kan komme i konflikt med automatisk fredete kulturminner, desto enklere vil det være å bli enige om gode løsninger for tiltaket. Dette kan for eksempel innebære alternative plasseringer av tiltaket, eller en tillatelse til inngrep i det automatisk fredete kulturminnet.

En målsetting bør være at kulturmiljøforvaltningen er med på å legge premissene i forhold til ethvert planlagt tiltak som kan være i konflikt med automatisk fredete kulturminner, slik at disse ikke blir et unødvendig hinder for gjennomføringen av tiltaket. Da det ofte vil være økonomiske interesser knyttet til slike tiltak, vil det også være gunstig for tiltakshaver å få avklart eventuelle konflikter så tidlig som mulig under planleggingen av tiltaket, og før vedkommende involverer seg for sterkt økonomisk.

Ved vannlekkasjer, strømbrudd o.l. som krever øyeblikkelige inngrep i grunnen, forlanges det ikke at alminnelige prosedyrer for meldeplikt følges. I slike nødsituasjoner kan et tiltak settes i gang umiddelbart. Rette myndighet skal imidlertid varsles om tiltaket snarest, og om mulig før det settes i gang, jf. § 8 første ledd. I slike tilfeller kan dispensasjonsmyndigheten gi dispensasjon muntlig til tiltakshaver, og bekrefte vedtaket skriftlig i ettertid, jf. forvaltningsloven § 27 første ledd.

Fylkeskommunen/Sametinget er adressat for henvendelser, skriftlig eller muntlig, som berører kulturminneinteresser regionalt. Dette gjelder også automatisk fredete kulturminner under vann, hvor disse myndigheter etter [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (2) og 4 er overført dispensasjonsmyndigheten for automatisk fredete kulturminner under vann. Meldingen må videresendes til vedkommende sjøfartsmuseum, da det er disse som vil gjennomføre registreringsarbeidet for kulturminner under vann. Fylkeskommunen vil være adressat for henvendelser når det gjelder middelalderbyene Hamar, Stavanger, Skien og Sarpsborg. For de øvrige middelalderbyene Oslo, Bergen, Trondheim og Tønsberg er Riksantikvaren fortsatt adressat for henvendelsene.

Disse forvaltningsleddene er også rette myndighet til å motta melding etter § 8 første ledd. En slik melding anses som nevnt foran som en *søknad*. Den skal vurderes og eventuelt behandles av *dispensasjonsmyndigheten*. Etter ansvarsforskriften § 2 (2) er Riksantikvaren dispensasjonsmyndighet i saker som gjelder særlig

utvalgte kulturminner som omfattes av § 2 (6), herunder for de fire store middelalderbyene. For øvrige automatisk fredete kulturminner er fylkeskommunen/Sametinget dispensasjonsmyndighet, jf. kulturminneforskriften §§ 3 (2) og 4. Ved vurdering av søknaden skal det normalt foreligge en beskrivelse av tiltaket (omfang, areal, evt. plansituasjon), hvem som er tiltakshaver, parter og opplysninger om automatisk fredete kulturminner i området (også inntegnet på kart). Rette myndighet sender saken til vedkommende universitetsmuseum (eller til NIKU for middelalderbyer mv.) for faglig vurdering og tilråding. Universitetsmuseet utarbeider en prosjektbeskrivelse og forslag til budsjett. På denne bakgrunn foretar vedkommende myndighet en vurdering av saken. Dette innebærer også en vurdering av samfunnsmessige og/eller private hensyn som tilsier at dispensasjon innvilges, eventuelt nektes. I dispensasjonssaker som vedrører kulturminner fra middelalderen, f.eks. byanlegg, bestiller Riksantikvaren eventuelt et oppdrag om arkeologisk arbeid fra NIKU, som også utarbeider en prosjektbeskrivelse og forslag til budsjett.

Alle statlige, regionale og kommunale organer som f.eks. bygningsmyndigheter og landbruksmyndigheter, har en selvstendig *meldeplikt* om tiltak som omfattes av kulturminneloven, jf. § 25 første ledd. Selv om den enkelte tiltakshaver ikke selv melder fra til kulturmiljømyndighetene, vil langt de fleste tiltak kreve en eller annen form for tillatelse fra kommunen etter plan- og bygningsloven, og i prinsippet bli fanget opp gjennom meldeplikten i § 25 første ledd. Dessverre viser det seg i praksis at dette ikke alltid er tilfelle. Det vises til kommentaren til § 25 i pkt. 7.11.

Dersom tiltakshaver ikke har kunnskap om kulturminnet, og det offentlige heller ikke overholder meldeplikten i § 25, er det stor fare for at tiltaket ikke kommer til kulturmiljømyndighetenes bevissthet. Dette vil særlig være tilfellet for mindre, private tiltak, da disse faller utenfor undersøkelsesplikten etter § 9 første ledd.

Etter § 8 første ledd kan melding (søknad) også inngis til *nærmeste politimyndighet*. Dette er imidlertid lite praktisk. Skulle politiet motta slike saker, må de umiddelbart oversendes fylkeskommunen/Sametinget.

3.7.3 Første ledd andre punktum – vedtak om dispensasjon

Etter første ledd andre punktum skal *vedkommende myndighet* snarest mulig avgjøre om tiltaket kan gjen-

nomføres, eventuelt fastsette vilkår for gjennomføringen. Ifølge ansvarsforskriften § 3 (2) er fylkeskommunen dispensasjonsmyndigheten for automatisk fredete kulturminner, så fremt myndigheten ikke er lagt til *Riksantikvaren* i medhold av forskriften § 2 (2). Riksantikvaren startet i 2011 et prøveprosjekt med delegering av midlertidig myndighet til regional kulturmiljøforvaltning i visse saker etter § 8 første, andre og fjerde ledd. Hensikten var å oppnå en effektivisering av disse dispensasjonssakene. Dette gjelder saker hvor det i forbindelse med registreringen blir påvist et svært lavt antall kulturminner av vanlig forekommende type, uten åpenbar kontekst. Det er regional kulturmiljømyndighet som håndterer sakene, uten at forvaltningsmuseene eller Riksantikvaren er involvert. Prosjektet ble evaluert i 2016 og fortsatte inntil den nye forskriften trådte i kraft fra 1. januar 2020. I og med overføringen av dispensasjonsmyndigheten til fylkeskommunene bortfalt prøveprosjektet, da denne myndigheten inngår i den generelle myndighetsoverføringen.

Bestemmelsen gir hjemmel til å *tillate* et konkret tiltak etter søknad. En slik tillatelse innebærer en dispensasjon fra den automatiske fredningen. En dispensasjon kan innebære hel eller delvis sletting eller utilbørlig skjemming av kulturminnet som følge av det omsøkte tiltaket. Paragrafen medfører imidlertid ikke adgang til å oppheve fredningen, bare til å dispensere fra den. Dispensasjonsmyndigheten omtales ofte som «frigivingsmyndigheten», et begrep som i denne sammenheng er misvisende. Dersom tiltaket ikke realiseres og/eller det senere planlegges et nytt inngripende tiltak, må det søkes på nytt.

Fylkeskommunen/Sametinget, jf. forskriften §§ 3 (2) og 4, eventuelt Riksantikvaren for de særlige utvalgte kulturminnene, jf. forskriften § 2 (2), skal *snarest mulig* ta stilling til søknaden, se for øvrig forvaltningsloven § 11, nærmere omtalt i pkt. 1.5.3. Hvor lang saksbehandlingstiden forventes å bli i den enkelte sak, kan være avhengig av sakens omfang, karakter og tilgjengelig saksbehandlingsskapasitet. At dispensasjonssaker totalt sett kan ta tid, har ofte sammenheng med korte befarings sesonger i store deler av landet. Saker som innkommer i vinterhalvåret, kan derfor bli liggende ubehandlet i noen måneder, da befaringer må foretas på frostfri mark. Dette skal tiltakshaver underrettes om innen en måned, i tråd med forvaltningsloven § 11. Skulle kulturmiljøforvaltningen forsømme seg – og endog glemme å besvare tiltakshavers melding – gir dette ikke tiltakshaver rett til å utføre tiltaket. Passivitet fra forvaltningen

kan imidlertid få betydning for i hvor stor grad tiltakshaver er å bebreide, hvis han uten svar etter en tid allikevel påbegynner tiltaket.

Melding om et planlagt tiltak som kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne, er å anse som en *søknad* om dispensasjon for tiltaket. Dispensasjonsmyndigheten avgjør om og i tilfelle på hvilken måte tiltaket kan iverksettes. I dette ligger at vedtaksmyndigheten kan nekte tiltaket eller gi tillatelse på vilkår. Se pkt. [3.7.5](#) for mer om hjemmel til å fastsette vilkår i tilknytning til vedtaket. Et eventuelt avslag på søknad om dispensasjon må være begrunnet ut fra at tiltaket er en handling som går inn under beskrivelsen i § 3.

Avgjørelsen etter første ledd er å anse som et *enkeltvedtak* i forvaltningslovens forstand. Dette til forskjell fra avgjørelse etter § 8 fjerde ledd. Om betydningen av at det foreligger et enkeltvedtak, se pkt. [1.5](#).

3.7.4 Nærmere om skjønnet i dispensasjonssaker

Dispensasjonsmyndighetens avgjørelse om å nekte tiltaket eller tillate det, eventuelt på vilkår, er undergitt et såkalt *fritt skjønn*, jf. RG 1991 s. 528 (se s. 532). Domstolene kan ikke overprøve skjønnet, med unntak av der det foreligger materielle, personelle eller prosessuelle kompetansemangler, f.eks. myndighetsmisbruk. Se pkt. [6.1.5 for mer om forvaltningens frie skjønn](#).

I skjønnsutøvelsen må dispensasjonsmyndigheten for det *første* ta stilling til om det registrerte eller mulige kulturminnet virkelig er et automatisk fredet kulturminne, og hvis det er nødvendig for vedtaket, bestemme dets nærmere avgrensning. Avgjørelsen her kan påklages til Riksantikvaren eller Klima- og miljødepartementet etter første ledd tredje punktum. Dette er avhengig av hvem som er myndighet i første instans.

Dispensasjonsmyndigheten må for det *andre* ta stilling til om tiltaket medfører inngrep eller utilbørlig skjemming av det automatisk fredet kulturminne på en måte som angitt i § 3 første ledd. Sikringssonen hører med til et automatisk fredet kulturminne, jf. kml. § 6. Også når det gjelder tiltak som er planlagt utenfor sikringssonen, må det vurderes om det er utilbørlig skjemmende, jf. kml. § 3. Se Sivilombudsmannens uttalelse av 5. januar 2001 omtalt under pkt. [3.3.3](#). Hvis dette ikke er tilfelle, er tiltaket lovlig, og følgelig blir det ikke spørsmål om å nekte dispensasjon. Tiltaket kan gjennomføres, da det ikke er i strid med kulturminne-

loven. Dette må tiltakshaver underrettes om, selv om det ikke treffes noe vedtak.

I flere saker har en sett at tiltakshaver har bestridt at det objektet som kulturmiljøforvaltningen har registrert, er et automatisk fredet kulturminne. Det var tilfelle i *Forsand-saken* (Gulating lagmannsretts dom av 18. mars 1996). Tiltalte søkte først om tillatelse til å pløye opp et felt hvor det var registrert både gravhauger og et større antall rydningsrøysere fra oldtiden. Før Arkeologisk museum i Stavanger hadde fått behandlet søknaden etter § 8 første ledd, trakk tiltakshaver søknaden, da han mente at rydningsrøysene stammet fra pløying på 1950-tallet. Museet tilskrev vedkommende om at hele feltet var forhistorisk, og at pløying ikke måtte finne sted, jf. § 8 første ledd andre punktum. Det het også i brevet at saken kunne klages inn for Riksantikvaren. I strid med vedtaket ble feltet, med unntak av tre gravhauger, pløyd og harvet opp. Lagmannsretten avgjorde til slutt at også rydningsrøysene var automatisk fredet. Men hadde den kommet til at det ikke kunne bevises, fordi røysene var borte og dermed ikke kunne undersøkes, ville antagelig et slikt vedtak likevel kunne strafferettslig håndheves som et forbud gitt i medhold av loven, jf. § 27. Når tiltakshaver bestred museets vedtak, skulle han i stedet ha klaget vedtaket inn for Riksantikvaren. Saken er også omtalt i pkt. [3.3.5](#), [3.4.2](#), [3.4.9](#), [3.6.1](#) og [7.13.8](#).

Er tiltaket i strid med kulturminneloven, må dispensasjonsmyndigheten for det *tredje* avgjøre om dispensasjon bør gis, eventuelt på hvilke vilkår. Skjønnet her beror på en helhetsvurdering, hvor flere forhold kan være relevante.

Lovens *formål* i § 1 gir retningslinjer for skjønnsutøvelsen. Hensynet til kulturminnets opplevelsesverdi i sitt opprinnelige miljø sammen med hensynet til bevaring av dets kulturhistoriske og vitenskapelige kildeverdi står sentralt.

Skjønnet må videre bygge på kulturmiljøforvaltningens *dispensasjonspraksis*. Vurderingen av om det skal gis dispensasjon, må være *forsvarlig*, dvs. at alle hensyn i saken må avveies nøye, uten at noen tillegges overdreven vekt. Skjønnet må ikke være vilkårlig. Tilfeldighetsavgjørelser tolereres ikke. Det kan ikke tas utenforliggende hensyn. Her vil bl. a. lovens formålsbestemmelse kunne gi holdepunkter for hvilke hensyn som er relevante, og hvilke som er utenforliggende. En avgjørelse må heller ikke innebære usaklig forskjellsbehandling. Ethvert automatisk fredet kulturminne er unikt. En tiltakshaver vil derved kunne nektes dispensasjon for et tilsvarende inngrep som en nabo er innvilget. En slik

forskjellsbehandling må imidlertid være saklig, og avgjørelsen må heller ikke være åpenbart urimelig.

Vurderingen av det automatisk fredete kulturminnets verneverdi skjer ifølge forvaltningspraksis etter følgende kriterier:

- kunnskaps- og opplevelsespotensiale
- historikk
- bevaring av helhet
- beliggenhet/topografiske forhold
- representativitet
- kulturminnets tilstand og bevaringsgrad
- sjeldenhet
- identitet/symbolverdi

Kulturminnets verneverdi lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt vil bli fastsatt etter disse momentene. Hva som anses som verdifullt, vil kunne endre seg noe over tid, avhengig av rådende forskningspolitikk og miljøpolitiske prioriteringer.

Verneverdien til et kulturminne må deretter veies opp mot de private og/eller samfunnsmessige interessene i saken. Tiltakets *art, størrelse og grad av inngrep* vil ofte være relevante forhold. På mange måter vil skjønnet her ha en rekke likhetspunkter med dispensasjonsskjønnet etter §§ 15 a, 19 tredje ledd og § 20 tredje ledd, og det vises derfor til behandlingen i pkt. 6.3.2. I hvilken grad vitenskapelig kildeverdi eller kulturminnets kulturhistoriske verdi kan sikres ved å stille særskilte *vilkår* – f.eks. utgraving på tiltakshavers regning – vil selvfølgelig også få betydning.

Klima- og miljødepartementet opphevet i 2014 Riksantikvarens vedtak om ikke å gi tillatelse etter § 8 første ledd til inngrep i en gravhaug for et tilbygg til våningshuset på en gård i *Flekkefjord*. Gravhaugen lå inneklemt mellom våningshuset og låven og utgjorde tunet på gården. Opprinnelig skal haugen ha vært 22 meter i diameter og 4–5 meter høy, og den skal ha vært benyttet som tingsted. Det var gjort omfattende inngrep som har endret haugens form og opplevelsen av den. Departementet la avgjørende vekt på at gravhaugen fremsto som dårlig bevart, og at den ikke hadde høy bevaringsverdi i forhold til betydningen av det omsøkte tiltaket. Det foreligger en svært streng praksis for å tillate inngrep i gravhauger, men denne saken var spesiell. At de mange tidligere inngrep ikke var gjort kjent for kulturmiljømyndighetene, kunne ikke dagens eier

lastes for. (Klageavgjørelse i brev av 11. juni 2014 fra Klima- og miljødepartementet i sak fra Flikka i Flekkefjord kommune.)

Klima- og miljødepartementet opprettholdt i 2016 Riksantikvarens vedtak om ikke å gi tillatelse etter § 8 første ledd til oppføring av en fritidsbolig i *Lyngdal*, som ville medføre utilbørlig skjemming av og fare for skade på et gravfelt fra jernalder. Gravfeltet var delvis godt bevart og plassert på en høyde, godt synlig i terrenget, og var allerede innebygget på tre sider. Departementet sluttet seg til direktoratets vurdering av at en innebygging av også den fjerde siden av gravfeltet ville medføre en overskridelse av tålegrensen, siden utsikten til og fra gravfeltet ville bli stengt. Kulturminnets opplevelsesverdi ville dermed bli sterkt redusert. Utbygging av en enkelt fritidsbolig ble ikke vurdert å representere et tiltak av stor samfunnsmessig betydning, samtidig som det konkret ble vurdert at alternative plasseringsmuligheter burde utredes nærmere. (Klageavgjørelse i brev av 4. mai 2016 fra Klima- og miljødepartementet i sak fra Lyngdal kommune.)

Klima- og miljødepartementet opprettholdt i 2017 Riksantikvarens vedtak om ikke å gi tillatelse etter § 8 første ledd til planering for tilbakeføring av et tidligere grustak til jordbruksformål (dyrking) i *Melhus*. Tiltaket ville være i konflikt med et gravfelt og bosettingsspor fra jernalder under pløyelaget. Hensynet til en mer rasjonell jordbruksdrift måtte her stå tilbake for hensynet til fortsatt bevaring av et stort utpløyet gravfelt av stor vitenskapelig verdi. (Klageavgjørelse i brev av 28. september 2017 fra Klima- og miljødepartementet i sak fra Melhus kommune.)

Klima- og miljødepartementet opprettholdt i 2018 Riksantikvarens vedtak om ikke å gi tillatelse etter § 8 første ledd til montering av klatrebolter for etablering av klatreruter i *Skjonghellaren*, et automatisk fredet kulturminne der det var gjort rike og sjeldne funn fra jernalder. Boltene ville medføre irreversibel fysisk skade på helleren. Den samfunnsmessige nytten av å etablere klatreruter nettopp her måtte stå tilbake for hensynet til en fortsatt bevaring av de betydelige vitenskapelige og opplevelsesmessige verdiene helleren representerte. Klatreklubben kunne etablere tilsvarende klatreruter andre steder i nærområdet. Selv om helleren på vedtakstidspunktet fremsto som nedtagget og slitt, ville det være mulig å reversere dette preget, mens en bolting av fjellveggen ville medføre uopprettelig skade. (Klageavgjørelse i brev av 16. februar 2018 fra Klima- og miljødepartementet i sak fra Giske kommune.)

3.7.5 Særlig om vilkår for dispensasjon

Vedkommende myndighet avgjør på hvilken måte tiltaket kan iverksettes. Bestemmelsen innebærer dermed hjemmel for vedtaksmyndigheten til å sette vilkår for en dispensasjon. Etter ordlyden dreier det seg om vilkår ved iverksetting av selve det omsøkte tiltaket. Det kan gjelde vilkår om lokalisering eller utforming av et tiltak (f.eks. byggverk eller grunnarbeid), arkeologisk utgraving for å sikre det vitenskapelige kildematerialet, tid på året for gjennomføring, materialvalg (f.eks. kalking i stedet for plastmaling på middelalderkirker i stein) mv.

Etter forvaltningsrettens ulovfestede vilkårs lære er det et minimumskrav at de vilkårene som pålegges, har saklig sammenheng med tillatelsen. Dette betyr i realiteten at vilkåret må være egnet til å fremme lovens formål på best mulig måte i relasjon til tillatelsen eller til å motvirke skadevirkningene som tillatelsen antas å medføre. Vilråene må videre ikke være urimelig tyngende, eller være egnet til å skaffe det offentlige økonomiske fordeler, se også pkt. [6.3.4](#).

I forbindelse med tillatelse til utbygging av en tomt innenfor middelalderbygrunnen i *Schultz gate* i Trondheim satte Riksantikvaren vilkår om en instrumentell overvåking av eventuelle forskyvninger i grunnen over en 10-årsperiode, med en kostnadsramme på 1,7 millioner kroner. Utbygger påklaget vedtaket, bl.a. ut fra at vilkåret lå utenfor lovens rammer med hensyn til omfang, saklighet og likebehandling. Miljøverndepartementet kom i 1997 til at vilkåret om overvåking var et hensiktsmessig og nødvendig tiltak for å sikre kildeverdien av kulturlagene i området. Det var dessuten mindre omfattende enn en utgraving. Departementet konkluderte med at vilkåret ikke var urimelig, og at det ikke var tatt utenforliggende hensyn. Det ble fra klager påstått at overvåkingen i realiteten var et forskningsprosjekt. Departementet la her vekt på at overvåking var en innarbeidet og anerkjent metode i arkeologisk sammenheng og nødvendig for å sikre den kunnskap som lå i kulturlagene. Om kostnadsrammen viste departementet til at det i enhver søknad om dispensasjon må vurderes på hvilken måte de automatisk fredete kulturminnene best kan ivaretas, bl.a. i tråd med lovens formål. Slike utgifter må innkalkuleres i ethvert byggeprosjekt (Miljøverndepartementets vedtak av 28. oktober 1997). Saken etablerte i 1997 en praksis for miljøovervåking som er fulgt opp i senere saker.

I forskriften § 9 fremgår det hvilken institusjon som skal gjennomføre arkeologiske utgravinger mv. for ulike type kulturminner. Ansvaret er delt med bakgrunn i den

erfaring og fagkompetanse institusjonene har. Universitetsmuseene skal gjennomføre utgraving på land av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn fra før 1537, med unntak av middelalderske byanlegg mv. Sjøfartsmuseene skal gjøre tilsvarende arbeid under vann av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn eldre enn 100 år og av skipsfunn yngre enn 1536 på land. NIKU skal grave ut middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter mv.

I vurderingen av hvilke vilkår som kan settes, må kulturminnelovens *formål* tillegges vesentlig vekt, jf. § 1 første og andre ledd. Ved dispensasjon fra automatisk fredning vil det variere om det blir stilt vilkår om arkeologisk utgraving, overvåking eller ingen av delene. I 2015 ble det stilt vilkår om arkeologisk utgraving eller overvåking i mindre enn 50 prosent av sakene. Da en utgraving normalt er avhengig av frostfri mark, vil en også kunne fastsette tid på året for når en utgraving skal skje, samt bestemme rekkefølgen for ulike deler av gjennomføringen av et tiltak, herunder anleggsperioden, dersom dette saklig kan begrunnes ut ifra hvordan utgravingen må skje.

Finner dispensasjonsmyndigheten at det er behov for ytterligere utgraving, med derav følgende kostnader for tiltakshaver, kan ikke dette pålegges uten videre. Dersom det nye vilkåret knyttes til en eksisterende dispensasjon, vil det kunne foreligge en omgjøring av det opprinnelige vedtaket, og vilkårene for dette må være til stede etter forvaltningsloven § 35.

Dispensasjonsvedtaket *tidsbegrensens* vanligvis. Dette er normalt tre år, eller tillatelsen relateres til tiltaket tidsramme. Det har tidligere vært flere eksempler på tiltak som først har blitt iverksatt 10–15 år etter at dispensasjonen ble gitt. I løpet av en så lang periode kan kulturmiljøforvaltningens vurderinger og vernepolitikk ha endret seg. Er tiltaket ikke gjennomført innen angitt frist i vedtaket, må det derfor søkes på nytt hvis en ønsker å gjennomføre prosjektet.

Se for øvrig Riksantikvarens veileder [Vilkårsfastsettelse i dispensasjonssaker](#) etter kulturminneloven § 8.

3.7.6 Første ledd tredje punktum – klage over dispensasjonsvedtak

Vedtaket etter § 8 første ledd kan påklages innen 6 uker til Riksantikvaren i de tilfeller fylkeskommunen eller Sametinget er dispensasjonsmyndighet, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (2) og 4 og til Klima- og miljødeparte-

mentet i de tilfeller Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet, jf. forskriften § 2(2). Det som kan påklages, er avgjørelsen om at det er et automatisk fredet kulturminne som blir berørt, selve dispensasjonsspørsmålet og eventuelle vilkår i tilknytning til dette. Når det gjelder vedtak om kostnader for utgravning eller overvåking, som pålegges tiltakshaveren i medhold av kml. § 10, er det Riksantikvaren som er myndighet i alle saker, jf. forskriften § 2 (1). Klima- og miljødepartementet er klageinstans.

Fornminneloven av 1951 hadde samme klagefrist. Selv om forvaltningsloven i 1967 innførte en alminnelig regel om 3 ukers klagefrist, var det hensiktsmessig å opprettholde den særlige fristen i kulturminneloven for dispensasjonssaker.

Om klage og hvem som har klagerett generelt, se ellers pkt. [1.5.5](#). Når det gjelder klage på dispensasjon gjennom arealdisponeringsplan, jf. § 8 fjerde ledd, se pkt. [3.7.14](#).

3.7.7 Andre ledd første punktum – stanse- og meldeplikt under arbeid

Etter andre ledd første punktum har tiltakshaver stanse- og meldeplikt når det viser seg først, *mens arbeidet er i gang, at det kan virke inn på en måte som er nevnt i § 3 første ledd*. Plikten oppstår når en avdekker automatisk fredete kulturminner som en på forhånd ikke visste om, eller når en finner at tiltaket likevel virker inn på kjente automatisk fredete kulturminner, på en måte som nevnt i § 3. Bestemmelsen gjelder i utgangspunktet helt generelt, både der det er fattet vedtak etter § 8 første ledd, og der det er dispensert gjennom arealplan i medhold av § 8 fjerde ledd. Stanse- og meldeplikten kommer imidlertid oftest til anvendelse der tiltakshaver ikke har søkt om dispensasjon i medhold av kml. § 8, og det oppdages automatisk fredete kulturminner under gravearbeidet. Poenget er at *ikke* kjente kulturminner beholder sitt vern, selv om det er gitt dispensasjon til gjennomføring av tiltaket.

Stanse- og meldeplikten er ikke begrenset til de tilfeller hvor tiltakshaver eller en av hans arbeidere positivt oppdager et ukjent automatisk fredet kulturminne. Ansvar pålegges også når det er mulighet for at et automatisk fredet kulturminne kan bli berørt, jf. uttrykket *kan virke inn*. Finner noen anleggsarbeidere under graving noe som kan være et slikt kulturminne inntreffer plikten, jf. formuleringen *viser det seg*. Etter som skyld-

kravet i loven er uaktsomhet, jf. § 27, kan stanse- og meldeplikten i prinsippet håndheves strafferettslig, f.eks. der vedkommende burde ha oppdaget at en gravmaskin har avdekket en fredet hustuft.

Plikten er ikke begrenset til tiltakshaver personlig. Ansvar er *generelt* og vil også gjelde f.eks. en ansatt gravemaskinfører eller en innleid underentreprenør. Har imidlertid en underordnet eller innleid arbeider stanset arbeidet og gitt underretning om det mulige funnet til tiltakshaver/byggherre og/eller ansvarshavende leder på stedet, går ansvaret over på denne/disse.

Oppdages et ukjent kulturminne før arbeidet er i gang, må saken avklares etter § 8 første ledd.

Arbeidet skal stanses *i den utstrekning det kan berøre kulturminnet*. Tiltakshaver må deretter avvente vedtaksmyndighetens avgjørelse etter andre ledd andre punktum. I de tilfeller hvor det er kulturmiljømyndighetene som oppdager kulturminnet under tiltakshavers arbeid, må de straks gjøre tiltakshaver og hans eventuelle entreprenør oppmerksomme på forholdet og kreve at arbeidet stanses. Hvis en tiltakshaver ikke vil stanse arbeidet, til tross for at det er avdekket automatisk fredete kulturminner som kan bli berørt, bør forholdet, umiddelbart varsles til nærmeste politimyndighet med anmodning om å gripe inn. Hvis arbeidet fortsetter, kan det både være et brudd på § 3 første ledd og på § 8 andre ledd første punktum.

Det er *fylkeskommunen/Sametinget* som ifølge ansvarsforskriften §§ 3 og 4 er vedkommende myndighet til å motta melding etter § 8 andre ledd første punktum, jf. første ledd første punktum. Den regionale kulturmiljøforvaltningen er ifølge forskriften §§ 3 (2) og 4 rette myndighet til å avgjøre saken, i den grad det ikke gjelder kulturminner som Riksantikvaren har forvaltningsansvaret for, jf. forskriften § 2 (2). Mange vil ikke kjenne til ansvarsfordelingen i kulturmiljøforvaltningen, og meldinger vil nok i en viss grad fortsatt gå til universitetsmuseene. I slike tilfeller må museene sende gjenpart eller melding til fylkeskommunen/Sametinget som rette myndighet.

3.7.8 Andre ledd andre punktum – dispensasjonsmyndigheten avgjør om arbeidet kan fortsette

Fylkeskommunen/Sametinget/Riksantikvaren må avgjøre saken *snarest mulig – og senest innen 3 uker fra det tidspunkt meldingen er kommet fram til vedkommende myndighet – om arbeidet kan fortsette og vilkårene for*

det, jf. andre ledd andre punktum. Se Justisdepartementets [forskrift til forvaltningsloven 15. desember 2006 nr. 1456](#) for mer om beregning av saksbehandlingsfristen.

I denne type saker, hvor stans i arbeidet vil forskyve det planlagte tiltak tidsmessig, er det viktig at videre gravetillatelse forberedes og avgjøres snarest mulig. Da det ofte vil være foretatt investeringer og leie av maskiner samtidig som arbeidsfolk vil være tilstede på arbeidsplassen, kan faren for økonomisk tap være stor. Et tiltak som blir forsinket på denne måten, vil kunne medføre store økonomiske konsekvenser for tiltakshaver, avbestillinger, prisforhøyelser, reforhandlinger av avtaler mv.

Dersom myndigheten ikke overholder tidsfristen, gir imidlertid ikke dette rett til å gjennomføre tiltaket. En fristoverskridelse dispenserer ikke fra den automatiske fredningen. Entreprenøren kan i slike tilfeller antakelig kreve erstatning etter alminnelige erstatningsrettslige prinsipper. Spørsmålet ble berørt av Fornminnelovkomiteen av 1970, se vedlegg til [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 56.

I saker hvor det skulle vært søkt om dispensasjon etter § 8 første ledd, og det kommer for dagen automatisk fredete kulturminner mens gravearbeidet pågår, er forvaltningen *ikke* bundet av treukersfristen i andre ledd. Her er det snakk om ulovlig graving. Det må avklares hvorvidt tiltakshaver ønsker å gå videre med saken og i tilfelle søke om dispensasjon etter første ledd. I motsatt fall kan det være aktuelt for kulturmiljømyndighetene å få tiltaket fjernet eller rettet i medhold av § 8 tredje ledd.

Når det foreligger *særlige grunner*, kan treukersfristen forlenges. Slik forlengelse kan f.eks. være aktuelt der saken ikke har blitt tilstrekkelig opplyst innen utgangen av fristen, jf. forvaltningsloven § 17.

Vedtaket etter § 8 andre ledd kan påklages til Riksantikvaren, eller til departementet i de tilfeller Riksantikvaren er dispensasjonsmyndighet. Klagefristen er 6 uker, jf. andre ledd siste punktum.

3.7.9 Tredje ledd – ulovlige oppførte byggverk, anlegg mv.

Bestemmelsen gjelder der bygg, anlegg mv. er oppført eller påbegynt i strid med § 8. Den kom inn i kulturminneloven i 1978 etter forslag fra Justisdepartementet og de arkeologiske museer, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 29. Regelen har likhetspunkter med endringspålegg etter § 16 for vedtaksfredete bygninger og anlegg. Se også § 4

fjerde ledd, som gir § 16 anvendelse for automatisk fredete byggverk så langt den passer.

Første ledd inneholder krav om meldeplikt dersom en planlegger å sette i gang tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner. Dersom bygg, anlegg mv. er oppført eller påbegynt uten at meldeplikten er overholdt, kan dispensasjonsmyndigheten, fylkeskommunen/Sametinget eventuelt Riksantikvaren, fatte vedtak etter tredje ledd og kreve tiltaket *fjernet eller rettet*. Slikt krav om endring er ikke bare begrenset til ulovlige tiltak som oppføring av bygninger og anlegg, jf. tillegget mv. Ethvert tiltak som er oppført eller påbegynt i strid med ordlyden i § 3, kan resultere i endringspålegg. Utgiftene kan kreves dekket med hjemmel i § 10 første ledd.

Hovedregelen er at et rettevedtak etter § 8 tredje ledd kommer til anvendelse hvor det er ønskelig å restaurere eller rekonstruere et ulovlig skadet automatisk fredet kulturminne. I noen tilfeller kan kulturminnet være så ødelagt at det heller blir tale om å sikre og dokumentere kulturminnet. Utgiftene som påløper til dette arbeidet, må kunne pålegges vedkommende som er ansvarlig for det ulovlige inngrepet, jf. kml. § 10.

Alstadhaug middelalderkirke ble på 1990-tallet innvending malt med plastmaling (i stedet for kalk) uten at menigheten eller kommunen på forhånd hadde innhentet tillatelse etter § 8 første ledd fra Riksantikvaren som rette myndighet. Selv om plastmalingen ble påført på en del av kirken som isolert sett ikke er fra middelalderen, var hele kirken definert av Riksantikvaren som middelalderkirke. Riksantikvaren anså at den ulovlige påførte malingen var et tiltak som falt inn under ordlyden i § 8 tredje ledd om bygg, anlegg mv., og fattet vedtak om fjerning av denne. Vedtaket ble påklaget til Miljøverndepartementet, som var enig i at kulturminner må forvaltes som en helhet, dersom det skal være mulig å ta vare på de verdiene som kulturminnet faktisk representerer. Hele kirken ble derfor ansett som middelalderkirke. Departementet var enig i at den påførte plastmalingen kunne medføre skader i muren, slik at vedtaket etter § 8 tredje ledd ble opprettholdt. (Miljøverndepartementets brev av 15. mars 1997.)

Riksantikvaren ga i 1990 pålegg om retting etter § 8 tredje ledd etter et ulovlig inngrep i et gravfelt ved *Bringsvær* i Grimstad. Av et gravfelt på ti gravhauger ble fire hauger helt og tre hauger delvis fjernet i forbindelse med drift av et grustak. Da de tre skadete haugene stadig raste ut, var det nødvendig å sikre haugene mot ytterligere ødeleggelse og få landskapet rundt haugene reparert. De gjenværende haugene lå med en

opptil 10 meter høy skjæring tvers gjennom feltet, slik at de ut fra et arkeologisk, kulturhistorisk og estetisk synspunkt var så ødelagt at deres verdi som kulturminne var minimal. Med en gjenoppbygging av landskapet ville ødeleggelsene virke langt mindre forstyrrende på de gjenværende haugene, fordi en da fortsatt ville kunne se hvorledes området opprinnelig hadde sett ut. Området ble rettet av tiltakshaver innen angitt frist, for hans regning. (Riksantikvarens vedtak av 8. november 1990.)

Riksantikvaren påla i 2015 retting etter § 8 tredje ledd etter at det ble konstatert ulovlig deponering av en større mengde masse, i form av pukkk, stein og jernbanesviller, på et automatisk fredet gravfelt i *Bodø*. Gravfeltet var også tidligere blitt sterkt skadet ved ulovlige inngrep. Pålegget om retting inneholdt krav om dokumentasjon og sikring av arkeologisk kilde-materiale, samt tilbakeføring av området til tilstanden det var i før det ulovlige arbeidet ble gjennomført, under overvåking av fylkeskommunens arkeolog. Alt bekostet av tiltakshaver og gjennomført innen en nærmere angitt frist. (Riksantikvarens vedtak av 3. november 2015.)

Riksantikvaren påla retting i 2017 etter § 8 tredje ledd etter at det ulovlig var fjernet greiner og annen vegetasjon fra en eksisterende sti, samt påført steinmasser på den samme stien, for å få bedre tilgang til tre naust på *Hogstad* i Sola kommune. Arbeidet hadde medført skader på automatisk fredete tufter etter naust fra førreformatorisk tid. Pålegget om retting inneholdt krav om tilbakeføring av området gjennom fjerning av masser påført kulturminnet, samt dokumentasjon og oppretting av skade. Tiltakshaver kunne selv utføre rettetarbeidet under overvåking av Arkeologisk museum. Alt ble bekostet av tiltakshaver og gjennomført innen en nærmere angitt frist. Det ble tatt forbehold om at det etter fjerning av ulovlige påførte masser ville bli vurdert om det var behov for et supplerende rettevedtak. (Riksantikvarens vedtak av 14. februar 2017.)

Riksantikvaren påla i 2018 retting etter § 8 tredje ledd etter stansede ulovlige inngrep i form av gravearbeider i en kjeller innenfor avgrensningen av den automatisk fredete middelalderbyen *Tønsberg*. Det ble konstatert at de ulovlig utførte gravearbeidene hadde medført skade på middelalderske graver og kulturlag. Menneskebein var godt synlig i de oppgravde massene. Observasjoner ved befaring tilsa at det også tidligere var foretatt ulovlige gravearbeider i den aktuelle kjelleren. Pga. fare for utrasing ble midlertidige sikringstiltak gjennomført umiddelbart. Pålegget om retting inneholdt flere elementer: 1) Dokumentasjon av skadde graver, kulturlag og strukturer. 2) Utgraving av delvis ødelagt grav. 3) Dokumentasjon av kultur-

lagenes bevaringstilstand i henhold til norsk standard. 4) Sikring av gjenværende graver og kulturlag. Alt ble bekostet av tiltakshaver og gjennomført snarest mulig. (Riksantikvarens vedtak av 21. august 2018.)

Et pålegg som ikke følges, kan innebære et *straffbart forhold*, jf. § 27. Hvis tiltakshaver ikke vil respektere vedtaket innen fristen, kan antakelig kulturmiljøforvaltningen selv iverksette retting på tiltakshavers bekostning etter § 11 første ledd bokstav a, jf. § 10 første ledd første punktum. I slike saker bør en vurdere om overordnet myndighet skal kontaktes. Motsetter grunneier seg rettingen fysisk, bør kravet oversendes tingretten med krav om midlertidig forføyning etter [lov 17. juni 2005 nr. 90 om mekling og rettergang i sivile tvister](#) (tvisteloven) kap. 34. Kostnadene må imidlertid inndrives i forbindelse med ordinært søksmål, hvis ikke grunneier betaler dette frivillig. Dersom tiltakshaver ikke har fulgt pålegg etter tredje ledd, kan både krav om retting og erstatning for utgiftene tas med i straffesaken, se pkt. [7.13.12](#).

Har skade oppstått, kan det i stedet for pålegg etter tredje ledd være en alternativ løsning at dispensasjonsmyndigheten kommer frem til en *avtale* med tiltakshaver. I flere saker er det vurdert at tiltakshaver kan forestå pålagte rettetarbeider selv, under arkeologisk overvåking. Slike praktiske løsninger kan gi betydelige innsparinger for tiltakshaver.

Som en følge av ulovlig inngrep i et automatisk fredet kulturminne kan det være påkrevet å sikre og dokumentere kulturminnet umiddelbart, før en får tatt stilling til realitetene i saken og eventuelt behandlet en søknad om dispensasjon. Riksantikvaren har i en konkret sak om ulovlig graving ved *Bakke gård* i Trondheim fattet vedtak med hjemmel i § 10 om at tiltakshaver må bekoste slik dokumentasjon av kulturminnet. (Riksantikvarens vedtak av 4. november 1998.)

Se for øvrig Riksantikvarens veileder [Ulovlig igangsatte tiltak og arkeologiske kulturminner, jf. kulturminneloven § 8 tredje ledd](#).

3.7.10 Fjerde ledd første punktum – dispensasjon gjennom reguleringsplan

[Plan- og bygningsloven](#) (pbl.) skal samordne statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, jf. pbl. § 1-1 andre ledd. Ved planlegging etter loven gjelder hovedprinsip-

pene om åpenhet, forutsigbarhet og medvirkning for alle berørte interesser og myndigheter, jf. pbl. § 1-1 fjerde ledd.

Kommunen skal som planmyndighet så tidlig som mulig søke samarbeid med berørte fagmyndigheter, som skal inviteres til å gi innspill og medvirke tidlig i prosessen. Den gjensidige samarbeidsplikten er nødvendig for å kunne oppnå tidlig avklaring og redusere konfliktnivået. En forutsetning om samarbeid er uttrykt i kml. §§ 8 fjerde ledd og 9.

Hovedregelen etter § 8 fjerde ledd er at forholdet til automatisk fredete kulturminner forutsettes avklart gjennom behandling av planen. Fjerde ledd er en særskilt rettsvirkningsbestemmelse som relaterer seg til de nærmere angitte arealplaner. Bestemmelsen er et unntak fra første ledd om særskilt dispensasjon for tiltak som berører automatisk fredete kulturminner.

Unntaket gjelder i forbindelse med *bygge- og anleggstiltak* som er i samsvar med *reguleringsplan* vedtatt etter kulturminnelovens ikrafttreden (15. februar 1979). Tilsvarende gjelder for områder som i kommuneplanens arealdel er utlagt til bebyggelse og anlegg, og der kulturmiljøforvaltningen har sagt seg enig i arealbruken. Se pkt. [3.7.13](#) for mer om tidligere planer.

Det forhold at reguleringsplaner får rettsvirkning for automatisk fredete kulturminner, har nær sammenheng med bestemmelsen i § 9 tredje ledd om plikt for tiltakshaver til å få undersøkt om planens arealbruk vil virke inn på automatisk fredete kulturminner. Bestemmelsen i § 8 fjerde ledd forutsetter derved et samarbeid mellom planmyndighet og kulturminnemyndighet ved utarbeiding av reguleringsplaner, jf. § 9 tredje ledd. Kommunen skal oversende planforslag til *fylkeskommunen/Sametinget* som regional kulturminnemyndighet.

Der et tiltak tillates gjennom arealplan, er det en forutsetning at kulturmiljøforvaltningen har *avklart dette* i planprosessen, se bl.a. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 29 og [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) s. 36. Dette forutsetter et godt samarbeid mellom plan- og kulturminnemyndighet.

Den avklaringen som forutsettes i fjerde ledd, vil normalt foreligge der fylkeskommunen/Sametinget gjennom arkivundersøkelser og/eller befaringsregistrering må kunne forventes å kjenne til de automatisk fredete kulturminnenes eksistens. At kulturmiljøforvaltningen ved passivitet eller ved en feil overser automatisk fredete kulturminner i planområdet, kan i visse situasjoner få følger for kulturminnenes vernestatus.

Kommunen vil imidlertid også ha et selvstendig ansvar for at forholdet til automatisk fredete kulturminner blir avklart i planprosessen. Dette gjelder spesielt for kulturminner som er kjente og registrerte, f.eks. registrert i kulturminnebasen Askeladden. Spørsmålet blir særlig aktualisert der fylkeskommunene ikke har foretatt befarings i området, og ikke har gitt merknader til planen. Kommunen kan få et selvstendig ansvar for undersøkelsesplikten etter § 9, dersom automatisk fredete kulturminner senere oppdages i planområdet. To saker illustrerer problemstillingen:

Riksantikvaren har i en konkret sak uttalt seg om konsekvensen av at hensynet til automatisk fredete kulturminner ikke blir forsvarlig ivaretatt i planprosessen. Fylkeskommunen hadde unnlatt å foreta befarings/registrering og viste utelukkende til meldeplikten i § 8 andre ledd. Området inneholdt en kullgrop som lett ville ha blitt oppdaget ved befarings.

Riksantikvaren bemerket innledningsvis at fylkeskommunen ut fra faglige vurderinger må gjennomføre befarings/registrering for å kartlegge automatisk fredete kulturminner i planområdet. Begrenses arbeidet til bare arkivundersøkelser, og det etter planvedtaket oppdages kulturminner, oppstår problemstillingen om det var dispensert fra fredningen eller ikke. Dersom kulturminnet vanskelig kunne vært oppdaget ved arkivundersøkelser eller befarings, tilsa det at det ikke forelå en dispensasjon etter fjerde ledd. Da kom i stedet reglene om stansing og meldeplikt i § 8 andre ledd inn, dersom kulturminnet oppdages først etter at arbeidene er igangsatt.

Den aktuelle kullgropen var i konflikt med tiltak i samsvar med vedtatt reguleringsplan, og gropen var lett synlig i terrenget. Innen kommunen var det en rekke kullgrop-felt, og opplysninger om dette fantes i fylkeskommunens arkiv. Når fylkeskommunen hadde unnlatt å ta hensyn til kullgropen i planprosessen, måtte det sies å foreligge dispensasjon etter § 8 fjerde ledd. (Riksantikvarens brev av 7. september 1998.)

Kommunens ansvar etter § 9 og virkning av reguleringsplan kom også opp i forbindelse med en klagesak innenfor middelalderbygrunnen i *Trondheim*. Riksantikvaren ga tillatelse til utbygging etter § 8 første ledd med vilkår om geokjemisk overvåking av grunnen i 10 år. Utbygger påklaget vedtaket til Miljøverndepartementet, hvor han anførte at utbyggingen var i samsvar med reguleringsplanen for *Midtbyen Trondheim* (stadfestet av det daværende Miljøverndepartementet 28. august 1981). Da reguleringsplanen var på høring på slutten av 1970-tallet, uttalte Riksantikvaren seg utelukkende til bygningsmassen og ikke til den automatisk fredete bygrunnen. Dette var

ikke i tråd med den praksis som var etablert for å sikre en avklaring mellom kulturminneloven og plan- og bygningslovens bestemmelser. Departementet la imidlertid ikke avgjørende vekt på dette. Da kommunen hadde kunnskap om at det aktuelle området var middelaldergrunn, hadde den som tiltakshaver etter kulturminneloven § 9 ansvar for å påse at forholdet til automatisk fredete kulturminner ble avklart i planprosessen. Når dette forholdet ikke var omtalt i Riksantikvarens uttalelse, mente departementet at kommunen burde ha tatt dette opp med Riksantikvaren. Departementet kom derfor til at undersøkelsesplikten i § 9 ikke var oppfylt forut for reguleringsvedtaket, og deretter at reguleringsplanen ikke hadde rettsvirkning for de automatisk fredete kulturminnene. Det var derfor hjemmel til å fatte vedtak etter § 8 første ledd. (Miljøverndepartementets vedtak av 28. oktober 1997.)

Rettssituasjonen kan oppsummeres slik: Kan fylkeskommunen/Sametinget klandres for å ikke ha kommet med merknader til planen, vil planen kunne overkjøre hensynet til automatisk fredete kulturminner uten noen særskilt plikt for kommunen til å foreta egne undersøkelser. Der kommunen er klar over at planen vil komme i konflikt med automatisk fredete kulturminner, vil den kunne få en selvstendig plikt til å kontakte kulturmiljøforvaltningen. Forsømmer kommunen seg her, vil planen måtte vike/ikke få rettsvirkning for de automatisk fredete kulturminnene.

Berører planforslaget automatisk fredete kulturminner, anses selve planforslaget som en «søknad» om dispensasjon fra fredningen. Det skal derfor ikke utformes noen egen søknad om dispensasjon etter § 8 første ledd i slike tilfeller. Der kulturmiljøforvaltningen vet at en arealplan er under utarbeidelse, eller at det allerede er en planprosess i gang, bør ikke enkeltsøknader om dispensasjon, verken fra kommunen eller privatpersoner/foretak, behandles, av hensyn til den helhetlige planleggingen. Situasjonen kan unntaksvis forholde seg annerledes dersom kulturmiljøforvaltningen har en helt klar oppfatning om at dispensasjon uansett ikke skal innvilges.

Fylkeskommunen/Sametinget kan gjennom sin *uttalelse* til planen *fremme innsigelse* direkte overfor kommunen der den foreslåtte arealbruken truer automatisk fredete kulturminner. Innsigelser har som virkning at kommunestyrets egengodkjenningskompetanse oppheves.

Dersom et planforslag er i konflikt med automatisk fredete kulturminner, og fylkeskommunen/Sametinget

ikke fremmer innsigelser, skal det avgis en planuttalelse til kommunen, hvor planforslaget aksepteres, normalt med krav om at det innarbeides vilkår i planbestemmelsene om f.eks. lokalisering og utforming av tiltak, krav om arkeologisk overvåking ved gjennomføring av tiltak eller at det skal foretas en arkeologisk gransking/utgraving før tiltak realiseres. Kommunens planvedtak utgjør det formelle dispensasjonsvedtaket, og eventuelle dispensasjonsvilkår må derfor kreves inntatt i planbestemmelsene.

Det hender at kulturminneansvarlig avdeling i fylkeskommunen/Sametinget anser at innsigelse må fremmes grunnet et planforslags konflikt med automatisk fredete kulturminner, men at forslaget om innsigelse stoppes på administrativt eller politisk nivå i fylkeskommunen/Sametinget. I så fall skal innsigelsessaken oversendes til Riksantikvaren, som har en selvstendig innsigelsesrett der nasjonale interesser berøres, herunder i alle saker om automatisk fredete kulturminner. Dette følger av ansvarsforskriften § 7 (3). Reises innsigelse, vil Riksantikvaren overta hele plansaken på vegne av kulturmiljøforvaltningen.

Dersom fylkeskommunen/Sametinget uttaler seg til planforslaget og aksepterer dette før Riksantikvaren har ferdigbehandlet sin innsigelse, må det overfor kommunen presiseres at fylkeskommunen gir uttalelse bare som regional planmyndighet, og ikke som kulturmiljømyndighet. Dersom fylkeskommunen likevel uttaler seg som kulturmiljømyndighet, mens Riksantikvaren er underrettet, vil Riksantikvaren ikke være avskåret fra å fremme innsigelse. Innenfor en sektor er det normalt bare ett fagorgan som kan reise innsigelse på sektorens fagområde. I slike tilfeller må kommunen avvente Riksantikvarens endelige vurdering. Dersom det er overlappende myndigheter til å fremme innsigelse, bør det tas kontakt mellom fagorganene. Dette er av avgjørende betydning for at systemet skal virke. Det er viktig å ha en entydig og ryddig behandling når det gjelder begrensninger i kommunenes egengodkjenningskompetanse, jf. [rundskriv H-2/14](#) om *Retningslinjer for bruk av innsigelse i plansaker etter plan- og bygningsloven* s. 7 (rundskrivet erstattet det tidligere rundskrivet T-5/95). Her fremkommer det klart i pkt. 2.2.1 at Riksantikvaren kan fremme innsigelse der nasjonale interesser er truet, men der fylkeskommunen og Sametinget vil akseptere planen. Ansvarsforskriften § 7 (1) fastslår også gjensidig underrettningsplikt mellom bl.a. fylkeskommunene og Riksantikvaren i saker som er av gjensidig interesse.

To gutter på 17 og 18 år oppdaget en gravhaug i et anleggsområde utenfor *Fredrikstad*. Under anleggsarbeidet ble det funnet flere oldsaker, noe som fikk store oppslag i lokalpressen. Inspirert av dette gravde guttene et stort hull ned i toppen på gravhaugen for å lete etter vikingskatter. Forholdet ble oppdaget, og det ble reist straffesak mot guttene etter § 3 første ledd, jf. § 27. Forsvarerne hevdet både for byretten og for lagmannsretten at gravhaugen var frigitt gjennom planprosess. Til tross for at haugen var kjent og avmerket på ØK, ble den oversett av Oldsaksamlingen da museet uttalte seg til planen. Byggherren oppdaget imidlertid haugen og markerte den som gravhaug i bebyggelsesplanen som noe som skulle tas vare på. Både byretten og lagmannsretten avviste at gravhaugen var frigitt, og guttene ble dømt for å ha skadet en fredet gravhaug (Borgarting lagmannsretts dom av 7. oktober 1996). (Foto: tidl. Fredrikstad politidistrikt)

Problemet oppstår der fylkeskommunen til tross for varslingsplikt ikke underretter Riksantikvaren. Det fremkommer klart av forskriften § 7 (3) andre punktum at Riksantikvaren likevel kan overta saker etter kulturminneloven, uavhengig av varsel, og innsigelsesmyndigheten er ut fra rundskrivet heller ikke begrenset til varsel. Dette forutsetter i realiteten at Riksantikvaren på annet vis får kunnskap om planforslaget.

Skulle kommunen vedta planen, uten at Riksantikvaren har fått kunnskap om den, og den er i strid med nasjonale kulturminneinteresser, kan planen påklages til fylkesmannen etter pbl. § 1-9 tredje ledd, jf. § 12-12 tredje ledd. Forutsetningen er selvsagt at direktoratet

ikke har fått anledning til å fremme innsigelse. Slik saksbehandlingsfeil vil normalt medføre at planvedtaket oppheves, se nærmere pkt. 3.7.14.

Dersom det ikke gis dispensasjon fra den automatiske fredning, bør automatisk fredete kulturminner reguleres til *hensynssone* iht. pbl. § 12-6 jf. § 11-8 tredje ledd bokstav d første punktum.

Dispensasjon for automatisk fredete kulturminner i arealplansaker avviker fra dispensasjon etter særskilt søknad etter § 8 første ledd. Tillates dispensasjon gjennom behandling av plan, fattes det ikke vedtak etter kulturminneloven. Dette har sammenheng med at dispensasjonssaken følger saksbehandlingsreglene i plan- og bygningsloven og ikke kulturminneloven. Dispensasjon skjer formelt gjennom kommunens planvedtak, og det er først på dette tidspunktet rettigheter og plikter oppstår for den enkelte.

Det må understrekes at en reguleringsplan *ikke* opphever den automatiske fredningen. Reguleringsplanen dispenserer fra fredningen så langt planen rekker. Dette innebærer at tiltak som er i samsvar med planen, vil kunne gjennomføres, mens tiltak ut over hva planen regulerer, eventuelt vil måtte kreve dispensasjon etter § 8 første ledd.

Fylkeskommunen/Sametinget må sørge for at eventuelle vilkår i tilknytning til dispensasjonen blir tatt inn i *reguleringsbestemmelsene*. Slike vilkår gis med hjemmel i pbl. § 12-7 nr. 6 og 12 om reguleringsbestemmelser, og ikke med hjemmel i kml. § 8 første ledd. Reguleringsbestemmelsene må ligge innenfor plan- og bygningslovens ramme.

Etter pbl. § 12-7 kan det bl.a. gis reguleringsbestemmelser om *utforming* og om *bruk* av arealer og bygninger. Der et konkret tiltak i en reguleringsplan kommer i konflikt med et automatisk fredet kulturminne, og kulturmiljøforvaltningen ikke vil fremme innsigelse, vil det ofte være nødvendig å stille krav i reguleringsbestemmelsene for å sikre at kulturminneinteressene ivaretas ved iverksettelse av planen. Aksepterer kulturmiljøforvaltningen et tiltak til tross for at det utilbørlig skjemmer en middelalderbygning, må det nedfelles i reguleringsbestemmelsene, enten slik at bygge- og anleggstiltak må utføres på en nærmere angitt måte, eller at utformingen på forhånd må godkjennes av kulturmiljømyndighetene. Også vilkår om arkeologisk gransking/utgraving må nedfelles i reguleringsbestemmelsene. Fordi gjennomføringen av et tiltak i plansammenheng kan ligge langt frem i tid, må det fremgå av reguleringsbestemmelsene at både omfang og kostnader for utgravingen vil bli fastsatt senere. Det

bør samtidig presiseres at en forutsetning for dispensasjon er at kulturmiljømyndighetene kontaktes i god tid før tiltaket realiseres, slik at de forutsetninger som ligger nedfelt i § 8 første ledd, kan oppfylles. En kan derimot normalt ikke ta inn krav om oppfyllelse av undersøkelsesplikten i § 9 i reguleringsbestemmelsene, fordi denne plikten skal være oppfylt før vedtakelse av planen. Andre aktuelle reguleringsbestemmelser kan være knyttet til bevaring av vegetasjon i eller tilbakeføring av landskapet i utbyggingsområdet eller ferdselsrestriksjoner.

Dispensasjon i medhold av plan gjelder kun tiltakshaver, ikke andre.

(17 – 178209TVI-JARE, Jæren tingretts dom av 21. november 2018.) Saken gjaldt krav om erstatning etter skadeerstatningsloven § 2-1 for utgifter til arkeologiske utgravinger på grunn av påstått ugyldige forvaltningsvedtak fra Klima- og miljødepartementet. Spørsmålet i saken var om det ble gitt dispensasjon etter kml. § 8 fjerde ledd til å gjøre inngrep i automatisk fredete kulturminner på vilkår om arkeologiske utgravinger, da reguleringsplan for *Øvre Øksnevad* ble vedtatt i 1984. Dersom slike vilkår ikke ble stilt, var det spørsmål om departementet handlet uaktsomt da vilkår om utgraving likevel ble innfortolket i reguleringsplanen, med den følge at tiltakshaver ble pålagt å dekke kostnader til arkeologiske utgravinger med 15 millioner kroner. I sine vedtak fra 2012 og 2013 la departementet til grunn at reguleringsplanen ikke hadde vilkår om arkeologiske utgravninger for tiltakshavers kostnad. Men departementet har ut fra andre tolkningsfaktorer kommet til at kulturmiljømyndighetenes klare og entydige opptreden gjennom lang tid innebar «slik konkludent atferd som får samme rettsvirkning som om rette myndigheter gjennom uttalelser til planen har sagt seg enig i arealbruken med vilkår om utgravinger, nedfelt som bestemmelser i reguleringsplanen». Departementet la også vekt på at tiltakshaver hadde innrettet seg ut fra at dispensasjon var gitt.

Retten viste til at Arkeologisk Museum satte vilkår i samsvar med § 10 om at tiltakshaveren måtte bære kostnadene til arkeologiske utgravninger, slik også departementet kom til i sine vedtak. Retten kom til at departementet sine vedtak var gyldige, og at det ikke var grunnlag for erstatningsansvar etter skadeerstatningsloven § 2-1. Konkludent atferd gjennom langvarig og entydig kontakt mellom kulturmiljømyndighetene og tiltakshaver «reparerte» således manglende vilkårsfastsettelse gjennom planbestemmelsene.

Der vilkår om arkeologisk utgraving er tatt inn i reguleringsbestemmelsene, vil Riksantikvaren fastsette omfang og kostnader for dette arbeidet i ettertid, dvs. etter

reguleringsplanvedtaket, men før realisering av planen. Denne avgjørelsen fattes som et enkeltvedtak med hjemmel i reguleringsbestemmelsene og kml. § 10. Vedtaket kan påklages til Klima- og miljødepartementet.

Store arealinngrep vil med få unntak være undergitt en grundig planbehandling, ofte med krav om en forutgående konsekvensutredning, jf. pbl. § 4-2. En form for store tiltak er *vassdragsreguleringer* og andre *vassdrags tiltak* (etter [vassdragsreguleringsloven](#) eller [vannresursloven](#)) og anlegg av kraftledninger og vindmøller (etter energiloven). Her er det ulike statlige myndigheter; Stortinget, Kongen i statsråd, Olje- og energidepartementet eller Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE), som (avhengig av type og størrelse av tiltaket) er konsesjonsmyndighet. Slike tiltak vil normalt være underlagt krav om konsekvensutredninger. Dersom statlig myndighet gir konsesjon uavhengig av en reguleringsplan, må forholdet til kulturminneloven og automatisk fredete kulturminner allikevel avklares med fylkeskommunen/Sametinget som dispensasjonsmyndighet, jf. § 8 første ledd.

Klima- og miljødepartementet har lagt til grunn at vassdrags- og energilovgivningen er likestilt med plan- og bygningsloven, slik at planlegging etter de to lovsystemene bør foregå parallelt. Det er imidlertid konstatert at det i kommunene har vært varierende praksis på dette feltet. Det vises til departementets uttalelse i Planjuridiske fortolkninger nr. 1/99 og veileder T-1226 s. 44.

3.7.11 Særlig om kommuneplanens arealdel

Hovedprinsippene i plan- og bygningsloven om samarbeid, samråd, offentlighet og informasjon gjelder også ved utarbeidelse av kommuneplanens arealdel, nærmere bestemt der områder er utlagt til bebyggelse og anlegg, evt. i kombinasjon med hensynssoner, jf. pbl. §§ 11-7 nr. 1, 11-8 og 11-9. Kommuneplanens arealdel skal derfor legges ut til offentlig ettersyn i samsvar med de nevnte bestemmelsene. Kulturmiljøforvaltningen må sjekke om de kulturminnefaglige *vilkårene* som eventuelt er tatt inn i overordnet plan, er overholdt i kommuneplanens arealdel. Det vil være spesielt viktig å medvirke i denne fasen i de tilfeller hvor det i arealdelen av kommuneplanen er stilt krav om reguleringsplan i utbyggingsområder. Etter § 8 fjerde ledd andre punktum blir *normalt* ikke forholdet til automatisk fredete kulturminner avklart, for så vidt gjelder byggeområder i arealdelen av kom-

muneplanen. Det vil da først være ved høring av reguleringsplanen at kulturmiljømyndighetene får detaljvklart forholdet til eventuelle automatisk fredete kulturminner, jf. § 9 tredje ledd.

Når planarbeidet igangsettes, skal berørte offentlige organer og andre interesserte varsles.

I tilfelle forslaget innebærer en mindre vesentlig endring, og kommuneplanens arealdel ikke tidligere er forelagt kulturmiljøforvaltningen, står en i fare for at arealplanen vedtas uten at kulturminneinteressene er avklart. Det er derfor viktig at det i utbyggingsområder der det kan være verdifulle kulturminner, blir vurdert å stille krav om utarbeidelse av detaljplan, slik at kulturmiljøforvaltningen i den forbindelse kan foreta en nærmere avklaring av verneinteressene, se nærmere om dette i Miljødepartementets [rundskriv T-4/92](#) s. 23.

Fremmer kulturmiljøforvaltningen innsigelse til planen, skal den behandles som reguleringsplan, jf. pbl. § 11-16.

3.7.12 Fjerde ledd andre punktum – dispensasjon gjennom kommuneplanens arealdel

Fra juni 1989 har kommunen hatt hjemmel til å vedta detaljerte bestemmelser også i kommuneplanens arealdel. Kombinert med lovens adgang til å vedta arealdel av kommuneplan for et begrenset geografisk område får kommuneplanens arealdel vesentlige likhetstrekk med en reguleringsplan.

På tross av dette er det viktig å holde fast ved utgangspunktet om kommuneplanens arealdel som en oversiktsplan. Videre er skillet mellom plantypene viktig fordi det er knyttet ulike rettsvirkninger til dem etter kml. § 8 fjerde ledd.

Det er opp til den enkelte kommune å bestemme hvor detaljert kommuneplanens arealdel skal være. Som hovedregel vil areal til de forskjellige formålene som er nevnt i pbl. § 11-7, bli disponert med rettslig bindende virkning gjennom planen, jf. pbl. § 11-6.

Dispensasjon for automatisk fredete kulturminner gjennom kommuneplanens arealdel er begrenset til områder som *er utlagt til bebyggelse og anlegg, og der vedkommende myndighet etter loven her har sagt seg enig i arealbruken*, jf. kml. § 8 fjerde ledd andre punktum. Bestemmelsen ble innført som en ren hensiktsmessighetsregel for de tilfeller hvor kommunen ønsker en avklaring av mulige konflikter allerede på kommuneplanstadiet. For at bestemmelsen skal komme til anvendelse,

må derfor kommunen ta opp og få avklart arealbruken til bebyggelse og anlegg med fylkeskommunen eller Sametinget for samiske kulturminneinteresser.

Skal en godkjent plan kunne gjennomføres uten at det innhentes tillatelse etter § 8 første ledd, må kulturmiljømyndighetene uttrykkelig ha sagt seg *enig* i arealbruken. Det er altså ikke noe *krav* til avklaring opp mot automatisk fredete kulturminner på dette nivået, bare en *mulighet*. Dersom kulturmiljømyndighetene ikke har sagt seg uttrykkelig enig i arealbruken, vil kulturminnelovens rettsvirkningsbestemmelser om automatisk fredning gå foran kommuneplanens arealdel. Selv om det aktuelle tiltaket er i samsvar med kommuneplanens arealdel, vil det i slike tilfeller være § 8 første ledd som regulerer forholdet, og melde- og søknadsplikten gjelder på vanlig måte.

I motsetning til den medvirkningen som gjennomføres i forbindelse med reguleringsplaner, er det ikke meningen at kulturmiljøforvaltningen skal foreta konkrete undersøkelser på dette plannivået. Av denne grunn kan det være nødvendig å stille krav om utarbeidning av detaljplan i bestemmelsene til kommuneplanens arealdel, slik at kulturmiljøforvaltningen i den forbindelse kan foreta nærmere avklaring av kulturminneinteressene, jf. [rundskriv T-4/92 Kulturminnevern og planlegging etter plan- og bygningsloven](#) s. 22–23.

Når kommunen fastsetter arealformål og detaljeringsgrad innenfor kommuneplanens arealdel, tar den også stilling til hvorvidt fredete kulturminner skal avmerkes og vises på plankartet som båndlagte hensyns-soner, jf. pbl. § 11-8 tredje ledd bokstav c og d.

Dersom det ikke er stilt plankrav i kommuneplanens arealdel, er det ikke gitt at tiltak i tråd med arealdelen, f.eks. bygge- eller fradelingsaker, blir sendt til kulturmiljøforvaltningen. I utgangspunktet er det da § 8 første ledd som regulerer forholdet til en byggesøknad. Slike saker vil også ofte være mindre private tiltak som ikke fanges opp av undersøkelsesplikten i § 9. Hvorvidt tiltakshavers meldeplikt etter § 8 første ledd eller kommunens meldeplikt etter § 25 kommer til anvendelse, vil være avhengig av tiltakshaverens og kommunens respektive kunnskap om automatisk fredete kulturminner i området gjennom ØK-kart, kulturminnebasen Askeladden mv. Det er særdeles viktig at oppdaterte kulturminnefaglige opplysninger kommer til kommunens kunnskap, slik at kommunen kan ansvarliggjøres på dette grunnlaget.

3.7.13 Særlig om reguleringsplaner vedtatt før kulturminnelovens ikrafttredelse 15. februar 1979

Det eksisterer en del reguleringsplaner fra før 15. februar 1979, som ennå ikke er realisert i sin fulle bredde. Slike eldre planer vil som oftest ikke ha avklart forholdet til automatisk fredete kulturminner. Fornminneloven av 1951 inneholdt en undersøkelsesplikt som det var opp til «arbeidslederen av større tiltak» å oppfylle. Tiltak som skal realiseres med utgangspunkt i slike planer, vil derfor utløse undersøkelsesplikten i kml. § 9, og ved konflikt med automatisk fredete kulturminner kreve dispensasjon etter kml. § 8 første ledd.

Problemstillingen kom opp i 1995 i forbindelse med realisering av en reguleringsplan fra 1973 i Stavanger kommune (*Motorveg-saken*). Etter daværende fornminnelov § 6 første ledd var den ansvarlige for tiltaket pålagt i god tid å finne ut om arbeidet ville virke inn på faste fornminner, og i så fall gi melding om dette til vedkommende myndighet. I den konkrete saken var det tvil om kommunen hadde oppfylt sin undersøkelsesplikt. Det som imidlertid var helt på det rene, var at det ikke var utført konkrete undersøkelser i det planlagte området før planen ble vedtatt. Selv om delvis realisering av planen skjedde i 1973, var ikke dette til hinder for at en i forbindelse med et forestående prosjekt måtte oppfylle undersøkelsesplikten etter § 9 i ettertid. Veganlegget kom i konflikt med et automatisk fredet kulturminne (flintavslag viste en lokalitet), men nærmere vilkår for dispensasjon ble ikke krevet, da området var fullstendig omrotet og ødelagt av dyrking og grøfting. (Riksantikvarens uttalelse av 3. februar 1995.)

3.7.14 Klage på planvedtak og saksbehandlingsfeil i planbehandlingen

Tiltakshavers adgang til å klage over dispensasjonsspørsmålet er forskjellig avhengig av hvilket system dispensasjonen behandles etter. Om klage over dispensasjonsvedtak etter § 8 første ledd, se pkt. 3.7.6. Avgjøres dispensasjonen gjennom reguleringsplan, er det kommunens planvedtak som er gjenstand for klage. Vedtaket kan påklages til fylkesmannen av parter og andre med rettslig klageinteresse. Ved klage på enkeltvedtak etter plan- og bygningsloven gjelder reglene i forvaltningsloven, jf. pbl. § 12-12 tredje ledd jf. § 1-9. Etter en lovendring i 2004 kan en imidlertid ikke klage på forhold som har vært avgjort tidligere gjennom klage eller inn-

sigelse. Departementets vedtak i regulerings saker kan ikke påklages, jf. pbl. § 12-13 siste ledd.

Statlige fagorganer, herunder fylkeskommunen og Sametinget som fagmyndighet, har under visse omstendigheter anledning til å påklage et reguleringsplanvedtak som berører deres interesser. Lovens system er imidlertid slik at fagmyndigheten må bruke sin innsigelsesrett forut for planvedtak, der dette er nødvendig. De kan ikke vente på et reguleringsplanvedtak for deretter å påklage dette. Innsigelse fører til at kommunens kompetanse til egengodkjenning oppheves, slik at planen må stadfestes av departementet.

Klage kan imidlertid være aktuelt der fagmyndigheten av en eller annen grunn ikke er gjort kjent med reguleringsforslaget, eller der planen avviker fra kommuneplanens arealdel. Saksbehandlingsfeil i planprosessen kan medføre at arealplanen må vike for kulturminneinteresser. Der fylkeskommunen/Sametinget – eller landsdelsmuseet før 1. januar 1990 – pga. en feil i kommunen ikke har fått en regulerings- eller bebyggelsesplan til uttalelse, vil dette kunne utgjøre en saksbehandlingsfeil.

Planvedtaket vil i slike tilfeller være mangelfullt opplyst, jf. forvaltningsloven (fvl.) § 17, og en slik saksbehandlingsfeil kan medføre ugyldighet etter fvl. § 41. Men uansett gyldighet vil ikke en slik reguleringsplan ha avklart forholdet til automatisk fredete kulturminner.

Planens omfang sett opp mot konfliktpotensialet med automatisk fredete kulturminner vil avgjøre om kulturmiljømyndigheten i slike tilfeller vil gå inn og kreve endring av planen. Dersom konflikten kan repareres ved særskilt søknad etter § 8 første ledd, vil dette kunne være den mest hensiktsmessige løsningen. Justisdepartementet har uttalt seg om klage i brev av 30. januar 1990. I tillegg vises det til [rundskriv T-4/92](#).

Kommunestyrets og departementets vedtak om å godkjenne eller endre kommuneplanens arealdel kan imidlertid ikke påklages, jf. pbl. §§ 11-15 siste ledd og 11-16 siste ledd.

3.7.15 Riksantikvarens retningslinjer for utsettelse av undersøkelsesplikten i kml. § 9

I forbindelse med behandling av reguleringsplaner/kommuneplanens arealdel skal forholdet til automatisk fredete kulturminner avklares. Dette innebærer at det skal undersøkes om det finnes automatisk fredede kulturminner innenfor planområdet. Der det er konflikt

mellom tiltak i planen og automatisk fredete kulturminner, skal det tas stilling til eventuell dispensasjon fra den automatiske fredningen i henhold til kml. 8 fjerde ledd.

I unntakstilfeller kan det være behov for å utsette gjennomføringen av undersøkelser etter kml. § 9 til etter at planen er vedtatt. I [Riksantikvarens retningslinjer](#) er det fastsatt i hvilke situasjoner det kan være aktuelt å innrømme en slik utsettelse. Det er Riksantikvaren som avgjør søknader om utsettelse, ut fra en anbefaling fra fylkeskommunen. Søknader som ikke er anbefalt av fylkeskommunen, blir ikke behandlet. Riksantikvarens avgjørelse er prosessledende og ikke et enkeltvedtak. Det kan således ikke påklages.

Bare i tilfeller, hvor det har oppstått en tvangssituasjon der gjennomføring av undersøkelsesplikten ikke lar seg gjøre, vanligvis av praktiske årsaker, kan en utsettelse aksepteres.

Et eksempel på dette er byggingen av senketunnelen i *Bjørvika*, der marinarknologiske undersøkelser ikke kunne gjennomføres før selve byggingen av tunnelen ble satt i gang, blant annet på grunn av forurensningsproblematikk, tilgjengelighet til området og ustabile leirmasser. Et annet typisk eksempel vil være at det befinner seg infrastruktur i bruk på området som skal undersøkes, f.eks. en bygning, en veg eller et jernbanespor.

Det kan ikke innrømmes utsatt undersøkelsesplikt ut fra rene bekvemmelighetshensyn, f.eks. ved at kommunen viser til at et planforslag i hovedtrekk tilsvarende eksisterende reguleringsplan. Der reguleringsplaner har så stort omfang at det ikke lar seg gjøre å gjennomføre nødvendige undersøkelser, bør det gjøres en revurdering av om den valgte planformen er hensiktsmessig.

Konsekvensene av at undersøkelsesplikten etter kml. § 9 utsettes til etter at planen er vedtatt, er at tiltakshavere som skal innrette seg etter planen, må leve med en usikkerhet om mulige konflikter med automatisk fredete kulturminner og kostnader utledet av dette.

Dersom Riksantikvaren innrømmer en utsettelse av undersøkelsesplikten, er det viktig at det innarbeides en reguleringsbestemmelse som sikrer at undersøkelsene gjennomføres så snart det lar seg gjøre. En slik bestemmelse kan ha følgende ordlyd:

«Tiltak innenfor planområdet/området XX avmerket på reguleringskartet kan ikke iverksettes før forholdet til automatisk fredete kulturminner er avklart, jf. kml. §§ 8, 9 og 10. Dette innebærer at automatisk fredete kulturminner innenfor planområdet/området må

registreres. Kulturmiljømyndigheten må deretter vurdere om tillatelse til inngrep kan gis, og evt. fastsette vilkår for dette. Planen må endres mht. formål og/eller bestemmelser i tråd med kulturmiljømyndighetens avgjørelse.»

Når undersøkelsene etter kml. § 9 har blitt utført, må kommunen, avhengig av resultatet av undersøkelsene, behandle planen på nytt, slik at den blir i tråd med realitetene. Viser det seg å være konflikt mellom automatisk fredete kulturminner og de tiltak planen hjemler, må planen endres. Hvis det gis dispensasjon fra den automatiske fredningen, må vilkårene for dispensasjon innarbeides i planbestemmelsene.

3.8 § 9 UNDERSØKELSESPLIKT MV.

Ved planlegging av offentlige og større private tiltak plikter den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd, jf. § 8 første ledd.

Undersøkelsen kan foregå ved at planen for tiltaket sendes vedkommende myndighet etter loven her, som skal avgi uttalelse innen 3 måneder. Departementet kan gi pålegg om dette. Finner vedkommende myndighet at tiltaket berører automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd, har den rett til å kreve ytterligere frist på inntil 1 måned for å fastslå på hvilken måte tiltaket eventuelt kan fremmes eller foreta de nødvendige skritt for å undersøke, eventuelt frigjøre kulturminnet. Fristen kan forlenges av departementet. Så lenge fristene løper kan tiltaket ikke iverksettes.

Bestemmelsene i første og andre ledd får tilsvarende anvendelse ved utarbeiding av reguleringsplan.

Departementet kan fastsette nærmere regler for gjennomføring av bestemmelsene i første til tredje ledd.

3.8.1 Generelt om bestemmelsen

Undersøkelsesplikten i § 9 har gjennomgått en trinnvis utvikling siden prinsippet kom inn i 1905-loven. For private tiltak gjaldt det opprinnelig en meldeplikt med etterfølgende undersøkelsesplikt, samt regler om dispensasjon, som minner om den ordning som gjelder i dag. Ved offentlige arbeider ble det bare lovfestet en undersøkelsesplikt dersom det offentlige ikke uten stor ulempe eller kostnad kunne unngå å ødelegge eller beskadige fortidslevningen.

I fornminneloven av 1951 ble undersøkelsesplikten gjort gjeldende for offentlige eller større private tiltak, som veg, jernbane, kanal, kraftledning eller reguleringsarbeid. En var kommet til den erkjennelse at det var av vesentlig betydning at de arkeologiske eller antikvariske myndighetene ble kontaktet tidlig, slik at en allerede på et forberedende stadium kunne ta hensyn til faste fornminner.

Kulturminneloven av 1978 utvidet undersøkelsesplikten til ethvert *offentlig og større privat tiltak*. Av kanskje enda større betydning er det at undersøkelsesplikten gjelder ved utarbeiding av *reguleringsplan*, jf. tredje ledd. I forbindelse med at det ble vedtatt ny plandel i plan- og bygningsloven 27. juni 2008 nr. 71 (pbl.) (i kraft 1. juli 2009), ble også kml. § 9 tredje ledd endret ved at ordet «bebyggelsesplan» ble tatt ut av lovteksten. Dette hadde sammenheng med en ny bestemmelse i plan- og bygningsloven § 12-1, hvor det heter at reguleringsplaner kan utarbeides som områderegulering, jf. § 12-2 eller som detaljregulering, jf. § 12-3. Undersøkelsen etter § 9 kan foregå ved å sende planforslaget til vedkommende myndighet, som er fylkeskommunen eller Sametinget. Når disse myndighetene har gjennomført undersøkelsen og uttalt seg til planen, er undersøkelsesplikten oppfylt. For tiltak i samsvar med vedtatt reguleringsplan er utgangspunktet at planens rettsvirkning får følger for automatisk fredete kulturminner. Dette har sammenheng med at undersøkelsesplikten skal oppfylles i løpet av planbehandlingen. Innholdet i undersøkelsesplikten er knyttet opp mot ordlyden i § 11 første ledd bokstav a, hvor det fremgår hva det arkeologiske arbeidet kan bestå i.

Plikten gjelder enten det er registrert automatisk fredete kulturminner i området tidligere eller ikke. Ansvar for registreringskostnadene er nærmere regulert i § 10, jf. også [Retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering av arkeologiske registreringer i henhold til § 9, jf. § 10](#). Disse er sist oppdatert 7. desember 2015.

Formålet med undersøkelsene etter § 9 er å kartlegge bestanden av automatisk fredete kulturminner for å få oversikt over konfliktpotensialet til de fremlagte planene. Undersøkelsesplikten bør derfor gjennomføres ved at tiltakshaver tar kontakt med kulturmiljømyndighetene på et tidligst mulig tidspunkt i planleggingsprosessen. Slik kan en unngå eller redusere konfliktgraden og forsøke å forene de ulike interessene i området. Dette vil

samtidig bety mye for effektiviteten og kvaliteten i planarbeidet.

Undersøkelsesplikten omfatter ikke bare automatisk fredete kulturminner. Henvisningen i § 14 andre ledd siste punktum inkluderer også *skipsfunn*, se pkt. [5.1.7](#).

Kulturmiljøforvaltningen kan av og til bli *nektet adgang til privat eiendom* i forbindelse med arkeologiske undersøkelser etter § 9, jf. § 11 første ledd bokstav a. Selv om det foreligger en generell hjemmel for kulturmiljømyndighetene til å foreta seg noe overfor en privat part, utgjør ikke dette i seg selv et tvangsgrunnlag. Dette må være spesielt angitt i bestemmelsen. § 11 første ledd bokstav a gir derfor ikke hjemmel til å gå inn på annenmanns eiendom dersom grunneieren nekter. I § 16 siste ledd er det for eksempel særskilt bestemt at krav om dekning av kulturmiljømyndighetenes utlegg til utbedring av skade på fredet byggverk er et direkte tvangsgrunnlag. Noen tilsvarende formulering er det ikke i § 11 første ledd bokstav a. Denne bestemmelsen gir derfor ikke tvangsgrunnlag. Se nærmere om dette i kommentarene til § 11 første ledd bokstav a.

Riksantikvaren kan unntaksvis gi tillatelse til å *utsette undersøkelsesplikten til en reguleringsplan skal realiseres*. Utsatt gjennomføring av undersøkelsesplikten er et unntak som krever en *tvangssituasjon*. Typiske tvangssituasjoner vil være at det i området som reguleres til et nytt formål, finnes eksisterende infrastruktur – jernbanelinjer, forurensede masser eller bebyggelse i bruk – som det vil være nødvendig å fjerne før det rent faktisk kan gjennomføres en arkeologisk undersøkelse. Reguleringsplanen kan da vedtas med et forbehold nedfelt i planbestemmelsene, om at planens realisering forutsetter at det først skal foretas nødvendige undersøkelser etter § 9. Det er ikke anledning til å utsette undersøkelsesplikten ut fra rene bekvemmelighetshensyn. Det forutsettes at forholdet til eventuelle automatisk fredete kulturminner er avklart før det gis tillatelse etter plan- og bygningsloven.

I reguleringsplanen for *Bjørsvika* i Oslo godkjente Riksantikvaren utsatt undersøkelsesplikt, da denne ikke kunne gjennomføres på grunn av stående bygninger, infrastruktur, jernbanelinjer mv. som ikke kunne fjernes før planen ble vedtatt. I perioden 2005–2019 har Riksantikvaren behandlet 33 søknader om utsatt undersøkelsesplikt etter § 9, hvorav 16 er godkjent og 13 er avslått. 4 søknader ble ikke realitetsbehandlet.

Riksantikvarens har utgitt veilederen [Saksbehandling knyttet til utsatt gjennomføring av undersøkelsesplikten i kulturminneloven § 9](#).

3.8.2 Første ledd – offentlige eller større private tiltak

Alle offentlige tiltak omfattes av undersøkelsesplikten. Med offentlige tiltak menes alle statlige, fylkeskommunale og kommunale tiltak eller tiltak med overveiende offentlig kapital, f.eks. offentlig veganlegg, vassdragsreguleringsanlegg og offentlig byggevirkosomhet for øvrig, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 29. For langt de fleste tiltak som initieres, planlegges og gjennomføres av private, kreves det en eller annen form for offentlig tillatelse. Slik tillatelse kan naturligvis ikke være nok til å se på tiltaket som offentlig. Departementet viser i proposisjonen til at tiltaket skal anses som offentlig særlig der det offentlige er initiativtaker og står for planlegging og gjennomføring av tiltaket, eller der tiltaket i hovedsak er finansiert med offentlige midler. Hovedsakelig offentlig finansiering vil normalt tilsi at det offentlige minst dekker halvparten av anleggskostnadene, se Rt. 1986 s. 1299 (kommentert senere i dette pkt.).

I tillegg omfattes alle større private tiltak av undersøkelsesplikten. Loven utdyper ikke nærmere hva som ligger i dette begrepet, og det er etterlyst en nærmere presisering av begrepet. Dette er ikke fulgt opp generelt, men i [rundskriv T-2/99, Undersøkelsesplikt og kostnadsdekning ved nydyrkingstiltak](#), er det tatt stilling til hva som skal anses som større private tiltak innenfor deler av landbrukssektoren. I [rundskriv T-02/2007 Dekning av utgifter til arkeologiske arbeider ved mindre, private tiltak](#) er det gitt en nærmere utdyping og avgrensning av begrepene større/mindre tiltak og offentlige/private tiltak. En rekke private tiltak vil uansett fanges opp av undersøkelsesplikten, i og med at utarbeidelse av reguleringsplaner omfattes av § 9. Spørsmålet om undersøkelsesplikt ved bygge- og anleggstiltak vil derfor særlig være aktuelt ved tiltak i uregulerte områder.

Alle tiltak som omfattes av bestemmelsene om konsekvensutredning (KU) i plan- og bygningsloven § 14-1 flg., faller inn under reglene om undersøkelsesplikt. Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Klima- og miljødepartementet har utarbeidet en felles forskrift om konsekvensutredninger for planer etter plan- og bygningsloven og for tiltak etter sektorlover. Dette var tidligere regulert i hver sin forskrift. Dette vil bidra til

en bedre oversikt for de som skal bruke regelverket. Formålet er å sikre at hensynet til miljø og samfunn blir tatt i betraktning under forberedelsen av planer etter plan- og bygningsloven og tiltak etter sektorlover. Forskriften ble vedtatt 21. juni 2017 og trådte i kraft 1. juli 2017.

Aktuelle tiltak som krever offentlig tillatelse etter annen lovgivning, er:

- Byggetillatelse etter pbl. § 20-1, herunder oppføring av bygning eller anlegg, anlegg av veg eller parkeringsplass og vesentlige terrenginngrep, jf. § 20-1 bokstav k.
- Nydyrking, jf. [forskrift 2. mai 1997 om nydyrking](#), sist endret 27. november 2009 nr. 1476 (se dog felles rundskriv fra Landbruksdepartementet og Miljøverndepartementet [T-2/99](#), hvor det legges til grunn at nydyrkingstiltak som utgjør 15 dekar eller mer av samlet overflate over en periode på 5 år, er et større privat tiltak).
- Planlegging og godkjenning av landbruksveier, jf. [forskrift 28. mai 2015](#).
- Mudring og dumping, jf. [forskrift 1. juni 2004 om begrensning av forurensning](#), kap. 22.
- Tiltak etter [lov 19. juni 2009 nr. 101 om erverv og utvinning av mineralressurser](#) (mineralloven).
- Konesjon til vassdragsutbygging og fornyelse eller utvidelse av konesjon, jf. [lov 24. november 2000 nr. 82 om vassdrag og grunnvann](#) (vannressursloven).

I de tilfeller hvor et tiltak utføres av private, men med overveiende offentlig tilskudd, vil det kunne bli ansett både som privat og offentlig tiltak i relasjon til undersøkelsesplikten i § 9. Tiltaket som sådan blir ikke ansett som et offentlig tiltak. I slike tilfeller kan vedkommende offentlige myndighet og den private tiltakshaver begge ha ansvar for å påse at plikten oppfylles ved at planen for tiltaket sendes fylkeskommunen. Høyesterett uttaler i dommen på neste side i sak om gravearbeid i Romsdal, at det ville være uheldig om undersøkelser ikke ble foretatt på grunn av uklarhet om hvem plikten påhviler. Avgjørelsen av om ansvaret påhviler tiltakshaver, det offentlige organet eller begge, beror på en konkret vurdering, jf. Høyesteretts avgjørelse i Rt. 1986 s. 1299.

Saken gjaldt et gravearbeid i *Romsdal* i 1984 i regi av et skogselskap; vending av torv og grøfting i et område for leplanting

med sikte på senere bureising. Arbeidet førte til skader på 10 gravrøysar og 2 hustuffer fra jernalderen. Både direktøren og stedlig leder for skogselskapet ble domfelt i herredsretten for overtredelse av kml. §§ 3 og 9. Høyesterett opphevet herredsrettens fellende dom pga. mangelfulle domsgrunner. Saken ble senere henlagt av politiet av kapasitetshensyn. I kjennelsen kom imidlertid Høyesterett med prinsipielle uttalelser om undersøkelsesplikten i § 9. Førstvoterende viste til at anlegg av leplanting var et tiltak av blandet offentlig og privat karakter. Plantingen skjer på privat eiendom etter initiativ fra den private som disponerer eiendommen. Tiltaket får tilskudd som ofte går helt opp i anleggssummen. Det er en forutsetning for tilskudd at leplantingen skjer ved offentlig myndighet – via statskonsulenten i leplanting. Høyesterett mente det kunne være tvilsomt om tiltaket kunne anses som offentlig eller privat i relasjon til undersøkelsesplikten i § 9. Etter Høyesteretts syn ville reelle hensyn tale for at begge hadde undersøkelsesplikt. Dette synspunkt var heller ikke i strid med lovteksten, som taler om «den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan». Det ble videre uttalt at det ville være uheldig om undersøkelser ikke ble foretatt pga. en uklarhet om hvem plikten påhviler. Herredsrettens domsgrunner var imidlertid utilstrekkelig til å avgjøre hvem som hadde undersøkelsesplikt i saken, og på det grunnlaget ble dommen opphevet.

(LB-2011-8818, Borgarting lagmannsretts dom av 26. september 2011.) Spørsmål om det er brudd på plikten i kml. § 9 første ledd, om tiltaket går inn under betegnelsen «større privat tiltak» eller ikke. Lagmannsretten mente det ikke var tilfelle. Saken gjaldt oppføring av 10 campinghytter inkl. vann og kloakk. Etter vanlig språkbruk fremstår bygging av 10 campinghytter som større privat tiltak, men lagmannsretten legger til grunn at tiltaket i km. § 9 ikke sikter til oppføringsomfanget som sådant, men til den siden av byggetiltaket som «vil virke inn på automatisk fredete kulturminner», altså gjennom de arbeidene som skulle gjøres i grunnen. Lagmannsretten mente at tiltaket, så langt det kunne berøre automatisk fredete kulturminner, anses som beskjedent. At det gjelder et næringstiltak, kunne ikke føre til noe annet resultat.

Det reises fra tid til annen spørsmål om en *delingssøknad* til kommunen utløser undersøkelsesplikt etter § 9. Dersom formålet med fradelingen for eksempel er å bygge fritidsbolig, vil en slik søknad i prinsippet falle inn under begrepet planlegging i første ledds forstand. Hvorvidt formålet fritidsbolig vil falle inn under begrepet større private tiltak, vil måtte bero på omfanget av arbeidene det dreier seg om, hvor mange fritidsboliger

Bildet viser skadene på kulturminnefeltet i *Romsdal*, som ble gjort i forbindelse med leplantingsarbeidet (Rt. 1986 s. 1299). (Foto: tidl. Romsdal politidistrikt)

som skal bygges, tomtens størrelse, tilstøtende tiltak mv. En fradeling av tomt uten formål om å bygge kan imidlertid ikke karakteriseres som et tiltak som utløser undersøkelsesplikt etter § 9. Når det gjelder en delingssøknad til jordskifteretten uten angivelse av formål, vil heller ikke denne alene utløse undersøkelsesplikt. Jordskifteretten har til oppgave å ordne opp i uklare eiendomsforhold og å fastsette grenser, og dette berører i seg selv ikke kulturmiljøforvaltningens interesser.

Vurderingstemaet må ellers først og fremst knytte seg til *tiltakets omfang og størrelsen på arealet* som berøres, jf. Rt. 1986 s. 1299 (kommentert tidligere i dette pkt.). Det er altså tiltakets størrelse i seg selv og de konsekvensene dette vil medføre i miljøet, som er avgjørende.

Forvaltningspraksis har lagt til grunn at bygging av 1–2 fritidsboliger innenfor et område på et par dekar ikke er et større privat tiltak. Selv om hyttene er planlagt innenfor et område som er relativt omfattende, vil det ikke nødvendigvis innebære at § 9 kommer til anvendelse. Innebærer byggingen eller bruken av fritidsboligen at f.eks. anlegg av veg eller andre tiltak er nødvendig, kan dette imidlertid innebære at tiltaket blir tilstrekkelig omfattende til at undersøkelsesplikten inntreffer. Dette har sammenheng med at det er tiltaket i seg selv og de konse-

kvenser det vil innebære for miljøet, som undersøkelsesplikten må relateres til. Tomtens størrelse isolert sett er ikke noe avgjørende kriterium for hvorvidt det anses som et større privat tiltak.

Som nevnt over er det i [rundskriv T-2/99](#) for nydyrkings-tiltak bestemt at tiltak med en samlet overflate på 15 dekar eller mer over en periode på 5 år, regnes som et større privat tiltak. I tilknytning til [forskrift 25. juni 2013 nr. 769 om tilskudd til drenering av jordbruksjord](#) ble det bestemt at grensen mellom mindre og større private tiltak i denne type saker skal være 100 dekar.

Et aktuelt spørsmål har vært om tiltakshaver kan påklage kulturmiljøforvaltningens standpunkt om at tiltaket utløser undersøkelsesplikt. Dette forutsetter i så fall at det dreier seg om et enkeltvedtak. Miljøvern-departementet (nå Klima- og miljødepartementet) har imidlertid uttalt at forvaltningens behandling av hen- vendelser fra tiltakshaver knyttet til selve undersøkelses- plikten, ikke anses som enkeltvedtak. Dette kan f.eks. være spørsmål om tiltaket er «et større privat tiltak». Dette begrunnes ut ifra at avgjørelsen anses som prosess- ledende (Miljøverndepartementets brev av 10. juli 1997).

3.8.3 Hvem har undersøkelsesplikt?

Hvem som har undersøkelsesplikt, avhenger av om tiltaket er offentlig og/eller et større privat tiltak. Se tredje ledd og pkt. [3.8.7 for mer om subjektet ved regulerings- plan](#). Ved offentlig tiltak påhviler plikten på *det ansvar- lige forvaltningsorgan*, f.eks. kommunen ved plan om anlegg av offentlig avløpsledning, havnestyret ved plan om mudring i havnebassenget, Forsvaret ved plan om militærøvelser i sommerhalvåret mv. Plikten påhviler her organet som sådan og dets ansvarlige leder. Ved brudd på plikten, må det offentlige organ kunne ilegges foretaksstraff, uavhengig av om noen leder kan straffes, se mer under pkt. [7.13.6](#). Det har her ingen betydning at også offentlige organer i mange tilfeller må innhente tillatelse til tiltaket fra et annet offentlig organ. Slike innvilgende organ har meldeplikt etter § 25.

Ved et større privat tiltak ligger ansvaret på den *ansvarlige leder*. Hvem dette er, må avgjøres konkret i den enkelte sak. Problemstillingen blir satt på spissen når arbeidet på vegne av tiltakshaver (byggherren) planlegges av en person (arkitekten), og skal utføres av en tredje person (entreprenøren). Det avgjørende må her være hvem som i den konkrete sak har ansvaret for

å innhente offentlige tillatelser. Av stor betydning er pbl. § 23-4 om ansvarlig søker for ethvert tiltak etter pbl. § 20-1. Tidligere var det bare tiltakshaver som var ansvarlig overfor myndighetene. Tiltakshaverens pro- sjekteringsansvarlige hadde ikke noe eget ansvar, og loven stilte heller ingen kvalifikasjonskrav til denne.

Høyesteretts kjennelse i Rt. 1986 s. 1299 (referert under forrige pkt.) utelukket ikke at *både* den ansvarlige leder for tiltaket og et offentlig organ kan ha ansvar etter § 9. Det kan være aktuelt der tiltaket også ses som offentlig fordi det helt eller i det vesentlige er finansiert med offentlig tilskudd, f.eks. gjennom tilskudd til ny- dyrking. Dette vil bero på en konkret vurdering i den enkelte sak. Hvis et offentlig organ f.eks. foreslår tiltaket, yter tilskudd og godkjenner arbeidet til slutt, er det nærliggende å tillegge organet ansvaret etter § 9.

3.8.4 Andre ledd – hvordan oppfylles undersøkelsesplikten?

Etter første punktum fremgår det at undersøkelsesplikten kan foregå ved at planen for tiltaket sendes vedkom- mende myndighet. En undersøkelse etter § 9 er en arkeologifaglig granskning. Det betyr at tiltakshaver ikke kan oppfylle undersøkelsesplikten bare ved selv å foreta en befarung. I teorien kan plikten overholdes hvis tiltaks- haver selv engasjerer en arkeolog til arbeidet. Problemet er imidlertid at en privat engasjert arkeolog ikke uten videre har myndighet til å foreta undersøkelser etter § 11 første ledd bokstav a, f.eks. prøvestikk og markavdek- ning, se mer under pkt. [3.10.2](#). Vedkommende vil heller ikke uten videre ha slik myndighet som kulturmiljø- forvaltningen har, etter § 11 første ledd bokstav a, til å gå inn på annen manns grunn. Dette må skje gjennom avtale med grunneier. Dette innebærer at undersøkel- sesplikten i virkeligheten bare kan oppfylles ved over- sendelse til kulturmiljøforvaltningen, jf. andre ledd. Departementet kan også pålegge slik oversendelse, jf. andre ledd andre punktum.

I medhold av [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (2) og 4 er *fylkeskommunen/ Sametinget* rette myndighet etter § 9 til å motta planer om å avgi uttalelse til tiltak som kommer inn under reglene om undersøkelsesplikt. Tiltakshaver må sende planen eller tiltaket til rette myndighet for at undersø- kelsesplikten skal bli oppfylt.

Flateavdekking med hjelp av gravemaskin er en undersøkelsesmetode som primært benyttes i landbruksområder. Måten undersøkelsen gjennomføres på, ligger i gråsonen mellom en registrering og en dispensasjonssak. (Foto: Inger Liv Gøytill Lund)

Fylkeskommunen kan også være adressat for tiltakshavere når det gjelder andre spørsmål enn undersøkelsesplikten, f.eks. ved støtte til næringsutvikling. En søknad om støtte i forbindelse med et planlagt anleggsarbeid innebærer ikke at fylkeskommunen som sådan har fått planen for tiltaket oversendt i henhold til § 9. Et selskap i Nordland ble ilagt et forelegg på 100 000 kroner av Økokrim for brudd på § 9 ved å ha foretatt store masseuttak i forbindelse med prøvedrift. Tiltaket var så omfattende at konsekvensutredning (KU) skulle ha vært utarbeidet. Selskapet fikk flere ganger påminnelse om at grunnarbeidene måtte utstå til KU var gjennomført. Selskapet forsvarte seg forgjeves med at fylkeskommunen hadde mottatt søknad om tilskudd til infrastrukturtiltak i forbindelse med arbeidet, og at fylkeskommunen på bakgrunn av dette skulle ha igangsatt undersøkelsene.

Klima- og miljødepartementet kan etter siste ledd gi utfyllende forskrifter til hvordan undersøkelsesplikten skal oppfylles. I 2015 utarbeidet departementet [Retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering av arkeologiske registreringer i henhold til kml. § 9, jf. § 10](#). Retningslinjene skal tydeliggjøre hvilke kostnadselementer som inngår i en registrering – og som

skal dekkes av tiltakshaver – og hvilke oppgaver som er saksbehandling – og som regionalforvaltningen ikke kan ta seg betalt for. Retningslinjene skal sikre likebehandling, forutsigbarhet og rettsikkerhet for utbyggere i forbindelse med gjennomføring av arkeologiske registreringer. Riksantikvaren har også utarbeidet [veileder til retningslinjene](#).

Med planen menes den samlede planen for hele tiltaket. Undersøkelsesplikten gjelder uavhengig av egen eller andres kunnskap om slike kulturminner innenfor det planlagte området. Tiltakshaver må også vedlegge et kart som viser hvor de planlagte tiltakene er tenkt plassert. Dersom en tiltakshaver er i tvil om et tiltak omfattes av bestemmelsen i § 9 om undersøkelsesplikt, bør vedkommende straks ta kontakt med kulturmiljømyndighetene for å få spørsmålet avklart.

Innholdet av undersøkelsesplikten er knyttet opp mot ordlyden i § 11 første ledd bokstav a, som definerer fylkeskommunen/Sametingets myndighetsområde. Avhengig av disse myndigheters vurdering kan undersøkelsen bestå i:

- *Arkivundersøkelser*, f.eks. Askeladden eller opplysninger om løsfunn. Kartmaterialet hvor tiltaket er inntegnet må studeres mht. potensialet for funn.
- *Befaring med visuell overflateregistrering*, prøvestikk og maskinell sjakting for å bringe på det rene hvorvidt det foreligger automatisk fredete kulturminner som kan bli berørt av tiltaket.
- *Registrering* av automatisk fredet kulturminne for å bestemme type kulturminne som kan bli berørt. En må foreta avgrensning og systematisk dokumentasjon av dette og eventuelt gi en vurdering av konfliktgraden, dvs. hvor stor del av kulturminnet som blir berørt av tiltaket. Aktuelle tiltak under registrering kan være sjakting og flateavdekking.
- *Inngrepsfrie metoder* med magnetometer, georadar eller metalløk.
- For særlig samiske automatisk fredete kulturminner kan det være aktuelt å innhente lokal kunnskap i form av *intervjuer og lignende*.

De enkelte metodene vil kunne variere i omfang fra prøvestikking til flateavdekking, avtorving og sjakting. Flere av disse fremgangsmåtene vil i seg selv innebære inngrep i automatisk fredete kulturminner. Det vil særlig være vanskelig å begrense omfanget av inngrep overfor kulturminner som ikke er synlige på markoverflaten. Undersøkelsene må derfor begrenses til det som er nødvendig konfliktavklarende. I den grad det oppstår usikkerhet mht. om en går utover sitt myndighetsområde, vil samarbeidsplikten i ansvarsforskriften § 7 inntre.

Flateavdekking er en metode som primært benyttes i landbruksområder, og består i at man ved hjelp av gravemaskin (uten tenner) fjerner matjordlaget, som normalt er 20–30 cm tykt. Ved siden av prøvestikking er dette den eneste pålitelige metoden for å påvise kulturminner under markoverflaten. En slik undersøkelse må imidlertid utføres på en faglig betryggende måte. Etter avtale med tiltakshaver kan det være aktuelt å bruke ulike former for fjernmålinger (for eksempel flyfotografering, LIDAR mv.) eller inngrepsfrie geofysiske metoder (georadar, magnetometer) i forbindelse med registreringer. Bruk av slike metoder skal begrunnes med henvisning til faglige og/eller praktiske vurderinger. Det skal tydeliggjøres dersom bruk av ulike former for fjernmåling medfører økte kostnader for tiltakshaver i forhold til bruk av ordinære metoder.

Dersom det dukker opp gjenstandsfunn under registreringen, må tiltakshaver dekke kostnadene til konserve-

Konservering av arkeologisk materiale innebærer bevaring og tydeliggjøring av funn fra utgravninger. Arkeologisk konservering skal forebygge nedbryting av funn når de blir avdekket, og kaste lys over funnenes beskaffenhet. Arkeologisk konservering deles inn i flere faser: felt, laborativ og in-situ konservering. Konservering begynner allerede ved planlegging av en utgraving, når man vurderer hva slags typer funn man forventer å finne. (Foto: Ellen C. Holte © Kulturhistorisk Museum, UiO)

ring, uavhengig av om tiltaket blir realisert eller ikke, jf. § 10.

Grunneier eller bruker av eiendommen skal *varsles* om undersøkelsen på eiendommen, jf. § 11 første ledd bokstav a, se pkt. [3.10.1](#).

Før registreringene kan gjennomføres, må det utarbeides *budsjett*. Dette må sendes tiltakshaver, slik at vedkommende, som skal dekke kostnadene etter § 10, får anledning til uttale seg. Det er lagt til grunn i forvaltningspraksis at en avgjørelse om prisen på arkeologiske registreringer etter § 9, jf. § 10 *ikke* er et enkeltvedtak etter forvaltningsloven § 2 første ledd bokstav b, og som følgelig ikke kan påklages.

Riksantikvaren tok i 1997 spørsmålet om enkeltvedtak opp med Miljøverndepartementet. Departementet viste til at det følger av § 9 første og tredje ledd at tiltakshaver plikter å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner på en måte som er nevnt i § 3. Etter § 10 er det tiltakshaver som skal bære undersøkelsesutgiftene, uavhengig av om det

påvises automatisk fredete kulturminner i det aktuelle området eller ikke. Gjennomføringen av undersøkelsesplikten og kostnadene knyttet til dette inngår som del av forberedelsene av en forvaltnings sak knyttet til et tiltak. Departementet anså at undersøkelsesplikten hadde mange likhetspunkter med konsekvensutredningsbestemmelsene i tidligere pbl. § 33-1 flg. Departementet konkluderte med at avgjørelsen er prosessledende, og dermed ikke et enkeltvedtak som kan påklages. Dette har som nevnt også vært lagt til grunn i forvaltnings praksis. (Miljøverndepartementets brev av 10. juli 1997.)

Et praktisk spørsmål for planlagte tiltak med flere alternativer er *når* undersøkelsesplikten skal gjennomføres. Skal alle alternativer for det planlagte inngrepet, f.eks. flere ulike traseer for veg eller kraftledninger, plassering av bygningsmasse mv., undersøkes, eller kan en vente til endelig alternativ er bestemt som planvedtak av kommunestyret eller av statlig konsesjonsmyndighet.

Er tiltaket undergitt konsekvensutredning, må ansvarlig kulturmiljømyndighet og tiltakshaver avklare det hensiktsmessige tidspunktet (og omfang) for gjennomføringen av plikten. Denne avklaringen bør skje så tidlig som mulig, dvs. ved fastsettelsen av utredningsprogrammet, og senest ved høringen av planforslaget med konsekvensutredningen, jf. pbl. § 14–2. Faller tiltaket utenfor reglene om konsekvensutredning, må også de aktuelle alternativer undersøkes. Er tiltaket foreslått i planvedtak, vil fylkeskommunen (og Sametinget for samiske kulturminner) kunne bestemme omfang og tidspunkt for undersøkelsene.

Når det gjelder søknad om konsesjon, skal undersøkelsesplikten i § 9 som hovedregel oppfylles *før* konsesjon gis. I særlige tilfeller, der kulturmiljømyndighetene finner det hensiktsmessig, kan det i saker etter vassdrags- og energilovgivning besluttes at undersøkelser etter § 9 sluttføres etter konsesjonsvedtaket. En slik utsettelse forutsetter at konsekvensutredningen og konsesjonsbehandlingen klargjør konfliktnivået. I disse tilfellene skal det fremgå både av sluttdokumentet og av konsesjonssaken hvilke forpliktelser tiltakshaver har mht. videre undersøkelser, utgravinger og kostnader etter kml. §§ 8, 9 og 10.

3.8.5 Nærmere om lovens frister for å avgi uttalelse

Det er to sett regler i § 9 andre ledd med frister og fristforlengelser som fylkeskommunen og Sametinget må forholde seg til. I medhold av ansvarsforskriften §§ 3

(2) og 4 skal disse myndighetene avgi uttalelse til innkomne planer innen *tre måneder*, jf. første punktum. Fristen gjelder derved indirekte også for Riksantikvaren, forvaltningsmuseene og NIKUs behandling av saken. I fjerde punktum fremgår det at *fristen kan forlenges*. Ordlyden kan tale for at det her vises til fristen i tredje punktum, dvs. fristen på en måned (dersom man har funnet noe). Forarbeidene sier imidlertid klart at departementet kan forlenge også tremånedersfristen, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 29. Dette er også lagt til grunn i forvaltnings praksis. Etter ansvarsforskriften § 2 (1) har Riksantikvaren denne myndigheten.

Det er opp til de respektive myndigheter å vurdere om de på bakgrunn av klimatiske forhold, ressursituasjon mv. har mulighet til å avgi uttalelse innen lovens frister. Det er særlig i de nordligste deler av landet at naturgitte forhold kan gjøre det vanskelig med befarings i vinterhalvåret. Dersom fristen ikke kan overholdes, er det svært viktig at tiltakshaver underrettes om dette med en konkret angivelse av grunnen til fristforlengelsen. Det må videre informeres om når undersøkelsen kan forventes å være slutført, og en må spørre om tiltakshaver godtar en slik utsettelse. Dersom tiltakshaver ikke aksepterer utsettelse, gir § 9 andre ledd fjerde punktum vedkommende myndighet adgang til å søke Riksantikvaren om forlengelse.

En søknad skal angi grunnen til behovet for fristforlengelse, og det må konkret angis hvor lang tid en trenger til rådighet. I tillegg bør det følge en faglig begrunnelse knyttet til tidligere funn eller muligheter for nye funn i området. Det er viktig at en søknad om fristforlengelse sendes i god tid, slik at Riksantikvaren kan få behandlet den innen utgangen av tremånedersfristen. Det er ikke adgang til å innvilge en søknad om utsettelse hvis fristen er oversittet. Hver enkelt sak må forelegges tiltakshaver, slik at denne får anledning til å begrunne hvorfor en forlengelse eventuelt er problematisk for tiltakshaver.

Tremånedersfristen i § 9 gjelder tilsvarende ved utarbeidelse av reguleringsplan. Fristen løper fra planen sendes på offentlig høring til fylkeskommunen/Sametinget. Det som imidlertid ofte skjer i praksis, er at fylkeskommunen eller Sametinget gjennomfører registreringene allerede når det varsles om oppstart av planarbeidet. Dersom registreringene viser at det er konflikt mellom tiltak i planen og automatisk fredete kulturminner, må dispensasjonssaken i medhold av § 8 fjerde ledd også være ferdigbehandlet innen tremåneders fristen.

Det fremgår av pbl. § 11-14 at fristen for å gi uttalelse skal være minst 6 uker. På tross av dette gjelder fristen i kulturminneloven i disse sakene. Fordi plan- og bygningsloven og kulturminneloven ikke er samordnet, og opererer med ulike frister for samme sakstype, er det viktig at kulturmiljømyndighetene underretter kommunen om den særskilte tremånedersfristen som er hjemlet i § 9.

Riksantikvarens avgjørelse om fristutsettelse er en *prosessuell* avgjørelse, ikke enkeltvedtak, og er ikke gjenstand for klage. Så lenge fristene løper, kan et tiltak ikke iverksettes, jf. § 9 andre ledd siste punktum, se også Rt. 1997 s. 70. Se for øvrig [rundskriv T-2/2003](#) pkt. 3.4 om endringer i plan- og bygningsloven og forholdet til § 9.

Fylkeskommunen/Sametinget har rett til å kreve ytterligere frist på *en måned* der tiltaket berører automatisk fredete kulturminner på en måte som nevnt i § 3 første ledd. Det er et vilkår for forlengelsen at fylkeskommunen/Sametinget med dette får mulighet til «å fastslå på hvilken måte tiltaket eventuelt kan fremmes eller til å foreta de nødvendige skritt for å undersøke, eventuelt frigjøre kulturminnet», jf. § 9 andre ledd fjerde punktum. Riksantikvaren har myndighet etter § 9 andre ledd fjerde punktum til å forlenge fristen, jf. ansvarsforskriften § 2 (1). Det må forutsettes at tiltakshaver/kommunen orienteres om fristforlengelsen. Begrepet å *frigjøre kulturminnet* er her lite heldig. Det lovgiver åpenbart har tenkt på, er at tiltakshavers plan for tiltaket må forstås som en dispensasjonssøknad i de tilfeller det oppdages automatisk fredete kulturminner på bakgrunn av undersøkelsen. Dersom tiltaket er en reguleringsplan hvor det er konflikt med automatisk fredete kulturminner, må fylkeskommunen/Sametinget ved behandling av saken som dispensasjonsmyndighet i medhold av § 8 fjerde ledd, forholde seg til den fristen som er oppgitt til tiltakshaver eller kommunen. Dette gjelder også Riksantikvarens dispensasjonsbehandling av saken der fylkeskommunen/Sametinget har oversendt planen fordi den er i konflikt med automatisk fredete kulturminner som er listeført som Riksantikvarens forvaltningsansvar etter ansvarsforskriften § 2 (6).

De fastsatte frister må holdes. Se [forskrift til forvaltningsloven 15. desember 2006](#) (forvaltningslovsforskriften) kap. 9 for mer om beregning av saksbehandlingsfristen generelt. En fristoverskridelse kan innebære at kulturmiljømyndighetene mister rettigheter som er nedfelt i § 9, jf. § 10. Siste punktum må tolkes antitetisk, slik at tiltakshaver i utgangspunktet kan sette i gang arbeidet når fristen er utløpt. Tolkningen må imidlertid

modifiseres i lys av § 8 første og andre ledd og den meldeplikt som tiltaket kan være omfattet av. Dette betyr altså at fristoversittelse ikke medfører noen dispensasjon, hverken for kjente eller ukjente automatisk fredete kulturminner. Skjer tiltaket i henhold til en plan, jf. § 8 fjerde ledd, kan tiltaket derimot gjennomføres dersom forholdet til kulturminnene er avklart i løpet av planprosessen. Ønsker forvaltningen å undersøke området etter at fristen er oversittet, må den selv betale kostnadene med dette.

3.8.6 Forvaltningens uttalelse

Finner fylkeskommunen/Sametinget at tiltaket kan innebære konflikt med automatisk fredete kulturminner, må tiltakshaver gjøres oppmerksom på meldeplikten etter § 8 første ledd. Tiltakshaver bør på bakgrunn av de resultater § 9-undersøkelsen har frembragt, oppfordres enten til å bekrefte videreføring av saken, eller til å sende ny melding dersom det skulle foreligge endrede opplysninger eller justeringer i planen. Det innsendte materialet ansees som en melding og vil videre bli behandlet som en søknad om dispensasjon etter § 8 første ledd. Dispensasjonsmyndigheten må avgjøre saken snarest mulig, jf. § 8 første ledd andre punktum.

Fylkeskommunen/Sametinget må være bevisst skillet mellom en uttalelse etter plan- og bygningsloven og en uttalelse etter kulturminneloven. Årsaken er at det er knyttet ulik rettsvirkning til merknadene. En uttalelse til en plansak etter plan- og bygningsloven binder i utgangspunktet øvrig kulturmiljøforvaltning og innebærer at nevnte myndigheter indirekte tar stilling til dispensasjonsspørsmålet. I en uttalelse til et tiltak etter § 9 (utenfor plansak) hvor kulturminner blir berørt, må tiltakshaver underrettes om dette, og saken må gå videre til dispensasjonsmyndigheten dersom tiltakshaver ønsker det.

Har undersøkelsen brakt på det rene at tiltaket ikke berører automatisk fredete kulturminner, skal tiltakshaver også gjøres oppmerksom på dette. En bør imidlertid generelt vise til stanse- og meldeplikten i § 8 andre ledd, for det tilfelle at tiltakshaver under arbeidet likevel skulle påtreffe slike kulturminner.

3.8.7 Tredje ledd – undersøkelsesplikt ved forslag om reguleringsplan

Tredje ledd fastsetter at første og andre ledd gjelder *tilsvarende ved utarbeiding av reguleringsplan (områderegulering eller detaljregulering)*. Det samme er tilfelle ved reguleringsendringer i medhold av pbl. § 12-14, da dette er å anse som en ny plan. Innenfor sine respektive ansvarsområder er det fylkeskommunene, Oslo kommune og Sametinget som er ansvarlig for å gjennomføre arkeologiske undersøkelser, herunder registreringer.

Kommunen er som planmyndighet tiltakshaver etter § 9. Den anses også som tiltakshaver for private reguleringsforslag, dersom det faste utvalget for plansaker i kommunen har vedtatt å ta planforslaget til behandling, se pkt. 3.9.3.

Fylkeskommunen/Sametinget skal inviteres til å gi sine innspill og standpunkter så tidlig i prosessen at kommunen kan ta hensyn til dette ved utforming og behandling av planforslaget, dvs. før behandling i politisk utvalg med sikte på utlegging av saken til offentlig ettersyn.

Fristen på tre måneder begynner å løpe når planen mottas av fylkeskommunen/Sametinget til offentlig ettersyn. Det er ikke tilstrekkelig overfor disse myndighetene at kommunen annonserer planforslaget i avisen. Kulturmiljøforvaltningen må uttale seg til planen innen fristen.

Arkeologisk museum i Stavanger (AmS) fastsatte i 1998 omfang og kostnader for arkeologiske undersøkelser i forbindelse med vedtakelsen av en reguleringsplan for *Kvåle* i Time kommune. Vedtaket ble påklaget til Riksantikvaren, bl.a. med den begrunnelse at fylkeskommunen ikke hadde avgitt endelig uttalelse til planen innen fristen på tre måneder. Registrering var imidlertid foretatt, og fylkeskommunen hadde avgitt en foreløpig uttalelse. Planen ble vedtatt av kommunen, og innsigelse ble først fremmet etter dette. Riksantikvaren viste i sitt vedtak til at kommunen kjente til at saken var til behandling, og kommunen burde tatt planen opp med fylkeskommunen før den ble vedtatt. Planens reguleringsbestemmelse § 17 ga også hjemmel til arkeologiske utgravninger. Klagen ble derfor forkastet. (Riksantikvarens vedtak av 23. februar 1999.) Tiltakshaver søkte videre Riksantikvaren om tilskudd etter kml. § 10. Søknaden ble ikke imøtekommet. Vedtaket ble påklaget til Miljøverndepartementet, idet klager mente at en prisøkning per tomt på 120 000 kroner ville være urimelig på toppen av tomte-kostnadene. Departementet fant ikke grunnlag for å omgjøre Riksantikvarens vedtak om ikke å gi tilskudd til gjennomføring av arkeologiske utgravninger på Kvåle. Departementet vedtok

imidlertid i behandling av tilskuddssaken å omgjøre Riksantikvarens vedtak om fastsettelse av utgravingskostnader. Disse var i dispensasjonsvedtaket fastsatt til 12 338 931 kroner +/- 20 prosent og ble av departementet redusert med 20 prosent til 10 016 000 kroner (Miljøverndepartementets vedtak av 24. mars 2000). Saken er også omtalt under pkt. 3.9.2.

Det har hendt at kulturmiljøforvaltningen får oversendt reguleringsplanen først *etter* vedtak i kommunestyret. Slike planer er ugyldige opp mot kulturminneinteressene, og det løper ingen frist etter § 9 når planen oversendes, se Rt. 1997 s. 70.

Dersom en reguleringsplan ikke realiseres, og det i ettertid forelegges forslag om en ny reguleringsplan for det samme eller et større område, anses dette som en omregulering av området. En slik omregulering følger reglene om utarbeidelse av reguleringsplan i pbl. § 12-1. Det samme gjelder ved endring av et reguleringsformål i planen.

Ved slike omreguleringer trer undersøkelsesplikten i § 9 inn på nytt for å avklare det nye tiltakets konflikt-potensial opp mot automatisk fredete kulturminner. Dette er altså en ny sak, hvor innvilget dispensasjon ikke nødvendigvis gjelder. Der eldre planer blir endret, vil nye undersøkelser også kunne føre til funn av automatisk fredete kulturminner, som en tidligere ikke hadde tilstrekkelige tekniske hjelpemidler eller kunnskap til å spore opp.

3.9 § 10 UTGIFTER TIL SÆRSKILT GRANSKING AV AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER

Utgifter til særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner eller særskilte tiltak for å verne dem på grunn av tiltak som nevnt i §§ 8 og 9, bæres av tiltakshaveren. Når særlige grunner foreligger, kan departementet fastsette at utgiftene helt eller delvis skal dekkes av staten. Ved mindre private tiltak skal staten etter departementets bestemmelse dekke utgiftene, helt eller delvis, dersom disse blir urimelig tyngende for tiltakshaveren.

Departementet kan fastsette nærmere regler for gjennomføringen av bestemmelsene i første ledd.

3.9.1 Generelt om bestemmelsen

Fortidsminneloven av 1905 innførte regler om utgiftsdekning i forbindelse med arkeologiske undersøkelser og utgravninger. Bestemmelsene var imidlertid bare gjort

gjeldende for offentlige tiltak, forutsatt at utgiftene ikke ble uforholdsmessig store. I fornminneloven av 1951 ble i tillegg utgiftsdekningen gjort gjeldende også for større private tiltak.

Kulturminneloven av 1978 videreførte hovedregelen om tiltakshavers dekningsplikt for utgifter i forbindelse med arkeologisk arbeid. Grunnlaget for dette var et prinsipp i lovgivningen om at den som iverksetter tiltak som krever offentlig tillatelse, skal belastes nødvendige utgifter til kartlegging av berørte interesser og til avbøting av skader og ulemper som oppstår ved gjennomføringen av tiltaket, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 19.

Beregningen av de kostnader tiltakshaver må dekke i forbindelse med *oppfyllelse av § 9*, anses ikke som enkeltvedtak etter forvaltningsloven. Tiltakshaver har derfor heller ikke klagerett når han mener et registreringsarbeid blir for dyrt, se pkt. [3.8.4](#). Omfang og kostnader ved *arkeologisk gransking* fastsettes derimot i særskilt vedtak og kan påklages på vanlig måte.

3.9.2 Første ledd første punktum – tiltakshavers dekningsplikt

Forvaltningen kan hverken pålegge private eller offentlige organer utgifter uten at det foreligger hjemmel i lov. Etter første ledd første punktum er hovedregelen at tiltakshaver skal bekoste utgifter til *særskilt gransking av automatisk fredete kulturminner eller særskilte tiltak for å verne dem på grunn av tiltak som nevnt i §§ 8 og 9*.

Hverken ordlyd eller forarbeider gir nærmere holdpunkter for hva som ligger i begrepene særskilt gransking eller særskilte tiltak. Dette må forstås som både *undersøkelser* etter § 9 som gjennomføres for å påvise om det foreligger automatisk fredete kulturminner i et område, og *utgravninger mv.* etter § 10 av påviste kulturminner. Kostnadsdekningen gjelder derfor utgifter til arkeologisk arbeid i forbindelse med oppfyllelse av undersøkelsesplikten i § 9. I tillegg gjelder det utgifter til tiltak som blir tillatt fremmet etter § 8 første, andre og fjerde ledd, samt utgifter i forbindelse med tiltak i strid med § 8 tredje ledd. Kulturmiljømyndighetene kan videre kreve at tiltakshaver dekker utgifter til *vernetiltak*, f.eks. for å sikre et kulturminne mot steinsprut eller andre ødelegelser i en anleggsfase, eller sikringstiltak for å hindre utrasing av gravhauger mv. Videre skal utgifter til *konservering, katalogisering og innlemming i de arkeologiske samlingene* dekkes.

Reglene i § 10 må – i likhet med § 8 – ses på bakgrunn av det sterke vern loven gir automatisk fredete kulturminner mot inngrep, jf. §§ 3, 4, 6 og 9. Dette innebærer at de i utgangspunktet skal bli liggende uforstyrret og bare undersøkes der de ligger, etter den prioritering kulturmiljømyndighetene fastsetter. Det er av nasjonal interesse å verne om de automatisk fredete kulturminnene, mens det normalt ikke er forbundet med noen slik interesse å dispensere fra fredningen. Når dispensasjon likevel blir gitt, er det bl.a. fordi andre samfunnsinteresser gir grunnlag for det. En arkeologisk utgraving forut for tiltaket er derfor nødvendig for å ivareta det uerstattelige kildematerialet. *Kostnader forbundet med slike miljøundersøkelser er i utgangspunktet kostnader på lik linje med andre utgifter som en tiltakshaver må innkalkulere i et byggeprosjekt.*

Det er et krav at tiltakshaver ikke skal belastes med unødige utgifter. Kulturmiljøforvaltningen skal derfor, på et kulturminnefaglig grunnlag, vurdere om undersøkelsen kan gjennomføres uten at tiltakshaver påføres unødvendige utgifter. Dette gjelder i forhold til både §§ 8 og 9.

Tiltakshavers dekningsplikt for tiltak etter § 8 er begrenset til det som er *nødvendig* for å sikre og videreføre det kunnskapspotensialet som ligger i kulturminnene. På bakgrunn av lovens ordlyd er det lagt til grunn at det ikke kan foretas arkeologisk arbeid utover det å sikre det vitenskapelige kildematerialet.

Arkeologisk museum i Stavanger fastsatte i 1998 omfang og kostnader for arkeologiske utgravninger før utbygging av et omregulert område på *Kvåle* i Time kommune. Vedtaket bestemte at utbygger måtte betale 12 519 901 kroner med maksimalt tillegg/reduksjon på +/- 20 prosent (dvs. inntil ca. 15 millioner kroner). Utbygger påklaget vedtaket bl.a. ut fra at området var godt dokumentert ved tidligere registreringer. Riksantikvaren viste til at de tidligere foretatte undersøkelsene var begrenset til de synlige kulturminnene, og at museet allerede hadde skåret ned budsjettet ved å unnlate gjennomføring av undersøkelser som ikke var tilstrekkelig faglig prioritert. Riksantikvaren reduserte kostnadsvedtaket noe, da dette også omfattet arkeologiske undersøkelser i et mindre område som var regulert til bevaring. I slike områder skal det ikke tillates noe inngrep, og utgiftene til arkeologiske undersøkelser her måtte derfor trekkes fra budsjettet. (Riksantikvarens vedtak av 23. februar 1999.) Saken er også omtalt foran under pkt. [3.8.7](#).

Som en følge av at tiltakshaver unnløt å betale deler av kravet for den arkeologiske utgravningen, ble Kvåle AS stevnet

av Miljøverndepartementet. Selskapet mente at kravet ikke var tilstrekkelig dokumentert og oversteg de reelle kostnadene ved utgravningen. Et av hovedspørsmålene da saken kom til Høyesterett, var om tiltakshaverens ansvar etter kml. § 10 også omfattet de indirekte kostnadene som utgravningen medførte, noe Høyesterett bekreftet. Flertallet la særlig vekt på at kostnadene var omfattet av bestemmelsens ordlyd, og at formålet med tiltakshaverens ansvar – å hindre at utgravningen belaster virksomhetenes øvrige aktiviteter – talte for at også disse utgiftene ble omfattet. Flertallet mente også at det var anledning til å bruke generelle modeller for å komme frem til hvor store indirekte utgifter som skulle belastes den enkelte utgravningen. Høyesterett mente også at § 10 ikke ga hjemmel til å belaste tiltakshaver for de ansattes pliktmessige forskningsarbeid. (HR-2007-01850-A – Rt. 2007 s. 1511.)

Høyesteretts kjennelse var et viktig grunnlag for at Miljøverndepartementet, i samarbeid med Riksantikvaren, utarbeidet [Retningslinjer for budsjettering og regnskap av lovpålagte arkeologiske utgravninger etter §§ 8 og 14, jf. § 10](#). Retningslinjene ble fastsatt av departementet 5. august 2010. Disse skal sikre en ensartet, entydig og oversiktlig praksis når det gjelder utgravingsinstitusjonenes budsjettering og regnskapsføring. Retningslinjene ble sist endret 15. april 2011.

(HR-2013-233-A. Rt. 2013 s. 116.) En automatisk fredet fangstgrop var blitt ødelagt ved ombygging av en skogsbilveg. Ut fra en rettspolitisk vurdering fant Høyesterett det klart at staten kunne kreve erstattet kostnader til å reparere og kostnader til å sikre historisk materiale. Tiltalte mente det burde skillles mellom disse kostnadene. Det er ikke noe vilkår for å kreve erstatning at kostnadene faktisk er påløpt. Det var tilstrekkelig sannsynliggjort at utgraving ville bli gjennomført. Det var ikke tilstrekkelig grunn til å lempe skogeierens erstatningsansvar, selv om fylkesarkeologen opprinnelig hadde gitt feilaktige opplysninger om hvor fangstgropen befant seg.

For å oppfylle undersøkelsesplikten etter § 9 kan foreliggende arkivmateriale og tidligere registreringer gjøre ytterligere befaringer og undersøkelser unødvendig. Der kulturmiljøforvaltningen avgir uttalelse på grunnlag av eksisterende opplysninger, skal ikke tiltakshaver belastes de utgifter dette arbeidet medfører. Dette arbeidet defineres som saksbehandling, jf. Miljøverndepartementets [Retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering av arkeologiske registreringer i henhold til kulturminneloven § 9, jf. § 10](#). Disse retnings-

linjene er datert 21. august 2015 og trådte i kraft 1. januar 2016.

I utgangspunktet er det opp til kulturmiljømyndighetenes faglige skjønn å avgjøre hvilke undersøkelser som er nødvendige. Hvilke problemstillinger og dokumentasjonsmetoder en anvender i den enkelte sak, vil også endre seg i takt med utviklingen innen det arkeologifaglige området.

3.9.3 Utgifter til undersøkelser ved utarbeiding av reguleringsplan (områderegulering og detaljregulering)

Hovedregelen i § 10 er at den som er ansvarlig for tiltaket, også må få gjennomført undersøkelser, eventuelt arkeologiske registreringer, og dekke utgifter forbundet med realiseringen av dette. Det fremgår av forarbeidene at kommunen må foreta undersøkelser, jf. § 9 tredje ledd, selv om det gjelder planer utarbeidet på grunnlag av private reguleringsforslag, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 29.

Undersøkelser i medhold av § 9 skal normalt gjennomføres i forbindelse med utarbeiding av områderegulering. Dette har med tidlig avklaring og forutsigbarhet i planprosessen å gjøre. For kulturmiljøforvaltningen er det avgjørende at forholdet til automatisk fredete kulturminner avklares samtidig med andre interesser, som naturvern eller jordvern.

Områderegulering er en plan som utarbeides av kommunen, og hvor kommunen i all hovedsak forestår alle deler av planprosessen, jf. plan- og bygningsloven (pbl.) § 12-2. Kommunen har imidlertid anledning til å overlate, helt eller delvis, til private å stå for det planfaglige arbeidet, men kommunen bestemmer selv rammen for arbeidet. For områdeplaner er det kommunen som er ansvarlig for at arkeologiske undersøkelser etter § 9 blir gjennomført.

Når det gjelder reguleringsplan i form av detaljregulering, jf. pbl. § 12-3, er det i hovedsak private aktører som er forslagsstillere og/eller utbyggere. Undersøkelsesplikt i forbindelse med detaljregulering blir gjennomført der utbygging kan skje etter slik plan utarbeidet med hjemmel i bestemmelse til kommuneplanens arealdel, og der det av den grunn ikke er forutsatt områderegulering.

Klima- og miljødepartementet har ved brev av 30. september 2016, sak 16/781, funnet grunnlag for å legge om forvaltningspraksis, slik at det nå vil være forslags-

stiller og/eller utbygger som vil være ansvarlig for å dekke kostnadene til arkeologiske undersøkelser etter § 9. Departementet mener derfor at tiltakshaverbegrepet skal knyttes opp mot den som utarbeider og/eller realiserer detaljreguleringen og/eller har den økonomiske fordel av at tiltaket gjennomføres. Det innebærer at kommunen ikke lenger overtar det økonomiske ansvaret når planen legges ut på offentlig høring. Dersom det er kommunen selv som er forslagstiller og som skal gjennomføre tiltakene, så vil kommunen være ansvarlig for å dekke kostnadene til de arkeologiske undersøkelsene.

Av og til ønsker en privat forslagstiller å få undersøkt et reguleringsområde før planforslaget oversendes kommunen. Dette kan være tilfeller hvor grunneier har behov for avklaring av kulturminneinteressene i forbindelse med klargjøring av hyttetomter. Kommunen vil antakelig også se fordelene av at konfliktene opp mot automatisk fredete kulturminner og den økonomiske delen er avklart. På dette stadiet i planprosessen, hvor kommunen ikke har tatt stilling til planen, er det den private som må betale for undersøkelsen. Enkelte kommuner fatter også vedtak om at private reguleringsforslag skal være befart av kulturmiljømyndighetene før kommunen tar planen til behandling.

I de tilfeller hvor kommunen *ikke* ønsker å fremme et privat reguleringsforslag, anses kommunen ikke som tiltakshaver og blir følgelig heller ikke ansvarlig for eventuelle utgifter påløpt i forbindelse med arkeologiske registreringer av planområdet.

Plan- og bygningsloven har en bestemmelse om gebyr i § 33-1. Kommunene kan imidlertid ikke vedta gebyr for å dekke inn utgifter etter kml. § 10.

3.9.4 Hvilke utgifter er tiltakshaver forpliktet til å dekke?

Klima- og miljødepartementet har i samarbeid med Riksantikvaren utarbeidet retningslinjer som beskriver hva tiltakshaver skal dekke av kostnader når det gjelder arkeologiske undersøkelser og utgravninger i forbindelse med tiltak, eller planer etter plan- og bygningsloven, jf. pkt. 3.9.2.

[Retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering av arkeologiske registreringer i henhold til § 9, jf. § 10](#) skal tydeliggjøre tiltakshavers dekningsplikt når det skal gjøres undersøkelser etter § 9. Ikke alle deler av undersøkelsen utløser betalingsplikt. Tiltakshaver skal betale for den delen av undersøkelsen

som gjelder registrering av kulturminnene. Det fremgår av retningslinjene hvilke oppgaver som er saksbehandling, og som regionalforvaltningen selv må dekke. Retningslinjene skal sikre likebehandling, forutsigbarhet og rettsikkerhet for offentlige og større private utbyggere i forbindelse med arkeologiske registreringer. Riksantikvaren har i 2015 utarbeidet en [veileder til retningslinjene](#).

Den arkeologiske registreringen er tredelt; forarbeid, feltarbeid og etterarbeid. I veiledningen til retningslinjene fremgår det hva som inngår i de enkelte delene. Når kulturmiljømyndighetene avgir uttalelse utelukkende på grunnlag av arkivmateriale, tidligere registreringer eller lokale kunnskaper om et område, er dette en del av den ordinære saksbehandlingen som tiltakshaver ikke skal betale for.

Ofte vil det ikke foreligge tilstrekkelige registreringer eller kunnskap om automatisk fredete kulturminner innenfor planområdet til at man kan uttale seg på dette grunnlag. Det kan da være nødvendig å befare området for å kunne avgi en uttalelse eller for å vurdere behovet for registrering av området, jf. § 9. Utgifter fylkeskommunen/Sametinget pådrar seg i denne forbindelse, til reise, opphold og lønn, skal ikke dekkes av tiltakshaver, da dette også anses som en del av den ordinære saksbehandlingen.

Tiltakshaver må imidlertid betale for registreringene som gjennomføres for å avklare om tiltaket eller planen kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn. Dekningsplikten er begrenset til nødvendige utgifter. For tiltak som er forholdsvis like i omfang, vil forskjellene først og fremst knytte seg til reiseutgiftene. Dette kan medføre at utgiftene kan bli noe større for enkelte tiltakshavere.

Retningslinjene om [Utgifter til særskilt gransking av automatisk fredete arkeologiske kulturminner og skipsfunn](#) skal på samme måte sikre likebehandling, forutsigbarhet og rettsikkerhet for tiltakshavere i forbindelse med arkeologiske utgravninger. Retningslinjene skal også tydeliggjøre hvilke kostnadselementer som inngår i en utgravning, og som skal dekkes av tiltakshaver.

Presidentveita i Trondheim. Saken handlet om beregningsgrunnlaget for krav om kostnadsdekning etter § 10 første ledd første punktum ved arkeologiske utgravninger og sikring. Klagen gjaldt beregningsmetodene og ikke kravets størrelse. Miljøverndepartementet viste til Kvåle-dommen (HR-2007-01850-A) og retningslinjene som departementet har utarbeidet for bud-

En golfklubb ved Bergen søkte og fikk innvilget dispensasjon for anlegg av en golfbane som ville berøre et par bosettingsplasser fra steinalderen. Den ene boplassen ble ulovlig tildekket av masse i forbindelse med anlegg, noe som medførte straffesak. Dispensasjonen ble gitt på vilkår av at golfklubben bekostet utgraving av boplassene. Samme dag som utgravingsarbeidet skulle begynne, nektet klubben å bekoste utgraving av den tildekkete boplassen. Det var på forhånd engasjert personell, og Bergen Museum krevde dekket de økonomiske forpliktelsene museet hadde påtatt seg. Arbeidet med å fjerne den tildekkende massen og restaurering av boplassen ble krevd dekket og innrømmet i straffesaken (Nordhordaland herredsretts dom av 29. november 1999). (Foto Bergen Museum)

sjettering av § 10-saker, samt unntaket for beregning av selvkost som Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU) hadde fått innvilget. Høyesterett uttalte i dommen at den granskingen kulturminneloven § 10 gjelder, ikke skal innebære noen økonomisk belastning for den institusjonen som utfører arbeidene. Tiltakshaver måtte derfor dekke selve granskingen samt de utgiftene som institusjonen hadde ved å ha de aktuelle ressursene tilgjengelig. (Web 13/2397, brev av 31. desember 2013 fra Klima- og miljødepartementet.)

Det er en kjensgjerning at noen utgravingsinstitusjoner har høyere kostander enn andre, f.eks. Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU), som ikke er en del av den grunnfinansiering som universitetsmuseene blir til del, og dernest at antall utgravingsoppdrag for NIKU er sterkt varierende fra år til år. Klima- og miljødepartementet har derfor godkjent at NIKU kan operere med noe høyere timesatser ved deres utgravninger i middelalderbyene.

Utgifter i forbindelse med vurdering, bearbeiding og konservering av innsamlet materiale er som nevnt en naturlig konsekvens av en utgraving. Utgifter i forbindelse med slikt etterarbeid må derved dekkes av tiltakshaver i medhold av § 10.

Når det gjelder arkeologiske registreringer i forbindelse med nydyrkingstiltak, gjelder det imidlertid egne regler som er fastsatt i [rundskriv T-2/99 Undersøkelsesplikt og kostnadsdekning ved nydyrkingstiltak](#). Rundskrivet fastsetter at kulturmiljømyndighetene i disse sakene skal beregne en timesats på maksimalt 500 kroner (som justeres årlig i takt med Statistisk sentralbyrås konsumprisindeks). Satsen skal også dekke faktiske utgifter til reise og opphold og for- og etterarbeider. Dette er standardsatser for registreringer i forbindelse med undersøkelsespliktige saker ved nydyrking. Samme sats kan derfor ikke overføres til andre saker. Her er det de faktiske lønnsutgiftene med fellesutgifter og reise- og oppholdsutgifter (normalt etter statens regulativ) som må dekkes.

3.9.5 Første ledd andre punktum – statlig dekning ved særlige grunner

Når *særlige grunner* foreligger, kan Riksantikvaren jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (1) ved søknad fra tiltakshaver, fastsette at utgiftene helt eller delvis skal dekkes av staten. Det er ikke fastsatt nærmere retningslinjer for dette, men etter praksis er det stilt forholdsvis strenge krav til de særlige grunnene som må foreligge.

I vurderingen må en se på forholdsmessigheten mellom utgifter til arkeologisk arbeid og de totale byggekostnadene, tiltakshavers økonomi og om det er mottatt tilskudd fra annet offentlig hold til gjennomføring av tiltaket. Det kan også legges vekt på tiltakets samfunnsmessige nytte. Utgangspunktet for vurderingen er ellers at utgifter til arkeologisk arbeid er normale kostnader en tiltakshaver må innkalkulere i prosjektet på linje med andre utgifter.

Bestemmelsen regulerer utgifter etter §§ 8 og 9. I prinsippet vil en tiltakshaver derfor kunne søke om dekning av kostnader både til selve undersøkelsen av om det finnes automatisk fredete kulturminner, og til det arkeologiske arbeidet som kreves for å sikre kulturminneverdiene når området for eksempel skal bygges ut.

I forbindelse med arkeologiske utgravinger ved *Borre* middelalderkirke søkte kommunen om tilskudd etter § 10 første ledd andre punktum. Riksantikvaren avslo søknaden, men vedtaket ble påklaget til Miljøverndepartementet. Departementet sa innledningsvis i sin klageavgjørelse at det i hovedsak er ved mindre private tiltak staten gir tilskudd. Dette var i tråd med forutsetningene i loven. Det ble videre lagt til grunn at utgravingskostnadene kun utgjorde en liten del av de totale kostnadene i forbindelse med utvidelse av kirkegården. Undersøkelseskostnadene måtte innkalkuleres i prosjektets totale kostnader på samme måte som alle andre kostnader til klargjøring av grunnen. Det ble ikke lagt vekt på at kirkegården hadde fysisk nærhet til fornminneområdet i *Borre nasjonalpark*. Departementet viste til at gjennomføring av de arkeologiske utgravningene primært var i tiltakshavers interesse, og ikke skjedde på grunnlag av vernemyndighetenes eget behov for vitenskapelige data eller forskning. Kulturminnelovens bestemmelser om utgiftsdekning ble også drøftet i [St.meld. nr. 39 \(1986–87\)](#) om bygnings- og fornminnevernet, hvor det slås fast at det ikke er ønskelig å endre prinsippet om kostnadsdekning, verken ut fra vernefaglige synspunkter eller rettferdighetsbetraktninger. Vedtaket ble derfor opprettholdt. (Brev av 11. november 1991 fra Miljøverndepartementet.)

Høkneslia boligområde i Namsos kommune. Klage på Riksantikvarens vedtak at staten ikke ville ta en del av kostnadene for den arkeologiske utgravingen. Det ble vist til at påberopt merknad til § 10 i Ot.prp. nr. 7 (1977–78) om lov om kulturminner har begrenset rettskildeverdi, da flertallet i den etterfølgende komité- og stortingsbehandlingen uttrykte andre synspunkter. Stortingskomiteen slo fast at hovedprinsippet er at tiltakshaver betaler kostnadene. Klager ble heller ikke hørt med at det er spekulativt når Riksantikvaren så hen til at det aktuelle byggeområdet hadde flere byggetrinn, og at arkeologikostnadene kunne utlignes over alle de regulerte boligtomtene. Departementet pekte på at arkeologikostnadenes forholdsmessighet til de øvrige utviklingskostnader beregnes for hele området – og utlignes over alle tomtene, slik resten av byggekostnadene blir. Med en slik utligning blir arkeologikostnadene ganske marginale per tomt. (Websak 14/453. Vedtak av 9. april 2014 fra Klima- og miljødepartementet.)

Linnheia nord, Grimstad kommune. Klage på Riksantikvarens vedtak om omfang og vilkår ved dispensasjon for fjerning av automatisk fredete kulturminner i detaljreguleringsplan for *Linnheia nord* i Grimstad kommune. Klager søkte også om statlig dekning av utgifter, jf. § 10 første ledd andre punktum om særlige grunner. Klima- og miljødepartementet opprettholdt

vedtaket. Det var i saken ikke gitt detaljerte opplysninger om økonomien i tiltaket. Det var imidlertid planlagt 168 boenheter. De samlede arkeologiske merkostnadene var beregnet til 4 455 000 kroner, som utgjorde maksimalt 27 507 kroner per boenhet. Utgiften var etter departementets vurdering ikke uforholdsmessig høy, slik at vedtaket ble opprettholdt. (Brev av 16. mars 2016 fra Klima- og miljødepartementet.)

Ugyldige vilkår fastsatt i medhold av kulturminneloven § 10. I forbindelse med at Statens vegvesens søkte om å etablere *Kong Håkon 5.s gate i Oslo*, fattet Riksantikvaren vedtak om arkeologisk granskning jf. § 10. Dette var en forutsetning for at Statens vegvesen kunne sette i gang med grunnarbeidet innenfor middelalderbyen. En del av vedtaket fastsatte at det kun var tillatt med busker som hadde en naturlig høyde på maks 1,5 meter. Trær og busker som hadde potensial for å bli høye, var ikke tillatt i de regulerte/fremforhandlede siktsonene. Klima- og miljødepartementet kom til at det ikke kunne stilles slike materielle vilkår i medhold av kulturminneloven § 10 for utførelsen av det tiltaket som utløser utgravingen og verne-tiltaket. Dette måtte i tilfelle vært løst da tillatelsen til inngrepet ble gitt etter kulturminneloven § 8. Vilkåret ble kjent ugyldig. (Brev av 13. mai 2013 fra Klima- og miljødepartementet.)

3.9.6 Første ledd tredje punktum – mindre private tiltak

Ved *mindre private tiltak* skal staten etter Riksantikvarens bestemmelse, jf. ansvarsforskriften § 2 (1), dekke utgiftene, helt eller delvis, dersom de blir urimelig tyngende for tiltakshaveren.

Som en oppfølging av [St.meld. nr. 16 \(2004–2005\)](#) *Leve med kulturminner*, og behandlingen av meldingen i Stortinget, mente regjeringen at staten i større omfang skulle dekke utgiftene til arkeologiske registreringer og utgravinger i forbindelse med mindre, private tiltak. Som en konsekvens av dette utarbeidet Miljøverndepartementet rundskriv [T-02/2007](#) *Dekning av utgifter til arkeologiske arbeider ved mindre, private tiltak – Kulturminneloven § 10*. Det fremgår av rundskrivet når § 10 første ledd tredje punktum kommer til anvendelse, og når den ikke gjelder.

Med private tiltak menes i denne sammenheng ethvert fysisk tiltak som medfører arealinngrep, og som initieres og utføres av eller på vegne av for eksempel privatperson, private stiftelser, foretak og frivillig organisasjoner. Tiltaket skal normalt oppfattes som privat,

I forbindelse med planer om utvidelse av kirkegården ved *Borre kirke* i Horten søkte kommunen om tilskudd til arkeologiske undersøkelser i grunnen. Søknaden ble avslått og avgjørelsen anket til Miljøverndepartementet, som opprettholdt vedtaket. Begrunnelsen var at det i hovedsak er ved mindre, private tiltak staten gir tilskudd, i tråd med forutsetningene i kulturminneloven. (Foto: Jan Anderssen, Riksantikvaren)

så fremt det ikke mottar og finansieres av overveiende offentlige tilskudd. Ved vurderingene av om et tiltak skal defineres som mindre tiltak, kan det være relevant om det gjennomføres til privat bruk for én eller et begrenset antall brukere, om det berører én eller et begrenset antall tomter/enheter, og om tiltaket ligger innenfor normal standard for den type tiltak det gjelder. Dersom formålet med tiltaket primært er av kommersiell karakter, gjennom å legge til rette for utleie og salg, og ikke skal dekke egne bruksbehov, vil det normalt ikke oppfattes som et mindre tiltak ifølge rundskrivet.

Hvorvidt utgiftene til arkeologiske arbeider er å anse som urimelig tyngende, vil i hovedsak være en vurdering av forholdet mellom tiltakets kostnader og utgiftene til arkeologiske arbeider. En slik vurdering vil først kunne gjøres når opplysninger om tiltakets kostnader og kostnader knyttet til en eventuell arkeologisk utgraving foreligger.

Avgjørelser som gjelder dekning av utgifter til arkeologiske arbeider ved mindre, private tiltak, er enkelt-

vedtak etter forvaltningsloven og kan påklages på vanlig måte. Dersom avgjørelsen om å dekke utgiftene til mindre, private tiltak innarbeides i dispensasjonsvedtak etter § 8 første og andre ledd, gjelder 6 ukers klagefrist, ellers gjelder forvaltningslovens generelle klagefristregler.

Øvre Randem gård, Vestby kommune. Kml. § 10, jf. § 8 tredje ledd. Riksantikvaren fattet vedtak om å pålegge tiltakshaver kostnader til arkeologisk utgraving på 1 300 000 kroner i forbindelse med et mindre privat tiltak. Vedtaket ble påklaget, og Miljøverndepartementet kom til at kostnadene var å anse som urimelig tyngende og omgjorde vedtaket, slik at staten dekket kostnadene fullt ut i medhold av kml. § 10 første ledd tredje punktum. Ved rimelighetsvurderingen skal prosjektets kostnader og eventuelle avkastning vurderes opp mot utgiftene til de arkeologiske arbeidene. I saken var det opplyst at prosjektkostnadene var 97 000 kroner, og gevinsten ved å gjøre jorden lettere å drive var lavere enn prosjektkostnaden. Etter departementets vurdering sto utgiftene til arkeologiske arbeider ikke

i noe rimelig forhold til den økonomiske nytten av tiltaket. (Brev av 9. august 2010 fra Miljøverndepartementet.)

Sør-Rollnes, lbestad kommune. Mindre privat tiltak. Saken omhandlet gravning og utskifting av vannledninger som berørte en automatisk fredet gårdshaug, jf. kml. § 4. Vannledningen var svært gammel og måtte skiftes ut. Riksantikvaren fattet vedtak om tillatelse til inngrep i gårdshaugen, i en lengde av ca. 150 meter, i en bredde på 1 meter og i en dybde på 1,5 meter. Det ble satt som vilkår at tiltaket skulle overvåkes av arkeolog, og at tiltakshaver skulle bekoste den arkeologiske overvåkingen med 112 407 kroner. Riksantikvaren anså det som et større, privat tiltak, med den konsekvens at utgiftene ikke ble dekket av staten. Riksantikvarens vedtak ble påklaget av vannverket.

Miljøverndepartementet la til grunn at tiltakshaver var et privat vannverk som eies av de fastboende på Sør-Rollnes. Departementet uttalte at det ikke er avgjørende hvor mange personer tiltaket omfatter, for hvorvidt et tiltak skal defineres som mindre. Tiltakets art vil være førende for oppfatningen av hvorvidt et tiltak er større eller mindre. Å sikre vannforsyning, ved fremføring av grøft og kabel, til eget bruk, er etter departementets syn et mindre tiltak. I tillegg ble det i denne konkrete saken lagt vekt på tiltakshavers organisering, gjennom et privat vannverk med begrensede økonomiske midler, som driver dette hovedsakelig på dugnad. Tiltaket ble ikke gjennomført for å oppnå en økonomisk fordel. Departementet tok klagen til følge og dekket kostnadene. (Brev av 30. oktober 2008 fra Miljøverndepartementet.)

Det er flere forskrifter som har egne grenser for hva som er mindre private tiltak, og som man bør være klar over. Blant annet har dreneringsforskriften en grense på 100 mål, mens nydyrkingsforskriften har en grense på 15 mål.

3.10 § 11 VEDLIKEHOLD, GRANSKING MV.

Når grunneier eller bruker er varslet, har vedkommende myndighet adgang til:

- a. *Å søke etter, registrere, avbilde, holde i stand, restaurere, bygge opp igjen, flytte og gjerde inn automatisk fredete kulturminner og gjøre de tiltak som trengs til pleie og anskueliggjørelse av dem, herunder rydde området omkring.*
- b. *Å granske slike kulturminner ved utgraving eller på annen måte. Etter granskingen skal kulturminnet*

settes i stand eller bevares hvis vedkommende myndighet etter loven her ikke fastsetter noe annet.

I mangel av minnelig overenskomst fastsettes erstatning for inngrep i grunn og rettigheter ved skjønn. Skjønnet styres av jordskifteretten.

3.10.1 Generelt om bestemmelsen

Rettsvirkningen av at et kulturminne er automatisk fredet, strekker seg lengre enn §§ 3 og 8. Grunneiers eller brukers rådighet over eiendommen kan også begrenses ved at kulturmiljøforvaltningen eller bemyndiget instans, f.eks. en forskningsinstitusjon, i utgangspunktet har rett til å iverksette undersøkelser på den aktuelle eiendommen, etter at grunneier er varslet.

Første ledd *bokstav a* omhandler kulturmiljøforvaltningens adgang til registrerings- og skjøtseltiltak, mens første ledd *bokstav b* gjelder bestemte institusjoners rett til å granske slike kulturminner ved utgraving, overvåking eller sikringstiltak.

Felles for begge alternativene er at grunneier eller bruker er *varslet*. Loven stiller ingen formkrav til varsel, men normalt bør varsling skje skriftlig. Varsling bør uansett skje i god tid før det arkeologiske arbeid skal gjennomføres. Et for sent varsel – som gjør at grunneier ikke kan innrette seg – kan få betydning for erstatningsplikten etter andre ledd.

Avgjørelse om tiltak etter bestemmelsens første ledd er *ikke* å regne som et enkeltvedtak.

Andre ledd bestemmer indirekte at tiltak i medhold av bestemmelsen kan utløse erstatning.

3.10.2 Første ledd bokstav a – registrering, skjøtsel mv.

Riksantikvaren har myndighet til å avgjøre om det skal gjennomføres tiltak som nevnt i § 11 første ledd bokstav a, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (1).

Fylkeskommunen og Sametinget har myndighet etter forskriften § 3 (2) til å registrere automatisk fredete kulturminner, med unntak av kulturminner som Riksantikvaren har forvaltningsansvaret for, jf. forskriften § 2 (6).

Forvaltningsmuseene har også myndighet etter § 11 første ledd bokstav a innenfor sine definerte ansvarsområder, jf. forskriften §§ 5 og 6.

Siden 1992 har Riksantikvaren restaurert ca. 250 tømmerbygninger fra middelalderen. Arbeidene har vært bekostet av Riksantikvaren, under forutsetning av at bemidlede eiere bidro med gratis tømmer og nødvendige redskaper. Buret på *Tonne*, Vinje i Telemark, er nå i god stand. Det har fått nytt tak, tekket med trespon. (Foto: Birger R. Lindstad, Riksantikvaren)

Riksantikvaren kan beslutte at forvaltningsmuseene eller NIKU skal utføre særskilte tiltak etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav a for bestemte saker eller innenfor et bestemt tidsrom, jf. forskriften § 10. Dette gjelder uavhengig av ansvarsfordelingen som fremgår av forskriften.

Meldeplikten i § 8 oppstår ikke for nevnte instanser når de foretar arkeologisk arbeid som nevnt i § 11 første ledd bokstav a. Ved tvil om hvor inngripende arbeidet er, og om det faller inn under lovens bokstav, må underretningsplikten i forskriften § 7 iakttas. Oppnås det ikke enighet om hvem som er rette myndighet, avgjøres saken av Klima- og miljødepartementet.

Bestemmelsen gir kulturmiljøforvaltningen en generell *rett* til å foreta en rekke ulike undersøkelses- og skjøtselstiltak av automatisk fredete kulturminner.

Forvaltningen har ingen plikt til å foreta skjøtsel. Dersom ikke forvaltningen går inn med skjøtselstiltak, kan visse former for skjøtsel og vedlikehold påligge grunneier eller bruker, se nærmere pkt. 3.3.2. Aktiviteter etter § 11 første ledd bokstav a vil ofte foregå ved oppfyllelse av undersøkelsesplikten i § 9.

Kulturmiljøforvaltningen er for det første gitt adgang til å søke etter. Dette kan innebære befarings (med eller uten prøvestikk), for å vurdere behovet for registreringer. En kan også foreta prøvestikking for å fastsette omfanget av et allerede kjent automatisk fredet kulturminne. Oppstår det tvil om omfanget av kulturminnet, er det Riksantikvaren som er rette myndighet til å avgrense dette med endelig virkning, jf. kml. § 4 sjetted ledd.

Videre kan forvaltningen *registrere* for å danne seg en oppfatning av hva slags type automatisk fredet kultur-

minne det dreier seg om. Dette kan være arbeid i forbindelse med en systematisk registrering av automatisk fredete kulturminner i kommunen eller registrering i forbindelse med undersøkelsesplikten i § 9. Avgrensning av kulturminnet faller også inn under begrepet, samt annen systematisk dokumentasjon (herunder *avbildning*). Arkeologisk søk og registreringer, f.eks. i form av prøvestikk, sjakting og flateavdekking, vil i seg selv kunne innebære inngrep i automatisk fredete kulturminner. Det er av denne grunn viktig at kulturmiljømyndighetene begrenser omfanget til det som er nødvendig.

Bestemmelsen omfatter også hjemmel til inngripende tiltak som å *restaurere* eller *bygge opp igjen* kulturminnet. Dette vil normalt være tiltak som ellers ville ha vært søknadspliktige etter § 8. Underretningsplikten i ansvarsforskriften § 7 (1) vil kunne inntre i slike tilfeller.

Kulturmiljøforvaltningens rett gjelder uavhengig av om kulturminnet er skadet ved en straffbar handling. En gravhaug som lovlig er blitt avflatet gjennom flere tiårs maskinell jordbruksdrift, kan fylkeskommunen bygge opp igjen til sannsynlig opprinnelig utseende. Kostnadene ved tiltaket må bæres av kulturmiljøforvaltningen, hvis ikke kravet kan rettes mot ansvarlig skadevolder, se nærmere pkt. 7.13.10.

Eier vil ofte ha en økonomisk interesse av skjøtselftiltaket, og det er anledning til å inngå avtaler med eiere om restaurering, mot at de bærer en egenandel.

Riksantikvaren utga i august 1998 i håndboken [Riksantikvarens informasjon om kulturminner](#), en rekke informasjonsblader i forbindelse med skjøtsel og restaurering av automatisk fredete arkeologiske kulturminner. Sentralt står her behovet for en *skjøtselfplan* som bindes opp i en *skjøtselfavtale* mellom fylkeskommunen/Sametinget, grunneier og den enkelte kommune. Selv om det er den regionale kulturmiljøforvaltningen som har ansvaret for faglig oppfølging, er det i realiteten kommunen, grunneiere, historielag og andre som deltar i det praktiske arbeidet. Ved skjøtselfplan og -avtaler kan en velge ut hvilke kulturminner som bør prioriteres for skjøtsel og sikring, hva som bør gjøres, finansieringsopplegg og fastleggelse av ansvar for de enkelte aktører.

På 1990-tallet ble de aller fleste tømmerbygningene fra middelalderen istandsatt gjennom Riksantikvarens middelalderprosjekt. Her ble det lagt stor vekt på å gjenutvikle gamle håndverksteknikker, verktøy og materialkunnskap. Arbeidet ble styrt direkte fra Riksantikvaren, og det hendte at eierne ikke alltid var enige i Riksantikvarens krav.

Fra 2013 er istandsettingene av de profane middelalderbygningene basert på tilskudd til eierne, slik at eierne står som tiltakshavere. Dette gir dem bedre medvirkning og klagemulighet på vedtak om dispensasjon og vedtak om tilskudd.

Både under middelalderprosjektet og frem til i dag har Riksantikvaren vært svært tilbakeholden med å gi dispensasjon for endringer. I de siste årene har man likevel sett at klimændringene gir nye utfordringer og påkjenninger. Riksantikvaren har derfor godtatt nye elementer eller dokumentert tilbakeføring av f.eks. svalganger for å beskytte middelaldertømmer mot stadig økende påkjenning av fukt.

Dersom kulturmiljøforvaltningen som ledd i arbeidet med å sikre et automatisk fredet kulturminne ønsker å begrense slitasje fra publikum, hindre skadeverk mv., kan forvaltningen *gjerd inn* kulturminnener og på den måten direkte nekte uvedkommende adgang. Dette kan imidlertid være både tid- og kostnadskrevende og er vel ikke alltid like ønskelig eller hensiktsmessig.

En særlig aktuell problemstilling er behovet for å regulere *ferdsel* til utsatte helleristninger og hulemalerier. I tillegg til den forvitring som nedbør, vind og forurensning forårsaker er bergkunstlokalteter særlig utsatt for slitasje og skader fra publikum. En har også sett flere eksempler på at besøkende bevisst eller ubevisst har skadet bergkunst ved å spraye maling på eller risse inn tegninger og bokstaver i berget. Inngjerding etter § 11 første ledd bokstav a kan her være et nødvendig tiltak. Noen huler med utsatte hulemalerier har f.eks. blitt stengt for å forhindre skadeverk.

Et generelt ferdselsforbud kan antakelig ikke hjemles i § 11 første ledd bokstav a, men krever et forbud i særskilt vedtak om områdefredning etter § 19. Et slikt vedtak er også nødvendig hvis en ønsker strafferettslig å håndheve ulovlig adkomst til kulturminnene.

I *Vingen helleristningsområde*, Bremanger kommune, Vestland fylke er det gitt ferdselsrestriksjoner i forbindelse med områdefredning i medhold av kml. § 19. (Riksantikvarens fredningsvedtak av 18. juli 2002.)

Selv om grunneier eller bruker er varslet, gir ikke § 11 første ledd bokstav a noen hjemmel til fri ferdsel på privat grunn utover den allemannsrett som følger av friluftsløven. Dette gjelder selv om formålet er å vise frem et tilrettelagt kulturminne for allmennheten. I slike tilfeller må det inngås avtale med den berørte grunneieren.

§ 11 første ledd bokstav a gir ikke hjemmel til å gå inn på annen manns eiendom, dersom grunneieren nekter. I § 16 siste ledd er det for eksempel særskilt bestemt at krav om dekning av kulturmiljømyndighetenes utlegg til utbedring av skade på fredet byggverk er et direkte tvangsgrunnlag. Noen tilsvarende formulering er det ikke i § 11 første ledd bokstav a. Bestemmelsen gir derfor ikke tvangsgrunnlag.

Ifølge tvangsfullbyrdsloven § 4-1 foreligger det to typer tvangsgrunnlag; a) alminnelige tvangsgrunnlag, typisk dom eller kjennelse og b) spesielt tvangsgrunnlag, typisk at det i særlov er eksplisitt angitt at en bestemt type krav skal gi tvangsgrunnlag direkte.

En nødrettsliknende situasjon kan tenkes å utgjøre et spesielt tvangsgrunnlag, der viktige kulturminneverdier står i fare for å bli ødelagt eller sterkt skadet dersom myndighetene ikke får anledning til å foreta de oppgaver som hjemles i § 11 første ledd bokstav a. Tilsvarende vil et vedtak der det er forutsatt oppfyllelse av § 11 første ledd bokstav a, også kunne utgjøre et tvangsgrunnlag som tingretten kan bruke som grunnlag for en kjennelse om tvangsfullbyrdelse.

Konsekvensene av den foreliggende rettstilstanden er at det har etablert seg en praksis der kulturmiljømyndighetene, dersom det ikke frivillig gis tilgang til en eiendom, har overlatt til tiltakshaver eller kommunen som planmyndighet å foreta de nødvendige avklaringer med grunneier.

Manglende tilgang til eiendommer for å få gjennomført arkeologiske registreringer har vært et problem for store offentlige tiltakshavere, som Statens vegvesen og Bane NOR, som har ekspropriasjonsadgang. Dette kan medføre svært kostbare forsinkelser for store prosjekter. På denne bakgrunn er det nå innarbeidet et særlig tvangsgrunnlag for forhåndsundersøkelser i lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom (oreigningslova) § 4 for tiltak med ekspropriasjonsrett, jf. § 2. Lovendringen ble vedtatt 5. juni 2015. I § 4 fremgår det at eier og rettighetshaver «lyt tola» at det gjennomføres forhåndsundersøkelser til bruk for et påtenkt ekspropriasjonsinngrep, altså før det endelige vedtaket om ekspropriasjon foreligger. Ekspropriasjonsvedtaket kan fattes av Statens vegvesen, kommunen, staten eller andre offentlige instanser, avhengig av hjemmel og formål med ekspropriasjonen.

Kulturmiljøforvaltningen har også rett til å foreta en rekke *aktive* skjøtsels- og vedlikeholdstiltak. En rekke eksempler nevnes, uten at oppregningen er uttømmende.

Det er blitt vanligere at bergkunst skjemmes og skades av tagging, noe som krever skjøtsel i form av rensing. Dette eksemplet er fra *Solbergfeltet* i Østfold, Viken (Foto: Kjersti Marie Ellewsen, Riksantikvaren)

Alle tiltak som trengs til pleie og anskueliggjørelse av automatisk fredete kulturminner, kan utføres. Formålet med denne delen av bestemmelsen er å sikre at kulturminnene i forsvarlig utstrekning og på faglig måte blir beskyttet, pleiet og holdt ved like i sitt rette miljø. Det praktiske ansvaret for slik skjøtsel kan overlates til kommunen ved såkalt *skjøtselsavtale*. Det er videre viktig at grunneieren blir medspiller i arbeidet. Vedkommende bør kobles på prosessen så tidlig som mulig, med mulighet til å påvirke planen, både ut fra verdifull lokal erfaring og egne interesser.

Kostnadene til skjøtsel vil ofte dekkes av flere samarbeidspartnere: fylkeskommunen/Sametinget, kommunen, lokale lag og foreninger, grunneiere og sponsorer/næringsliv. Den viktigste offentlige tilskuddsordning er *Tilskudd til spesielle miljøtiltak i landbruket* (SMIL), jf. [forskrift 4. februar 2004 nr. 448 om tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket](#), og [forskrift 4. februar 2004 nr. 447 om tilskudd til nærings- og miljøtiltak i skogbruket](#).

I sin enkleste form kan skjøtsel omfatte kontroll med vegetasjonen, å legge kulturminnet til rette for publikum

og å sørge for informasjon ved skilting, inngjerding og sikring av hensiktsmessig adkomst til kulturminnet. Et kulturminne kan være særlig utsatt fordi det er svakt synlig. Dette vil ofte være tilfelle med samiske kulturminner, som er lite markert i landskapet.

Når det gjelder omfanget av undersøkelser i medhold av bokstav a, er det nødvendig at det foretas en avgrensning mot arkeologisk arbeid som nevnt i første ledd bokstav b. Hva som faller inn under den enkelte bokstav, må begrunnes ut ifra formålet med arbeidet og arkeologifaglige kriterier.

3.10.3 Første ledd bokstav b – utgravinger, sikringstiltak mv.

Bestemmelsen hjemler en adgang for vedkommende myndighet til å gjennomføre utgravinger, sikringstiltak og forskningsinitierte gravinger. *Riksantikvaren* har myndighet til å avgjøre om det skal gjennomføres tiltak som nevnt i kulturminneloven § 11 første ledd bokstav b, jf. ansvarsforskriften § 2 (1). *Universitetsmuseenes* myndighet gjelder i utgangspunktet for alle automatisk fredete kulturminner, med unntak av middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester av alle slike kulturminner, jf. forskriften § 5.

§ 11 første ledd bokstav b er hjemmel for å gjennomføre alle typer utgravinger. Dette gjelder både når det i forbindelse med søknad om tiltak fattes vedtak om dispensasjon fra den automatiske fredningen, og når det gjennomføres forskningsgravinger.

I vernesammenheng er det et viktig prinsippsspørsmål hvilket omfang forskningsgravinger kan ha. Her må bl.a. forskningens behov avveies mot behovet for å bevare kulturminnene i sin opprinnelige sammenheng. Etter forskriften § 11 (1) skal forvaltningsmuseene melde fra

Ifølge Snorre skal *Halvdanshaugen* på Ringerike skjule deler av liket av Harald Hårfages far, Halvdan Svarte, som druknet i Randsfjorden. Da folk fikk vite om den tragiske hendelsen, kom menn fra Romerike, Vestfold og Hedmark og krevde å få hauglegge ham hos seg: «... alle trodde de skulle få godt år om de fikk det. De ble forlikt på den måten at de delte liket i fire deler; hodet ble lagt i haug på Stein på Ringerike, og hver av de andre tok sin del med seg heim og haugla den der, og alle disse haugene heter Halvdanshaugen». (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

om forsknings- og undervisningsinitierte utgravinger til Riksantikvaren og fylkeskommunen minimum 3 måneder i forkant av selve gjennomføringen av utgravingen. Bestemmelsen sikrer at disse myndighetene får nødvendig informasjon, kan komme i dialog med museene, og kan vurdere de planlagte gravinger opp mot nasjonal vernepolitikk. Hvis museet, Riksantikvaren eller fylkeskommunen ikke blir enige, må både Riksantikvaren og Klima- og miljødepartementet ha myndighet til å treffe endelig beslutning.

Riksantikvaren kan beslutte at NIKU skal gjennomføre forskningsinitierte granskinger eller sikringstiltak etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav b, når det gjelder middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester av alle slike kulturminner.

Forholdet mellom første ledd bokstav a og b illustreres godt av en situasjon rundt *Halvdanshaugen* på Steinsletta på Ringerike. På vegne av Buskerud fylkeskommune undersøkte Oldsaksamlingen om haugen sank, og om hva som i så fall kunne være årsaken. En teori var at haugen inneholdt en skipsgrav, hvor treverket var i ferd med å råtne opp. Oldsaksamlingen gravd ut en sjakt inn mot haugkjernen og foretok kjerneprøve-boringer. Disse undersøkelsene vil følge første ledd bokstav a. Utgraving kan bare skje etter første ledd bokstav b og ville ligge innenfor Oldsaksamlingens kompetanse.

Nødutgravinger er gravinger og andre sikringstiltak som må gjennomføres for å hindre et kulturminne fra å rase ut eller bli ødelagt på annen måte. Både forvaltningsmuseene og NIKU kan gjennomføre slik utgraving. Beslutning om slik utgraving innebærer hel eller delvis dispensasjon fra den automatiske fredningen. Det er en forutsetning at de vitenskapelige data fra slike utgravinger dokumenteres og sikres på forsvarlig måte. Museene og NIKU har etter ansvarsforskriften § 7 (2) varslingsplikt til Riksantikvaren snarest mulig og senest 3 uker etter at nødutgravingen er gjennomført.

Dersom forvaltningsmuseet skal gjennomføre forskningsutgraving eller nødutgraving i eget forvaltningsdistrikt, treffer institusjonen selv avgjørelse om dette etter § 11 første ledd bokstav b og forskriften §§ 5 og 6. Dette regnes ikke som noe enkeltvedtak. Behandling i forskningsinstitusjonen må likevel være betryggende, med skriftlig krav til søknad og dokumentasjon for forskningsprosjekter samt behandling i institusjonens øverste faglige organ, f.eks. museets forn-

minneutvalg, med skriftlig beslutning som angir rammen for tiltaket. De formelle kravene til behandling av nødutgravinger kan dog avpasses til hvor mye saken haster. Hvis *andre* forskere ønsker å gjennomføre en forskningsutgraving, har praksis vært at slik søknad behandles av dispensasjonsmyndigheten etter § 8 første ledd. Avgjørelsen her regnes som et enkeltvedtak som kan påklages.

Ønsker en annen arkeologisk-vitenskapelig myndighet å utføre forskningsutgraving på en annen myndighets geografiske myndighetsområde, må Riksantikvaren gi tillatelse til det. Det var tilfellet da Kulturhistorisk musum i Oslo under ledelse av professor Dagfinn Skre i 2010 fikk tillatelse til utgraving på kongsgården ved *Avaldsnes kirke* på Karmøy.

Etter granskingen skal kulturminnet settes i stand eller bevares hvis vedkommende myndighet etter loven her ikke bestemmer noe annet, jf. § 11 første ledd bokstav b andre punktum. Det vil bero på en kulturminnefaglig vurdering hvorvidt kulturminnet etter utgraving skal restaureres og settes i stand. Dette vil avhenge av kulturminnetype, hvor omfattende utgravingen har vært, og hvor ønskelig det er å bevare kulturminnet.

3.10.4 Andre ledd – tiltak som utløser krav på erstatning

Andre ledd forutsetter at arkeologisk arbeid i medhold av første ledd kan utløse krav på *erstatning*. Skadelidte vil være den som på grunn av inngrep i grunn og rettigheter, lider et økonomisk tap; normalt eier eller bruker (typisk forpakter eller leietaker) av eiendommen. Loven gir altså ikke erstatning for at noe er et automatisk fredet kulturminne, bare for tiltak som iverksettes i medhold av § 11. Denne erstatningsinteressen må holdes klart atskilt fra den generelle rettsvirkning av §§ 3, 4 og 6, som normalt ikke utløser krav på erstatning, se nærmere pkt. [1.7](#). Bestemmelsen kommer også til anvendelse ved *skipsfunn*, jf. § 14 andre ledd siste punktum.

Paragrafen tar utgangspunkt i at partene kommer til en *minnelig overenskomst*. I mangel av slik avtale skal erstatning for inngrep i grunn og rettigheter fastsettes ved *skjønn*, jf. [lov 1. juni 1917 nr. 1 om skjønn og ekspropriasjonssaker](#) (skjønnsprosessloven). Etter lovendring 11. november 2017 nr. 26 skal skjønnen bare utføres av jordskifteretten, ikke lenger tingrett og lensmannsskjønn. Se omtalen av kml. § 26 for mer om skjønn.

Utøvelse av forvaltningsmyndighet etter § 11 første ledd bokstav a kan gi grunnlag for erstatning til grunn-

eier eller bruker, f.eks. hvis fylkeskommunen i forbindelse med en registrering legger beslag på flere mål med dyrket mark ved flateavdekking. Et rent skjøtsels- eller tilretteleggingstiltak vil sjelden kunne utløse et erstatningskrav, men det kan tenkes, f.eks. hvis et område gjerdes inn. Tiltak for å tilrettelegge for opplevelse av kulturminner, f.eks. anleggelse av en veg over dyrket mark, forutsettes løst ved frivillig avtale.

Også en forskningsgraving i medhold av § 11 første ledd bokstav b kan utløse krav på erstatning, f.eks. hvor en gårdbruker mister tilgangen til et dyrket areal så lenge utgravingen foregår, og før området er istandsatt. På samme måte kan en utgraving av et skipsfunn i strandkanten, som f.eks. gjør at det må anlegges en midlertidig brygge for rettighetshaverne, være erstatningsutløsende.

Interiørbilde av vernebygget med domkirkeruinene (*Hamar-domen*) på Hamar (Hedmarksmuseet). Ruinen er beskyttet mot videre forvitring og skader. Vernebygget ble finansiert av staten i tillegg til en privat donasjon. Bygget er vigslet som kirke, og Hamar har fått en unik møteplass for tro, kultur, natur, historie og arkitektur. (Foto: Hedmarksmuseets fotoarkiv, Hamar)

4

Kapittel III – Løse kulturminner

| AV SINDRE FJELL OG JØRN HOLME |

Ajourført av Inger Johanne Rystad, Eline Ova Sveen, Sindre Fjell og Jørn Holme

4.1 INNLEDNING

De første kjente bestemmelsene om kulturminnevern i Norge var Kong Christian Den Femtis Norske Lov av 1687 art. 5-9-3 flg. og senere Plakat av 7. august 1752, se mer om disse bestemmelsene i [Ot.prp. nr. 28 \(1904–1905\)](#) s. 2 og [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 13. Bestemmelsene gjaldt finnerlønn og eiendomsrett til *jordgravd gods*. Disse og beslektede rettsforholdene omkring løse kulturminner sto deretter sentralt i lov 13. juli 1905 om fredning og bevaring av fortidslevninger (§§ 6 til 9) og i lov 29. juni 1951 om fornminner (§§ 8 til 12), som avløste denne. Det nåværende innholdet i bestemmelsene vedrørende løse kulturminner kom inn i lovverket ved kulturminneloven av 1978. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble begrepet *løst fornminne* erstattet med *løst kulturminne*. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 fikk staten hjemmel i § 12 til å ekspropriere løse kulturminner.

Kulturminnelovens kapittel III tar for seg de løse kulturminner som kommer for dagen tilfeldig, ved funn, ved utgravninger eller på annen måte. Kapitlet omhandler bl.a. de arkeologiske funn. Kulturminnene må tilfredsstillende nærmere angitte alderskriterier. I kapitlet er det gitt bestemmelser om eiendomsretten til disse kulturminnene, om meldeplikt, finnerlønn mv. Kapitlet inneholder vernebestemmelser som på ulike måter beskytter disse kulturminnene. Vernebestemmelsene er imidlertid så strenge, at løse kulturminner har en lovbeskyttelse som minner om vernet for automatisk fredete kulturminner. Skipsfunn er omhandlet i lovens kapittel IV, § 14, se pkt. [5.1](#) flg.

De løse kulturminnene som behandles i §§ 12 og 13, vil i mange tilfeller være å anse som del av automatisk fredete kulturminner. Så lenge gjenstanden ligger på

plass i sin opprinnelige kontekst, utgjør den en del av en helhet. Først når den fjernes, blir den et løst kulturminne. De gjenstandskategoriene som kommer inn under § 12 første ledd bokstav a–c, vil følgelig kunne være automatisk fredet etter §§ 4 og 6 som del av det automatisk fredete kulturminne. En grav med skjelettresten fra før 1537 vil være automatisk fredet i medhold av § 4 første ledd bokstav j. Hvis skjelettrestene fra før 1537 ikke lenger befinner seg i umiddelbar nærhet av det automatisk fredete kulturminnet (graven), vil de være et løst kulturminne, jf. §§ 12 og 13.

4.2 § 12 EIENDOMSRETTE TIL LØSE KULTURMINNER

Når det synes klart at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier, er følgende løse kulturminner som kommer for dagen tilfeldig, ved funn, ved utgravninger eller på annen måte statens eiendom:

- Ting fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) som våpen, redskap, kultgjenstander samt steiner, trestykker eller gjenstander av annet materiale med innskrifter eller bilder, bygningsrester uten samhörighet med bygninger eller rester av disse, innbo, kirkeinventar, smykker, arkivsaker, skjeletter og skjelettresten o.l.*
- Mynter fra før år 1650.*
- Samiske kulturminner av den art som er nevnt under a og som er fra år 1917 eller eldre.*

Departementet fastsetter i tvilstilfelle med bindende virkning hva som er løse kulturminner i medhold av første ledd a–c. Når særlige grunner foreligger, kan det fastsettes at slike gjenstander skal anses som kulturminner uten hensyn til alder.

Mange gjenstander fra førkristen tid er kommet frem ved tilfeldigheter, eksempelvis under pløying. Hvem eier dem? Kulturminneloven gir svaret og har også regler for finnerlønn. Bildet viser halsringer og så kalte Vendelringer fra *Klepp, Sola* og *Karmøy* i Rogaland, som kan dateres til bronsealderen. Dette er eksempler på typiske løse kulturminner. Foto: Annette Øvreliid © Kulturhistorisk Museum, UiO.

Departementet kan ekspropriere løse kulturminner som nevnt i første ledd bokstav a–c, dersom gjenstanden bør være i offentlig eie ut fra nasjonale kulturminnehensyn og inngrepet utvilsomt er mer til gagn enn skade. Når særlige grunner foreligger omfattes også løse kulturminner uten hensyn til alder.

Departementet skal påse at eiere, rettighetshavere og andre som har særlig interesse i saken, gis anledning til å uttale seg før vedtak fattes. Det skal settes en rimelig frist for uttalelse som ikke må settes kortere enn 6 uker. Når et forslag til ekspropriasjon er utarbeidet, skal det kunngjøres i Norsk Lysingsblad og minst to aviser som er alminnelig lest på stedet, at forslaget om ekspropriasjon er lagt ut til offentlig ettersyn.

Eiere av og rettighetshavere til løse kulturminner som blir ekspropriert, har krav på erstatning av det offentlige for økonomisk tap som følge av vedtaket. Dersom partene ikke blir enige om hvilken erstatning som skal gis, fastsettes erstatningen ved rettslig skjønn.

For øvrig kommer [lov av 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom](#) til anvendelse så langt det passer.

Selges slike gjenstander på auksjon, har staten, eller dernest vedkommende fylkeskommune eller kommune hvor gjenstanden har vært oppbevart eller har sin opprinnelse, rett til å tre inn i høyeste bud innen tre uker.

4.2.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen omfatter i likhet med 1905-loven og fornminneloven av 1951 gjenstander fra oldtid og middelalder. Begrepet *løse kulturminner* i § 12 ble noe utvidet ved kulturminneloven i forhold til fornminneloven § 8. Mynter eldre enn 1650 og samiske kulturminner eldre enn 100 år ble også inkludert. Aldersgrensen for samiske kulturminner ble senere endret til 1917 eller eldre ved lov 22. juni 2018 nr. 82, se pkt. [3.4.6](#).

Regelen om at bestemte løse kulturminner eies av staten, får en faktisk sterkere virkning enn om objektet hadde vært fredet. Det er således ikke noe behov for å frede slike objekter i tillegg.

Det er bare gjenstander som blir *funnet*, det vil si kommer for dagen, som omfattes av bestemmelsen. Løse kulturminner som er undergitt en annens eiendomsrett, tilhører fortsatt eier, uavhengig av bestemmelsen. F.eks. en altertavle fra ca. 1450 i en kirke tilhører således fortsatt menigheten, og ikke staten i medhold av § 12. Staten kan for øvrig være eier av løse kulturminner på annet grunnlag enn funn, typisk når slike gjenstander erverves til et statlig museum.

Statens eiendomsrett til funn ble første gang sikret gjennom loven av 1905. Dette skjedde som følge av de spørsmål vedrørende eiendomsrett som ble aktualisert da man i 1904 stod foran utgravingen av den store

Brakteater fra Håkon Håkonssons tid (1217–1263) er funnet i store antall under kirkegulv over hele Norges land. Under *Lom stavkirke* i Ottadalen ble det funnet 853 brakteater fra denne tiden. Denne brakteaten er forsynt med en stående ørn. (Foto: Lill-Ann Chepstow-Lusty © Kulturhistorisk museum, UiO)

Mynt fra før 1650 er statens eiendom. Bildet viser et eksemplar av en fire speciedaler fra Christian IVs tid (1644). (Foto Lill-Ann Chepstow-Lusty © Kulturhistorisk museum, UiO)

skipsgraven på Oseberg i Vestfold. Det var da et spørsmål om hvordan funnet skulle sikres og beskyttes som nasjonal eiendom. Fornminneloven av 1951 førte videre den samme ordningen.

I andre ledd siste punktum er det tatt inn en bestemmelse som tar hensyn til behovet for å sikre en fyldig representasjon av yngre kulturtilfang i museene.

Tredje til syvende ledd kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 og gir det offentlige adgang til å sikre seg et løst kulturminne ved ekspropriasjon eller forkjøpsrett ved auksjonssalg.

4.2.2 Første ledd – staten har eiendomsrett ved funn

Ved kulturminneloven av 1978 ble statens eiendomsrett, i forhold til den tidligere fornminneloven, begrenset til de tilfeller hvor *det ikke er rimelig mulighet* til å finne frem til noen eier. Lovforarbeidene gir ikke nærmere anvisning på hvorledes dette skal forstås. [Lov 29. mai 1953 nr. 3 om hittegods](#) (hittegodslova) § 1 tredje ledd om skattefunn har en liknende formulering.

Hverken grunneier i kraft av sin eierposisjon eller finner blir eier av de gjenstander som § 12 angir. Problemet blir fra tid til annen satt på spissen hvis en finner penger eller verdigjenstander når eldre bygninger blir revet eller reparert. Her kan objektet være mistet, etterlatt eller gjemt av eier eller en annen, f.eks. en tyv. I slike tilfeller følger eiendomsretten til huset ikke uten videre med over på gjenstanden. Dette betyr at der det gjøres funn av f.eks. en skjult middelaldergjenstand i huset,

som det ikke er rimelig mulighet å finne eieren til, går eiendomsretten over til staten.

Her kan en imidlertid tenke seg noen unntak. Det var tidligere en gammel sedvane å legge penger under grunnstokken når huset ble bygd. Tanken var at dette skulle gi lykke, særlig den lykke at huset ikke ble rammet av pengemangel. En slik mynt er ikke mistet eller gjemt, men er nedlagt til beste for huset og dermed for husets eier til enhver tid. Er gjenstanden på annen måte knyttet til huset eller eiendommen, kan eier av bygningen/eiendommen ha eiendomsretten i behold, f.eks. når en på loftet finner skjult en stolpeportal fra middelalderen som tilhører bygningen/eiendommen. I en særlig stilling står løse kulturminner som tilfeldig kommer for dagen i eldre kirker. Det kan være mynter som er stukket ned mellom kirkegulvet for å bringe lykke. Formelt beholder her soknet ved kirkelig fellesråd eiendomsretten, selv om praksis har vært at slike funn uten videre overlates til et statlig museum. Funn som stammer fra gravlegginger, blir derimot ikke kirkens eiendom. I prinsippet er verdigjenstander fra en gravlegging arvingenes eiendom, men for de gjenstander § 12 omhandler, vil staten som hovedregel anses som eier, da det ikke er mulig å finne frem til arvingene, se nærmere Knut Robberstad: *Rettsregler um fund*, Fortidsminneforeningens årbok 1963 s. 135 flg.

Skal et løst funn være undergitt privat eierrådighet, må eierstatus fremkomme gjennom lovverkets øvrige regler om erverv av eiendomsrett. Stort sett vil det være vanskelig å finne frem til eier av tilfeldige funn. Et praktisk tilfelle er likevel at en finner et løst kulturminne som

Kjelvik gamle kirkegård i Nordkapp. I rundskriv T-3/2000 er det lagt til grunn at en samisk kirkegård som hovedregel forstås som en kirkegård hvor flertallet av de gravlagte er gravlagt for mer enn 100 år siden, og har et samisk opphav. I dag er fredningsgrensen endret til samiske kulturminner fra før 1918. (Foto: Asgeir Svestad, Riksantikvaren)

noen har mistet. Er eier død, går retten i prinsippet over til arvingene, typisk når noen finner middelaldermynten som eier rotet bort for 30 år siden. I slike tilfeller vil eier fortsatt ha eiendomsretten. Kommer funnet både under reglene i § 12 og hittegodslova § 1 tredje ledd om jordgravd gods, går derimot statens eiendomsrett etter kulturminneloven foran.

Myndighetenes plikt til å undersøke om det løse kulturminnet har en eier, er begrenset ut fra det som er rimelig i det konkrete tilfellet. Tilhørte gjenstanden en person med kjent identitet som er død for mange år siden, har ikke staten plikt til å drive slektsgransking for å finne ut om det er arvinger etter vedkommende. Bestemmelsen angir ikke hvem som skal foreta nærmere undersøkelser. Det følger imidlertid av lovens system at denne plikten må tilligge vedkommende politimyndighet eller vedkommende myndighet etter loven som får melding om funnet, jf. § 13 andre ledd.

I tillegg til at det ikke er mulig å finne frem til en eier, er det en forutsetning for statens eiendomsrett at det løse kulturminnet *kommer for dagen tilfeldig, ved funn, ved utgravninger eller på annen måte*. Det er vanskelig å se noen vesentlig forskjell på kriteriene *tilfeldig og funn*. Svært mange av de funn som museene har fått hånd om

gjennom tiden, har kommet for dagen i forbindelse med pløying eller graving av grøfter. Etter hvert som landbruket har blitt mekanisert og uten en bonde bak pløgen, er slike funn blitt mer sjeldne. I de senere år har bruk av metalldetektor i søk etter gjenstander bredt om seg, og mange av funnene av løse kulturminner er en følge av denne virksomheten, se nærmere pkt. [4.3.4](#).

Med *utgravninger* menes profesjonell graving utført av arkeologer. Privat skattejakt vil falle inn under uttrykket *på annen måte*. Uttrykket dekker i tillegg funn gjort i forbindelse med bl.a. anlegg av veg og jernbane og oppføring eller rivning av byggverk.

4.2.3 Nærmere om hvilke løse kulturminner som omfattes av statens eiendomsrett

Kulturminneloven § 12 første ledd bokstav a–c angir hva som er løse kulturminner etter loven, og som derved tilhører staten dersom de øvrige vilkårene ellers er til stede. Loven skiller ikke mellom løse kulturminner av norsk og utenlandsk opprinnelse. Om gjenstanden faller inn under bestemmelsens oppregning, avhenger av kulturmiljømyndighetenes vurdering. Det er gjenstandens *alder og art* som utløser statens eiendomsrett. Det

er derfor ikke nødvendig å fatte noe enkeltvedtak om eiendomsretten, se dog andre ledd første punktum, hvor Riksantikvaren, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4) i tvilstilfelle kan fastsette hva som er løse kulturminner.

Spørsmålet om statens eiendomsrett kan selvfølgelig prøves for domstolene, i sivil sak eller som straffesak. For alderskriteriet vil arkeologiske, kunsthistoriske eller numismatiske vurderinger måtte være bestemmende, i likhet med vurderingen etter § 4. Beviskravet er om det kan føres bevis for at gjenstanden med overveiende sannsynlighet tilhører staten, f.eks. at myntene er fra før 1650. Det er imidlertid et spørsmål om bestemmelsen – i likhet med viltloven § 48 om vilt som tilhører Viltfondet – også er en selvstendig inndragningsbestemmelse. Som oftest vil besitter av gjenstanden utlevere den frivillig når museet krever det. Beslaglegger påtalemyndigheten f.eks. et funn den mener er statens etter § 12, bør saken kunne avgjøres med et inndragningsforelegg etter det sivilprosessuelle beviskrav, se pkt. [7.13.8](#). Riksantikvaren kan imidlertid som nevnt, jf. ansvarsforskriften § 2 (4) bestemme at kulturminnet ved tvilstilfelle omfattes av alderskriteriene.

Bokstav a omhandler *gjenstander fra oldtid og middelalder* (inntil år 1537). Den nærmere oppregning av gjenstandene i lovteksten er *ikke* uttømmende. I realiteten omfattes enhver løsøre gjenstand som har tilknytning til menneskelig aktivitet. Hvis deler av gjenstanden har et førreformatorisk opphav, vil hele gjenstanden være undergitt statens eiendomsrett. En forutsetning er imidlertid at sammenføyingen er tilsiktet og fast.

Det kan være særlig grunn til å merke seg at bygningsrester fra oldtid og middelalder uten samhörighet med bygninger, eller rester av disse, regnes som løse kulturminner som faller inn under kap. III, mens hus og bygninger av alle slag fra oldtid og middelalder, og rester eller deler av dem, faller inn under lovens kap. II, og er automatisk fredet etter § 4.

Gjenstanden behøver ikke å være utformet av mennesker. En *kultgjenstand* kan være en spesielt naturformet stein. *Skjeletter og skjelettrest* er også særskilt nevnt. Dette omfatter antakelig også skjeletter etter husdyr fra en kulturhistorisk sammenheng (f.eks. fra en vikinggrav) og ikke bare etterlevninger etter mennesker. Skjeletter/ben fra ville dyr og fossiler faller generelt utenfor, da dette er naturminner. Finnes slike dyrebein derimot i en arkeologisk kontekst (f.eks. kulturlag i en heller, gårds-

haug, grav eller ildsted), er de løse kulturminner. Det samme gjelder dyrebein som har tjent som grunnlag for redskapsproduksjon, f.eks. bein/revir til beinkammer, pilspisser osv.

Bokstav b omhandler *mynter* fra før 1650. At grensen ble satt til 1650, skyldes betydelige funn av kontinental dalermynt fra 1537–1650, og behovet for å fange opp interessante utmyntingsperioder fra 1543–46 og 1574–78, før sølvfunnet på Kongsberg ga støtet til kontinuerlig utmynting fra 1628.

Bokstav c omhandler *samiske kulturminner*. De samiske kulturminnene står i en særstilling innenfor kulturminnevernet i Norge. Etter § 4 andre ledd er alle samiske faste kulturminner som nevnt i denne paragrafens første ledd bokstav a–j, og som er fra år 1917 eller eldre, automatisk fredet. Tidsgrensen for løse samiske kulturminner er også fra 1917 eller eldre, men istedenfor fredning blir disse statens eiendom. At grensen for slike løse kulturminner er satt så nær vår tid, har sammenheng med at det er svært lite igjen av samiske kulturminner. Dette skyldes ikke minst nedbrenningen av Finnmark og Nord-Troms i 1944, se nærmere [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 57 og [NOU 1987: 34 – Samisk kultur og utdanning](#) s. 93 og [Prop. 42 L \(2017–2018\) Endringer i kulturminneloven](#) (fredningsgrensen for samiske kulturminner), se pkt. [3.4.6](#).

Bestemmelsen om statens eiendomsrett til løse samiske kulturminner kom først med kulturminneloven av 1978. Bestemmelsen omfattet samiske kulturminner eldre enn 100 år (fredningsgrensen for samiske kulturminner ble endret til 1917 eller eldre ved lov 22. juni 2018 nr. 82, se pkt. [3.4.6](#)).

Funn av slike gjenstander før lovens ikrafttredelse 15. februar 1979, jf. kgl.res. 9. februar 1979, følger de alminnelige regler om erverv av eiendomsrett, se pkt. [4.2.4](#). Om et løst kulturminne er samisk, må avgjøres etter en arkeologisk, kunsthistorisk eller etnografisk vurdering. Domstolene kan imidlertid prøve spørsmålet. Men det mest praktiske er at Riksantikvaren skjærer igjennom og fastsetter kulturminnets etniske opprinnelse etter andre ledd første punktum, jf. ansvarsforskriften § 2 (1).

En tenkt problemstilling er at det blir funnet eldre mynter i et samisk område. Etter første ledd bokstav c regnes mynter fra før år 1650 som løse kulturminner, som tilhører staten. Skulle yngre mynter fra f.eks. 1800-tallet vært nært knyttet til et samisk kulturminne, f.eks. en samisk grav, vil gravfunnet i sin helhet, også myntene,

være regnet som samiske løse kulturminner, hvis myntene og gravfunnet ellers ble regnet som løse kulturminner.

Kulturminneloven § 12 første ledd bokstav c gir etter sin ordlyd staten eiendomsrett også til *samisk skjelettmateriale fra år 1917 eller eldre*. Bestemmelsen må imidlertid tolkes noe innskrenkende, da det åpenbart ikke har vært lovgivers intensjon at staten skulle ha særlige rettigheter til samisk skjelettmateriale, i forhold til ikke-samisk skjelettmateriale. Det sier seg selv, både med tanke på mulige etterkommere og det samiske samfunn, at staten ikke uten videre kan innta en eierposisjon for skjelettmateriale fra mulig samisk begravelse, som kommer for dagen.

Et særegent spørsmål som har aktualisert seg den senere tid, er derfor den rettslige situasjon rundt samisk skjelettmateriale som finnes i museale samlinger. Bakgrunnen er at det ved De Schreinerske Samlinger, Instituttgruppe for medisinske basalfag, ved Universitetet i Oslo finnes en større samling av skjelettmateriale, hvor deler av samlingen stammer fra utgravninger av samiske kirkegårder i tiden fra ca. 1915 og i noen tilfeller helt frem til 1950-tallet. Etter daværende kirkegårdslov av 3. august 1897 § 41 tredje ledd kunne øvrigheten tillate undersøkelse av begravd lik, når det var påkrevet av offentlig interesse. Slik tillatelse til utgraving av samiske kirkegårder ble derfor i flere tilfeller gitt av Kirkedepartementet. Spørsmålet har bl.a. vært om det var en forutsetning om gjenbegravelse når undersøkelsen var gjennomført. Dette kan ikke besvares generelt. Der begravelse/gjenbegravelse ikke var forutsatt, må universitetet i utgangspunktet sies å ha eiendomsrett til skjelettmaterialet.

På bakgrunn av flere henvendelser om utlevering av hodeskallene etter to navngitte personer helt fra 1970-tallet, flere TV-programmer og mediaoppslag på 1990-tallet, samt formelle henvendelser fra daværende Samisk kulturminneråd og Sametingets president i 1996, nedsatte Universitetet i Oslo i 1997 en tverrfaglig komité til å utrede retningslinjer for bruk og forvaltning av skjelettmaterialet ved Anatomisk Institutt. Komitéen ble oppnevnt 15. mai 1997 og kalles *Lønningutvalget* etter dets leder, professor Inge Lønning, Universitetet i Oslo. Komitéens innstilling ble avgitt 29. april 1998, og forslaget til midlertidige retningslinjer for bruk og forvaltning av skjelettmaterialet ved Universitetet i Oslo, Instituttgruppe for medisinske basalfag (De Schreinerske Samlinger), ble senere fastsatt av Det akademiske kollegium den 7. september 1999. Lønningutvalget konkluderte bl.a. med at Sametinget burde få rett til å kreve alt samisk skjelettmateriale utskilt fra det øvrige materiale (Midlertidige retningslinjer § 6). Det foreslo også at

all forskning på samisk skjelettmateriale burde undergis restriktive regler og Sametingets kontroll (Midlertidige retningslinjer § 6).

De midlertidige retningslinjenes § 8 fastsetter videre at skjelettmateriale etter navngitt person kan kreves utlevert av avdødes etterkommere i rett linje, for gravleggelse/gjenbegravelse. Utlevering til øvrige slektninger med samme formål kan foretas etter skjønn. Det formelle vedtaket om utlevering fattes av Det medisinske fakultets styre. I tillegg har Sametinget i henhold til retningslinjenes § 9 rett til å få utlevert alt eller deler av det samiske skjelettmaterialet for annen oppbevaring/plassering enn ved Universitetet i Oslo. I etterkant av Kollegiets vedtak i 1999 er det samiske skjelettmaterialet ved De Schreinerske Samlinger skilt ut, og Sametinget er gitt forvaltningsmyndighet over denne samlingen. I 2009 ble skjelettene fra Skoltebyen i Neiden besluttet tilbakeført og gjenbegravd i Skoltebyen. Gjenbegravningen ble gjennomført høsten 2009.

Lønningutvalget definerte en samisk gravplass som en før-kristen samisk gravplass eller samisk kirkegård eller annen kristen gravplass, hvor det i hovedsak ble begravd personer med samisk avstamning (Midlertidige retningslinjer § 2). Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljøverndepartementet har i [rundskriv T-3/2000](#) lagt til grunn at en samisk kirkegård som hovedregel forstås som en kirkegård hvor flertallet av de gravlagte er gravlagt for mer enn 100 år siden, og har et samisk opphav.

Det er lang praksis for at det er universitetsmuseene som forvalter statens løse kulturminner. Dette ansvaret fremgår nå uttrykkelig av ansvarsforskriften § 12. Se pkt. [4.3.2](#) for mer om forvaltningsansvaret for løse kulturminner som er i andres eie. Dette forvaltningsansvaret er nå kommet direkte til uttrykk i ansvarsforskriften § 5 og i § 6 når det gjelder sjøfartsmuseenes ansvar for automatisk fredete løse kulturminner som befinner seg under vann.

4.2.4 Særlig om eiendomsretten til tidligere funn

Et særlig aktuelt spørsmål er eiendomsretten til løse kulturminner som *tidligere* er funnet. Hvis gjenstanden ble funnet på et tidspunkt hvor lovgivningen fastsatte at dette var statens eiendom, er kulturminnet fortsatt statens eiendom. Statens rett foreldes ikke. Eiendomsretten kan imidlertid i prinsippet bortfalle ved passivitet, men det forutsetter at funnet er meldt til rett myndighet, jf. Rt. 1957 s. 230 (kommentert senere i dette punktet).

Det avgjørende for statens eiendomsrett vil normalt være om det løse kulturminnet ble funnet før eller etter ikrafttreddelsen av lov 13. juli 1905 om fredning og bevaring av fortidslevninger (fortidsminneloven). Funn etter denne datoen vil være statens eiendom hvis lovens vilkår ellers er til stede. Funn før dette tidspunkt vil i utgangspunktet være finners eiendom.

Et unntak kan tenkes for *jordgravd gods* etter NL 5-9-3, som ble avløst av 1905-loven. Etter denne gamle bestemmelsen hadde finner av slike gjenstander krav på en tredjedel av gjenstanden hvis han meldte funnet. Kongen og grunnens odelsmann eller eier fikk de øvrige to tredjedeler. Meldte han ikke funnet, mistet han sin rett til funnet, noe som også var straffbart etter kriminalloven av 1842 art. 21-14, jf. art. 27-2. Bestemmelsen om jordgravd gods tok sikte på verdigjenstander som ble funnet i jorden, i motsetning til senere lovgivning som også inkluderte funn i bygninger. Bestemmelsen omhandlet bare gjenstander som hadde en økonomisk verdi ut over affeksjonsverdien, typisk av gull, sølv eller bronse, se nærmere Fr. Brandt: *Tingsretten* (1878) s. 452 flg. og Ot.prp. nr. 28 (1901–1902) s. 2. Skulle det f.eks. komme opp en sak om en gullring fra oldtiden, som ble funnet av tippoldefar etter pløying på jorden i 1880, har staten antakelig eiendomsretten til gjenstanden i behold, hvis bonden ikke meldte funnet til myndighetene. Spørsmålet er imidlertid ikke direkte blitt prøvet for domstolene.

Når det gjelder mynter fra tiden mellom 1537 og 1650, gjelder reglene om statens eiendomsrett om disse ble funnet etter kulturminnelovens ikrafttredelse 15. februar 1979, jf. kgl.res. 9. februar 1979. Da kulturminneloven avløste fornminneloven, ble kulturminnebegrepet utvidet noe. Frem til 1978 gjaldt innleveringsplikten etter fornminneloven § 8 gjenstander fra oldtid og middelalder, det vil si inntil 1537. Mynter fra tiden mellom 1537 og 1650 var dermed ikke innleveringspliktige før etter dagens regelverk. Dermed er slike funn fra før kulturminnelovens ikrafttredelse ikke innleveringspliktige. Dette gjelder også samiske kulturminner eldre enn 100 år, men nyere enn 1537, da disse også først ble innleveringspliktige etter at kulturminneloven trådte i kraft i 1979. Etter at kulturminneloven ble endret ved lov 22. juni 2018 nr. 82, gjelder innleveringsplikten for samiske kulturminner fra 1917 eller eldre.

Den sentrale dom rundt statens eiendomsrett til løse kulturminner er inntatt i Rt. 1957 s. 230. En gullsmid kjøpte rundt

1927 en arming av gull som stammet fra omkring år 1000 f Kr., fra finner. Allerede høsten 1948 prøvde Vitenskapsmuseet i Trondheim å forhandle seg frem til en overtakelse, uten å lykkes. I 1951 anmodet museet politiet om bistand til å få armingen utlevert. I herredsretten fikk museet ikke medhold i utleveringskravet. I lagmannsretten vant staten frem. Gullsmiden ble ikke hørt med at ringen var blitt funnet før 1905. Han anket til Høyesterett og anførte at statens krav var forspilt enten ved oversittelse av en daværende innløsningsfrist på 6 måneder eller ved å ha utvist passivitet. Dette vant ikke gehør i Høyesterett. Førstvoterende dommer viste til at gullsmiden visste at funnet ikke var meldt av finner, og at han ikke hadde gjort noe for å rette på dette.

Det er imidlertid et spørsmål om eiendomsrett til et løst kulturminne kan vinnes ved *hevd*. Etter lov 9. desember 1966 nr. 1 om hevd § 2 kan en som har hatt en gjenstand som sin egen i over 10 år, og er i aktsom god tro, vinne rett til gjenstanden. Rettsvillfarelse kan utvilsomt også danne grunnlag for den gode tro, dog med den reservasjon at en ikke kan hevde rettigheter som er ulovlige, jf. Sjur Brækhus og Axel Hærem: *Norsk Tingsrett* (1964) s. 586–587. Det må føre til at finneren som har en straffesanksjonert plikt til å melde funn av et løst kulturminne, ikke kan påberope seg hevd ut fra at han ikke kjente § 12, og heller ikke kunne bebreides for den manglende kunnskap, selv om han i straffesaken skulle vinne frem med unnskyldelig rettsvillfarelse. Løsningen for hans suksessorer er antakelig den motsatte. Om arvinger, se N. Gjelsvik: *Norsk tingsrett* (1926) s. 393.

Stortinget har imidlertid ved endringen av kulturminneloven ved lov 6. april. 2001 nr. 12 i forbindelse med oppfølging av og tiltredelse av Unidroit-konvensjonen om internasjonal tilbakesendelse av stjålne eller ulovlige utførte kulturminner, endret [lov 9. desember 1966 nr. 1 om hevd](#) (hevdslova) § 1 fjerde og femte ledd, slik at det ikke lenger er mulig å vinne hevd til løse kulturminner (og skipsfunn) samt gjenstander som er tatt fra noen ved tyveri, brukstyveri, ran eller vold eller trussel om vold, eller ved ulovlig utgraving eller holdt tilbake i sammenheng med lovlig utgraving. Ikrafttredelse var 1. mars 2002 i forbindelse med tiltredelse av konvensjonen. Lovendringen får imidlertid bare betydning for de gjenstander hvor hevdstiden ennå ikke var utløpt på tidspunktet for lovens ikrafttreden.

En som i aktsom god tro kjøper et løst kulturminne (som etter § 12 er i statens eie) fra finner, bør neppe vinne rett til gjenstanden ved *godtroerverv* etter [lov 2.](#)

[juni 1978 nr. 37 om godtroerverv av løsøre](#) (godtroervervloven) § 1. Denne loven unntar bare direkte fra ekstinksjonserverv, når objektet er fravendt eieren eller besitteren ved tyveri, brukstyveri, ran, vold eller trussel om vold (se lovens § 2 nr. 1). Dog er gjenstander fra museale samlinger unntatt fra dette igjen etter § 2 nr. 2. Men en villfarelse om statens eiendomsrett kan ses på som rettsvillfarelse.

Forarbeidene til godtroervervloven synes å bygge på at rettsvillfarelse ikke gir grunnlag for godtroerverv, jf. [Ot.prp. nr. 56 \(1976–77\)](#) s. 41–42. Rettspraksis og nyere teori går derimot i motsatt retning, se Rt. 1992 s. 492 og Aage Thor Falkanger: *God tro* (1999) s. 303.

Skulle godtroerverv i prinsippet kunne ekstingvere statens rett etter kml. § 12, blir slikt godtroerverv neppe den vanlige løsningen. For løse kulturminner vil en erverver eller arving normalt ikke vinne frem med påstand om aktsom god tro i forhold til ekstinksjon eller hevd, når gjenstandens karakter viser at den klart tilhører staten etter alderskategoriene i § 12. Overfor slike gjenstander gjelder en meget streng aktsomhetsplikt. Avgjørende blir hvorvidt erverver har fått opplysninger om når, hvor og hvordan gjenstanden ble funnet, og om denne har gjort de nødvendige undersøkelser. Gir finner bort et løst kulturminne hvor staten fortsatt har eiendomsretten i behold, kan inndragning av gjenstanden skje hos mottaker, selv om han var i aktsom god tro, jf. straffeloven 2005 § 72 første ledd.

I forbindelse med endringen av kulturminneloven i 2001, ble imidlertid også godtroervervloven endret. Lovendringene ble satt i kraft samtidig med tiltredelsen av Unidroit-konvensjonen, 1. mars 2002. Etter godtroervervloven § 2 nr. 2 skal en ikke lenger kunne vinne godtroerverv til løse kulturminner (i likhet med skipsfunn). Samme lov § 5 nr. 2 presiserer også at godtroerverv ikke er mulig når noens rett (herunder statens) til gjenstanden er krenket ved ulovlig utgraving, eller er holdt tilbake ved en lovlig utgraving. Endringene i godtroervervloven vil imidlertid bare få betydning for gjenstander som mottas *etter* det tidspunkt lovendringen ble satt i kraft.

Løse kulturminner (som etter § 12 er i statens eie) i annens besittelse kan *beslaglegges* av politiet, jf. straffeprosessloven §§ 203 og 205, og senere utleveres staten, selv om et eventuelt straffeansvar er foreldet. Hvis besitteren av kulturminnet bestrider beslaget, må retten ta stilling til spørsmålet jf. straffeprosessloven § 208. Henlegges saken etter bevisets stilling, og gjenstanden

fortsatt er beslaglagt av politiet, men påtalemyndigheten mener det er overveiende sannsynlig at kulturminnet er statlig eiendom, kan spørsmål om utlevering til staten prøves av retten, jf. straffeprosessloven § 214. Alternativet er ellers at staten reiser sivil utleveringssak (som i Rt. 1957 s. 230). Uansett om beslaget avgjøres av en straffedomstol eller sivil domstol, er det den sivilrettslige bevisbyrde som gjelder om hvorvidt kulturminnet er statens eiendom. Dette betyr at det i utgangspunktet er tilstrekkelig at det er overveiende sannsynlig (dvs. mer enn 50 prosent) at gjenstanden er funnet tilfeldig etter 1905. Antakelig kan påtalemyndigheten reise sak ved *inndragningsforelegg* på samme måte som vedrørende ulovlig felt vilt og fallvilt etter [lov 29. mai 1981 nr. 38 om jakt og fangst av vilt](#) (viltloven) § 48, se nærmere pkt. [7.13.9](#) og Økokrims skriftserie nr. 8 *Om faunakriminalitet og annen naturkriminalitet* (1994) s. 186 flg.

I enkelte tilfeller har finner, grunneier eller en institusjon (i hovedsak lokalt museum) ved *deponeringsavtale* fått tillatelse fra ett av universitetsmuseene til å oppbevare kulturminnet. Finner får f.eks. beholde jernsverdet fra vikingtiden på gården så lenge han lever. Her har staten fortsatt eiendomsretten og kan om nødvendig kreve gjenstanden innlevert. Normalt vil dette bare skje ved museale behov eller vitenskapelige undersøkelser. Innlevering kan også være aktuelt når kulturmiljøforvaltningen finner at gjenstanden ikke oppbevares betryggende eller søkes avhendet, se ellers § 13 første ledd andre punktum og pkt. [4.3.3](#).

Vitenskapsmuseet ved NTNU i Trondheim har for eksempel vedtatt veiledende regler for avtale om deponering (reglement fra 18. desember 1980). Museet stiller seg i utgangspunktet positiv til deponering i forbindelse med gjenstander som skal inngå som en instruktiv del av utstilling. Ikke utstilte gjenstander som er deponert, skal returneres. Etter reglene skal deponering hos privatperson unngås, dersom ikke helt spesielle grunner tilsier dette.

4.2.5 Andre ledd første punktum – Riksantikvaren avgjør ved tvil

I henhold til ansvarsforskriften § 2 (4) har Riksantikvaren myndighet til å avgjøre med bindende virkning hva som i *tvilstilfelle* er løse kulturminner. Riksantikvaren kan således bestemme om en gjenstand tilhører noen av de kategorier som er nevnt i § 12 første ledd. Avgjørelsen

kan være påkrevd der forvaltningen er uenig om vilkårene for løst kulturminne er oppfylt, eller dette bestrides av finner/grunneier. Direktoratet kan imidlertid ikke prøve spørsmålet om gjenstanden var i noens eie før den ble funnet.

Avgjørelsen er et *enkeltvedtak*, se ellers pkt. [1.5](#). Vedtaket fastsettes med bindende virkning og kan således ikke påklages, se pkt. [3.4.10](#) vedrørende samme type vedtak i § 4 sjette ledd. Men forvaltningens omgjøningsadgang etter forvaltningsloven § 35 gjelder fullt ut. Riksantikvarens skjønn kan her ikke overprøves av domstolene, hvis ikke læren om myndighetsmisbruk skulle få anvendelse, eller Riksantikvaren går utenfor rammen for lovens virkeområde, se ellers [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 30, jf. s. 27.

4.2.6 Andre ledd andre punktum – vedtak om løse kulturminner uten hensyn til alder

Andre ledd andre punktum gir departementet (også delegert til Riksantikvaren) adgang til, når særlige grunner foreligger, å fastsette at gjenstander som nevnt i paragrafens første ledd bokstav a–c, uavhengig av alder, skal betraktes som løse kulturminner og derav som statens eiendom. Et slikt vedtak forutsetter at vilkårene i § 12 for øvrig er oppfylt, at det ikke er rimelig mulighet for å finne ut hvem som er eier av gjenstanden, at kulturminnet kommer for dagen tilfeldig, og at saken gjelder et konkret funn. Det er altså ikke hjemmel til f.eks. å bestemme at alle gjenstander av kulturhistorisk verdi som er funnet det siste året, skal tilfalle staten. Et vedtak etter § 12 andre ledd andre punktum går foran lov av 29. mai 1953 nr. 3 om hittegods § 1 tredje ledd. Vedtaket er et enkeltvedtak som kan påklages til Klima- og miljødepartementet, se nærmere om betydning av enkeltvedtak i pkt. [1.5](#).

Bestemmelsen er gitt med særlig tanke på å kunne kreve innlevert løse gjenstander som er nødvendige som dokumentasjon etter arkeologiske undersøkelser av områder hvor lag fra nyere tid ligger over eldre lag. Samtidig kan det være behov for å sikre museene en bred representasjon av slike yngre gjenstander. Men alt er ikke av samme interesse, og kulturmiljømyndighetene har heller ikke ubegrensede muligheter for å undersøke og ta vare på alle gjenstander av verdi, se nærmere [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 21.

4.2.7 Tredje ledd – ekspropriasjon av løse kulturminner

Tredje ledd kom inn ved lovendring av 3. mars 2000 nr. 14. Bakgrunnen for endringen var et auksjonssalg av to stavkirkeportaler fra Tuddal i Telemark i 1996. Fylkeskommunen fikk til slutt tilslaget ved høyeste bud. Saken reiste en offentlig diskusjon om ikke staten burde ha en særskilt lovhjemmel til å sikre seg slike unike løse kulturminner, i stedet for at det offentlige måtte by på auksjon. Et privat lovforslag, Dok. nr. 8: 57 (1996–97) ble reist for Stortinget 5. mars 1997. Miljø- og energikomiteen ønsket imidlertid å se et slikt lovforslag i sammenheng med behovet for øvrige endringer av kulturminneloven, jf. [Innst. S. nr. 241 \(1996–97\)](#).

Bestemmelsen medfører at departementet kan ekspropriere alle løse kulturminner som er nevnt i første ledd bokstav a–c. Det har ikke betydning når gjenstanden er ervervet eller funnet, eller om den er av norsk eller utenlandsk opprinnelse. Bestemmelsen omfatter også bøker og manuskripter o.l. fra før 1537. Tredje ledd andre punktum utvider adgangen til ekspropriasjon for ethvert løst kulturminne, uten hensyn til alder, når *særlige grunner* foreligger, f.eks. når det er av særlig nasjonal eller internasjonal verdi å sikre seg gjenstanden i offentlig eie. Dette kan være aktuelt f.eks. for historisk viktige originale dokumenter fra riksbegivenhetene i 1814, 1905, 1940 eller 1945.

Tredje ledd første punktum inneholder to materielle vilkår. For det første må *nasjonale kulturminnehensyn* tale for at kulturminnet bør være i offentlig eie. Innholdet av dette begrepet kan variere og vil bl.a. avhenge av de til enhver tid gjeldende faglige og politiske satsingsområdene i kulturminnevernet. Vilåret er oppfylt dersom gjenstanden kan bidra til å gi et bilde av landets utvikling og historie, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 41. For det andre må inngrepet *utvilsomt være mer til gagn enn skade*. Dette skal forstås på samme måte som oreigningslova § 2 andre ledd. Vilåret innebærer at ekspropriasjon bare kan besluttes eller gjennomføres når det er sannsynliggjort en vesentlig overvekt av fordeler. Ved denne vurderingen må det tas hensyn til de samlede ulempene tiltaket vil medføre, ikke bare de som gir grunnlag for erstatning. Det forhold at eieren tar godt vare på et kulturminne som har hørt til eiendommen over en lengre periode, vil tale mot ekspropriasjon. Situasjonen kan være annerledes hvis det er aktuelt å selge kulturminnet, eller å overføre det til en arving utenfor den eiendommen kulturminnet er knyttet til. Nødvendig

interesseovervekt vil normalt også foreligge der et løst kulturminne blir skadet av å være i privat eie, f.eks. hvis det er plassert utendørs med fare for å bli ødelagt av vær og vind. Det har også betydning for skjønnen om et aktuelt museum eller en aktuell samling vil prioritere det aktuelle kulturminnet, se nærmere proposisjonen s. 41.

4.2.8 Fjerde ledd – nærmere saksbehandlingsregler

Fjerde ledd gir nærmere regler for saksbehandlingen og bygger i hovedsak på reglene i oreigningslova § 12. Saksbehandlingsreglene må videre utfylles med andre bestemmelser i oreigningslova, se sjette ledd som gir denne loven anvendelse så langt den passer. Ekspropriasjonsvedtak er *enkeltvedtak*, og saksbehandlingen må dermed utfylles av forvaltningsloven kap. III og kgl.res. av 2. juni 1960 med senere endringer, se ellers pkt. 1.5.

Varslingsplikten er absolutt. Unnlatelse her vil normalt medføre at ekspropriasjonsvedtaket anses ugyldig. Høringsfristen skal minimum være 6 uker. Men normalt skal fristen settes til 3 måneder, jf. [Utredningsinstruksen](#) kap. 5.5.2, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 42.

Et ekspropriasjonsvedtak er gjenstand for domstolsprøvelse. Forvaltningens skjønn om at det skal reises ekspropriasjon, når vilkårene først er oppfylt, kan imidlertid ikke prøves.

4.2.9 Femte ledd – krav på erstatning

Eiere og rettighetshavere har krav på erstatning. Erstatningen skal dekke det fulle økonomiske tapet ekspropriaten lider som følge av inngrepet, jf. Grunnloven § 105. Det kan ikke gis erstatning ut over det økonomiske tapet, f.eks. for et personlig nært forhold til gjenstanden. Dersom det ikke oppnås en minnelig ordning, skal erstatningen fastsettes ved rettslig skjønn, se oreigningslova kap. III, som kommer til anvendelse, jf. sjette ledd.

4.2.10 Sjette ledd – lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom får anvendelse

Oreigningslova får etter sjette ledd anvendelse så langt den passer. Er det motstrid mellom saksbehandlingsreglene i kulturminneloven og oreigningslova, går de først nevnte foran. Oreigningslova gir bl.a. regler om kostnadsdekning og forhåndstiltredelse.

4.2.11 Syvende ledd – det offentliges forkjøpsrett ved auksjonssalg

Syvende ledd gir det offentlige forkjøpsrett til løse kulturminner, jf. første ledd bokstav a–c, ved auksjonssalg. Bestemmelsen gjelder både ved frivillig auksjon og tvangsauksjon, og uavhengig av om det er det offentlige eller private som står for auksjonen. I praksis vil bestemmelsen først og fremst være praktisk ved offentlige kunngjorte auksjoner. En lukket privat auksjon omfattes også i prinsippet, men her vil en være avhengig av at det offentlige får vite om auksjonssalget.

Bestemmelsen gir først staten, dernest fylkeskommunen og til slutt kommunen rett til å tre inn i høyeste bud. En kan teoretisk tenke seg at både kommunen hvor gjenstanden oppbevares, og den kommunen gjenstanden stammer fra, ønsker å bruke forkjøpsretten. En må i en slik situasjon tolke loven dit hen at den kommunen hvor gjenstanden oppbevares, har fortrinnsrett. Utrykket fylkeskommune eller kommune hvor gjenstanden *har vært oppbevart*, må forstås som den fylkeskommunen/kommunen hvor gjenstanden befant seg før den ble lagt ut for salg, ikke auksjonsstedet.

En er avhengig av at auksjonsforretningen o.l. muliggjør at det offentlige kan benytte seg av sin forkjøpsrett. Hverken forretningen, selger eller kjøper har noen varslingsplikt om auksjonen eller det høyeste bud. Forkjøpsretten kan gjøres gjeldende innen tre uker fra salget. Det vil si tre uker fra selger har godtatt siste bud på gjenstanden. Er kjøper i aktsom god tro og får overlevert gjenstanden, vil godtroervervet i prinsippet antakelig kunne utslette forkjøpsretten, jf. godtroervervsloven § 1 nr. 1, se nærmere pkt. 4.2.4. Men så lenge det offentlige rett følger av loven, skal det meget til for at kjøper skal kunne høres med rettsvillfarelse og aktsom god tro.

4.3 § 13 VERN, FINNERLØNN MV.

Ingen må skade løse kulturminner. Uten hensyn til hvem som er eier kan vedkommende myndighet grave fram, flytte, granske og ta opp ting som nevnt i § 12 a–c, og sette i verk andre tiltak for å verne eller ta hånd om dem.

Finner av løse kulturminner plikter snarest mulig å melde funnet til vedkommende politimyndighet på stedet eller til vedkommende myndighet etter loven her.

Departementet kan skjønnsmessig fastsette en finnerlønn som deles likt mellom finner og grunneier. Er funnet av sølv eller gull, skal finnerlønnen minst settes til metallverdien etter vekt, med et tillegg som ikke må være under

I henhold til kulturminneloven er det forbudt å skade løse kulturminner som faller inn under § 12 første ledd bokstav a–c, det vil si som er fra før 1537. Framskapet og gulvklokken i stuen på *Romundgard* i Sel er eksempler på løse kulturminner som faller utenfor alderskategorien, og som således ikke har beskyttelse etter kulturminneloven. (Foto: Jiri Havran)

10 pst. av metallverdien. Når særlige grunner foreligger, kan departementet fastsette en lavere finnerlønn eller at grunneierens andel helt eller delvis skal bortfalle. Departementets fastsettelse av finnerlønn kan ikke påklages. Departementets beslutning om å gå under minsteerstatning for gjenstander av sølv eller gull kan prøves av domstolene.

Når staten er eier kan vedkommende myndighet etter loven her – etter at funnet er undersøkt – overlate det helt eller delvis til finneren eller grunneieren. Avgjørelsen kan ikke påklages.

4.3.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen omfatter løse kulturminner som er oppregnet etter alderskategoriene i § 12. Den gjelder enten det løse kulturminnet er av norsk eller utenlandsk opprinnelse, eller eid av staten eller andre. Første ledd første punktum gjelder dessuten uavhengig av om gjenstanden er funnet eller ikke.

Paragrafen inneholder regler om vern, myndighetens undersøkelse, meldeplikt, finnerlønn og eventuell avståelse av eiendomsrett fra staten til finner eller grunneier. Ordningen med finnerlønn erstattet de såkalte vederlagsbestemmelsene etter fornminneloven av 1951. Departementet fikk adgang til å bestemme at grunneiers andel skal reduseres eller bortfalle. Videre falt statens innløsningsfrist på 6 måneder bort. Etter kulturminneloven fikk vedkommende myndighet adgang til å overlate funnet helt eller delvis til finner eller grunneier.

4.3.2 Første ledd første punktum – forbud mot skade

Første ledd første punktum innebærer et forbud mot å skade løse kulturminner. Dette forbudet omfatter gjenstander som faller inn under § 12 første ledd bokstav a–c, og som nevnt uavhengig av om de er funnet eller ikke. Forbudet gjelder for alle, også for private eiere. Dette betyr f.eks. at det er forbudt (og straffbart) for eier å bore hull i en treskulptur fra middelalderen for å henge den opp på veggen. Bestemmelsen setter således faktiske begrensninger i den private eierrådigheten på linje med om gjenstanden hadde vært fredet. Dette er viktig å være oppmerksom på for metallsøkere ved håndtering av funn. Ettersom det er universitetsmuseene som har forvaltningsansvaret for løse kulturminner på land, og sjøfartsmuseene når det gjelder skipsfunn og automatisk fredete kulturminner som befinner seg under vann, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 5 og 6, må vedkommende museum også kunne gi tillatelse til slike inngrep.

Andre kulturminner som faller utenfor alderskategoriene i § 12 – typisk et framskap fra 1700-tallet – vil ikke ha den samme beskyttelsen etter kulturminneloven. Slike kulturminner vil først og fremst ha straffelovens beskyttelse av *eiendomsretten*, f.eks. straffeloven 2005 §§ 351, 352 og 353 om skadeverk på gjenstander som tilhører en annen. Begrepet skade omfatter også de andre alternativene i skadeverksparagrafene, f.eks. gjøre ubrukelig eller forspille. Fast inventar og større løst inventar

kan imidlertid være fredet ved vedtak om fredning av byggverk etter § 15. Kulturminneloven § 23 og [forskrift 1. januar 2007 nr. 1 om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) (forskrift om handel med kulturgjenstander) bestemmer hvilke kulturgjenstander som må ha særskilt tillatelse for å kunne føres ut av landet.

Skade kan også skje ved *unnlatelse*. Første ledd første punktum vil f.eks. kunne komme til anvendelse om eieren forsømmer seg når det gjelder å beskytte et løst kulturminne mot skadelig vær og vind.

Brudd på forbudet mot å skade løse kulturminner er straffbart, jf. § 27. Bestemmelsene om skadeverk kan ofte anvendes i idealkonkurrens (dvs. at samme handling rammes av flere straffebud) hvis skaden forvoldes av andre enn eier selv. Skadebegrepet i § 13 må imidlertid fortolkes videre enn skadebegrepet i straffeloven § 351, slik at det kan tenkes at en skade som objektivt sett ikke ville ses på som skadeverk, allikevel omfattes av § 13.

Hvis kulturmiljøforvaltningen restaurerer et privat løst kulturminne på det offentliges bekostning, kan forvaltningen kreve at eier dekker utlegget. Har skaden skjedd ved et straffbart forhold, kan forvaltningens erstatningskrav fremmes i forbindelse med straffesaken, jf. straffeprosessloven § 3, se ellers pkt. [7.13.10](#).

4.3.3 Første ledd andre punktum – retten til å grave frem, ta opp m.m. løse kulturminner

Første ledd andre punktum fastsetter først at vedkommende myndighet har rett til å *grave frem, flytte, granske og ta opp ting som nevnt i § 12 første ledd bokstav a–c*. Samme myndighet kan også sette i verk tiltak for å verne eller ta hånd om gjenstandene. Vedkommende myndighet har disse rettighetene, uansett om det er staten (f.eks. etter § 12 første ledd) eller andre som er eier. Departementet har i ansvarsforskriften bestemt hvem som er vedkommende myndighet. Kulturminneloven § 14 andre ledd første punktum har en liknende bestemmelse om skipsfunn, se nærmere pkt. [5.1.4](#).

Universitetsmuseene og sjøfartsmuseene har myndighet til å grave frem, flytte, granske mv. øvrige løse kulturminner. *Riksantikvaren* har samme myndighet etter ansvarsforskriften § 2 (4), men i praksis er det museene som i hovedsak utøver denne myndigheten.

Riksantikvaren kan beslutte at NIKU skal gjennomføre forskningsinitierte granskinger eller sikringstiltak etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav b og § 13

første ledd andre punktum i konkrete saker når det gjelder automatisk fredete kulturminner fra middelalder for så vidt gjelder kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og middelalderske byanlegg (Sarpsborg, Oslo, Hamar, Tønsberg, Skien, Stavanger, Bergen og Trondheim) og rester av slike kulturminner, jf. ansvarsforskriften § 11 (2).

For så vidt gjelder meldeplikten ved gjennomføring av forskningsinitierte gravinger og sikringstiltak i § 11 (1), vises det til pkt. [3.10.3](#).

Bestemmelsen forbyr ikke *andres* mulighet til å ta opp løse kulturminner. Men andre kan derimot ikke grave mv. frem løse kulturminner fra kulturminner som er automatisk fredet etter §§ 4 og 6. Det holder ikke at vedkommende er utdannet arkeolog. Utgravingskompetansen til vedkommende myndighet følger ellers av § 11 første ledd bokstav b, se pkt. [3.10.3](#). Flere av de gjenstandskategorier som er ført opp under § 12 første ledd bokstav a–c, vil før utgraving være automatisk fredet som del av automatisk fredet kulturminne, f.eks. en grav eller hustuft. En oppgraving av gjenstanden er forbudt, siden graving er *egnet til* å skade eller å *fremkalle fare* for skade på det fredete kulturminne, jf. § 3 første ledd. Sikringssonen, jf. § 6 på i utgangspunktet 5 meter rundt de automatisk fredete kulturminner har samme vern som kulturminnet. Tilhører gjenstanden et automatisk fredet kulturminne, vil dette i realiteten bety at alt arbeid må stoppes med varslingsplikt, jf. § 8 andre ledd.

Tilhører gjenstanden *ikke* et automatisk fredet kulturminne, kan funnet i prinsippet graves frem, dersom det ikke skades, jf. § 13 første ledd første punktum. *Føre var-prinsippet* tilsier imidlertid at en ikke bør ta sjansen på å grave frem gjenstanden når det er en mulighet for at objektet er tilknyttet et automatisk fredet kulturminne. En hobbyarkeolog eller en som søker etter gjenstandsfunn i jorda (f.eks. med bruk av metalldetektor), risikerer straff, hvis han uaktsomt feilberegnet at funnet ikke tilhørte et automatisk fredet kulturminne.

Andre punktum gir også vedkommende myndighet adgang til bl.a. å *granske* løse kulturminner og *sette i verk andre tiltak for å verne eller ta hånd om dem*. Dette gjelder uavhengig av hvem som er eier. Hvis et løst kulturminne i privat eie står i fare for å bli ødelagt, eksempelvis fordi det på uforsvarlig vis er plassert utendørs, kan myndigheten flytte kulturminnet til et egnet sted, eventuelt et museum/depot. Dette gjelder selv om eier motsetter seg tiltaket. I slike tilfeller vil det imidlertid være praktisk å

På jakt med metallsøker. (Foto: Magne Samdal © Kulturhistorisk museum, UiO)

bringe spørsmålet inn for tingretten og få rettens kjennelse for at kulturminnet må utleveres.

Kulturmiljøforvaltningen (normalt et universitetsmuseum) kan bare ta kulturminnet i forvaring så lenge det er nødvendig for å sikre det mot ødeleggelse. Overtar det besittelsen, må museet selv dekke eventuell konservering. Når gjenstanden er konserverert, har eier normalt krav på å få den tilbake. I den grad løse kulturminner oppbevares forsvarlig, utgjør første ledd ingen rådighetsbegrensning.

4.3.4 Særlig om bruk av metalldetektor og søk etter gjenstander på annen manns grunn

Det er etter hvert blitt en populær hobby å søke med *metalldetektor*. Løse kulturminner av metall, som mynter, smykker, våpen og husgeråd vil kunne gi utslag

ved bruk av slik detektor. Metalldetektoren har imidlertid en begrenset rekkevidde ned i bakken. Under 20–30 cm jord (vanlig pløedybde) vil en normalt ikke få utslag. Søk med metalldetektor er i utgangspunktet en lovlig aktivitet, noe som tilhører allemannsretten. Men i noen tilfeller kan søk i seg selv og særlig graving etter metallgjenstander komme i konflikt med ulike rettsregler.

Søk med metalldetektor – med hensikt å grave opp funn etter utslag – må bare skje i de områder hvor det *ikke* er registrert automatisk fredete kulturminner. Kjente vedkommende bruker av metalldetektor til at letingen foregikk på et område som er registrert som et automatisk fredet kulturminne, eller innenfor sikringssonen til dette, kan bruk av metalldetektor i seg selv være straffbart som forsøk på overtredelse av § 27, jf. § 3 første ledd.

Bruken av metalldetektor skader i seg selv ikke kulturminnet, men fremgraving av gjenstander i jorda kan rammes av § 3 første ledd (tiltak som kan utsette et automatisk fredet kulturminne for skade mv.) og § 13 første ledd første punktum (skade på et løst kulturminne). Slik atferd er også straffbar ved uaktsomhet, jf. § 27. En kan følgelig også straffes for å ha gravd frem en gjenstand som en ikke visste, men *burde* forstå tilhørte et automatisk fredet kulturminne, se nærmere pkt. [7.13.3](#), som utdypet aktsomhetsnormen. En bør derfor avklare på forhånd med fylkeskommunen/Sametinget om det området en ønsker å undersøke, kan inneholde automatisk fredete kulturminner, foruten å innhente tillatelse fra grunneier.

Enkelte har hevdet at kulturminneloven ikke hindrer bruk av metalldetektor og oppgraving på pløyd mark. Begrunnelsen har vært at pløying og harving sprer eventuelle gjenstander fra automatisk fredete kulturminner ut over hele jordet. I mange tilfeller kan dette være korrekt, hvor jorda er blitt omrotet og delvis flyttet på flere ganger. Det kan imidlertid ligge automatisk fredete kulturminner, f.eks. flatmarksgraver, rett under pløyelaget. Får en utslag på en metalldetektor på et jorde og deretter avdekker delvis en jerngjenstand som en skjønner kan være fra før reformasjonen, må en stoppe arbeidet og varsle vedkommende fylkeskommune eller Sametinget for samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre. Hvis man finner løse kulturminner i aktivt pløyd mark, på områder som ennå ikke er avmerket som automatisk fredet, bør en aldri grave dypere enn pløyelaget, slik at man ikke risikerer å ødelegge deler av automatisk fredete kulturminner.

En har vurdert begrensninger i loven mot bruk av metalldetektor. Det er til stadighet tilfeller av «gjenstandsjakt» i fornminnerike områder, særlig i Østfold og Vestfold. Det er også grunnlag for å anta at flere funn som er meldepliktige etter § 13 andre ledd, er holdt skjult. Slike forhold blir stadig anmeldt av kulturmiljømyndighetene.

I Høyesteretts dom av 29. juni 2017 (HR-2017-1298-A) ble en mann dømt til ubetinget fengsel i 14 dager for å ha funnet et antall løse kulturminner fra oldtid og middelalder med metallsøker, uten å melde fra til kulturmiljømyndighetene, og for å ha beholdt disse. Det ble ansett som særlig skjerpende at han bevisst hadde satt meldeplikten til side. Høyesterett viste til at den generelle utviklingen i straffenivået for miljøkriminalitet også måtte få betydning for den strafferettslige bedømmelsen av kulturminnekriminalitet. Høyesterett uttalte at allmennpreventive hensyn i saken talte for ubetinget fengsel. Videre påpekte Høyesterett at metallsøking etter det opplyste er økende i popularitet, samtidig som det er grunn til å tro at det skjer en underrapportering av funn. Tiltaltes langvarige og faste forsett om å sette til side kulturminnelovens regler om vern av den kollektive kulturhistorien måtte føre til en ubetinget fengselsstraff.

Det store flertallet av de som har metallsøking som hobby, respekterer regelverket, og de er i flere sammenhenger nyttige medspillere i samarbeid med museene. *Norges Metallsøkerforening* (etablert i 1991) ser det som en av sine viktigste oppgaver å drive informasjonsvirksomhet om lover og regler. Men foreningen har naturlig nok ikke noe ansvar for eventuelle lovbrudd som både medlemmer og ikke-medlemmer kan begå.

I de senere år har metallsøking kommet i bedre organiserte former. En god rolleforståelse og et godt samarbeid mellom private metallsøkere og forvaltningen vil bidra til at privat metallsøking kommer forskning og fellesskapet til gode. Riksantikvaren har utarbeidet egne [Retningslinjer for privat bruk av metallsøker](#) som et bidrag til dette.

Sverige fikk til sammenligning i 1991 et generelt forbud mot bruk av metallsøkere for å spore opp metallgjenstander under bakken, jf. lag om kulturminner § 18. Foranledningen til det svenske forbudet var flere tilfeller av skattejakt på oldsaker, ikke minst på Gotland og Öland. Loven er her også blitt håndhevet strengt. Ved Gotland tingsrätts dom av 4. juni 1991 ble to tyskere dømt til fengsel i to måneder for ved bruk av metall-

detektor å ha gravd etter oldsaker på et fornminnefelt. Under ransakning fant politiet kart hvor 18 steder med fornminner var markert med penn av tyskerne. I Danmark forvalter Nationalmuseet alle metallfunn etter bruk av metalldetektor som *danefø* og dermed som statens eiendom. Problemet er kanskje mer begrenset der enn ellers i Norden.

Gjenstandsjakt kan være forbudt etter andre lovbestemmelser. Grunneiers interesser er generelt beskyttet i straffeloven 2005 § 346 om ulovlig bruk av annen manns grunn. Helt minimal overflateavskraping omfattes neppe av bestemmelsen. Det avgjørende blir hvor stort hullet er (diameter/dybde), formålet med gravingen og type grunn. Gressplen og sådd eller beplantet innmark må man holde seg helt unna, mens det kan være en noe friere situasjon i utmark.

Flere har også den feilaktige oppfatningen at det er fritt frem å grave på offentlig eiendom, typisk på kommunal eller statlig grunn. En har ikke noen større rådighet, på offentlig enn privat grunn. Et annet forhold er at det er enklere for private grunneiere å få håndhevet sin eierrådighet enn hva som er tilfelle for en kommune. Ferdslen på annen manns grunn er for øvrig regulert gjennom [lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet](#) (friluftslvsloven). Etter denne lovs § 3 har en bare rett til ferdslen på innmark når marken er frossen eller snølagt, men uansett ikke i tiden 30.4–14.10. For å være på den sikre siden kan dette oppsummeres slik: Ønsker en å bruke metalldetektor på annen manns grunn, kreves det samtykke fra grunneier.

Gravminner av ethvert slag fra før 1537 er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4. Det samme gjelder samiske gravminner fra år 1917 eller eldre. Den som med forsett om vinning «borttar» et lik eller en gjenstand fra et lik, en grav eller et gravminne, for eksempel en del av et skjelett, eller typisk klesrester eller smykker, straffes i medhold av straffeloven 2005 § 195 andre ledd etter kapittel 27 som underslag eller tyveri, uavhengig av om noen eier liket eller gjenstanden.

Med grav må en også forstå såkalt våt *naturlig grav*, jf. gravferdsloven § 1 tredje ledd, se pkt. [5.1.13](#) om sportsdykking ned til slike graver.

På Svalbard har det vært flere tilfeller der turister har tatt med seg skjeleltrester og andre gjenstander fra fangstmannsgraver. Her ligger ofte kisten med skjelett mer eller mindre opp i dagen på grunn av permafrosten. Slike handlinger rammes både av straffeloven § 195 og svalbardmiljøloven kapittel V. Kulturminner, jf. § 99.

På Svalbard forårsaker permafrosten ofte at gravlagte kister med skjelett ligger mer eller mindre åpne opp i dagen. Det har vært flere tilfeller der turister har tatt med seg skjeletrøster og andre gjenstander fra fangstmannsgraver. (Foto: Lyder Marstrander, Riksantikvaren)

Straffeloven § 195 må imidlertid tolkes innskrenkende i enkelte tilfeller. Loven kommer selvsagt ikke til anvendelse ved arkeologisk utgraving av gamle gravplasser. Slik virksomhet har naturlig nok ikke vinning som formål. Et kanskje mer praktisk spørsmål er den rettslige beskyttelse av gravplasser når kirkegården blir nedlagt. Etter [lov 7. juni 1996 nr. 32 om gravplasser, kremasjon og gravferd](#) (gravferdsloven) § 8 siste ledd er nedlagte kirkegårder fredet i minst 40 år etter siste gravlegging. Etter denne tid beholder graven fortsatt sitt strafferettslige vern. I [forskrift 10. januar 1997 nr. 16 om gravplasser, kremasjon og gravferd](#) (gravferdsforskriften) § 11 er det bestemt at før et område på en nedlagt gravplass kan bebygges eller legges under fast dekke, skal området gjennomgraves og eventuelle likrester skal gravlegges i felles grav på gravplass. Kulturmiljømyndigheten skal ha anledning til å uttale seg før slik gjennomgraving. Hvis en tidligere benyttet grav skal brukes på nytt, skal verdifulle gjenstander som er gravlagt med en avdød, og som ikke er å

regne som kulturminner etter kulturminneloven, graves ned i bunnen av graven. Det samme gjelder knokler og kisterester. Når et gravfeste utløper, har de etterlatte rett til å ta med seg gravminnet (hvis det ikke er fredet), jf. gravferdsloven § 18 andre ledd, uavhengig av straffeloven § 195. Hvis dette ikke skjer, tilfaller gravminnet kirkegårdsmyndigheten (det stedlige kirkelige fellesråd) etter 6 måneder. Skulle mot formodning en ansatt på kirkegården selge slike gravminner til egen fortjeneste, kan dette derfor bedømmes som underslag. Om det forvaltningsmessige vern av kirkegårder og gravminner. Det offentlig oppnevnte Skjelettutvalget, som ble opprettet i 2008, har utarbeidet [Veileder ved funn av menneskelige levninger](#) (2018). Her gis nærmere retningslinjer for håndtering av menneskelige levninger, bl.a. kontakten med kulturmiljøforvaltningen i denne sammenhengen.

Finner en person en løsøre gjenstand på annen manns grunn, får han ikke uten videre eiendomsretten. Er den åpenbart mistet, og det er mulig å finne eieren, må den leveres til politiet som hittegods (mot finnerlønn), jf. [lov 29. mai 1953 nr. 3 om hittegods](#) (hittegodslova) § 2 andre ledd. Brudd på denne plikten er straffbar etter straffeloven § 345. Gjenstander fra oldtid, middelaldermynter fra før 1650 og samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre tilhører staten, jf. kml. § 12, se pkt. [4.2.3](#). Andre gjenstander kan finneren tilegne seg fullt og helt, så fremt de *ikke* har noen økonomisk verdi. Har gjenstanden derimot en økonomisk verdi, skal funnet *deles* mellom finner og grunneier, jf. hittegodslova § 1 tredje ledd andre punktum. Er det utilrådelig eller ikke mulig å dele løsøret, må det skje en fordeling av funnets verdi. Tar finner et slikt funn med seg som sin egen ting, og uten å dele det med grunneier, kan forholdet være straffbart etter strl. § 343.

Andre som mottar et løst kulturminne fra finner, vinner ikke rett til løse kulturminner ved *godtroerverv* eller *hevd*, se pkt. [4.2.4](#).

4.3.5 Andre ledd – plikt til å melde funn av løse kulturminner

Andre ledd fastsetter en *meldeplikt* for finneren. Er det flere finnere, vil de alle ha et ansvar for at funnet blir meldt. Meldeplikten gjelder for løse kulturminner som faller inn under § 12 første ledd bokstav a–c.

Plikten gjelder uansett hvor gjenstanden er funnet, om den kommer fra offentlig eller privat grunn, eller om finner eier grunnen eller ikke. Det er en forutsetning at

gjenstanden kommer for dagen tilfeldig, ved funn eller på annen måte, og at det synes klart at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier, eller hvem som er eier, jf. § 12 første ledd. Bestemmelsen regulerer altså ikke de tilfeller der en finner løse kulturminner som er i privat eie, eller som noen har mistet. I slike tilfeller vil [lov 29. mai 1953 nr. 3 om hittegods](#) (hittegodslova) komme til anvendelse, se [Ot.prp. nr. 28 \(1904–1905\)](#) s. 8.

Funnet skal meldes *snarest mulig*. Etter fortidsminneloven av 1905 pliktet finner å melde funnet *straks*, mens fornminneloven av 1951 brukte formuleringen *med ein gong*. Disse endringene er ikke særskilt kommentert i forarbeidene og må antas kun å være av språklig karakter.

Hvor lang tid finner har på seg til å melde funnet, kan bero på både objektive og subjektive forhold. Omstendigheter som bør tillegges vekt, er funnets karakter og omfang. Større og/eller verdifulle funn bør tilsi en raskere reaksjon fra finners side. Her må det imidlertid tas i betraktning at finner ofte ikke vil ha forutsetninger for å vurdere funnets kulturhistoriske verdi. Subjektive forhold som bør tillegges vekt, vil bl.a. være om funnet ble gjort etter bevisst søking i grunnen, eller om det var av mer tilfeldig karakter. I sistnevnte tilfelle bør en kunne akseptere at finner gis mer tid til å områ seg.

I Riksantikvarens [retningslinjer for privat bruk av metallsøkere](#) er utgangspunktet at funn av løst kulturminne skal meldes snarest mulig til fylkeskommunen eller Sametinget. Med tilgang til telefon og e-post forventes det at finner melder fra om funnet første virkedag etter at funnet er gjort. Riksantikvaren har utarbeidet et eget funnskjema som angir hva som er nødvendige opplysninger om funnsted og andre omstendigheter rundt funnet. Skjemaet leveres samtidig med funnet.

Funnet skal meldes til *vedkommende politimyndighet* på stedet (lensmannskontor/politistasjon) eller til *vedkommende myndighet*, som etter ansvarsforskriften §§ 3 (3) og 4 er fylkeskommunen/Sametinget, som igjen melder funnet til vedkommende museum. Dersom funn meldes til et universitetsmuseum, må museet rapportere om funnet umiddelbart til fylkeskommunen/Sametinget. Funn som er mottatt av fylkeskommunen/Sametinget, må på den annen side leveres så snart som mulig til universitetsmuseet. Dette er ikke minst viktig for gjenstander som trenger konservering.

Loven sier ikke noe om den måten funnet skal meldes på. En må derfor godta en melding over telefon eller

e-post, men fjerde ledd forutsetter at finner i tillegg overleverer gjenstanden til kulturmiljøforvaltningen. Finner kan derfor ikke bare melde funnet på telefon/e-post til lensmannskontoret, og så forholde seg passiv. Kulturmiljøforvaltningen bør gi relevant informasjon, f.eks. forklare hva finner bør gjøre med funnet, eventuelt legge det i vann, holde det tørt, la det ligge til noen henter det, eller sende det forsvarlig emballert i posten.

Både forsettlig og uaktsom overtredelse av plikten til å melde funn er straffbar etter § 27, se pkt. [7.13.3](#). En bør nok håndheve regelen om meldeplikt med fornuft og kulanse. Det er viktigere at funn i det hele tatt blir meldt, enn at de blir holdt skjult i redsel for å bli anmeldt. Skulle en straffe en finner for å ha inngitt en for sen melding, kan det føre til at andre tidligere og fremtidige funn holdes hemmelig.

En annen sak er at finner av løse kulturminner kan risikere at et funn i hans besittelse – som ikke er meldt og som tilhører staten – kan pådra ham straffeansvar for *underslag*, hvis politiet blir gjort kjent med funnet. Han vil derfor gjøre klokt i å melde det. Dette betyr i realiteten at en ikke bør straffes for å ha meldt funnet for sent, selv om en opprinnelig beholdt gjenstanden som sin egen, men angre seg i ettertid. Selv i slike tilfeller bør en vurdere å gi finnerlønn for å oppmuntre til at funn blir meldt, se neste pkt. En tilsvarende problemstilling har en for melding om skipsfunn, jf. pkt. [5.1.8](#).

4.3.6 Tredje ledd – finnerlønn

Tredje ledd inneholder bestemmelser om *finnerlønn*. Det er Riksantikvaren, jf. ansvarsforskriften § 2 (4), som fastsetter finnerlønnens størrelse. Bestemmelsen om finnerlønn gjelder også for skipsfunn jf. kulturminneloven § 14 fjerde ledd andre punktum.

Det nasjonale fagrådet for anbefaling av finnerlønn bistår Riksantikvaren og forvaltningsmuseene ved å foreslå størrelsen på finnerlønnen i enkelte utvalgte saker. Fagrådet ble dannet i 2019 og består av fem representanter som er foreslått av DAM (Det arkeologiske museumsmøte). Medlemmene i rådet representerer ikke institusjonen der de er ansatt, men vurderer sakene fritt og uavhengig basert på den erfaring og kunnskap de innehar om arkeologiske gjenstander fra ulike tidsperioder og geografiske områder. Fagrådet kan også benyttes ved anbefaling av finnerlønn for skipsfunn. Dersom representantene i rådet ikke selv besitter den

nødvendige kompetansen, vil rådet bli bedt om å hente inn relevant ekstern ekspertise for vurderingen.

Etter fornminneloven av 1951 § 9 hadde finner og grunneier *krav* på vederlag. Etter dagens lov fremgår det at finnerlønn *kan* fastsettes. Normalt bør det gis finnerlønn, selv om gjenstanden er vanlig. En del gjenstandstyper må regnes som «massemateriale» og kvalifiserer normalt ikke til finnerlønn, mens andre gjenstander er unike. Det vil ellers være lite motiverende for finneren at finnerlønn avslås bare fordi det viser seg at forvaltningsmuseene har mange tilsvarende gjenstander i sine magasiner. Om tingen er vanlig, bør derimot få betydning for finnerlønnens størrelse. Selv om det ikke fremgår direkte av lovteksten eller forarbeidene, er det dog åpenbart at finnerlønn ikke skal gis til finner eller grunneier som får seg overlatt hele eller sin halvpart av funnet, jf. pkt. 4.3.7. En delvis overlattelse av funnet er å anse som finnerlønn. Se nærmere Riksantikvarens [retningslinjer for fastsettelse av finnerlønn](#) (januar 2019) som omtales nærmere nedenfor.

Finnerlønnens størrelse fastsettes *skjønnsmessig*, og den deles likt mellom finner og grunneier når disse er forskjellige personer. Ved funn av gull eller sølv setter loven visse rammer for skjønnsutøvelsen. Finnerlønnen skal her minst settes til *metallverdien* etter vekt, med et tillegg som ikke må være under 10 prosent av metallverdien. Noteringen av edelmetallverdien på London bør på funndagen gir et holdepunkt for fastsettelse av metallverdien, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 30.

Når *særlige grunner* foreligger, kan Riksantikvaren fastsette en lavere finnerlønn for funn av gull eller sølv. I forarbeidene nevnes det større funn av betydelig antikvarisk interesse, f.eks. større skipsfunn med betydelige gull- og sølvbeholdninger intakt. Det *kan* i slike tilfeller være urimelig om finner skal ha et utbytte av funnet som overstiger metallverdien etter vekt. Et slikt vederlag ville også stå i misforhold til det som blir utbetalt ved andre funn av like stor antikvarisk betydning, men som ikke består av gull eller sølv, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 21.

For øvrig gir hverken loven eller forarbeidene noen henvisning til hvilke hensyn som skal tillegges vekt ved fastsettelsen av finnerlønnen. Ved skjønnsutøvelsen bør det imidlertid bl.a. legges vekt på gjenstandens kulturhistoriske verdi. En gjenstand med sikker og urørt kontekst vil normalt ha høyere kulturhistorisk verdi enn funn uten sikker kontekst. Det samme gjelder gjenstandens representativitet både lokalt, regionalt, nasjonalt og

eventuelt internasjonalt. En vanlig gjenstandstype et sted kan være sjeldent et annet sted. Dette vil påvirke finnerlønnens størrelse.

Det stilles også høyere krav til dem som ved bevisst leting finner løse kulturminner, enn til andre finnere. Den som tilfeldig finner et løst kulturminne, kan ikke forventes å ha kunnskap om f.eks. funnhåndtering. Ved fastsetting av finnerlønn for slike funn vil det bli tatt hensyn til det.

De fleste løse kulturminner er opprinnelig en del av en arkeologisk kontekst. God dokumentasjon av denne funnsammenhengen kan være vel så viktig som selve gjenstanden. Riksantikvaren legger etter forvaltningspraksis derfor vekt på om finner har avmerket funnstedet og varslet kulturmiljømyndighetene uten selv å grave ut funnet, med mindre det foreligger akutt fare for at gjenstanden blir ødelagt. Motsatt vil det kunne tale for å redusere finnerlønnen om finneren selv graver ut funnet, slik at dokumentasjonen av funnstedet blir ødelagt. Videre er tidsaspektet relevant. Etter § 13 skal melding om funn skje «snarest mulig». Saker der finner ganske umiddelbart informerer og/eller innleverer et funn etter at funnet ble oppdaget, bør premieres i forhold til saker der det har gått lang tid fra funn til innlevering. Det forventes at aktive søkere kjenner kulturminnelovens bestemmelser om innleveringsplikt, og av den grunn stilles det strengere krav til dem. Retningslinjene for fastsettelse av finnerlønn legger til grunn at det skal meldes fra om funn første virkedag etter at funnet er gjort. Funnets eventuelle markedsverdi er selvsagt også av betydning.

Er funnet kommet for dagen ved metallsøk, skal føringene i Riksantikvarens [retningslinjer for privat bruk av metallsøker](#) ligge til grunn for vurderingen. Dersom disse ikke er fulgt, vil det normalt sett føre til avkortning eller bortfall av finnerlønnen.

Vi viser for øvrig til Riksantikvarens retningslinjer om fastsettelse av finnerlønn, hvor forvaltningens praksis er nedfelt.

Riksantikvarens fastsettelse av finnerlønn kan *ikke* påklages. Direktoratets skjønn når det gjelder å fravike regelen om minsteerstatning for gjenstander av sølv eller gull kan imidlertid prøves av domstolene. For øvrig gjelder forvaltningsloven § 35 om omgjøring av vedtak uten klage.

Tre saker fra Riksantikvarens praksis kan illustrere hvilke hensyn som tillegges vekt ved fastsettelse av finnerlønn:

1) Tre norske middelaldermynter ble funnet med metalldetektor på *Charlottenlund* i Trondheim kommune i november 2013. Myntene var korrodert sammen til en klump og lot seg ikke skille fra hverandre. Finneren pakket myntene ned i den samme jorda de ble funnet i, og forhindret dermed ytterligere nedbryting av gjenstandene i tiden mellom funn og innlevering til museet. Ytterligere undersøkelser viste at myntene i klumpen var en penning preget av Magnus Lagabøte (konge 1263–1280) og to penninger preget av Eirik Magnusson (konge 1280–1290). Funn av norske mynter fra 1100- og 1200-tallet er uvanlig utenfor organiserte arkeologiske utgravninger. Funn som gjøres på denne måten, er som regel enkeltmynter og ikke sluttede funn. De tre middelaldermyntene gir, som et av svært få, unikt innblikk i hvilke mynttyper som sirkulerte i overgangsperioden mellom kongene Magnus Lagabøte og Eirik Magnusson. Funnet er derfor å betrakte som svært verdifullt og av betydelig kulturhistorisk og mynthistorisk verdi.

Penninger fra Magnus Lagabøte vil enkeltvis på det åpne markedet ha en normalpris på mellom 10 000 og 20 000 kroner, mens Eirik Magnussons bergenspenninger går for mellom 15 000 og 30 000 kroner. Det faktum at myntene ikke lar seg skille, vil redusere markedsverdien betydelig. Til tross for at staten ikke skal opptre på en måte som virker prisdrivende i et marked, fastsatte Riksantikvaren etter samråd med Det nasjonale fagrådet for anbefaling av finnerlønn en finnerlønn på 30 000 kroner. Funnets betydelige kulturhistoriske verdi, samt det faktum at finner har opptrådt forbilledlig både med hensyn til varsling, innlevering og sikring av en særdeles sårbar gjenstand var avgjørende. (Riksantikvarens vedtak av 16. desember 2019.)

2) En gullring fra vikingtiden ble funnet i *Råde* kommune i Østfold 5. april 2010. Ringen var glatt, men hadde påloddet filigrandekor i form av tre tvinnede påsmeltede gulltråder. Funnet ble gjort med metalldetektor i pløyd mark, i overensstemmelse med grunneier. Allerede neste dag kontaktet finneren Kulturhistorisk museum og meldte fra om funnet av gullringen.

Selv om tvinningsmønsteret er kjent fra andre gull- og sølvringer fra vikingtiden, har fingerringen fra Råde ingen kjente paralleller. Gullringer fra vikingtiden er sjeldne i Norge, og i de aller fleste tilfeller dreier det seg om enkle ringer uten dekor. Funnet har derfor en særlig kulturhistorisk verdi. Fingerringen ble dessuten funnet ved det tidligere sundet mellom Skinnerfloen og Krokstadfjorden, et område som landhevingen stengte for vanngående trafikk ved slutten av vikingtiden. Fingerringen kan dermed også kaste lys over vestre Glommas løps betydning i denne perioden.

Denne gullringen fra *Strand* kommune i Rogaland er meget sjelden. Ringen ble funnet av en gårdbruker under jordarbeid og oppbevart på gården i 40 år, før den ble avlevert til Arkeologisk museum i Stavanger. (Foto: Terje Tvedt © Arkeologisk Museum, Stavanger)

Ringens gullvekt er 3,4 g, og med dagens gullpris tilsa dette en finnerlønn på minimum 1 140 kroner. Ettersom ringens kulturhistoriske verdi anslås å være betydelig høyere, fastsatte Riksantikvaren i samråd med Det nasjonale fagrådet for anbefaling av finnerlønn en finnerlønn på 5 000 kroner. (Riksantikvarens vedtak av 22. november 2019.)

3) Et hengesmykke av gull med tilhørende lokk ble funnet med over ett års mellomrom på *Gjellestad* i Halden kommune, i henholdsvis 2015 og 2016. Både hengesmykket og lokket fremkom under metallsøking i dyrket mark nord for Jellhaugen.

Hengesmykket er formet som en liten beholder med to hemper til oppheng. Smykket er tilnærmet traktformet og er ornamentert med et flettet bånd av filigrantråd langs kanten, med halvsirkelformede løkker av perletråd. Fra topp til bunn er det lagt filigran i form av en tvunnet tråd omgitt av perletråd på begge sider. Lokket er ornamentert med filigrantråd av samme type og teknikk som på hengesmykket. Selv om de to gjenstandene ble funnet adskilt og på forskjellige tidspunkt, er det ingen tvil om at de utgjør ulike deler av samme objekt.

Hengesmykker i gull fra eldre jernalder opptrer sjeldent. Det er funnet 10 lignende smykker med lokk i Norge, men hengesmykket fra Gjellestad avviker fra disse og har derfor

ingen direkte parallell. Funnet bidrar i så måte med å komplimentere bildet vi besitter, og går derfor inn i et større bilde som en del av et materiale av høy interesse innen både forskning og formidling, nasjonalt som internasjonalt.

Gjenstandene har en samlet gullvekt på 6,2 gram, som etter loven tilsier en finnerlønn på minst 2 400 kroner. På grunn av funnets sjeldenhet og kulturhistoriske verdi fastsatte Riksantikvaren i samråd med Det nasjonale fagrådet for anbefaling av finnerlønn en finnerlønn på 10 000 kroner. (Riksantikvarens vedtak av 20. november 2019.)

Bestemmelsen angir ikke nærmere hvem som regnes som *finner*, og som derved har krav på finnerlønn. I § 14 fjerde ledd andre punktum om skipsfunn regnes finner som *den som påviser et tidligere ukjent funn og gir melding om dette*. Det samme må legges til grunn for funn av løse kulturminner.

Etter tredje ledd første punktum fremgår det at finnerlønnen skal *deles likt mellom finner og grunneier*. Når *særlige grunner* foreligger, kan Riksantikvaren fastsette at grunneiers andel helt eller delvis skal falle bort, jf. § 13 tredje ledd tredje punktum. I [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 21 viser departementet til at det ikke alltid vil være rimelig å la grunneier få halvparten av finnerlønnen, der det er andre som gjør funnet, f.eks. i utmarksområder fjernt fra der grunneier selv pleier å vanke.

4.3.7 Fjerde ledd – avståelse av statlig eiendomsrett

Fjerde ledd inneholder bestemmelser om avståelse av statens eiendomsrett til funn. Når staten er eier jf. § 12, kan vedkommende myndighet *overlate det helt eller delvis til finner eller grunneier*. Før dette kan skje, skal funnet være undersøkt, jf. § 13 første ledd. Bestemmelsen erstattet den tidligere regelen i fornminnelovens § 12 om statens innløsningsfrist på 6 måneder.

Det fremgår av [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 21 at regelen er ment å komme til anvendelse overfor funn som ikke er av nevneverdig antikvarisk verdi, eller funn som en på grunn av utilstrekkelig kapasitet ikke kan ta vare på. Det må kunne legges til grunn at det kun er i disse tilfeller at gjenstandene kan overlates til finner eller grunneier. Et alternativ er at finner får anledning til å beholde gjenstanden ved *deponeringsavtale*, se pkt. [4.2.4](#).

Etter ansvarsforskriften § 12 (1) er det universitetsmuseene som har myndighet til å avgjøre om funnet kan overlates finner eller grunneier.

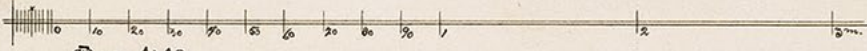
Avgjørelsen om å overlate eller ikke overlate løse kulturminner til finner eller grunneier kan *ikke* påklages, jf. fjerde ledd andre punktum. Men også her gjelder forvaltningsloven § 35 om omgjøring av vedtak uten klage.

(Eidsivating lagmannsrett – kjennelse – LE-2010-74710-1.) Saken gjaldt pålegg om utlevering til Hedmark politidistrikt av IP-adresse og brukeropplysninger til en finner og selger av et løst kulturminne, en runestein. Gjerningsmannen hadde selv omtalt funnet og salget i en blogg i et debattfelt på internett. I premissene for kjennelsen legger lagmannsretten bl.a. til grunn at runesteinen er statens eiendom etter kulturminneloven § 12 første ledd bokstav a. Det ble også lagt til grunn at finneren hadde begått brudd på kulturminneloven § 27, jf. § 13 andre ledd ved ikke å melde funnet av kulturminnet til offentlig myndighet. Se pkt. [4.3.5](#).

(Høyesterett – dom – HR-2017-1298-A.) En finner av løse kulturminner var i tingretten dømt til fengsel i 21 dager for underslag av løse kulturminner som han hadde funnet med metallsøker i områdene rundt *Larvik*, og to overtredelser av kulturminneloven. Domfelte hadde gjort funn av minst 25 løse kulturminner (mynter, vektlodd o.l.) gjennom en periode på 6 år. Disse var statens eiendom i medhold av kulturminneloven § 12. Lagmannsretten opprettholdt denne straffen, men Høyesterett fastsatte straffen endelig til fengsel i 14 dager.

Uvdal stavkirke, Numedal i Buskerud (tidligere benevnt som Opdal kirke), portal på sydveggen. Oppmålingstegningen utført av Th. Borgersen i 1901, den gang én av tre arkitektstudenter som målte opp Nore og Uvdal stavkirke. En annen stavkirkeportal var bakgrunnen for reglene om forkjøpsrett for det offentlige på auksjon i § 12 ved lovendringen i 2000. Salget av stavkirkeportalene fra *Tuddal gamle stavkirke* på auksjon i 1996 vakte betydelig oppmerksomhet i media. Flere mente det var uheldig at slike middelaldergjenstander ble omsatt fritt på auksjon. Selv om fylkeskommunen den gang fikk tilslaget, ble det fremmet et privat lovforslag på Stortinget for å bedre sikre det offentliges interesser. Regjeringen fulgte imidlertid denne saken opp i den generelle lovrevisjon som ble foretatt noe senere. (Foto: Teigen)

OPDALSKIRKE NUMEDAL

MAAL 1:10

KORINGANGENS PORTAL

OPDAL i JULI 1901

Fr. Thorsen

1/2 NT. ST.

5

Kapittel IV – Skipsfunn og fartøyvern

| AV JØRN HOLME |

Ajourført av Elisabeth Nordling og Jørn Holme

5.1 § 14 SKIPSFUNN

Staten skal ha eiendomsretten til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært ombord, eller deler av slike ting, når det synes klart etter forholdene at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier.

Vedkommende myndighet etter loven her kan – uten hensyn til hvem som er eier – grave fram, flytte, granske og ta opp ting som er nevnt i første ledd og sette i verk andre tiltak for å verne eller ta hånd om tingen. Slike tiltak, eller andre tiltak som kan skade tingen, kan verken eieren eller andre sette i verk uten tillatelse fra vedkommende myndighet, eventuelt på visse vilkår. Eier eller bruker av grunnen skal så vidt mulig varsles før tiltak etter dette ledd iverksettes. Bestemmelsene i § 9, § 10 og § 11 andre ledd får tilsvarende anvendelse.

Finner av ting som nevnt i første ledd plikter å melde funnet til vedkommende politimyndighet på stedet eller til vedkommende myndighet etter loven her. Når staten er eier kan vedkommende myndighet – etter at funnet er undersøkt – overlate det helt eller delvis til finneren eller grunneieren.

Departementet kan skjønnsmessig fastsette en finnerlønn. Paragraf 13 tredje ledd får tilsvarende anvendelse. Som finner regnes den som påviser et tidligere ukjent funn og gir melding om dette, jfr. tredje ledd.

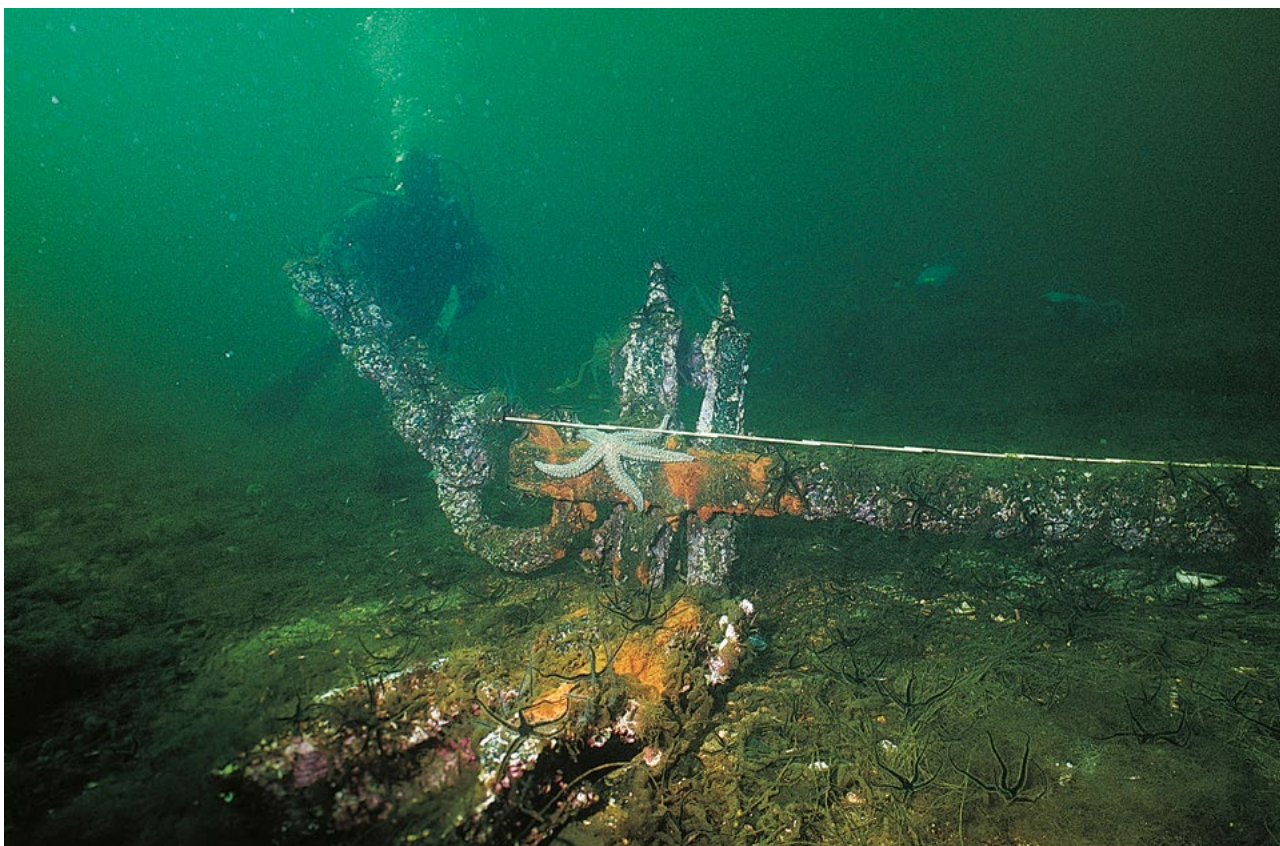
5.1.1 Generelt om bestemmelsen

Fortidsminneloven av 1905 vernet funn av båter og skip fra før år 1537 som statseiendom, men senere skipsvrak manglet et vern. Fornminneloven av 1951 endret ikke på dette før ved lovendring 22. mars 1963, da skipsvrak eldre enn 100 år i utgangspunktet ble statens eiendom.

Skipets last ble først undergitt statens eiendomsrett ved lovendring 14. juni 1974. Bakgrunnen for endringen var Rundefunnet i 1972, hvor store mengder gull og sølvmynter ble funnet i vraket av det nederlandske skipet *Akerendam*, som forliste utenfor Runde i 1725, og den konflikt som deretter oppsto om eiendomsretten til lasten. Se nærmere om saken i pkt. [5.1.3](#).

Etter første ledd har staten eiendomsrett til en bestemt type kulturminner med en viss alder, de såkalte *skipsfunn* eldre enn 100 år. Etter andre ledd er slike kulturminner undergitt forbud mot oppgraving og andre tiltak som kan skade gjenstanden. Ser en disse to ledd i sammenheng, utgjør § 14 i realiteten et sterkt vern; endog sterkere enn fredning, selv om skipsfunn formelt sett ikke er *fredet* som sådan. Bestemmelsen omfatter også skipsfunn eldre enn 1537, da slike funn i utgangspunktet ikke regnes som kulturminne etter § 4, jf. § 3. Slike gamle skipsfunn på land i forbindelse med gravfunn regnes derimot som automatisk fredet kulturminne, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 30–31. Vernet etter § 14 er normalt strengere enn etter § 3, ved at staten får eierrådigheten i tillegg. Aktsomhetsnormen etter § 3 første ledd er til gjengjeld mer restriktiv enn forbudet etter § 14 andre ledd andre punktum. Automatisk fredete kulturminner er formelt sett ytterligere beskyttet, ved at tiltak som også skjuler, tildekker og utilbørlig skjemmer kulturminnet er forbudt. Noen praktisk forskjell innebærer dette neppe.

Flere faste kulturminner i tilknytning til vår eldste skipsfartshistorie er automatisk fredet. Et havneanlegg eller åreskifte fra oldtiden og middelalderen, eller som er av samisk opprinnelse og er fra 1917 eller eldre, er automatisk fredet gjennom § 4 første ledd bokstav d og andre ledd.

Etter kulturminneloven skal staten ha eiendomsrett til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør og last. Ankeret på bildet ble funnet i *Kjørsvikbøgen* i Sør-Trøndelag. Det har trolig tilhørt et handelsfartøy, kanskje hollandsk, og dateres til et sted mellom 1700 og 1800. (Foto: Pål Nymoen, Norsk Maritimt Museum)

Det er ikke nødvendig at det må eksistere synlige rester av et slikt anlegg på land, f.eks. fortøyningspunkter. En havn fra middelalderen vil f.eks. være en naturlig havn, hvor spor etter havnen ligger skjult i sedimentlagene, som tremateriale fra brygger, påler og skipsvrak og gjenstander som er kastet i sjøen fra båt eller land, blandet med andre spor etter menneskelig aktivitet opp til vår tid. Hele sjøbunnen på slike steder må derfor betraktes som automatisk fredet. En vil imidlertid på slike steder ofte få en gråsoner mellom det som er automatisk fredet, og skipsfunn vernet etter § 14.

Det er også grunn til å merke seg at bestemmelsen om skipsfunn ikke er begrenset til skipsfunn nede i sjøen. Også slike funn i fjæra, innsjø, vassdrag og jord/myr omfattes. *Flytende* fartøyer eller fartøyer satt på land vil normalt være undergitt privat eiendomsrett og faller således utenfor første ledd. Skulle et slikt fartøy eldre enn 100 år mot formodning være eierløst, antas bestemmelsen derimot å få anvendelse. Paragrafen går således foran

[lov 29. mai 1953 nr. 3 om hittegods](#) (hittegodslova) og de uskrevne regler om okkupasjon av derelinkvert gods.

Bestemmelsen har flere likhetstrekk med §§ 12 og 13 om *løse kulturminner*, typisk om statens eiendomsrett, forbudet mot skade og meldeplikt ved funn.

Andre regler i kulturminneloven kan også regulere skipsfunn, se § 15 om fredning av bygninger og anlegg mv., § 19 om områdefredning rundt skipsfunn og § 23 om utførselsforbud av bl.a. skipsfunn.

En noe spesiell løsning fikk den såkalte *Flaskesaken* utenfor *Mandal*. Noen dykkere fant i 1973 – altså før lovendringen i 1974 – vraket av et gammelt dampskip, formodentlig *Olivia* forlist i 1869. Stykkgodslasten omfattet 1 500–2 000 vinflasker og ble den gang finners eiendom. Finnerne ønsket imidlertid å utføre flaskene til England, men Miljøverndepartementet ga bare utførselstillatelse til 100 flasker. Avgjørelsen er kritisert av Sjur Brækhus i TfR. 1975 s. 534.

Kulturminneloven manglet lenge hjemmel til å etablere et formelt vern av flytende verneverdige fartøyer. Det var et paradoks at vern først ble etablert når et over hundre år gammelt fartøy sank og ble til vrak. Ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14 fikk en i § 14 a hjemmel til å fredede båter ved vedtak, se nærmere pkt. [5.2](#).

Se pkt. [5.1.4](#) for mer om *rette myndighet* etter § 14.

5.1.2 Hvor langt ut i sjøen gjelder kulturminneloven?

Hverken kulturminneloven eller lovens forarbeider tar opp lovens utstrekning i *sjøen*. Spørsmålet om kulturminnelovens utstrekning har kommet opp særlig på grunn av oljeaktiviteten på norsk kontinentalsokkel. Ikke minst legging av rørledninger og sjøkabler gjør at en rekke kulturminner på norsk sokkel er truet av ødelegger.

Det har vært antatt at en lov får anvendelse for det som er *norsk territorium*, herunder sjøterritoriet, dersom det ikke er regulert nærmere. Etter territorialfarvannsloven § 2 omfatter sjøterritoriet, som er fastsatt til 12 nautiske mil (22 224 meter) fra de såkalte rette grunnlinjer, som strekker seg fra de ytterste øyer og holmer i kystens lengderetning, jf. pkt. [1.8](#). Norge opprettet fra 1. januar 2004 en tilstøtende sone på ytterligere 12 nautiske mil. [Lov 27. juni 2003 nr. 57 om Norges territorialfarvann og tilstøtende sone](#) § 4 tredje ledd sier at tilstøtende sone «likestilles med territorialfarvannet for så vidt gjelder lovgivning om fjerning av gjenstander av arkeologisk og historisk art.» Altså gjelder kulturminneloven ut til 24 nautiske mil fra grunnlinjen. I [rundskriv H-6/18](#) fra oktober 2018 fastslår Kommunal- og moderniseringsdepartementet også at kulturminneloven gjelder innenfor norsk territorialfarvann.

Fra Øresundtollens registre vet man at over 2 millioner seilskip passerte *Skagerrak* i perioden 1429–1859. I tillegg kommer annen seilskutetrafikk som ikke ble berørt av denne tollstasjonen. Mange av disse forliste på Skagerrakskysten, men også mange i åpen sjø. Danske kilder viser at ca. 10 prosent forliste. Funnpotensialet er betydelig. Fartøyer som synker på dypt vann, vil oftest være skrogehele når de synker, og derfor enhetlig deponert i sjøbunnen, ikke knust som ved forlis på kysten. (Kilde: Norsk Maritimt Museum)

[Lov 29. november 1996 nr. 72 om petroleumsvirksomhet](#) (petroleumsloven) § 10-1 andre ledd andre punktum bestemmer at petroleumsvirksomheten må ta alle rime-

Under utgravingsarbeider på *Sørenga* i Oslo avdekkes deler av havnen i middelalderbyen. I forbindelse med Barcodeprosjektet i Oslo ble det funnet hele 15 båter og skip fra 1500-tallet. Dette er det største skipsfunnet som er gjort i Norge etter funnet av vikingskipene for over 100 år siden. Det ble også funnet en skipslast på over 1100 kritt Piper i sjøen. Lasten kom fra England en gang omkring 1624. Brannskader tyder på at de kan ha vært på havnen under bybrannen i 1624. (Foto: Riksantikvaren)

lige foranstaltninger for å unngå skade på bl.a. *kulturminner på havbunnen*. Begrepet kulturminner på havbunnen må her forstås som kulturminner som er vernet etter kulturminneloven, altså skipsfunn etter § 14 og automatisk fredete kulturminner etter § 4. Også vedtaksfredete nyere skipsfunn bør omfattes. Se pkt. [5.1.11](#) for mer om slike fredninger.

Danske marinarkeologer har påvist og undersøkt et betydelig antall forhistoriske boplasser under vann i dansk farvann. Store områder av Nordsjøen lå også tørt for ca. 10 000 år siden. Fra disse områdene, som i dag ligger ned til over 100 meters dyp, er det påvist fornminnemateriale. Ligger slike kulturminner utenfor territorialgrensen og tilstøtende sone, har de bare en viss beskyttelse etter petroleumsloven § 10-1. Innenfor grensen er de automatisk fredet gjennom kml. § 4.

Overtredelser av petroleumsloven er gjort straffbare etter § 10-17. For en rekke olje- og gassaktiviteter på havbunnen betyr det i realiteten at det må foretas undersøkelser av havbunnen på forhånd, for å påse at f.eks. en rørledning ikke legges gjennom historiske skipsvrak. Norske myndigheter kan imidlertid i dag ikke regulere

annen skadelig aktivitet, f.eks. bruk av bunntål fra fiskeflåten.

Norge ratifiserte Havrettskonvensjonen 24. juni 1996 og er bundet av dens bestemmelser. Etter traktatens art. 303 heter det at kyststatene kan formode at gjenstander som er fjernet fra havbunnen i en sone på 24 nautiske mil fra grunnlinjene, er fjernet i strid med de regler som gjelder i territorialfarvannet. Regelen fremtrer nærmest som en bevisbyrderregel og ikke som en hjemmel til å lovregulere området. Danmark har i forhold til Havrettstraktaten imidlertid gått lenger. Den danske museumslov § 28 gir kulturminnene under vann et vern ut til 24 nautiske mil. Utvidelsen har blitt akseptert av konvensjonens sekretariat. For Norges vedkommende er dette av mindre betydning, siden det er klarlagt at kulturminneloven gjelder både i territorialfarvannet og i den tilstøtende sonen.

Folkeretten er imidlertid i utvikling på området. Som en respons på tiltagende plyndring vedtok UNESCOs generalkonferanse i 1997 å starte et konvensjonsarbeid med sikte på å gi kulturminnene under vann utenfor territorialgrensen et sterkere vern. [Konvensjon om beskyttelse av den undersjøiske kulturarv](#) ble vedtatt 2. november 2001 og trådte i kraft 2. januar 2009. Som generell regel heter det at stater skal bevare undersjøiske kulturminner for menneskeheten. Ifølge konvensjonen har statspartene eksklusiv rett til å regulere og autorisere all aktivitet vedrørende den undersjøiske kulturarv i territorialfarvannet. Per 1. januar 2020 har 56 land ratifisert konvensjonen. Norge er ikke ett av disse, men vi har sagt at prinsippene som er nedfelt i konvensjonens Annex, vil følges, uavhengig av om vi er enige i konvensjonsteksten eller ikke. Vedlegget til 2001-konvensjonen inneholder detaljerte praktiske retningslinjer med tittelen *Regler om aktiviteter rettet mot kulturminner under vann*.

Retningslinjene er anerkjent og anvendt av undervannsarkeologer og er svært nyttige. Blant annet inneholder de regler om hvordan et prosjekt skal være utformet, hvilken kompetanse og kvalifikasjoner som kreves for personer som foretar intervensjoner, planlegging og finansiering av utgravningsprosjekter, og metoder for bevaring og forvaltning av funnstedet.

5.1.3 Første ledd – skipsfunn i statens eie

Loven bruker ikke uttrykket «skipsvrak», noe som kunne ha skapt et tolkningsproblem. Bestemmelsen gjelder alle gjenstander som er eller har vært en del av båten eller

har vært ombord i båt. Med *båter* forstås båter av enhver art, også såkalte stokkebåter, flåter og andre farkoster. Uttrykket *skipsskrog* tolkes som enhver rest fra båt av en viss størrelse. Mindre deler av båter, f.eks. luker, ventiler eller jernnagler, fanges opp av uttrykket *deler av slike ting*. Mindre gjenstander fra båtfunn vil uansett dekkes av uttrykket *annet som har vært ombord*. *Tilbehør* vil typisk være gjenstander som har hørt med til skipets utrustning, så som anker, porselen, keramikk, glass, flasker, ballast, verktøy, våpen mv.

I forbindelse med ny sentrumsplan som inneholdt forslag om store utfyllinger i sjøen, ble det i 2016 utført marinarkologiske undersøkelser av sjøbunnen i *Børevigå* i Stavanger. Dykkerne fra Stavanger Maritime Museum fant 60–90 gjenstander fra seilskutetiden, fra 1600-tallet til tidlig på 1900-tallet. Blant funnene var flere sko av lær fra 1700–1800-tallet, blant annet en sko hvor det er mulig å se at hælen består av flere tynne skinnlag som er holdt sammen av små treplugg, kritt Piper fra 1700-tallet og en rekke biter av keramikk. I tillegg fant dykkerne en liten, mystisk flaske med kork, som inneholdt noe flytende og geleaktig. Det ble også funnet flere biologiske spor som viser hva folk spiste på den tiden.

Tillegget *last og anna som var ombord* ble tilføyd ved lovendring 14. juni 1974. Foranledningen var tvisten om eiendomsretten til myntfunnet fra det nederlandske fartøyet *Akerendam*, som forliste utenfor *Runde* i 1725. Fartøyet ble funnet av en nordmann og to svensker i 1972.

Akerendam var en tremastet ostindiafarer med ca. 40 kanoner, som tilhørte Verenigde Oostindische Compagnie Amsterdam. Det la i januar 1725 ut på sin jomfrutur til Indonesia (Batavia) med bl.a. handelsvarer til de nederlandske kolonier, herunder 19 kister med gull- og sølvmynter, tilsvarende 230 000 gylden. På grunn av fare for kapring i kanalen ble leden lagt nord om Skottland. Under uvær drev skipet mot norskekysten og ble til slutt knust mot fjellveggen på nordsiden av *Runde* 8. mars 1725. Alle 200 personer ombord omkom. En rekke gjenstander fra vraket ble berget, herunder 5 kister med mynter som den nederlandske konsul tok hånd om. Det må ha vært kjent at en rekke kister med mynter fortsatt lå på havbunnen. Men merkelig nok synes det hele nokså snart å ha gått i glemmeboken. Flere ganger på 1800-tallet fant lokalbefolkningen mynter i fjæra, men disse ble forvekslet med å stamme fra et skip i den spanske armada *Castillo Negro* (eller *Den uovervinnelige borg*) som forliste i 1588. *Akerendam* var imidlertid kjent i vrakhistorien, og flere forsøkte å finne vraket. Men det var en tilfeldighet at tre sportsdykkere fant vraket i juli 1972, se Bjørn

Citadelløya, Stavern. En venneforening til fortet på øya søkte Vestfold fylkeskommune om bidrag til arbeid med å hente opp gjenstander fra 1700-tallet i det grunne farvannet rundt øya. Arbeidet ble stoppet av Norsk Sjøfartsmuseum. Når gjenstander både kan stamme fra land og fartøyer, bør en legge til grunn at de kommer fra et fartøy. (Foto: Dagfinn Rasmussen, Riksantikvaren)

R. Rønning: *Akerendam: Historien om Rundeskatten* (1979). Dykkerne hevdet at skatten var eierløs, da loven ikke regulerte skipets last. Den nederlandske stat, som hadde overtatt det hollandske handelsselskaps aktiva, gjorde også krav på funnet, mens den norske stat påberopte seg fornminneloven av 1951, herunder bestemmelsen om eksportforbud. Alt lå til rette for en rettssak. Saken løste seg med et forlik i april 1973, hvor finnerne beholdt 75 prosent av myntene, den norske stat 15 prosent og den nederlandske stat 10 prosent. Senere myntfunn (etter den planlagte utgraving sommeren 1973) skulle fordeles med lik del på finnerne og den norske stat, se også Sjur Brækhus: *Bergning av vrak og vrakgods*, TfR. (1975) s. 505 flg. Funn av last ble senere statens eiendom ved lovendringen 14. juni 1974.

Det er ikke nødvendig å bestemme hvorfor gjenstanden var ombord i båten (som utstyr, last, eiendel til besetning eller passasjer), eller på hvilken måte den kom i sjøen (fra et forlis eller gjenstand som er mistet eller frivillig dumpet/kastet over bord), se [Ot.prp. nr. 40 \(1973–74\)](#) s. 1–2. Helt opp til vår tid er sjøen blitt brukt som et fartøys avfallsdyng, og slikt «søppel» er i dag ofte av kulturhistorisk verdi. Når gjenstander blir funnet ved

land, kan det imidlertid oppstå tvil om gjenstanden er kastet fra land/brygge eller fra båt.

En tvist om dette spørsmål oppstod i 1997 utenfor *Citadelløya* i Stavern. En venneforening til fortet på øya søkte Vestfold fylkeskommune om bidrag til arbeid med å hente opp gjenstander fra 1700-tallet, som lå i det grunne farvannet rundt øya, for å komplettere den lokale samlingen av gjenstander. Arbeidet ble stoppet av Norsk Sjøfartsmuseum. Når gjenstander både kan stamme fra land og fartøyer, bør en legge til grunn at de kommer fra et fartøy. Unntak må imidlertid gjøres der gjenstanden finnes så nært land eller brygge/tidligere brygge, og er av en slik karakter, at det er rimelig å anta at den er kastet fra land/brygge. En må imidlertid være oppmerksom på at landhevingen på enkelte kyststrekninger kan ha gjort at over 100 år gamle gjenstander som stammer fra skip, blir liggende i sjøkanten eller på land.

Aldersvilkåret *eldre enn 100 år* relaterer seg til *gjenstandens alder*, ikke til tidspunktet for forliset, i motsetning til den danske museumsloven §§ 28 og 28 a. Dette betyr at alderen skal regnes fra når båten ble sjøsatt eller levert. I forbindelse med lovendringen i 1974 uttalte Miljøverndepartementet at det ikke var behov for at alderen på båten skulle få betydning for om også lasten (og

underforstått andre gjenstander som var ombord) kom i statens eie, jf. [Ot.prp. nr. 40 \(1973–74\)](#) s. 2. Her vil gjenstandene i enkelte tilfeller være vesentlig yngre enn 100 år, og eier vil som oftest også være kjent.

Er båten yngre enn 100 år, kan imidlertid gjenstander om bord være betydelig eldre. Etter lovteksten vil også slike ting omfattes av statens eiendomsrett. Finner en f.eks. et smykke fra 1800-tallet ombord i et vrak av en båt som er yngre enn 100 år, er smykket derfor i utgangspunktet statens eiendom. En annen sak er at det i slike tilfeller vil være enklere å finne ut hvem som eier vraket og gjenstanden. Det er heller ingen grunn til å sonde mellom om en slik gjenstand tilhørte vraket, eller var mistet/kastet over bord fra et annet fartøy.

Om et skipsfunn er eldre enn 100 år, beror på et faglig kulturhistorisk *skjønn* (marinarkeologisk vurdering), hvis ikke gjenstandens alder og opprinnelse kan føres tilbake til et bestemt forlis. Dette betyr at det i realiteten er opp til vedkommende museum å avgjøre om gjenstanden er undergitt 100-årsregelen og dermed er i statens eie.

Bestemmelsen om skipsfunn i § 14 mangler imidlertid en bestemmelse som for løse kulturminner etter § 12 andre ledd første punktum, hvor en i tvilstilfelle kan fastsette med bindende virkning hva som er løse kulturminner. Reelle hensyn bør tilsi at denne bestemmelsen får analogisk anvendelse for skipsfunn. Riksantikvaren bør derfor kunne fastsette at en gjenstand er eldre enn 100 år, og om den har kommet i sjøen eller på land fra en båt.

Spørsmålet om funnet kommer inn under § 14, må klart kunne prøves av domstolene. Her vil forvaltningens *skjønn* normalt være tungtveiende. Kulturmiljøforvaltningen bør derimot være mer tilbakeholden med å ta stilling til om det er en annen eier, typisk skipsassurandør til et skipsfunn som er eldre enn 100 år. Bestriker museet kravet, er det opp til den pretenderende eier å sannsynliggjøre sin rett ved søksmål mot staten.

En tvist om alder og eiendomsrett kan altså avgjøres i sivil sak. Men kravet kan også avgjøres prejudisielt i en straffesak. I en straffesak må påtalemyndigheten uten rimelig tvil bevise at gjenstanden var eldre enn 100 år, mens det er tilstrekkelig i en sivil tvist å sannsynliggjøre (mer enn 50 prosent) at gjenstanden er statens eiendom. Mener påtalemyndigheten at gjenstanden er statens eiendom, må den kunne beslaglegges, straffeprosessloven § 203. Blir straffesaken henlagt etter bevisets stilling, bør tingretten kunne avgjøre om gjenstanden skal utleveres

til (staten), hvis det er sannsynliggjort at gjenstanden eies av denne, jf. straffeprosessloven § 214. Det blir da opp til finneren om han vil gå til sivil sak mot staten for å vinne rett til gjenstanden.

Miljøverndepartementet utga i 1984 publikasjonen *Bestemmelser om skipsfunn* (Rapport T-583) beregnet for politiet, tollere og fiskerioppsynsmenn. Rapporten inneholder en oversikt over typiske gjenstander fra skipsfunn, med bilder som gir holdepunkter for hvilken tid gjenstandene kan stamme fra. Hovedpunkter fra rapporten er behandlet under kapittelet om etterforskning i *Kulturminnevern*, Bind I (2005).

Det er et vilkår for statens eiendomsrett at *det synes klart etter forholdene at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier, eller hvem som er eier*. Et tilsvarende begrep er brukt i § 12 første ledd, se nærmere om dette under pkt. [4.2.2](#). Kulturminneloven § 14 går her foran hittegodsloven og [lov 20. juli 1893 nr. 2 om Stranding og Vrag](#) (vrakloven). Når et skipsvrak meldes inn som skipsfunn, må en bringe på det rene om det er muligheter for å identifisere fartøyets navn og nasjonalitet. Hvis det ikke er mulig, blir et over 100 år gammelt vrak statens eiendom uten videre. Er det en annen eier til skipet enn staten, blir dennes krav ikke uten videre foreldet. Men han oppnår ikke eierstatus før han kan sannsynliggjøre sin eiendomsrett. En eier – f.eks. skipsassurandør – kan derimot miste eiendomsretten ved passivitet, og da kan staten eller andre ved okkupasjon erverve eiendomsrett til funnet.

Flere av sjøfartsmuseene har tilgang til skipsregistre, f.eks. fra Det Norske Veritas eller Lloyds. Slike registre finnes for årgangene frem til 1950, og navn på reder eller assurandør på tidspunktet for forlis oppgis. Her nevnes følgende internasjonale og nasjonale registre:

- Lloyds Register (1764–1888)
- Lloyds Universal Register (1888–)
- S. Bjørn, *Fortegnelse over norske skip for årene 1829–1837*
- Ingemann, *Fortegnelse over den norske Handelsflaade for årene 1842–1852*
- H. E. Möller, *Klassefortegnelse over norske Skibe for årene 1862–1864*
- Ingemann, *Den norske handelsflåte* (1864)
- Det norske Veritas register (1865–)

Det er sjøfartsmuseene som på vegne av staten forvalter dens eiendomsrett etter kml. § 14 første ledd, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 12 (2).

Statens eiendomsrett til skipsfunn går ikke tapt ved besitters *hevd* eller en mottakers *godtroerverv*, se nærmere pkt. [4.2.4](#).

5.1.4 Andre ledd første punktum – utgraving, konservering og vern mv. av skipsfunn

Bestemmelsen gir vedkommende myndighet rett til å forestå forskningsinisierte utgravinger og sikringstiltak, selv om skipsvraket eller gjenstanden fra det er undergitt en annens eiendomsrett. Det typiske er imidlertid at vedkommende museum graver frem et skipsvrak, tar gjenstander opp til land, og konserverer funnet. Er funn tatt opp av andre, må vedkommende myndighet også kunne ta hånd om gjenstanden på tilsvarende måte. Det betyr at et museum kan forlange at gjenstanden leveres inn til undersøkelse eller konservering. Dette gjelder selv om gjenstanden ble funnet for mange år siden, også hvis den ble funnet før reglene om skipsfunn kom inn i loven. Tilhører gjenstanden andre enn staten, har eier selvfølgelig krav på å få den utlevert når de nødvendige undersøkelser/tiltak er utført.

Hvis eier av skipsfunnet ikke tar hånd om funnet på forsvarlig vis, kan vedkommende myndighet i prinsippet kreve skipsfunnet oppbevart et annet sted og om nødvendig overta besittelsen, se nærmere om den tilsvarende situasjon etter § 13 første ledd, jf. pkt. [4.3.3](#).

Hvem som er *vedkommende myndighet* etter andre ledd første punktum, fremkommer av ansvarsforskriften. *Fylkeskommunen/Sametinget* har myndighet til å avgjøre om mer enn 100 år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last mv. skal graves frem, flyttes, granskes eller tas opp, jf. §§ 3 (2) og 4.

Unntaksvis kan *Riksantikvaren* ha denne myndigheten. Dette gjelder for skipsfunn som Riksantikvaren har fastsatt at direktoratet skal ha forvaltningsansvaret for, jf. § 2 (2) og (6). Det var per 1. januar 2020 ikke aktuelt å sette skipsfunn på en slik liste.

Universitetsmuseene skal grave frem mv. skipsfunn fra før 1537 som befinner seg på land, forskriften § 5 (2), mens *sjøfartsmuseene* skal grave frem mv. skipsfunn eldre enn 100 år som befinner seg under vann, jf. forskriften § 6 b, og skipsfunn på land yngre enn 1536, jf. § 6 c.

Gjennomføring av arkeologiske utgravinger mv. er regulert i ansvarsforskriften § 9.

Gjennomføringen av forskningsinisierte granskinger og sikringstiltak er regulert i ansvarsforskriften § 11. For så vidt gjelder meldeplikten ved gjennomføring av forskningsinisierte granskinger og sikringstiltak i forskriften § 11, vises det til pkt. [3.10.3](#).

Sjøfartsmuseene skal også være postkasse for saker etter § 14, jf. ansvarsforskriften § 6. Museene skal således motta og formidle søknader etter andre ledd. Mottas planer etter § 9 (jf. § 14), er det imidlertid fylkeskommunene og Sametinget (for samiske funn) som skal sørge for at hensynet til mulige skipsfunn blir ivaretatt, og eventuelt foretar dispensasjonsbehandling etter § 14 andre ledd andre punktum, jf. forskriften §§ 3 (2) og 4.

5.1.5 Andre ledd andre punktum – forbud mot inngrep i skipsfunn uten tillatelse

Bestemmelsen forbyr at eier eller andre kan utføre slike tiltak som er nevnt i første punktum, eller andre tiltak som *kan skade tingen*, sml. § 13 første ledd første punktum (om løse kulturminner), uten tillatelse fra vedkommende myndighet.

(Frostating lagmannsrett – dom – LF-2011-57839.) Utenfor *Bjugn* i Sør-Trøndelag tok en fisker i 2008 opp to mer enn 100 år gamle stokkankre med jernstokk (admiralitetsankre). Han unnlot å melde funnet til nærmeste politimyndighet eller rette myndighet etter kulturminneloven. Fiskeren pusset opp det ene ankeret og annonserte deretter begge ankrene til salg på internett. Frostating lagmannsrett bemerket at fiskeren burde ha kontaktet fagfolk før han startet med oppussingen, og fant det utvilsomt at oppussingen av det ene ankeret var å anse som et tiltak som «kan skade tingen», ut fra et kulturminnesynspunkt. Fiskeren ble i lagmannsretten idømt en bot på 5 000 kroner.

Sportsdykkere kan etter ordlyden ikke grave frem eller ta opp gjenstander fra havbunnen, som er eldre enn 100 år når gjenstanden har vært ombord i en båt. Lovens forutsetning, også etter tredje ledd, er at finner skal la funnet ligge urørt, og melde det til politiet eller vedkommende museum. Dette gjelder både løse funn og gjenstander som sitter fast i sjøbunnen. På den måten unngår en at gjenstander og funnstedet blir skadet, og at museet får overlevert en mengde gjenstander som det er uinteressant, for dyrt eller manglende kapasitet til å konservere.

Vedkommende myndighet kan imidlertid gi tillatelse til inngrep i skipsfunn. Etter ansvarsforskriften § 3 (2) og § 4 er denne myndigheten lagt til *fylkeskommunen/Sametinget*. Myndigheten kan også unntaksvis ligge til *Riksantikvaren*, jf. forskriften § 2 (2), jf. § 2 (6). Fylkeskommunen/Sametinget/Riksantikvaren kan også fastsette vilkår for slik tillatelse. Se mer om vilkår generelt under pkt. 3.7.5. Tillatelsen er et enkeltvedtak som kan påklages på vanlig måte.

I forskriften § 9 bokstav a fremgår det at universitetsmuseene skal gjennomføre utgravinger mv. på land av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn fra før 1537, med unntak av kulturminner som nevnt under § 9 bokstav c, der NIKU er myndighet. Etter § 9 bokstav b skal sjøfartsmuseene gjennomføre utgravinger mv. under vann av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn eldre enn 100 år, og av skipsfunn yngre enn 1536 som befinner seg på land.

Museene har forståelig nok unnlatt å anmelde finnere av gjenstander som tar opp og melder funnet. Når det gjelder funn som ikke allerede er kjent, er det viktigere at funn meldes enn at gjenstander blir liggende på sjøbunnen. Det samme kan kanskje hevdes når finneren ikke kjente til at vraket tidligere var oppdaget. Hvis et funn ikke meldes, står en overfor en mer alvorlig situasjon. Her bør utgangspunktet være politianmeldelse.

Selv om det ikke lenger er synlige rester fra et skipsvrak, eller vraket er gravd ut, har vrakstedet fortsatt beskyttelse. Det er ikke frigitt. Enkelte har f.eks. feilaktig hevdet at det er lov til å dykke og ta opp gjenstander fra *Akerendam*, som forliste i 1725 utenfor *Runde*, etter at vrakstedet stort sett ble tømt for mynter etter funnet i 1972, og utgravingen i 1973 og ved etterundersøkelsen i 1977. At vraket var å anse som frigitt, ble hevdet av en dykker som i 1994 var under etterforskning av Økokrim for både brudd på meldeplikten og underslag av statens eiendom. Vedkommende hadde tatt opp flere sølvmynter fra vraket over flere år. Saken endte imidlertid med en påtaleunntatelse. Det var et vesentlig formildende moment at flere mynter var pakket og gjort klar for ekspedisjon til Bergen Sjøfartsmuseum. Andre mynter anså dykkeren for å være så verdiløse at han hadde beholdt dem.

Når man oppdager et vrak på sjøbunnen, kan det være lett å tro at ingen andre noensinne har funnet det samme vraket. Skipsvrak som er kjent for kulturmiljøforvaltningen, skal med få unntak være avmerket i *Askeladden/Kulturminnesøk*. Man skal uansett ikke ta med seg annet

I 1725 forliste *Akerendam* utenfor øya *Runde* i Møre og Romsdal. Ombord var det en formidabel last med mynter. Funnet ble delt mellom den norske, den nederlandske stat og finnerne. (Foto: Kulturhistorisk museum, Oslo)

enn bilder (fotografi, film- eller videoopptak) og inntrykk fra skipsvrak man finner, enten man er først på stedet eller ikke. Hvis finneren henter opp gjenstander eller skipsdeler fra sjøbunnen, blir ofte funnstedets kulturhistoriske verdi sterkt redusert, ikke minst ved at funnkonteksten blir ødelagt.

Sommeren 1993 fant noen dykkere flere ankere på sjøbunnen utenfor *Hidra* ved *Flekkefjord*. Under arbeidet med å heve det ene ankeret, brakk det i to deler. Ankeret ble tatt på land og overlatt til lokalmiljøet. Den ansvarlige dykkeren hevdet i politiavhør i desember samme år at hensikten var å melde funnet til sjøfartsmuseet. Han påberopte seg at ankrene ikke lå i tilknytning til noen skipsvrak. Selv om dette skulle være riktig, får det imidlertid ingen betydning for vernet etter § 14. Ankeret viste seg å være et såkalt Porter-anker, fra midten av 1800-tallet. Saken endte med at dykkeren fikk en bot på 5 000 kroner og plikt til å betale erstatning på 2 000 kroner til konservering av ankeret. Det har vært flere tilfeller av at dykkere har tatt opp skipskanoner på land. I et tilfelle fra *Hitra* i Sør-Trøndelag i 1991 lot finnerne kanonen ligge på brygga i tre uker før politiet ble tipset om funnet av lokalbefolkningen. I mellomtiden ble kanonen ødelagt. Dykkerne ble bøtelagt.

En klassisk situasjon oppsto på *Lyngør* sommeren 1996. Noen dykkere tok opp en kanon under arbeid med å flytte noen moringer. En anonym person tipset lokalavisen og vedkommende journalist ringte Norsk Sjøfartsmuseum om funnet. Saken ble anmeldt til politiet. Dykkerne hevdet til sitt forsvar at de ikke visste hva gjenstanden var, og at de hadde tenkt å melde funnet. Saken ble henlagt etter bevisets stilling. En kan ettertid spørre om hvilke tanker dykkerne gjorde seg eller burde gjøre seg når de finner en to meter lang sylinderformet gjenstand av jern i et farvann som er kjent for å inneholde historiske vrak, og funnet var på posisjonen til det tidligere funnet av fregatten *Najaden*. Det er derfor grunn til å minne politiet om at overtredelse av § 14 også er straffbar ved uaktsomhet, jf. § 27.

Det er imidlertid ikke først og fremst sportsdykkere som gjør skade på skipsfunn. Den største trusselen er ulike tiltakshavere som fyller ut masse, mudrer osv. Dersom vedkommende kjente eller burde kjenne til eksistensen av vernede skipsfunn i området, vil anmeldelse i mange tilfeller være påkrevet.

Tiltak vil ofte omfattes av undersøkelsesplikten etter § 9, jf. § 14 andre ledd siste punktum, se nærmere pkt. 5.1.7. Det vil i mange sammenhenger være lettere å håndheve brudd på denne plikten enn å bevise uaktsomhet i forbindelse med et konkret funn.

Forbudet mot skade på skipsfunn gjelder *ethvert* skipsfunn som er eldre enn 100 år. Det har ingen betydning om funnet eies av staten, et rederi, et forsikrings-selskap eller en finner. Det har heller ingen betydning om gjenstanden er kommet opp på land. Bestemmelsen får til og med anvendelse på de skipsfunn som ble funnet før reglene om skipsfunn kom inn i fornminneloven 22. mars 1963. Skipsfunn som var yngre enn 100 år da det ble funnet (og tatt opp), er derimot fortsatt utenfor bestemmelsen når hundreårsdagen passerer.

Selv om § 14 første ledd bruker uttrykket båter, må paragrafen i sin helhet avgrenses mot flytende fartøyer eller fartøyer som er satt opp på land. Reelle hensyn kan nok tale for at det også er forbudt å skade slike fartøyer som er eldre enn 100 år. Det er ellers nokså paradoksalt at et hundre år gammelt fartøy som nettopp forliste, er vernet av § 14, mens det som flytende ikke var beskyttet. Overskriften til bestemmelsen, dens formål og forarbeider viser derimot helt entydig at § 14 bare gjelder *funn* av skip eller gjenstander fra slike.

Ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14 fikk en hjemmel i § 14 a til å frede verneverdige båter ved enkeltvedtak, se nærmere pkt. 5.2.

5.1.6 Andre ledd tredje punktum – varsling av eier eller bruker av grunnen

Vedkommende myndighet skal varsle eier av skipsfunnet eller bruker av grunnen ved tiltak som er nevnt i første punktum, og som tillates etter andre punktum. Normalt vil skipsfunnet være i statens eie, slik at det bare er aktuelt å varsle den grunneier som har interesser i sjøbunnen. Den private eiendomsrett til sjøgrunn går normalt til marbakken og ellers ved to meters dyp målt ved middels vannstand. I innsjø og vassdrag avgrenses grunneiers rett normalt til annen grunneier (etter midtlinjeprinsippet). Unntak er de såkalte frie midtstykker i enkelte større innsjøer.

5.1.7 Andre ledd fjerde punktum – §§ 9, 10 og 11 andre ledd får anvendelse

Henvisningen medfører først og fremst at såkalt *undersøkelsesplikt* for offentlige og større private tiltak etter § 9 og utgiftsdekning etter § 10 får anvendelse. Dette er først og fremst aktuelt ved utbygging av havner, fergeleier, bruer, brygger, moloer, mudring, skjellsandopptak, massedumping eller utfylling og andre varige endringer av sjøbunnen. I et område som fra gammelt av har vært havn eller ankerplass, vil en ofte kunne finne vrak eller vrakrester og gjenstander fra båter. Det er derfor viktig at tiltakshaver eller kommunen får undersøkt havbunnen før utbygging tillates. Se nærmere pkt. 2.5.2 i *Kulturminnevern*, Bind I (2005).

Etter lov 21. juni 2019 nr. 70 om havner og farvann (havne- og farvannsloven) § 14 kreves det tillatelse fra kommunen eller departementet for arbeid og anlegg i sjøområder. For enkelte tiltak er myndigheten delegert fra I tillegg er kommunens tillatelse påkrevet etter plan- og bygningsloven § 20-1 ved varige konstruksjoner og anlegg og vesentlige terrenginngrep, typisk brygger og moloanlegg.

Reguleringsplaner og andre offentlige tiltak omfattes av undersøkelsesplikten etter § 9. En rekke offentlige etater iverksetter egne eller gir tillatelse til andres tiltak på sjøbunnen, uten at forholdet er klarert med vedkommende myndighet. Der det *offentlige* selv er tiltakshaver

Et entreprenørfirma fikk i 1999 en bot på 50 000 kroner av Oslo politidistrikt for ikke å ha meldt fra om oppgraving av deler av et middelaldervrak på *Sørenga* ved Oslo havn. Selskapet kunne ikke klandres for selve gravingen og skaden på vraket, men burde ha meldt fra om funnet når deler av vraket ble tatt opp og lagret på land. En ansatt hos Riksantikvaren oppdaget tømmeret og forholdet ved en tilfeldighet. (Foto: Oslo politidistrikt)

og ikke overholder undersøkelsesplikten etter § 9, kan staten eller kommunen komme i straffansvar, jf. kml. § 27. Ethvert *større privat tiltak* utløser også undersøkelsesplikt. Problemet blir imidlertid å fastslå at det kommende arbeidet er av en slik karakter/omfang at plikten inntreffer. Det avgjørende vil normalt være både tiltakets karakter og utstrekning (sjøkabel eller masseutfylling), se pkt. [3.8.2](#).

Fjorder og bukter inneholder ofte brakkvann med rike sedimentforhold, særlig der en har såkalt terskefjord. Det er nettopp her en oftest kan finne skipsvrak fra flere hundre år tilbake, som er meget godt bevart. Det er usikkert om en kan trekke inn i vurderingen om det er påregnelig å påtreffe kulturminner. Automatisk fredete kulturminner på land vil i flere tilfeller ha et vern gjennom den strenge meldepliktbestemmelsen i § 8 første ledd første punktum. En tilsvarende bestemmelse

har en derimot ikke for skipsfunn. Reelle hensyn kan derfor tilsi at en kan legge en viss vekt på om tiltaket skal gjennomføres i sjøgrunn som er et kjent historisk havne- eller forlisområde. Dette synet kan også ha støtte i hvordan plan- og bygningsloven § 12-1 forstås av forvaltningen. I [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) s. 53–54 fra Miljøverndepartementet legges det vekt på at plikten til å utarbeide reguleringsplan *kan* utløses i tilfeller hvor tiltaket berører områder med særlig verdifullt kultur- eller naturlandskap, eller områder som er preget av bevaringsverdig bebyggelse eller på annen måte har særlig vernekarakter.

Klima- og miljødepartementet fastsatte 1. juni 2004 en ny [forskrift om begrensning av forurensning](#). Forholdet til kulturminnevern ble ikke behandlet i forskriften. Etter forskriften krever mudring tillatelse fra fylkesmannen, jf. § 22-6. Det blir dermed fylkesmannens

ansvar etter meldepliktbestemmelsen i kml. § 25 første ledd å varsle fylkeskommunen når mudringen er et offentlig tiltak, eller må regnes som et større privat tiltak, se pkt. [7.11.3](#).

Der offentlig myndighet ikke varsler kulturmiljøforvaltningen om andres tiltak som kan berøre kulturminner, kan det i prinsippet utsette vedkommende tjenestemann og etat for straffeansvar etter § 27, jf. § 25. Det er derfor viktig at offentlige organer innfører rutiner som gjør at kulturmiljøforvaltningen klarer tiltaket etter § 9, fortrinnsvis før organet selv tillater tiltaket. I noen tilfeller setter organet som vilkår for egen tillatelse at godkjennelse/klarering innhentes fra kulturmiljømyndighetene, se f.eks. plan- og bygningsloven § 21-5.

Fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner) er rette myndighet til å motta planer om offentlige og større private tiltak som kommer inn under reglene om undersøkelsesplikt etter § 9, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (2) og 4. Også eventuelle konflikter når det gjelder skipsfunn skal avklares gjennom undersøkelsesplikten etter § 9, jf. § 14 andre ledd siste punktum.

Plan- og bygningsloven omfatter også sjøgrunn ut til grunnlinjene, se lovens § 12. Det er vedkommende sjøfartsmuseum som skal foreta registrering av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn eldre enn 100 år under vann, samt av skipsfunn yngre enn 1536 som befinner seg på land, jf. ansvarsforskriften § 6 bokstav b, se også tidligere [rundskriv T-6/89](#) punkt 1.2. Når vedkommende museum har avgitt uttalelse til reguleringsplan, oversendes denne til fylkeskommunen/Sametinget, som innarbeider museets bemerkninger i den samlede uttalelsen til planen. Mens kommunens planvedtak kan gi dispensasjon fra automatisk fredning, jf. § 8 fjerde ledd, krever dispensasjon for inngrep i skipsfunn et separat enkeltvedtak i medhold av § 14 andre ledd andre punktum.

Hvis fylkeskommunen ved en feil unnlater å forelegge planen for vedkommende sjøfartsmuseum, faller ikke undersøkelsesplikten bort dersom planen blir vedtatt. Men en kan vanskelig kreve at dumpet masse i samsvar med planen fjernes for å få undersøkelsen iverksatt.

Kristiansand havnevesen fylte i 1992 ut 30 000 m³ steinmasser i havneområdet. Utfyllingen var i samsvar med en kommunedelplan. Saken ble ikke meldt til fylkeskommunen. Havnevesenet unnskyldte seg med at dette skyldtes en forglemmelse, da hverken bygningsjefen eller fylkesmannen hadde satt dette som vilkår i sine tillatelser. Et liknende tilfelle har skjedd i

Trondheim havn. I begge disse tilfellene har forvaltningsmuseene stilt krav om undersøkelser for å kartlegge om skipsfunn kan ha blitt berørt.

Andre ledd viser også til § 11 andre ledd om fastsettelse av erstatning ved skjønn for inngrep. Bestemmelsen får en svært begrenset betydning, da hensikten er å gi grunneiere erstatning ved så omfattende undersøkelser av sjøgrunn at vedkommende lider et tap. Ettersom de aller fleste skipsfunn blir funnet utenfor marbakken, vil grunneiers interesser sjelden bli berørt, se pkt. [3.10.4](#).

5.1.8 Tredje ledd – finnerens meldeplikt

Finner har etter § 14 tredje ledd plikt til å melde slike funn som omfattes av første ledd, uansett om gjenstanden tilhører staten eller en annen eier. Uttrykket *finner av ting* kan i prinsippet være en dykker som oppdager et skipsfunn han burde forstå at ikke tidligere var registrert. Det er altså ikke anledning til å holde oppdagelsen for seg selv, men det er en forutsetning at finneren med letthet kan oppgi stedets posisjon. En annen sak er at det er svært vanskelig bevismessig å håndheve en slik lovførståelse. I praksis vil en finner derfor som oftest være den som tar opp fra havbunnen løse gjenstander som stammer fra et skip, og som er eldre enn 100 år. Er det flere finnere, påhviler plikten hver enkelt. En finner behøver ikke å være en dykker. Funnet kan ofte bli utløst av et tiltak, f.eks. mudring eller skjellsandgraving. Tiltakshaver, eller vedkommende som utfører tiltaket, har stanseplikt, jf. andre ledd, og meldeplikt etter tredje ledd, for eksempel når gravemaskinen har med gammelt skipstømmer opp i grabben.

Bestemmelsen sier ikke direkte noe om når funnet skal meldes, sml. § 13 andre ledd og pkt. [4.3.5](#) om løse kulturminner, hvor plikten inntreer snarest mulig. Noen stor realitetsforskjell foreligger imidlertid ikke. Fornminneloven brukte tidligere uttrykket *med ein gong*, og kulturminneloven tilsiktet ingen endring på dette punkt. Loven sier heller ikke noe om funnet skal meldes eller overleveres ved oppmøte hos det offentlige. Gjenstandens karakter – typisk verdigjenstander eller gjenstander som uten opphold må behandles på spesiell måte for å unngå skade – og muligheten for å komme i telefonisk kontakt med sjøfartsmuseum eller politiet, kan i noen tilfeller tilsi at en umiddelbart varsler funnet per telefon/epost. For øvrig må en godta at funnet meldes skriftlig første virkedag etter funnet. Sjøfartsmuseene har utarbeidet en

felles [blankett om skipsfunn](#), som finnerne blir oppfordret til å benytte. Blanketten er tilgjengelig på internett, og melding kan sendes elektronisk til det respektive museet.

En bør håndheve regelen om meldeplikt med fornuft. Det er viktigere at funn i det hele tatt blir meldt, enn at de holdes skjult. Skulle en straffe en finner bare for å ha inngitt en for sen melding, kan det føre til at tidligere og fremtidige funn holdes hemmelig. En annen sak er at finneren av et skipsfunn som er i hans besittelse – som ikke er meldt og som tilhører staten – kan risikere å pådra seg straffeansvar for underslag, hvis politiet blir gjort kjent med funnet, se pkt. [4.3.5](#). Enhver som besitter slike gjenstander, vil derfor gjøre klokt i å melde inn funnet til vedkommende sjøfartsmuseum. Angrer finner seg etter først å ha bestemt seg for å beholde gjenstanden og så melder funnet, vil han i realiteten slippe straff både for brudd på meldeplikten og underslag. Hans medvirkning kan til og med gi grunnlag for finnerlønn, se neste pkt.

Loven forutsetter at finneren overleverer funnet til politiet eller vedkommende museum, selv om funnet meldes skriftlig eller over telefon. Andre punktum bestemmer at funnet skal undersøkes av vedkommende museum, jf. ansvarsforskriften § 6. Det er altså i prinsippet ikke adgang til å sitte med gjenstanden etter å ha meldt fra om funnet. Men her kan vedkommende museum utvise en viss grad av fleksibilitet hvis gjenstanden er av en slik karakter at den i ettertid normalt vil bli overlatt til finner. Hovedregelen er imidlertid at gjenstanden skal inn til registrering og undersøkelse, selv om gjenstanden har liten eller ingen kulturhistorisk verdi.

Dersom et funn meldes til politiet, er det viktig at politiet umiddelbart melder det videre til vedkommende museum, jf. pkt. [4.3.5](#). Det kan få alvorlige konsekvenser hvis en funnmelding bare blir skrevet inn i det lokale politiets vakt- eller hittegodsjournal uten oppfølging, og ikke sendes videre til rette myndighet. De enkelte politistasjoner og lensmannskontorer langs kysten bør også ha skjema for skipsfunn tilgjengelig.

Eier staten skipsfunnet, kan vedkommende museum etter ansvarsforskriften § 12 (2) bestemme at funnet helt eller delvis overlates til finneren eller grunneieren. I praksis betyr dette finneren. Dette vil være hensiktsmessig når en gjennom et vrakfunn avdekker dusinvis av identiske gjenstander, og hvor museets interesser kan ivaretas ved å kartlegge funnet og beholde et representativt utvalg. Forutsetningen for dette er at hele gjenstandsmaterialet blir registrert av vedkommende museum.

Ved funn av et vrak i *Kristiansands skjærgård*, med en stor last keramikkkfat av standard utførelse, fikk dykkerklubben som gjorde funnet, en vesentlig del av det hevete materialet, fra Norsk Sjøfartsmuseum.

Sjøfartsmuseene praktiserer også *deponeringsavtaler*, hvor typisk en dykkerklubb får rett til å beholde en gjenstand for et bestemt antall år. Den rettslige situasjon rundt slike avtaler er behandlet under pkt. [4.2.4](#). Vanligvis gjøres deponeringsavtaler ikke med enkeltpersoner, men med lokalmuseer, klubber og lag som har til formål å stille ut gjenstandene.

Et vrak som er funnet, registrert eller kjent med *nøyaktig* posisjon, kan ikke finnes på nytt, se neste pkt.

5.1.9 Fjerde ledd – finnerlønn

§ 14 fjerde ledd andre punktum gir bestemmelsen om finnerlønn i § 13 tredje ledd tilsvarende anvendelse, det vises derfor til pkt. [4.3.6](#). Bestemmelsen gir anledning til å fravike prinsippet om minsteerstatning for gull- og sølvgenstander ved *særlige* grunner. Under arbeidet med kulturminneloven hadde departementet Rundefunnet frisk i minne. Det fremgår derfor direkte av forarbeidene at unntaksbestemmelsen vil kunne komme til anvendelse ved større funn av betydelig antikvarisk interesse, *f.eks. større skipsfunn med betydelige gull- og sølvbeholdninger intakt*, jf. Ot.prp. nr. 7 (1977–78) s. 21. Det er Riksantikvaren som fastsetter finnerlønn, jf. ansvarsforskriften § 2 (4).

Det har vært reist spørsmål om finneren i stedet for finnerlønn etter § 14 kan kreve finnerlønn etter [lov 20. juli 1893 nr. 2 om Stranding og Vrag](#) (vrakloven), eller bergelønn etter [lov 24. juni 1994 nr. 39 om sjøfarten lov](#) (sjøloven), se mer om dette i Sjur Brækhus, TfR. 1975 s. 505–535, især s. 523–531. Dette vil kunne være en aktuell problemstilling når et fartøy eldre enn 100 år forliser. Bergelønn må i alle tilfeller forutsette at skipet ikke har gått over til staten som eierløst, etter § 14 første ledd.

En kan naturlig nok ikke være finner av et kjent funn etter andre punktum. *Finneren* må påvise et *ukjent* funn. Dette betyr at skipsfunn som tidligere ikke har vært meldt inn, må angis med nøyaktig posisjon, selv om selve forliset er kjent fra historien/arkivene. En regnes ikke som finner hvis en bare lokaliserer et mulig skipsvrak med instrumenter. Det må kreves at vraket inspiseres av finneren, enten ved dykking, bruk av miniubåt eller undervannskamera. En kan selvfølgelig ikke kreve at skipets identitet blir klarlagt. Noe annet vil være tilfeller

Slaveskipet *Fredensborg* forliste i 1767 utenfor *Tromøya* i Agder. Elefanttenner, fargetre og annen last, samt rester av fotjern og andre personlige effekter, er tatt opp fra vraket. Dansk-norske fartøyer fraktet og solgte over 40 000 afrikanske slaver til Vestindia. (Foto: Norsk Maritimt Museum)

hvis finner påstår at skipet er yngre enn 100 år. Det vil normalt være av avgjørende betydning om skipsvraket allerede er registrert i vedkommende museums skipsvrakregister, i kulturminnedatabasen Askeladden eller i den offentlige databasen [Kulturminnesøk](#). Det er også en forutsetning for å være finner at en gir *melding* om dette, jf. § 14 tredje ledd. Det holder ikke at en forteller om funnet til lokalavisen. En bør imidlertid godta melding, selv om den skulle ha vært inngitt tidligere, jf. pkt. 4.3.5. Selv en forsinket melding bør kunne utløse krav på finnerlønn.

Det blir ofte inngitt flere vrakmeldinger på samme fartøy. Noen ganger kompliseres det hele når flere vrak ligger veldig nær hverandre. Vedkommende museum må derfor ofte vurdere om melderens skal registreres som *finner*. Vedkommende sjøfartsmuseum kan her stille krav til hvilke opplysninger meldingen må inneholde for at meldingen skal kunne registreres som et nytt funn. Det stilles normalt krav om at finner må inngi skriftlig melding med helt nøyaktig posisjon, kartanmerkning, fotografi, film- eller videoopptak eller skisse av vraket med omgivelser.

Et spesielt tilfelle var funnet av den ca. 2 000 år gamle stokkebåten på *Sørumsand*. En privatperson meldte i 1992 funnet til fylkeskommunen, som ikke videreformidlet det til sjøfartsmuseet. Ny melding ble inngitt av en annen person til Norsk Sjøfartsmuseum i 1993. Selv om fylkeskommunen «glemte» å sende inn funnmeldingen til museet i 1992, var det klart at meldereren i 1992 var rette «finner».

Finnerlønn er ment å oppfordre til at funn blir meldt, slik at de kan bli registrert og senere undersøkt. Finneren vil derfor i mange tilfeller få tillatelse til å beholde deler av funnet. En har flere eksempler på at finnerlønnen er blitt satt til en *vesentlig del* av funnet når finnerne har samarbeidet med vedkommende museum, f.eks. under undersøkelse eller utgraving av et skipsvrak.

Det danske slaveskipet *Fredensborg* som forliste 1768 utenfor *Tromøya*, ble funnet i 1974. Grunnet kombinasjonen av bevart arkivmateriale og gjenstandene betraktes *Fredensborg* som verdens best dokumenterte slaveskip. Skipet gikk i triangelfart mellom Danmark, Vest-Afrika og Karibia. Vraket inneholdt en rekke gjenstander av stor kulturhistorisk verdi, bl.a. våpen, mannskapets eiendeler og hele 64 elefanttenner. Det store antall støttenner gjorde det mulig å fordele en andel av disse til finnerne etter at funnet var kartlagt.

Et vrakfunn fra ca. 1850, funnet i 1977 ved *Skromla* utenfor Kristiansand, inneholdt ca. 800 like keramiske gjenstander. En vesentlig del av gjenstandene ble overlatt til Kristiansand dykkerklubb som finnerlønn etter at funnet var utgravd, og alle gjenstandene var blitt kartlagt av Norsk Sjøfartsmuseum.

Et vrak fra ca. 1725, funnet i 1983 ved *Herføl* utenfor Fredrikstad, inneholdt bl.a. store mengder svenske sølvmynter. En vesentlig del av myntene ble etter undersøkelse overlatt til Halden sportsdykkerklubb som finnerlønn.

Ved serier med identiske gjenstander har finnerne ofte mottatt en ikke uvesentlig andel av funnet. Forutsetningen for en slik liberal anvendelse av § 14 fjerde ledd er at finnerne ved sin opptreden har bidratt til at kulturhistoriske verdier er ivaretatt.

5.1.10 Kulturminner under vann som ikke er knyttet til båter

Kulturminner under vann som *ikke* er knyttet til båt eller fartøy, reguleres ikke av § 14. Her er det eventuelt reglene

Charitas som forliste i 1797, og som ble funnet i 1990 i *Homborsund* utenfor Grimstad, inneholdt bl.a. en helt unik skipsklokke. Fregatten var eid og ført av Henrik Ibsens bestefar med samme navn, og navnet på skipet og farvannet det gikk ned i, har stått sentralt i Ibsens diktning. Finneren hadde optrådt helt eksemplarisk. Etter tilråding fra Norsk Sjøfartsmuseum tilkjente Riksantikvaren ham 12 000 kroner i finnerlønn. (Foto: Leif Svalesen, Norsk Maritimt Museum)

om automatisk fredete kulturminner og løse kulturminner i statens eie i §§ 4 og 12 som kommer til anvendelse. En rekke bosetningsspor og andre automatisk fredete kulturminner finnes på havbunnen og i vann i innlandet etter forskjellige geologiske landhevning- og senkningsforeteelser.

Særlig langs deler av Sørlandskysten og på Sunnmøre kan en finne steinalderboplasser ned til nesten 10 meters dyp. Lignende forhold kan det kanskje også være i deler av Nord-Norge. I dag er det kjent flere titalls steinalderlokaliteter som ligger helt eller delvis under vann. Allerede på 1950-tallet rapporterte en hytteeier ved *Frivold* i Mandal at han hadde funnet redskaper fra steinalderen på grunt vann da han badet om sommeren. Senere er det funnet flere andre lokaliteter under dagens havnivå i dette området, både av private finnere og ved marin- arkeologiske registreringer i forbindelse med utbyggingssaker. De fleste funnene i dette området stammer fra midtre og siste del av eldre steinalder (ca. 8000–4000 f.Kr.).

I nærheten av *Florø*, Norges vestligste by, ble det på 1980-tallet registrert nesten 50 steinalderlokaliteter som er helt eller delvis under vann ved flo sjø. Da lokalitetene var i bruk i eldre steinalder, var havnivået i området flere meter lavere enn i dag. Lenger nord, ved *Ålesund*, er det også gjort funn av fra steinalder helt ned til 7 meters dybde ved systematisk prøvestikking under vann.

Det mest kjente steinalderfunnet fra sjøbunnen i Norge er skjelettdelene som ble funnet av en hytteeier utenfor bryggen sin i skjærgården i *Søgne* i 1994. Funnstedet er senere undersøkt i flere omganger av Norsk Maritimt Museum og Kulturhistorisk museum. I alt er det funnet rester etter minst tre individer som kan ha blitt gravlagt på eller nær stranden da sjøen var om lag 1,2 meter lavere enn i dag. En C-14-undersøkelse daterer skjelettrestene til å være ca. 8 600 år gamle. De er sannsynligvis de eldste menneskelige levningene i Norge. Den ene hodeskallen stammer fra en kvinne som døde da hun va 35–40 år gammel. Isotopanalyser av benmaterialet viser at hun hadde en diett som i all hovedsak besto av marin føde. Funnet viser hvor stor potensial det er for funn av organisk materiale fra steinalderen under dagens havnivå i Norge.

I 1995 fikk Norsk Sjøfartsmuseum melding om funn av et hakkeliknende redskap av bein fra mudringsmassene i sjøen ved etablering av ny fiskerihavn på *Hidra* i Vest-Agder i 1989. En C-14-prøve av redskapet, som er laget av hvalbein, ga en alder på ca. 8 500 år. Redskapet er ornamentert med dekorstriper og kan ha vært anvendt ved selfangst. Nærmere undersøkelser rundt funnlokaliteten viser at et større undersjøisk torvlag, over 2 meter tykt, er til stede i sjøbunnen. Dette er foreløpig datert til mellom ca. år 1400 f.Kr. til ca. år 600 f.Kr. og kan dermed ikke settes i forbindelse med redskapsfunnet.

Faller et fast objekt eller gjenstand utenfor kulturminneloven, og den er *derelinkvert* (oppgitt) av eier, kan enhver vinne eiendomsrett ved okkupasjon. Er gjenstanden

Dette er de eldste restene etter et menneske som hittil er funnet her til lands. «Norges eldste kvinne» levde for 8 600 år siden og døde i en alder av 35–40 år. Hun ble funnet av en hytteeier og lå på en meters dyp utenfor bryggen på eienommen i *Søgne* i Agder. Kvinnen ble gravlagt på tørt land, men i løpet av noen hundre år sank landet så mye at gravstedet ble oversvømt. (Foto: Anne E. Tveit Winterthun, Riksantikvaren).

undergitt noens eiendomsrett – men mistet – kommer reglene i hittegodsloven til anvendelse.

5.1.11 Vern av skipsvrak yngre enn 100 år

Vrak av et skip som er yngre enn 100 år, er altså ikke undergitt statens eiendomsrett etter § 14, med mindre staten har eiendomsrett på annet grunnlag, f.eks. som stats- eller krigsskip. Ellers er det fortsatt rederiet – eller assurandøren i tilfelle av utbetalt forsikring for skip og/ eller last – som er eier. Eiendomsrett kan også erverves ved okkupasjon, kjøp, arv eller annen suksesjon, se nærmere Aslak Runde: *Vrakfjerning*, Marius nr. 213 (1995). Spørsmålet om eiers rett kan tapes ved utvist passivitet, blir omtalt nedenfor. Slike yngre vrak kan ha stor kulturhistorisk verdi, men faller i utgangspunktet altså utenfor kulturminnelovens bestemmelser. Er gjenstander ombord på slike vrak eldre enn 100 år, er de derimot å anse som skipsfunn etter § 14.

Ifølge forarbeidene til kulturminneloven, Ot.prp. nr. 50 (1998–99) s. 26 har det tidligere vært antatt at skipsvrak kan fredes ved enkeltvedtak. Begrepet byggverk og anlegg i § 15 er svært vidt, ved at også de objekter som er oppregnet i § 4 første ledd bokstav a–j, inkluderes. Steder som det knytter seg historiske minner

til, kan også fredes etter § 15. Bestemmelsen inneholder ikke noe vilkår om tidsbegrensning, og Riksantikvaren kan dermed frede et skipsvrak som er yngre enn 100 år, hvis det ellers er faglig grunnlag for fredning etter § 15. Som en konsekvens av dette er det også hjemmel til å midlertidig frede slikt vrak, jf. § 22 nr. 4, og til å frede et område rundt vraket eller underlegge det ferdselsrestriksjoner som *dykkeforbud*, jf. § 19, se nærmere neste pkt.

I brev av 28. oktober 1996 til Norsk Sjøfartsmuseum uttalte Riksantikvaren at det var antatt at det var hjemmel til å frede vraket av *D/S Hydro* (sjø satt i 1915), den dampdrevne jernbaneferjen som ble senket i *Tinnsjøen* av norske sabotører i 1944 for å forhindre eksport av tungtvann til Tyskland. 14 nordmenn og fire tyskere mistet livet. Fartøyet ble ikke fredet etter kulturminneloven, men er å anse som en naturlig grav etter lov 7. juni 1996 nr. 32 om gravplasser, kremasjon og gravferd § 1, og er fredet som krigsgrav etter denne lovens § 23 a.

Vraket av den tyske krysseren *Blücher*, som sank i Drøbaksundet utenfor Oslo etter kanon- og torpedobeskytning fra Oscarsborg festning og Kopåsbatteriet, var det første skipsvraket som ble fredet etter kml. § 15. Samtidig ble et område rundt vraket fredet etter § 19. Senkningen av skipet fikk avgjørende betydning for Norges videre krigsinnsats. Kongen og Regjeringen kunne unnsnippe Oslo og fortsette motstanden. Forsinkelsen av angrepet gjorde at Stortinget samme dag kunne samles og vedta den såkalte Elverumsfullmakten. I tillegg kunne man fjerne den resterende gullbeholdningen fra Norges Bank, slik at den ikke ble tatt. Dette hadde trolig ikke vært mulig dersom *Blücher* hadde nådd sitt bestemmelsessted. Det er altså en viktig del av norsk krigshistorie som knytter seg til senkningen av dette skipet. Vraket ble fredet ved Riksantikvarens vedtak av 16. juni 2016.

Et stadig tilbakevendende tema er den rettslige beskyttelsen av sunkne fartøyer fra *andre verdenskrig*. Dette kan være kulturminner som det er viktig å beskytte mot «skattejakt» og andre skadelige tiltak. Det sentrale vernet er i første rekke den *private eiendomsrett*, hvor borttakelse av gjenstander bedømmes som tyveri etter straffeloven 2005 §§ 321, 322 og 323, eventuelt som ulovlig bruk av løssøre mv. etter straffeloven 2005 §§ 343 og 344.

All tysk eiendom i Norge ble statens som krigsbytte. Av de ca. 500 tyske (militære og sivile) fartøyene på over 100 bto. tonn ble ca. 100 vrak solgt til ulike skipsopp-

huggingsselskap. I 1957 ble de gjenværende tyske vrakene, samt tysk last i norske skip, solgt fra Den norske Krigsforsikring for Skib til Høvding Skipsopphugging, se nærmere Jan Tore Helle: *Rett uten forpliktelser. Salget av tyske skipsvrak etter 2. verdenskrig*, Sjøfartshistorisk årbok 1996 (1997). Høvding ble senere oppkjøpt av eiendomsselskapet Saga Shipping AS i Oslo, som per 2018 eier 350 skipsvrak (tyskeide skip eller skip som gikk i tysk tjeneste under 2. verdenskrig) som ligger langs norskekysten. Blant disse er krysseren *Blücher* og ubåten *U 864*. Selskapets eiendomsrett omfatter neppe de norske krigsskipene som ble okkupert av tyskerne og senket under krigen.

Politiet i *Narvik* startet sommeren 1999 etterforskning av en lokal dykker. Under ransaking fant politiet tusenvis av gjenstander som åpenbart måtte stamme fra tyske jagere som ble senket av allierte fly under kampene om *Narvik* i april 1940. Beslaget omfattet deler av skipenes inventar og utrustning, håndvåpen, klær og personlige effekter, dokumenter mv. Også noen gjenstander fra vraket av panserskipet *Norge* – som fortsatt var eid av den norske stat – var med i beslaget. Saken utløste anmeldelse fra Saga Shipping AS. Med unntak av noen av de tyske jagerne hadde selskapet fortsatt eiendomsretten til flertallet av de tyske vrakene. Dykkeren ble ved Ofoten herredsretts dom av 4. oktober 2001 dømt til en bot på 10 000 kroner for grovt tyveri. Beslaget ble tilbakelevert Saga Shipping AS og staten.

Sunkne *allierte* skip eies fortsatt av de respektive stater og forvaltes på deres vegne av Forsvarsmuseet i Oslo. I noen tilfeller er de solgt til private interesser (f.eks. HMS Hardy, HMS Effingham og HMS Curlew) med godkjenning av britiske myndigheter. Norske militære krigsvrak eies fortsatt av den norske stat, selv om skipet ble tatt som krigsbytte av tyskerne. Vrak av fartøyer som tilhørte den norske hjemmeflåte og Nortraship, eies av Den norske krigsforsikring eller staten, dersom vraket ikke er solgt videre.

På tross av dette er det utallige eksempler på at gjenstander er tatt opp fra slike skip og innlemmet i private samlinger. Disse gjenstandene tilhører i prinsippet fortsatt eier, og kan undergis beslag, jf. straffeprosessloven § 203, og utlevering til rette eier, selv om straffesaken er foreldet. En forventer en økt jakt på gjenstander fra slike skip, ikke minst fordi flere vrakposisjoner er tilgjengeliggjort på internett.

Et aktuelt spørsmål er hvorvidt eiers rettighet kan *derelinkveres* etter utvist passivitet. Den sentrale rettsavgjørelse er her Rt. 1970 s. 346, hvor Høyesterett tilkjente Høvdning Skipsopp-hugging eiendomsrett til en tysk ubåt som ble senket utenfor Hammerfest i 1917. En dykker hevdet at han hadde okkupert herreløst gods, fordi vraket ble liggende urørt fra 1917 til Høvdning forsøkte å berge det i 1962. Høvdnings rett etter avtalen med Den norske Krigsforsikring for Skib ble ikke bestridt. Høyesterett kom til at en eiers passivitet gjennom et bestemt antall år ikke var avgjørende, men at spørsmålet om eiendomsrettens oppgivelse vil bero på en helhetsvurdering av forholdene etter forliset, og en avveining av eierinteressen på den ene side mot okkupantens interesse på den andre side. Dykkeren fikk ikke medhold, se også Rt. 1924 s. 170 (anker i Puddefjorden). Avgjørelsene er imidlertid kritisert av Sjur Brækhus: *Bergning av vrak og vrakgods*, TfR. (1975) s. 505 flg.

En finner kan erverve eiendomsrett til et skipsfunn som er yngre enn 100 år, ved såkalt *okkupasjon* av herreløst gods, se nærmere Aslak Runde: *Vrakfjerning*, Marius (1995) nr. 213 (Nordisk Institutt for Sjørett) s. 65 flg. For skipsvrak påhviler det en viss undersøkelsesplikt fra finner. Han kan ikke bare erklære at han nå har funnet et under 100 år gammelt fartøy som han derved er eier av. Skipets identitet må bringes på det rene. Det er videre nærliggende å kreve at finneren i slike tilfeller inngir melding til nærmeste politimyndighet eller sjøfartsmuseum. Hvis fartøyet var under 100 år da det ble funnet og meldt, og det ikke er oppgitt av finner (derelinkvert) slik at det kan finnes på nytt, blir ikke fartøyet statens eiendom når 100-årsdagen passerer.

I 1975 fant en dykker vraket av *D/F Edith* i Oslofjorden. Skipet ble bygget i 1884, og det forliste i 1909, bl.a. med en last steintøy bestilt fra England av Christiania Glasmagasinet i Oslo. Vrakmelding ble innsendt til lensmannskontoret og videresendt til Norsk Sjøfartsmuseum. Foreningen Norsk Skipsvrakarkiv gjorde i 1990 krav på den spesielle lasten, med henvisning til at assurandøren hadde overdratt eiendomsretten til foreningen. Lasten, som var yngre enn 100 år, var heller ikke dekket av § 14. Saken endte med et forlik om fordeling av lasten etter at denne var registrert ved Norsk Sjøfartsmuseum.

5.1.12 Om områdefredning rundt skipsfunn – forbud mot å dykke på skipsvrak mv.

Etter kml. § 19 første ledd er det også hjemmel til å *fred* området rundt et skipsfunn som nevnt i § 14. Det betyr

skipsfunn som er eldre enn 100 år, uansett om vraket er i statens eller andres eie. Områdefredning er praktisk for å beskytte et vrak mot ødeleggelse fra fiskeredskaper, skjellskraping, mudring eller oppfylling av masse. Det er imidlertid påkrevd at fredningsvedtaket spesifikt retter seg mot den virksomheten som forbyes. Et annet praktisk behov ved områdefredning er å forby dykking i et nærmere avgrenset område for å hindre vrakplyndring inntil vraket er nærmere undersøkt eller gravd ut. Fredningen eller dykkeforbudet omfatter normalt et så stort område at ikke grensene for forbudet røper vrakposisjonen.

En aktuell problemstilling blir om dykkere kan påberope seg at de ikke kjente til dykkeforbudet eller grensene for dette. Etter rettspraksis er det bare den unnskyldelige rettsvillfarelse som kan medføre straffefrihet. Det betyr at en dykker på forhånd bør undersøke om det er dykkeforbud på stedet, før dykking påbegynnes. Se pkt. 6.7 for mer om fredning etter § 19.

Midlertidig fredning kan vedtas av vedkommende fylkeskommune/Sametinget eller Riksantikvaren, f.eks. etter anmodning fra vedkommende sjøfarts- eller forvaltningsmuseum, se pkt. 7.1.5.

Ved at det er hjemmel for å freds skipsvrak yngre enn 100 år etter § 15, se nærmere pkt. 5.1.11, er det også adgang til å nedlegge f.eks. dykkeforbud på slike vrak etter § 19. Men det forutsetter et tidligere eller samtidig fredningsvedtak etter § 15.

Ved Riksantikvarens vedtak om fredning av 16. juni 2016 av *Blücher*, er det nedlagt dykkeforbud etter § 19 i en 100-meters sone rundt vraket, som ligger ved *Askholmen* i Drøbaksundet utenfor Oslo.

5.1.13 Øvrige lovregler som kan forby/begrense dykking

Kommunestyret kunne frem til lovendring 21. juni 2019 i medhold av den tidligere havne- og farvannsloven fra 2009 § 14 gi forskrift om orden og bruk av farvann. Slike forskrifter skulle følge en bestemt mal, jf. malforskriften 2. november 2012 nr. 1040 § 1, hvor dykking ble regulert i § 6. I forbindelse med lovendringen har malforskriften blitt opphevet, og adgangen til å forby dykking har blitt tydeliggjort direkte i den nye [havne- og farvannsloven 21. juni 2019](#) nr. 70 §§ 7 og 9. Forskrifter som er gitt med hjemmel i den gamle lovens § 14, vil gjelde i en overgangperiode frem til og med 31. desember 2020. Dette

innebærer at de faller bort dersom de ikke blir endret eller opphevet med hjemmel i lov 21. juni 2019 nr. 70.

Noen av krigsvrakene og andre skipsvrak ligger ved militære sjøanlegg. Her har *militær myndighet* anledning til å nedlegge dykkeforbud med hjemmel i [forskrift 20. desember 2018 om militære forbudsområder](#) § 1, jf. [lov 1. juni 2018 nr. 24 om nasjonal sikkerhet](#) (sikkerhetsloven) § 7-5. Slike områder er også markert på sjøkartene.

Svært mange skipsvrak er også *krigsgraver*. Slike graver er beskyttet av Genèvekonvensjonen 6. juni 1951 og [lov 7. juni 1996 nr. 32 om gravplasser, kremasjon og gravferd](#) (gravferdsloven) § 1 tredje ledd som *naturlig grav*. Slike graver må ikke røres, i annen hensikt enn å flytte hele legemet til en gravplass etter paragrafens andre ledd, eller utsettes for direkte forstyrrende eller krenkende virksomhet. Sportsdykkere som finner levninger av en omkommet, plikter å holde behørig avstand til funnet, se nærmere [Innst. O. nr. 46 \(1995–96\)](#). Lik- og gravskjendinger er straffbart etter straffeloven 2005 § 195.

Før gravferdsloven trådte i kraft, ønsket et selskap å ta med turister på sightseeing i miniubåt ned til vraket av *Blücher* i Oslofjorden. Dette ble stoppet under henvisning til den kommende regelen i gravferdsloven. Et langt verre eksempel er skjebnen til restene av enkelte omkomne fra fangeskippet *Rigel*, som forliste etter å ha blitt skutt i brann av britiske krigsfly ved *Tjøtta* 27. november 1944. Skipet var på vei mot Trondheim med mannskap og 2 351 fanger om bord, i hovedsak russere. Totalt mistet 2 456 mennesker livet. *Rigel* ble i mange år liggende halvt oppe på land på Rosøya, og vraket ble et populært sted for nysgjerrige. Hodeskaller ble hentet opp som suvenirer. Et kranium skal til og med ha havnet på en bardisk i Lofoten. I dag er de fleste omkomne fra skipet lagt i en krigsgrav på *Tjøtta*.

Politiet har også hjemmel til å nedlegge dykkeforbud i medhold av [lov 4. august 1995 nr. 53 om politiet](#) (politiloven) § 7 andre ledd, bl.a. for å ivareta enkeltpersoners sikkerhet eller for å forhindre lovbrudd, jf. første ledd. Det betyr at politiet kan forby dykking på populære vraklokaliteter, hvis vraket ligger så dypt eller på en slik måte at sikkerheten til dykkerne settes i fare. Dykkeforbud kan antakelig også bestemmes av politiet for å forhindre vrakplyndring i strid med kml. § 14 eller den private eiendomsrett.

I 1993 fant noen dykkere vraket av fiskebåten *Brattholm* i Toftefjorden ved Ringvassøya i Troms. *Brattholm* ble satt i brann

Vraket av fangeskippet *Rigel* var den største skipsgraven i Norge før de omkomne ble gravlagt på *Tjøtta*. (Foto: Scanpix)

og senket av Linge-soldater 30. mars 1943, og den er gjort kjent gjennom boka og den senere film *Ni liv*, om motstandsmannen Jan Baalsrud. Båten var bygget i 1937. Den ble under krigen seilt over fra Vestlandet til Shetland, hvor den ble innlemmet i den norske skipsflåten. Vraket ble etter funnet et yndet sted for sportsdykkere. En fryktet både for at dykkere tok løs gjenstander, slik at kulturminnet ble ødelagt, og at dykkingen utsatte dykkerne for fare. Blant annet ble håndvåpen og personlige eiendeler fra mannskapet tatt opp. Riksantikvaren fant imidlertid at vraket var såpass ødelagt at det ikke var tilstrekkelig faglig forsvarlig med fredning etter § 15 og dykkeforbud med hjemmel i § 19. Lokal politimyndighet nedla imidlertid dykkeforbud i medhold av den da uskrevne *generalfullmakten* (nå avløst av politiloven § 7). Begrunnelsen var at vraket inneholdt en del ammunisjon som kunne utsette dykkerne for

fare. Vraket eies fortsatt av staten, da båtens opprinnelige eier etter krigen fikk utbetalt krigserstatning av staten.

Et aktuelt spørsmål er om det er fri adgang for *utenlandske statsborgere* til å dykke i Norge. Etter [forskrift 20. desember 2018 om ikke-militære fartøyers anløp og ferdsel i norsk territorialfarvann](#), gitt i medhold av lov 1. juni 2018 nr. 24 om nasjonal sikkerhet (sikkerhetsloven), har fremmede lystfartøy på over 24 meter eller 50 tonn meldeplikt, jf. § 11. Det er også etter § 10 et generelt forbud mot å stanse eller ankre i indre farvann. Utlandinger kan imidlertid uansett foreta dykking fra land eller fra norsk fartøy.

5.2 § 14 A FREDNING AV BÅTER

Departementet kan frede båter av særlig kulturhistorisk verdi. Fredningsvedtaket omfatter fast inventar og utstyr. Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver gjenstand særskilt spesifiseres.

I fredningsvedtaket kan departementet forby eller på annen måte regulere alle typer tiltak som er egnet til å motvirke formålet med fredningen.

Vedtak om fredning skal om mulig avmerkes i vedkommende skipsregister. Bestemmelsene i §§ 15 a og 22 nr. 4 gjelder tilsvarende. §§ 16 til 18 kommer til anvendelse så langt det passer.

5.2.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen ble vedtatt ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14. Før den tid manglet loven hjemmel til å frede båter. Fartøyer eldre enn 100 år var først undergitt et vern idet de sank og formelt sett ble et skipsfunn, jf. § 14. Fredningshjemmelen er viktig for fartøyvernet. De to første fartøyene ble fredet i 2006: Hjuldamperen *Skibladner* og bilfergen *Skånevik*, og de neste tre i 2009: Jernbanefergene *D/F Ammonia* og *M/F Storegut* samt bilfergen *B/F Gamle Kragerø*.

Fartøyvern er et betydelig satsingsområde innen kulturmiljøforvaltningen, og det gis årlig flere millioner kroner i tilskudd til vedlikehold og restaurering av fartøy som er fredet, og fartøy som har status som vernet skip, se nærmere pkt. 3.3 i *Kulturminnevern*, bind I (2005).

Fredning kan være påkrevd for å sikre at båten ikke mister en vesentlig del av sin verneverdi, f.eks. ved ombygning for å tilfredsstille vår tids behov for komfort og

standard, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 26. En utfordring har vært kravene til sertifisering. Det er viktig at regelverket, så langt det er mulig, inneholder unntaksbestemmelser som gjør at fartøy får seile, samtidig som de langt på vei skal få beholde sine opprinnelige tekniske løsninger. I 2014 fikk vi en ny [forskrift om særlige regler for skip som er fredet eller vernet](#) (forskrift 17. juni 2014 nr. 768).

Fartøyvern har blitt et prioritert felt fra politisk hold. I [St.meld. nr. 16 \(2004–2005\) Leve med kulturminner](#) ble det varslet at Riksantikvaren skulle utarbeide en plan for fredning og dokumentasjon av fartøy og båter. Planen skulle også inneholde en strategi for sikring og vedlikehold av fartøyene. En nasjonal fartøyvernplan med føringer for hvordan et representativt utvalg fartøy kan bli tatt vare på, var også ett av de fire tiltakspunktene på kulturminneområdet i Soria Moriaerklæringen (2005–2009).

I desember 2010 la Riksantikvaren frem Nasjonal verneplan for fartøy for perioden 2010–2017. Planen inneholder blant annet et program for fredning av et utvalg fartøy frem mot 2017 – ferger, passasjerskip, fiskefartøy, spesialskip, lasteskip og fritidsbåter. Per februar 2020 er fredninger av ferger og passasjerskip foreløpig avsluttet. Totalt 14 fartøy er fredet, og 6 fredninger er under arbeid. I tillegg til de fredete fartøyene har 238 fartøy status som vernet skip. Verneflåten utgjør således totalt 258 fartøy.

I statsbudsjettet for 2020 heter det: «Bevaringsprogrammet for fartøy har som mål å sikre at fartøy som er freda og eit representativt utval fartøy som har avtale med Riksantikvaren om vern har eit normalt vedlikeholdsnivå innan 2020».

Begrepet «representativt utvalg» kan brukes på to nivåer, både som overordnet kriterium og som kriterium for vurderinger av enkeltfartøy. På overordnet nivå skal et representativt fartøyutvalg bestå av ulike fartøytyper som vurderes både ut ifra konstruksjon og funksjon. Et representativt utvalg fartøy skal bevares for å gjenspeile landets tradisjoner innen sjøfart, fiskeri og øvrig maritim virksomhet. Et representativt utvalg skal omfatte det sjeldne og vanlige fra hver historisk periode, og vise utviklingen over et lengre tidsrom. Når nye fartøy velges, ut ifra type og/eller funksjon, økes representativiteten. Utvalget skal være bredt nok til å belyse hvordan samfunnet har utviklet seg over tid. Ved styrking av representativiteten er det valgt ut flere like fartøy av samme type og funksjon.

«Normalt vedlikeholdsnivå» må ikke forveksles med «sluttført». Et fartøy som anses som ferdig istandsatt, vil ha en situasjon med normalt vedlikehold i om lag tre til syv år.

Fredningsvedtak etter § 14 a er *enkeltvedtak*. Etter som § 22 ikke gir nærmere saksbehandlingsregler for slike fredningsvedtak, er det forvaltningslovens saksbehandlingsregler som fullt og helt kommer til anvendelse, se pkt. 1.5.

Se Riksantikvarens veiledere [Fredning av fartøy](#) og [Tildeling av status som verna skip](#).

5.2.2 Første og andre ledd – hjemmel til å frede båter

Riksantikvaren er gitt myndighet til å frede båter, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4). Fylkeskommunen og Sametinget kan imidlertid fatte vedtak om *midlertidig* fredning, jf. forskriften §§ 3 (4) og 4.

Bestemmelsen gir hjemmel til å frede båter uansett alder. Med *båter* menes bl.a. robåter, motor- og dampbåter, seilbåter, husbåter og regulære skip, uansett størrelse. Båten vil normalt være flytende, men det er ikke noe vilkår for fredning. En båt kan bli satt på land, f.eks. som utstillingsobjekt på et museum. Fredning er imidlertid mindre aktuelt i slike tilfelle, da fartøyet som utstillingsobjekt normalt er sikret, f.eks. med vernebygg.

Riksantikvaren har ikke hatt praksis for å forvalte mindre, verneverdige båter, det vil si små tradisjonsbåter, mindre fiskesjarker, fembøinger og større tradisjonsbåter uten dekk. Det er flere grunner til at disse båtene foreløpig ikke er inkludert i fartøyvernforvaltningen. Fordi slike småbåter ikke har den samme juridiske identiteten som større fartøy, og de heller ikke er innført i registrene, er sikker identifisering et problem. Kulturmiljøforvaltningen har foreløpig heller ikke oversikt over de enkelte fartøyene eller kategoriene. Det skal være rundt 1 200 slike båter ved museene, og et ukjent antall hos private og frivillige organisasjoner.

På grunn av størrelsen og vekten er mindre båter i regelen lette å sikre på land. De er også laget med tanke på at de skal stå i naust på land størsteparten av året. På grunn av påkjenninger som de ikke er konstruerte for, vil større fartøy ta skade på land. Disse vernes derfor best på sjø og i drift.

I Riksantikvarens [Nasjonal verneplan for fartøy 2010–2017](#) foreslås det som tiltak at det skal utarbeides

en plan for hvordan kategorien små og åpne båter på en god måte kan integreres i fartøyvernets praksis. Forbundet KYSTEN skal foreta en kartlegging som vil være grunnlag for en fremtidig verneplan for små og åpne båter.

Første og andre ledd er utformet etter mønster av § 15 første og tredje ledd. Lovforståelsen her er også relevant for § 14 a. Vilkåret for fredning er at båten er av *særlig kulturhistorisk verdi*. Dette betyr at fredningsmyndigheten må anse at båten har en dokumentasjons-, kunnskaps-, kilde- eller opplevelsesverdi som i en avveining mot andre interesser (f.eks. utnyttelse til næringsformål) tilsier at fredning likevel foretas. Departementet understreket imidlertid i proposisjonen at fredning av større båter som er knyttet til næringsutøvelse, vil være lite aktuelt mot eiers ønske, jf. Ot.prp. nr. 50 (1998–99) s. 42.

Når det gjelder vurderinger og prioriteringer av enkeltfartøy, må forvaltningen kunne begrunne hvorfor ett fartøy har større verneverdi enn et annet.

Sentrale kriterier i en slik vurdering er:

- autenticitet
- sjeldenhet
- typisk
- teknisk tilstand
- alder
- identitetsverdi
- kontinuitet
- historisk kildeverdi
- brukshistorikk
- symbolverdi
- tilhørighet lokalt/regionalt
- miljø
- bruks- og opplevelsesverdi

Autenticitet er et vesentlig utvalgsriterium. Et fartøy som har stor grad av autenticitet fra byggetidspunktet og/eller fra sin driftsperiode, har høy kulturhistorisk verdi. Innen kulturmiljøforvaltningen står autenticitet for ekthet og troverdighet. Uheldige endringer kan ha blitt påført, og i de tilfellene kan integritet (helhet) og autenticiteten være redusert.

Et fartøy fra slutten av 1800-tallet har for eksempel høy kulturhistorisk verdi med spor av slitasje, bruk og funksjonalitetstilpasninger fra sin driftstid. Ombygginger og overgangsformer har stor kildeverdi. En båtkopi kan

i motsetning bli et forenklet bilde av et fartøy slik ettertiden har tolket at det i sin tid var. Ofte er deler av en konstruksjon erstattet med nye materialer. Det er da et vesentlig kriterium at reparasjoner og vedlikehold er gjennomført i samsvar med opprinnelig utførelse (prosessuell autenticitet). I forbindelse med fredning etter kulturminneloven er autenticitet et av de kriteriene som tillegges størst vekt.

Det må vurderes om fartøyet er i en slik *teknisk tilstand* at det lar seg bevare som kilde til kunnskap og opplevelse. Dersom en fartøytype er underrepresentert på landsbasis, eller er sjelden, vil man imidlertid likevel kunne forsvare å ta vare på et fartøy som i utgangspunktet er i dårlig forfatning.

Symbolverdi, sammenheng og miljø er kvaliteter som gir mange fartøy særlige kvaliteter ved å gi sine omgivelser en følelse av gjenkjennelse og tilhørighet. Dette kan i hovedsak knyttes til to forhold: Enten til konkrete begivenheter eller personer eller til tradisjon/kontinuitet i bruk av et område. Et fartøy som har inngått i omgivelsene over lang tid, og som har blitt identifisert med stedet i en slik grad at det er utenkelig å fjerne eller endre det, er eksempelvis nasjonalklenodiet hjuldamperen *Skibladner*. Et verneobjekt har stor kulturhistorisk verdi i et miljø det har inngått i over lang tid eller i en viktig periode. Det er mange eksempler på at kulturmiljøforvaltningen vedtar vern hvor samfunnskontekst og det miljøet som et fartøy inngår i, vektlegges. Riksantikvaren fredet eksempelvis fergene D/S *Ammonia* og M/F *Storegut* i 2009, hvor det ble lagt stor vekt på den rollen fergene har hatt i et større transportsystem med nasjonal verdi. Begge fergene inngår i dag i verdensarvområdet på Rjukan og Notodden.

Fartøy med *høy alder* står i en særstilling ved at de er kilde til kunnskap om tekniske løsninger som er lite dokumentert. Kildeverdien til et fartøy, både konstruksjonen og tekniske løsninger, forteller samlet om en gitt tid og virkesteds kultur, teknologinivå, økonomi og til dels klima. Slike fartøyer vil ofte være sjeldne, men *sjeldenhet* er i seg selv et viktig kriterium. En fartøytype kan også være fredningsverdig hvis den er *sjelden*, selv om den er bygget etter 1945.

Fredningsvedtak etter § 14 a omfatter fast inventar og utstyr. Det vil f.eks. være fastmonterte møbler og tekniske innretninger som rigg, lanterner, kompass, harpun mv. Monterte seil og tauverk må også anses som fast inventar.

Tavle fra hurtigruteskipet *Nordstjernen*, som ble fredet 18. desember 2012. (Foto: Mari Søbstad Amundsen, Riksantikvaren)

Fredningen kan når *særlige grunner* tilsier det, også omfatte *større løst inventar*. Dette kan være gjenstander som er produsert med henblikk på det enkelte fartøyet, f.eks. fiskeredskaper, eller utstyr som utgjør en naturlig del av interiøret, f.eks. møbler eller redningsbåter som har fulgt båten i hele eller deler av driftsperioden. Det kan også være gjenstander som har en spesiell historie knyttet til seg, eller som har tilhørt eller tilhører en fremstående person som kan knyttes til fartøyet, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 43. Fredningen kan også omfatte eventuelle originale gangveier, løse skilt og annet som har vært viktig for skipets funksjon. Eksempel på løse skilt er slike små tavler som henger på rekka på Hurtigrutens skip, med «nordgående» eller «sørgående» og avgangstiden skrevet med kritt.

Etter andre ledd *kan* det i fredningsvedtaket presiseres særskilt hva som er omfattet av fredningen. Loven forutsetter imidlertid at dette skal gjøres, da bestemmelsen ikke har en generell atferdsnorm som § 15 fjerde ledd. Dette betyr at fredningsvedtaket utfyllende må fastlegge hva som er ulovlige og lovlige tiltak. Forarbeidene uttrykker at det også kan gis bestemmelser om bruk og drift. Det betyr at det f.eks. kan fastsettes maksimal seilingstid og maksimalt antall passasjerer for å begrense slitasje.

5.2.3 Tredje ledd – avmerking av fredningsvedtaket i skipsregisteret, mv.

Fredningsvedtaket skal om mulig avmerkes i *vedkommende skipsregister*, jf. tredje ledd første punktum. Dette er imidlertid ikke noe vilkår for at virkning av fredning utløses. Formuleringen *om mulig* er tatt inn for de tilfeller det ikke lar seg gjøre å avmerke fredningen i et båt- eller skipsregister, f.eks. fritidsbåter som er mindre enn 7 meter.

Avmerking i et skipsregister gir imidlertid fredningsvedtaket en ønsket notoritet og publisitet; slik registrering kan sammenlignes med tinglysning etter § 22 nr. 5. Dette er ikke minst viktig for nye eiere av båten og eventuelle panthavere. De særlig aktuelle registrene er hjemlet i [lov 12. juni 1987 nr. 48 om norsk internasjonalt skipsregister](#) og [lov 24. juni 1994 nr. 39 om sjøfarten](#).

Tredje ledd andre punktum gir § 15 a anvendelse som dispensasjonshjemmel og § 22 nr. 4 som hjemmel til midlertidig fredning. *Fylkeskommunen/Sametinget* (for samiske båter) har myndighet til å gi dispensasjon fra fredningen, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (4) og 4. Riksantikvaren har etter forskriften § 2 (5) dispensasjonsmyndighet for båter som er oppført på Riksantikvarens liste, jf. § 2 (6). Se også kommentarene til §§ 15 a og 22 nr. 4. Tredje ledd tredje punktum gir §§ 16 til 18 anvendelse så langt de passer.

Se for øvrig Riksantikvarens veileder [Dispensasjon frå fredning av fartøy](#).

Langs kyst og vassdrag finnes det også en rekke ulike kulturminner som ikke direkte er knyttet til skipsfart. Bildet viser *Fetsund Lenser* ved Glomma, idag et museum over vår fløtningshistorie. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

6

Kapittel V – Fredning ved enkeltvedtak

| AV MARIE FINNE OG JØRN HOLME |

Ajourført av Tove Elise Ihler, Kaare Stang, Inger Johanne Rystad, Eline Ova Sveen, Jørgen Reiss-Jacobsen, Yngvild Solberg Greiner, Sindre Fjell og Jørn Holme

6.1 INNLEDNING

6.1.1 Oversikt

Kulturminneloven skiller mellom automatisk fredete (legalfredete) kulturminner og vedtaksfredete kulturminner mv. Et *vedtaksfredet* kulturminne mv. er fredet ved vedtak etter bestemmelsene i kulturminneloven §§ 15 (*byggverk, anlegg mv. fra nyere tid*), 19 (*område rundt et fredet kulturminne og skipsfunn*) eller 20 (*kulturmiljø*), jf. § 22, eventuelt i en kombinasjon mellom disse bestemmelsene, samt § 14 a (*båter*) og § 22 a (*statens forskriftsfredete byggverk og anlegg*).

For vedtaksfredete kulturminner mv. gjelder bestemmelsene i kulturminnelovens kapittel V. En gruppe fredete bygninger – de erklært stående byggverk fra perioden 1537–1649 – kommer i en mellomsituasjon. De er automatisk fredet etter § 4 tredje ledd, men er ellers underlagt §§ 15 tredje og fjerde ledd, 15 a og 16 til 18, jf. § 4 tredje og fjerde ledd.

I 2019 var om lag 6 000 bygninger i Norge fredet. Det tilsvarer ca. 0,15 prosent av den samlede bygningsmassen. Fredning skal sikre varig vern av et representativt utvalg bygninger, slik at de til sammen kan gi et godt bilde av den historiske utviklingen. Bygningsvernet er særlig behandlet i pkt. 2.3 i *Kulturminnevern*, Bind I (2005). Antall fredete bygninger og anlegg utgjør imidlertid bare 1,2 % av alle bygninger som er eldre enn år 1900 (400 000). I alt 430 fredete bygninger stammer fra tiden før 1537. Av disse er 190 kirker. De øvrige og ikke-kirkelige (profane) bygninger er i hovedsak loft og bur i tømmer. Det finnes også noen våningshus og uthus i tømmer fra middelalderen. I tillegg kommer enkelte borganlegg (og bygninger) i mur. Per 2019 hadde vi 202 *erklærte* automatisk fredete byggverk fra perioden 1537–1649, jf. kml. § 4 tredje

ledd. 41 av disse har tidligere hatt status som middelalderhus. I tillegg er det per januar 2020 registrert 107 bygninger fra 1537–1649 som skal erklæres som automatisk fredete.

Før-reformatoriske bygninger er automatisk fredet etter bestemmelsene i kulturminnelovens kap II. Spørsmål som vedrører automatisk fredete kulturminner, følger bestemmelsene i kap II, se dog § 4 tredje og fjerde ledd. Det er viktig å merke seg at automatisk fredning av en bygning fra før 1537 og samiske bygninger fra år 1917 eller eldre, normalt innebærer en strengere fredning enn fredning av bygning ved vedtak. Det er således forbudt etter § 3 å gjøre noe som kan medføre fare for skade på bygninger som er automatisk fredet. De automatisk fredete bygningene har også en sikringssone på 5 meter, jf. § 6 andre ledd, hvis ikke annet er fastsatt etter første ledd. Normen etter § 3 forbyr også å «på annen måte utilbørlig skjemme eller fremkalle fare for at det kan skje», noe som gjør at et tiltak et godt stykke utenfor sikringssonen kan være forbudt, f.eks. anlegg av veg eller bygging av et hus.

For de automatisk fredete stående byggverk fra 1537–1649 gjelder imidlertid fredningsnormen i § 15 fjerde ledd samt dispensasjonsbestemmelsen i § 15 a og §§ 16 til 18 tilsvarende. Bestemmelsene om sikringssone gjelder også disse bygningene. Se pkt. [3.3.4](#) og [3.4.5](#) for mer om automatisk fredete bygninger.

Kulturminneloven § 15 er hjemmelen for fredning av *bygninger og anlegg mv. fra nyere tid*, mens § 19 er hjemmel for å frede *områder* til vern av kulturminner. Ved lovendringen 3. juli. 1992 nr. 96 ble det vedtatt en ny og viktig fredningsbestemmelse, § 20, som gir kulturmiljømyndighetene anledning til å frede et *kulturmiljø*. Bestemmelsen ble innarbeidet i lovverket på bakgrunn av den tiltagende helhetstenkningen innen kulturminnevernet.

Bondekulturen, representert ved tømmerarkitekturen i innlandet, stod sentralt da de første vedtaksfredningene ble satt ut i livet i begynnelsen av 1920-årene. Bygningene representerer det ypperste i vår byggekunst og ble ansett som uttrykk for det særnorske. På gården *Bjølstad* i Heidal i Oppland ble ni bygninger fredet i 1924. (Foto: Jiri Havran)

Ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14 ble atferdsnormen for de såkalte listefredninger gjeninnført i § 15 fjerde ledd, og hjemmelen for pålegg etter skade i § 16 ble gitt en mer hensiktsmessig formulering. Ved samme lovendring ble det dessuten gitt hjemmel for en enklere fredningsprosedyre ved *forskrift* – for fredning av statens verneverdige byggverk og anlegg. Denne bestemmelsen ble imidlertid plassert under kap VI som ny § 22 a. Uttrykket *bygning* i kapittel V ble ved lovendringen erstattet med *byggverk*. Noen stor realitetsforskjell var ikke tilsiktet. Men departementet ønsket ved uttrykket byggverk å markere et noe bredere spekter av kulturminner, herunder bygningstekniske innretninger og ulike typer anlegg som er kulturhistorisk viktige, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 16.

Etter [lov 19. juni 2009 nr. 54 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) § 7 skal – før vedtak fattes med hjemmel i annet regelverk, også kulturminneloven – påvirkningen vedtaket har på naturmangfoldet, vurderes etter §§ 8 til 12 i denne loven. I tillegg ble naturelementer inkludert i hva fredningen kan omfatte etter kulturminneloven § 15, «Fredningen kan omfatte naturelementer så langt de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv.»

Kapittel V inneholder også dispensasjonsbestemmelser som gir anledning til i særlige tilfeller å dispensere fra bestemmelser som gjelder for vedtaksfredete kulturminner mv., se §§ 15 a, 19 tredje ledd og 20 tredje ledd. Dispensasjonsbestemmelsen i § 15 a kommer også til anvendelse for kulturminner fredet etter §§ 14 a og 22 a samt de erklærte stående byggverk fra perioden

1537–1649. I kapittel VI finner vi enkelte bestemmelser som også har betydning for vedtaksfredninger. Av særlig betydning er § 22, som gir regler for fremgangsmåten ved ordinær vedtaksfredning (dog ikke for fredning etter §§ 14 a og 22 a).

Et fredningsvedtak er et *enkeltvedtak* etter forvaltningsloven (fvl.), se dog §§ 20 og 22 a, hvor fredningsvedtaket fastsettes ved forskrift. De generelle saksbehandlingsregler i forvaltningsloven kommer derfor til anvendelse, se nærmere om dette under pkt. 1.5, foruten de særlige saksbehandlingsregler i kml. § 22. § 22 gjelder likevel ikke ved fredning etter §§ 14 a og 22 a, se pkt. 7.1.

Forvaltningslovens generelle bestemmelser gjelder også ved de øvrige enkeltvedtak kulturmiljøforvaltningen fatter i medhold av dette kapittel (§§ 15 a, 16 første ledd, 17 første ledd andre punktum og 18 første ledd andre punktum og andre ledd andre punktum).

Et fredningsvedtak retter seg mot *enhver*, ikke bare eier, bruker eller tiltakshaver. Vedtakets rettsvirkninger inntreer når vedtaket er undertegnet av bemyndiget person. Forvaltningsloven § 27 første ledd pålegger forvaltningsorganet å sørge for at partene underrettes om vedtaket så *snart som mulig*. Som hovedregel skal underretning skje *skriftlig*. Det samme gjelder ved midlertidig fredning, se pkt. 7.1.5.

Det har ingen umiddelbar betydning for vedtaket at det er *påklaget* innenfor klagefristen. En klage på enkeltvedtak har ikke oppsettende virkning, hvis ikke vedtaket selv, vedkommende forvaltningsorgan eller overordnet organ særskilt bestemmer det, jf. fvl. § 42.

En igangsatt fredningssak vil på den annen side ikke i seg selv pålegge noen begrensninger. Det er imidlertid vanlig ved *oppstart* av fredningssak å presisere at det på de bygninger/områder som omfattes av forslaget, ikke må settes i gang arbeider som er i strid med intensjonene i fredningsforslaget. Hvis dette skjer, vil dette igjen ofte utløse vedtak om midlertidig fredning. Men bare et forslag om fredning har ingen formell rettsvirkning.

Ettersom fredningsvedtak sendes til eier og *tinglyses* på eiendommen, jf. § 22 nr. 5, vil det sjelden være aktuelt for eier å påberope seg aktsom villfarelse om fredningen. Det samme gjelder ulike offentlige etaters tiltak på eiendommen, typisk kommunens gravearbeid i forbindelse med avløpsnett. Kommunene har også oversikt over hvilke bygninger som er fredet. I dag får dessuten kommunen gjenpart av alle fredningsvedtak.

Forslag om fredning er undergitt en omfattende og gjentatt kunngjøringsprosedyre, jf. § 22, se nærmere pkt.

7.1. Uvitenhet om fredningen kan særlig oppstå for andre brukere av eiendommen enn eier (typisk leietakere) og tilfeldige personer som gjør skade på eiendommen (f.eks. ved hærverk eller kollisjon med kjøretøy). Hvis en som leier et fredet bolighus, f.eks. maler huset med en malingstype og farge som ikke godtas av dispensasjonsmyndigheten, kan også eier komme i ansvar ved å ikke ha orientert leier på forhånd om fredningen og dens betydning. Situasjon med *villfarelse* rundt vedtak om fredning er særlig behandlet i pkt. 7.13.3 under § 27. Spørsmål om kjennskap til fredningen er videre flere ganger blitt satt på spissen i forbindelse med vedtak om *midlertidig fredning*, se pkt. 7.1.5.

I en del tilfeller er det inngått en såkalt *fredningsavtale* mellom eier og kulturmiljøforvaltningen. Disse avtalene hadde sitt utspring i bygningsfredningsloven av 1920 § 7. Etter bygningsfredningsloven kunne den gang eieren i utgangspunktet rive bygningen selv om den var fredet. Ved utbetaling av tilskudd forpliktet eieren seg gjennom en fredningsavtale til ikke å rive.

Dersom det er inngått en fredningsavtale for en *fredet* bygning, har avtalen ikke lenger noen realitet. I tilfeller hvor eiendommen ikke er fredet, vil avtalen kunne være rivebegrensende.

Fredningsavtalene kan slettes av Riksantikvaren, men hver sak må vurderes konkret. Hvis bygningen er fredet, vil det være kulant å slette avtalen. Der bygningen ikke er fredet, skal saken legges frem for fylkeskommunen til uttalelse før Riksantikvaren tar en beslutning. Dersom en avtale skal slettes for en ikke fredet bygning, må eieren ha en saklig grunn for hvorfor avtalen må betraktes som en urimelig belastning.

6.1.2 Forholdet til reguleringsplan

Tidligere var det ikke adgang til å fatte vedtak om fredning i strid med reguleringsplan. Dette ble endret i forbindelse med revisjonen av den forrige plan- og bygningsloven 21. april 1989 nr. 17. Saksbehandlingsreglene i § 22 ble samtidig gjort parallelle med tilsvarende bestemmelser i daværende pbl. §§ 27-1 og 27-2 om utarbeiding av forslag til og vedtakelse av reguleringsplan. Plan- og bygningsloven § 91 fikk også et nytt tredje ledd, som ga kommunen hjemmel til å avslå rivings-, søknad inntil det foreligger regulerings- eller bebyggelsesplan for eiendommen, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 4. Dette er videreført i den nye og gjeldende planen – og bygningsloven § 13-1 første ledd. Vedtak om fredning kan altså skje i strid med reguleringsplan. Det oppstår

Kaupanger stavkirke. Området rundt kirken ble midlertidig fredet av Riksantikvaren i 1997 mens reguleringsarbeidet var i gang. Miljøverndepartementet slo fast i en avgjørelse at fredningsvedtak etter kulturminneloven går foran reguleringsplanvedtak. (Foto: Geirr Olav Gram, Riksantikvaren)

normalt ikke erstatningsansvar for det offentlige dersom man freder i strid med gjeldende reguleringsplan.

Spørsmålet er nå avklart i rettspraksis, se dom i Borgarting lagmannsrett av 5. november 2009, gjengitt i RG 2009 s. 620 (LB-2008-39376). Saken gjaldt Riksantikvarens fredning av ca. tre mål av den såkalte *Kikut-tomten ved Ekely* i Oslo. Utbygger hadde gjennom reguleringsplan fra 1983 og bebyggelsesplan i 1991 fått anledning til å bygge tre terrasseblokker i området. Fredningen var begrunnet av å bevare landskapet på Ekely, rett ved Edvard Munchs atelier. Utbygger klaget på fredningen til Miljøverndepartementet, uten å få medhold. Fredningen kunne gjennomføres til tross for tidligere planvedtak.

Forvaltningspraksis i de senere årene har dog gått i retning av at man som hovedregel forsøker å unngå å

frede i strid med nyere reguleringsplaner. Planer yngre enn 10 år sees på som nyere.

6.1.3 Rette myndighet i fredningssaker etter kapittel V

Det er Riksantikvaren som etter [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4) er gitt myndighet til å fatte vedtak om fredning etter kml. §§ 15 og 19, samt til å gi forskriftsfrede statens byggverk etter § 22 a og å gi nærmere fredningsbestemmelser. Kulturmiljø etter § 20 kan derimot bare fredes av *Kongen*.

Fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner) er etter ansvarsforskriften §§ 3 (4) og 4 dispensasjonsmyndighet etter §§ 15 a, 19 tredje ledd og 20 tredje ledd. Fylkeskommunen/Sametinget har også myndighet til å gi pålegg om utbedring etter kml. § 16 og skal undersøke et vedtaksfredet byggverk og gi eventuelle pålegg om vedlikehold etter § 17. Pålegg etter § 17 krever samtykke fra Riksantikvaren, jf. forskriften § 2 (5). Fylkeskommunen/Sametinget skal etter forskriften § 3 (4) og 4 motta melding om brannskade mv. og avgjøre om byggverket skal istandsettes/gjenreises etter § 18.

Etter forskriften § 2 (6) har Riksantikvaren myndighet til å fastsette hvilke kulturminner og kulturmiljøer som Riksantikvaren skal ha forvaltingsansvaret for. Disse kulturminnene og kulturmiljøene må være av særlig viktighet mv., jf. forskriften § 2 (6) bokstavene a–f, og de føres på en egen liste. For disse listeførte kulturminnene og kulturmiljøene er det etter forskriften § 2 (5) *Riksantikvaren* som har dispensasjonsmyndighet etter §§ 15 a, 19 tredje ledd og 20 tredje ledd, og myndighet etter §§ 16 til 18. Riksantikvaren kan også etter samme bestemmelse gi tilskudd etter § 17 andre ledd og forlenge fristen etter § 18 første ledd tredje punktum.

Se pkt. [6.3.1](#) for mer om vedtak for å dispensere fra *midlertidig fredning*, jf. § 22 nr. 4, .

6.1.4 Endring og opphevelse av fredningsvedtak

Et fredningsvedtak kan i visse tilfeller endres av rette fredningsmyndighet. En utvidelse av fredningsvedtaket krever et nytt fredningsvedtak, og en slik endring må for fredninger etter kml. §§ 15, 19 og 20 følge de særlige saksbehandlingsreglene i § 22.

En bygning i *Farsund* med hage på ca. 1 ½ mål ble fredet med hjemmel i § 15 i 1981. Noen år senere henvendte eier seg til

I forbindelse med planene om nytt operabygg på *Vestbanetomten* i Oslo foreslo regjeringen i 1998 og på ny i 1999 at det kunne være aktuelt å rive den fredete stasjonsmesterbygningen (etter eventuell avfredning). Spørsmålet ble ikke satt på spissen, da Stortinget istedet vedtok bygging av ny opera i Bjørvika. Saken viser imidlertid at statens rolle som grunneier og vernemyndighet bør holdes klart fra hverandre. Hvis staten som eier ønsker å få avfredet en fredet bygning, bør den fremme saken for Riksantikvaren, som selvsagt kan prøve om samfunnsmessige behov tilsier avfredning. Klima- og miljødepartementet som overordnet myndighet og Riksantikvaren har ellers adgang til omgjøring av fredningsvedtak etter de generelle regler i fvl. § 35. (Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren)

Riksantikvaren med spørsmål om utvidelse av fredningen til å omfatte en nyinnkjøpt tilleggstomt. Denne tomten hadde tidligere vært en del av hageanlegget. Riksantikvaren fant at dette ville være en utvidelse av fredningen. Selv om eier ønsket utvidet fredning, måtte saksbehandlingsreglene følge § 22. Omgjøringsreglene i fvl. § 35 kunne ikke her benyttes.

Dersom det i et fredningsvedtak etter § 15 ikke er gitt nærmere regler om fredningens innhold, gjelder handlingsnormen i § 15 fjerde ledd. *Utfylling* av et tidligere vedtak om fredning fra før 1. januar 1993 med fredningsbestemmelser eller endring av fredningsbestemmelsene antas derimot å kunne følge de ordinære saksbehandlingsregler i forvaltningsloven, hvor forhåndsvarsel og opplysningsplikt etter fvl. §§ 16 og 17 er tilstrekkelig.

Spørsmålet kom opp i forbindelse med *Fredningsgjennomgangen*, hvor Riksantikvaren kom med presiseringsdokumenter for tidligere fredninger i perioden 1923–1978 etter bygnings-

fredningsloven av 1920. Per juni 2016 var det utarbeidet om lag 750 presiseringsdokumenter. Noen eiere ønsket ikke å delta. Etter at Foreningen Fredet protesterte på denne gjennomgangen, trakk 129 eiere seg senere. Til tross for at Riksantikvaren presiserte at dokumentene skulle baseres på enighet mellom eier og forvaltning, og at tinglysning av dokumenter var frivillig, klaget *Foreningen Fredet* på vegne av flere eiere av fredete bygninger presiseringsdokumentene inn til Sivilombudsmannen, for å rettsstridig ha utvidet fredningene gjennom disse dokumentene. Riksantikvaren hadde bl.a. tatt inn handlingsnormen etter nåværende lov § 15 fjerde ledd i dokumentene, som dekkende for hva forvaltningen hadde lagt til grunn etter praksis. Ombudsmannen viste til Høyesteretts uttalelser i Rt. 2010 s. 850, *Koppangdommen*. Sivilombudsmannen kom til at dokumentene ikke var å anse som nye enkeltvedtak etter fvl. § 2 første ledd, bokstav b, jf. bokstav a, som endret fredningene. Ombudsmannen presiserte:

«Det er uheldig at dokumentene inneholder uttrykk og beskrivelser som er upresise, men de kan uansett ikke ansees som bestemmende for eiernes rettigheter og plikter.

Omfanget og innholdet i fredningene må vurderes konkret med utgangspunkt i situasjonen på fredningstidspunktet og tolkes i lys av Høyesteretts uttalelser i Koppangdommen.

Enighet mellom Riksantikvaren og eier vil være et tolkingsmoment ved forståelses av eldre fredninger, men kan ikke utvide eller tre i stedet for eksisterende fredningsvedtak.» (Sivilombudsmannens uttalelse av 17. januar 2017 – sak 2015/3270 og 2015/3275.)

En annen problemstilling er om Riksantikvaren kan *opphøve* en fredning av eget tiltak eller etter søknad fra eier, og i så fall hvilke saksbehandlingsregler som skal følges. En avfredning vil først og fremst være aktuelt der hvor eiendommen ikke lenger har de kvaliteter som i sin tid begrunnet fredningen. Et fredet gårdstun er typisk så ødelagt etter forsømt vedlikehold eller ulovlig riving av bygninger at anlegget ikke lenger har tilstrekkelig kulturhistorisk verdi til å opprettholde en fredning.

Ifølge forvaltningspraksis har Riksantikvaren hatt kompetanse til å oppheve egne fredningsvedtak, fredningsvedtak fattet av Kirkedepartementet i medhold av bygningsfredningsloven av 1920 og fredningsvedtak fattet av Miljøverndepartementet. Dette ble også uttrykkelig presisert ved Miljøverndepartementets brev til Riksantikvaren av 21. juni 1993. Riksantikvaren kan selvfølgelig også oppheve en midlertidig fredning, uavhengig av hvem som fattet vedtaket. Etter forvaltningspraksis har oppheving av fredningsvedtak skjedd etter de alminnelige saksbehandlingsregler for enkeltvedtak i forvaltningsloven, og ikke etter de omstendelige saksbehandlingsreglene i § 22. Det samme må også gjelde ved *innskrenkning* av et tidligere fredningsvedtak.

Et aktuelt spørsmål kan være om et fredningsvedtak kan oppheves av andre grunner. Skranken for å gi dispensasjon etter § 15 a avskjærer ikke forvaltningens mulighet til å omgjøre fredningsvedtak etter fvl. § 35. Riksantikvaren må eksempelvis kunne oppheve eller begrense en fredning, hvis det i ettertid oppstår vesentlige samfunnsmessige behov som er så tungtveiende at hensynet til kulturminnet må vike. Det sier seg selv at det må foreligge sterke og helt særegne forhold hvis et fredningsvedtak skal omgjøres etter denne bestemmelsen.

Et *avslag* på søknad om oppheving eller endring av fredningsvedtaket er ikke å anse som enkeltvedtak. Slik nektelse er i realiteten en beslutning om å ikke omgjøre

eget vedtak. Et slikt vedtak kan derfor ha en meget kortfattet begrunnelse, og vedtaket gir heller ingen klagerett. Avslag på søknad om dispensasjon etter § 15 a er derimot et enkeltvedtak, se pkt. [6.3.1](#). Hvis Riksantikvaren derimot av eget initiativ opphever eller endrer en fredning, er dette et enkeltvedtak som krever forhåndsvarsel og begrunnelse, og som kan påklages.

Se pkt. [3.4.7](#) for mer om oppheving av stadfestelse som automatisk fredet stående byggverk etter § 4 tredje ledd.

6.1.5 Skjønnsutøvelsen ved fredningsvedtak

Om et byggverk/anlegg eller et område har tilstrekkelig kulturhistorisk verdi til å bli fredet, og dernest vurderingen av om slikt vedtak i så fall bør fattes, har tradisjonelt berodd på *forvaltningens frie skjønn*. Domstolene må respektere den valgfrihet forvaltningen er gitt og er tradisjonelt således avskåret fra å overprøve dette, skjønnet, med mindre avgjørelsen er et brudd på reglene om saksbehandling, personell fredningskompetanse eller læren om myndighetsmisbruk.

Kulturmiljøforvaltningens frie skjønn kan stille seg annerledes etter Høyesteretts avgjørelse i Rt. 1995 s. 1427. Her var spørsmålet om domstolene kunne *prøve* om fredning av et område etter naturvernloven var i samsvar med lovens vilkår *spesiell naturtype* i § 8. Flertallet anså at denne subsumsjonen kunne prøves. Det er da et spørsmål om ikke denne dommen medfører at domstolene også kan *prøve* om en bygning er av *kulturhistorisk verdi*. Mot dette kan det hevdes at skjønnet etter kulturminneloven i større grad er et rent faglig skjønn enn vurderingen etter den tidligere naturvernloven § 8. Hvis bygningen først har kulturhistorisk verdi, kan domstolene uansett ikke *prøve* selve hensiktsmessighetsskjønnet, om fredning *bør* foretas.

Fredningskjønnet er et *faglig* skjønn. Det skal være i samsvar med myndighetenes generelle kulturminnevernpolitikk. Etter kml. § 2 fjerde ledd er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes etter kulturminneloven. Ved vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene. Se pkt. [2.3.5](#) om § 2 tredje ledd og [Riksantikvarens fredningsstrategi mot 2020](#), vedlegg 2: Fredningsarbeid i praksis pkt. 2 Kriterier for vern og fredning s. 10–12.

Riksantikvaren har et bevaringsprogram for tekniske og industrielle kulturminner, der målet er å sette i stand og vedlikeholde 15 prioriterte anlegg innen 2020. Bevaringsprogrammet ble opprettet i 1997 og bestod opprinnelig av åtte anlegg. Siden den gang har det kommet til ytterligere syv anlegg. *Norsk Vasskraft- og Industristadmuseum* (NVIM) flyttet hovedkontoret til Tyssedal i 1994 og jobbet målbevisst for å etablere kraftverket som et symbol på norsk vasskraftproduksjon. Stasjonen kalles «kraftkatedralen» og er bokstavelig talt hogd inn i fjellet. (Foto: Øystein Hagland, Riksantikvaren)

Formålsparagrafen i § 1 gir retningslinjer for skjønnstøvelsen i tillegg til innholdet i den enkelte fredningshjemmel. For at et kulturminne skal kunne anses som fredningsverdig, må det etter forvaltningspraksis ha en *nasjonal* verneverdi. Selv om kulturminnet ikke har slik verdi, kan bygningen ha en særlig regional verneverdi,

f.eks. som et godt eksempel på en byggeskikk i en landsdel.

Selv om kulturminnets egenverdi isolert sett tilsier at det gis en fredningsstatus, kan imidlertid andre forhold medvirke til å forringe kvaliteten og statusen til det enkelte kulturminnet. Dette kan være tilfellet hvis kulturminnet har vært utsatt for ulovlig eller skjemmende inngrep, eller at omgivelsene i utviklingens løp har endret karakter.

Er vilkårene for fredning oppfylt, må det i tillegg foretas en *konkret helhetsvurdering* om fredning bør foretas. Flere forhold kan tale for eller mot fredning. Hensynet til *eiers og brukers interesser* er relevant. En må legge vekt på om eieren eller brukeren motsetter seg fredning. Det forhold at eier ikke oppfatter bygningen som fredningsverdig, har selvfølgelig ingen betydning. Det vesentlige momentet er den inngripende betydningen en fredning får for eier, sett i forhold til objektets verneverdi. På motsatt side kan eiers ønske om fredning være et forhold som taler for fredning, så fremt de faglige kriteriene er tilfredsstillende. Det er ellers lett å overse at det store flertallet av fredningsvedtak er i samsvar med eiers ønske.

Er kulturminnet *truert* av riving, byggetiltak eller andre former for skadelige inngrep, vil dette ofte være en utslagsgivende faktor. Slik trussel utløser ofte først en midlertidig fredning, jf. § 22 nr. 4.

Om *andre vernetiltak* enn fredning kan gi kulturminnet en tilstrekkelig grad av vern, er også av betydning. Kirkene og til dels statens verneverdige bygninger er undergitt et visst administrativt vern som har gjort at en i svært begrenset grad har gått til fredning av slike bygninger. En rekke av landets museumsbygninger kommer i samme stilling. Er eiendommen regulert til spesialområde bevaring etter gammel pbl. § 25 første ledd nr. 6, eller hensynssone vern av kulturmiljø eller kulturminne etter ny plan- og bygningslov, er det ikke sikkert at det er nødvendig å gå til fredningssak. Det er imidlertid en rekke kulturminner som er så viktige i nasjonal sammenheng, at det er naturlig å frede disse, selv om de også er vernet etter plan- og bygningsloven.

Viktige *samfunnsinteresser* kan også tale mot fredning. Hvis fredningen f.eks. vil hindre en planlagt offentlig veg eller annen offentlig utbygging, må dette tas i betraktning. Det samme gjelder en nylig vedtatt reguleringsplan. Dette hensynet får særlig betydning ved fredning av område etter § 19 og kulturmiljø etter § 20. Den omfattende fredningsprosedyren i § 22 har til

hensikt å nettopp avklare interessekonflikten så tidlig som mulig i kommunens planarbeid.

6.2 § 15 FREDNING AV BYGGVERK, ANLEGG MV. FRA NYERE TID

Departementet kan frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningsvedtaket omfatter fast inventar (skap, ovner mv.). Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver enkelt gjenstand særskilt spesifiseres.

Byggverk og anlegg som kan fredes etter første ledd er bl.a. kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstavene a til j uavhengig av alder, særskilte anlegg som parker, hageanlegg, alleer mv. og offentlige minnesmerker og andre steder som viktige historiske minner knytter seg til. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv.

I fredningsvedtaket kan departementet forby eller på annen måte regulere alle typer tiltak som er egnet til å motvirke formålet med fredningen.

Dersom det i fredningsvedtaket ikke er gitt nærmere regler om fredningens innhold, må ingen rive, flytte, påbygge, endre, forandre materialer eller farger eller foreta andre endringer som går lenger enn vanlig vedlikehold. Tiltak ut over dette krever tillatelse av vedkommende myndighet etter § 15 a. Dette omfatter også fast inventar.

6.2.1 Generelt om bestemmelsen

Kulturminneloven § 15 er hjemmelen for vedtaksfredning av faste kulturminner. Formålet med fredning er å sikre kulturminner av forskjellige typer fra alle tidsperioder, fra alle sosiale lag, fra ulike næringer og fra alle landsdeler, for samtid og fremtid og for ettertiden.

Bestemmelsen, slik den opprinnelig lød ved vedtagelsen av kulturminneloven i 1978, tilsvarte i hovedsak den tidligere bygningsfredningslov fra 1920. Paragrafen ble endret ved lov 21. april 1989 nr. 17, 3. juli 1992 nr. 96, 3. mars 2000 nr. 14 og 19. juni 2009 nr. 100. Endringen i 1992 var bare en omredigering av de ulike fredningsbestemmelsene og innebar ingen reell forskjell fra tidligere. Den tidligere § 5 bokstav a – som ga hjemmel til å frede kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstav a–j fra tiden etter 1536 – ble overført til § 15.

Loven regnet tidligere opp eksempler på hvilke anlegg som kunne fredes. Men en slik liste ble unødven-

dig når andre ledd viser til den omfattende listen i § 4. Hjemmelen til å frede avgrensede bygningsmiljøer ble ved lovendringen overført til den nye utvidete § 20 for kulturmiljøer.

Den viktigste forskjellen etter lovendringen i 1992 (som trådte i kraft 1. januar 1993) er at virkningen av fredningen nå fastsettes i selve vedtaket. Det er nå vedtaket selv og ikke loven som forbyr og tillater de enkelte tiltak. Noen særlige rådighetsbegrensninger følger fortsatt av loven, se §§ 16 til 18. Se neste pkt. for mer om virkningen av tidligere fredningsvedtak,

Endringen 3. mars 2000 nr. 14 innebar at den generelle atferdsnormen for de tidligere såkalte listefredninger og andre fredningsvedtak ble tatt inn i loven på ny – i en justert språkdrakt – som nytt fjerde ledd. Lovendringen medførte også at en erstattet begrepet bygning med byggverk, se pkt. 6.1.1.

§ 15 ble sist endret i forbindelse med den nye naturmangfoldloven og ble plassert i bestemmelsens andre ledd siste punktum, jf. lovendring 19. juni 2009 nr. 100. Av ordlyden kan en fredning omfatte naturelementer når de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv. I forarbeidene, Ot.prp. nr. 52 (2008–2009) s. 293–294, fremgår det at tilføyselen er ment som en hjemmel for å kunne omfatte naturverdier i tilknytning til fredningsobjektet, uten at disse naturfaglige kriteriene alene kan tillegges vekt som grunnlag for en fredning.

Det er Riksantikvaren som har myndighet til å frede i medhold av § 15, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4).

I flere tilfeller vil det være nødvendig å begrense eierrådigheten i en sone rundt det fredete objektet, for å beskytte kulturminnet. Vedtaksfredete bygninger eller anlegg har ingen sikringssone som de automatisk fredete kulturminnene. I medhold av § 19 kan Riksantikvaren derimot frede et område rundt fredete bygninger eller anlegg. Dersom det er ønskelig å begrense eierrådigheten rundt et fredet objekt, må en derfor fatte vedtak om områdefredning etter § 19, se nærmere om dette under pkt. 6.7.

En fredning etter § 15 utløser normalt ikke rett til erstatning fra det offentlige, selv om eierrådigheten over eiendommen blir vesentlig beskåret, se pkt. 1.7.

Fredningsvedtaket er et enkeltvedtak etter forvaltningsloven. Unntatt herfra er fredning av kulturmiljø etter § 20 og fredning av statens byggverk og anlegg, jf. saksbehandlingsreglene for enkeltvedtak, se nærmere

Fredet bygning i Tønsberg. Utskifting av vinduer var i strid med fredningsvedtaket. (Foto: Vestfold fylkeskommune)

Lensmannsgården Tingvoll i Stryn var en av landets siste privatbygde lensmannsgårder. Bygningen er utformet i jugendstil og nyklassisisme. Bygningen er tegnet av arkitekt Jon Os og ble oppført i 1932. Bygningen, med fjøs og hageanlegg, ble fredet i 2012 med hjemmel i kulturminneloven § 15 første ledd. Et større område rundt ble også fredet etter § 19 første ledd (Foto: Geirr Olav Gram, Riksantikvaren)

under pkt. 1.5. Vedtaket skal tinglyses, jf. § 22 nr. 5. For statens byggverk og anlegg har vi en særregel om tinglysning i § 22 a første ledd andre punktum.

Brudd på fredning etter § 15 er straffbart, se pkt. 7.13.

6.2.2 Særlig om bygninger og anlegg som er fredet før 1. januar 1993

Før lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 trådte i kraft 1. januar 1993, var det loven som bestemte virkningen av fredning, ikke vedtaket. Fredningsvedtaket bestemte bare hvilke bygninger og anlegg som var fredet. I den daværende § 16 het det: *Ingen må påbegynne hel eller delvis rivning, flytting eller større endring av fredet bygning.* Bestemmelsen ble ved en inkurie opphevet ved lovendringen. Selve atferdsnormen forsvant rett og slett ut av loven, fordi en ikke tenkte på rettsvirkningen av de tidligere fredningene. Den tidligere dispensasjonsbestemmelsen i § 17 ble også vesentlig endret.

Bygninger og anlegg fredet før 1. januar 1993 har fortsatt en strafferettslig beskyttelse. Det avgjørende var at en ut fra en fortolkning av begrepet fredet måtte kunne innfortolke et forbud mot tiltak som skader kulturminnet. Dette ble videre støttet av at dispensasjonsbestem-

melsen i § 15 a fikk virkning for de tidligere fredningene, jf. del II i endringsloven 3. juli 1992 nr. 96.

Ved en lovendring 3. mars 2000 nr. 14 ble det vedtatt en ny atferdsnorm i § 15 fjerde ledd for fredningsvedtak hvor det ikke var gitt nærmere regler om fredningens innhold. Dette innebærer at alle nye tiltak på fredete objekter ikke kan gå lenger enn vanlig vedlikehold, så fremt det ikke har hjemmel i selve fredningsvedtaket. Større inngrep krever tillatelse fra vedkommende myndighet etter § 15 a.

Selv om eldre fredningsvedtak fra før 1993 slik sett har rettslig vern gjennom § 15 fjerde ledd, har Riksantikvaren sett det ønskelig å foreta en gjennomgang av eldre fredningsvedtak hvor innholdet og rekkevidden av fredningen presiseres. Prosjektet gikk under navnet *Fredningsgjennomgangen*, og i samarbeid med eierne ble fredningsvedtakene som en frivillig ordning presisert og tinglyst. Atferdsnormen i § 15 fjerde ledd ble tatt inn i presiseringsdokumentet. For de fredningene som ikke ble presisert, gjelder også atferdsnormen i § 15 fjerde ledd fullt ut, hvis det ikke er gitt nærmere fredningsbestemmelser.

6.2.3 Første ledd første punktum – Hva kan fredes?

Etter bestemmelsens første ledd første punktum kan Riksantikvaren frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Etter [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 31 omfatter dette bl.a. alle arkitektonisk eller kulturhistorisk verdifulle bygg og anlegg, selv bygninger yngre enn hundre år, kirkebygg og bygninger i offentlig eie.

Hva som omfattes av begrepene byggverk og anlegg, gir andre ledd en nærmere redegjørelse for. Inn under begrepet faller bl.a. kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstav a–j, uavhengig av alder. Dette dekker i realiteten alle de praktisk tenkelige synlige tegn etter menneskelig virksomhet. Anlegg som parker, hageanlegg, alleer mv. er særskilt nevnt. Etter lovendring 19. juni 2009 nr. 100, jf. naturmangfoldloven, kan fredningen også omfatte *naturelementer* når de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv. Naturelementene utgjør eventuelt en tilleggsverdi. Disse kan være utslagsgivende dersom valget står mellom flere alternativer, hvor kulturminneverdiene anses for å være like store, jf. [Ot.prp. nr. 52 \(2008–2009\)](#) pkt. 14.5.2.

Skal et objekt ha kulturhistorisk verdi, forutsetter det andre delverdier, se nærmere kommentarene til § 2 fjerde

ledd i pkt. [2.3.5](#) og den generelle behandlingen av fredningsskjønnet i pkt. [6.1.5](#).

Den historiske kildeverdien er ofte størst der større helheter er bevart. Bygninger eller andre kulturminner som er flyttet, har i flere tilfeller mer begrenset interesse som historisk kilde fordi autentisiteten vanligvis er svekket, og den opprinnelige sammenhengen med omgivelsene ikke lenger eksisterer. På samme måte kan kildeverdien bli redusert, selv om bygningen står på sitt opprinnelige sted, når omgivelsene endres drastisk. De spørsmål en slik bygning kan belyse, er begrenset. Den kan gi opplysning om arkitektur, byggeskikk og bruk av interiøret, men ikke om den større sammenhengen som den tidligere var en del av. Selv om verneverdig bebyggelse – særlig i våre byer og tettsteder – på den måten har mistet sin kontekst til omgivelsene, vil bebyggelsen i mange tilfeller likevel være av en så høy verneverdi at fredningsgrunnlag uansett foreligger.

Enkelte kulturminner inntar en helt spesiell plass i historien og får dermed ekstra stor verdi. En bygning som er det første av sitt slag, eller et tidlig eksempel på noe som senere blir vanlig, står i en slik særstilling. Kulturminnet kan representere en ny bruk, en ny teknologi eller nye estetiske idealer som senere blir normgivende. Tidlige representanter for en ny stilart vil være spesielt interessante i arkitekturhistorisk sammenheng. Våre eldste fattighus og stiftelser er av stor sosialhistorisk betydning. Landets første folkehøgskole er etter tilsvarende vurderinger av stor kulturhistorisk verdi, osv. Kulturminner som er tilknyttet kjente personer i vår historie, vil også kunne begrunne en fredning.

Begrepet arkitektonisk verdi har liten selvstendig betydning ved siden av kulturhistorisk verdi. En spesiell vakker eller særpreget bygning kan nok i seg selv ikke begrunne en fredning. Slike kvaliteter kan imidlertid forsterke bygningens kulturhistoriske kvaliteter ut fra en opplevelsesverdi. Den beste arkitekturen er byggekunst på samme måte som annen kunst. God arkitektur er betegnelse på kvalitet som i motsetning til estetikken – som begrenses av en visuell form – er en syntese av praktiske, tekniske og estetiske behov. Det er derfor aktuelt å også frede bygninger som er gode eksempler på vår tids arkitektur. Riksantikvaren hadde i 1990-årene en særlig verneplan for å sikre de beste eksemplene på det 20. århundres arkitektur.

Villa Busk i Bamble kommune, oppført i 1990, ble fredet i 1994. Huset er tegnet av Sverre Fehn, en av etterkrigstidens mest betydelige arkitekter i Norge. (Foto: Jiri Havran)

Ved Riksantikvarens vedtak av 10. mars 1994 ble *Villa Busk* i Bamble fredet. Fredningen omfattet bygningens eksteriør og interiør samt fast inventar. *Villa Busk* ble tegnet av arkitekt Sverre Fehn (1924–2009) og ble oppført i 1990. Huset ligger i et kupert landskap med knauser, myrdrag og furuskog. Det består av to hoveddeler: en langstrakt hovedfløy på toppen av et høydedrag, og et firkantet tårn i dalsenkningen på østsiden. I fredningens begrunnelse vises det bl.a. til at Sverre Fehn er en av etterkrigstidens betydeligste arkitekter i Norge. Hans arbeider representerer modernisme, som kombinerer rasjonalitet mht. materialer og konstruksjoner, med en poetisk forståelse for bygningens funksjon og omgivelser. *Villa Busk* er et

karakteristisk eksempel på dette. Dette er et anlegg med store arkitektoniske kvaliteter, både når det gjelder sammenhengen mellom huset og omgivelsene, og interiørens helhetlige utforming.

Tilsvarende eksempel fra de senere årene er Riksantikvarens fredning av *Den Norske Opera og Ballett* 15. november 2012. Fredningen har hjemmel i kulturminneloven § 22 a grunnet statens eierskap, men vilkåret for fredning viser uttrykkelig til slike bygg og anlegg som er nevnt i § 15.

Før lovendringen i 1992 viste daværende fredningsbestemmelse i § 5 også til vitenskapelige hensyn. Dette ble utelatt i den nye § 15. Det fremgår av forarbeidene at det ved avgjørelsen av om noe er fredningsverdig, skal legges vekt på de samme momenter som tidligere, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 23. Et slikt hensyn får imidlertid ingen selvstendig betydning ved siden av kulturhistorisk verdi, som også inkluderer kunnskaps- og kildeverdi.

6.2.4 Særlig om deler av byggverk og anlegg

Første ledd første punktum angir at også deler av byggverk og anlegg kan fredes. Dette kan være aktuelt for en enkelt leilighet i et større boligkompleks, byggverkets fasade, en del av et eldre veganlegg eller spesielle (naglefaste) maskiner i et industrianlegg o.l. Noen ganger kan det være aktuelt å unnta enkelte rom i en bygning fra fredningen. Eieren/brukeren vil da stå friere til å gjøre endringer i disse rommene.

En rekke av NSBs stasjonsanlegg er fredet. I mange av fredningssakene vil det bare være deler av bygningene som er fredet, typisk publikumsarealet eller stasjonsmesterens bolig. Deler av *Klingenberg kino* i Oslo ble fredet i 1995. Fredningen omfatter her ikke selve bygningen, men bare kinosalen og inngangspartiet. (Riksantikvarens vedtak om fredning av 31. mars 1995.)

Fredningen kan være svært begrenset. Et eksempel på dette er en 1700-tallsbygning i *Tønsberg*, hvor bare dør og portal er fredet. I noen tilfeller har en også fredet forretningsinteriører: *Svane-apoteket* og *Halléns hanskeforretning* i Karl Johans gate og *City Bakeri* og *Conditori* i Tollbugata i Oslo, *Bien apotek* i Bergen og *tobakksbutikken Reimers og søn* i Bergen. Fredningen behøver ikke hindre ny bruk av lokalene. Fredningen av *Halléns* hanskebutikk skjedde etter at butikken ble nedlagt, og før lokalene skulle tas i bruk som bar og restaurant, nå klesforretning.

I mange fredningssaker som gjelder bygninger, blir bare deler av bygningen fredet. Det gjelder eksempelvis *Klingenberg kino*, der kinosalen og inngangspartiet ble fredet i 1995. Kinoen er tegnet av arkitektene Gudolf Blakstad og Herman Munthe Kaas. (Foto: Birger R. Lindstad, Riksantikvaren)

6.2.5 Grensen mellom løse og faste kulturminner

Normalt byr det ikke på noe problem å avgjøre om et kulturminne er fast eller løst. Det avgjørende er om kulturminnet er forbundet med grunnen på en slik måte at det er naturlig å karakterisere det som et fast kulturminne. Problemstillingen har særlig kommet opp i forbindelse med vrak av båter eller fly.

En flyklubb henvendte seg i 1993 til Riksantikvaren med et ønske om midlertidig dykkeforbud rundt noen flyvrak fra annen verdenskrig i *Billefjord* i Porsanger. Det ble fra flyklubbens side opplyst at vrakene var snudd opp ned, at veggene i flykroppen var porøse og derfor lett kunne gå i stykker, samt at det var registrert «hauger» som minnet om kull. To motorer var løsrevet fra ett av vrakene. På bakgrunn av disse opplysningene fant Riksantikvaren at vrakene hadde stabilisert seg i miljøet, og at miljøet ble oppfattet som et deponi. På dette tidspunkt var det vanskelig å snakke om løse kulturminner. Det ville være umulig å heve vrakene som en enhet. Riksantikvaren fant derfor at flyvrakene i Porsanger måtte være å anse som faste kulturminner. Flyvrakene hadde derimot etter Riksantikvarens vurdering ikke tilstrekkelig kulturhistorisk verdi til å bli fredet med påfølgende områdefredning. Nedbrytningen gikk for raskt. Vrakene var på ingen måte enestående, og de representerte som typer objekter heller ingen ny kunnskap.

Vraket av den tyske krysseren *Blücher*, som sank i Drøbaksundet utenfor Oslo etter kanon- og torpedobeskytning fra Oscarsborg festning og Kopåsbatteriet, ble fredet av Riksantikvaren 16. juni 2016. Samtidig ble et område rundt vraket fredet etter § 19. Vraket ligger med bunnen opp og med baugen i bunnen og hekken høyere i vannet fordi akterenden av vraket holdes oppe av overbygningen. Riksantikvaren la til grunn at vraket av *Blücher* er et fast kulturminne som kunne fredes etter § 15.

6.2.6 Første ledd andre punktum – fast inventar

Etter bestemmelsens andre punktum kan et fredningsvedtak omfatte fast inventar. Paragrafen nevner to eksempler; skap og ovner. Oppregningen er imidlertid ikke uttømmende.

Som regel er det enkelt å fastslå hva som er fast inventar. I nyere fredninger vil som hovedregel vedtaket i seg selv klargjøre hva som inngår i fredningen. Dette for å forhindre at det i ettertiden skal kunne oppstå tvil, sml. også forutsetningsvis § 15 fjerde ledd. Fast inventar er som regel naglefast, og kan være bord, benker, ovner, hyller, skap o.l. Men uttrykket kan også dekke mindre ting, som et gammelt reklameskilt eller et veggur. Vilkåret er imidlertid at de er fastskrudd eller på annen måte festet på vegg, tak eller gulv. I enkelte tilfeller kan det være vanskelig å avgjøre om inventaret er fast eller om det må anses som løst inventar. En langt på vei avklarende dom, Rt. 2010 s. 850, *Koppangdommen*, fastsatte de ulike vurderingsmomenter og hensyn som er i spill ved avgjørelsen av om man står ovenfor et «fast inventar». Et sentralt hensyn er fredningens formål og gjenstandens tilknytning til bygget, se nedenfor.

I Rt. 2010 s. 850 tok Høyesterett stilling til fredningsomfanget av en barfrøstue fra 1809 på *Koppang* i Østerdalen, fredet i 1923. Saken gjaldt overtredelse av kulturminneloven § 27 og straffeloven 1902 § 317 i forbindelse med fjerning og salg av inventar, herunder en rekke forskjellige objekter. Høyesterett tok utgangspunkt i at «bygning» ikke bare omfatter de konstruktive bygningsdeler i snevrere forstand, men at det i forholdet mellom bygning og inventar måtte legges særlig vekt på graden av sammenføring, om fjerning medfører skade på bygningen for øvrig eller på annen måte representerer et spille av økonomiske eller kulturhistoriske verdier. Til den konkrete vurderingen i saken uttalte Høyesterett i avsnitt 19 og 20:

«Ut fra den beskrivelsen lagmannsretten her gir, er jeg enig i at framskap, matskap, skatoll og benker utgjør et hele som bygningsmessig er tilpasset og fastmontert i en slik grad at det

ut fra de vernehensyn som begrunner fredningen, er naturlig å anse dem som en del av bygningen. I likhet med tingrettens formann legger jeg da også en viss vekt på at bygningen ved fjerningen av disse deler fremstod som mangelfull – det måtte foretas endringer og reparasjoner for å skjule skadene på vegger og gulv; nytt panel ble satt opp, og opprinnelig panel og maling med dekor ble helt eller delvis fjernet.

Jeg er videre enig med tingrettens formann i at klokke, hjørneskap og hyller ikke kan anses som del av bygningen. Her er det tale om enklere veggfesting med spiker utenpå panelet, og flyttingen kunne skje uten nevneverdig skade. Disse gjenstander er derfor ikke fredet.»

Koppangdommen kunne med fordel ha vært mer utfyllende for interiør som blir regnet som fast inventar. Samtidig må en ha forståelse for at førstevoterende dommer viste en tilbakeholdenhet med å angi for sterke retningslinjer som gikk utenfor den konkrete saken. I Riksantikvarens tidligere praksis ble det lagt noe vekt på om det var særegne interiør-tradisjoner i bygda/området, f.eks. i skjønnnet om løse større møbler inne i en fredet stue måtte regnes som fast inventar. Dette har direktoratet senere gått bort fra. Store møbler som enten er laget inne i det konkrete rom eller satt sammen der – og som ikke kan flyttes ut av rommet uten å bli demontert – vil imidlertid kunne bli ansett å være fast inventar, uten at møblene er skrudd fast til gulvet eller veggen.

6.2.7 Større løst inventar

Et fredningsvedtak kan, når særlige grunner tilsier det, også omfatte større løst inventar, jf. § 15 første ledd tredje punktum. Men vilkåret er at slikt inventar spesifiseres særskilt i fredningsvedtaket, se § 15 første ledd siste punktum. I motsatt fall omfattes det ikke av fredningen. Inventaret kan da lovlig selges eller flyttes ut av den fredete bygningen, uansett hvor fredningsverdig det måtte være.

Hva er et større løst inventar i henhold til § 15? Sikkert er det at større bord, kister og skap dekkes, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 31. Veiledende kan ellers være hvor omfangsrik og tung den enkelte inventargjenstand er. Det er viktig, gitt rekkevidden til Rt. 2010 s. 850 om grensen mellom fast og løst inventar, at bestemmelsen vurderes anvendt på større inventar hvor det er vanskelig å avklare om det er løst eller fast, og det samtidig foreligger særlige grunner som tilsier at objektet bør inngå i fredningen.

Staten arvet for noen år siden en husmannsplass i *Norddal* i Møre og Romsdal, med bygninger til dels fra 1700-tallet (*Severinbrauta*). Ett av særtrekkene ved eiendommen var at bygningene inneholdt en svært omfattende og komplett samling av innbo og løsøre til en familie rundt forrige århundreskifte, som ved siden av gårdsarbeidet hadde livnært seg på ulike typer håndverksvirksomhet. Staten ønsket på et tidspunkt å selge alle disse gjenstandene, og fylkeskommunen gikk dermed i 1997 til midlertidig fredning av både hus og alt innbo. Etter dette ga staten avkall på arven til fordel for at kommunen kunne forvalte eiendommen som et lokalhistorisk museum. I den permanente fredningen av husmannsplassen etter § 15 ble det vurdert å inkludere et utvalg større løse gjenstander som dokumenterte den varierte håndverksvirksomheten som hadde vært drevet på stedet. Fredningsformålet ble imidlertid begrenset til å ivareta *Severinbrauta* som et bygningshistorisk og kulturhistorisk viktig eksempel på en husmannsplass fra 1870-årene. Dermed var det ikke lenger aktuelt å frede gjenstander tilknyttet stedets spesielle håndverkshistorie. I fredningsdokumentet uttrykker Riksantikvaren likevel et håp om at den kommunale stiftelsen som ivaretar *Severinbrauta* som et lokalhistorisk museum, vil ta ansvar for å forvalte og formidle den unike gjenstandssamlingen på en god måte. (Foto: Anders Haslestad, Riksantikvaren)

Utgjør inventaret en helhet, kan det samlet ses på som større løst inventar, selv om dette består av både større og mindre gjenstander.

Det er vanskelig å trekke en konkret grense mellom gjenstander som kan og ikke kan tas med i en fredning. En alminnelig stol vil vanligvis falle utenfor. Likedan kjøkkentøy, mindre husgeråd og bøker. Men et helt møblement vil kunne fredes dersom det foreligger særlige grunner til det, se ovenfor.

Bruksgjenstander, pyntegjenstander, tekstiler, kunstgjenstander, verktøy, våpen og andre små gjenstander vil normalt falle utenfor, selv om de anses som interessante museumsgjenstander. Eldre inventar kan ha

betydelig økonomisk verdi, og en fredning som inkluderer slike objekter, vil selvsagt innebære en sterk begrensning i eierrådigheten.

Fredning av større løst inventar krever særlige grunner. Av [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 31 fremgår det at dette kan være oppfylt for gjenstander som har en mer varig samhörighet med innredningen og bygningen. Dette må derfor bero på en konkret, faglig vurdering. Dreier det seg f.eks. om inventar som faktisk er produsert med henblikk på dette spesielle fredningsobjektet, foreligger slike særlige grunner. Videre må inventar som har en spesiell historie knyttet til seg, kunne omfattes. Det samme gjelder inventar som har tilhørt en fremstående person, og som samtidig kan knyttes til bygningen, f.eks. Henrik Ibsens skrivebord ved en eventuell fredning av hans leilighet. At inventaret sammen med bygningen utgjør en viktig helhet, kan i seg selv være tilstrekkelig for at særlige grunner foreligger. Det kan være et beboelseshus med møbler eller et industrielt kulturminne med løse maskiner og redskaper.

Fredningen begrenser eiers og andres faktiske rådighet over eiendommen. Vedtak om fredning som omfatter større løst inventar, innebærer normalt at gjenstandene ikke kan flyttes ut av bygningen uten tillatelse fra dispensasjonsmyndigheten. De kan heller ikke uten videre repareres eller demonteres uten godkjennelse etter § 15 a. Fredningsvedtaket bør beskrive hvilke begrensninger fredningen innebærer også for inventaret. Det er i prinsippet ikke noe i veien for at fredete gjenstander kan selges, men fredningen gjør dette lite aktuelt, hvis ikke inventaret selges sammen med bygningen.

6.2.8 Andre ledd – nærmere om byggverk og anlegg mv.

Andre ledd angir først hvilke byggverk og anlegg som kan fredes etter første ledd, ved å bl.a. å vise til kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstavene a–j, uavhengig av alder. Oppregningen her er så omfattende at begrepet i realiteten dekker alle de praktisk tenkelige synlige tegn etter menneskelig virksomhet. Mange av de objekter som § 4 regner opp, vil en normalt ikke betegne som byggverk eller anlegg, f.eks. et sted som arkeologiske funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk knytter seg til, jf. § 4 første ledd bokstav f. En kan altså vedtaksfredete et sted eller naturforekomst hvis det knytter seg et lokalt sagn til dette, f.eks. en foss hvor sagnet forteller at en prest som druknet på 1700-tallet, går igjen som et gjenferd.

Gjenstanden for vedtaksfredning blir da i realiteten alle faste kulturminner som ikke allerede er automatisk fredet, jf. § 4.

Det er i all hovedsak bygninger som er fredet. Av anlegg som er fredet etter § 15, kan nevnes en gjenværende del av den *gamle telegraflinjen fra Østlandet til Bergen* mellom Notodden og Heddal, fredet i 1996, *Skuibakken* i Bærum hvor hoppbakken med ovarenn og unnarenn, slette, dommertårn, konge- og pressetribune resultattavle m.m. ble fredet i 2009 etter §§ 15 og 19, *Odda smelteverk* med en rekke bygninger og konstruksjoner ble fredet i 2011 etter § 15, *Rjukanbanen*, hvor strekningen Tinnoset-Vemork med banelegemet og kjøreledningsanlegget med tilhørende spesifiserte deler, rullende materiell (femten rullende enheter som skal sikre deres funksjon og uttrykk som en del av anlegget for frakt av industriprodukter og personer), fergeleier, stasjonsområder og bygninger og innretninger for lasting, lossing, drift og vedlikehold ble fredet i 2014 etter §§ 15 og 19. Da Rjukanbanen ble fredet, var det første gang rullende materiell ble fredet i Norge. Rjukanbanen ble innskrevet på UNESCOs verdensarvliste i 2015 som del av Rjukan-Notodden industriarv.

En har til nå ikke fredet typiske arkeologiske kulturminner som er yngre enn 1537. Dette er en klar svakhet i kulturmiljøforvaltningen, som i alle fall delvis synes å skyldes den historiske oppdeling av forvaltningsansvar og virkemidler mellom to ulike profesjoner, arkeologene (lovens kapittel II) og kunsthistorikerne/arkitektene (kapittel V). Maltakonvensjonen pålegger Norge også å ta vare på den arkeologiske kulturarven som skriver seg fra etter reformasjonen.

Andre ledd nevner i tillegg noen eksempler på kulturminner som kan fredes. Oppregningen er her bare pedagogisk begrunnet, ettersom alle faste kulturminner kan vedtaksfredes. Særskilte anlegg som parker, hageanlegg, alleer mv. er formodentlig særlig tatt med for å understreke viktigheten av at «grønne kulturminner» også kan fredes.

De fleste fredninger som gjøres i dag, omfatter også grøntanlegg i mer eller mindre grad. Eksempler på fredninger med grøntanlegg: Komponisten Harald Sæveruds eiendom *Siljustøl* utenfor Bergen med bolig og omkringliggende naturområde med de kulturhistoriske stiene og de historiefortellende natur- og kulturelementene i landskapet, samt det omkringliggende området, ble fredet i 2005 etter kml. §§ 15 og 19. Sæverud skal ha fått inspirasjon til flere av sine kjente musikkstykker mens han

Komponisten Harald Sæveruds eiendom *Siljustøl* utenfor Bergen ble fredet i 2005. Fredningen omfatter også fast og løst inventar, samt nettet av stier på eiendommen, hvor komponisten hentet inspirasjon til sin musikk. (Foto: Hallgeir Vågenes, Scanpix)

vandret rundt i området. Komponistens sønn har avmerket stiene på et kart. I Oslo ble *Frognerparken* og *Vigelandsanlegget* med grøntanlegg og skulpturer og arkitektoniske elementer m.m. i Oslo fredet i 2009 etter §§ 15 og 19. *Byparken* i Mosjøen med paviljong, fontene, basseng, veier og stier, gjerder, møblering, belysning, strukturerende vegetasjon og bedplanter ble fredet i 2009 etter § 15. *Bogstad gård* med park/hage, alleer, plasser, m.m. og kulturlandskap i Oslo ble fredet i 2014 etter §§ 15 og 19. *Grønli gård* i Moss med bygninger og grøntanlegg/park ble fredet i 2018 etter § 15.

Offentlige minnesmerker kan f.eks. være bautasteiner yngre enn fra år 1537, monumenter til minne om en krig, kjent person, historisk begivenhet eller ulykke. Minnesmerket behøver ikke å ha noen markert karakter. En innrisset signatur i stein fra et kongebesøk kan således fredes. Utformingen av minnesmerket kan også i seg selv begrunne en fredning, f.eks. som et arkitekturhistorisk viktig monument.

En har i en svært begrenset grad fredet offentlige minnesmerker. Begrunnelsen er at kommunen og andre myndigheter normalt tar godt vare på slike kulturminner. Monumentale minnesmerker krever et stort rom. Vern

av områder rundt et slikt minnesmerke etter § 19 kan derfor være mer aktuelt. En slik områdefredning krever imidlertid et fredet «stjerneobjekt» (enten automatisk fredet eller vedtaksfredet etter §§ 15 eller 22 a).

Et eksempel er fredningen av området rundt *Haraldsstøtten*. Minnesmerket ble reist på Haraldshaugen ved Haugesund til minne om Norges samling og innviet ved tusenårsfesten 18. juli 1872 for slaget i Hafsrfjord. Monumentet er en 17 meter høy bautastein av granitt, reist på et kvadratisk fotstykke hvor det er innfelt bronseplater med historiske relieffer og innskrifter. Støtten er omgitt av 29 stk. 2,5 m høye bautasteiner som representerer de fylker som Harald Hårfagre samlet til ett rike. I 1949 ble det nedlagt byggeforbud på et område rundt steinen, men en direkte fredning av steinen synes ikke å være gjort. Området rundt bautasteinen ble videre fredet i 1953. Begrunnelsen for fredningen var bl.a. å sikre monumentet verdige omgivelser og dets virkning i landskapet.

Andre steder som viktige historiske minner knytter seg til (enn offentlige minnesmerker), er også nevnt som eksempel på aktuelle vedtaksfredninger.

Et godt eksempel her er retterstedet og krigsgravplassen *Falstadskogen* i Trøndelag fra siste verdenskrig. Skogsområdet ble med hjemmel i tidligere §§ 5 og 21 fredet av Miljøverndepartementet 19. desember 1989. Fredningen omfattet alle spor etter graver, eventuelle uåpnede graver, senere oppsatte markeringer av graver (pyramidene), minnesmerket utført av Odd Hilt reist i 1947 samt minneplaten over de henrettede. For å bevare gravplassens særegne karakter ble også et område rundt gravene på ca. 66 dekar fredet. Fredningsverdien ligger her helt og holdent i den krigstragedien som stedet skjuler.

Ved vedtakelsen av [lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) fikk kulturminneloven § 15 andre ledd et nytt siste punktum: «Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv.»

Av forarbeidene [Ot.prp. nr. 52 \(2008–2009\)](#) s. 293 fremgår det at lovendringen var ment for å viske ut den vanskelige grensedragningen mellom det som ligger innenfor, og det som ligger utenfor menneskepåvirkede naturelementer og øvrige naturelementer. Proposisjonen understreker at det ved siden av f.eks. et hageanleggs arkitektur eller vegetasjonens visuelle utforming, kan legges vekt på naturelementer og naturens mangfold

Retterstedet og krigsgravplassen *Falstadsbogen* i Trøndelag er et eksempel på «andre steder som viktige historiske minner knytter seg til». Falstadsbogen ble fredet av Miljøverndepartementet i 1989. Den mørke skogbunnen mellom de høye trærne understreker stedets sorgtunge minner. (Foto: Nord-Trøndelag fylkeskommune)

innenfor området, og at det i fredningsvedtaket kan gis bestemmelser om beskyttelse av disse naturverdiene.

Dette innebærer ikke at naturelementer på et selvstendig grunnlag kan begrunne en fredning, slik at kravene etter § 15 første ledd om kulturhistorisk og arkitektonisk verdi må ligge til grunn i selve avgrensingen av fredningsområdet.

Det forutsettes for øvrig i forarbeidene at det er et tett samarbeid mellom kulturmiljømyndigheten og naturforvaltningsmyndighetene når det gjelder forvaltningen av områder med fredete naturelementer. Se ellers pkt. [2.3.5](#) om § 2 fjerde ledd.

Arkitekt Magnus Poulssons eiendom *Herrodd* i Asker ble fredet etter § 15 ved Riksantikvarens vedtak av 17. juni 2015. Foruten bolighus og annen bebyggelse omfatter fredningen hageanlegget med omkringliggende naturtomt. Formålet med fredningen er bl.a. å bevare bygninger, hageanlegg og naturtomt som en helhet. «Formålet med fredningen av hagen og naturtomten er å bevare de opparbeidede hagearealene med sine ulike elementer, å sikre uterommenes form, uttrykk og arrondering, samt å bevare bygningenes og hageanleggets nære samspill med det naturgitte terrenget.»

6.2.9 Tredje ledd – fredningsvedtakets nærmere innhold

Tredje ledd kom inn ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 (som trådte i kraft 1. januar 1993). Utgangspunktet ble heretter at rettsvirkningene av fredningsvedtaket skulle følge direkte av vedtaket som egne fredningsbestemmelser. Det er strengt tatt ikke noe i veien for at en i fredningsvedtaket ikke fastsetter slike bestemmelser. I så fall vil rettsvirkningene av fredningen bare følge av fjerde ledd, foruten av §§ 15 a til 18. I henhold til ansvarsforskriften § 2 (4) er det Riksantikvaren som fredningsmyndighet som har myndighet til å fastsette slike fredningsbestemmelser.

Vilkåret for å kunne gi slike fredningsbestemmelser er at det tiltaket som ønskes regulert, er egnet til å motvirke formålet med fredningen. Hva slags tiltak som etter dette kan reguleres, vil måtte bero på en konkret vurdering.

Ferdse er ikke nevnt spesielt i § 15 tredje ledd, i motsetning til §§ 19 og 20. En kan allikevel ikke utlede at ferdselsrestriksjoner ikke kan gis. Motorisert transport gjennom et fredet hageanlegg vil kunne få store og uønskete konsekvenser som vil være i strid med fredningens formål. Dykkevirksomhet kan derimot neppe reguleres etter § 15 tredje ledd. Slik ferdselsbegrensning må i så fall hjemles i § 19, se pkt. 6.7.3.

Legalitetsprinsippet setter grenser for hva slags typer forbud/pålegg bestemmelsen kan hjemle. Det kan f.eks. ikke fastsettes at eier plikter å tilbakeføre et fredet hus til den opprinnelige stand, når det før fredningen har skjedd (skjemmende) moderniseringer. Men det er selvsagt intet i veien for at fredningsvedtaket åpner adgang for slik tilbakeføring, eller at dette i ettertid kan avtales med eier.

Aktuelle begrensninger i fredningsvedtaket kan være:

- Hel eller delvis riving/demontering, beskadigelse samt flytting av bygningen.
- Utskiftning/fjerning av bygningselementer/konstruksjonselementer eller materialer, fjerning av fast inventar, fjerning av fredet større løst inventar, forandre overflater eller foreta andre endringer som går lenger enn vanlig vedlikehold.
- Ombygging/påbygging. Dette vil normalt være forbudt, da formålet med fredning er bevaring. Noen ganger kan imidlertid spesielle hensyn til bygningens bruk gjøre slike endringer nødvendig. I fredete bolighus kan ombygginger som gir boligen en rimelig

standard etter dagens krav, være en forutsetning for videre bruk, f.eks. med moderne bad og toalett. I slike tilfeller må det legges spesiell omtanke i planleggingen, slik at både eiers behov og de antikvariske verdiene tilgodeses.

- Tilbakeføring. Dette regnes som endring og må derfor vurderes spesielt.
- Endre terreng, grave ut, sprengte, planere osv.
- Fjerne eller endre strukturerende vegetasjonselementer og konstruksjoner, felling/fjerning av eldre trær, busker mv.
- Etablering av alle former for ny bebyggelse mv.
- Utvidelse av veier og gårdsplasser, og endring av belegg.
- Vedlikehold/skjøtsel vil ofte være nærmere regulert. Vanligvis gis det anledning til vanlig vedlikehold/skjøtsel. Se pkt. 6.2.10.

En kan også vedta fredningsbestemmelser for å forhindre en visuell forstyrrelse av kulturminnet, f.eks. ved å forby uheldig lyssetting av en fredet bygningsfasade. Dette gjelder selv om eventuelle lyskastere er plassert utenfor fredningsområdet.

Verneverdien av en fredet bygning kan bli vesentlig redusert hvis området rundt bygningen blir ødelagt. Det er ikke anledning til etter § 15 å legge restriksjoner på området rundt en fredet bygning, hvis ikke området er av en slik karakter at det alene eller sammen med bygningen begrunner en fredning som et særskilt anlegg etter andre ledd. Er det ønskelig å legge restriksjoner på området rundt en fredet bygning i andre tilfeller, bør det skje som kombinert fredning etter §§ 15 og 19.

Tiltak i fredete bygningers omgivelser, dvs. utenfor fredningsområdet, bør meldes til fylkeskommunen/Sametinget (for samiske bygninger og anlegg). Dette gjelder f.eks. tilbygg på nabobygning, riving eller oppføring av nye bygninger, flytting av gamle gjerder og anlegg av veg eller kraftlinjetrasé. Melde- eller søkeplikt kan derimot ikke pålegges i medhold av kulturminneloven. Slik plikt vil derimot ofte følge plan- og bygningslovens regler. Det er i første rekke kommunen eller andre offentlige etater som enten planlegger tiltakene eller mottar andres søknader, planer og meldinger, som har ansvaret for å varsle kulturmiljømyndighetene, se kommentarene til § 25. Gjelder tiltaket direkte fredet bygning, anlegg eller område, kan kommunen ikke gi tillatelse uten at forholdet er eller blir klarert med kulturmiljøforvaltningen,

jf. plan- og bygningsloven § 21-5; bygningsmyndighetenes samordningsplikt.

Eiers/brukers årvåkenhet og varsling på et tidlig tidspunkt kan bidra til en gunstigere løsning for den fredete bygningen. Et uheldig inngrep i nærområdet kan i mange tilfeller avverges gjennom et godt planarbeid etter plan- og bygningsloven.

Innsigelse til planen fra kulturmiljøforvaltningen kan i noen tilfeller være påkrevd. En siste mulighet til å få stoppet et uheldig tiltak i nærheten av et fredet objekt er å vedta områdefredning etter § 19, eventuelt midlertidig områdefredning, jf. § 22 nr. 4, jf. § 19.

6.2.10 Fjerde ledd – generell atferdsnorm

Bestemmelsen ble vedtatt ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14, og den fastsetter en generell norm for hva tiltakshaver kan gjøre av vedlikehold og mindre tiltak, uten å måtte søke dispensasjon etter § 15 a. En liknende bestemmelse var tidligere inntatt i lovens § 16, men denne ble ved en glipp opphevet ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96.

Fjerde ledd får en selvstendig betydning for fredningsvedtak fra før 1. januar 1993, hvor det ofte bare fremgår at bygningen eller anlegget er fredet, uten ytterligere fredningsbestemmelser, samt for nyere fredningsvedtak, hvor slike bestemmelser bevisst eller ubevisst er utelatt.

Bestemmelsen er også gitt anvendelse som norm for virkning for statens verneverdige byggverk som er fredet ved forskrift, jf. § 22 a ande ledd, der forskriften ikke bestemmer noe annet. Den generelle atferdsnormen er i samsvar med forvaltningspraksis for tidligere fredninger etter bygningsfredningsloven av 1920. I forbindelse med *Fredningsgjennomgangen* er derfor innholdet i fjerde ledd inntatt i presiseringsdokumentene, for å gi eier best mulig klarhet i hva fredningen omfatter.

Etter bestemmelsens første punktum kan eier og andre uten dispensasjon foreta såkalt vanlig vedlikehold. Hva dette er, må fastsettes konkret.

Med vanlig vedlikehold menes rutinemessig arbeid på byggverk, som bidrar til å opprettholde og forbedre kulturminnets tilstand, f.eks. reparasjon av eksisterende overflater, overflatebehandling og bygningselementer i samsvar med opprinnelig eller eksisterende teknikk, utførelse og materialbruk. Typiske eksempler på vanlig vedlikehold er maling av panel av samme type, farge og kvalitet, tetting av lekkasjer på tak / rundt pipe og

utskifting av knuste vinduer, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 43. Mindre utskifting av sopp- og råteskadd treverk av samme type må antakelig omfattes. Forvaltningspraksis både for spesiell type konkret kulturminne og liknende kulturminner har ellers relevans for hvor grensen går for det søkepliktige tiltak.

Med vanlig vedlikehold menes også rutinemessig arbeid som bidrar til å opprettholde og forbedre et teknisk-industrielt kulturminnes tilstand, som tradisjonell intervallutskifting av deler med tradisjonelle materialer og metoder tilpasset objektene egenart.

For fredete *grønne kulturminner* må vedlikehold bety det samme som skjøtsel. Med dette menes rutinemessig arbeid som bidrar til å opprettholde en ønsket/definert tilstand av grøntanlegg/uteområder, som klipping av plen, ugrasluking, gjødsling, ordinær sesongmessig beskjæring av busker og trær, tynning i kratt og fjerning av død vegetasjon, se lovens § 21 og kommentarene her. Mindre reparasjoner av elementer i grøntanlegg/uteområder, som trappeheller, mur og gjerder, er å betrakte som vanlig vedlikehold og skal skje i samsvar med opprinnelig eller eksisterende teknikk, utførelse og materialbruk.

Se også Riksantikvarens veileder [Retningslinjer for dispensasjonsbehandling](#). Forvaltningspraksis både i forhold til en spesiell type konkret kulturminne og liknende kulturminner har ellers relevans for hvor grensen går til det søkepliktige tiltak.

Den generelle atferdsnormen gjelder bare der fredningsvedtaket mangler nærmere fredningsbestemmelser (typisk listefredninger fra før 1. januar 1993). Er det gitt slike bestemmelser som ikke hindrer tiltaket, kan en ikke stoppe tiltaket ved å påberope seg fjerde ledd. Her må en i så fall endre fredningsbestemmelsene, eventuelt ved midlertidig vedtak, jf. § 22 nr. 4.

Spørsmålet ble satt på spissen i forbindelse med lyssettingen av fasadene på *Karl Johans gate* i Oslo. Noen av bygningene hadde fasader som er fredet med hjemmel i § 15. Fredningsbestemmelsene omtalte imidlertid ikke lyssetting. Saken ble forelagt departementet til uttalelse. Departementet kom til at fjerde ledd ikke kom til anvendelse. Forarbeidene til lovendringen i 2000 var klar på at hensikten med bestemmelsen var å gi et normgrunnlag for de fredninger som manglet fredningsbestemmelser (Miljøverndepartementets brev av 19. desember 2000).

6.3 § 15 A DISPENSASJON

Departementet kan i særlige tilfeller gjøre unntak fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete kulturminnet.

Blir det satt vilkår for dispensasjonen som fordyrer arbeidet, skal eier eller bruker få helt eller delvis vederlag for denne utgiftsøkningen.

6.3.1 Generelt om bestemmelsen

§ 15 a kom inn i kulturminneloven ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 og er en videreføring av tidligere § 17. Bestemmelsen inneholder hjemmel for i særlige tilfeller å gjøre unntak (dispensasjon) fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser. Paragrafen har sin bakgrunn i at en innså at det på fredningstidspunktet ikke vil være mulig å forutse alle situasjoner som vil kunne oppstå, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 24. Det var behov for en bestemmelse som i særlige tilfeller og på visse vilkår kunne hjemle dispensasjon fra fredningsvedtak eller fredningsbestemmelser vedtatt med hjemmel i § 15. Første ledd har samme ordlyd som dispensasjons-hjemlene i de to øvrige fredningsbestemmelsene, §§ 19 tredje ledd og 20 tredje ledd, se nedenfor.

Bestemmelsen får også anvendelse på alle automatisk fredete erklærte stående byggverk fra perioden 1537–1649 (§ 4 tredje ledd), fredete båter (§ 14 a) og de av statens verneverdige byggverk som er fredet ved forskrift (§ 22 a).

Det er fylkeskommunen/Sametinget (for samiske bygninger og anlegg) som etter [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 3 nr. 4 og § 4 normalt har myndighet til å fatte vedtak om dispensasjon etter kml. § 15 a. I saker som omfattes av ansvarsforskriften § 2(6), kulturminner og kulturmiljøer som Riksantikvaren skal ha forvaltningsansvar for, ligger imidlertid dispensasjonsmyndigheten til *Riksantikvaren*, jf. forskriften § 2 (5).

Når et arbeid krever tillatelse både etter plan- og bygningsloven og kml. § 15 a, skal kommunen hvis denne mottar søknaden først, forelegge saken for fylkeskommunen/Sametinget/Riksantikvaren, jf. pbl. § 21-5. Skulle kommunen gi byggetillatelse i strid med fredningsvedtaket, rammes det av kml. § 25. Dette kan utløse ansvar for kommunen.

Kommunen kan bare avgjøre byggesøknaden innenfor sitt myndighetsområde, men da med forbehold om at arbeidet ikke må settes i gang før den nødvendige

tillatelse fra eventuell annen myndighet (her kulturmiljøforvaltningen) foreligger, se pbl. § 21-5. En byggherre kan med andre ord ikke lovlig sette i gang et byggetiltak på en fredet bygning før det også er gitt tillatelse (dispensasjon) etter § 15 a. Kulturmiljøforvaltningen er ikke bundet av at det først er gitt en byggetillatelse fra bygningsmyndighetene. Det er byggherrens ansvar å påse at tillatelser fra alle offentlige myndigheter er gitt, før han setter i gang arbeidet.

Vedtaket om dispensasjon er et *enkeltvedtak* etter forvaltningsloven. Se pkt. 1.5 for mer om betydning av dette. Selv om tiltaket klart går utenfor rammen for hva som det kan gis dispensasjon til, kan avslaget på søknaden om dispensasjon allikevel påklages.

6.3.2 Første ledd – lovens ramme for dispensasjon

For å kunne gi dispensasjon krever bestemmelsen både særlige tilfeller og at tiltaket ikke representerer noe vesentlig inngrep i kulturminnet. Se Riksantikvarens veileder [Retningslinjer for dispensasjonsbehandling](#). Her er det oppstilt en rekke veiledende momenter og eksempler med sikte på en løsningsorientert dispensasjonsbehandling. Retningslinjene er førende for vurderingene etter §§ 15 a første ledd, 19 tredje ledd, 20 tredje ledd og 22 a andre ledd for kulturmiljømyndighetene.

Som *særlige tilfeller* trekker forarbeidene frem tiltak som er nødvendige av hensynet til formålet med fredningen, tiltak av vesentlig samfunnsmessig betydning eller hvor det for øvrig foreligger helt spesielle tilfeller, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 24.

Ved tiltak som er nødvendig av hensynet til formålet med fredningen, tenker en i første rekke på tiltak som gir kulturminnet best mulig beskyttelse. Praktiske eksempler er her brannsikringstiltak, reparasjon eller restaurering av en fredet bygning, utskifting av råtne bygningsdeler, fornyelse av våtrom og kjøkken, hogst av råtne trær i en fredet hage, oppretting av en sammenrast mur e.l. Tiltak som det antakelig ikke vil kunne gis dispensasjon for, er oppføring av et nytt bolighus eller oppføring av en ny type industrivirksomhet inntil en fredet bygning. Utskifting fra gamle vinduer med tresprosser til nye med løse, moderne «pyntesprosser» kan heller ikke begrunnes ut fra fredningen formål. Det kan imidlertid rent unntaksvis gis dispensasjon til å flytte en fredet bygning, hvis dette er eneste løsning for å forhindre forfall, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 15. Riksantikvaren har i noen tilfeller godtatt at bygningen flyttes til et annet sted på eiendom-

men eller akseptert *tilbygg/ombygning*, f.eks. med et moderne kjøkken/bad/toalett. Ny bruk av et fredet hus vil i mange tilfeller redde huset (*Vern gjennom bruk*). Avslås søknaden i slike tilfeller, vil eier ofte ikke lenger bruke huset som bolig, og resultatet kan bli at huset blir stående tomt uten forsvarlig vedlikehold.

I nødvendige tilfeller vil kulturmiljømyndigheten strekke seg så langt som mulig for å tilpasse nye bruksbehov i en fredet bygning. En forutsetning er at nye tiltak ikke innebærer vesentlig inngrep (jf. ordlyden i kml. § 15 a første ledd). Her vil vurderingstemaene variere. Et viktig punkt kan være om tiltaket er reversibelt eller ikke; hvorvidt man kan tilbakeføre bygningen til opprinnelig stand etter inngrepet.

Også tiltak av vesentlig samfunnsmessig betydning kan begrunne dispensasjon. I et samfunn i stadig utvikling kan kulturmiljømyndigheten bli stilt ovenfor spørsmål om utbygging/endringer som man overhodet ikke har kunnet tenke seg på fredningstidspunktet. Det kan f.eks. dreie seg om oppføring av et fellesgode som utbygging av veg eller en bro eller utvidelse av et sykehjem, som vil komme i berøring med et fredet kulturminne. Men det skal ikke være kurant å dispensere i slike tilfelle. Det må være en type tiltak som skal komme allmenheten til gode, og videre bare dersom store og viktige samfunnsmessige hensyn gjør seg gjeldende. Universell utforming vil kunne være et slikt viktig hensyn. Parkeeringsplasser og næringsbygg m.m. vil antakelig falle utenfor.

6.3.3 Særlig om hvilke tiltak som er vesentlig inngrep

Innebærer tiltaket et *vesentlig* inngrep i kulturminnet, kan det ikke gis dispensasjon selv om det skulle foreligge et særlig tilfelle. Den eneste muligheten for å godta et slikt inngrep er at fredningsmyndigheten opphever eller endrer fredningsvedtaket, se pkt. 6.1.4.

Vurderingen av når inngrepet blir vesentlig, kan være problematisk og vil måtte bero på et *faglig-juridisk* skjønn. Inngrep som for lekfolk kan synes ubetydelige, kan i faglig sammenheng bety rasering eller ødeleggelse av et kulturminne. Hva som er et vesentlig inngrep, beror på en helhetsvurdering. Inngrepets art og størrelse må vurderes opp mot objektets art, verneverdi og størrelse. Gjelder fredningen et stort område og/eller mange bygninger, vil det være lettere å akseptere endring av en bygning, sammenlignet med om fredningen bare omfatter den ene bygningen.

Formålet med fredningen vil være av stor betydning for vurderingen av om et tiltak vil være et vesentlig inngrep. I nyere fredningsvedtak vil formålet være angitt. I vedtak der formålet ikke er særskilt beskrevet, vil det fremkomme av presiseringsdokumentet etter *Fredningsgjennomgangen* når det gjelder fredninger etter bygningsfredningsloven for perioden 1923–1978. Fredningsbestemmelsene vil også være retningsgivende for vesentlighetsspørsmålet.

Noen inngrep vil nesten alltid være å anse som vesentlige, som delvis riving av fredet bygning. Men selv riving/fjerning av en bærevegg mellom to rom i en fredet bygning (hvor også interiøret er fredet), vil ofte være i strid med dette vilkåret. Hvis rivingen innebærer en tilbakeføring til opprinnelig planløsning, kan det imidlertid være et moment som gjør at tiltaket kan godtas. Det er også relevant å se hen til om kulturminnet gjennom flere tillatte småinngrep (bit for bit) har fått en tålegrense for ytterligere inngrep.

Bryggen i Bergen ble fredet i 1980. Den har en meget høy vernestatus og er oppført på World Heritage List over særlig unike kulturminner. Gjennom årene har det vært tillatt en rekke tiltak i bygningene. I dag anser Riksantikvaren at de gjenværende husene på Bryggen har nådd sin *tålegrense* for tillatte tiltak uten at verneverdien går tapt. Nye tiltak på husene i dette området vil bidra til å svekke autentisiteten ytterligere. Nye inngrep i denne fredete bygningsmassen vil derfor for fremtiden lett bli ansett som vesentlig.

Oppføring av et tilbygg inntil en fredet bygning, som utgjør en viss størrelse, vil i mange tilfeller ses som et vesentlig inngrep i kulturminnet. Men dette må avgjøres på bakgrunn av en konkret helhetsvurdering bl.a. med tanke på bygningens arkitektoniske og kulturhistoriske verdi.

Riksantikvaren ga i 2018 dispensasjon til at hovedbygningen på *Staur gård* på Stange i Hedmark kunne forlenges noen meter i begge retninger. *Staur gård* ble fredet i 2013 av Riksantikvaren ved forskriftsfredning etter § 22 a. *Staur gård* var på det tidspunktet et kurs- og overnattingssted, eid av Landbruks- og matdepartementet. Dispensasjonen ble gitt for å sikre nødvendig rømningsvei for overnattingsrommene i andre etasje, større kjøkkenkapasitet, universell tilgjengelighet og større romkapasitet. Hovedbygningen var fra 1952, etter at den tidligere hovedbygning brant i 1950. Riksantikvaren la vesentlig vekt på at hovedbygningens karakter ville bli beholdt.

Bryggen i Bergen er ett av åtte kulturminner fra Norge som er oppført på World Heritage List. Bryggehusene, gjenoppbygget etter en brann i 1702, ble fredet i 1980. Bruken av bygningene har medført mange endringer i årenes løp. Nå er man svært restriktiv med selv mindre endringer, for å kunne bevare mest mulig av autenticiteten. (Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren)

I mange tilfeller vil det være nødvendig at en fredet bygning får en ny og annen bruk enn den opprinnelige bruken. Ny bruk vil ofte være nødvendig for at bygningen brukes og vedlikeholdes. Det vil derfor være relevant å se hen til om dispensasjonen på sikt indirekte vil bidra til at formålet med fredningen blir bedre oppnådd.

Skjønnet for om vesentlighetsnormen er til hinder for dispensasjon, har likhetspunkter med vilkår for å gi dispensasjon etter plan- og bygningsloven. Etter pbl. § 19-2 andre ledd kan dispensasjon for bestemmelser fastsatt i eller i medhold av denne loven ikke gis «dersom hensynene bak bestemmelsen det dispenseres fra, eller hensynene i lovens formålsbestemmelse, blir vesentlig tilsidesatt». I tillegg må fordelene med dispensasjon etter plan- og bygningsloven klart være større enn ulempene.

Vurderingen av om § 15 a vilkår foreligger vil, i likhet med vurderingen etter pbl. § 19-2 andre ledd, være et

rettsanvendelsesskjønn, som kan prøves for domstolene. I de alle fleste tilfeller behandler fylkeskommunen/Sametinget dispensasjonssaker uten at sakene får en juridisk vurdering, i motsetning til Riksantikvaren, som alltid til slutt foretar en juridisk vurdering. Dette medfører nok at en del dispensasjonssaker i første instans avslåes uten tilstrekkelig juridisk grunnlag.

6.3.4 Andre ledd – adgang til å sette vilkår for dispensasjon

Dersom vilkårene for å gi dispensasjon foreligger etter første ledd, forutsetter andre ledd at det er anledning til å stille *vilkår* for dispensasjon. Ordlyden i bestemmelsen gir ingen nærmere anvisning for hva slags vilkår som kan stilles. Alminnelige forvaltningsrettslige prinsipper må imidlertid her, som ellers innen offentlig myndig-

hetsutøvelse, legges til grunn. Dette betyr bl.a. at det skal være en saklig sammenheng mellom de vilkårene som stilles, og dispensasjonen.

Aktuelle vilkår for en dispensasjon kan være trepanel i stedet for aluminiumsplater på eldre bygninger eller naturstein ved reparasjon av eldre grunnmur til våningshus istedenfor betong. Gjelder det søknad om utskifting av vinduer kan det stilles vilkår om at løse sprosser eller aluminium ikke kan tillates, eller at de gamle vinduene skal repareres og settes inn på en spesielt anvist måte, eventuelt med bistand fra kulturmiljømyndighetene.

6.3.5 Særlig om vederlag for utgiftsøkning

Dersom det stilles vilkår for dispensasjonen som *fordyrer arbeidet*, følger det av andre ledd at eier eller bruker skal få helt eller delvis vederlag for eventuell utgiftsøkning som følge av dette. Når det i loven heter *delvis vederlag*, kan eier eller bruker antakelig neppe avspises med en mindre brøkdel av beløpet. Et delvis vederlag skal normalt utgjøre minst 50 % av merutgiftene. Vederlaget må uansett være av en størrelse som er forsvarlig ut fra alminnelige økonomiske vurderinger, dvs. stå i et rimelig forhold til de kravene som stilles.

Hvorvidt det kan stilles vilkår som fordyrer arbeidet, må imidlertid vurderes i lys av de midlene som budsjettmessig er til rådighet.

Bestemmelsen gir eier/bruker en klar *rett* til å få utbetalt vederlag fra kulturmiljømyndighetene, dersom det stilles vilkår for dispensasjonen som fordyrer arbeidet. Kulturmiljømyndigheten kan ikke kreve at eier/bruker skal bekoste dyre reparasjoner av fredete hus, uten at det ytes enn viss støtte fra det offentlige. Dersom mer moderne løsninger er billigere, skal kulturmiljømyndigheten, dersom det stilles fordyrende vilkår, yte eier/bruker et tilskudd som tilsvarende helt eller delvis mellomlaget mellom den billigste løsning og den løsning kulturmiljømyndigheten krever. En forutsetning for tilskudd er imidlertid at den billigste løsning ikke er i strid med fredningens formål eller er av en så omfattende karakter at det ikke er hjemmel til dispensasjonen.

Vederlaget skjer ved tilskudd fra fylkeskommunen eller Sametinget (for samiske bygninger eller anlegg). Staten overfører hvert år over hundre millioner kroner til den regionale forvaltningen, særlig knyttet opp mot §§ 15 a og 17.

Skader, slitasje og skitne overflater er de vanligste årsakene til at kirkekunsten må restaureres og konserveres. Sterk oppvarming over lengre tidsrom fører til at inneluften tørker ut og skader dekorerte gjenstander og vegg- og takflater ved at malingen faller av. Det er viktig at oppbevaringsforholdene legges slik til rette at de ikke forårsaker skader. Her er den bemalte skulpturen av jomfru Maria fra *Vallset kirke* i Stange i Hedmark hentet inn til nødvendig konservering. (Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

6.4 § 16 PÅLEGG OM UTBEDRING ETTER SKADE PÅ FREDET BYGGVERK ELLER ANLEGG

Påbegynner eier eller bruker arbeid i strid med fredning eller gjør han skade på fredet byggverk eller anlegg, kan han pålegges å føre kulturminnet tilbake til tidligere stand innen rimelig frist. Det samme gjelder når noen andre gjør skade på fredet byggverk eller anlegg og eier eller bruker kjente til dette, uten å søke å forhindre skaden.

Etterkommes ikke pålegget, kan vedkommende myndighet la arbeidet utføre på eiers eller brukers bekostning. Kravet er tvangsgrunnlag for utlegg.

6.4.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen gir anledning til å gi *pålegg* om reparasjon etter *skade* på vedtaksfredet byggverk. Den bygger på en tidligere regel i bygningsfredningsloven av 1920. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble bestemmelsen omformulert. Resultatet var lite heldig. Paragrafens første

punktum bar preg av å være en «lappverksbestemmelse». Det var liten sammenheng mellom de ulike skyldgradene bestemmelsen oppstilte for de ulike alternativene, og det var svært uklare grenser mellom alternativene. Den var i tillegg kronglete og uklart formulert. På denne bakgrunn ble første punktum samt paragrafens overskrift endret ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Ved samme lovendring erstattet en begrepet bygning med *byggverk*, se pkt. [6.1.1](#).

Skal pålegg gis med hjemmel i § 16, må istandsetting være mulig. Er bygningen fullstendig revet eller brent ned, kan en ikke kreve gjenoppbygget en kopi av bygningen. Forholdet er ikke behandlet i forarbeidene. En slik løsning har imidlertid holdepunkter i både §§ 16 og 18 samt reelle hensyn. Kan en derimot ta utgangspunkt i vesentlige bygningsselementer som er i behold, som mur- eller steinvegg, kan pålegg om gjenoppbygging gis, selv om det må innhentes en større mengde nye materialer til istandsettingen.

Bestemmelsen retter seg bare mot *eier* eller *bruker*. Gjør andre skade på fredet bygning, må kravet i så fall rettes mot disse som et ordinært erstatningskrav. Bruker vil som oftest være leier eller forpakter. Panthaver faller utenfor, antakelig med unntak hvor panthaver har gått til brukspant eller har tiltrådt pantet. Er eier død eller gått konkurs, må kravet kunne rettes mot dødsboet eller konkursboet. Pålegg kan neppe rettes mot en som bare har tatt bygningen i bruk uten eiers tillatelse, typisk en husokkupant. Der bruker av bygningen er en annen enn eier, må kulturmiljøforvaltningen kunne velge fritt hvem kravet rettes mot.

Før lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 viste § 16 bare til fredningsvedtak etter § 15. Nå kan § 16 også anvendes på byggverk fredet etter § 20. Bestemmelsen er også gitt anvendelse for automatisk fredete byggverk, se § 4 fjerde ledd, fredete båter (§ 14 a) og forskriftsfredete statlige byggverk (§ 22 a). Unntaksvis bør bestemmelsen kunne anvendes også for byggverk og anlegg som inngår i en områdefredning etter § 19, se pkt. [6.7.3](#).

Loven oppstiller ingen frist for å gi pålegg etter skaden. Antakelig vil foreldelseslovens regler kunne anvendes. Også offentligrettslige krav omfattes her. Hovedregelen om 3 års foreldelsesfrist i foreldelsesloven § 2 bør legges til grunn. Kravet vil nok være foreldet når den strafferettslige foreldelsesfrist er utløpt. Et pålegg foreldes derimot ikke uten videre. Her påhviler plikten til å fullføre tiltaket i utgangspunktet så lenge pålegget ikke følges opp.

I henhold til [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (4) og 4 har *fylkeskommunen/Sametinget* myndighet til å gi pålegg om tilbakeføring. *Riksantikvaren* har etter forskriften § 2 (5) den samme myndigheten for de kulturminnene *Riksantikvaren* forvalter etter forskriften § 2 (6)

Pålegget er et *enkeltvedtak*, se pkt. [1.5](#) for mer om betydning av enkeltvedtak og de saksbehandlingsregler i forvaltningsloven som må følges.

Riksantikvaren har utgitt veilederen [Kulturminneloven § 16: Pålegg om utbedring etter skade på fredet byggverk eller anlegg](#).

6.4.2 Første ledd første punktum – pålegg når eier eller bruker skader byggverket

For at eiers/brukers arbeid/inngrep skal kunne kreves tilbakeført etter § 16 første ledd første punktum, må det enten være i *strid med fredningen* eller være *skade på fredet byggverk*. Noen stor forskjell på disse alternative vilkårene er det vanskelig å se. Vilåret er objektivt.

Det er ikke nødvendig å føre bevis for straffbart forhold, ei heller for noen utvist skyld. Det er tilstrekkelig å fastslå at det er påbegynt et arbeid som er i strid med fredningen, og at det ikke foreligger dispensasjon fra fredningsbestemmelsene i det aktuelle tilfellet.

Hva som er i strid med fredningen for nyere fredningsvedtak, følger normalt av fredningsvedtaket. Er fredningsvedtaket fra før 1. januar 1993, eller det i vedtaket bevisst eller ubevisst er utelatt nærmere fredningsbestemmelser, vil det avgjørende være om tiltaket er i strid med § 15 fjerde ledd. Eksempler på ulovlig påbegynt arbeid i forhold til eldre fredninger kan være utskifting av vinduer eller dører, paneling av tømmervegger eller bruk av annen maling enn den som var der tidligere. Bruk av andre malingstyper kan ofte gjøre stor skade, fordi mange moderne malinger fungerer annerledes enn de gamle, og kan på sikt, f.eks. forårsake råteskader i treverk eller avskalling av puss og kalkmørtel i mur.

Nyere fredningsbestemmelser kan inneholde unntak for tiltak som vanligvis er forbudt, men som i særlige tilfeller kan tillates. Det kan f.eks. være særlig fastsatt at det tillates at eier bygger ut en liten ark på taket etter nærmere samråd med kulturmiljømyndighetene. Når eier setter i gang med dette arbeidet, vil det selvsagt ikke være i strid med fredningen.

Når en eier selger dekorerte veggpaneler fra et fredet hus, er det et brudd på kulturminneloven. Eieren av en fredet embetsmannsbolig fra 1700-tallet i *Sogn* solgte dette panelet til en antikvitetshandler for noen år tilbake. Vinningen ved salget ble inndratt, likeledes panelet og døren. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

Etter første alternativ er det *påbegynt* arbeid som kan kreves tilbakeført. Dette utelukker ikke adgang til å gi pålegg etter avsluttet arbeid. Et motsatt resultat ville ellers rime dårlig med regelens formål, nemlig å sørge for at et skadet kulturminne blir reparert/restaurert. Den tidligere bestemmelsen omfattet både arbeid som var påbegynt, og arbeid som allerede var utført. Det er intet i forarbeidene som gir grunnlag for å anta noen endring på dette punktet.

Det andre alternativet gjelder enhver form for *skade* på fredet byggverk, forutsatt at det er gjort av eier/bruker, se ellers § 18 om brann og skade eller annen ulykke. Noen former for skader er enkle å fastslå. Dette kan være rent hærverk eller riving av hele eller deler av kulturminnet. Men også endret bruk kan omfattes, f.eks. når en fredet kårstue tas i bruk til geitefjøs eller som garasje. Videre kan det være tilfeller hvor eier ønsker bedre utsikt og slår hull i vegg for å sette inn panoramavindu. Alternativet favner også tiltak utenfor/inntil bygningen, som vil påføre bygningen eller en fredet hage unødvendig slitasje.

I et vedtak av 2. juli 2012 ga Riksantikvaren i medhold av § 16 pålegg om tilbakeføring etter ulovlig ombygging av et inngangsparti i en butikk på gateplan i fredet fasade i *Birkelunden kulturmiljø* i Oslo. Gårdeieren fikk pålegg om å fjerne et vindu som

var satt inn på langfasaden og pålegg om å tilbakeføre en fjernet dør med antikvarisk korrekt utforming og materiale. På gårdens hjørne fikk gårdeieren også pålegg om å fjerne en ulovlig innsatt metalldør og erstatte den med en eksakt kopi av en gammel tredør med glass som var fjernet. Alle tiltak ble i løpet av tidsfristen på ett år rettet, og den fredete bygningen har fått tilbakeført sitt opprinnelige arkitektoniske uttrykk.

Det er unødvendig å trekke grensen for hva som er skade, og hva som er arbeid i strid med fredningen, idet begge alternativer kan medføre krav om tilbakeføring eller reparasjon på eiers/brukes bekostning.

6.4.3 Første ledd andre punktum – pålegg når andre skader byggverket og eier eller bruker forholder seg passiv

Ved *andres* skade på vedtaksfredet kulturminne kan det også gis pålegg om tilbakeføring/reparasjon på eiers/brukers bekostning. Her må imidlertid skaden ha skjedd med eier eller brukers kjennskap, uten at denne har søkt å forhindre skaden.

Noen ganger vil eiers/brukers kunnskap om forholdet lett konstateres. Dette kan f.eks. være tilfellet hvor eier med vitner til stede har overvært riving eller annen form for skadegjørende handling, som fjerning av paneler eller takstein fra en fredet bygning. Har eier leid inn håndverkere til å foreta utbedringer – og disse går mer drastisk til verks uten at det var avtalt på forhånd, eller var lovlig med tanke på fredningen – faller dette under første punktum i bestemmelsen. Selv om skaden påføres av andre, er dette eiers/brukers ansvar. Pålegg etter andre punktum kan gis typisk der eier/bruker velger å overse at uvedkommende har tatt seg inn i bygningen og utfører skade eller hærverk. En eier av en fredet bygning skal ikke kunne fremtvinge en oppheving av fredningen og kondemnering av bygningen ved å forholde seg bevisst passiv i forhold til okkupasjon av eiendommen av f.eks. uteliggere eller andre boligløse.

I en del tilfeller skades fredete bygninger/anlegg av utenforstående uten eiers eller brukers medvirkning eller kjennskap. Skader som er påført kulturminner på denne måten, rammes ikke av noe tilbakeføringskrav. Skadevolder vil bli erstatningsansvarlig til eier etter det alminnelige uaktsomhetsansvar. Kulturmiljømyndighetene må i slike tilfeller kunne kreve erstatning av skadevolder, når de har utbedret skaden på vegne av fornærmede.

6.4.4 Fristen for å følge pålegget

Tilbakeføringskravet skal stilles samtidig som det gis en rimelig frist for når reparasjonen skal være ferdig utført. Hva som er rimelig frist, må vurderes konkret. Det vil bl.a. avhenge av hvor store reparasjonsarbeider som er nødvendige, i hvilken grad eksperthjelp er påkrevd, og eventuelt når skaden kan utbedres. Har den som pålegget rettes mot, økonomiske problemer, bør det begrunne romsligere frist. Fristen bør under enhver omstendighet være nøyaktig angitt, f.eks. «innen (dato)».

6.4.5 Andre ledd – hvis pålegget ikke følges

Dersom eier/bruker ikke etterkommer pålegget om tilbakeføring innen oppgitt frist, kan kulturmiljømyndigheten selv foreta utbedringsarbeid på bygningen for eiers/brukers bekostning, se § 16 andre ledd første punktum. Brudd på pålegget er ellers straffbart etter § 27.

Forarbeidene sier ikke noe om den nærmere saksbehandlingen når kulturmiljøforvaltningen overtar reparasjonsarbeidet. Riksantikvaren behøver antakelig ikke å gå veien om tingretten, bortsett fra de tilfellene hvor eier/bruker fysisk hindrer forvaltningen adgang til eiendommen. Beslutning om å overta arbeidet er et enkeltvedtak etter forvaltningsloven, se pkt. 1.5.

Arbeid utført på eiers bekostning gir tvangsgrunnlag for utlegg etter andre ledd andre punktum. Dette betyr at Riksantikvaren kan inndrive kravet ved namsmannens hjelp, uten å måtte gå veien om tingretten, se tvangsfullbyrdelsesloven § 4-1 femte ledd, jf. § 7-2 bokstav e. Da bestemmelsen ble vedtatt i 1978, het det at kravet hadde utpantningsrett. Det ble endret til tvangsgrunnlag for utlegg ved lov 8. januar 1993 nr. 20.

6.5 § 17 VEDLIKEHOLD AV FREDET BYGGVERK MV.

Får vedkommende myndighet rede på at et fredet byggverk er i ferd med å forfalle av mangel på vedlikehold, kan byggverket undersøkes. Er det fare for at det forfaller, kan – med samtykke av departementet – eieren eller brukeren innen en rimelig frist bli pålagt å gjennomføre tiltak for å motvirke dette. Følges ikke pålegget, får § 16 tilsvarende anvendelse, om ikke eier eller bruker påviser at han ikke makter istandsettingen av økonomiske grunner.

Departementet kan gi eier eller bruker tilskudd til vedlikehold, eller til endringer godkjent av vedkommende myndighet etter loven her.

6.5.1 Generelt om bestemmelsen

Første ledd gir anledning til såkalt vedlikeholdspålegg. Praktisk viktigere er andre ledd som hjemler tilskudd til eiere av vedtaksfredete byggverk mv. Bestemmelsen ble ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 flyttet fra § 19. Paragrafen bygger på tilsvarende bestemmelser i bygningsfredningsloven av 1920. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble ordet bygning erstattet med byggverk, uten at dette medfører noen stor realitetsendring, se pkt. 6.1.1.

Som alle huseiere har også eier av en fredet bygning en generell plikt til å holde sitt hus ved like i henhold til plan- og bygningslovens bestemmelser, se særlig lovens §§ 31-3 og 31-4. Eier av en fredet bygning må i tillegg forholde seg til fredningsvedtakets fredningsbestemmelser om vedlikehold (for fredninger etter 1. januar 1993), som vanligvis innskjerper det generelle vedlikeholdsansvaret etter plan- og bygningsloven. Ved tidligere fredninger har en ut over reglene i plan- og bygningsloven normalt ingen særlige plikter til vedlikehold. Eneste sanksjon vil derfor være pålegg om vedlikehold etter § 17. Brudd på dette pålegget kan strafferettslig håndheves.

Bestemmelsens overskrift viser at anvendelsesområdet ikke er begrenset til byggverk. Området for bestemmelsen er de samme objekter som kan fredes etter § 15. Kulturminneloven § 17 retter seg først og fremst mot bygninger som er fredet etter § 15, men kommer klart også til anvendelse for andre typer objekter samt anlegg som er fredet i medhold av § 15, for eksempel en bru eller veg. Også manglende vedlikehold av et bygningsmiljø fredet som kulturmiljø etter § 20 kan utløse pålegg etter § 17. Bestemmelsen kan imidlertid ikke brukes overfor et kulturlandskap som er fredet etter § 20. Her vil imidlertid skjøtsel etter § 21 være det aktuelle tiltaket, se pkt. 6.9.2. Unntaksvis bør bestemmelsen kunne anvendes også for byggverk og anlegg som inngår i en områdefredning etter § 19. Se pkt. 6.7.3.

Kapittel II om automatisk fredete kulturminner manglet lenge en tilsvarende bestemmelse for automatisk fredete bygninger. Etter § 11 kan kulturmiljømyndighetene riktignok selv foreta vedlikeholdsarbeider etter varsel til grunneier eller bruker.

Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 fikk § 17 også anvendelse for automatisk fredete byggverk, jf. § 4 fjerde ledd, for fredete båter, jf. § 14 tredje ledd og forskriftsfredete statlige byggverk, jf. § 22 a første ledd. Pålegg om vedlikehold og tildeling av tilskudd er enkeltvedtak etter

I henhold til plan- og bygningsloven har alle huseiere plikt til å holde sitt hus ved like. Det gjelder også eiere av fredete hus. Bare en brøkdel av landets verneverdige bygninger er fredet. Vi kan glede oss over at mange eiere av «vanlige» hus holder dem i god stand, med respekt for husets særegenheter. (Foto: Mari Kollandsrud)

forvaltningslovens regler, se pkt. 1.5. Brudd på pålegg om vedlikehold kan strafferettslig håndheves, jf. kml. § 27.

Riksantikvaren har utgitt veilederen [Kulturminneloven § 17. Manglende vedlikehold av fredet byggverk/anlegg](#).

6.5.2 Første ledd første punktum – undersøkelse av fredet byggverk

Når de vanlige prinsippene for vedlikehold ikke følges, eller det oppstår situasjoner/skader på fredet byggverk som hull i tak eller knuste vinduer, vannlekkasje o.l., vil forfall normalt skje i løpet av kort tid dersom vedlikeholdsarbeider ikke kommer i gang.

Får vedkommende myndighet rede på at f.eks. en fredet bygning står i ferd med å forfalle slik, av mangel på vedlikehold, kan den derfor i henhold til første ledd la bygningen undersøkes. Ansvar for at slik undersøkelse foretas, tilligger fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner), jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (4) andre punktum og 4. Saker som omfattes av forskriften § 2 (6), er Riksantikvarens myndighetsområde, jf. forskriften § 2 (5).

Undersøkelse bør fortrinnsvis komme i stand etter avtale med eier/bruker. Dersom eier nekter kulturmiljømyndighetene adgang til bygningen, gir § 17 ikke hjemmel til å undersøke bygningen mot eiers/brukers vitende eller vilje. Dersom eier/bruker motsetter seg en slik undersøkelse, må kulturmiljøforvaltningen derfor gå veien om tingretten for å få adgang til den fredete bygningen gjennom en midlerforføyning. For å unngå at saken tilspisser seg unødvendig, kan det i første omgang være tilrådelig kun å bedømme bygningen utenfra for å få fastslått om det er fare for at den forfaller.

6.5.3 Første ledd andre punktum – pålegg om vedlikehold

Dersom fylkeskommunen/Sametinget, etter at undersøkelse etter første punktum er foretatt, finner at det er fare for at byggverket forfaller som følge av manglende vedlikehold, kan eier/bruker pålegges å gjennomføre tiltak innen en rimelig frist, for å motvirke forfallet, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (4) andre punktum og 4. Unntak gjelder for de kulturminner mv. hvor Riksantikvaren har beholdt påleggskompetansen selv, jf. forrige pkt.

Spørsmålet er hva som menes med uttrykket «fare for at det forfaller». Det kreves ikke at en bygning skal være forfalt, men at forfall snart vil inntre hvis ikke vedlikehold settes inn. Pålegg kan også rettes mot eier/bruker. De klassiske tegnene på forfall er avskallet maling, lekkasjer på tak/rundt pipe, defekte takrenner, knuste vindusruter og fukt fra bakkenivå. De tiltakene pålegget kan omfatte, må ikke gå lengre enn at forfallet motvirkes. En kan ikke pålegge tilbakeføring og ombygning.

Det vil være en vurderingssak hva kulturmiljøforvaltningen med rimelighet kan pålegge. Reparasjonsarbeider er erfaringsvis ofte kostbart. Større arbeider kan neppe pålegges uten samtidig å yte tilskudd etter § 17 andre ledd.

Bestemmelsen krever at det settes en rimelig frist for når de påkrevde tiltak senest må være utført. Rimelig frist vil til en viss grad avhenge av hva slags type tiltak som kreves. Dersom eier/bruker f.eks. pålegges å legge en presenning over et dårlig tak eller tildekke knuste vinduer med plast eller lemmer, er dette tiltak som kan foretas relativt raskt. Men dersom eier pålegges å foreta større vedlikeholdsarbeider/reparasjoner, som å sette opp forstøtningspillarer på strategiske steder, legge om tak e.l., bør fristen være romsligere.

Pålegg fra fylkeskommunen/Sametinget må ha Riksantikvarens samtykke, jf. ansvarsforskriften § 2 (5) tredje punktum. Mangler samtykket, er pålegget ugyldig. Klage over pålegget må behandle av Klima- og miljødepartementet.

6.5.4 Første ledd tredje punktum – brudd på pålegget

Dersom eier/bruker ikke følger opp kulturmiljøforvaltningens pålegg, får § 16 tilsvarende anvendelse. Dette innebærer at Riksantikvaren eller fylkeskommunen/Sametinget, etter § 17 første ledd tredje punktum, kan gi samtykke til at bygningen istandsettes på eiers/brukers bekostning. Unntatt herfra er de tilfeller istandsettingen av økonomiske grunner ikke kan foretas. Det kravet som oppstår mot eier/bruker for de utgifter kulturmiljømyndigheten pådrar seg som følge av istandsettingen, gir tvangsgrunnlag for utlegg, se pkt. 6.4.5. Brudd på pålegget er også straffbart etter § 27.

6.5.5 Andre ledd – tilskudd til vedlikehold

Riksantikvaren kan gi tilskudd til vedlikehold på fredete byggverk etter andre ledd. Dette følger av ansvarsforskriften § 2 (5) tredje punktum. Det er altså ingen tilskuddsplikt. Spørsmålet om tilskudd må vurderes, bl. a. under hensyn til kulturminnets verdi og eierens (brukerens) økonomiske evne, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 32. En bør i tillegg legge vekt på om eieren har et urimelig stort vedlikeholdsansvar. Dette kan skyldes at bygningen er stor eller at flere hus på eiendommen er fredet. Tildeling av tilskudd er i vesentlig grad delegert videre til fylkeskommunen og Sametinget.

Klima- og miljødepartementet utarbeider for hvert budsjettår retningslinjer for tilskudd til vedlikehold, sikring og istandsetting av fredete kulturminner i privat eie, kulturmiljø og kultur-

landskap i form av tilskuddsrundskriv T-1/ÅÅ, senest T-1/19. Rundskrivet beskriver nærmere de vilkårene og kriteriene som er satt for tilskuddsordningen i Stortingets behandling av den årlige budsjettproposisjonen (statsbudsjettet). Departementet gir også Riksantikvaren hvert år ved tildelingsbrevet politiske signaler om hvordan tilskuddene bør fordeles. Riksantikvaren fordeler midlene til de enkelte ledd i regionalforvaltningen som behandler søknader og fordeler tilskudd til eiere. Det er i hovedsak fylkeskommunene og Sametinget som tildeler tilskudd etter § 17, og da til private eiere, i tillegg til tilskudd til fordyrende tiltak etter § 15 a. Noen ganger kan tilskudd bli gitt direkte til eier fra Riksantikvaren, men her er midlene normalt forbeholdt spesielle bygninger eller satsingsområder. I disse tilfellene blir tilskuddene gitt i samråd med regionalforvaltningen. Tilskudd til vedlikehold av fredete bygninger/anlegg i privat eie er i etterkant av [St.meld. 16 \(2004–2005\) Leve med kulturminner](#) de siste årene (før 2020) trappet betydelig opp.

Tilskuddsmidlene til fredete byggverk går i all hovedsak til istandsetting, og ikke ordinært vedlikehold. Tilskuddene er de siste årene blitt tilknyttet til kap. 129 post 71 og har i hovedsak gått til fredete bygninger i privat eie. Målet har her vært at fredete og særlige verdifulle kulturminner, kulturmiljøer og landskap i privat eie skal bli satt i stand til ordinært vedlikeholds nivå i 2020. Offentlige eiere av fredete bygninger faller utenfor ordningen, men etter skillet kirke og stat i 2017 kan nå menigheter også søke om tilskuddsmidler.

I de tilfeller hvor et større reparasjonsarbeide er pålagt eier/bruker etter §§ 16 eller 17, bør det normalt ytes et tilskudd som helt eller delvis dekker de meromkostningene en antikvarisk istandsetting medfører, i forhold til den billigste løsning. Etter § 17 andre ledd kan Riksantikvaren også gi tilskudd til godkjente endringer ved dispensasjonsvedtak etter § 15 a.

Eier/bruker av et fredet hus bør få veiledning om hvordan vedlikeholdet bør utføres. En rekke gode råd gis i Riksantikvarens informasjon om kulturminner, hvor typiske vedlikeholdsproblemer på eldre bygninger er nærmere behandlet.

Vedtaket om tilskudd etter § 17 er som nevnt enkeltvedtak etter forvaltningsloven, se nærmere om enkeltvedtak i pkt. 1.5. Forhåndsvarsel er imidlertid ikke nødvendig når det foreligger søknad om tilskudd, jf. forvaltningsloven (fvl.) § 16. Vedtaket behøver ikke å begrunnes, hvis det ikke er grunn til å tro at noen part er misfornøyd med avgjørelsen, jf. fvl. § 24 andre ledd første punktum. Er det flere søkere som konkurrerer om

midler fra den samme potten, har en heller ingen plikt til begrunnelse, jf. fvl. § 24 andre ledd andre punktum. Etterfølgende begrunnelse kan derimot uansett kreves. Standardisert begrunnelse ved tilskuddsfordeling kan benyttes, så fremt begrunnelsen er dekkende etter fvl. § 25.

Avgjørelsen om tilskudd kan påklages. Riksantikvaren er klageinstans for tilskudd som fordeles av fylkeskommunene og Sametinget. Klima- og miljødepartementet vil være klageinstans for direktoratets tildeling av tilskudd.

6.6 § 18 SKADE VED BRANN MV.

Blir fredet byggverk mv. skadet ved brann eller annen ulykke, skal eier eller bruker melde fra til vedkommende myndighet så snart som mulig. Denne avgjør innen 6 uker om kulturminnet skal istandsettes eller gjenreises. Fristen kan forlenges av departementet.

Er byggverket forsikret og selskapet er underrettet om fredningen, plikter det å melde fra til vedkommende myndighet når forsikringstilfellet er inntrådt. Denne kan bestemme at selskapet ikke skal utbetale forsikringssum, men før saken er avgjort etter første ledd.

6.6.1 Generelt om bestemmelsen

Allerede i bygningsfredningsloven av 1920 var det en bestemmelse om hva slags plikter eier hadde hvis en fredet bygning ble skadet av brann eller annen ulykke. Hovedinnholdet i denne bestemmelsen ble innarbeidet i kulturminneloven § 20 i 1978. En fikk dessuten inn et nytt andre ledd som regulerte de tilfeller hvor en fredet bygning var forsikret. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble bestemmelsen flyttet til § 18, dog slik at noe ble overført til dispensasjonsbestemmelsen § 15 a. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble ordet bygning erstattet med *byggverk*, uten at dette medførte noen stor realitetssending, se pkt. [6.1.1](#).

Det er *ikke* noe krav om at byggverket må være forsikret for å falle inn under bestemmelsens første ledd om meldeplikt og anledning til å gi pålegg om reparasjon. Er byggverket uten forsikring, kan en derimot ikke beslutte reparasjon/gjenreisning uten at kulturmiljøforvaltningen gir tilskudd til gjenoppbyggingen. Alternativet er ellers ekspropriasjon, hvor det offentlige overtar de økonomiske forpliktelsene. Andre ledd gjelder derimot bare *forsikrede* fredete bygninger og anlegg.

Våningshuset på den fredete *Ringnes gård* i Stange ble i 1996 brannskadet. Forsikringsselskapet dekket det meste. Riksantikvaren kom med et tilskudd fordi direktoratet av antikvariske årsaker gjerne ville foreta en tilbakeføring/ ombygging som ikke var direkte forårsaket av brannen, men som kunne gjennomføres. (Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren)

Av alle landets kirker og kapeller er det med noen få unntak (pr. 2020 enkeltvedtak for 7 kirker) bare kirkene fra før 1537, samt kirker som er erklært å være fra perioden 1537–1649, som er vernet etter kulturminneloven, da som automatisk fredet etter § 4. Kirkene er i hovedsak eiet av menighetene ved de kirkelige fellesråd. Det er fellesrådenes ansvar å påse at kirken er tilstrekkelig forsikret mot brann og annen skade. Tidligere hadde kommunen ansvaret for kirkebyggene, noe som ikke alltid var en heldig løsning. Oslo kommune unnlot f.eks. å forsikre byens kirker som selvassurandør, noe som medførte at gjenoppbyggingen av *Holmenkollen kapell* etter brannstiftelsen måtte bekostes av delvis innsamlede midler.

Automatisk fredete bygninger følger reglene i kap. II som automatisk fredete kulturminner. Kulturminneloven § 4 fjerde ledd gir imidlertid § 18 anvendelse også for disse byggverkene. Bestemmelsen er også gitt anvendelse for vedtaksfredete båter, jf. § 14 a tredje ledd og forskriftsfredete statlige byggverk, jf. § 22 a andre ledd.

Etter ordlyden i § 18 gjelder fredningen *byggverk mv*. Dette innebærer at bestemmelsen også kommer til anvendelse for andre typer objekter som er fredet, f.eks.

en fredet park eller et hageanlegg, kanskje selv om det ikke er like praktisk. Bestemmelsene kan klart benyttes overfor et fredet bygningsmiljø etter § 20. En områdefredning etter § 19 faller derimot utenfor anvendelsesområdet.

Bestemmelsen gjelder bare *skadete* fredete byggverk mv. Skaden må være skjedd ved *brann eller annen ulykke* (f.eks. flom, ras, sprengning eller kollisjon med motorvogn). Skade på grunn av manglende vedlikehold faller utenfor. Er årsaken utglidning etter dårlige grunnforhold eller sammenrasing pga. feil konstruksjon, bør dette godtas som ulykke.

Flere fredete bygninger har brent helt ned til grunnen, og i mange tilfeller har både eier og kommunen ønsket å gjenreise en kopi av bygningen. *Det gamle apotek* i Kongsberg og *Fantoft stavkirke* i Bergen er to eksempler på dette. I tilfeller hvor byggverket er totalskadet, og gjenoppbygning ikke er mulig, blir det bare i *helt spesielle tilfeller* gitt pålegg om gjenreisning av kopi etter første ledd andre punktum. Meldeplikten etter første og andre ledd består allikevel, da det er kulturmiljøforvaltningen som på et faglig grunnlag avgjør om skaden kan utbedres uten at byggverket må oppføres på nytt fra grunnen av.

I et fredet kulturmiljø vil et totalskadet byggverk være en del av en større helhet. Formålet med en kulturmiljøfredning er å ta vare på helheten og sammenhengen i miljøet. Det vil i flere slike tilfeller være nødvendig å reise en kopi for å bevare det helhetlige miljøet. Ved slike omstendigheter er det ikke naturlig å anse kulturminnet som totalskadet. Dette kan også være tilfelle i saker hvor et anlegg med flere bygninger er fredet etter § 15, og det er klart at en vesentlig del av formålet med fredningen er det samlede uttrykket kulturminnet gir.

Hvis kulturmiljøforvaltningen bestemmer istandsettelse, har det vært forsikringselskapene som må dekke de merkostnader som en antikvarisk istandsetting inne-

Etter at *Fantoft stavkirke* i Bergen brant ned til grunnen etter å ha blitt påtent, har Riksantikvaren sørget for brannslukningsanlegg i de resterende 28 kirkene. På 1990-tallet brant flere kirker rundt om i landet ned som følge av ildspåsettelse. Den som tenner fyrstikken, oppnår det som er formålet – oppmerksomhet gjennom å skade et kulturminne som står sentralt i folks bevissthet. Gjennom informasjon og praktisk veiledning oppfordres menighetene til å sikre sine kirker mot brann, hærverk og tyveri. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

Ved brann og etterfølgende skade i det fredete *Trelastlageret* i Schweigaards gate 28 i Oslo krevde Riksantikvaren gjenreisning av en eksakt kopi av den fredete fasaden. (Foto: Riksantikvaren)

bærer. En *fullverdiforsikring* skal normalt dekke alle lovlige myndighetstiltak. Det har imidlertid vist seg vanskelig for eiere av fredete bygninger og anlegg å få fullverdiforsikret bygningene. I 2012 instruerte Riksantikvaren derfor regional kulturmiljømyndighet om at alle antikvariske merkostnader som *pålegges* av kulturmiljøforvaltningen, skal dekkes av samme myndighet. Dette samsvarer med tilsvarende bestemmelse i § 15 a. Denne garantien skal sikre at eiere av fredete bygninger ikke skal kunne nektes forsikring eller få dårligere vilkår enn andre eiere til liknende bygninger som ikke er fredet.

Når en fredet bygning skades av brann eller av andre grunner, oppstår det i noen tilfeller uenighet mellom forsikringselskapet og eier av bygningen om hva forsikringselskapet skal erstatte. Dersom det ikke er nevnt noe om antikvariske verdier i forsikringsvilkårene, kan forsikringselskapet hevde at det kun er forpliktet til å bekoste gjenoppbygging av hus etter vanlig (dagens) standard. Eier av en fredet bygning bør derfor alltid sette seg godt inn i forsikringsvilkårene. Dersom det ikke er nevnt spesielt i vilkårene at bygningen er forsikret som antikvarisk/fredet bygning, som skal restaureres/gjenreises i henhold til dette, må han sørge for at dette

kommer inn i vilkårene. I motsatt fall kan det være duket for tvist om hva som skal erstattes når et forsikrings-tilfelle oppstår.

Er det derimot presisert i vilkårene at bygningen er fredet og forsikret som det, kan eier kreve at bygningen settes i stand etter de samme prinsipper og med tilsvarende materialer som den nedbrente/skadete bygningen var oppført med. Kulturmiljøforvaltningens ansvar for å dekke merkostnader til antikvarisk istandsetting går ikke lenger enn et eventuelt pålegg om slik istandsetting fra kulturmiljøforvaltningens side.

Avgjørelse etter første ledd andre punktum og andre ledd andre punktum er *enkeltvedtak* etter forvaltningsloven, se pkt. 1.5.

Riksantikvaren her gitt veilederen [Kulturminneloven § 18: Skade på fredet byggverk/anlegg](#).

6.6.2 Første ledd – skade ved brann eller annen ulykke

Bestemmelsen angir at dersom byggverket blir skadet ved brann eller annen ulykke, skal eier/bruker melde fra til vedkommende myndighet så snart som mulig. Det er fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner) som her er rette myndighet, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (4) og 4. Riksantikvaren er etter forskriften § 2 (5) rette myndighet til å ta imot melding i saker som Riksantikvaren har forvaltningsansvaret for, jf. forskriften § 2 (6). Brudd på meldeplikten er straffbart etter § 27.

Kulturmiljøforvaltningen må avgjøre om kulturminnet skal istandsettes eller gjenreises *innen 6 uker*, jf. første ledd andre punktum. Fristen er absolutt og beregnes fra det tidspunktet forvaltningen mottok beskjed om brannen/ulykken. Fylkeskommunen/Sametinget (eventuelt Riksantikvaren) må fatte vedtak om reparasjon/gjenreisning innen fristen. I motsatt fall er eier – etter fristens utløp – fri til selv å avgjøre hva som bør gjøres. Han kan da velge om han vil reparere skaden eller rive bygningen.

Etter første ledd tredje punktum kan imidlertid Riksantikvaren etter forskriften § 2 (5) tredje punktum forlenge denne fristen. Dette gjelder også de byggverk mv. som ellers ligger under direktoratets myndighetsområde. Fristforlengelse må skje før fristen utløper.

Ved tilskudd er det ofte satt som *betingelse i tilsagnsbrevet* at eier skal holde bygningen forsikret. Dette har sammenheng med at staten vil kunne kreve sitt tilskudd tilbake i tilfelle det blir bestemt at huset ikke skal istandsettes.

Ved større skader vil det lett kunne oppstå spørsmål om reparasjon/istandsetting er mulig og/eller ønskelig. Ved vurderingen om det skal foretas større reparasjoner/gjenreisning, er det en rekke hensyn som må ivaretas. En må bl.a. se hen til hvilken kulturhistorisk verdi kulturminnet har etter en gjenreisning, og i hvilken grad gjenreisningen er faglig forsvarlig opp mot fredningens formål. Videre må en eventuell gjenreisning vurderes i forhold til eventuelle andre fredningsobjekter i nærheten og omgivelsene for øvrig. Det må også legges vekt på kostnader, engasjement hos kommunen og i nabomiljøet og eieres vilje og medvirkning i saken. Er det en mindre skade, er det færre betenkeligheter med å gi et pålegg om istandsetting.

6.6.3 Andre ledd første punktum – forsikringsselskapets varslingsplikt

Dersom det fredete byggverket er forsikret, og forsikringsselskapet er underrettet om fredningen, skal det i henhold til andre ledd første punktum meldes fra til fylkeskommunen/Sametinget, jf. ansvarsforskriften §§ 3 (4) og 4 (eventuelt Riksantikvaren, jf. forskriften § 2 (5)) som vedkommende myndighet, dersom forsikrings-tilfellet er inntrådt.

Denne bestemmelsen er avhengig av at vedkommende forsikringsselskap er kjent med fredningen. Brudd på plikten er straffbart etter § 27. Hvis selskapet ikke var kjent med plikten etter § 18 andre ledd, kan foretaksstraff være aktuelt etter straffeloven § 27. Forutsetningen er i så fall at selskapet som sådan kan bebreides for å ikke ha kjent til fredningen.

Forsikringsselskapets varslingsplikt gjelder uavhengig av eier eller brukers plikt til å varsle om skaden etter første ledd første punktum. Hensikten med bestemmelsen er at kulturmiljøforvaltningen skal få mulighet til å komme inn i saken på et så tidlig tidspunkt som mulig, før forsikringssummen utbetales og før en ikke-antikvarisk forsvarlig reparasjon igangsettes.

6.6.4 Andre ledd andre punktum – fastfrysing av forsikringsutbetaling

Etter bestemmelsen kan vedkommende myndighet, fylkeskommunen/Sametinget, jf. forskriften §§ 3 (4) og 4 (eventuelt *Riksantikvaren*, jf. forskriften § 2 (5)), avgjøre om forsikringsselskapet kan utbetale forsikringssummen i påvente av vedtak etter første ledd. Brudd på et slikt vedtak er straffsanksjonert etter § 27. Slik fastfrysing av forsikringsutbetalingen kan bare skje inntil kulturmiljøforvaltningen endelig har bestemt om kulturminnet skal istandsettes eller gjenreises. Er avgjørelsen påklaget, betyr det inntil klagen er avgjort. Har forvaltningen vedtatt istandsetting eller gjenreisning, må forsikringssummen frigjøres til utbetaling. Hvis eieren allikevel ikke følger pålegget i første ledd og benytter forsikringssummen til andre formål, kan dette være skjerpene i en eventuell straffesak for brudd på pålegget. Men det å ikke anvende pengene til reparasjon/gjenreisning er i seg selv ikke straffbart.

6.7 § 19 FREDNING AV OMRÅDE RUNDT ET FREDET KULTURMINNE

Departementet kan frede et område rundt et fredet kulturminne og skipsfunn som nevnt i § 14 så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

I fredningsvedtak etter første ledd kan departementet forby eller på annen måte regulere enhver virksomhet og ferdsel i fredningsområdet som er egnet til å motvirke formålet med fredningen. Det samme gjelder fradeling eller bortfeste av grunn til virksomhet som nevnt i første punktum.

Departementet kan i særlige tilfeller gjøre unntak fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete området.

6.7.1 Generelt om bestemmelsen

Tidligere fredet man kulturminner uavhengig av det omkringliggende miljø. Flere kulturminner er derfor – på grunn av manglende helhetstenkning – blitt inntengt eller på annen måte visuelt forstyrret av nyere utbygging. Enkelte av disse bygningene står i dag som enslige «øyer» i et moderne utbyggingsmiljø, uten forklaring og uten visuell sammenheng med de omgivelser de en gang var en del av.

Bygninger med verneverdi blir ofte stående temmelig ensomme mellom nyere bebyggelse. (Foto: Mari Kollandsrud)

De senere års utvikling innen kulturmiljøforvaltningen har gått i retning av en økt vektlegging på å sikre for fremtidige generasjoner større fysiske sammenhenger og helhetlige miljøer. De første lovbestemmelsene som tok sikte på å sikre et område, fantes allerede i forminneloven av 1951 og i bygningsfredningsloven av 1920 (ved lovendring i 1975). I kulturminneloven av 1978 fikk man for første gang en egen områdefredningsbestemmelse i § 21. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble bestemmelsen overført til § 19.

Begrunnelsen for områdefredning er å gjøre det mulig for kulturmiljømyndigheten å verne et fredet kulturminne, slik at det fremstår lesbart i sitt opprinnelige miljø så langt en finner det nødvendig. Bare på denne måten vil en kunne sikre kulturminnets vitenskapelige verdi og en viktig del av opplevelsesverdien.

Bestemmelsen gir *ikke* hjemmel til å frede et område på grunn av dets egenverdi. Det må i så fall skje etter §§ 15, 20 eller 22 a. Begrunnelsen for fredning av et område etter § 19 må alltid være tilknytningen til ett eller flere fredete enkeltobjekter som ligger i området. Om områdevern for øvrig etter loven, se § 6.

Flyfoto av en del av det senere *Jærstrendene landskapsvernområde*. Det vesentlige av arealet er i dag fulldyrket. Midt i bildet ses teiger med gammelt kulturbeite. Da forslaget til fredning ble kjent, begynte flere gårdbrukere å dyrke opp kulturbeitet for å komme fredningen i forkjøpet. Nydyrkingen medførte at et unikt gårdsanlegg fra jernalderen ble ødelagt. (Foto: Fjellanger Widerøe)

Etter § 22 nr. 4, jf. § 19 kan det treffes vedtak om *midlertidig fredning*. Slikt vedtak vil være påkrevd f.eks. ved forestående tiltak nær kulturminnet, som vil kunne ødelegge opplevelsen av kulturminnet, typisk anlegg av vei eller oppføring av bygning.

Områdefredning kan skje *i strid med reguleringsplan* eller annen arealplan. Tidligere var det ikke adgang til å fatte vedtak om fredning i strid med reguleringsplan. Dette var nedfelt i § 22. Denne bestemmelsen ble opphevet i forbindelse med endringer i den daværende plan- og bygningsloven 21. april 1989 nr. 17, se også pkt. [7.1.1](#). Lovendringen gjorde det nødvendig med de særlige saksbehandlingsreglene i § 22 som tilsvarer saksbehandlingsreglene for reguleringsplan i plan- og bygningsloven §§ 12-8 til 12-11. En ny reguleringsplan får heller ingen innvirkning på fredningsvedtaket.

Vedtak/midlertidig vedtak om fredning og dispensasjon fra fredning etter § 19 er *enkeltvedtak* etter forvaltningsloven, se nærmere pkt. [1.5](#) om den generelle betydningen av enkeltvedtak.

Områdefredning skal *tinglyses* etter § 22 nr. 5. Om områdefredning kan utløse krav på *erstatning*, er behandlet under pkt. [1.7](#). Spørsmålet om områdefredning er så inngripende at den gir krav på erstatning, kan i forkant av vedtaket klareres ved forhåndsskjønn etter § 26, se pkt. [7.12](#).

Områdevern kan også skje med hjemmel i annen lovgivning. Etter [lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) kan en verne ulike områder ut fra naturvern hensyn, jf. lovens §§ 33 til 51. Men verneområdene kan også sikre natur preget av menneskers bruk gjennom tidene (kulturlandskap) eller som også har kulturhistoriske verdier, jf. § 33

første ledd bokstav f. Spesielt viktig er at *landskapsvernområder* etter § 36 kan ha fredningsbestemmelser som båndlegger et kulturlandskap, og dermed gir et ytterligere vern av automatisk fredete kulturminner.

Et landskapsvernområde innebærer som hovedregel at nåværende utnyttelse av arealene kan fortsette som tidligere. Slike fredninger kan være like omstridt som fredning etter kulturminneloven. Et illustrerende, men tragisk eksempel på dette så en for noen år siden da fylkesmannen i Rogaland presenterte planene for utvidelse av *Jærstrendene landskapsvernområde*. Forslaget innebar bl.a. at kulturbeidet i tilleggsområdet skulle bevares, og nydyrking bli forbudt. Flere av teigene inneholdt automatisk fredete kulturminner. Da forslaget om grensene til det nye fredningsområdet ble kjent, satte flere gårdbrukere umiddelbart i gang med oppløying av det omstridte arealet. Dette medførte at fylkesmannen måtte vedta midlertidig fredning etter den da gjeldende naturvernloven. I et tilfelle på *Hå* ble det igangsatt etterforskning fordi nydyrkingen hadde rasert et viktig automatisk fredet kulturminne, det mest komplette gårdsanlegget fra jernalder på Sør-Jæren. Anlegget var unikt med alle klassiske gårdsanleggselementer bevart. Saken ble henlagt etter bevisets stilling. Politidistriktet fant ikke tilstrekkelig bevis for at grunneieren hadde handlet uaktsomt. Årsaken var først og fremst at jordbrukskontoret hadde gitt dyrkingstillatelse, og at jorden i forbindelse med skifte var karakterisert som dyrkjingsjord, til tross for at anlegget var registrert som fornminne i Økonomisk kartverk (ØK).

Vern av biologiske verdier kan også skje i områdefredninger etter kulturminneloven. Kulturminnefredninger er knyttet til menneskers aktivitet, og det er derfor ikke anledning til å frede ut fra rene betraktninger om biologiske verdier. Men hva som er naturbestemt, og hva som er menneskeskapt eller -preget, kan være glidende. Det fremgår av kulturminneloven § 2 at det ved vurderingen av verneverdier skal legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene. Dette kom inn i kulturminneloven i 2009 ved vedtakelsen av naturmangfoldloven.

I hvilken grad naturvitenskapelige kvaliteter og verdier vil kunne inngå i fredningen, er uavklart. Eksempelvis kan biologisk mangfold på en setervoll være nødvendig å frede for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet.

En spesiell og mindre påaktet fredningsform er de såkalte *prestegårdsfredninger* etter lov 14. juli 1887 nr. 2 om geistlige embetsgårder (etter lovendring 27. juni 1924 nr. 1). Trær,

Stange prestegård i Hedmark er fredet. Hovedbygningen ble bygd i 1760-årene, mens kirkens historie går tilbake til 1200-tallet. (Foto: Mari Kollandsrud)

planter og liknende på en geistlig embetsgård kunne her fredes. Bestemmelsen ble imidlertid opphevet ved lov 9. desember 1955 nr. 11 om presteboliger og prestegårder. Denne loven hjemlet i § 19 en adgang til å gi nærmere bestemmelser om de tidligere prestegårdsfredningene. En kan ikke se at det har vært gitt slike regler, og spørsmålet oppstår nå om en fortsatt har slike fredete hageanlegg på prestegårder, se Inge Lorange Backer: *Naturvern og naturinngrep* (1986) s. 270.

I enkelte tilfeller bør det kunne gis *tilskudd* til byggverk i et område fredet etter § 19. Dersom et byggverk i fredningsområdet er omtalt i fredningsvedtaket som viktig for stjerneobjektet, og det derfor er gitt sterke restriksjoner på endringer av byggverket, bør det i særlige tilfeller kunne gis tilskudd til vedlikehold og endringer etter § 17 andre ledd. Hvis det f.eks. er et hageanlegg med oppsluttende virkning som er i fare for å rase ut, bør det kunne gis tilskudd til å stabilisere hageanlegget. Tilskudd må for øvrig være knyttet opp mot muligheten for å gi pålegg om utbedring etter § 16 og pålegg om vedlikehold etter § 17 første ledd.

6.7.2 Første ledd – områdefredning

Første ledd gir *Riksantikvaren*, etter [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4), myndighet til å fatte vedtak om områdefredning. Bestemmelsen gir hjemmel til å frede et område rundt tre hovedtyper kulturminner: automatisk fredet kulturminne (§ 4),

vedtaksfredet kulturminne (§ 15) eller skipsfunn eldre enn 100 år (§ 14). Bestemmelsen vil også kunne komme til anvendelse for forskriftsfredete statlige byggverk, jf. § 22 a tredje ledd.

Bestemmelsen setter to alternative vilkår for områdefredning. Slik fredning kan gjennomføres enten dersom det er ønskelig å bevare virkningen av et kulturminne i miljøet, eller dersom det er ønskelig å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg området. Det er tilstrekkelig at ett av vilkårene er oppfylt.

Et vedtak som fattes etter § 19, vil i prinsippet kunne omfatte all fysisk grunnutnytting, som bygge- og anleggsvirksomhet av enhver art, virksomhet i forbindelse med jord- og skogbruk, utnytting av grunnens substans (grustak, bergverksdrift, utvinning av olje og gass mv.), tilplanting, graving o.l. Det er en forutsetning at fredningsvedtaket presiserer hvilke tiltak som skal forbys eller kontrolleres, jf. andre ledd og [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 33. Hvis dette imidlertid er utelatt, må restriksjonsnivået følge av en fortolkning av vedtaket.

Fredningens formål er etter første alternativ å bevare *virkingen i miljøet så langt det er nødvendig*. Med dette menes at stjerneobjektet skal kunne forstås og oppleves i sin opprinnelige kontekst. Omgivelsene må være egnet til å fortelle noe om den opprinnelige funksjonen eller historien som knytter seg til fredningsobjektet. Ved vurderingen av om et område er fredningsverdig etter dette alternativet, kreves det at kulturminnets virkning i miljøet vurderes nøye. En må derfor se hen til om kulturminnet ligger i sitt opprinnelige miljø, som igjen kan fortelle noe om historien rundt det. Det må vurderes om kulturminnet og det omkringliggende området visuelt og på annen måte kan gi allmennheten en idé om hvorledes disse opprinnelig har virket inn på hverandre; funksjonelt, landskapsarkitektonisk og estetisk, og om denne virkning er så viktig at den bør bevares for ettertiden.

I fredningsvedtaket for *Hamsund gård*, Knut Hamsuns barndomshjem på Hamarøy i Nordland, Riksantikvarens vedtak datert 27. juni 2007, går fredningsområdet etter § 19 langt utenfor det fredete gårdstunet. Siktlinjer i landskapet og gårdens virkning ble vektlagt. Jordveien rundt ble tatt med for å sikre opprettholdelse av det fredete anleggets karakter som gårdsbruk. Områdefredningen gikk også noe utenfor eiendommens grenser. Det ble i vedtaket videre poengtert at det som særlig karakteriserer kulturmiljøet rundt Hamsund gård, slik det fortsatt er i dag, er et storslagent, dramatisk landskapsrom som er rikt på kontraster. Dermed var frie siktlinjer mot gårdstunet avgjørende.

Kommer en først til at et område rundt et kulturminne bør fredes, er det kun hjemmel til å foreta en områdefredning så langt det er *nødvendig* av hensyn til kulturminnet. Rådighetsbegrensningene skal ikke gå lenger enn nødvendig for at det fredete kulturminnet fremstår som lesbart i sitt opprinnelige miljø. En områdefredning kan være særlig nødvendig der kulturminnene er sårbare for menneskelig aktivitet eller utsatt for omfattende utbyggingspress. Områdefredningen kan tas i bruk for å begrense eller føre kontroll med utbyggingspresset i et område.

For å beskytte virkningen av et allerede fredet byggverk og hageanlegg i Oslo, *Villa Dammann*, tegnet av Arne Korsmo og Sverre Aasland, i Havna allé 15, fattet Riksantikvaren i 2012 vedtak om fredning av et 9-meters bredt sammenhengende område på nabotomtene i Anne Maries vei 18, 20, 22 og 24 i Oslo. Vedtaket om områdefredning datert 30. mars 2012 ble fattet i forbindelse med søknad om rammetillatelse til å oppføre tre større bygningsvolum på nedsiden av det fredete hageanlegget. Det nye byggetiltaket ville ha sperret frie siktlinjer til og fra Villa Dammann og en fredet arkitekttegnet pergola i hageanlegget. Riksantikvaren la i områdefredningsvedtaket vekt på at det var viktig å sikre siktlinjer eksternt mot Villa Dammann, men også internt; omgivelsene sett fra bygningen og hagen.

Ved fredningen av *Lensmannsgården Tingvoll* i Stryn sentrum (Tonning-området) mente Riksantikvaren at det var behov for å frede et større areal (Lensmannsgårdens hage og naboeiendommen som tilhørte kommunen) foran det fredete hovedobjektet (Lensmannsgården) for å ta vare på frie siktlinjer mot det fredete huset fra hovedveien (Rognehaugen) i Stryn sentrum. I vedtaket av 1. juni 2012 fredet Riksantikvaren hagen og arealet foran eiendommen mot hovedveien etter kml. § 19.

Hverken lov eller forarbeider setter grenser for hvor omfattende eller stor en områdefredning kan være. Ved særlig sårbare kulturminner i utmark kan områdefredningen være særlig omfattende hvis det er nødvendig.

Riksantikvaren fredet 8. juni 2020 – på dagen 80 år etter at Narvik kom under tysk kontroll – et nær 27 km² stort område i *Narvikfjellene* for å sikre et krigshistorisk landskap med skytestillinger, våpendeler, rester av ammunisjon mv. Fredningsvedtaket var imidlertid ikke med hjemmel i § 19, men § 5, jf. § 4 første ledd bokstav e, jf. § 22.

I fredningsvedtaket for *Hamsund gård*, Knut Hamsuns barndomshjem på Hamarøy i Nordland, går fredningsområdet etter § 19 langt utenfor det fredete gårdstunet. Siktlinjer i landskapet og gårdens virkning ble vektlagt. Det ble i vedtaket videre poengtert at det som særlig karakteriserer kulturmiljøet rundt Hamsund gård, slik det fortsatt er i dag, er et storslått, dramatisk landskapsrom som er rikt på kontraster. Dermed var frie siktlinjer mot gårdstunet avgjørende. (Foto Siv Nytrøyen Leden, Riksantikvaren)

Selv i et allerede utbygget eller sterkt endret felt, kan områdefredning gjennomføres hvis man har anslått at kulturminnet tålegrense vil bli overskredet. Her må det gode grunner til. Grensene for det aktuelle fredningsområdet må begrunnes nøye.

Noen ganger gir landskapstrekk i naturen klare indikasjoner på hvor grensen for områdefredningen bør trekkes, hvor f.eks. en elv eller et høydedrag gir en visuell naturlig avslutning på det aktuelle området. Andre ganger vil spor etter kulturminner i marken, som f.eks. hører med til hovedkilden et stykke unna, kunne danne et naturlig endepunkt for områdets utstrekning. Siktlinjer kan også danne grunnlag for grensene.

Fredningen av Vingen *helleristningsområde* i Bremanger kommune, Riksantikvarens vedtak av 2. november 2001, omfatter landskapsrommet rundt de automatisk fredete helleristningene i Vingen og på Vingenneset. I området er det registrert ca. 2 000 innrissete enkeltmotiv fra siste del av eldre steinalder

og yngre steinalder, 4000–2000 f.Kr., fordelt på 250 små og store felt. Området fredet etter § 19 er totalt ca. 1730 daa, mens helleristningsfeltene bare omfattet 85 daa. I skildringen av det fredete området heter det bl.a.: «Frå strandflata i Vingen og på Vingenneset reiser det seg ulendte og til dels uframkommelege fjellsider. Fjella går opp 600–940 m.o.h. Einaste framkommelege stad er dalsida aust for elva innerst i Vingen, og ei markert horisontlinje ved ca. 190 m.o.h. dannar her ei naturleg grense for landskapsrommet. Landskapet med dei markerte dalsidene dannar ei naturleg og sterk visuell ramme som har vore og er viktig i opplevingane av helleristningane».

Forarbeidene gir ingen anvisning på hvordan alternativet om å beskytte vitenskapelige interesser skal forstås. Områdefredning kan imidlertid være påkrevd rundt kulturminner som er egnet til å drive forskning på, eller som det av andre faglige grunner er viktig å få kunne bevart i sitt opprinnelige miljø. Det kan være områder med kulturminner som en i dag ikke har egnete metoder

til å gjennomføre eksakt og tilfredsstillende forskning på. De vitenskapelige undersøkelser som er nødvendige, kan også være av et slikt økonomisk omfang at de foreløpig ikke kan la seg gjennomføre. Bestemmelsen vil være særlig aktuell i forbindelse med funn av automatisk fredete kulturminner som er spredt over et større område. Her vil det ofte ligge svært mange ikke synlige kulturminner under markoverflaten.

Områdefredningen av *Vingen*, jf. ovenfor, er et eksempel på en fredning som skal beskytte vitenskapelige interesser. I formålet med fredningen heter det: «Føremålet med områdefredinga er å sikre helleristningar og andre automatisk freda kulturminne som del av landskapsrommet dei ligg i, som kjelde for oppleving og som vitskapleg kjeldemateriale i framtida».

Også områdefredningen rundt helleristningsfeltet på *Hjemmeluft* i Alta i 1992 illustrerer dette. Her var det både vitenskapelige hensyn og vernet av landskapet rundt som utløste fredningen. Et annet eksempel kan f.eks. være fredning av et område med kullgroper, som visuelt sett ikke har særlig interesse for allmennheten, men som rent vitenskapelig kan være særlig interessant, ikke minst når sporene fra disse som dekker et større område, leses og studeres i sammenheng.

Områdefredningen på *Bjarkøy*, Riksantikvarens vedtak av 22. juni 2016, stadfestet i Klima- og miljødepartementet i vedtak av 28. juni 2016, er også et illustrerende eksempel bl.a. på beskyttelse av vitenskapelige interesser. Her ønsket man blant annet å sikre virkningen av de automatisk fredete kulturminnene som del av en større landskapsmessig helhet innenfor et stort uberørt areal som inngikk i fredningsområdet, som kilde både til kunnskap og opplevelse.

Det kan ofte befinne seg mange verneverdige, men ikke fredete kulturminner i et område som er fredet etter § 19. Disse kulturminnene har i utgangspunktet ikke det samme vern som det fredete kulturminnet som utløste områdefredningen. Dette kan bety at et steingjerde eller en utløe i henhold til kulturminneloven ikke behøver å

Både helleristningsfeltet på *Hjemmeluft* i Alta og området rundt er fredet. Vitenskapelige interesser er på den måten sikret og landskapsvernet samtidig ivaretatt. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

være direkte vernet, hvis ikke fredningsbestemmelsene pålegger restriksjoner som også beskytter slike kulturminner. Selv om disse ikke har samme fredningsverdi, gir de det fredete byggverket eller huset større kulturminneverdi. Spørsmålet blir egentlig først satt på spissen der områdefredningen mangler fredningsbestemmelser, se neste pkt. Er det ønskelig med et sterkere vern for slike kulturminner, bør disse derfor fredes særskilt etter § 15. Kommunen kan også vedta vern (hensynssone) etter plan- og bygningsloven.

6.7.3 Andre ledd – fredningsbestemmelser

Et område som fredes etter § 19, inneholder vanligvis andre spor av menneskelig påvirkning enn selve kulturminnet. Her vil en kunne finne alt som vanligvis finnes i et kulturmiljø, fra veger, gjerder, lysthus eller andre typer bygninger til dammer og inn- eller utmark, av større eller mindre verneverdi. Når et område fredes, vil alle disse forskjellige detaljer i landskapet bli berørt. En områdefredning betyr i utgangspunktet at det skjer en *fastfrysing* av området rundt kulturminnet.

Det er ikke alltid ønskelig at all mulig utnyttelse/tiltak ved fredning båndlegges til evig tid. Tvert imot kan formålet med fredningen være å skape et levende miljø. Hensikten kan være at driften skal fortsette som før, men med visse restriksjoner, f.eks. forbud mot større moderniseringer. I slike tilfeller vil det alltid være behov for klare regler for hvilke tiltak som kan tillates, og hvilke tiltak som er forbudt.

For å unngå usikkerhet i forbindelse med hva som er tillatt eller ikke, i et fredet område, gir andre ledd *Riksantikvaren* anledning til å fastsette særskilte fredningsbestemmelser, jf. ansvarsforskriften § 2 (4). Lovens forarbeider forutsetter uttrykkelig at slike bestemmelser skal gis, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 33, se også [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 25. Det kan derfor normalt legges til grunn at fredningsvedtaket ikke er til hinder for virksomhet som faller utenfor fredningsbestemmelsene.

Andre ledd angir rammen for rettsvirkninger av fredningsvedtaket. Etter andre ledd første punktum er det adgang til å gi fredningsbestemmelser som regulerer *enhver* virksomhet og ferdsel innenfor området. Dette betyr at all fysisk rådighet over området, som kan motvirke formålet med fredningen, kan forbyes eller reguleres på annen måte. Restriksjonene kan være begrenset. Det er ikke naturlig å innfortolke et krav om minste

fredningsnivå etter § 19, jf. Inge Lorange Backer: *Naturvern og naturinngrep* (1986) s. 269.

Virksomhet forstås som enhver form for grunnutnyttelse. Eksempler på virksomhetsrestriksjoner er bygge- og anleggsvirksomhet, skogbruk og utnyttelse av grunnens substans. Tiltak som bygging av ny veg, kai eller bygning vil kunne forbys. Påbygg av en ekstra etasje på hus i § 19 områder relaterer seg ikke til grunnutnyttelsen, men det er nærliggende å anta at også større endringer i bebyggelsen vil kunne reguleres dersom tiltakene vil forandre områdets karakter og motvirke formålet med fredningen.

Forbud mot utskiftning av bygningselementer, så som vinduer og panel eller annen regulering av bygningsoverflater, har ikke støtte i forarbeidsuttalelsen. Skjemmende lukt eller støyforurensning vil trolig falle utenfor virksomhetsbegrepet, selv om det kan motvirke formålet med fredningen. Vilåret er vidt og rommer ulik praksis, og det kan være vanskelig å gi noen generell bemerkning om rekkevidden.

Ferdsel er nytt i forhold til tidligere § 21 og ble tatt med ved lovrevisjonen i 1992 for å få en klar hjemmel til å regulere også denne type aktivitet, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 24. Dette omfatter all type ferdsel som kan motvirke formålet med fredningen, f.eks. motorisert trafikk som kan ødelegge terrenget i området, eller virke forstyrrende for opplevelsen av kulturminnet. Ved midlertidige fredninger kan ferdselsforbudet være aktuelt for å kartlegge arkeologiske og sårbare områder. En kan også forby ferdsel for å forhindre ulovlige handlinger rettet mot kulturminnet, f.eks. dykking i et område med skipsfunn for å forhindre vrakplyndring. Se pkt. [5.1.12](#) om områdefredning rundt skipsfunn – forbud mot dykking på skipsvrak mv.

Ved vedtak av 16. juni 2016 fredet Riksantikvaren vraket av den tyske krysseren *Blücher*, som sank i Drøbaksundet utenfor Oslo etter kanon- og torpedobeskytning fra Oscarsborg festning og Kopåsbatteriet. Vraket ble fredet etter kml. § 15. Samtidig ble et område (1000-meterssone) rundt vraket fredet etter § 19. Områdefredningen var nødvendig for å etablere et dykkeforbud for å forhindre vrakplyndring og krenkelse av skipet med et stort antall omkomne som krigsgrav. Formålet med områdefredningen er «å sikre løse gjenstander, vrakrester og personlig utstyr som har tilhørt de som var ombord, som i dag er fysisk skilt fra krysseren som følge av den dramatiske senkningen».

Etter andre ledd andre punktum kan fredningsvedtaket også omfatte *forbud mot fradeling* eller bortfeste. Forbudet er videreført fra den tidligere bygningsfredningsloven. Forarbeidene gir ingen veiledning for hvordan dette skal forstås. Hensikten har åpenbart vært å motvirke utbyggingspress ved å gripe inn så tidlig som mulig. Med fradeling må forstås ikke bare deling av eiendommen, men også avhendelse av en del av grunnen, typisk salg av bolig- eller hyttetomter.

En kan derimot ikke regulere adgangen til å avhende den samlede eiendom. Forbudet må avgrenses til den del av eiendommen som fredningsvedtaket omfatter. En grunneier som har fått fredet en del av en større landbrukseiendom, kan selvfølgelig fritt fra slike fredningsbestemmelser – forutsatt tillatelse etter lover som plan- og bygningsloven og jordloven – parsellere og selge hyttetomter utenfor fredningsområdet. Adgang til å forby bortfeste må forstås på samme måte.

Før lovendringen i 1992 inneholdt den tilsvarende bestemmelsen i § 21 tredje ledd også hjemmel til å *kreve fjernet byggverk* innenfor fredet område. Departementet fant det ikke hensiktsmessig å opprettholde bestemmelsen, som lå i en gråsoner mellom skjøtsel og ekspropriasjon. Bestemmelsen hadde heller ikke vært anvendt, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 13. Ønsker en nå å fjerne en skjemmende bygning i fredningsområdet, må en i så fall gå til erverv gjennom kjøp eller ekspropriasjon etter [lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning](#) (oreigningslova) § 2 nr. 46.

Ved lovendringen i 1992 fikk en direkte hjemmel i § 21 til å foreta *skjøtsel* i fredningsområdet, se pkt. [6.9](#).

Hvis detaljerte bestemmelser ikke fastsettes i fredningsvedtaket – i strid med forutsetningene i forarbeidene – må omfanget av restriksjonene skje etter en *tolkning* av fredningsvedtaket på fredningstidspunktet. Dette vil ofte være tilfelle med områdefredning etter den tidligere § 21. Det kan imidlertid være vanskelig å trekke grensen mellom lovlig og ulovlig virksomhet. Antakelig må en ut fra sammenhengen med tredje ledd kunne hevde at alle inngrep i området i utgangspunktet er forbudt.

Vern av kulturminner gjennom fortsatt bruk har vist seg å være en effektiv måte å forvalte fredete kulturminner på, og er viet stor oppmerksomhet i senere tid. I forarbeidene gis det uttrykk for at fredningene ikke skal gripe inn i eksisterende utnyttelse av eiendom.

6.7.4 Tredje ledd – dispensasjon

Tredje ledd er hjemmel til å dispensere fra fredningen. Slik adgang er påkrevd fordi en på fredningstidspunktet ikke kan forutse alle situasjoner som vil kunne oppstå. En har imidlertid samtidig ønsket å begrense dispensasjonsmuligheten til helt spesielle situasjoner. Vilkårene er identiske med tilsvarende dispensasjonsbestemmelser i §§ 15 a og 20. En viser derfor til kommentarene til § 15 a, pkt. 6.3. Dispensasjonshjemmelen er gitt til fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner), jf. ansvarsforskriften §§ 2 (4) og 4. Riksantikvaren har etter ansvarsforskriften § 5 (5) dispensasjonsmyndigheten i saker som gjelder kulturminner som omfattes av forskriften § 2 (6).

6.8 § 20 FREDNING AV KULTURMILJØ

Et kulturmiljø kan fredes av Kongen for å bevare områdets kulturhistoriske verdi. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart.

I fredningsvedtak etter første ledd kan Kongen forby eller på annen måte regulere enhver virksomhet og ferdsel i fredningsområdet som er egnet til å motvirke formålet med fredningen. Det samme gjelder fradeling eller bortfeste av grunn til virksomhet som nevnt i første punktum.

Departementet kan i særlige tilfeller gjøre unntak fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete området.

6.8.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen kom inn ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96. Før den tid var kulturminneloven først og fremst en vernelov for kulturminneobjekter. Loven manglet – med unntak av tidligere § 15 andre ledd om fredning av bygningsmiljøer – en hjemmel til å frede områder eller miljøer på grunn av deres egenverdi. Miljøet/landskapet omkring kunne bare fredes etter den tidligere områdefredningsbestemmelsen i § 21 (någjeldende § 19), i den grad dette var nødvendig for å sikre virkningen av et fredet kulturminne i landskapet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

Utviklingen gikk i retning av en større helhetstenkning i vernearbeidet. Det ble politisk gitt uttrykk for at det var behov for en ny bestemmelse som ga myndighetene en klar hjemmel til å frede de viktigste kulturmiljøene, uavhengig av et fredningsverdig enkeltobjekt, se bl.a. [Innst. S. nr. 135 \(1986–87\)](#) Om bygnings- og

fornminnevernet s. 1, 2 og 11 og [St.meld. nr. 39 \(1986–87\)](#) s. 8–11.

Naturvernloven hadde også bestemmelser om vern av områder. Selv om naturvernloven kunne verne kulturlandskap som landskapsvernområder, sikret ikke loven i en tilstrekkelig grad den kulturhistoriske dimensjon i landskapet.

Ved vedtakelsen av [lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) ble det tatt inn i kml. § 20 at «fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart».

Vedtak om fredning av kulturmiljø med fredningsbestemmelser skal treffes av Kongen (Kongen i statsråd). Det er imidlertid Riksantikvaren og fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturmiljøer) som normalt utarbeider fredningsforslag med fredningsbestemmelser.

I henhold til [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (4) og 4 er fylkeskommunen/Sametinget dispensasjonsmyndighet. I henhold til forskriften § 2 (5) er Riksantikvaren dispensasjonsmyndighet i saker som omfattes av § 2 (6).

Både Riksantikvaren og fylkeskommunen/Sametinget har myndighet til å fatte vedtak om *midlertidig fredning* etter § 22 nr. 4, jf. ansvarsforskriften §§ 2 (4), § 3 (4) og 4. Myndigheten til å dispensere fra midlertidig fredning er den samme som myndigheten til å dispensere fra permanent fredning, jf. ovenfor.

Fredning av kulturmiljø utløser normalt *ikke* krav på *erstatning*, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 16 og 25. Dette kan klareres forut for fredningsvedtaket ved forhåndsskjønn etter § 26, se pkt. 7.12. Se for øvrig de generelle kommentarene i pkt. 1.7.

Fredning etter § 20 kan gjennomføres i strid med *arealplan* (typisk reguleringsplan). En senere arealplan kan heller ikke endre rettsvirkning av fredningen. Til gjengjeld er saksbehandlingsreglene i § 22 parallelle med tilsvarende regler for vedtakelse av reguleringsplaner i plan- og bygningsloven. Eventuelle negative konsekvenser ved en kulturmiljøfredning bør belyses fra kommunens side. Kommunestyrets uttalelse vil på denne måten danne et viktig grunnlag for den endelige vurderingen av fredningssaken. Også vedtak om midlertidig fredning går foran kommunale arealplaner, selv om kommunen normalt ikke gis anledning til å avgi uttalelse til denne type fredning, se [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) s. 35–36.

Rent faktisk vil de fleste kulturmiljøer sikres gjennom [plan- og bygningsloven](#) (pbl.). Regulering til hensynsone bevaring etter lovens § 12-5 andre ledd nr. 5 gir hjemmel til å gi liknende bestemmelser som en kulturmiljøfredning, jf. pbl. § 12-7 nr. 6. Fredning etter kulturminneloven vil derimot være det viktigste virkemiddel for de kvalitativt sett mest verdifulle kulturmiljøer. Det er formelt sett ikke noe i veien for at kommunen kan vedta slik regulering i samme område som kulturmiljøfredningen, men ved motstrid mellom fredningsbestemmelsene og reguleringsbestemmelsene, vil de førstnevnte gå foran.

Kulturmiljøfredning blir etter forvaltningspraksis vedtatt som *forskrift* (kgl.res.) og ikke som enkeltvedtak, noe som må ses i sammenheng med at vedtak etter tidligere naturvernloven, nå naturmangfoldloven, også fattes ved forskrift. Kulturminneloven § 22 nr. 1 ble imidlertid endret ved lov 3. mars 2000 nr. 14, hvor saksbehandlingen nå skal følge den saksbehandlingsprosedyre som gjelder for fredningsvedtak etter §§ 15 og 19. Endringen ble gjort for å rette opp en lovteknisk glipp, hvor en ved vedtakelsen av § 20 i 1992 glemte å endre § 22 nr. 1. Dette kan imidlertid bli en svært omstendelig prosedyre, ikke minst når fredningen gjelder mange eiendommer.

Spørsmålet var særlig praktisk ved fredningen av *Birkelunden kulturmiljø* på Grünerløkka i Oslo i 2006, hvor et større antall bygårder (med ca. 1 400 leiligheter) og andre bygninger ble fredet. Fredning ved forskrift gir imidlertid en prosessuell virkning i forhold til formen enkeltvedtak, ingen klageadgang for parter og andre med rettslig klageinteresse. Noen reell forskjell ville dette uansett ikke medføre ettersom kulturmiljøfredning vedtas av *Kongen*. Klagemulighet er her uansett avskåret, fordi det ikke finnes noen overordnet forvaltningsmyndighet over *Kongen*.

En kulturmiljøfredning skal *tinglyses* på berørte eiendommer, jf. § 22 nr. 5. Om *skjøtsel* av kulturmiljø, se § 21. Kulturminneloven §§ 16, 17 og 18 kan anvendes også overfor kulturmiljøfredninger.

6.8.2 Første ledd – fredning av kulturmiljø

Etter første ledd kan det treffes vedtak om å frede et kulturmiljø ut fra områdets kulturhistoriske verdi. Ifølge definisjonen i § 2 er kulturmiljøer som kan fredes, områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng. Det er ikke noe krav at

kulturminnene i området skal være automatisk fredet eller fredet ved enkeltvedtak. Men slike objekter kan begrunne en kulturmiljøfredning. Et rent kulturlandskap, f.eks. et åkerlandskap, vil således også kunne fredes. Forutsetningen er bare at landskapet er påvirket av mennesker. Kulturmiljøet kan også være et område som viser forskjellige tidsepoker, f.eks. gateløp i en by eller et tettsted, som viser en historisk utvikling.

En kulturmiljøfredning kan etter lovendringen i 2009 omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart. Denne bestemmelsen ble tatt inn i § 20 samtidig som § 2 fikk en tilføyelse om at det ved vurdering av verneverdier i tillegg kan legges vekt på viktige naturverdier knyttet til «kulturminnene». Ut fra sammenhengen i lovteksten er det klart at bestemmelsen også omfatter naturverdier i «kulturmiljøene». Se ellers pkt. 2.3 om kml. § 2. For øvrig vil naturmangfoldloven være rette hjemmelsgrunnlag hvis et område skal vernes ut fra rene naturfaglige hensyn eller der den naturvitenskapelige dimensjon er mest fremtredende, se [Ot.prp. nr. 52 \(2008–2009\)](#) s. 289–293 om kulturminneloven og dens muligheter for å ivareta naturelementer.

Formålet med bestemmelsen i § 20 om fredning av kulturmiljø er først og fremst å ta vare på helheten og sammenhengen i miljøet. Bestemmelsen gir hjemmel til å frede miljøer i byer, der enkeltbygningene hver for seg ikke berettiger fredning, men hvor sammenhengen mellom dem gjør miljøet verdifullt.

I forvaltningspraksis er dette senere lagt til grunn, blant annet ved vedtak om midlertidig fredning av Levanger bysentrum. Her forelå det rivevedtak for to eldre trehus som ikke alene hadde fredningsverdi, men som del av en sammenhengende helhet innebar nasjonal kulturminneverdi. Riksantikvaren fattet derfor vedtak om midlertidig fredning 10. desember 2008, og rivevedtaket etter plan- og bygningsloven kunne dermed ikke effektueres. Ved kgl.res. 9. november 2018 er det gamle bysentrum i Levanger fredet som kulturmiljø.

Kulturmiljø dekker alt fra byer, tettsteder og intensivt dyrkede jordbrukslandskaper til marginalt utnyttede skog- og utmarksområder. Begrepet kan omfatte høyst ulike typer kulturminner når disse har en funksjonell tilknytning, f.eks. brygger, naust og havneanlegg som står i sammenheng med fyr og seilmerker, eller systemer av fangstgraver og deres forhold til spor etter boplasser eller bygninger i utmark sett i sammenheng med tunets bebyggelse, steingjerder o.l., jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 10.

Videre kan det være områder med kulturminner som har et innbyrdes system eller funksjonell sammenheng, f.eks. et bygdesentrum, en gård, et seterlandskap eller et større gruveområde. I Kommunal- og miljøvernkomiteens innstilling til kulturminneloven, Innst. O. nr. 45 (1978–79) s. 9, understrekes det at vanlige arbeidermiljøer også hører med til slike bygningsmiljøer som bør bevares for fremtiden.

Fredningsområdet behøver antakelig ikke å bestå av ett sammenhengende område, men kan også omfatte f.eks. et hovedområde og ett eller flere mindre områder («øyer») i nærheten av dette. Forutsetningen er at disse mindre områdene har en funksjonell sammenheng med hovedområdet, f.eks. et gårdmiljø i dalen og et tilknyttet seterområde på fjellet.

Per 2020 har kulturmiljøforvaltningen gjennomført trettien permanente kulturmiljøfredninger, *Havrå* i Hordaland (gårdstun med kulturlandskapet rundt) fredet ved kgl.res. 4. desember 1998; *Utstein gård* med kulturmiljø knyttet til dette fredet ved kgl.res. 17. desember 1999; et skoltesamisk område i *Neiden*, Sør-Varanger i Finnmark, fredet ved kgl.res. 22. september 2000; *Kongsberg* gruveområde fredet ved kgl.res. 15. mai 2003; *Sogndalstrand* i Sokndal i Rogaland (kysttettsted), fredet ved kgl.res. 24. juni 2005; *Birkelunden* på Grünerløkka i Oslo (bymiljø), fredet ved kgl.res. 28. april 2006; *Sør-Gjæslingan* i Vikna i Nord-Trøndelag (fiskevær), fredet ved kgl.res. 1. oktober 2010; *Bygdøy* i Oslo (gårdsområde, friluftsmuseum, jordbruks-

Kongsberg sølvverk, minnesmerket «Korset». Kongsberg gruveområde ble fredet som kulturmiljø i 2003. (Foto: Asgeir Spange Brekke, Riksantikvaren)

Uthavnen *Ny-Hellesund* i Kristiansand kommune var et levende seilskutemiljø og nødhavn på 1700- og 1800-tallet, frem til dampskipene overtok frakrutene rundt 1880. Ny-Hellesund ble fredet etter kulturminneloven § 20 første ledd gjennom forskrift vedtatt ved kongelig resolusjon i 2016. (Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren)

og kulturområde), fredet ved kg.res. 17. februar 2012; *Tinfos* i Telemark (teknisk-industrielt miljø), fredet ved kgl.res. 20. juni 2014; *Ny-Hellesund* i Søgne (nå Kristiansand) i Agder (uthavn), fredet ved kgl.res. av 21. oktober 2016; *Levanger sentrum* i Innherred i Trøndelag (bymiljø), fredet ved kgl.res. av 9. november 2018 og *Skudeneshavn* (tettsted) i Karmøy i Rogaland, fredet ved kgl.res. 30. november 2018. *Henningsvær* i Vågan i Nordland (fiskevær) ble varslet fredet 30. september 2020 og er under fredning som kulturmiljø.

6.8.3 Andre ledd – fredningsbestemmelser

På samme måte som ved områdefredning forutsetter forarbeidene at det utarbeides nærmere fredningsbestemmelser for kulturmiljøet. Andre ledd har den samme ordlyden som § 19 andre ledd, og en viser derfor til kommentarene under pkt. 6.7.3.

Kulturmiljøfredning skiller seg fra områdefredning etter § 19 ved at fredningsbestemmelsene retter seg mot beskyttelse av området som sådan, og ikke det objektet som en områdefredning ellers skal beskytte. Fredning etter § 20 har derfor likhetspunkter med fredning som landskapsvernområde etter naturmangfoldloven § 36. En kulturmiljøfredning vil normalt forby eller regulere oppføring av bygninger, anlegg av veger, grøfting, drenering, nydyrking, gjødsling av utmark, felling av trær, legging av ledninger, kabler og rør, lagring av avfall m.m. Fredningen vil også normalt forby riving og eksteriørmessig endring av bygninger. Det kan for øvrig gis bestemmelser om beskyttelse av slike naturelementer som omfattes av fredningen.

I flere tilfeller er det knyttet spesielle *næringer* eller aktiviteter til kulturmiljøet, som har vært med på å sette sitt preg på omgivelsene. Det kan dreie seg om gårdsbruk som er i drift, en fiskehavn som tar imot fisk for salg eller foredling, eller en beitemark for sau. Slike aktiviteter er det ofte ønskelig å beholde. Dersom de forsvinner, vil noe av det som er typisk for miljøet, også bli borte. Det vil derfor sjelden komme på tale å forby slike aktiviteter. Men det kan bli nødvendig å regulere eller begrense virksomheten, f.eks. forhindre at fiskehavnen blir bygget ut for større båter som forandrer havnens karakter, eller

Neiden er et skoltlesamisk område som ligger i Sør-Varanger i Finnmark. Her ligger blant annet et lite gresk-ortodoks kapell. Området er fredet som kulturmiljø. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

forbud mot bruk av tyngre skogsmaskiner som kan lage stygge sår i kulturlandskapet.

Også *ferdsel* er det hjemmel for å regulere etter andre ledd. Det er antakelig i motsetning til områdefredning etter § 19, ikke hjemmel til å forby enhver form for ferdsel til tross for at bestemmelsene ha lik ordlyd. Tvert imot vil det ofte være ønskelig at fredningen muliggjør at flest mulig kan oppleve kulturmiljøet. Motorisert ferdsel vil det derimot ofte være nødvendig å forby eller regulere. Det samme gjelder adgang til camping.

Andre ledd gir bare gir hjemmel til å *begrense* rådigheten innen kulturmiljøet. Bestemmelsen hjemler derimot *ikke* adgang til å *pålegge* noen å utføre plikter innen området. Dersom det er ønskelig at kulturmiljøet skal skjøttes på en bestemt måte, eller at området skal tilbakeføres til et tidligere utseende, vil dette ofte kreve avtale med eier/bruker. Om forvaltningens rett til skjøtsel og skjøtselsavtale, se kommentarene til § 21.

Andre ledd andre punktum gir – i likhet med § 19 andre ledd andre punktum – mulighet til å forby eller regulere *fradeling av grunn eller bortfeste*. Til forskjell fra naturmangfoldloven kan en altså til en viss grad regulere eier/brukers juridiske rådighet over eiendommen, se pkt. [6.7.3](#).

Forarbeidene til lovendringen i 1992 tar ikke spesielt opp rammen for fredningsbestemmelser opp mot bygninger og anlegg. Et spørsmål er om en kan vedta like strenge fredningsbestemmelser etter § 20 som etter § 15, herunder om en bygnings interiør.

Formålet med kulturmiljøfredning var at slik fredning skulle beskytte kulturlandskap og helhetlige bygningsmiljøer, hvor de eksisterende fredningsbestemmelser ikke var tilstrekkelige. Dette tilsier at loven for bygningsmiljøer er begrenset til å gi bygninger og anlegg et eksteriørmessig vern. I forkant av en oppstart av fredningssak etter § 20 bør en derfor vurdere om enkelte bygninger bør gis et sterkere vern ved fredning etter § 15, hvor også fredningen kan omfatte interiør og fast inventar og hvor større løst inventar kan tas med i fredningen når særlige grunner tilsier det.

Om *skjøtsel* av kulturmiljø, se § 21.

6.8.4 Tredje ledd – dispensasjon

Bestemmelsen tilsvare §§ 15 a første ledd og 19 tredje ledd og åpner på visse vilkår for en begrenset adgang for kulturmiljømyndighetene til å gi dispensasjon for enkelte tiltak i kulturmiljøet. En viser derfor til kommentaren

til § 15 a første ledd, pkt. [6.3](#). Fredning etter § 20 er normalt ikke så inngripende som fredning etter § 15. Et tiltak som er et vesentlig inngrep i forhold til fredning etter § 15, behøver ikke å være vesentlig i forhold til en kulturmiljøfredning. Kulturmiljøets art og størrelse vil også ha betydning for vesentlighetsvurderingen. Det vil i mange tilfeller være nødvendig med dispensasjon for å sikre at eksisterende virksomhet som i stor grad begrunner fredningen kan videreføres, f.eks. nødvendig endring av bolighus og driftsbygninger i et landbruksområde.

Kulturmiljøforvaltningen kan gi pålegg om utbedring/retting, dersom eier av en bygning i et fredet kulturmiljø uten tillatelse reparerer eller bygger om huset på en måte som er i strid med fredningsvedtaket, jf. § 16.

Før lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 henviste § 16 bare til fredning etter § 15. Det var imidlertid en glipp ved lovrevisjonen 3. juli 1992 nr. 96. Nå kan § 16 anvendes for alle vedtak om fredning etter kap. V §§ 15, 19 og 20. Også §§ 17 og 18 kan anvendes for byggverk mv. som ligger innenfor grensene til et fredet kulturmiljø, selv om det ikke uttrykkelig fremgår av lovteksten.

6.9 § 21 SKJØTSEL

I områder som er fredet med hjemmel i §§ 19 og 20 kan vedkommende myndighet gjennomføre skjøtsel som anses nødvendig av hensyn til formålet med fredningen. Slik skjøtsel kan være vedlikehold av det fredete området, herunder rydding og pleie av vegetasjon og andre tiltak for å verne kulturmiljøet mv.

Eier eller bruker må varsles før skjøtsel etter første ledd iverksettes.

6.9.1 Generelt om bestemmelsen

Skjøtselsbestemmelsen kom først inn ved lovrevisjonen 3. juli 1992 nr. 96. Tiltak som fredningsmyndigheten ønsket å utføre innenfor det fredete området, kunne tidligere bare gjennomføres på grunnlag av avtale med grunneieren eller ved ekspropriasjon, jf. [lov 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning](#) (oreigningslova) § 2 nr. 46. Med fredningshjemlene i §§ 19 og 20 anså departementet at det var behov for en egen bestemmelse som ga kulturmiljøforvaltningen adgang til å utføre skjøtselstiltak i de fredete områdene. Det ble samtidig pekt på at eksisterende drift som hovedregel ville kunne fortsette, da slik drift i seg selv ville innebære nødvendig skjøtsel av området, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 16.

Helleristningsfeltet Hjemmeluft i Alta trekker til seg årlig et stort antall skuelystne. I tillegg til den forvitringen som nedbør, vind og regn forårsaker, er ferdselen en trussel mot ristningene. Derfor føres publikum på spaserbruer av tre, hevet over fjellet der figurene er risset inn. (Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren)

Forarbeidene gir samme sted en klar anvisning om at skjøtselstiltak etter § 21 bare kommer til anvendelse der det ikke synes mulig å oppnå en frivillig avtale med grunneier/bruker om skjøtsel.

Bestemmelsen gir *fylkeskommunen/Sametinget* hjemmel til å foreta nødvendig skjøttselarbeid i et fredet område eller kulturmiljø, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminne-](#)

[loven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (4) og 4. Riksantikvaren er etter forskriften § 2 (5) rette myndighet til å foreta skjøttselarbeidet der direktoratet har forvaltningsansvaret, jf. forskriften § 2 (6). Selve gjennomføringen av skjøttselen kan overlates til kommunen eller andre.

Skjøtsel i et område fredet etter § 19 eller i fredet kulturmiljø regnes *ikke* som et enkeltvedtak. Om skjøtsel

Villa Midtås i Sandefjord. Formålet med områdefredningen er å bevare virkningen av anlegget i miljøet, gjennom å opprettholde anleggets karakter av herskabelig eiendom slik det fremstår med de enkelte bygninger, innkjørsel, porter og hage- og parkanlegg. Området til høyre (buskplanting) ligger i § 19-området. I et så stort fredet parkanlegg er skjøtsel helt avgjørende for å bevare opplevelsen av kulturminnet. (Foto: May Britt Håbjørg, Riksantikvaren)

i område som er automatisk fredet, se § 11 første ledd bokstav a og pkt. [3.10.2](#).

6.9.2 Første ledd – skjøtsel i område fredet etter §§ 19 og 20

Vilkåret for å kunne foreta skjøtsel er at dette er *nødvendig av hensyn til formålet med fredningen*. Formålet med fredningsvedtaket vil derfor også være rammen for hvilken type og omfang av skjøtsel som kan utføres i det enkelte tilfellet. Er formålet f.eks. å bevare et åpent landskap, vil tiltak som motvirker tilvekst av trær og busker omfattes av begrepet. Er formålet derimot å sikre det omkringliggende landskapets karakter, kan det være avgjørende å bevare trær og busker og skjøtte disse på en egnet måte. Tiltak som går ut på tilbakeføring til tidligere tilstand, før fredningsvedtaket ble fattet, faller derimot utenfor. Slike tiltak må gjennomføres etter avtale

med eier, og man må vurdere spørsmålet om dispensasjon.

Ordinær skjøtsel/vedlikehold er et regelmessig arbeid for å opprettholde en ønsket tilstand og for å hindre forfall som skyldes jevn og normal slitasje. Det kan f.eks. være ukentlige, månedlige eller årlige aktiviteter. For øvrig sier første ledd andre punktum noe om hva skjøtsel kan være, og hva vernemyndighetene kan utføre i det fredete området eller kulturmiljøet. Loven nevner spesielt vedlikeholdstiltak, herunder rydding og pleie av vegetasjon. Etter forarbeidene er dette å hugge, beskjære, og erstatte vegetasjon, slå og så gress og foreta jordbearbeiding. Det samme må gjelde utsetting av sau (som holder eng og beitemark åpen). Andre lovlige tiltak vil kunne være fjerning av søppel, rydding av stier, oppsetting av gjerde og plassering av skilt og informasjonsplakater.

En har imidlertid ikke hjemmel for å plante nye trær eller busker (som ikke er til erstatning for gamle) uten eiers godkjenning, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 26.

For bygninger vil uttrykket *vedlikehold* særlig være arbeid med å male bygningene for å forhindre skade og råte på panel, skifte ut knuste ruter eller sikre tak mot vanninnsig, hvis eier ikke frivillig vil utføre arbeidet. Eier eller bruker kan i medhold av kml. §§ 16 og 17 pålegges *vedlikehold* av byggverk og anlegg i områder fredet som kulturmiljø etter § 20. I særlige tilfeller kan eier og bruker også pålegges vedlikehold av byggverk i områder fredet etter § 19. Se pkt. [6.4.1](#), [6.5.1](#) og [6.7.3](#).

Bestemmelsen sier ikke noe om et skjøtselstiltak kan utløse krav på *erstatning*, til sammenligning med § 11 andre ledd, jf. første ledd bokstav a. Det er imidlertid ikke tvilsomt at et tiltak som griper inn i eier/brukers økonomiske interesser på en vesentlig måte, vil kunne utløse rett til erstatning på samme måte, se ellers pkt. [3.10.4](#).

6.9.3 Andre ledd – plikt til å varsle eier eller bruker

Det følger av andre ledd at eier eller bruker må varsles før skjøtsel etter første ledd iverksettes. Varslingsplikt før tiltak iverksettes på annen manns eiendom, er et alminnelig forvaltningsrettslig prinsipp. Eier eller bruker må ha tid til å innrette seg på skjøtselstiltak fra kulturmiljømyndighetenes side, da han kan ha andre planer med eiendommen. Dette betyr at varsel om skjøtsel bør skje i god tid før tiltaket gjennomføres.

I de tilfeller hvor en ikke får inngått en skjøtelsavtale, kan det være fordel at myndighetene utarbeider en skjøtelsplan, men noe vilkår er det ikke.

§ 21 gir ikke hjemmel til å gå inn på annen manns eiendom dersom grunneieren nekter. I § 16 siste ledd er det for eksempel særskilt bestemt at krav om dekning av kulturmiljømyndighetenes utlegg til utbedring av skade på fredet byggverk er et direkte tvangsgrunnlag. Noen tilsvarende formulering er det ikke i § 21. Bestemmelsen gir derfor ikke direkte tvangsgrunnlag. Men kulturmiljøforvaltningen må kunne begjøre midlertidig forføyning etter [lov 17. juni 2005 nr. 90](#) (tvisteloven) § 34-1 når forvaltningen kunne fått dom på rett til å gjennomføre skjøtelsen.

7

Kapittel VI – Særskilte bestemmelser

| AV MARIE FINNE, SINDRE FJELL OG JØRN HOLME |

Ajourført av Maria Bache Dahl, Aud Slettemoen, Hans Tore Høviskeland, Kaare Stang, Inger Johanne Rystad, Eline Ova Sveen, Jørgen Reiss-Jacobsen, Sunneva Sætevik, Yngvild Solberg Greiner, Sindre Fjell og Jørn Holme

7.1 § 22 REGLER FOR SAKSBEHANDLING

1. Når et arbeid med fredning etter denne lov (jf. §§ 15, 19 og 20) starter opp skal det tas kontakt med berørte fylkeskommuner og kommuner for å drøfte avgrensning av området, innhold i fredningsbestemmelser og spørsmål om samtidig oppstart av kommunalt eller regionalt planarbeid og spørsmål for øvrig av betydning for kommunens og fylkeskommunens planarbeid. Kongen kan gi forskrift om samordnet behandling av planer etter plan- og bygningsloven og fredning etter denne lov.

Fredningsmyndigheten skal kunngjøre en melding, som regel i minst 2 aviser som er alminnelig lest på stedet, der det gjøres rede for det påtenkte frednings tiltak og de følger det antas å få. Såvidt mulig bør grunneiere og rettighetshavere underrettes ved brev og gis en rimelig frist for å komme med merknader før forslag utformes.

På et tidlig tidspunkt i forberedelse av frednings saken skal det søkes samarbeid med offentlige myndigheter, organisasjoner m. v. som har særlig interesse i tiltaket.

2. Når forslag om fredning er utarbeidet skal det kunngjøres i Norsk Lysingsblad og i minst 2 aviser som er alminnelig lest på stedet at forslag om fredning er utlagt til offentlig ettersyn. Kunngjøringen skal beskrive hva forslaget omfatter og gi en rimelig frist for uttalelse som ikke må settes kortere enn 6 uker fra kunngjøringen. Såvidt mulig bør grunneiere og rettighetshavere i området underrettes ved brev.

I samband med kunngjøringen skal saken legges fram for berørte statlige fagorganer til uttalelse.

3. Før vedtak om fredning treffes, skal forslaget forelegges kommunestyret. Det kan settes en frist for kommunestyrets uttalelse.
4. Departementet kan treffe vedtak om midlertidig fredning inntil saken er avgjort.
5. Vedtak etter §§ 6, 15, 19 og 20 skal tinglyses.

7.1.1 Generelt om bestemmelsen

Kulturminneloven § 22 inneholder saksbehandlingsregler for fredningsvedtak etter §§ 15, 19 og 20 og bestemmelse om midlertidig fredning. I tillegg fastsetter paragrafen at vedtak om utvidet sikringssone etter § 6 skal tinglyses i likhet med vedtak om fredning, jf. § 22 nr. 5.

Bestemmelsen fikk sitt vesentlige innhold ved lov 21. april 1989 nr. 17, hvor den dagjeldende plan- og bygningsloven ble samordnet med en rekke særlover, herunder kulturminneloven. Etter den tidligere § 22 kunne fredningsvedtak ikke treffes i strid med reguleringsplan og bebyggelsesplan. Oversiktsplaner etter plan- og bygningsloven skulle i tillegg være rettleidende for fredningsvedtak. Systemet forutsatte at hensynet til verneinteressene skulle ivaretas under utarbeidingen av arealplanene.

Ved lovendringen i 1989 (satt i kraft 1. januar 1990) gikk bestemmelsen over til å være en saksbehandlingsregel for fredningsvedtak av fast eiendom, og ikke som tidligere en rettleidende planbestemmelse for fredninger. Lovendringen medførte at fredning kunne skje i strid med arealplan.

Fremgangsmåten for en fredningssak er etter lovendringen i 1989 blitt nærmest den samme som den var for reguleringsplaner etter dagjeldende lov 14. juni 1985

nr. 77 om plan- og bygningslov §§ 27-1 og 27-2, samt for fredninger etter naturvernloven § 18 og for viltloven.

Saksbehandlingsreglene innebærer en omfattende prosess, med høringer, offentlige kunngjøringer, varsling av partene, osv. Siktemålet er at vernearbeidet i større grad skal ses i sammenheng med den kommunale planleggingen etter plan- og bygningsloven, og at berørte kommuner og fylkeskommuner skal inn i prosessen på et tidlig tidspunkt. Endringen sikrer også at grunneiere og andre berørte gis mulighet til å medvirke i utformingen av fredningsforslaget. Samtidig hjemles en klar plikt for vernemyndighetene til å søke samarbeid med andre berørte myndigheter og organisasjoner.

Ved [lov 27. juni 2008 nr. 71 om planlegging og byggesaksbehandling](#) (plan- og bygningsloven) (plandelen) fikk kulturminneloven § 22 nr. 1 første ledd første punktum en tilføyelse slik at loven fikk styrkede samordningsbestemmelser tilsvarende tilføyelsene i naturvernloven. Endringene innebærer en klargjøring av vernemyndighetenes og planmyndighetenes plikt til å drøfte og avklare om verneplanarbeidet også skal skje samordnet med planarbeid etter plan- og bygningsloven. I andre punktum ble det tilføyet en hjemmel for Kongen til å gi forskrift om samordnet behandling av planer etter plan- og bygningsloven og fredning etter kulturminneloven, se [Ot.prp. nr. 32 \(2007–2008\)](#).

Saksbehandlingsreglene i § 22 *utfylles* av forvaltningslovens regler. En fredning medfører en begrensning av eiers adgang til å råde fritt over sin eiendom. Dette innebærer at hensynet til eier vil være sentralt i en fredningssak. Forvaltningsloven inneholder flere bestemmelser som sikrer eier mulighet til å ivareta sine interesser.

Eier/bruker vil alltid være *part* i en fredningssak. På grunn av at en fredning oftest vil gjelde et begrenset areal, vil det neppe by på problemer å finne ut hvem som er part(er). Forvaltningslovens kapitler IV–VI stiller krav til saksforberedelse, innhold og utforming, underretning av parter og klagebehandlingen ved enkeltvedtak, se nærmere pkt. [1.5](#).

Det er *Riksantikvaren* som er fredningsmyndighet etter bestemmelsene i §§ 15 og 19, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4), og som derfor fatter vedtak om fredning. Det er imidlertid regjeringen (*Kongen i Statsråd*) som er fredningsmyndighet for fredning av kulturmiljøer etter § 20.

Det er normalt *fylkeskommunene/Sametinget* (for samiske kulturminner) som starter opp en fredningssak,

f.eks. etter en midlertidig fredning. Riksantikvaren forbereder de sakene direktoratet selv har initiert. Alle slike fredningssaker må uansett klareres med Riksantikvaren på forhånd, slik at en ikke igangsetter en fredningssak som ikke holder faglig mål etter nasjonale kriterier.

Kulturmiljømyndigheten ved fylkeskommunene og Sametinget har hjemmel til å treffe vedtak om *midlertidig fredning* inntil saken er avgjort, jf. § 22 nr. 4. Også Riksantikvaren kan fatte vedtak om midlertidig fredning. Dette fremgår av ansvarsforskriften §§ 3 (4), 4 og 2 (4).

Forvaltningslovens bestemmelser om saksbehandlingen gjelder også ved vedtak om midlertidig fredning. En skal imidlertid være oppmerksom på at vedtak om midlertidig fredning som regel er hastesaker. I slike saker kan forhåndsvarsling av en part unnlates dersom dette medfører fare for at vedtaket ikke kan gjennomføres, se nedenfor under pkt. [7.1.5](#).

7.1.2 § 22 nr. 1 – oppstart av fredningssak

Bakgrunnen for at det reises en fredningssak, kan være forskjellig. Saken kan starte opp etter initiativ fra fylkeskommunen/Sametinget, f.eks. på grunn av press mot et kulturminne eller etter en henvendelse fra en organisasjon, en kommune eller eier. Den kan også være et ledd i Riksantikvarens fredningsstrategi for kulturmiljøforvaltningen.

Etter første ledd første punktum skal vedkommende saksforberedende organ – Riksantikvaren eller fylkeskommunen/Sametinget – når en fredningssak starter opp først ta kontakt med berørte *kommuner* og *fylkeskommuner*. Det betyr den kommunen og fylkeskommunen hvor det aktuelle fredningsobjektet/fredningsområdet ligger. Dette skal gjøres både fordi kommunen/fylkeskommunen skal bli oppmerksom på fredningsforslaget tidligst mulig, og fordi kommunen/fylkeskommunen som planmyndighet skal få anledning til å ta hensyn til fredningssaken i sitt løpende arbeid med arealplanleggingen. Kommunen og fylkeskommunen varsles normalt per brev. Behov for møter med kommunen/fylkeskommunen må vurderes i den enkelte sak. Henvendelsen til kommunen/fylkeskommunen må inneholde en avgrensning av det området som skal fredes. Det bør settes frist for å komme med merknader.

Selv om nye fredningssaker kan igangsettes fra fylkeskommunen/Sametinget, har Riksantikvaren bestemt at oppstart av fredning skal avklares med direktoratet,

særlig for å få klarlagt om *nasjonal verdi* foreligger. Riksantikvaren har også vedtatt en fredningsstrategi for kulturminner som særlig er underrepresentert på fredningslisten, og nye fredninger bør være i samsvar med denne.

Etter andre ledd første punktum skal fredningsmyndigheten også *kunngjøre* oppstart av fredningssaken og de følger fredning antas å få, i minst 2 aviser som er alminnelig lest på stedet. Det vil her være naturlig å benytte en lokal og en regional avis for å sikre at kunngjøringen når flest mulig som kan ha interesse i saken. Selv om Riksantikvaren er fredningsmyndighet etter §§ 15 og 19, er fylkeskommunen/Sametinget berettiget til å foreta en slik kunngjøring. Riksantikvaren kan også selv starte fredningssak, og må følge samme prosedyre. På samme måte vil Riksantikvaren kunne kunngjøre oppstart av en kulturmiljøfredning, selv om det er Kongen som er fredningsmyndighet her.

Etter andre ledd andre punktum skal *grunneiere* og *rettighetshavere* gis en mulighet til å medvirke ved utformingen av fredningsforslaget. Det er viktig at det på et tidlig stadium av en fredningssak etableres en god dialog med eier og bruker (f.eks. en fester) av en fredet bygning eller anlegg. Derfor bør disse før fredningsforslaget utformes, varsles per brev og gis en rimelig frist for uttalelse. Bestemmelsen er formulert som en «børregel» for å klargjøre at det ikke vil foreligge noen saksbehandlingsfeil dersom en ikke når frem til alle, eller dersom et brev kommer for sent frem, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) s. 36. Hvem som er grunneiere og servitutthavere, vil normalt fremgå av matrikkelen, som er Norges offisielle register over fast eiendom. «[Se eiendom](#)» er den åpne utgaven av matrikkelen. Andre rettighetshavere vil typisk være festere av eiendommen. Leietakere faller utenom. I praksis blir likevel leietakere og andre berørte varslet om fredningen, enten direkte eller ved gjenpart av brevet. En person som har fått kjøpetilsagn på eiendommen, må også regnes som rettighetshaver, selv om avtalen ikke er tinglyst eller skjøte utstedt, jf. Rt. 1975 s. 246. Det vil i de fleste tilfeller være hensiktsmessig å ta muntlig kontakt med grunneier før denne varsles per brev, f.eks. i forbindelse med en befaring. Kan varselet derimot medføre fare for at kulturminnet utsettes for ødeleggelse, kan Riksantikvaren/fylkeskommunen/Sametinget vedta *midlertidig fredning* etter § 22 nr. 4, før grunneier/bruker varsles.

Etter tredje ledd skal det så tidlig som mulig tas initiativ til samarbeid med andre *offentlige myndigheter, organisasjoner mv.* som har særlig interesse i fredningssaken. Slik kontakt bør helst tas samtidig med at kommunen tilskrives. Dette kan også gjøres enda tidligere hvis det antas at opplysninger som kan fremkomme ved en slik kontakt, vil kunne ha betydning for samarbeidet med kommunen som planmyndighet, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1987–1988\)](#) s. 35–36.

Vanligvis vil det her, som ved reguleringsplaner, være naturlig at det søkes samarbeid med offentlige myndigheter på fylkesnivå. Hvilke sektorer som det tas kontakt med, vil variere med saksområdet. Ved fredning av gårdsbruk skal f.eks. fylkeslandbruksnemnda varsles. Andre aktuelle statlige myndigheter kan være vedkommende fylkesmann, Miljødirektoratet, Statens vegvesen, Statskog, Statsbygg, havnemyndighetene og Norges vassdrags- og energidirektorat (NVE). Når kulturvernseksjonen i fylkeskommunen har oppstart av fredningssak, er det ikke minst viktig at andre berørte deler av fylkeskommunen blir tidlig involvert, f.eks. de avdelinger som har ansvar for planarbeid, samferdsel og næring. Når det gjelder *organisasjoner* som kan ha interesse i saken, bør det tas kontakt med lokalavdelingen til Fortidsminneforeningen og Fortidsminneforeningen sentralt. Det kan også være aktuelt å koble lokale velforeninger og historielag på saken. Gjelder fredningssaken kystkultur, er det i tillegg naturlig å ta kontakt med Forbundet Kysten.

7.1.3 § 22 nr. 2 – forslag til fredning skal kunngjøres og legges ut til offentlig ettersyn

Fredningsprosessens *andre* kunngjøring skal foretas når fredningsforslaget er ferdig utarbeidet. I store trekk skal varslingsprosessen som nevnt i nr. 1, gjentas. Det er viktig at kunngjøringen når de samme som ble varslet ved oppstart av fredningen. Kunngjøringen av forslaget bør derfor finne sted i de samme avisene. Første punktum angir i tillegg at kunngjøring skal foretas i Norsk Lysingsblad. I dag er dette en ren elektronisk publikasjon. Kunngjøringer sendes til: lysingsblad@norge.no. Andre punktum angir at kunngjøringen skal opplyse om at fredningsforslaget er lagt ut til offentlig ettersyn. Det må fremgå hvor det er utlagt (normalt fylkeskommunen), og hvor lenge dokumentene ligger til offentlig ettersyn (normalt er høringsfristen på 6 uker). Er det usikkert om en har rukket frem til alle eiere og rettighetshavere

etter § 22 nr. 1, blir det desto viktigere å få varslet disse etter § 22 nr. 2. Fredningsvedtaket kan bli ugyldig hvis en eier ikke i det hele tatt blir varslet.

I denne runden stilles det større krav til presis informasjon om hva fredningsforslaget innebærer. Foreslås det en områdefredning etter kml. § 19 eller kulturmiljøfredning etter § 20, bør kart med inntegnede grenser for fredningsområdet inntas i kunngjøringen. Forslaget til fredningsbestemmelser kan gjengis, men slik at det er tilstrekkelig at hovedpunkter inntas i Norsk Lysingsblad og avisene.

Det er ikke noe krav om at forslaget skal legges frem for de samme offentlige myndigheter og organisasjoner som ved varsel om oppstart av fredning.

Etter andre ledd skal forslaget legges frem for berørte statlige fagorganer i forbindelse med kunngjøringen. God forvaltningsskikk tilsier imidlertid at forslaget sendes minst til de samme som fikk varsel om oppstart. Når høringsfristen på minimum 6 uker er utløpt, må det på bakgrunn av de innkomne uttalelser vurderes eventuelle justeringer i fredningsforslaget, eventuelt at det bør trekkes tilbake eller utsettes.

7.1.4 § 22 nr. 3 – fremleggelse for kommunestyret

Etter høringen skal det endelige forslaget til fredning legges frem for *kommunestyret*. I denne sammenheng er det viktig at forholdet til plan- og bygningsloven blir klargjort. Et fredningsvedtak vil ha rang foran gjeldende eldre og fremtidige kommuneplaner og reguleringsplaner, og negative konsekvenser bør belyses av kommunen. Kommunestyrets uttalelse vil på denne bakgrunn være et viktig grunnlag for den endelige vurderingen av fredningssaken, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) s. 36. Det settes normalt frist for kommunestyret til å avgis uttalelse. Når en uttalelse foreligger eller når fristen har utløpt, sendes saken til Riksantikvaren for avgjørelse. Riksantikvaren skal vurdere kommunens syn som et av flere momenter i en fredningssak. Oversendelsesbrevet går etter praksis med kopi til offentlige instanser og berørte parter.

Det er *Riksantikvaren* som er fredningsmyndighet etter §§ 15 og 19, og som fatter det endelige fredningsvedtaket. Ved kulturmiljøfredninger etter § 20 er det *Kongen* som fatter det endelige vedtaket. De involverte må *underrettes* om vedtaket slik forvaltningsloven krever, herunder opplyses om klageadgang ved fredning etter §§ 15 og 19, se pkt. [1.5.4](#). Fredningsmyndigheten må

videre besørge *tinglysning* av vedtaket slik kulturminneloven krever.

Det er viktig å være klar over at en helt frem til vedtakstidspunktet må vurdere fredning av kulturminnet opp mot andre samfunnshensyn. Selv om kulturminnet isolert sett er fredningsverdig, kan Riksantikvaren etter en nærmere vurdering av forslaget og innkomne merknader likevel finne at fredning ikke bør gjennomføres. Dette kan skje selv om det var Riksantikvaren som først tok opp fredningsspørsmålet.

7.1.5 § 22 nr. 4 – midlertidig fredning

Etter lovens § 22 nr. 4 kan departementet fatte vedtak om *midlertidig fredning* av kulturminner og kulturmiljøer. Dette gjelder fredning etter §§ 14 a, 15, 19, 20 og 22 a. Vedtak om midlertidig fredning går foran eldre planvedtak og kan fattes i strid med eldre arealplaner, se [Ot.prp. nr. 51 \(1987–88\)](#) Om lov om endringer i plan- og bygningsloven s. 36.

Riksantikvaren og *fylkeskommunen/Sametinget* har fått myndighet til å midlertidig frede, jf. ansvarsforskriften §§ 2 (4), § 3 (4) og 4.

Når myndigheten til å midlertidig frede er plassert hos *fylkeskommunen*, har det oppstått spørsmål om hvem i fylkeskommunen som er berettiget til å fatte vedtaket. De fleste fylkeskommuner har delegert myndighet i hastesaker til fylkesordfører eller fylkesrådmann, se [lov 22. juni 2018 nr. 83 om kommuner og fylkeskommuner](#) (kommuneloven) § 5-4, sml. §§ 11-8 og 13-1. Myndigheten til å frede midlertidig er i mange fylkeskommuner delegert videre ned til fylkeskultursjef eller fylkeskonservator. Hvis det fattes vedtak av en ombuds- eller tjenestemann som ikke har fått slik myndighet delegert til seg, er det usikkert om den midlertidige fredningen vil være gyldig. Spørsmålet har imidlertid ikke blitt prøvet for retten. I en sak fra 1990 i *Sogn* ble en tiltale for ulovlig rivning av et midlertidig fredet hus trukket – og saken henlagt – med begrunnelsen at fylkeskultursjefen ikke hadde fått delegert myndigheten til midlertidig fredning.

I en sak fra *Verdal* kom spørsmålet igjen opp i 2008. Eier hadde fått tillatelse av Verdal kommune til å rive uthus og flytte stabbur fra en boligeiendom i Verdal sentrum. Da eieren startet rivningen av uthuset, fattet fylkeskultursjefen i Nord-Trøndelag fylkeskommune vedtak om midlertidig fredning av eiendommen med hjemmel i kml. § 22 nr. 4, jf. § 15 Det viste seg imidlertid

tid at denne vedtakskompetansen ikke var delegert til fylkeskommunens administrasjon, men at vedtakene etter kulturminneloven skulle fattes av fylkesrådet. Administrasjonen opphevet derfor selv vedtaket dagen etter og meldte muntlig fra om dette til klager samme dag.

Loven gir ikke nærmere vilkår for når en kan fatte vedtak om midlertidig fredning. Bestemmelsen forutsetter en fredningssak, jf. formuleringen *inntil saken er avgjort*. Det kreves ikke her at fredningssaken skal være varslet i medhold av § 22 nr. 1. Det er tilstrekkelig at forvaltningen har planer om å starte opp en fredningssak. Forutsetningen for en midlertidig fredning er imidlertid at kulturminnet eller kulturmiljøet har slike kvaliteter som §§ 14 a, 15, 19 20 og 22 a oppstiller. Dette betyr at § 22 nr. 4 ikke er en selvstendig fredningsbestemmelse. Det må imidlertid *ikke* være helt avklart at kulturminnet har nasjonal verdi, for å kunne vedta en midlertidig fredning. En slik fredning kan imidlertid være påkrevd for å *avklare* om kulturminnet har nasjonal verdi, se under.

Tidligere krevde midlertidig fredning i tillegg *særlige grunner*. Dette vilkåret gikk ut av lovteksten ved lovendringen 21. april 1989 nr. 17. Noen stor realitetsforskjell innebærer dette neppe. Etter forvaltningspraksis benyttes midlertidig fredning normalt bare der objektet eller området vil stå i *fare* for ødeleggelse eller skade hvis en hadde fulgt de ordinære saksbehandlingsregler for fredningssak. Men bestemmelsen kan ikke forstås utelukkende dit hen, se nærmere nedenfor.

Oppstart av fredningssak medfører ingen rådighetsbegrensninger for eier/bruker. I mange tilfeller hvor et kommende fredningsvedtak legger store begrensninger på utnyttelse av eiendommen, er det en fare for at tiltak gjennomføres for å forhindre en fredning, typisk nydyrking, veganlegg, oppføring eller rivning av bygning eller anlegg. Om det foreligger en fare eller trussel, må avgjøres konkret i det enkelte tilfelle. Har eier eller tiltakshaver fått tillatelse fra kommunen til tiltaket, f.eks. innvilget rivetillatelse, vil dette normalt være en sterk grunn til midlertidig fredning. Det er i slike saker ikke nødvendig å vente med en midlertidig fredning til kulturmiljøforvaltningens eventuelle klage til fylkesmannen er behandlet. Tvert imot bør en fatte fredningsvedtaket uavhengig av klagesaken.

Egersund kommune godkjente i 1994 rivning av to verneverdige hus i et område regulert til spesialområde for bevaring. Begrunnelsen var at husene var så «gamle». Fylkeskommunen påklaget

kommunens avgjørelse til fylkesmannen. Fylkesmannen opprettholdt kommunens vedtak. Fylkeskommunen bestemte seg for midlertidig å frede husene, men kom for sent. Husene ble revet bare to timer etter fylkesmannens vedtak, før fylkeskommunen fikk fattet sitt vedtak om midlertidig fredning.

Et område rundt et stort uberørt felt med bl.a. steinaldertufter og jernaldergraver på *Bjarkøya* i Troms fylke ble midlertidig fredet etter § 22 nr. 4, jf. § 19 av Troms fylkeskommune i 2010. Fredningen var en følge av at Bjarkøy kommune med bakgrunn i en eldre reguleringsplan ga rammetillatelse til hyttebygging nær et av gravfeltene. Den midlertidige fredningen ble påklaget, og Riksantikvaren opprettholdt vedtaket for den eiendommen det var gitt tillatelse til hyttebygging på, da trusselen relatert til hyttebygging bare gjaldt denne eiendommen. Det ble påbegynt ordinær fredningssak og Riksantikvaren fattet 22. juni 2015 vedtak om fredning etter § 19 for et område på ca. 790 dekar. Vedtaket ble påklaget til Klima- og miljødepartementet, som opprettholdt fredningsvedtaket. Det midlertidige fredningsvedtaket bortfalt, ved at det ble avløst av vedtaket om varig vern.

Vedtaket om midlertidig fredning må ofte treffes raskt for å forhindre inngrep som kan redusere verneverdien. De ordinære saksbehandlingsregler for fredningsvedtak i § 22 skal derfor ikke anvendes. Men vedtak om midlertidig fredning er et *enkeltvedtak*, og forvaltningslovens generelle saksbehandlingsregler kommer således til anvendelse, se pkt. 1.5.

Forvaltningslovens regler kan til en viss grad fravikes. Særlig viktig er det at *forhåndsvarsel* utelates når det er fare for at slikt varsel kan medføre at vedtaket ikke kan gjennomføres, jf. forvaltningsloven (fvl.) § 16 tredje ledd bokstav a. I saker om midlertidig fredning bør det bare unntaksvis gis varsel om en midlertidig fredning. En bør også unngå å antyde eller foreslå en midlertidig fredning for å avverge en fremprovosert rivning av en bygning. Erfaring har vist at slike signaler lett vil forsere rivningen for å komme fredningsvedtaket i forkjøpet.

Forhåndsvarsel kan normalt unnlates ved oppheving av et midlertidig fredningsvedtak.

Forvaltningslovens utgangspunkt er at oppheving eller endring av enkeltvedtak skal forhåndsvarsles. For et midlertidig fredningsvedtak gjør imidlertid ikke de hensyn som taler for forhåndsvarsling, når det gjelder opphevelse eller endring av et permanent fredningsvedtak, seg gjeldende i samme grad. Et midlertidig fredningsvedtak fattes bl.a. for at myndighetene

skal få tid og anledning til å vurdere nærmere om en ordinær fredningsprosess for det aktuelle objektet skal iverksettes eller ikke. Det er bare kulturmiljømyndighetene som har myndighet til å beslutte om en fredning skal gjennomføres. Hvis opphevelse av et midlertidig fredningsvedtak skulle forhåndsvarsles, ville resultatet bli at det midlertidige vedtaket ble stående i varslingsperioden, etter at faktisk beslutning fra kulturmiljøforvaltningen om å videreføre fredningsprosessen, var tatt.

Utredningsplikten etter fvl. § 17 første ledd blir modifisert ut fra samme synspunkter som varslingsplikten etter § 16. *Skriftlig underretning* om vedtaket til partene kan også unnlates, hvis saken haster, jf. fvl. § 27 første ledd fjerde punktum. Det er for øvrig grunn til å merke seg at «skriftlig» også omfatter elektronisk melding, når informasjonen i denne er tilgjengelig for ettertiden, jf. fvl. § 2 bokstav g. Ulempen med bare muntlig underretning er selvfølgelig at vedkommende part bestrider at han oppfattet telefonsamtalen som en underretning om et fredningsvedtak.

Spørsmål om underretning om et vedtak om midlertidig fredning sto sentralt i en omstridt rivnings sak i *Grimstad* i 1987. I løpet av dagene 18.–20. mai 1987 rev styreformannen/eneaksjonæren i et gårdsselskap en verneverdig bygård og hageanlegg i byen, til tross for at Miljøverndepartementet 15. mai 1987 kl. 1400 hadde fredet anlegget midlertidig. Vedtaket ble samme dag meddelt over telefon til eierens advokat og kommunens plansjef. Sand herredsrett la til grunn i dom av 7. oktober 1988 at det ikke kunne føres bevis for at advokaten hadde oppfattet telefonen som meddelelse av et fredningsvedtak (bare at det ville bli truffet et slikt vedtak). Rivningen begynte 18. mai 1987 kl. 05.45, men ble stanset av politiet kl. 07.00. Fordi eier mente at han bare hadde fått en henstilling om å ikke rive, og politiet var usikker på hjemmelgrunnlaget, fortsatte han rivningsarbeidet, uten at politiet grep inn på ny. Den 19. mai 1987 om ettermiddagen fikk tiltalte selv en telefon fra departementet og telegram om fredningsvedtaket og om at alt arbeide måtte opphøre. Han fortsatte imidlertid arbeidet og avsluttet neste dag med å planere ut tomta. Aksjeselskapet som eide eiendommen, ble med hjemmel i § 27, jf. §§ 15 og 16 idømt en bot på 250 000 kroner samt 10 000 kroner i saksomkostninger. Etter anke over lovanvendelse og straffeutmåling, opphevet Høyesteretts kjæremålsutvalg dommen, fordi kulturminneloven den gang ikke hjemlet foretaksstraff, se Rt. 1988 s. 1424. Generell hjemmel til foretaksstraff ble vedtatt først i 1991 i straffeloven §§ 48 a flg. (straffeloven 2005 §§ 27 flg.) Herredsretten avsa

Eier av en verneverdig bygård i *Grimstad* rev bygården i 1987, etter at den ble midlertidig fredet av Miljøverndepartementet. Etter at en dom på foretakstraff ble opphevet i Høyesteretts kjæremålsutvalg (Rt. 1988 s. 1424), ble eieren personlig dømt. Herredsretten kritiserte departementet for å ikke ha underrettet den midlertidige fredningen skriftlig, bare telefonisk meddelt hans advokat. Etter at rivningen ble påbegynt, fikk eieren imidlertid selv en telefon og et telegram om fredningen, men fortsatte rivningen uansett. (Foto: Riksantikvaren)

ny dom i saken 28. april 1989, nå mot selskapets eier. Herredsretten kritiserer i dommen departementet for ikke å ha bekreftet det midlertidige fredningsvedtaket skriftlig, noe som måtte tillegges vekt ved straffeutmålingen. Det ble videre også lagt vekt på at tiltalte fra kommuneadministrasjonen og sine øvrige rådgivere hadde fått villedende råd. Tiltalte fikk som følge av dette en bot på 10 000 kroner, samt 25 000 kroner i inndragning som «vinning» etter strl. § 34 (straffeloven 2005 § 67).

Med et vedtak om midlertidig fredning skal det gis en *samtidig begrunnelse* i samsvar med fvl. § 24. Men kravet til begrunnelse kan fravikes, dersom vilkårene for muntlig underretning er til stede, ut fra at saken haster. Det kan derfor fremgå i vedtaket at begrunnelsen for vedtaket ettersendes eller vil bli gitt dersom partene krever det, jf. § 27 andre ledd andre punktum. Vedtakets lovhjemmel skal alltid fremgå jf. § 25 første ledd samt at vedtaket kan klages inn for klageorganet – normalt Riksantikvaren – innen 3 uker, jf. fvl. § 27 tredje ledd.

Finner fylkeskommunen/Sametinget at klagen bør tas til følge, kan de oppheve vedtaket om midlertidig fredning, eventuelt korrigere vedtaket i henhold til klagen. Hvis det skjer i strid med faglige tilrådninger,

skal Riksantikvaren underrettes. Dersom vedtaket oppheves, er dette et nytt enkeltvedtak som kan påklages. Fastholder fylkeskommunen/Sametinget vedtaket eller avviser klagen, skal saken tilrettelegges og sendes Riksantikvaren for klagebehandling. Er det Riksantikvaren som har fattet vedtak om midlertidig fredning, går klagesaken til Klima- og miljødepartementet på tilsvarende måte. Klage over midlertidig fredning behandles som egen sak uavhengig av fredningssaken.

Et vedtak om midlertidig fredning skal alltid uavhengig av klage oversendes Riksantikvaren, som har anledning til å omgjøre vedtaket uavhengig av klage, jf. fvl. § 35.

Vedtaket om midlertidig fredning skal normalt følges opp med *ordinær* fredningssak. Loven setter ingen frist for hvor lenge et slikt foreløpig vernetiltak kan vare. I enkelte tilfeller kan det gå flere år før endelig avklaring av fredningssaken foreligger. Tidsforløpet kan imidlertid ikke gjøre at det midlertidige vedtaket faller bort på ulovfestet grunnlag – i alle fall ikke uten at vernesaken er gått i glemmeboken. [Lov 19. juni 2009 nr. 100 om forvaltning av naturens mangfold](#) (naturmangfoldloven) § 45 første ledd er hjemmel for midlertidig vern av naturområder. Det fremgår av tredje ledd at når det treffes vedtak om midlertidig vern, skal saksbehandlingen fortsette uten ugrunnet opphold. Det fremgår uttrykkelig av tredje ledd tredje punktum at virkningen av vedtak om midlertidig vern er begrenset til fire år etter at vedtaket ble kunngjort. Departementet kan forlenge virkningen av det midlertidige vernevedtaket med inntil to år. Kulturminneloven har ingen slik bestemmelse, og en kan ikke uten videre legge det samme til grunn i kulturminneloven.

Riksantikvaren har i flere tilfeller vært kritisk til at fredningssak ikke har vært oppstartet av fylkeskommunen etter at det har gått flere år fra kulturminnet ble midlertidig fredet. Skulle en slik fredning over mange år til slutt bli opphevet, uten ordinær fredning, uten at noe hadde skjedd i saken, vil dette kunne medføre et erstatningsansvar for fylkeskommunen.

Sivilombudsmannen uttalte i en klagesak: «Kulturminnelovens § 22 nr. 4 må imidlertid forutsette at prosessen med den permanente fredning igangsettes uten unødig opphold etter at det midlertidige vedtak er truffet. Midlertidig fredningsvedtak ble truffet 28. juni 1990 av Riksantikvaren, og departementets vedtak forelå 6. september 1990. Den 19. april 1991, dvs. 7 måneder senere, ble varsel om igangsatt fredningssak kunngjort i dagsavis. Jeg kan ikke se at det er gitt noen fyllestgjørende

forklaring på hvorfor det gikk mer enn 7 måneder før tiltak som nevnt i lovens § 22 første og andre ledd ble satt ut i livet» (Sivilombudsmannens årsmelding for 1991 s. 167).

Er faren for kulturminnet forbigående, kan det likevel fattes vedtak om midlertidig fredning *uten* oppstart av fredningssak, typisk der en med en områdefredning ønsker å forhindre dykking og vrakplyndring av skipsfunn etter § 14, inntil vraket er nærmere undersøkt eller gravd ut, jf. pkt. [5.1.12](#).

Midlertidig fredning kan også være påkrevd for å sikre muligheten til å vurdere om bygningen eller området har slike kvaliteter at fredningssak bør igangsettes. Forvaltningen har i så fall plikt til å umiddelbart iverksette slike undersøkelser (f.eks. befaring). Konkluderer den med at fredning ikke er påkrevd, skal vedtaket om midlertidig fredning umiddelbart oppheves.

Dette var tilfelle i saken fra *Verdal* fra 2008 (se innledningsvis), hvor Riksantikvaren fattet et midlertidig fredningsvedtak av et gårdsanlegg. Bakgrunnen for at det ble fattet vedtak om midlertidig fredning av gårdsanlegget, var at eieren ønsket å rive og flytte deler av anlegget. Dette gjaldt uthus og stabbur. Riksantikvaren mente at det var fare for at et verdifullt bygårdsanlegg i Verdal ville gå tapt. Midlertidig fredning var påkrevd for å sikre muligheten for å vurdere om anlegget hadde slike kvaliteter at fredningssak burde igangsettes.

Eieren klaget på det midlertidige fredningsvedtaket. I utgangspunktet mente Riksantikvaren at gårdsanlegget ut fra en rent kulturhistorisk vurdering var fredningsverdig. Men etterfølgende befaring av eiendommen viste at gårdsanlegget ikke lenger var fredningsverdig, da hovedhuset var bygget om og modernisert, og uthuset var i svært dårlig teknisk stand (slik at formålet med fredningen ikke ville bli ivarett). Riksantikvaren opphevet den midlertidige fredningen, og permanent fredning ble ikke iverksatt.

Det midlertidige fredningsvedtaket bortfaller når det avløses av vedtaket om varig vern. Løsningen blir allikevel motsatt, hvis det endelige vedtaket bare omfatter deler av det området som er midlertidig fredet, og utredningsarbeidet for den resterende delen fortsetter. Her må den midlertidige fredningen på restarealet fortsatt løpe. Blir den endelige vernesaken skrinlagt, oppstår spørsmålet – uten at en har tatt stilling til det midlertidige vedtaket – om det midlertidige vedtaket bortfaller av seg selv, jf. uttrykket *inntil saken er avgjort*. Etter forvaltningspraksis blir det midlertidige vedtaket normalt opphevet i slike tilfeller.

Et vedtak om midlertidig fredning skal oppheves hvis den trusselsituasjonen som utløste vedtaket, ikke lenger foreligger. Dette skal gjøres både hvor det er besluttet å igangsette en ordinær fredningsprosess, og i situasjoner hvor spørsmålet om igangsetting av en ordinær fredningsprosess foreløpig er uavklart. Det må forutsettes at hhv. fylkeskommunen/Sametinget eller Riksantikvaren før vedtaket om oppheving fattes, foretar de nødvendige undersøkelser/avklaringer for å forsikre seg om at truslene faktisk er bortfalt. Slike undersøkelser vil være et ledd i en forsvarlig saksbehandling, som kan og skal ivaretas uavhengig av spørsmålet om forhåndsvarsling etter forvaltningslovens regler.

I medhold av kml. § 22 nr. 4, jf. § 20 fattet Riksantikvaren 10. desember 2008 vedtak om midlertidig fredning av sentrumsbebyggelsen i *Levanger* by. Bakgrunnen for vedtaket var at plan- og utviklingskomiteen i kommunen hadde gitt rivetillatelse til to bygninger innenfor sentrumsbebyggelsen i *Levanger*. Området var tidligere pekt ut som et prioritert kulturmiljø for bevaring i Nord-Trøndelag fylke. Parallelt med rivesøknaden hadde kommunen vedtatt ny reguleringsplan for *Levanger* sentrum. I denne planen var de to bygningene gitt kombinert formål byggeområde og bevaring. For all bebyggelse innenfor bevaringsområdet hjemlet reguleringsplanen riving etter tillatelse fra kommunens plan- og utviklingskomite. Riksantikvaren mente at riving av de to bygningene ville redusere eller ødelegge kulturmiljøets verneverdi. Vedtaket om midlertidig fredning ble påklaget, bl.a. av eier og av kommunen. Parallelt med vedtak om midlertidig fredning påklaget fylkeskommunen rivevedtaket til fylkesmannen. Fylkesmannen opphevet rivevedtaket 27. februar 2009. Reguleringsplanens bestemmelse om adgang til å tillate riving av bygninger regulert til bevaring ble vurdert som ugyldig, da den gikk lenger enn lovens dispensasjonshjemmel. Miljøverndepartementet behandlet klagene på Riksantikvarens fredningsvedtak og *opphevet* i vedtaket 19. februar 2010 det midlertidige fredningsvedtaket. Departementet uttalt at det ikke var i tvil om at riving av de to bygningene ville bidratt til tap av kulturminneverdier. Etter departementets vurdering forelå det på tidspunktet for Riksantikvarens vedtak hjemmel til å midlertidig frede bygningene. Etter at fylkesmannen i Nord-Trøndelag kom til at rivevedtaket var ugyldig, falt imidlertid grunnlaget for den midlertidige fredningen bort, fordi bygningene ikke lenger var truet og det var ikke lenger reell fare for tap av kulturminneverdier. Departementet uttalte for øvrig at Riksantikvaren igjen kunne fatte midlertidig fredningsvedtak om det oppsto nye saker med akutte trusler mot kultur-

minneverdiene i *Levanger* sentrum (Miljøverndepartementets vedtak av 19. februar 2010).

Det midlertidige vedtaket bør tinglyses, jf. § 22 nr. 5, se pkt. [7.1.8](#).

7.1.6 Særlig om dispensasjon

Etter ansvarsforskriften §§ 3 (4) og 4 har fylkeskommunen/Sametinget myndighet til å dispensere fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser, jf. kml. § 15 a, 14 a tredje ledd, 19 tredje ledd, 20 tredje ledd og 22 a andre ledd. Dette gjelder med unntak av særlig utvalgte kulturminner som dekkes av forskriften § 2 (6). For disse har Riksantikvaren dispensasjonsmyndigheten, jf. § 2 (5).

Ansvarsfordelingen gjelder også for midlertidig fredete kulturminner. Regionalforvaltningen er dispensasjonsmyndighet også i de tilfeller der Riksantikvaren har fattet det midlertidige fredningsvedtaket, med unntak av de saker som, som nevnt, faller inn under ansvarsforskriften § 2 (6). Begrunnelsen for at dispensasjonsmyndigheten normalt ligger hos regionalforvaltningen, er at myndigheten bør ligge til et forvaltningsnivå med nødvendig fagkompetanse som er nær eiere og brukere av *midlertidig fredete kulturminner og kulturmiljøer*.

Det har vært reist spørsmål om Riksantikvaren kan behandle en dispensasjonssak, hvor et kulturminne er midlertidig fredet, og saken om permanent fredning er til behandling hos Riksantikvaren. Etter den tidligere ansvarsforskriften lot dette seg ikke gjøre, da dispensasjonsmyndigheten var delegert direkte fra departementet til regionalt nivå. Om det i en konkret sak skulle foreligge helt spesielle omstendigheter som skulle tilsi at Riksantikvaren burde behandle en dispensasjonssøknad for et midlertidig fredet kulturminne, måtte spørsmålet tas opp med Klima- og miljødepartementet. Denne praksisen bør legges til grunn også etter den nye ansvarsforskriften, da de samme hensynene gjør seg gjeldene.

7.1.7 Særlig om samarbeidet med politiet ved vedtak om midlertidig fredning

Det er viktig at eier/bruker samt den som praktisk skal gjennomføre tiltaket – typisk engasjert entreprenør – er orientert om fredningen og det straffeansvar en utsettes for hvis fredningen ikke respekteres. Inntil alle aktører er varslet om fredningen, kan det være påkrevd at kulturmiljøforvaltningen – eventuelt lokal politimyndighet på

I flere saker har rivning funnet sted umiddelbart etter vedtak om midlertidig fredning. En slik situasjon oppsto på 1990-tallet da Riksantikvaren midlertidig fredet to arbeiderboliger på Lilleaker i Oslo. Boligene *Gromheita* og *Herligheita* var de siste arbeiderboligene i panelt tømmer, som var typisk for industrialiseringen i denne delen i Oslo fra siste halvdel av forrige århundre. Riksantikvaren leverte vedtak om midlertidig fredning til selskapet som eide bygningene, kl. 09.00, og kl. 10.00 startet rivningen av det ene huset. Riksantikvaren kontaktet Økokrim, som igjen anmodet om assistanse fra Oslo politidistrikt. Arbeidet ble stanset da politiet ankom kl. 11.00. Boligene er senere blitt permanent fredet. Miljøverndepartementet opprettholdt fredningen etter klage fra eier. (Foto: Ivar Husby, Økokrim)

forvaltningens anmodning og regning – holder oppsyn med den fredete bygningen eller området. I flere tilfeller synes det å være en påfallende sammenheng mellom arbeid med vedtak om midlertidig fredning og umiddelbare tiltak (rivning av bygning) som er i strid med fredningen. Klassiske unnskyldningsgrunner fra eier er at han måtte ha tid til å sette seg inn i vedtaket, han forstod ikke at det dreide seg om et fredningsvedtak, eller at han ikke hadde fått underretning om vedtaket.

I politiinstruksen § 13-2 første ledd har politiet plikt til å bistå ved tvangsgjennomføringen av forvaltningsvedtak, men det krever hjemmel i lov eller annet særlig rettsgrunnlag, se nærmere Ragnar L. Auglend m.fl.: *Politirett* (1998) s. 572 flg. Det er imidlertid vanlig praksis at politiet yter forvaltningen en viss assistanse for å avverge en straffbar handling, typisk ved å rykke ut til stedet og på den måten understreke alvorret i saken (den såkalte *messingeffekten*). Politiet har også en

Nordland fylkeskommune fredet midlertidig i september 1997 den over 100 år gamle *avholdslosjebygning* i Mo i Rana (Losjen). Vedtaket ble påklaget og ble av den grunn ikke tinglyst. Eier av bygningen, den lokale avholdslosjeforening, hadde inngått avtale med utbygger av tomten. Fredningsvedtaket ble ikke sendt direkte til ham. I mars 1998 rev han bygningen i forståelse med en ledende tillitsmann i avholdsforeningen. Han erkjente først i politiafhør å kjenne til fredningsvedtaket, men benektet dette senere, uten å få gehør for dette i herredsretten og lagmannsretten. Herredsretten kritiserer imidlertid at vedtaket ikke ble tinglyst. Utbyggeren ble idømt fengsel i ett år for grov overtredelse av kulturminneloven (Hålogaland lagmannsretts dom av 30. august 1999). Saken endte for avholdsforeningen i Høyesterett, se Rt. 2000 s. 2023. (Foto: Nordland fylkeskommune)

selvstendig plikt etter politiloven § 2 og politiinstruksen § 2-2 nr. 1 og 3 til å forebygge, avdekke, stanse og etterforske lovbrudd. Dette betyr at hvis fredningen ikke respekteres, har politiet plikt til å gripe inn, om nødvendig gå til pågrepelse etter straffeprosessloven § 171 og beslag etter samme lov § 203.

Anmodning om bistand fra politiet bør rettes til vedkommende politidistrikts operasjonssentral, hvor normalt saken forelegges jourhavende politijurist, først på telefon og deretter per e-post. Vedtaket om midlertidig fredning skal alltid følge anmodningen. Både forvaltningen og politiet kan innhente nærmere råd fra Økokrim i slike saker.

7.1.8 § 22 nr. 5 – fredningsvedtak skal tinglyses

Adgang til *tinglysning* av vedtak om fredning av bygninger ble innført allerede ved *byggningsfredningsloven* av 1920. Bestemmelsen om tinglysning ble ved lovendringen

3. juli 1992 nr. 96 bare flyttet fra § 7 til § 22 nr. 5 og innebar ingen realitetsendring. Når det gjelder vedtak om midlertidig fredning, er hovedregelen at også dette vedtaket bør tinglyses. Dersom det innkom klage på vedtaket, var praksis tidligere at tinglysning ikke ble begjært før etter at klagen var ferdigbehandlet i klageinstansen, for å unngå unødig tinglysningsgebyr.

Tinglysning krever særlig hjemmel i lov, jf. [tinglysningsloven 7. juni 1935](#) nr. 2 § 12. Det var derfor ikke anledning til å tinglyse automatisk fredete kulturminner før en særskilt hjemmel for automatisk fredete byggverk kom inn som § 5 ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Da sikringssonen ble innført ved kulturminneloven i 1978, forutsatte både departementet og Stortinget at sikringssonen skulle fastsettes særskilt med vedtak for alle fornminnene med påfølgende tinglysning etter daværende § 7, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 21 og [Innst. O. nr. 45 \(1977–78\)](#) s. 6. Stortinget gikk til og med ut fra at arbeidet ble utført i løpet av 5 år. Dette ble imidlertid aldri fulgt opp av budsjett- og kapasitetsgrunner, og uten at saken ble forelagt Stortinget på nytt. Både Danmark og Sverige har tinglyst alle registreringer av fornminner. Dette har også ført til at vernet av slike kulturminner i disse landene har blitt respektert. Miljøverndepartementet anså i forbindelse med lovrevisjonen i 2000 at tinglysning av de arkeologiske automatisk fredete kulturminnene ble for omfattende og kostbart. Mye av den samme virkning kunne en i stedet oppnå med registrering av disse kulturminnene i kommunens GAB-register. Tinglysning ble imidlertid bestemt i § 5 for automatisk fredete byggverk (§ 4 første, andre og tredje ledd), se nærmere [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 11 flg. I dag fremgår de registrerte automatiske kulturminnene av matrikkelen.

7.2 § 22 A FREDNING AV BYGGVERK OG ANLEGG I STATENS EIE

Departementet kan vedta forskrift om fredning av slike byggverk og anlegg mv. som er nevnt i § 15 og som er i statens eie. Selges byggverket eller anlegget ut av statens eie, skal fredningen tinglyses, jf. § 22 nr. 5.

Bestemmelsene i §§ 15 tredje og fjerde ledd, 15 a første ledd, 16–18 og 22 nr. 4 gjelder tilsvarende.

Fredning av område til beskyttelse av fredet byggverk og anlegg i statens eie foretas etter § 19, jf. § 22.

7.2.1 Generelt om bestemmelsen

Da bygningsfredningsloven ble vedtatt i 1920, ble det besluttet at statens bygninger ikke skulle fredes. Stortinget forutsatte at staten ville ta vare på sin egen bygningsarv uten fredning.

I 1920-årene ble spesielt verneverdige bygninger i statlig eie oppført på en liste. Denne listen ble presentert i Fortidsminneforeningens årbøker for 1933 og 1934. Oversikten omfattet ca. 1 100 bygninger. Dette dreier seg i stor grad om byggverk av stor nasjonal betydning knyttet til oppbyggingen og utviklingen av Norge som velferdsstat. Store grupper av bygninger er ikke med. Listen ble forsøkt revidert i 1960-årene. Men dette ble ikke fullført. Det ble imidlertid senere fastsatt en *avhendingsinstruks*, hvor Riksantikvaren skulle konsulteres ved avhending av bygninger eldre enn 50 år (nå kgl.res. 19. desember 1997).

Til tross for utgangspunktet om at statens verneverdige bygninger ikke skulle fredes, har fredning likevel blitt foretatt i en rekke tilfeller. Dette gjelder i første rekke offentlige sektorer hvor en har avhendet et større antall eiendommer, f.eks. prestegårder (Opplysningsvesenets fond), NSBs stasjonsbygninger, fyrstasjoner, Telenors telebygg og Forsvarets bygninger.

Forutsetningen om at staten ville forvalte sin egen bygningsarv på en antikvarisk forsvarlig måte, viste seg imidlertid ikke å fungere tilfredsstillende. Ordningen ble heller ikke formalisert gjennom forskrift, rundskriv eller liknende, med unntak av nevnte avhendingsinstruks. At staten ikke var pålagt et like tydelig ansvar for egne kulturminner som andre offentlige og private eiere, medførte en forskjellsbehandling mellom statlige og ikke statlige eiendommer. Dette bidro videre til å svekke troverdigheten til fredningsinstituttet.

Bygninger som ikke var fredet etter kulturminneloven, var bl.a. Universitetsbygningene i Karl Johans gate i Oslo, Nasjonalgalleriet i Oslo, Eidsvollbygningen, våre festninger fra 1600- og 1700-tallet, regjeringens representasjonsbolig i Oslo, Stiftsgården og Munkholmen i Trondheim og Gamlehaugen i Bergen. Selv om staten generelt sett tok hånd om disse kulturhistoriske anleggene på en forsvarlig måte, og Riksantikvaren ble konsultert ved de fleste ombygninger i nyere tid, manglet et helhetlig system for forvaltning av statens egne kulturminner. Derfor ble prosjektet [Statens kulturhistoriske eiendommer](#), formalisert gjennom kgl.res. 1. september 2006 om *Overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedommar* og [forskrift 9. november](#)

Eidsvollsbygningen er en av flere sentrale statlig eide bygninger i Norge som lenge ikke var fredet etter kulturminneloven. Bygningstiljøet ble fredet i 2014 i forbindelse med Grunnlovsjubileet. (Foto: Dagfinn Rasmussen, Riksantikvaren)

[2011 nr. 1088 om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer](#) (SKE-forskriften).

Bestemmelsen om hjemmel til forskriftsfredning kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Endringen var i hovedsak en oppfølging av [St.meld. nr. 58 \(1996–97\) Miljøvernpolitikk for en bærekraftig utvikling – Dugnad for framtida](#), se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 6.

Lovendringen innebar en forenklet saksbehandlingsprosedyre for fredning av statens verneverdige bygninger ved at dette kan skje ved *forskrift* i stedet for ved enkeltvedtak. Dette betydde at fredning av statlige bygninger kunne følge reglene i forvaltningslovens kapittel VII Om forskrifter, og ikke kulturminnelovens særskilte saksbehandlingsbestemmelser i § 22, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 22–23 og 43.

Fredningsprosedyren ved enkeltvedtak i § 22 er parallell med reglene om vedtakelse av reguleringsplaner og er svært omstendelige. Dette gjorde at Riksantikvaren bare kunne gjennomføre en håndfull fredninger av statlige byggverk hvert år, uten noen praktisk mulighet til å foreta samlede vernegrep i forhold til denne viktige bygningsarven.

Det er lagt opp til at det i forskriften skal kunne utarbeides både felles og individuelle fredningsbestemmelser for samtlige byggverk som fredes, bl.a. for å klarlegge restriksjonsnivået og hvilke rammebetingelser som gjelder for forvaltning og drift av byggverkene.

Myndigheten til å vedta forskriften er lagt til *Riksantikvaren*, jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) § 2 (4).

En forskrift om fredning er ikke gjenstand for klage. Forskriften kan imidlertid endres dersom tungtveiende grunner taler for det, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 22–23.

Kulturminneloven § 15 gir ellers fortsatt hjemmel for å frede statlige byggverk ved enkeltvedtak.

Vedtaket av kml. § 22 a var en viktig premis for opprettelsen av prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer i 2003 som ble etablert under daværende Arbeids- og administrasjonsdepartement. Hensikten var å få en fornyet oversikt over kulturhistoriske eiendommer i statlig eie. Prosjektet ble i 2009 overført til daværende Miljøverndepartement ved Riksantikvaren.

Formålet med prosjektet ble formalisert gjennom kgl.res. 1. september 2006 om [Overordna føresegner om forvaltning av statlege kulturhistoriske eigedommar](#). Her ble det stadfestet at det påligger samtlige statlige sektorer et ansvar for å gjennomgå sine byggverk og anlegg og undersøke om de har arkitektonisk og/eller kulturhistorisk verdi. Dette gjøres ved at fagdepartementene kartlegger og velger ut arkitektonisk og/eller kulturhistoriske byggverk og anlegg i sin sektor, i samråd med Riksantikvaren.

Vurderingen munnet ut i en landsverneplan for hver sektor. De sektorvise landsverneplanene hadde to vernekategorier: De mest verdifulle ble plassert i verneklasse 1, deretter ble en del plassert i verneklasse 2. Kulturminner i verneklasse 1 fredes av Riksantikvaren etter kulturminneloven § 22 a, mens kulturminner i verneklasse 2 bør reguleres til vern etter plan- og bygningsloven.

En viktig metodikk og målsetning for Riksantikvarens arbeid er å sørge for størst mulig grad av involvering fra både eiere og forvaltere, fagansvarlig departement og sektoren for øvrig. Ved å forankre vernevurderingene og verneutvalg hos de statlige eierne/sektoren har man tilstrebet at innholdet i landsverneplanene har vært gjennom grundige vurderinger og drøftinger, og at utvalg og omfang er omforent.

Dette har vært viktige sider ved prosessen siden store deler av den statlige eiendomsmassen er komplekse bygg og anlegg med avanserte og spesialiserte bygningsmessige løsninger. Det å skulle frede bygningstyper som fengsler, sykehus, barnevernsinstitusjoner og universiteter ga nye utfordringer.

Det har vært en viktig strategi å fange opp bygninger som representerer bredden i statens virksomhet, og som kan bidra til forståelse for det norske samfunnets historie og utvikling. Dette kan en ikke oppnå bare ved å verne om praktbygninger, men ved å synliggjøre mangfoldet og bredden i statens virksomhet, inkludert de mange mindre prangende uttrykkene statens virksomhet har fått opp gjennom historien. Arbeidet har skaffet staten en rik og bred oversikt over og dokumentasjon av alle sine kulturhistoriske eiendommer og identifisert hvilke av disse som er verneverdige.

Arbeidet resulterte i [forskrift 9. november 2011 nr. 1088 om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer](#) (SKE-forskriften), der de mest verdifulle av statens byggverk skal være fredet. Rett før terrorangrepet mot Regjeringskvartalet 22. juli 2011 var det omforent mellom regjeringen og Riksantikvaren at flere av regje-

ringsbygningene skulle fredes, herunder Høyblokka og Y-blokka. Terrorangrepet og planene om nytt regjeringskvartal har gjort at dette fredningsarbeidet inntil videre ble lagt på is av Kommunal- og moderniseringsdepartementet, noe Riksantikvaren sterkt beklaget. 1. januar 2020 besto forskriften av 24 kapitler samt kapittel om iverksetting. Når det gjelder nyere tids fredete bygninger og anlegg, er omtrent halvparten av disse i statlig eie og bruk.

Bygningene og anleggene som er fredet, skal representere bredden i statens virksomhet og bidra til forståelse for det norske samfunnets historie og utvikling. Se pkt. [7.2.2](#) for nærmere omtale av forskriften.

For hovedparten av eiendommene i verneklasse 2 er regulering etter plan- og bygningsloven det beste verktøyet for vern. Både på kommuneplannivå og reguleringsplannivå kan verneklasse 2 vises som hensynssone, jf. plan- og bygningsloven §§ 11-8 og 12-6. Riksantikvaren oppfordrer fylkeskommunene og Sametinget til samarbeid med kommunene og sektorene for å få satt i gang kommuneplanprosess og reguleringsplanprosess slik at verneverdige statlige eiendommer kan få et formelt vern, se Riksantikvarens brev av 1. november 2012 til fylkeskommunene og Sametinget.

7.2.2 Første ledd første punktum – fredning ved forskrift

Bestemmelsen er en selvstendig hjemmel for fredning av statlige byggverk og anlegg mv. som nevnt i § 15. Henvisningen til § 15 – som igjen i andre ledd viser til § 4 første ledd – betyr at denne forenklede fredningsprosedyren også kan omfatte f.eks. parkanlegg, festningsanlegg, veier, broer, moloer, hager, alléer, offentlige minnesmerker mv., så fremt de er i statlig eie.

Det er ikke adgang til å vedta ved forskrift område- eller kulturmiljøfredning av statlig eiendom etter §§ 19 og 20 uten å følge saksbehandlingsreglene i § 22. Hvis Riksantikvaren ønsker å frede en beskyttelsessone rundt et statlig verneverdig byggverk, må saksbehandlingen for vedtak etter § 19 følge de ordinære regler i § 22. Dette følger direkte av § 22 a tredje ledd for områdefredning, men må formodentlig også være tilfelle for kulturmiljøfredninger. Ved område- og kulturmiljøfredninger er det viktig at fredningen søkes avpasset med kommunens reguleringsplan. Det er imidlertid ikke noe i veien for at byggverket fredes ved forskrift og området rundt fredes ved enkeltvedtak.

I forskrift om fredning av bygninger og anlegg i Landsverneplan for forsvaret (6. mai 2004) er det fredet 494 av Forsvarets bygninger fordelt på 88 lokaliteter og 24 andre bygninger fordelt på 9 lokaliteter. I tillegg er flere enkeltanlegg i Forsvaret fredet ved forskrift. *Fredriksten festning* i Halden kommune ble 16. august 2014 fredet ved forskrift med hjemmel i kml. § 22 a, på 200-årsdagen for at festningen ble overgitt svenskene i 1814. (Foto: Frederik Eriksen, Riksantikvaren)

Et eksempel på dette er *Fredriksten festning* i Halden kommune, som i 2014 ble fredet ved forskrift med hjemmel i § 22 a. Samtidig ble et område i tilknytning til festningen fredet etter kml. § 19. Formålet med områdefredningen er å bevare virkningen og sikre lesbarheten av den fredete festningen i landskapet og å sikre sammenhengen mellom viktige deler av festningen, de tre utenverkene (ytre deler av hovedfestningen) Gyldenløve, Stortårnet og Overberget. Formålet er også å sikre opplevelsen av hageanlegget som tilhører kommandantboligen.

Fredningsvedtak ved enkeltvedtak eller forskrift går uansett foran tidligere og nyere planvedtak etter plan- og bygningsloven, f.eks. reguleringsplaner.

Vernekriteriet følger også av § 15. Objektet må være av *kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi*, se nærmere

pkt. 6.2.3. Dette omtales normalt som at bygningen eller anlegget må være av *nasjonal* verneverdi for at objektet kan bli fredet.

Med *statlig eie* menes byggverk/anlegg som eies eller forvaltes av statlig organ eller et rettssubjekt opprettet av staten for å forestå slik forvaltning på det tidspunkt det fattes vedtak om midlertidig eller permanent fredning. Eksempler på sistnevnte er statsforetak og statsaksjeselskap. Dermed omfattes f.eks. Statsbygg, Statskog SF og NSB (nå Vy), jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 21 og 43. Det har dermed ingen betydning på hvilken måte staten har organisert sitt eierskap.

Hjemmelen omfatter også foretak hvor staten forvalter eiendomsmassen på vegne av et annet foretak, typisk Opplysningsvesenets fond. Fondet eier bl.a. en rekke prestegårder og tidligere prestegårdsgrunn. Fondet forvaltes av staten. Det er underlagt og forvaltes av Opplysningsvesenets fonds styre. Et ordinært aksjeselskap hvor staten har alle aksjene regnes dessuten som en statlig eier i denne sammenheng. At staten har en majoritet av aksjene er ikke tilstrekkelig. Telenor ble børsnotert 4. desember 2000, og selskapets bygningsmasse falt dermed utenfor forskriftshjemmelen. Kirkebygg og kirkegårder faller i utgangspunktet også utenfor. Slike kirkelige eiendommer eies av menighetene, ikke lenger av staten.

Byggverket/anlegget må være i statlig eie på det tidspunkt forskriften vedtas og har trådt i kraft. Er imidlertid vedtak om midlertidig fredning etter § 22 a fattet før salg ut av statens eie, taler hensynet bak bestemmelsen for at fredningen likevel skal kunne slutføres etter reglene i § 22 a. Tilsvarende gjelder når fredningsprosessen etter § 22 a er startet opp ved tidspunktet for salg, se brev av 19. mars 2001 fra Miljøverndepartementet. Salg eller annen overføring av eiendommen ut av statens eie medfører ingen endring av fredningsstatus. Eiendommen forblir fredet. I slike tilfeller vil eier ha rett til tilskudd etter de reglene som ellers gjelder for eiere av fredete byggverk/anlegg, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 21. Ved salg skal Riksantikvaren tinglyse fredningen, jf. § 22 a første ledd andre punktum og ansvarsforskriften § 2 (4).

Fredningen etter § 22 a skjer, som omtalt over, ved *forskrift*. Dette innebærer en vesentlig enklere fredningsprosedyre enn fredning etter § 22. Her er det forvaltningslovens regler om vedtakelse av forskrift i kapittel VII som blir brukt. Konkret betyr dette bl.a. at det ikke er noe krav om kunngjøring ved oppstart av fredningen.

I praksis har man sendt ut varsel om oppstart ved forskriftsfredning etter § 22 a av enkeltobjekter, men ikke ved fredning av sektorkapitlene i SKE-forskriften. Det statlige organet som eier eller forvalter eiendommen, må selvfølgelig gis rett til å uttale seg til forslaget om forskriften ved at forslaget sendes på høring, i likhet med andre berørte offentlige myndigheter og organisasjoner, jf. forvaltningsloven § 37, se især [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 22. Forskrifter skal i utgangspunktet kunngjøres elektronisk i Norsk Lovtidend (fv. § 38).

Forskriften bestemmer konkret hva fredningen innebærer, f.eks. at bare bygningens eksteriør er fredet, eller konkret hvilke tiltak som er forbudt og tillatt. Vedtakelsen av forskriften – og endring – kan i prinsippet omfatte alt fra en enkelt eiendom til alle statens verneverdige byggverk og anlegg.

Arbeidet i prosjektet Statens kulturhistoriske eiendommer resulterte i SKE-forskriften. Dette er en felles forskrift for de av statens kulturhistoriske eiendommer som fredes. Forskriften består av flere kapitler. Bestemmelsene i kapittel 1 er felles generelle forvaltningsregler for alle fredete statlige eiendommer som omfattes av denne forskriften, mens kapittel 2 flg. er spesifikke sektorkapitler (f.eks. kapittel 2. Helse- og omsorgsdepartementet, kapittel 9. Kunnskapsdepartementet og kapittel 10. Justisdepartementet, kapittel 22. Statskog og kapittel 24 Statsbygg) og angir omfang av og formål med fredningen for den enkelte eiendom og eventuelt særbestemmelser for den aktuelle sektor. Forskriften har også kapitler for noen særskilte eiendommer (f.eks. kapittel 3. Nasjonalgalleriet med forhage og kapittel 8. Den Norske Opera og Ballett med uteområde). Denne dynamiske forskriftsstrukturen ble ansett som mest hensiktsmessig, da de samme bestemmelsene i hovedsak vil gjelde for samtlige av statens kulturhistoriske eiendommer som fredes. I tillegg har statens mål om færre enkeltstående forskrifter blitt tillagt vekt. Kapittel 1. Generelle bestemmelser ble vedtatt 9. november 2011, og øvrige kapitler med sektorvise fredninger har kommet til etter hvert som endringer av forskriften.

Bygningene som er fredet, representerer bredden i statens virksomhet og skal bidra til forståelse for det norske samfunnets historie og utvikling. Fredningsmassen spenner fra *reinpoli-hytta* i Tana til *Høyesteretts hus* i hovedstaden, fra *Kysthospitalet* i Kvinnherad kommune til *Olavsgruva* på Røros.

I tillegg til SKE-forskriften er det med hjemmel i kml. § 22 a vedtatt flere andre fredninger, så som forskrift om fredning av broer i Statens vegvesens eie (17. april 2008) og [forskrift om fredning av Svinesundbroen](#) (10. juni 2005), [forskrift om fred-](#)

[ning av byggverk i Statens vegvesens eie](#) (24. august 2007), to forskrifter om fredning av veganlegg i Statens vegvesens eie (16. april 2009 og 21. desember 2009). Som ledd i opprydding og forenkling er det (pr. mars 2019) satt i gang et arbeid med å slå sammen fredningsforskriftene for broer, veganlegg og bygninger i Statens vegvesens eie og inkorporere denne i SKE-forskriften.

I [forskrift om fredning av bygninger og anlegg i Landsverneplan for Forsvaret](#) (6. mai 2004) er det fredet 494 av Forsvarets bygninger, fordelt på 88 lokaliteter, og 24 andre bygninger, fordelt på 9 lokaliteter. I tillegg er flere enkeltanlegg i Forsvaret fredet ved forskrift, så som *Karl Johansvern festning* (18. oktober 2000) og *Karl Johansvern Orlogsstasjon* (31. mai 2006), *Bergenhus festning* (26. mai 2006), *Vardøhus festning* (25. juli 2007), *Fredrikstad festning* (11. desember 2008), *Kongsvinger festning* (19. november 2009), *Fredriksvern verft* i Stavern (29. juni 2011), *Fredriksten festning* i Halden (16. august 2014), *Kristiansten festning* i Trondheim (25. september 2014) og *Akershus festning* (17. desember 2014). Andre eksempler på eiendommer i statens eie som er fredete ved særskilt forskrift, er *Universitetet* i Oslo i *Karl Johans gate* (4. mai 2001), deler av *Tinnosbanen* i Notodden og *Tinn* (22. desember 2011), *Numedalsbanen* (12. september 2013) og *Flekkefjordbanen* (3. juli 2015).

7.2.3 Første ledd andre punktum – tinglysning

Salg av byggverk/anlegg til private medfører ingen endring i fredningsstatus. Ved slike salg skal imidlertid fredningen tinglyses, jf. første ledd andre punktum på samme måte som det gjøres for andre fredete objekter, jf. § 22 nr. 5. Det er Riksantikvaren som har ansvar for tinglysingen, jf. ansvarsforskriften § 2 (4). Dette er et krav til saksbehandlingen som kommer i tillegg til de vilkår som stilles i forvaltningslovens kapittel VII om forskrifter.

Bestemmelsen må tolkes utvidende til å omfatte også andre former for rådighetsoverføring enn salg, f.eks. gave og bortfeste.

Det er viktig at Riksantikvaren får melding om salget/overføringen, slik at direktoratet kan følge opp med tinglysning av fredningen.

Tinglysning utløser i seg selv ingen rettsvirkning, men sikrer at fredningen gis en tilstrekkelig notoritet og publisitet for nye eiere og andre rettighetshavere. Rettsvirkningen følger direkte av at eiendommen tidligere er fredet ved forskrift.

7.2.4 Andre ledd – §§ 15 tredje og fjerde ledd, 15 a første ledd, 16–18 og 22 nr. 4 gis anvendelse

Det er forutsatt at rettsvirkningen av at statseiendom som fredes etter bestemmelsen, prinsipielt sett ikke bør avvike fra øvrige fredningsvedtak. Etter bestemmelsens andre ledd gis derfor §§ 15 tredje (særskilte fredningsbestemmelser) og fjerde ledd (den alminnelige fredningsnormen), 15 a (dispensasjonshjemmel) og 16-18 (rett til å gripe inn ved ulovlige tiltak, vedlikehold og brann) og 22 nr. 4 (midlertidig fredning) tilsvarende anvendelse.

Gjennom henvisningen til § 15 tredje ledd kan det i forskriften utarbeides individuelle fredningsbestemmelser, bl.a. for å klarlegge restriksjonsnivået og hvilke rammebetingelser som gjelder for forvaltning og drift av byggverkene, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 22–23 og 44. Hvis en ikke fastsetter særskilte fredningsbestemmelser for de konkrete byggverk/anlegg, gjelder den samme fredningsnorm for forskriftsfredete objekter som for andre fredete objekter, jf. § 15 fjerde ledd.

I SKE-forskriften er det i kapittel 1 § 1-3 fastsatt felles generelle fredningsbestemmelser som gjelder for alle byggverk og anlegg som er fredet etter forskriften. Det er også i noen kapitler fastsatt særskilte fredningsbestemmelser som gjelder for enkelte byggverk/anlegg. Det samme gjelder i de øvrige fredningsforskriftene for statlige byggverk/anlegg.

Adgangen til å tillate endring, eller dispensere fra ellers forbudte tiltak på byggverk/anlegg fredet ved forskrift etter § 22 a, er den samme som for objekter fredet etter § 15. I SKE -forskriften er det fastsatt en dispensasjonsbestemmelse i kapittel 1 § 1-4. Den er generell i sin utforming, for å kunne ta høyde for de mange behov og situasjoner som vil kunne oppstå i fremtiden for de høyst ulike byggverk og anlegg som er fredet i forskriften. En viktig begrensning i dispensasjonsadgangen er at tiltaket det gis dispensasjon for, ikke må medføre *vesentlig inngrep* i det fredete kulturminnet. Dette følger av kulturminneloven § 15 a. I likhet med fredning ved enkeltvedtak må avgrensningen mot vesentlig inngrep avgjøres konkret i hvert enkelt tilfelle. For å kunne gi dispensasjon kreves det i tillegg at det foreligger *særlige tilfeller*. Ved avgjørelsen av hva som utgjør *særlige tilfeller* angir § 1-4 at det skal legges vekt på i hvilken grad tiltaket er nødvendig av hensyn til formålet med fredningen.

Et eksempel fra forvaltningspraksis er her en mindre ombygging av det fredete *Nasjonalbiblioteket* i Oslo (Henrik Ibsens gate

110 i Oslo) for å anlegge kafé i ett av de fredete rommene. Bygningen er fredet i henhold til [forskrift 9. november 2011 om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer](#) kapittel 6. § 15 a gjelder tilsvarende for slike forskriftsfredninger, jf. § 20 andre ledd. I saken klaget Fortidsminneforeningen på Byantikvarens dispensasjonsvedtak, som tillot dette. Riksantikvaren vurderte saken slik i klageavgjørelsen (Riksantikvarens brev av 18. april 2017):

«Når det gjelder rommet hvor det er søkt og dispensert for å anlegge en større kafé i rom til venstre i andre etasje, anser Riksantikvaren at det bør kunne legges til rette for en moderne bruk av denne del av bygningen, så lenge dette gjøres på en skånsom måte som støtter opp om fredningens hovedprinsipper. At to gamle skap fjernes fra rommet og flyttes til lager, er en reversibel løsning som ikke kan anses å være i strid med fredningen. Skapene har heller ikke stått opprinnelig i dette rommet da bygningen sto ferdig, og det er brystning bak skapene slik at veggene ikke endres ved fjerning av skapene fra rommet. Klagen tas ikke til følge på dette punkt. At glasset i de faste bokskapene fjernes med mellomlagring av glasset for å oppnå lydabsorberende effekt, anser vi også som et reversibelt tiltak som det bør kunne dispenseres for. Lyddempende tiltak er her nødvendige, slik Riksantikvaren ser det. Klagen tas ikke til følge på dette punkt. Når det gjelder heving av sokkel for frontskap i andre etasje (planlagt kafé) for å frem rørføring rett over gulv, vil dette ikke medføre at brystning og profilkant bak skapet endres eller heves. Riksantikvaren anser derfor ikke dette som et vesentlig inngrep. Klagen tas ikke til følge på dette punkt».

Dispensasjonsmyndigheten er nå etter ansvarsforskriften §§ 3 (4) og 4 lagt til *Fylkeskommunen/Sametinget* (for samiske kulturminner). I saker som omfattes av forskriften § 2 (6), særlig viktige statlige bygninger, er det Riksantikvaren fortsatt som har dispensasjonsmyndigheten, jf. forskriften § 2 (5).

Dersom eier/bruker ønsker å foreta endringer som går utover vanlig vedlikehold, må det søkes om tillatelse/dispensasjon etter fredningsforskriften § 1-4 jf. kulturminneloven § 15 a, på samme måte som det må gjøres for andre fredete objekter. Miljøverndepartementet har i brev av 19. mars 2001 behandlet spørsmål omkring dispensasjonsmyndighet for fredete byggverk/anlegg som selges ut av statens eie.

Kulturminneloven §§ 16 til 18 gir kulturmiljøforvaltningen anledning til å gripe inn ved skade, manglende vedlikehold og brann, og en viser her til kommentarene til disse bestemmelsene. Det gis ikke tilskudd etter § 17 andre ledd til byggverk og anlegg i statens eie, jf. den

årlige prp. 1 S og det årlige rundskrivet fra Klima- og miljødepartementet om tilskudd til kulturminnetiltak, der det fremgår at tilskudd gis til private eiere. Dersom byggverket/anlegget er gått over i privat eie, gjelder således reglene for tilskudd i § 17 andre ledd.

Også *midlertidig fredning*, jf. § 22 nr. 4 kan fastsettes ved forskrift. Er det viktig å frede en statlig eiendom umiddelbart for å forhindre et skadelig tiltak, kan en fravike forvaltningslovens saksbehandlingsregler om forhåndsvarsling, se fvl. § 37 fjerde ledd bokstav b. I slike tilfeller kan det imidlertid være mer praktisk å bruke midlertidig fredning etter § 22 nr. 4, jf. § 15. Det vises for øvrig til kommentarene til § 22 nr. 4.

7.2.5 Tredje ledd – områdefredning etter § 19 skal følge ordinær saksbehandling etter § 22

Bestemmelsen angir at det kun er byggverk/anlegg i statens eie, ikke *område* til beskyttelse av fredet byggverk og anlegg, som kan fredes ved forskrift. Dersom det er ønskelig å frede et område rundt et slikt fredningsobjekt, må dette skje på vanlig måte etter kml. § 19 jf. § 22, eventuelt ved midlertidig fredning etter § 22 nr. 4, jf. § 19, dersom planlagte tiltak representerer en trussel mot området.

Bakgrunnen for dette er at områdefredning ofte setter strenge begrensninger for utnyttelsen av et større areal, slik at det her er naturlig å følge saksbehandlingsreglene i § 22, som er parallelle med reglene om utarbeidelse av reguleringsplaner, se nærmere [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 23.

Det samme argument kunne tenkes å bli brukt mot en områdefredning, hvor det var områdets kvalitet i seg selv som begrunnet fredningen, f.eks. en park eller et større areal med etterreformatoriske arkeologiske kulturminner i statlig eie. I slike tilfeller er imidlertid fredning etter § 22 a ikke avskåret.

I SKE-forskriften er det flere eksempler på at parker og hager som ligger i tilknytning til de fredete byggverkene, er fredet etter § 22 a, da disse har en kvalitet i seg selv. Et eksempel er fredningen av *Sørlandet sykehus avd. Arendal* i forskriftens kapittel 2. I tillegg til bygningene er også uteområdet fredet som et arkitektur- og helsehistorisk viktig eksempel på park/uteområde som del av et sykehuskompleks fra perioden 1958–2001, tegnet av ett av landets ledende arkitektkontorer innenfor helsebygg etter krigen.

Loven åpner ikke direkte for fredning av *kulturmiljøer*, jf. § 20, i statlig eie ved forskrift. Etter lovendringen 3. mars 2000 nr. 14, presiserer nå § 22 nr. 1 at den ordinære saksbehandlingen også omfatter § 20-vedtakene. Det er imidlertid ikke noe i veien for at en kan vedta en kulturmiljøfredning ved forskrift, men hvor saksbehandlingsreglene i § 22 følges.

7.3 § 23 UTFØRSELSFORBUD

Kunst eller kulturmateriale som har stor betydning for bevaring, forskning eller formidling av kulturarv, kunst og historie i Norge, må ikke føres ut av landet uten tillatelse fra rette myndighet.

Departementet kan i forskrift gi nærmere regler om hvilke gjenstander som omfattes av utførselsforbudet i første ledd.

7.3.1 Generelt om bestemmelsen

Under arbeidet med fortidsminneloven i 1904 så en behovet for å kunne begrense den frie adgang til å føre alle slags kulturminner ut av landet. Bakgrunnen var Oseberg-funnet og frykten for at denne kulturhistoriske skatten skulle bli solgt til Amerika. Dette førte til Lov om forbud mod at udføre fortidslevninger af landet, en lov som ble vedtatt på selve nasjonaldagen 17. mai 1904. Loven omfattet alle slags fortidsminner fra før 1537, også faste fortidsminner. Loven av 1904 ble så avløst av lov 13. juli 1905 om fredning og bevaring av fortidslevninger (fortidsminneloven). Da denne loven i det vesentligste innførte legalfredning av faste fortidsminner, fant man det naturlig å knytte utførselsforbudet bare til «løse fortidslevninger». Men bygninger som ved lovens ikrafttreden *eides og brukes av private*, var unntatt fra legalfredning, og slike bygninger fikk da et dårligere vern enn de hadde etter loven av 1904.

Ved tilleggslov 8. april 1927 ble utførselsforbudet utvidet til også å omfatte bygninger, bygningsdeler og andre gjenstander av kunst-, kultur- eller personalhistorisk interesse fra nyere tid eldre enn 100 år, samt minner om fremstående personer uavhengig av alder. Bakgrunnen for *100-årsregelen* var en sterkt økende eksport av antikviteter til Amerika. Man hadde imidlertid oversett at private middelalderbygninger fortsatt var ubeskyttet. Slike bygninger, som f.eks. en privat stavkirke eller et middelalderloft, ble først omfattet av eksportforbud ved

lov 29. juni 1951 nr. 3 om fortidsminner (fornminneloven).

Ved kulturminneloven av 1978 ble bestemmelsen ytterligere utvidet. Departementet fikk hjemmel til å fastsette at utførselsforbudet skulle omfatte visse bestemte gjenstandskategorier uansett alder, når særlige grunner forelå. En viktig endring var også at *samiske* kulturminner uansett alder fikk et særlig vern.

Den historiske utviklingen av utførselsforbudet frem mot vedtakelsen av kulturminneloven i 1978 er nærmere beskrevet i [Ot.prp. nr. 28 \(1904–1905\)](#) s. 1–4, [Ot.prp. nr. 24 \(1927\)](#), [Ot.prp. nr. 44 \(1951\)](#) s. 10, [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 33–34 og s. 86–87.

Bestemmelsen gjelder bare utførsel fra fastlands-Norge. På *Svalbard* er utførsel av kulturminner regulert av lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard (svalbardmiljøloven) § 46 (endret 10. juni 2005 nr. 52, satt i kraft 1. januar 2007). Gjenstander som er fredet etter svalbardmiljøloven (kulturminner som skriver seg fra 1945 eller tidligere, eventuelt yngre kulturminner som er særskilt fredet), men som befinner seg i fastlands-Norge, er ikke dekket av kulturminnelovens regler om utførselsforbud. Mye taler for at kulturminner som er funnet eller har sin opprinnelse på Svalbard, og som er fredet i medhold av svalbardmiljøloven, burde vært omfattet av utførselsforbudet i kulturminneloven. Svalbardmiljøloven § 46 fjerde ledd gir kulturminnelovens regler, for så vidt gjelder tilbakeføring av ulovlig utførte kulturgjenstander §§ 23 a til 23 f, jf. pkt. [7.4–7.9, hvor de får](#) anvendelse for Svalbard så langt de passer. Bestemmelsen er en implementering av [UNIDROIT-konvensjonen av 1995 om tilbakelevering av stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander](#).

Kulturminneloven § 23 ble endret ved lovendring 3. mars 2000 nr. 14. 100 års-regelen i paragrafens første ledd bokstav b og regelen om minner om fremstående personer i bokstav d ble noe omformulert. Det kom også inn en 50 års-regel for bildende kunst, kunsthåndverk og prototyper for designprodukter i en ny bokstav e. I en ny bokstav f ble det gitt en 50 års-regel for båter, motorvogner, luftfartøy og skinnegående materiell eller deler av slike. Bestemmelsen i andre ledd om at departementet kan gi utfyllende forskrift til bestemmelsen, ble videreført. Ansvarsforskriften av 1979 ble endret dithen at det forvaltningsmessige ansvar for kml. § 23 med unntak av båter ble delegert fra det daværende Miljøverndepartementet til det daværende Kultur- og kirke departementet eller den det bemyndiget. Kultur- og kirke departemen-

tet delegerte ansvaret for gjennomføring av utførselsforbudet videre til Norsk museumsutvikling. Miljøvern departementet delegerte ansvaret for båter til Riksantikvaren.

Under arbeidet med oppfølgingen av norsk ratifikasjon av [UNESCO-konvensjonen av 1970](#) om tiltak for å forby og hindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander, diskuterte man, etter forslag fra Kultur- og kirke departementet, behovet for en smidigere utforming av utførselsforbudet. Det var imidlertid ikke påkrevet med regelendringer i § 23 for å gjennomføre UNESCO-konvensjonen, og det ble etter høringsrunden ikke foreslått endringer i denne bestemmelsen. ([Ot.prp. nr. 76 \(2003–2004\)](#) om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner og lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard, s. 4–5).

1. januar 2007 vedtok daværende Kultur- og kirke departementet forskrift om utførsel og innførsel av kulturgjenstander (forskrift om handel med kulturgjenstander). Denne regulerte type materiale og gjenstander som også var ganske detaljert regulert i § 23.

Behovet for endringer i kulturminneloven § 23 ble aktualisert ved arbeidet med revisjon av denne forskriften. Formålet med endringene var å finne frem til en hensiktsmessig definisjon av hva som regnes som kulturgjenstander. På den ene siden måtte man ta hensyn til behovet for å dokumentere utførsel av gjenstander av betydning for Norges kulturarv, og på den andre siden hensynet til å lage gjennomførbare regler. I høringsrunden kom det flere merknader som ikke kunne følges opp uten en endring i loven.

Blant annet pekte Nasjonalbiblioteket på at aldersgrensen på 100 år, jf. den daværende § 23 første ledd bokstav b, medførte at regelverket omfattet en betydelig mengde masseproduserte bøker utgitt i forholdsvis store opplag. Videre ble det pekt på at for arkivsaker som lyd, foto og filmarkiv medførte tidsgrensen på 100 år at skjæringspunktet for utførselsforbudet kom for langt tilbake i tid. Dette ble påpekt særlig fordi lydinnspillinger og film har en relativt kort historie i Norge. I [Ot.prp. nr. 49 \(2007–2008\)](#) Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner s. 3 vises det til at det til tider vil være aktuelt å revidere definisjonen av hvilke kulturgjenstander som omfattes av utførselsforbudet, og at det derfor vil være hensiktsmessig å regulere definisjonen i forskrift fremfor lovtekst. Kultur- og kirke departementet foreslo således dagens systematikk og ordlyd

for § 23, som kom inn i kulturminneloven ved lov 12. september 2008 nr. 75, parallelt med endringer i forskrift om handel med kulturgjenstander.

Mens § 23 tidligere hadde en opplisting i selve lovteksten over hvilke objekter som ikke kunne føres ut av landet uten tillatelse, har den i dag en generell angivelse av hva som omfattes, mens gjennomføringen av reglene og hvilken type materiale og gjenstander forbudet gjelder, er lagt til forskrift om handel med kulturgjenstander, sist endret ved [forskrift 25. februar 2015 nr. 164](#). Forskriftens § 6 har regler om hvilke institusjoner som har vedtaksmyndighet når det gjelder utførsel av de forskjellige kategoriene av kulturgjenstander. Forskriften §§ 4 og 5 har regler om utforming og behandling av søknaden. Bestemmelser om klage er tatt inn i § 7. Hvilke gjenstander som er omfattet av utførselsforbudet, er opplistet i forskriften § 2, jf. pkt. [7.3.2](#)

Norsk kulturråd administrerer nå ordningen med utførselssøknader. Vedtaksmyndigheten er delegert til 12 vedtaksinstitusjoner, som er spesifisert i forskriften § 6. Riksantikvaren er vedtaksinstitusjon for saker som gjelder båter, jf. § 6 bokstav j. Se Riksantikvarens veileder [Handsaming av søknader om dispensasjon frå utførsleforbod for fartøy](#).

Det er Tollvesenet som håndhever utførselsforbudet, jf. forskriften § 12. Det er derfor viktig at vedtaksinstitusjonene varsler Tollvesenet om utfallet av søknader, både mht. hvilke utførselstillatelser som er innvilget, og eventuelle avslag på søknader.

I lys av den utvikling som har funnet sted det siste tiåret, hvor kulturhistoriske gjenstander fra områder preget av krig og konflikt på ulovlig vis har funnet veien til europeiske markeder, er det viktig at vedtaksinstitusjonene i sin vurdering av utførselssøknader vurderer gjenstandenes proveniens og historikk også når det gjelder gjenstander med utenlandsk opprinnelse. En slik vurdering er påkrevd for å fange opp eventuelle ulovlig innførte gjenstander fra andre land, slik at disse kan tilbakeføres. Det er viktig å være klar over at en utførselstillatelse fra norske vedtaksmyndigheter i motsatt fall kan bidra til urettmessig «legitimering» av gjenstander som kan være stjålet eller ulovlig utført fra andre land.

Glass fra en norsk glassamling avbildet i forbindelse med en østerriksk auksjonskatalog. Glassamlingen ble utført ulovlig for å oppnå en bedre pris i utlandet. Samlingen inneholdt bl.a. *Nøstetangen glass* fra 1700-tallet. Eier av samlingen vedtok en bot på 20 000 kroner for brudd på kml § 23.

7.3.2 Første og andre ledd – kulturminner som omfattes av utførselsforbudet – hjemmel til å fastsette forskrift

Paragraf 23 første ledd har etter lovendringen i 2008 en generell formulering om at det ikke uten tillatelse må føres ut av landet kunst eller kulturmateriale som har stor betydning for bevaring, forskning eller formidling av kulturarv, kunst og historie i Norge, se nærmere under den generelle omtalen av bestemmelsen over. Etter § 23 andre ledd kan Kulturdepartementet regulere nærmere i forskrift *hvilke* gjenstander som omfattes av utførselsforbudet i første ledd. Dette er gjort i [forskrift om handel med kulturgjenstander § 2](#), som definerer kategorier av kulturgjenstander.

Utførselstillatelse skal normalt gis hvis kulturgjenstanden ikke er av stor betydning for forskning eller bevaring og formidling av Norges kulturarv. Slik tillatelse kan gis permanent eller for et angitt tidsrom, jf. forskriften § 5. Etter Norges ratifikasjon i 2007 av [UNIDROIT-konvensjonen om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander](#) er Kulturdepartementet forpliktet til å underrette berørte stater «dersom kulturgjenstander blir funnet på norsk territorium og det foreligger rimelig grunn til å anta at nevnte gjenstander er fjernet ulovlig fra en annen stats territorium ...», jf. § 3 b i forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander. Det er derfor viktig at vedtaksinstitusjonene i sin vurdering av utførselssøknader tar i betraktning gjenstandenes proveniens og historikk også når det gjelder gjenstander

Skonnerten *Svanen* var det første fartøyet som mottok offentlig tilskudd til fartøybevaring i 1967. Utførsel av alle fartøyer eldre enn 50 år krever Riksantikvarens godkjenning. (Foto: Gullik Kollandsrud)

med utenlandsk opprinnelse. Dersom det avdekkes gjenstander som det knytter seg tvil til om hvorvidt er lovlig utført fra et annet land, må Kulturdepartementet underrettes, slik at spørsmålet kan avklares med vedkommende lands kulturmyndigheter. Det er viktig å være klar over at en utførselstillatelse fra norske vedtaksmyndigheter i motsatt fall kan bidra til urettmessig «legitimering» av gjenstander som kan være stjålet eller ulovlig utført fra andre land.

Kulturrådet har en egen [brosjyre om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) på sin nettside.

7.4 § 23 A. FORBUD MOT INNFØRSEL AV KULTURGJENSTANDER

Det er forbudt å føre inn til landet kulturgjenstander som er ulovlig utført fra en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering av kulturgjenstander eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander.

7.4.1 Generelt om bestemmelsen

Importforbudet i § 23 a ble tatt inn i kulturminneloven ved lov 10. juni 2005 nr. 52. Forbudet trådte i kraft 1. januar 2007, som et ledd i oppfølgingen av norsk ratifikasjon av [UNESCO-konvensjonen av 1970](#) om tiltak for å forby og hindre ulovlig import og eksport av kul-

turgjenstander og overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander.

Det formelle ansvaret for å følge opp UNESCO-konvensjonen ble overført til Kultur- og kirkedepartementet fra Miljøverndepartementet i brev av 4. februar 2002. I dag er det Kulturdepartementet som har ansvaret for bestemmelsene om utførsel av kulturgjenstander i kml. § 23 og innførsel av kulturgjenstander i § 23 a og for de tilhørende bestemmelsene om tilbakelevering, ettersøking mv. i §§ 23 b–e. Kulturdepartementet har gitt de utfyllende forskriftene, jf. § 23 f:

- [Forskrift 1. januar 2007 nr. 1 om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) (forskrift om handel med kulturgjenstander).
- [Forskrift 4. oktober 2001 nr. 1179 om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander](#) (forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander).
- Denne Forskriften ble sist endret 30. juni 2016 ved implementering av [EU-direktiv 2014/60 om tilbakelevering av kulturgjenstander](#) som er fjernet ulovlig fra en medlemsstats territorium, og om endring av forordning (EU) nr. 1024/2012 (omarbeiding).

Bakgrunn for lovendringene i 2005 fremgår av [Ot.prp. nr. 76 \(2003–2004\)](#) Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner og lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard. Denne ble fremmet av Kultur- og kirkedepartementet i samarbeid med Miljøverndepartementet og fulgte opp [St.prp. nr. 70 \(2003–2004\)](#) fra Utenriksdepartementet om ratifikasjon av UNESCO-konvensjonen.

UNESCOs 1970-konvensjon har som formål å verne den fysiske kulturarven gjennom tiltak for å forby og forhindre ulovlig handel med kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander.

UNESCO-konvensjon trådte i kraft for 50 år siden, og mye har endret seg siden den gang konvensjonen ble utformet. Konvensjonen overskuet ikke de utfordringene som verden har stått i de siste årene, med storstilt plyndring og utgravninger i krigsherjede områder, samt utvikling av nettbaserte salgsplasser som følge av de siste tiårs informasjonsteknologiske revolusjon. 1970-konvensjonen peker ut retningen for arbeidet med å hindre ulovlig handel med kulturgjenstander. Normer og praksis må kontinuerlig videreutvikles i tråd med konvensjonens inten-

sjoner og verdenssamfunnets behov. Fordi 1970-konvensjonen ikke er uttømmende, har den blitt supplert med UNIDROITs 1995-konvensjon om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander. Europarådets konvensjon om kulturminnekriminalitet, den såkalte Nikosia-konvensjonen (2017), vil fylle en annen viktig tilleggsfunksjon. Tolv land har per 1. januar 2020 signert konvensjonen, men det mangler fortsatt noen land før den trer i kraft. Når Europarådskonvensjonen trer i kraft, vil den bli tilgjengelig for global tilslutning, noe som kan gjøre den til et viktig redskap for land som ennå ikke har innført adekvate rettsregler når det gjelder kulturminnekriminalitet.

Forpliktelsene etter konvensjonen kan deles i tre kategorier:

- registrering og kontroll
- forbud mot eksport og import uten tillatelse fra myndighetene
- krav om tilbakelevering av ulovlig utførte gjenstander

De tidligere bestemmelsene i kulturminneloven §§ 23 a til 23 f gjaldt tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander og var begrenset til stater i EØS-området, samt stater omfattet av [UNIDROIT-konvensjonen av 1995](#) om tilbakelevering av stjålne eller ulovlig utførte kulturgjenstander, som Norge ratifiserte i 2001.

For å effektivisere tiltakene for å hindre ulovlig omsetning av kulturgjenstander i Norge ble importforbudet knyttet til ulovlig utførsel av kulturgjenstander fra andre land, uavhengig av årsak. Det vil si at det er forbudt å innføre gjenstander som er ulovlig utført fra et av medlemslandene til UNESCOs 1970-konvensjon, *uavhengig* av om de er stjålet, utført i strid med offentligrettslige regler eller ulovlig utgravd. Bestemmelsen i § 23 a omfatter også gjenstander som er ulovlig utført fra en EØS-stat og fra land som er part i UNIDROIT-konvensjonen,¹ og den går dermed noe lengre enn det som er påkrevet etter UNESCOs 1970-konvensjon.²

Gjennom ratifikasjon av 1970-konvensjonen har Norge forpliktet seg til å følge kulturlovgivningen og utførselsreglene for kulturgjenstander i andre land som har ratifisert konvensjonen. Det medfører at personer som bringer kulturgjenstander hit til landet, må legge frem gyldig eksportsertifikat fra utførselslandet, dersom dette er påkrevet i vedkommende land.

1 Land som er part i UNIDROIT-konvensjonen, kan man se på <http://www.unidroit.org/english/implement/i-95.pdf>

2 Land som er part i UNESCO-konvensjonen, kan man se på <http://portal.unesco.org/la/convention.asp?KO=13039&language=E&order=alpha>

Flere myndigheter er involvert i den praktiske gjennomføringen av 1970-konvensjonen, som koordineres i Kulturdepartementet. I tillegg til Tollvesenet og ØKOKRIM har også Norsk kulturråd og Riksantikvaren viktige funksjoner i dette arbeidet. Sentrale samhandlingsparter er også de ekspertinstitusjoner som vurderer gjenstander som det knytter seg mistanke til at kan være ulovlig innført. Oftest er det et av museene som er delegert ansvar som vedtaksinstitusjoner i forbindelse med utførselstillatelser, som bidrar med kunst- og kulturfaglig ekspertise.

Norge er forpliktet til hvert fjerde år å rapportere til UNESCO-sekretariatet om status for den nasjonale oppfølgingen av konvensjonens bestemmelser.

UNESCOS 1970-konvensjon gjelder også for Svalbard, Jan-Mayen og de norske bilandene. Bestemmelsene i kml. §§ 23 a til 23 f er gjennom Svalbardmiljøloven § 46 fjerde ledd gitt anvendelse for Svalbard så langt de passer.

Det er Tollvesenet som har til oppgave å håndheve importforbudet. De nærmere reglene om dette er gitt i forskrift om handel med kulturgjenstander § 12.

7.4.2 Hvilke gjenstander omfattes av innførselsforbudet

Forskrift om handel med kulturgjenstander angir i § 2 hvilke kulturgjenstander som er omfattet av reglene i kulturminneloven § 23 og i forskriftens kapitler. Forskriften har et eget kapittel III, §§ 8 til 10 om innførsel av kulturgjenstander:

§ 8 gjentar innholdet i kml. § 23 a og definerer *utførselslandet*.

§ 9 a definerer *kulturgjenstander* i kml. § 23 a som de kategoriene av kulturgjenstander som følger av utførselslandenes lovgivning og definisjon av vern. Det er altså materiale som er definert som kulturgjenstander i det enkelte landet som det er forbudt å innføre til Norge, uavhengig av hvordan vi måtte definere kulturgjenstander hos oss. Forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander § 1 a, jf. § 2 gir en nærmere oversikt av hva som omfattes av innførselsforbudet.

§ 9 b angir at begrepet *ulovlig utført fra en stat* i kml. § 23 a forstås som:

- utførsel i strid med det enkelte landets lovgivning
- gjenstander som ikke har gyldig eksportsertifikat, når dette er påkrevet i det konkrete landet

- manglende tilbakelevering ved utløp av fristen for en midlertidig lovlig utførselstillatelse med frist, eller brudd på andre vilkår for en midlertidig utførselstillatelse

§ 9 c defineres de aktuelle avtalene om tilbakelevering som Norge er part i som:

- stater som inngår i EØS-samarbeidet
- stater som er part i UNIDROITs 1995-konvensjon
- parter i UNESCOs 1970-konvensjon

§ 10 presiserer at eksportsertifikat som er påkrevd i utførselslandet, skal ledsage gjenstanden og legges frem for tollvesenet ved tollekspedering.

Kulturrådet har en egen [brosjyre om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) samt søknadsskjema og veiledning.

7.5 § 23 B. TILBAKELEVERING AV KULTURGJENSTANDER OG ERSTATNING

En kulturgjenstand som befinner seg i Norge og som er ulovlig fjernet fra territoriet til en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander, skal tilbakeleveres til denne statens territorium. En kulturgjenstand regnes også som ulovlig fjernet hvis den har vært midlertidig utført fra en slik stats territorium, men ikke er brakt tilbake i samsvar med vilkårene i en utførselstillatelse gitt etter denne stats kulturvernlovgivning. Det samme gjelder hvis andre vilkår i en slik tillatelse er krenket.

Eier eller rettighetshaver som har gjenstanden, skal ved tilbakelevering få en rimelig erstatning fra den anmodende stat dersom vedkommende ervervet gjenstanden etter at den ble ulovlig fjernet og viste tilbørlig aktsomhet ved ervervet. Den som har ervervet gjenstanden ved arv eller gave, skal likevel ikke ha en gunstigere stilling enn den personen vedkommende fikk eller arvet gjenstanden fra.

7.5.1 Generelt om bestemmelsene om tilbakelevering

Bestemmelsene om tilbakelevering av kulturgjenstander i kml. §§ 23 b til f kom først inn i lovverket ved lov 24. november 1995 nr. 63 som §§ 23 a–f, som en gjennomføring av rådsdirektiv 93/7 EØF av 15. mars 1993 om tilbakelevering av kulturgjenstander som er fjernet ulovlig fra en medlemsstats territorium. Den var en følge

av EØS-komiteens beslutning 7/94, den såkalte «tilleggsavtalen» til EØS-avtalen, jf. [St.prp. nr. 40 \(1993–94\)](#).

Rådsdirektivet ble til for å gi statene en mulighet til å få tilbake kulturgjenstander som i Romatraktatens artikkel 36 er klassifisert som *nasjonalskatt av kunstnerisk, historisk eller arkeologisk verdi*, og som derfor kan unntas fra reglene om fri bevegelighet av varer, og som er fjernet fra deres område i strid med nasjonale bestemmelser eller Rådets forordning (EØF) 3911/92 om utførsel av kulturminner.

Rådsdirektivet er senere endret og senest omarbeidet ved rådsdirektiv 2014/60/EU, se linker under pkt. [7.4.1](#).

Reglene om tilbakelevering og erstatning fikk sin nåværende form og plassering ved lov 10. juni 2005 nr. 52, som trådte i kraft 1. januar 2007 som et ledd i oppfølgingen av norsk ratifikasjon av UNESCO-konvensjonen.

Kulturdepartementet har som ansvarlig myndighet, jf. kml. § 23 f gitt de utfyllende forskriftene til kml. §§ 23 til 23 e, se pkt. [7.4.1](#).

- [Forskrift om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) (forskrift om handel med kulturgjenstander) ble vedtatt og trådte i kraft 1. januar 2007.

Nærmere om bakgrunnen for lovendringene i 2005 fremgår av Ot.prp. nr. 76 (2003–2004) Om lov om endringer i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner og lov 15. juni 2001 nr. 79 om miljøvern på Svalbard. Denne ble fremmet av Kultur- og kirke departementet i samarbeid med Miljøverndepartementet og fulgte opp St.prp. nr. 70 (2003–2004) fra Utenriksdepartementet om ratifikasjon av UNESCO-konvensjonen.

7.5.2 Første ledd – tilbakelevering

Artikkel 7 bokstav b (ii) i UNESCOs 1970-konvensjon pålegger konvensjonspartene å treffe egnede tiltak for tilbakelevering av gjenstander som er stjålet fra et museum, et religiøst eller sekulært nasjonalmonument eller fra en liknende institusjon. Krav om tilbakelevering skal fremsettes gjennom diplomatiske kanaler. Den staten som krever å få gjenstanden tilbakelevert, skal dokumentere at det er grunnlag for anmodningen, og påta seg alle utlegg ved tilbakeleveringen.

Tidligere fulgte det av reglene om tilbakelevering at en gjenstand i Norge, som var fjernet ulovlig fra en

EØS-stat eller en stat som var part i [UNIDROITs 1995-konvensjon](#), skulle leveres tilbake til denne statens territorium. Endringene i § 23 b første ledd ble gjort slik at de enkelte internasjonalt forpliktende avtalene ikke lengre er nevnt spesielt i loven. Bestemmelsen er nå utformet slik at den omfatter alle de avtaler hvor Norge er part, samtidig som den åpner for å ratifisere liknende avtaler, uten at det er påkrevet med lovendring. Tidligere fantes tilbakeleveringsbestemmelsen i § 23 a og erstatningsbestemmelsen i § 23 d.

En viktig del av innlemming av EU-direktiv 2014/60 i norsk regelverk var innføringen av en egen kommunikasjonsmodul for kulturgjenstander i det såkalte IMI-systemet for indre-marked-relaterte saker. Dersom en gjenstand mistenkes å være utført fra et EU-land, varsles myndighetene gjennom EUs IMI-kommunikasjons-system for indre-marked relaterte saker.

Tilsvarende kan Norge gjennom IMI-systemet fremsette krav om tilbakelevering av kulturgjenstander gjennom IMI-systemet, eller notifisere andre land om stjalne, forsvunne gjenstander.

Hvilke gjenstander som omfattes, og hva som skal anses som ulovlig utført i henhold til de forskjellige internasjonale avtalene, fremgår av forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander § 1.

I Ot.prp. nr. 76 (2003–2004) finnes mer historikk om tilbakeleveringsbestemmelsene.

Tilbakeføring fra Nederland til Norge av ulovlig utført arkeologisk materiale: En utførselssak, som knyttet an til flere andre brudd på kulturminnelovens bestemmelser, gjaldt en nederlandsk arkeolog som hadde foretatt ulovlig utgravning av en automatisk fredet lokalitet ved *Sumstangen* på Hardangervidda. Vedkommende ble anmeldt til politiet av fylkeskulturmyndighetene i Hordaland for å ha brutt flere bestemmelser i kulturminneloven, samt i straffeloven. Forholdene gjaldt blant annet ulovlig utførsel av ulovlig utgravde gjenstander, deriblant en gammel skinnskrape tilvirket av reinsdyrhorn, som vedkommende hadde sendt fotografi av til en kollega ved Kulturhistorisk museum i Oslo.

Kulturdepartementet ble kjent med saken sommeren 2016, kort etter innpassingen i norsk regelverk av EU-direktiv 2014/60 om tilbakelevering av stjalne og ulovlig utførte kulturgjenstander. En viktig praktisk side av direktivet var tilgang til den nyutviklede kommunikasjonsmodulen for kultur innen EUs IMI-system for indre marked-relaterte saker. Denne kanalen ble nå tatt i bruk for å fremme et tilbakeleveringskrav til nederlandske kulturmyndigheter. Det ble avdekket interessante – til

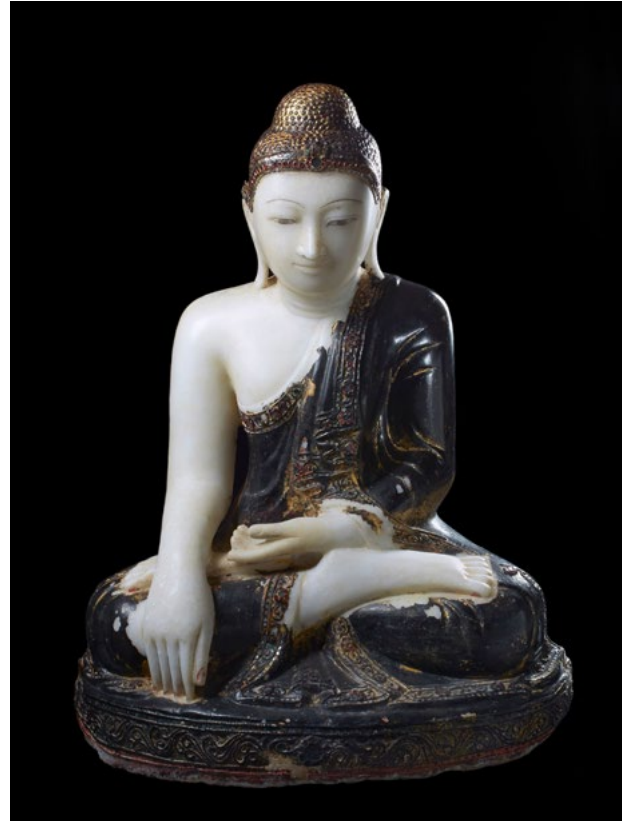

Skinnskrape tilvirket av reinsdyrhorn, ulovlig utgravd fra automatisk fredet lokalitet i Norge, og deretter utført til Nederland. (Foto: Svein Skare © Universitetsmuseet i Bergen, UiB)

dels inkompatible – forskjeller mellom Nederland og Norge, blant annet i regelverket relatert til hevdvunnet eiendomsrett og foreldelse. Saken resulterte i at norske myndigheter gjennom det administrative samarbeidet, uten å måtte ty til kompliserte rettslige prosedyrer, fikk tilbakelevert den ulovlig utgravde skinnskrapen – en gjenstand som var av stor interesse for norske arkeologer.

Ikke bare var Norge blant de første land som tok i bruk IMI-systemet – denne spesielle saken gjorde også at Norge ble det første landet som gjennom IMI-systemet gjennomførte et vellykket krav om tilbakelevering mot et annet medlemsland.

Tilbakeføring av Buddha-statue til opprinnelseslandet Myanmar: De siste årene har det knyttet seg økende internasjonal oppmerksomhet til spørsmål vedrørende tilbakeføring av viktig kulturarv til opprinnelsesland. Arbeidet for å hindre ulovlig handel med kulturgjenstander engasjerer organisasjoner som

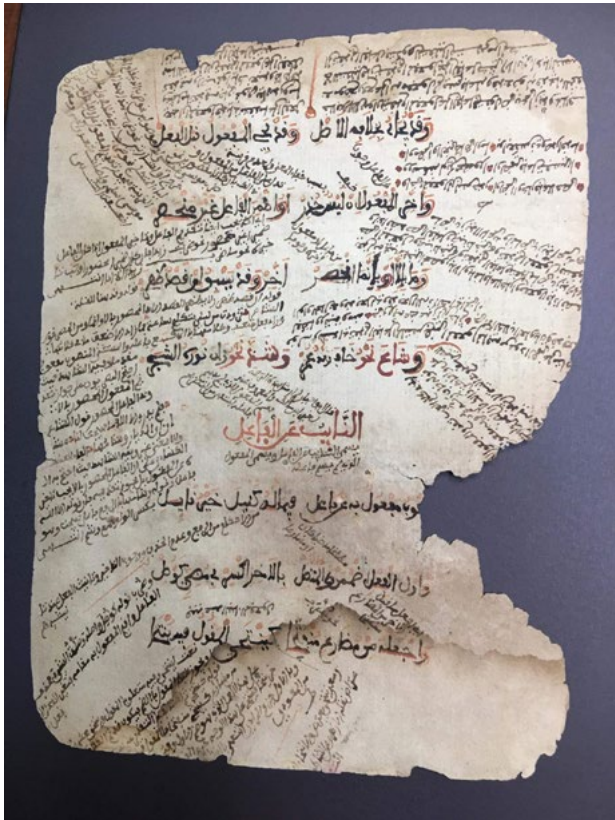

Buddha-statue i alabast fra Mandalay-området i Myanmar. I 2017 ble statuen tilbakeført til sitt opprinnelsesland Myanmar etter å ha blitt ulovlig innført til Norge via Thailand i 2011. Denne saken er av UNESCO løftet frem som et eksempel på «god praksis». (Foto: Ellen C. Holte © Kulturhistorisk Museum, UiO)

UNESCO, INTERPOL, UNODC, WCO, ICCROM, urfolkorganisasjoner m.fl. Det er behov for et godt samarbeid både innenlands mellom nasjonale etater samt med andre land for å kunne etterleve internasjonale forpliktelser og hindre ulovlig innførsel av kulturgjenstander.

I 2017 ble en Buddha-statue tilbakeført til sitt opprinnelsesland Myanmar etter å ha blitt ulovlig innført til Norge via Thailand i 2011. Denne saken er av UNESCO løftet frem som et eksempel på «god praksis», og er referert til i flere internasjonale sammenhenger, blant annet i UNESCO-publikasjonen *Culture for the 2030 Agenda* om UNESCOs arbeid med FNs bærekraftsmål for kommende år.

Tilbakelevering til Mali av ulovlig utført Alfiyah-manuskript fra Timbuktu: At det kan være berøringsflater mellom UNESCOs kulturarvkonvensjoner ble tydelig i en sak som gjaldt tilbakelevering fra Norge til Mali av et gammelt Timbuktu-manuskript,

En side av *Alfiyah-manuskriptet* fra Timbuktu, ulovlig utført fra Mali på 1990-tallet. Det ble tilbakelevert til maliske myndigheter i mai 2019. I 2012 ble denne viktige verdensarven gjenstand for plyndring og ødeleggelse av ekstremistiske opprørere og oppført på UNESCOs liste over verdensarv i fare. En av de ansvarlige ble i 2016 idømt 9 års fengsel av den Internasjonale straffedomstolen i Haag (ICC) for krigsforbrytelser knyttet til ødeleggelse av kulturminner. (Foto: © Savama DCI)

som var blitt ulovlig utført fra Mali på 1990-tallet. Manuskriptet ble tilbakelevert til maliske myndigheter av statsminister Erna Solberg i mai 2019.

Det er generelt stor internasjonal interesse knyttet til de gamle skriftene fra Timbuktu, samt til de gamle mausoleene og bibliotekene, som siden 1988 har vært på UNESCOs verdensarvliste. På grunn av flere år med konflikt og herjinger er Timbuktu oppført på UNESCOs liste over verdensarv i fare. I 2012 ble denne viktige verdensarven gjenstand for plyndring og ødeleggelse av ekstremistiske opprørere. En av de ansvarlige ble i 2016 idømt 9 års fengsel av den Internasjonale straffedomstolen i Haag (ICC) for krigsforbrytelser knyttet til ødeleggelse av kulturminner.

Mange av de gamle skriftene fra Mali er på avveie, og det er eksempler på at de omsettes på det illegale markedet. Det er Nasjonalbiblioteket som er Kulturdepartementets faginstans

i spørsmål som gjelder eldre skriftmateriale, og som også er vedtaksinstusjon for utførelse av eldre bøker og manuskripter. Det aktuelle manuskriptet, som ble anslått å være ca. 500 år gammelt, ble bekreftet å være en del av Malis kulturarv.

Det er første gang at Kulturdepartementet har håndtert tilbakelevering av kulturmateriale til et afrikansk land. Den aktuelle tilbakeleveringssaken gjør Norge til en del av fortellingen knyttet til Malis viktige verdensarv.

Tilbakelevering av ulovlig innført steinalderøks fra Sverige: I forbindelse med den såkalte *Vestfold-saken*, som ble avgjort i Høyesterett i juni 2017, ble det funnet et øksehode fra steinalderen. Gjenstanden var en del av det beslaglagte materialet i saken, som primært gjaldt metallsøking, ulovlige utgravninger gjennom flere år samt unnlatelse av rapporteringsplikten. Dommen førte til illeggelse av tre ukers fengselsstraff og inndragning av metallsøkningsutstyr.

Under ransaking ble det funnet dokumentasjon på at steinalderøkse var innkjøpt på eBay fra en selger i Sverige, uten at det var innhentet påkrevd utførelsestillatelse fra svenske myndigheter. Gjenstanden ble tilbakelevert til svenske myndigheter i forbindelse med seminaret «Kulturkriminalitet: regelverk og rettspraksis i Norden» i Oslo i desember 2017. Øksehodet brukes i dag i undervisning av svenske skolebarn.

Øks fra steinalder, ulovlig innført fra Sverige. (Foto: Anne Skogsfjord © Kulturhistorisk Museum, UiO)

7.5.3 Andre ledd – erstatning

Artikkel 7 bokstav b (ii) i [UNESCO-konvensjonen](#) stiller vilkår om en rimelig erstatning for tilbakelevering til den som har kjøpt gjenstanden i god tro, eller som sitter lovlig med tingen. Dette er gjenspeilet i § 23 b andre ledd.

Den tidligere bestemmelsen om erstatning i § 23 d kom inn ved lovendring 24. november 1995 nr. 63 og ble senere endret ved lov 6. juni 2001 nr. 12. Endringen i 2005 var rent redaksjonell og innebar at erstatning ble slettet som egen bestemmelse jf. tidligere § 23 d, og inn tatt i § 23 b sammen med reglene om tilbakelevering.

Det er bare *besitteren* av en kulturgjenstand som under gitte forutsetninger har krav på *erstatning*. *Innehaveren* har ingen slik rett. I forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander § 1 bokstav e og f defineres disse begrepene nærmere. Som *besitter* regnes *den person som har kulturgjenstanden i sin besittelse for egen regning*. Som *innehaver* regnes *den person som har kulturgjenstanden i sin besittelse for en annens regning*.

Et vilkår for besitterens rett til erstatning er at denne har utvist *tilbørlig aktsomhet* ved tilegnelsen av gjenstanden. Kravet til aktsomhet ved tilegnelsen gjelder både i relasjon til erverv og den ulovlige utførselen av kulturgjenstanden. Se nærmere om kjøp i god tro i [Ot.prp. nr. 76 \(2003–2004\)](#) s. 6.

I EU-direktiv 2014/60 artikkel 10 heter det om aktsomhetskriteriet: «Ved avgjørelsen av om besitteren har utvist nødvendig aktsomhet skal det tas hensyn til alle omstendigheter ved anskaffelsen, særlig dokumentasjon om gjenstandens opprinnelse, de tillatelser til utførsel som kreves i henhold til den anmodende medlemsstats lovgivning, partenes karakter, den pris som er betalt, hvorvidt besitteren ha søkt i et tilgjengelig register over stjålne kulturgjenstander og alle relevante opplysninger som vedkommende på en rimelig måte kunne ha innhentet, eller hvorvidt vedkommende har tatt andre skritt som enhver fornuftig person ville ha tatt i samme situasjon».

Etter ordlyden skal erstatningen være *rimelig*. I dette ligger at erstatningen ikke nødvendigvis skal settes til den pris besitteren har betalt for kulturgjenstanden. Grunnlaget for skjønnsutøvelsen ved fastsettingen av erstatningens størrelse vil blant annet være omsetningsverdi, affeksjonsverdi for besitteren, dennes kostnader i forbindelse med sikring av gjenstanden og om besitteren i henhold til den anmodende stats rett forblir eier av kulturgjenstanden. En kan jo tenke seg at besitteren

fortsatt kan eie gjenstanden etter tilbakeleveringen til den anmodende stats territorium.

Bestemmelsen om at den som har mottatt gjenstanden ved arv eller gave, ikke skal komme i en gunstigere posisjon enn arvelater eller giver, kom inn ved lovendringen av 2001.

Erstatningskrav kan bringes inn for samme rett som sak om tilbakelevering jf. § 23 d første ledd.

7.6 § 23 C. ETTERSØKING MV.

Vedkommende myndighet bistår den anmodende stat med å ettersøke en kulturgjenstand og å hindre at denne unndras fra fremgangsmåten for tilbakelevering. Politiet skal etter anmodning bistå vedkommende myndighet i ettersøkingen av gjenstanden. Tvangsmidler ifølge straffeprosessloven kap. 15 og 16 kan anvendes selv om ingen kan straffes for innførsel, besittelse eller annen befatning med kulturgjenstanden.

Reglene om ettersøking sto tidligere i § 23 b, men ble flyttet til § 23 c ved lovendring 10. juni 2005 nr. 52. Den trådte i kraft 1. januar 2007 som et ledd i oppfølgingen av norsk ratifikasjon av [UNESCOs 1970-konvensjon](#). Bestemmelsen ble videreført i samme form. Reglene skal sikre at *vedkommende myndighet* effektivt skal kunne bistå en anmodende stat ved ettersøking, sikring, begjæring om tilbakeføring og gjennomføring av tilbakeføringen av kulturgjenstander.

Med *anmodende stat* menes *den stat fra hvis territorium kulturgjenstanden er blitt fjernet ulovlig*, jf. forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander § 1 c.

Etter forskriften § 3 a stilles det krav om at Kulturdepartementet på anmodning fra den anmodende stat, skal *identifisere besitteren og/eller innehaveren*. Bestemmelsen må forstås slik at vedkommende myndighet *skal sette i gang tiltak* for å identifisere besitteren og/eller innehaveren. Forpliktelsen rekker ikke lenger enn hva som er praktisk mulig med rimelige midler.

Etter kml. § 23 c andre punktum har politiet plikt til å bistå i ettersøkning av gjenstanden når Kulturdepartementet – eller det organ det utpeker – anmoder om det. I slike saker bør man normalt kontakte det aktuelle politidistriktet og også varsle ØKOKRIM. Politiet vil kunne etterlyse gjenstanden internt i politisystemet, eventuelt i media og via Internett. Tredje punktum innebærer at det kan foretas ransaking og beslag, selv om ingen kan straffes for forholdet i Norge. Det er heller

ikke nødvendig at noen mistenkes for noe straffbart forhold i Norge. Bestemmelsen innebærer i realiteten liten forskjell fra hjemmelen til tredjemannsransaking i straffeprosessloven § 192 andre ledd. Slik ransaking kan også skje hos tredjemann, selv om den straffbare handling har funnet sted i utlandet. Ransaking og beslag skal foretas etter de regler som straffeprosessloven kap. 15 og 16 oppstiller. Dette betyr at man som utgangspunkt må innhente rettens kjennelse for ransaking, jf. straffeprosessloven § 197 første ledd.

7.7 § 23 D. RETTERGANGSREGLER

Den anmodende stat kan anlegge sak ved tingretten om tilbakelevering av en kulturgjenstand. Søksmålet skal rettes mot besitteren eller innehaveren. Erstatningskrav etter § 23 b kan bringes inn for samme rett i den sak som er nevnt i første punktum.

Med stevningen etter første ledd første punktum skal det følge et dokument der kulturgjenstanden beskrives, og der det fastslås at det er en kulturgjenstand. Videre skal det følge med en erklæring fra vedkommende myndighet i den anmodende stat om at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig fra dens territorium.

Adgangen til å anlegge sak om tilbakelevering som omhandlet i § 23 a til f foreldes tre år etter den dag den anmodende stat fikk kjennskap til hvor kulturgjenstanden befant seg, og til besitterens eller innehaverens identitet. Foreldelse inntreffer i alle tilfeller senest 50 år etter at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig fra den anmodende stats territorium, og senest 75 år etter at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig dersom det dreier seg om kulturgjenstander som er en del av offentlige samlinger eller kirkegods som omfattes av særlig vern etter nasjonal lovgivning.

I tilfeller som nevnt i § 23 b andre punktum skal kulturgjenstanden regnes som fjernet ulovlig den dag da den skulle ha blitt sendt tilbake etter vilkårene i utførselstillatelsen.

Den anmodende stat bærer utgiftene i forbindelse med fullbyrdingen av avgjørelsen om tilbakelevering av en kulturgjenstand.

Søksmål om tilbakelevering kan ikke finne sted dersom utførselen ikke lenger er ulovlig på det tidspunkt sak anlegges.

Reglene om ettersøking fikk sin nåværende plassering ved lovendringen 10. juni 2005 nr. 52, med ikrafttredelse 1. januar 2007. Før dette sto reglene om ettersøking mv. i § 23 b.

Etter første ledd er det kun *stater* som kan anlegge sak om tilbakeføring etter § 23 d. Men den anmodende stat og/eller eier av en stjålet gjenstand har likevel anledning til å anlegge erstatnings- eller straffesak i overensstemmelse med statens nasjonale lovgivning, jf. EU-direktivets artikkel 16.

Søksmålet etter § 23 d går direkte for tingretten. Søksmålet skal rettes mot besitteren eller innehaveren av en kulturgjenstand. I forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander § 1 e og f defineres disse begrepene nærmere, jf. pkt. 7.5.3.

I andre ledd er det fastsatt hvilke dokumenter som må følge stevningen. Dersom disse kravene ikke er oppfylt, skal saken avvises uten realitetsbehandling.

Tredje ledd har særlige foreldelsesregler for saksanlegg om tilbakeføring av kulturgjenstander. Foreldelsesfristen ble ved lovendringen i 2001 endret fra ett til *tre* år. Fjerde ledd kom inn ved lovendringen i 2001 og har sammenheng med at § 23 b også omfatter midlertidig fjerning. Femte ledd omhandler omkostningene ved fullbyrdingen av rettsavgjørelsen, f.eks. kostnadene ved tilbakeføringen. Ansvaret påligger den anmodende stat. Etter forskriften § 5 skal den anmodende stat dekke utgiftene til oppbevaring av kulturgjenstanden etter at den er beslaglagt. I tilfeller som nevnt i sjettede ledd skal domstolen avvise saken uten realitetsbehandling.

7.8 § 23 E. EIENDOMSRETT

Ved tilbakelevering til en stat som inngår i Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS), skal eiendomsretten til en kulturgjenstand etter tilbakeleveringen avgjøres etter lovgivningen i den anmodende stat.

Ved tilbakelevering til en stat utenfor EØS som omfattes av UNIDROIT-konvensjonen av 24. juni 1995, tapes eiendomsretten til kulturgjenstanden med mindre den anmodende stat samtykker i en annen løsning.

Bestemmelsen kom inn ved lovendring 24. november 1995 nr. 63 og ble endret ved lovendring 6. juni 2001 nr. 12.

Dersom en kulturgjenstand blir tilbakelevert til en stat innenfor EØS-området etter disse bestemmelsene, skal spørsmålet om eiendomsretten til gjenstanden avgjøres i dette landet i henhold til landets lover. Denne regelen får dermed ikke anvendelse for andre stater.

7.9 § 23 F. UTFYLLENDE BESTEMMELSER

Departementet gir nærmere forskrifter om gjennomføringen av innførsels- og utførselsforbudet og tilbakeleveringen etter §§ 23 til 23 e, herunder om hva som regnes som kulturgjenstander.

Reglene i § 23 f gir Kulturdepartementet anledning til å fastsette forskrifter på områder som gjennomføring av importforbudet og prosedyrer for tilbakelevering av kulturgjenstander. Bestemmelsen er samtidig en systematisering av hjemlene som tidligere stod i kulturminneloven §§ 23 andre ledd og 23 f.

Kulturdepartementet har to forskrifter som er gitt med hjemmel i kulturminneloven § 23 f:

- [forskrift 1. januar 2007 nr. 1 om utførsel og innførsel av kulturgjenstander](#) (forskrift om handel med kulturgjenstander)
- [forskrift 4. oktober 2001 nr. 1179 om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander](#) (forskrift om tilbakelevering av kulturgjenstander)

Tidligere ga § 23 andre ledd departementet hjemmel til å fastsette særskilte regler om gjennomføringen av forbudet om utførsel, samt om hva slags gjenstander som kom inn under forbudet.

Av [Ot.prp. nr. 76 \(2003–2004\)](#) om de siste lovendringene og bakgrunnen for dagens lovtekst fremgår det at man forutsatte at det blir gitt utfyllende bestemmelser om gjennomføringen av importforbudet og om de særskilte reglene om tilbakelevering i samsvar med [UNESCOs 1970-konvensjon](#). Departementet foreslo derfor en felles forskriftshjemmel, § 23 f, som samler de tidligere forskriftshjemlene i en felles hjemmel.

7.10 § 24

Kulturminneloven § 24 om Statens kulturminnerråd ble opphevet ved lov 31. januar 2003 nr. 9.

7.11 § 25 MELDEPLIKT FOR OFFENTLIGE ORGANER

De statlige, fylkeskommunale og kommunale organer som kommer i berøring med tiltak som omfattes av loven her, har plikt til å sende melding til departementet eller til vedkommende myndighet etter denne loven.

Kommunen plikter å sende søknad om riving eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg

oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring.

7.11.1 Generelt om bestemmelsen

Første ledds forløper var fornminneloven av 1951 § 14, som ga meldeplikt til kommunestyre, jordstyre, bygningsråd, politimestre og lensmenn om «noko som vedkomande styremakt etter denne lova kan ha gagn av å vita». Paragrafen hadde igjen bygningsfredningsloven av 1920 § 11 som mønster.

Til forskjell fra de tidligere lover gjelder meldeplikten alle offentlige myndigheter: statlige, fylkeskommunale og kommunale organer, se pkt. [7.11.3](#). Bestemmelsen må ses i lys av formålsparagrafen i § 1. Denne understreker at det er et nasjonalt ansvar å ivareta kulturminne- og kulturmiljøressursene på en måte som kommer fremtidige generasjoner til gode. Som påpekt i pkt. [2.2.4](#), må alle offentlige myndigheter ta hensyn til kulturminner og kulturmiljøer ved myndighetsutøvelsen.

En rekke ulike lover regulerer rådigheten over fast eiendom. Kommunale, fylkeskommunale og statlige organer er tillagt forvaltnings- og/eller kontrollansvar etter lovgivningen. Der et offentlig organ i forbindelse med byggemeldinger, konsesjonssøknader, dispensasjonssøknader mv. kommer i berøring med tiltak som omfattes av kulturminneloven, har det plikt til å melde fra til vedkommende myndighet etter loven eller til departementet.

Vedkommende myndighet etter § 25 er fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner), jf. [forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) §§ 3 (5) og 4.

Fylkeskommunen er et politisk organ med administrasjon som igjen består av ulike avdelinger. Mangelfulle rutiner kan medføre at saker som gjelder viktige spørsmål i kulturmiljøforvaltningen, behandles uten at kulturmiljøforvaltningen i fylkeskommunen involveres.

Om tiltaket eller planen berører kulturminner som er beskyttet etter kulturminneloven, beror på en kulturminnefaglig vurdering. Slike bygge- og plansaker må derfor forelegges kulturmiljøforvaltningen i fylkeskommunen/Sametinget, for en vurdering av hvorvidt et kulturminne vil bli berørt på en måte som er egnet til å skade, utilbørlig skjemme eller på annen måte redusere

kulturminnets verdi, slik at det ikke kan tillates, jf. §§ 3 første ledd og 8 første ledd, eller om det strider mot bestemmelser fattet ved vedtak etter §§ 14 a, 15, 19, 20 eller 22 a. Medfører tiltaket et inngrep i et automatisk fredet kulturminne eller i dets sikringszone, er det bare dispensasjonsmyndigheten (fylkeskommunen/Sametinget, eventuelt Riksantikvaren i saker som hører inn under ansvarsforskriften § 2 (6)) som kan gi tillatelse til tiltaket.

Bestemmelsen forutsetter en *skriftlig melding*, jf. uttrykket *plikt til å sende melding*. I dag er nok e-post det mest praktiske. I påtrengende tilfeller kan det i forkant av brev/e-post også være nødvendig å gi melding over telefon. Det kan være nødvendig at dokumentasjon vedlegges meldingen, f.eks. søknad med vedlegg, kartskisser, fotografier, arkiv- og registeropplysninger m.m.

Første ledd sier derimot ikke noe om *når* meldingen skal inngis. Fornminneloven § 14 brukte om tilsvarende meldeplikt uttrykket *straks*. Det er ingen holdepunkter i forarbeidene for at ikke dette fortsatt må legges til grunn i forhold til § 25.

Selv om meldeplikten etter § 25 retter seg mot det offentlige organ som sådan og ikke den enkelte tjenestemann, må leder av forvaltningsorganet antakelig kunne stilles til *strafferettslig ansvar* hvis plikten brytes. En underordnet tjenestemann kan neppe straffes for brudd på § 25.

En offentlig tjenestemann kan imidlertid pådra seg straffansvar dersom handlingen rammes av straffeloven 2005 §§ 171 og 172 om tjenestefeil og grovt uaktsom tjenestefeil. Dette kan være aktuelt hvor en tjenestemann innvilger tillatelse til byggearbeider som han må skjønne vil skade fredete kulturminner.

Det er adgang til såkalt *foretaksstraff* overfor det offentlige organ etter straffeloven 2005 § 27. Sentralt er også lovens § 28, hvor sentrale momenter ved avgjørelsen av om et foretak skal ilegges straff, fremgår. Slikt ansvar kan benyttes etter § 27, også der en person ikke kan straffes, se nærmere pkt. [7.13.6](#).

Det offentlige organ kan komme i *erstatningsansvar*, både overfor en privat person og overfor kulturmiljøforvaltningen. Det kan tenkes at en kommune som er kjent med et automatisk fredet kulturminne, likevel gir byggetillatelse til et tiltak som vil berøre dette, uten at det er gitt tillatelse til tiltaket etter § 8. Har en byggherre pådratt seg både prosjekterings- og anleggskostnader i den tro at det var lovlig adgang til å bygge på tomten,

kan kommunen måtte erstatte disse utgiftene når arbeidet må opphøre. Er kulturminnet skadet, og kulturmiljøforvaltningen må foreta nødutgraving og/eller restaurering, kan det offentlige organet også måtte erstatte utgiftene til slikt tiltak. For øvrig gjelder de alminnelige erstatningsrettslige rettsgrunnsetninger for vurderingen av om det offentlige har pådratt seg et slikt erstatningsansvar.

Andre ledd kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Til forskjell fra første ledd omfatter meldeplikten her kun *byggverk* eller *anlegg*, noe som er snevrere enn «tiltak» i første ledd. Derimot er det ikke noe vilkår om at disse byggverk eller anlegg faller inn under kulturminnelovens bestemmelser, men kun at de er oppført før 1850.

7.11.2 Første ledd – nærmere om hvilke tiltak som skal meldes

En rekke lover – f.eks. plan- og bygningsloven (pbl.) – har bestemmelser som gir offentlige myndigheter hjemmel til på visse vilkår å tillate tiltak. Plan- og bygningsloven har en rekke regler om samarbeidsplikt mellom kommunen og fylkeskommunen og andre organer som representerer statlige ansvarsområder, jf. plan- og bygningsloven § 21-5. Hvilke myndigheter som kommunen plikter å samordne med, er fastsatt i forskrift 26. mars 2010 nr. 488 om byggesak (byggesaksforskriften) § 6-2, hvor kulturmiljømyndigheten fremgår av bokstav j. Se pkt. [7.11.4](#). Særlig sentral er pbl. § 21-5 om den kommunale bygningsmyndighetens samordningsplikt. Kommer tiltaket i *berøring* med kulturminneloven, skal vedkommende offentlige organ etter kml. § 25 første ledd melde fra om tiltaket til fylkeskommunen/Sametinget, slik at kulturmiljøforvaltningen kan få anledning til å uttale seg før tiltaket eventuelt tillates.

Meldeplikten omfatter ikke bare forhold som er i strid med bestemmelser i kulturminneloven. Det skal meldes fra om alle tiltak som direkte eller indirekte berører de kulturminner som er vernet i medhold av loven. Bakgrunnen for bestemmelsen er at det ikke bør være opp til andre offentlige organer å vurdere lovligheten av tiltak sett i forhold til kulturminnelovens bestemmelser. Det er bare kulturmiljømyndighetene som har kompetanse til å foreta denne vurderingen. Kulturminner som bare faller inn under andre lover, reguleres derimot ikke av meldeplikten etter § 25 første ledd (med unntak av § 25

andre ledd). Meldeplikten inntreffer f.eks. når det offentlige organ får:

- søknad eller melding om tiltak som berører automatisk fredete kulturminner, løse kulturminner, skipsfunn, vedtaksfredete båter, byggverk/anlegg og områder og gjenstander som krever utførselstillatelse
- søknad eller melding om tiltak som er underlagt undersøkelsesplikt for å avklare om det foreligger automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn i området før arbeidet igangsettes, jf. § 9 og § 14 andre ledd siste punktum, jf. § 9
- melding om funn av automatisk fredete kulturminner, løse kulturminner eller skipsfunn
- opplysninger om mulig straffbart forhold etter kulturminneloven
- opplysninger om en kulturgjenstand i Norge som er ulovlig fjernet fra territoriet til en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander, jf. § 23 b

Meldeplikten omfatter bare søknader, meldinger og opplysninger som har *saklig* sammenheng med arbeidsområdet til det offentlige organet. Skulle f.eks. et kommunalt sykehjem motta opplysninger om et straffbart forhold mot fredete kulturminner, får kommunen antakelig bare meldeplikt hvis institusjonen melder dette videre til vedkommende etat, f.eks. teknisk etat eller miljøvernleder. Opplysninger som kommer til offentlige tjenestemenn som privatpersoner, dekkes heller ikke av § 25 første ledd.

Ansvaret etter første ledd er ikke knyttet til subjektiv kunnskap. Det har teoretisk sett ingen betydning om hva en offentlig tjenestemann visste eller burde vite. Meldeplikten er derimot et *organansvar*. I forlengelsen av eksemplet i forrige avsnitt om melding fra sykehjemmet til kommunens administrasjon, har kommunen i prinsippet ansvar selv om brevet fra sykehjemmet ved en feil ble kastet uåpnet. Skal offentlige organer følge plikten etter § 25 første ledd, må vedkommende myndighet etablere et *system* som gjør at meldinger blir fanget opp, kommer til rett avdeling, som så varsler kulturmiljøforvaltningen, slik at meldeplikten kan bli etterlevet, på mange måter likt et *internkontrollsystem*.

En klassisk forsømmelse i en kommunes tekniske etat var f.eks. tidligere at etaten ikke hadde kontrollrutiner opp mot Økonomisk kartverk (hvor de registrerte automatisk fredete kulturminner normalt skal være

avtegnet). Dette førte lett til at meldinger og søknader om anleggstiltak midt inne i et fredet gravfelt ble innvilget, med den følge at uerstattelige kulturminner av nasjonal verdi ble ødelagt. Med dagens muligheter, gjennom bl.a. Kartverkets kartløsning «[Se eiendom](#)», finnes enkle rutiner for å oppdage kulturminner. Her kan man søke opp den eiendommen som tiltaket er søkt gjennomført på. Flere koblinger mot ulike databaser innebærer at det normalt vil fremgå om eiendommen er registrert med fredete bygninger eller øvrige automatisk fredete kulturminner.

Staten eller kommunens rolle som *eier* faller utenfor bestemmelsen. Ønsker kommunen å reparere en vedtaksfredet eiendom i kommunalt eie, skal ikke melding inngis etter § 25. Kommunen må i stedet søke om tillatelse til tiltaket, formelt sett som dispensasjon etter § 15 a. Når det gjelder automatisk fredete kulturminner på offentlig grunn, følger plikten av § 8 første ledd. Det samme prinsippet gjelder ved egne (offentlige) tiltak som medfører undersøkelsesplikt etter § 9. Ethvert planlagt offentlig tiltak utløser undersøkelsesplikt etter § 9 (i forhold til automatisk fredete kulturminner og skipsfunn) ved typisk reguleringsplaner og ulike typer anleggs- og gravearbeid. Her har det offentlige organet selv plikt til å undersøke eller få det aktuelle området undersøkt av fagkyndig ekspertise.

7.11.3 Hvilke organer har meldeplikt?

Kommunen

- *Som bygningsmyndighet:*

Nesten all bygge- og anleggsvirksomhet må ha byggetillatelse fra kommunen for å komme i gang. Kommunen som bygningsmyndighet kan dermed kontrollere at planer og vedtekter blir etterlevet, jf. den omfattende søknadsplikten i plan- og bygningsloven kap. 20. Kommunen skal dessuten kontrollere at det er gitt nødvendig tillatelse etter annen lovgivning, jf. pbl. § 21-5, herunder når tiltaket krever tillatelse fra kulturmiljømyndigheten. Dersom slik tillatelse ikke foreligger, skal kommunen varsle fylkeskommunen/Sametinget.

Det er kommunens ansvar å sørge for å ha en oversikt over de eiendommene som har fredningsrestriksjoner. Alle fredningsvedtak skal være sendt til kommunen, og skal for øvrig være tinglyst på den enkelte eiendom, jf. forutsetningsvis kml. § 22 nr. 5. Når det gjelder automatisk fredete kulturminner, skal slike registrerte kulturminner normalt være registrert i kulturminnebasen

Askeladden, som kommunen har tilgang til, se nærmere pkt. [3.4.11](#).

Bergen kommune ble i en sak fra 1998 dømt for brudd på kml. § 25 første ledd. Forholdet var at en entreprenør søkte om tillatelse til å bygge et eldresenter på stedet. Kommunen innvilget søknaden til tross for at det var registrert en gravhaug på den aktuelle byggetomt. Haugen var også inntegnet på Økonomisk kartverk (ØK). Til tross for dette sviktet rutinene i kommunen, og gravearbeidet raserte store deler av gravhaugen. Kommunen ble ved Bergen byretts dom av 6. november 1998 ilagt en bot på 75 000 kroner for brudd på meldeplikten i § 25 første ledd, jf. § 27 første straffealternativ. Kommunen måtte også betale erstatning til fylkeskommunen i forbindelse med restaurering av haugen.

Kommunens ansvar kan illustreres med noen andre eksempler:

Eksempel 1: En eier av et fredet hus søker om tillatelse til å få skiftet ut vinduene i huset. Selv om det fra bygningsmyndigheten ikke er noe i veien for å godta utskiftingen, kan byggetillatelse ikke gis før fredningsmyndighetene har uttalt seg. Kommunen plikter her å varsle fylkeskommunen, jf. kml. § 25 første ledd og pbl. § 21-5. Dersom fylkeskommunen ikke gir dispensasjon etter kulturminneloven, har kommunen heller ikke hjemmel til å gi en vilkårsløs byggetillatelse.

Eksempel 2: En hytteeier søker om å få anlegge en bilveg som berører registrerte jernutvinningsgroper fra vikingtiden. Kommunen må her undersøke i Askeladden om veganlegget kommer i nærheten av automatisk fredete kulturminner. Eventuelt kan en som et ledd i undersøkelsen henvende seg til fylkeskommunen. Finnes slike kulturminner i området, må fylkeskommunen varsles, for å bringe på det rene om tiltaket krever tillatelse etter § 8 første ledd. Er vegen så omfattende at den er å betrakte som et større privat tiltak, jf. § 9, plikter kommunen å varsle fylkeskommunen, uavhengig av om det i Askeladden er inntegnet automatisk fredete kulturminner.

Kommunen har en særskilt meldeplikt etter § 25 andre ledd om søknad om riving / vesentlig endring av ikke fredete byggverk fra før 1850, se pkt. [7.11.5](#).

■ *Som landbruksmyndighet:*

Etter [lov 12. mai 1995 nr. 23 om jord](#) (jordloven) § 3 er kommunen en del av landbruksmyndigheten og har ansvaret for behandling av landbrukssaker i lag med

fylkesmannen og fylkeskommunen. Landbrukstiltak som kommunen får kjennskap til, og som kan berøre beskyttede kulturminner – automatisk fredete kulturminner, vedtaksfredete bygninger og anlegg eller områdefredninger – må varsles til fylkeskommunen/Sametinget. Dette gjelder ikke bare tiltak hvor tillatelse er nødvendig fra kommunen, men også tiltak som ellers må meldes til kommunen. Også innkomne søknader og meldinger, uten plikt til å inngi slike, kan medføre ansvar om å varsle kulturmiljøforvaltningen, f.eks. når søknad kan gi grunnlag for økonomisk tilskudd mv. Et tiltak som særlig kan berøre automatisk fredete kulturminner, er nydyrking. Etter Landbruksdepartementets [forskrift 2. mai 1997](#) krever nydyrking nå kommunens tillatelse.

■ *Som skogmyndighet:*

Etter [lov 27. mai 2005 nr. 31 om skogbruk](#) (skogbruksloven) er kommunen en del av skogbruksstyresmaktene. En rekke tiltak krever kommunens tillatelse, se f.eks. [forskriften om planlegging og godkjenning av landbruksveger, fastsatt 28. mai 2015](#) med hjemmel i jordloven og skogbruksloven. Anlegg av skogsbilveger kan ofte utgjøre en trussel mot automatisk fredete kulturminner i utmark. Kommunen vil derfor ha meldeplikt etter kulturminneloven § 25, dersom tiltak kan berøre beskyttede kulturminner, jf. ovenfor.

■ *Som planmyndighet:*

Til grunn for kommunens planlegging etter plan- og bygningsloven ligger mål og rammer for nasjonal arealpolitikk, formidlet gjennom stortingsmeldinger, rikspolitiske retningslinjer (RPR) og rundskriv. Planmyndigheter, herunder kommunen, har et ansvar for å følge opp målene innenfor rammen av planlovgivningen. Ved reguleringsplan og i visse tilfeller kommuneplanens arealdel, skal forholdet til automatisk fredete kulturminner være vurdert og avklart gjennom planbehandlingen. Fylkeskommunen/Sametinget/Riksantikvaren avgir uttalelse til planen på vegne av kulturmiljøforvaltningen.

Fylkesmannen

Fylkesmannen utøver en rekke ulike forvaltningsfunksjoner, både som klageorgan i forhold til kommunenes avgjørelser som *byggningsmyndighet* og *planmyndighet*, i hovedsak delegert etter pbl. § 1-9 femte ledd, og som forvaltningsmyndighet i første instans etter flere miljølover.

Der fylkesmannen som *klageorgan* behandler en klage over en kommunes vedtak som berører et fredet/beskyttet kulturminne etter kulturminneloven, har fylkesmannen plikt til å påse at melding er sendt fra kommunen. Har ikke kommunen oppfylt meldeplikten, har fylkesmannen selvstendig plikt til å varsle kulturmiljøforvaltningen etter § 25 første ledd. Fylkesmannen må i denne sammenheng også påse at et undersøkelsespliktig tiltak, jf. kml. § 9, meldes til kulturmiljøforvaltningen.

Praktisk viktig er fylkesmannens behandling av klage over reguleringsvedtak etter pbl. § 12-12 tredje ledd eller over innvilget byggesøknad etter pbl. § 21-4. Fylkeskommunen og statlig organ har generell klagerett for vedtak som berører deres saksområde etter loven, jf. pbl. § 1-9 tredje ledd. Lovens system er likevel at vedkommende myndighet må fremme innsigelse i selve plansaken. Dersom det er gitt en slik anledning, og vedkommende myndighet ikke har benyttet seg av denne, mistes klageretten, jf. pbl. § 1-9 tredje ledd andre punktum. Klage kan imidlertid være aktuelt ved saksbehandlingsfeil eller der planen avviker fra kommuneplanens arealdel. Men klage kan også komme fra andre med rettslig klageinteresse. Hvis en nabo klager over byggetillatelse for en bygning i nærheten av en middelalderkirke som automatisk fredet kulturminne, plikter fylkesmannen å forelegge saken for Riksantikvaren via fylkeskommunen, da et slikt tiltak kan skjemme kulturminnet utilbørlig, i strid kml. § 3 første ledd.

Fylkesmannen er også regional *landbruksmyndighet*.

Et aktuelt eksempel er søknad om å legge om fra jordbruksdrift til golfbane etter jordloven § 9 andre ledd. Dersom bygging av golfbane vil medføre at automatisk fredete kulturminner berøres, f.eks. ved arrondering av jorda, har ikke disse organene hjemmel til å tillate anlegg av golfbane uten å få avklart forholdet med kulturmiljømyndighetene. Hvis fylkeskommunen/Sametinget nekter å dispensere etter kml. § 8 første ledd, må planene for golfbanen endres.

Tillatelse gitt av fylkesmannen som *forurensningsmyndighet* kan også innvirke på kulturminner. Tillatelse kan ikke innvilges uten at kulturmiljøforvaltningen har klarert tiltaket. Større planeringsarbeider kan også utgjøre et større privat tiltak og medføre undersøkelsesplikt etter § 9.

Etter [forskrift 1. juni 2004 om begrensning av forurensning](#) (forurensningsforskriften) er det videre fylkesmannen, jf. for-

skriften § 22-6, som gir tillatelse til mudring og dumping i marine områder. Mudringstiltak vil ofte berøre automatisk fredete kulturminner etter kulturminneloven kap. II og vernede skipsfunn etter § 14. Slike tiltak vil gjerne være et offentlig eller større privat tiltak, som krever forutgående undersøkelser om tiltaket kan berøre slike kulturminner, jf. § 9. Ved et arbeidsuhell ble forholdet til disse kulturminnene glemt under forberedelsen av forskriften. Fylkesmannens rolle her medfører at plan om mudring må sendes vedkommende fylkeskommune/Sametinget.

Fylkeskommunen

Har fylkeskommunen plikt til å varsle seg selv? Problemstillingen kommer på spissen når en annen avdeling i fylkeskommunens administrasjon enn kulturavdelingen (hvor kulturminnevernet normalt er plassert) avdekker at en plan eller et tiltak vil omfattes av kulturminneloven, og fagavdelingen ikke kontaktes. Problemstillingen er ikke så ulik der meldinger etter § 25 havner hos uriktig fagavdeling. Spørsmålet ovenfor må besvares både negativt og positivt. Fylkeskommunen anses som ett organ som ikke har meldeplikt internt. Det er på den annen side fylkesrådmannens ansvar som øverste administrative leder av fylkeskommunen å påse at alle spørsmål som kan berøre kulturminner forelegges fagavdelingen.

Havnemyndighetene

Innenfor Norges farvannsområder kan det ikke uten tillatelse etableres tiltak (innretninger, naturinngrep og aktiviteter) som kan påvirke sikkerheten, ferdsele eller forsvars- og beredskapsinteresser i farvannet, jf. lov 21. juni 2019 nr. 70 om havner og farvann (havne- og farvannsloven) § 14 første ledd. Det er kommunen, evt. departementet (Samferdselsdepartementet) som er tillatelsesmyndighet, jf. § 14. Departementet kan videre fatte enkeltvedtak og gi forskrift om forvaltning av havneinfrastruktur og havnetjenester, jf. § 28. Kommunen er myndighet etter plan- og bygningsloven.

Blir forvaltningsmyndigheten av eget tiltak kjent med automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn, følger meldeplikten direkte av kml. §§ 8 andre ledd første punktum og 14 tredje ledd. Blir disse myndighetene kjent med slike kulturminner i forbindelse med andres tiltak, følger meldeplikten av § 25 første ledd. Dreier det seg om et offentlig eller et større privat tiltak, gjelder undersøkelsesplikten etter § 9, jf. også § 14 andre ledd siste punktum. Tillatelsen skal derfor være betinget av slik

undersøkelse etter kulturminneloven, og fylkeskommunen skal varsles om tiltaket etter § 25 første ledd.

Annen statlig myndighet

- *Tollvesenet* skal varsle kulturmiljømyndighetene dersom de kommer over forsøk på ulovlig utførsel eller innførsel av løse kulturminner, se kml. § 23 om utførselsforbud, § 23 a om innførselsforbud og forskriften til disse bestemmelsene.
- *Politiet* har i henhold til § 25 første ledd meldeplikt til fylkeskommunen/Sametinget dersom en mottar anmeldelse fra andre enn kulturmiljøforvaltningen om – eller når en av eget tiltak avdekker – brudd på kulturminneloven. Mottar politiet melding om funn av løse kulturminner eller skipsfunn etter §§ 13 og 14, må politiet melde funnet videre til fylkeskommunen/Sametinget eller direkte til vedkommende museum (med gjenpart til fylkeskommunen/Sametinget). Får politiet melding (søknad) om tiltak i forbindelse med automatisk fredete kulturminner etter § 8 første ledd, må meldingen på tilsvarende måte oversendes fylkeskommunen/Sametinget.
- *Statens naturoppsyn* skal etter [lov 21. juni 1996 nr. 38 om statlig naturoppsyn](#) (naturoppsynsloven) § 2 første ledd nr. 4 også føre oppsyn med kulturminner etter kulturminneloven. Oppsynet har den samme plikten som politiet til å varsle fylkeskommunen/Sametinget når en oppdager at et fredet eller beskyttet kulturminne er skadet eller berørt av et tiltak. Oppsynet vil ventelig også komme over automatisk fredete kulturminner som ikke tidligere er registrert, typisk fangstgraver og boplasser i fjell- og utmarksområder. Slike kulturminner bør oppsynet også melde inn til fylkeskommunen/Sametinget.

Kirken er ikke lenger et statlig organ, og biskoper, proster og prester er ikke lenger embetsmenn og statstjenestemenn. Kirken har derfor ikke lenger meldeplikt etter § 25.

7.11.4 Forholdet mellom meldeplikten i § 25 første ledd og samarbeidsplikten etter bestemmelsene i plan- og bygningsloven

Meldeplikten i § 25 første ledd må ses i sammenheng med reglene om samarbeid og gjensidig informasjon i annet lovverk. Det er ikke slik at informasjonsplikten til kulturmiljøforvaltningen bare gjelder så langt § 25

Rivningen av *Mellageret* i Loppa i Finnmark sommeren 1997 kan illustrere hvor galt det kan gå. *Mellageret* var Finnmarks største trebygning fra gjenreisningen etter krigen og var regulert av kommunen til bevaring. Bygningen ble også valgt som kommunens eget kulturminne under Kulturminnestafetten samme år. Et selskap ønsket imidlertid å etablere en fiskeforedlingsbedrift på tomten, noe som ville gi kommunen sårt tiltrengte arbeidsplasser. Fylkeskommunen hadde tidligere varslet at det var aktuelt med midlertidig fredning av bygningen. Kommunestyret besluttet i lukket møte (med sperrefrist for vedtaket til neste dag kl. 1400) å rive *Mellageret*. Rivningen var da planlagt samme ettermiddag. Dårlig vær gjorde at rivningen ble iverksatt neste morgen kl. 0700. Da fylkeskommunen senere på dagen fikk beskjed, var rivningen nærmest gjennomført. Saken førte til en kraftig reaksjon fra fylkeskommunen og Riksantikvaren ut fra at flere saksbehandlingsregler i plan- og bygningsloven og kommuneloven var brutt. (Foto: Finnmark Dagblad)

rekker. Samarbeidsplikten og kravet til samråd, offentlighet og informasjon mellom offentlige etater er lovfestet i en rekke bestemmelser i annet lovverk, bl.a. i plan- og bygningsloven § 21-5 om den kommunale bygningsmyndighetens samordningsplikt, se også f.eks. pbl. § 8-3 om regionale myndigheters plikt til å samarbeide med berørte offentlige myndigheter ved utarbeiding av regional plan. Det følger av disse bestemmelsene at fylkeskommunen og kommunen skal ha et løpende samarbeid med offentlige organer og private organisasjoner og andre som har *særlig interesse* i planarbeidet. Riksantikvaren og fylkeskommunen/Sametinget er offentlige organer som har slik særlig interesse i planarbeidet, ikke minst fordi slike planer ofte vil virke inn på fredete kulturminner.

Tiltak som det søkes for i områder som i kommuneplanens arealdel er avsatt som hensynssone kulturmiljø, jf. pbl. § 11-8, eller angitte områder i reguleringsplan avsatt til vern av kulturmiljø eller kulturminne, jf. pbl. § 12-5 nr. 5, faller utenfor meldeplikten i kml. § 25, såfremt det ikke finnes fredete kulturminner innen planområdet. Men dette betyr selvsagt ikke at kulturmiljømyndighetene ikke skal varsles. Her gjelder reglene om samarbeidsplikt i plan- og bygningsloven fullt ut, og krav om høring av kulturmiljømyndigheten er normalt i tillegg tatt inn i planens bestemmelser. Er det aktuelt å dispensere fra plan- og bygningsloven, skal regionale og statlige myndigheter få anledning til å uttale seg før dispensasjon blir gitt, jf. pbl. § 19-1 siste punktum.

Utenfor meldeplikten i kml. § 25 første ledd faller de tilfeller hvor kulturminner og kulturmiljøer berøres uten at det dreier seg om kulturminner/kulturmiljøer som er fredet/vernet etter kulturminneloven. Men slike byggverk/anlegg kan omfattes av meldeplikten etter andre ledd, forutsatt at det er fra før 1850, se nærmere neste pkt. Det kan f.eks. dreie seg om *verneverdige* bygninger, bygningsmiljøer, anlegg (veg, bru og andre tekniske innretninger mv.), kulturlandskap (med gamle steingjerder, beitemarker mv.) osv. Er objektet yngre enn 1850, bør kulturmiljømyndighetene også varsles, slik at eventuelle forebyggende tiltak kan vurderes. I slike tilfeller vil prinsippene om samarbeidsplikt i plan- og bygningsloven også komme til anvendelse.

En av de alvorligste trusler mot våre kulturminner er kommunenes svake håndhevelse av forbudet mot å rive bygninger uten kommunens tillatelse etter pbl. § 20-1 bokstav e), jf. § 20-2. Enkelte kommuner håndhever bestemmelsen for svakt eller tilfeldig, og mange kommuner unnlater nok fortsatt å varsle fylkeskommunen når en SEFRAK-registrert bygning (fra før 1900, men før 1945 i Finnmark og Nord-Troms) er søkt revet. Dermed fratras fylkeskommunen en reell mulighet til å klage avgjørelsen til fylkesmannen, eller til å frede bygningen midlertidig, jf. kml. § 22 nr. 4.

7.11.5 Andre ledd – kommunens meldeplikt ved riving / vesentlig endring av ikke fredet byggverk fra før 1850

Meldeplikten i andre ledd første punktum omfatter søknader om riving eller vesentlig endring av *ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850*. Meldeplikten for fredete byggverk følger direkte av første ledd.

Bestemmelsen kom inn ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Bakgrunnen for endringen var behovet for å få redusert et ukontrollert tap av byggverk fra før 1850. Forslaget må ses i sammenheng med forslaget om automatisk fredning av de erklærte stående byggverk fra perioden 1537–1649 i § 4 tredje ledd. Det var påkrevd med tiltak som i en større grad kunne redde vår eldste verneverdige bygningsmasse etter denne perioden. I forarbeidene til lovendringen ble det vist til at vi ifølge SEFRAK-registeret hadde ca. 130 000 bygninger fra perioden 1650–1849. En antok imidlertid at ca. 10 prosent av bygningene var revet etter registrering, og at en del var i så dårlig forfatning at de ikke lenger kunne regnes som bevaringsverdige. Antall bygninger fra perioden ble derfor i proposisjonen nedjustert til ca. 100 000, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 17 flg. Valget av årstallet 1850 som tidsskille må ses ut fra at midten av forrige århundre markerte en omfattende økning i byggeaktiviteten her i landet. Byggeskikk og bruk av materiale endret seg også i en betydelig grad fra samme tid.

Kommunen plikter å melde alle tiltak som krever tillatelse etter plan- og bygningslovens bestemmelser. Omfanget av meldeplikten korresponderer altså med hvor vid søkeplikten er etter plan- og bygningsloven. Særlig sentralt står krav om kommunenes tillatelse til byggetiltak etter plan- og bygningsloven § 20-2. Antakelig må dette også gjelde en søknad eller melding til kommunen om et tiltak som ikke er søknadspiktig. Det avgjørende bør være at kommunen har fått kunnskap om tiltaket.

Kommunens varsling av tiltak etter § 25 andre ledd gir ikke hjemmel for å nekte en uønsket riving, men vil i noen tilfeller kunne utløse klage på rive-/ombyggningsvedtaket, eller vedtak om midlertidig fredning av fylkeskommunen. Departementet hadde også i tankene at plikten kunne bevisstgjøre kommunene i en større grad til å bruke regulering til bevaring etter dagjeldende plan- og bygningslov, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 17.

Riving eller vesentlig endring av små bygninger er i stor grad unntatt av søkeplikten etter plan- og bygningsloven. Særlig praktisk er de unntak som er fastsatt i *byggesaksforskriften* § 4-1 gitt i medhold av pbl. § 20-5. Det er likevel slik at tiltaket ikke kan være i strid med lovens øvrige bestemmelser, herunder både forskrifter og planer som er hjemlet i loven. Dessuten følger det av byggesaksforskriften § 4-1 tredje ledd at tiltak etter bestemmelsen ikke kan settes i gang før det er gitt

nødvendig tillatelse eller samtykke fra berørt myndighet. Det kan likevel diskuteres hvilken betydning dette får for kulturminner, da kulturminneloven § 25 andre ledd forutsetter en søknad, og da kommunens plikt etter bestemmelsen består i å oversende søknaden til kulturmyndigheten.

Meldeplikten gjelder bare byggverk mv. fra før 1850. De fleste bygninger som har sin opprinnelse fra før midten av 1800-tallet, er senere ombygget eller utvidet. Meldeplikten består, forutsatt at bygningen har en kjerne eller sentrale bygningselementer (som f.eks. bærende konstruksjon som stammer fra før 1850). Fredete byggverk faller utenfor meldeplikten etter andre ledd. Ettersom alle bygninger som har en erklært opprinnelse fra før 1650, er fredet som automatisk fredet kulturminne, jf. § 4 tredje ledd, får andre ledd kun selvstendig betydning for ikke vedtaksfredete bygninger fra perioden 1650–1849. Den får heller ikke betydning for samiske byggverk mv. Samiske bygninger, anlegg og andre konstruksjoner fra år 1917 eller eldre er automatisk fredet etter § 4 andre ledd. Sametinget har derfor ingen rolle i forhold til meldeplikten etter andre ledd. Til gjengjeld kommer meldeplikten etter første ledd til anvendelse for alle fredete byggverk (herunder automatisk fredete samiske byggverk), se pkt. 7.11.2.

Melding skal sendes *senest fire uker før* søknaden skal avgjøres, uavhengig av om det er et politisk organ i kommunen eller administrasjonen som avgjør søknaden. Fristen regnes fra det tidspunkt rette kommunale myndighet etter bestemmelsen har mottatt søknaden. Kommunen bør opplyse kulturmiljøforvaltningen om når fristen går ut. Fylkeskommunen kan avtale kortere frist med kommunen. Videre kan kommunen anmode om fristforlengelse.

Andre ledd første punktum pålegger ikke kulturmiljøforvaltningen noen svarplikt. Kommunen kan sluttbehandle søknaden, uavhengig av om kulturmiljøforvaltningen har avgitt svar eller ikke.

Andre ledd andre punktum pålegger kommunen straks å gi beskjed til kulturmiljøforvaltningen om vedtak om riving / vesentlig ombygning og anlegg som kulturmiljøforvaltningen i sin skriftlige uttalelse har gått imot. Beskjeden kan også gis per telefon. Melding på telefon må følges opp med skriftlig underretning, jf. proposisjonen s. 44. Melding per e-post må sidestilles med skriftlig beskjed.

Kulturmiljøforvaltningen kan påklage vedtaket til fylkesmannen, men § 25 andre ledd gir ikke kultur-

miljøforvaltningen rett på oppsettende virkning etter forvaltningsloven § 42. Det vil derimot være naturlig at fylkesmannen gir oppsettende virkning i disse tilfellene, hvis ikke kommunen går med på det. Hvis ikke oppsettende virkning gis, kan byggetiltaket bare hindres ved vedtak om midlertidig fredning etter § 22 nr. 4, jf. § 15. Slik fredning krever imidlertid at byggverket har den nødvendige kulturhistoriske verdi til å bli fredet. Midlertidig fredning vil derfor i mange tilfeller ikke være mulig.

Det fremgår direkte av forarbeidene at brudd på plikten er straffbar, jf. Ot.prp. nr. 50 (1998–99) s. 44.

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet og Miljøverndepartementet har i et felles rundskriv fra mai 2000, [T-3/2000 \(Kirkerundskrivet\)](#), bestemt at forvaltere av kirker og kirkegårder i flere tilfeller har en meldeplikt til kulturmiljøforvaltningen. Særskilte regler er gitt for automatisk fredete kirker, kirkegårder, gravminner og løse kulturminner samt for kirker fra perioden 1650–1849, yngre listeførte kulturhistorisk verdifulle kirker og øvrige kirker. Denne meldeplikten er imidlertid bare administrativ, og brudd kan ikke håndheves strafferettslig. Kommunen har imidlertid en selvstendig plikt til å gi melding ved søknad om riving eller vesentlig endring av kirker fra før 1850. Selv om kirken nå er et privat rettssubjekt, etter at kirken er skilt ut av staten, praktiseres rundskrivet så langt det passer, inntil ny tros- og livssynssamfunnslov er vedtatt og satt i kraft.

7.12 § 26 FORHÅNDSSKJØNN

Departementet kan kreve avholdt rettslig skjønn for å få fastslått om og eventuelt i hvilken utstrekning, et vedtak i medhold av §§ 19 og 20 vil medføre erstatningsansvar for det offentlige i samsvar med vanlige rettsgrunnetninger. Vedtaket må deretter treffes innen 1 år etter at skjønnet er rettskraftig for samtlige grunneiere og rettighetshavere.

7.12.1 Generelt om bestemmelsen

Allerede fornminneloven av 1951 § 4 gav departementet hjemmel til områdefredning, og i bestemmelsens siste ledd het det at eier hadde krav på *skadebot etter avtale eller skjønn som fastset i § 7 siste leden*. Etter lovens § 7 skulle skjønnet holdes av lensmannen, men ellers av vedkommende herreds- eller byrett. Ved lovendring 22. mars 1963 ble det tilføyet en ny § 7 a, om forsøktstakst. Bestemmelsen var begrunnet i departementets behov for av budsjettmessige grunner å kjenne til størrelsen på en eventuell erstatning før fredning. *Kulturminneloven*

av 1978 opprettholdt det samme prinsippet, men anvendte betegnelsen *forhåndsskjønn*. Ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 ble § 26 tilpasset de nye fredningshjemlene §§ 19 og 20. Det er innledningsvis viktig å påpeke at rådighetsinnskrenkninger for grunneiere, som følger av vedtak etter §§ 19 og 20, som den klare hovedregel ikke utløser erstatningsplikt fra det offentlige, se pkt. 1.7. På denne bakgrunn har kulturminneloven § 26 vært lite anvendt i praksis.

Bestemmelsen gir *departementet* adgang til å kreve at det avholdes et *rettslig skjønn* før det eventuelt fattes vedtak om fredning for et område eller et kulturmiljø. Adgangen til å kreve rettslig skjønn er ikke gitt videre. Det er derfor bare Klima- og miljødepartementet som kan kreve slikt skjønn. Berørte eiere, interessenter mv. har ikke tilsvarende mulighet, men dersom slikt forhåndsskjønn kreves, kommer [lov 1. juni 1917 nr. 1 om skjønn og ekspropriasjonssaker](#) (skjønnsprosessloven) § 42 første ledd andre punktum til anvendelse. Dette innebærer at departementet må bære motpartens nødvendige utgifter i anledning saken.

Bestemmelsen forutsetter at eventuell erstatning for vedtak etter §§ 19 og 20 skal fastsettes i samsvar med *vanlige rettsgrunnsetninger*, se nærmere pkt. 1.7.

Formålet med bestemmelsen er å gi fredningsmyndigheten en mulighet til å få fastslått *om*, og eventuelt i hvilken utstrekning, vedtak om fredning vil medføre erstatningsansvar for det offentlige. Instituttet minner mye om ordningen med *forsøktakst* etter pbl. § 16-8.

Dersom det ikke avholdes skjønn etter denne bestemmelsen, må et mulig erstatningsansvar for det offentlige avgjøres ved avtale eller dom, se [Ot.prp. nr. 7 \(1977-78\)](#) s. 34. Hvis en rimelig ordning ikke inngås, blir det i så fall opp til de parter som berøres av fredningsvedtaket, å gå til søksmål mot staten med krav om erstatning.

7.12.2 Når kan rettslig skjønn kreves?

Etter første ledd første punktum kan det kreves *avholdt rettslig skjønn* for å få fastslått *om* og eventuelt i hvilken utstrekning et vedtak i medhold av §§ 19 og 20 vil medføre erstatningsansvar for det offentlige. Det er altså ikke adgang til å begjære forhåndsskjønn ved fredningsvedtak etter § 15, da slik fredning forutsetningsvis *ikke* utløser erstatningsplikt, se pkt. 1.7.

Det er videre bare *staten* som kan begjære forhåndsskjønn. Den enkelte grunneier eller interessent har ingen

slik rett. Bestriker staten at den har noen erstatningsplikt, må vedkommende gå til ordinært søksmål for domstolene.

Spørsmålet er *når* det er aktuelt å kreve rettslig skjønn. I større fredningssaker vil det fra tid til annen oppstå tvil om hva et fredningsvedtak bør omfatte. Problemstillingen vil først og fremst oppstå i forbindelse med vurderingen av hvor stort område som bør medtas ut fra et kulturminnefaglig synspunkt. Men det vil også kunne oppstå i forbindelse med at en ønsker å fastsette fredningsbestemmelser som kan komme til å innskrenke eier eller leiers bruksrett, eller der en vurderer å forby en allerede igangsatt virksomhet.

Slike rådighetsinnskrenkninger kan gi grunnlag for erstatning når de etter rettspraksis medfører et *vesentlig inngrep*, se pkt. 1.7. I tilfelle som dette kan det være nyttig å få avholdt et rettslig skjønn, slik at en kan få rede på hva en eventuell erstatning vil kunne beløpe seg til. På denne måten vil fredningsmyndigheten kunne få et ganske godt grunnlag til å vurdere om de aktuelle planene om fredning lar seg forsvare økonomisk. Det vises for øvrig til Justisdepartementets brev til samtlige departementer av 8. oktober 1997 vedrørende endringer i [lov 6. april 1984 nr. 17 om vederlag ved overføring av fast eiendom](#) (ekspropriasjonserstatningslova) § 6 første ledd – rettslige rammer for statens håndtering av skjønnsaker.

Kml. § 26 forutsetter at endelig fredningsvedtak *ikke* er truffet. Det får ingen betydning at området er midlertidig fredet. Spørsmålet er om det også er adgang til å begjære skjønn *etter* endelig fredningsvedtak. Et slikt skjønn vil ikke få den begrensede rettskraft som det egentlige forhåndsskjønn har, og et rettskraftig skjønn vil binde staten til erstatningsutbetaling. Dette vil ikke minst være fordelaktig for de saksøkte som slipper å gå til sak.

7.12.3 Andre punktum – fredning må treffes innen 1 år

Fredningsvedtaket må treffes *innen 1 år etter at skjønnet ble rettskraftig*. Forarbeidene sier intet om hvilken betydning en oversittelse av ett-årsfristen har for fredningssaken. Den tidligere bestemmelsen i fornminneloven om forsøktakst – som kom inn ved lovendringen i 1963 – viste til ett-årsfristen i skjønnsprosessloven § 57 første punktum. Ved kulturminneloven av 1978 valgte lovgiver å utelate henvisningen til skjønnsprosessloven og direkte fastsette fristen på ett år. Et skjønn er *rettskraftig* når det ikke lenger kan påankes av noen av

partene. Det er fra dette tidspunktet ett-årsfristen begynner å løpe. Fredningsvedtaket må fattes innen ett år fra dette tidspunktet. I motsatt fall bortfaller skjønnet. Fristen får ingen betydning for adgangen til å fatte fredningsvedtaket.

Det kan her være naturlig å trekke en parallell til skjønnsprosessloven § 57 ved ordinære ekspropriasjonsskjønn. Ordningen er her slik at dersom ekspropriasjonsvedtak er fattet, skjønn begjært og avholdt, men fristen i skjønnsprosessloven § 57 blir oversittet, må ikke bare skjønnet avholdes på nytt. Også ekspropriasjonsvedtaket og saksbehandlingen forut for dette, må i så fall gjennomføres på nytt. Rettskraftsvirkningen av ekspropriasjonsskjønnet bortfaller således når fristen i § 57 er oversittet, uten at dette har betydning hverken for adgang til på ny å fatte ekspropriasjonsvedtak med tilsvarende innhold, eller muligheten til å avholde nytt skjønn. Ved oversittelse av fristen etter kml. § 26 er virkningen tilsvarende som ved fristoversittelse etter plan- og bygningsloven § 16-8 og skjønnsprosessloven § 57.

Systemet innebærer at departementet er avskåret fra å kreve nytt skjønn innen fristen. Det avgitte skjønn er ellers bindende mellom partene i denne perioden. Fastslår skjønnet en erstatning som departementet mener er for høy, kan det begjære nytt skjønn etter fristens utløp, i stedet for å anke skjønnet inn for lagmannsretten (overskjønn) før det ble rettskraftig.

Dersom det fortsatt er planer om fredning av området etter fristens utløp, kan rettslig skjønn altså begjæres på nytt. Men det er ikke noe vilkår for fredningssaken. Departementet kan velge å frede uten å begjære nytt skjønn, hvis det fastholder at fredningen ikke medfører noen erstatningsplikt. Har et tidligere skjønn fastsatt erstatningsplikt, vil en slik fremgangsmåte naturlig nok lett fremprovosere et søksmål mot staten.

I *Sosterlid-saken*, som er nærmere omtalt i pkt. 1.7, begjærte Miljøverndepartementet for noen år siden rettslig skjønn for å avklare erstatningsplikt i et område rundt et fornminnefelt. Skjønnet ble avholdt, men området ble ikke fredet innen ett-årsfristen. Resultatet her må bli at det avholdte skjønnet ikke vil kunne legges til grunn ved vurderingen av størrelsen på en eventuell fremtidig erstatning. Det må eventuelt begjæres nytt skjønn, eller partene må inngå en frivillig avtale.

7.12.4 Nærmere om forhåndsskjønn

Et rettslig skjønn styres av en dommer, se skjønnsprosessloven § 1. Avholdes skjønnet i forkant av en avgjørelse for å kunne ta stilling til et spesielt spørsmål, kalles det også *forhåndsskjønn*.

Forhåndsskjønn følger reglene i skjønnsprosessloven. Ifølge lovens § 4 kan skjønn eller takst forlanges når dette er hjemlet i lov (f.eks. kml. § 26) eller avtale. Etter lovens § 5 skal skjønnsforretningen holdes av tingretten som tiltres av skjønnsmedlemmer. Et forhåndsskjønn kan i likhet med øvrige skjønn påankes til lagmannsretten som overskjønnsrett. Ved forhåndsskjønn i forbindelse med et fredningsvedtak må Klima- og miljødepartementet (som saksøker) erstatte de saksøkte nødvendige saksomkostninger, se skjønnsprosessloven § 42 første ledd andre punktum.

Et aktuelt spørsmål kan være *hvem* som skal saksøkes ved forhåndsskjønn. Utgangspunktet er her den som er part etter fredningsvedtaket. Det vil typisk være grunneier, bruker, fester og servitutthavere som kan bli berørt, se pkt. 1.5.6.

7.13 § 27 STRAFF

Den som forsettlig eller uaktsomt overtrer forbud, påbud, vilkår eller bestemmelser gitt i eller i medhold av loven her, straffes med bøter eller fengsel i inntil 1 år. Under særdeles skjerpende omstendigheter kan fengsel i inntil 2 år anvendes.

7.13.1 Generelt om bestemmelsen

Bestemmelsen hjemler straff ved brudd på de atferdsnormer som er fastsatt i eller i medhold av loven, se nærmere om dette i neste pkt. Allerede fortidsminneloven av 1905 hadde en generell straffetrussel. Paragrafen bygger direkte på de straffebestemmelsene en hadde i *fornminneloven* av 1951 og *byggningsfredningsloven* av 1920. Ikke bare forsettlig atferd, men også uaktsomhet rammes.

Bestemmelsen har vært endret flere ganger. Strafferammen ble vesentlig forhøyet ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 (med ikrafttreden 1. januar 1993). Straffebestemmelsen ble omformulert ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14. Blant annet ble det da gitt et nytt fjerde punktum, hvoretter overtredelse av første punktum ble gjort til forseelse (med virkning fra 1. juni 2000), slik at politiet fikk påtalekompetanse for saker etter første punktum. I forbindelse med den nye straffeloven av 2005 ble fjerde punktum opphevet. (Se nærmere om hva det

betyr for påtalekompetansen, nedenfor i pkt. [7.13.11.](#)) Frem til 1. oktober 2015 inneholdt § 27 også et tredje punktum om medvirkning og forsøk, som ble opphevet som overflødig i forbindelse med at straffeloven 2005 trådte i kraft. Hjemmelen for straff ved medvirkning og forsøk følger nå av straffelovens generelle bestemmelser om dette.

Tidligere knyttet andre straffalternativer seg til om overtredelsen ble bedømt som grov. Ved lovendringen i 2000 ble dette endret til om det forelå særdeles skjerpende omstendigheter. Denne formuleringen var mer i samsvar med flere andre miljølover, og det ble også klarere at foreldelsesfristen for overtredelse av første straffalternativ følger fristen etter andre straffalternativ, nemlig 5 år, jf. strl. § 67 (nå straffeloven 2005 § 86), se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 36 og 44. At foreldelsesfristen er 5 år er også nå slått fast i rettspraksis, se Rt. 2010 s. 850.

7.13.2 Brudd på atferdsnorm

Atferdsnormene er i likhet med mange spesiallover de enkelte normer loven selv gir eller er fastsatt ved forskrift eller enkeltvedtak. Loven gir selv en rekke påbud og forbud. Loven hjemler i tillegg mulighet for forvaltningen ved enkeltvedtak å fastsette forbud, påbud og nærmere vilkår for tillatelse. Overtredelser av slike bestemmelser kan også være straffbare. Et eksempel er utøvelse av dispensasjonsmyndigheten i § 8 første ledd andre punktum, hvor forvaltningen kan innvilge dispensasjonen på nærmere angitte vilkår for automatisk fredete kulturminner. Dette *enkeltvedtaket* gir den rettslige rammen for grunneiers planlagte tiltak. Brudd på vilkårene kan altså håndheves strafferettslig.

De fleste *forskriftene* etter kulturminneloven gjelder imidlertid organisatoriske bestemmelser. En praktisk viktig forskrift med handlingsnormer er [forskrift 1. januar 2007 nr. 1 om utførsel og innførsel av kultur-gjenstander](#) med senere endringer.

For *automatisk fredete kulturminner* er § 3 første ledd den sentrale atferdsnormen, mens atferdsnormen for fredningsvedtak kan fremgå av vedtaket (§§ 14 a, 15, 19, 20 og 22 a). For fredningsvedtak som er fattet før 1. januar 1993 (ikrafttredelsesdato for endringsloven 3. juli 1992 nr. 96), og for nyere fredningsvedtak uten nærmere fredningsbestemmelser, følger rådighetsbegrensningene av § 15 fjerde ledd. For løse kulturminner og skipsfunn er atferdsnormen fastsatt i loven, se §§ 13

første ledd første punktum og 14 andre ledd andre punktum. For kunst eller kulturmateriale av betydning for norsk kulturarv, kunst og historie er atferdsnormen fastsatt i forskrift med hjemmel i § 23.

Kulturminneloven fastsetter i tillegg andre påbud, f.eks. meldeplikt (se §§ 8 første ledd første punktum og andre ledd første punktum, 13 andre ledd, 14 tredje ledd, 18 og 25) og undersøkelsesplikt (se §§ 9 og 14 andre ledd siste punktum).

7.13.3 Nærmere om aktsomhetsnormen

Kulturminneloven har *uaktsomhet* som nedre skyldform, i likhet med svært mange spesiallover. Skal loven kunne håndheves effektivt, ville ikke et krav om forsett ha vært tilstrekkelig. Har overtredelsen skjedd ved uaktsomhet, er den således straffbar. Spørsmålet om hvorvidt skylden er grovere, blir bare et ledd i bevisvurderingen under straffespørsmålet (straffutmålingen). Den særlige regelen om alvorlig kulturminnekriminalitet i straffeloven 2005 § 242 første ledd (som viderefører generalklausulen om kulturminnekriminalitet i straffeloven 1902 § 152 b andre ledd nr. 3) krever *grov uaktsomhet*.

Spørsmålet om gjerningsmannen har opptrådt uaktsomt, beror på en helhetsvurdering på bakgrunn av den konkrete atferdsnormen. Opp mot forbudet mot å skade kulturminner blir den sentrale problemstilling ikke om han visste, men om han *burde forstått* at objektet eller området var fredet/beskyttet av kulturminneloven. Dette er særlig aktuelt for automatisk fredete kulturminner med en sikringssone på normalt 5 meter rundt kulturminnet. Slike kulturminner er i motsetning til vedtaksfredete kulturminner ikke tinglyst som fredet. Det har også vært noe ulik praksis om og på hvilken måte grunneieren har fått underretning om at deler av eiendommen hans er fredet, se pkt. [3.4.11](#). Tidligere eier kan også ha fått underretning som senere er fortiet eller glemt ved eierskifte. Selv om en ikke kan bevise at den nåværende grunneier har fått meddelelse om slike kulturminner, vil en i mange tilfeller kunne bevise at han *burde* hatt slik kunnskap. I prinsippet kan selv en uaktsom unnlattelse av å varsle ny eier om fredete kulturminner på eiendommen rammes av straffeansvar som medvirkning, i de tilfeller der ny eier skader kulturminnene, se neste pkt.

Et vesentlig punkt i vurderingen er om vedkommende ut fra kulturminnets *fysiske spor* i terrengets karakter eller formasjoner burde forstå at arealet kan

inneholde automatisk fredete kulturminner. Gravhauger og gravrøyser, som ofte finnes i kulturlandskap eller landbruksområde, kan forholdsvis lett oppdages. Ønsker en å pløye opp f.eks. gammelt kulturbeite, er det svært påregnelig at en kommer i konflikt med automatisk fredete kulturminner. Slikt areal er ofte jordbruksområde fra oldtiden, med spor etter åkerbruk, f.eks. rydningsrøyser. At arealet ikke har vært pløyd opp tidligere, kan nettopp skyldes at det gjennom generasjoner er kjent å inneholde fornminner (nå automatisk fredete kulturminner). Andre momenter i aktsomhetsvurderingen kan f.eks. være hvor omfattende tiltaket er, om det i området ellers er kjent å være automatisk fredete kulturminner, eller om siktede har hatt en klar foranledning til å sjekke om det kunne være slike kulturminner på eiendommen.

På miljøområdet gjelder generelt en særlig streng aktsomhetsnorm på grunn av de interessene straffebudene skal verne, se blant annet Rt. 2002 s. 1368 på side 1371 og Rt. 2011 s. 631 avsnitt 39. De interessene kulturminneloven skal verne, fremgår av formålsbestemmelsen i § 1. Allmennpreventive hensyn knyttet til behovet for et effektivt vern av kulturminner tilsier derfor at aktsomhetskravet må vurderes strengt. (Se nærmere om dette under pkt. [7.13.10](#), der betydningen av allmennpreventive hensyn er drøftet i forbindelse med straffeprosessloven § 62 a andre ledd.)

I *Koppangdommen* i saken om barfrøstua på Koppangtunet i Stor-Elvdal, jf. Høyesteretts dom Rt. 2010 s. 850, er aktsomheten drøftet i detalj i Eidsivating lagmannsretts dom av 1. februar 2010 (LE-2009-99159). Lagmannsretten slo fast at «den som skal utføre bygningsmessige arbeider som kan føre til irreversibel skade på en bygning han vet er fredet, har en meget sterk undersøkelsesplikt».

I Frostating lagmannsretts dom av 5. oktober 2011 (LF-2011-57893) ble en fisker som hadde pusset opp og lagt ut for salg to gamle admiralitetsankre han hadde fått i garnene, ansett å ha handlet uaktsomt. Lagmannsretten mente fiskeren var å bebreide for at han ikke hadde foretatt nærmere undersøkelser for å bringe ankerets alder på det rene før han startet oppussingen, til tross for at han hadde informasjon om at en båt hadde forlist på stedet i 1910. Lagmannsretten mente at vedkommende, som mangeårig fisker, var kjent med at flere båter opp gjennom historien hadde forlist på stedet, og at ankeret kunne stamme fra et eldre forlis.

I utgangspunktet har både tiltakshaver og den som står for selve arbeidene (entreprenør eller liknende), begge en selvstendig aktsomhetsplikt med hensyn til lovligheten av tiltakene.

Se Rt. 2011 s. 631 som gjaldt ulovlig utbygging av et småkraftverk og brudd på vannressursloven i den forbindelse. Her var det ikke ansvarsbefriende for entreprenøren at tiltakshaver hadde unnlatt å gi ham korrekt og fullstendig informasjon om hva slags tiltak konsesjonen ga tillatelse til, fordi entreprenøren hadde et selvstendig ansvar for å gjøre seg kjent med hva konsesjonen ga rom for av tiltak. Denne avgjørelsen er også av prinsipiell betydning på andre områder av miljøfeltet, herunder på kulturminneområdet.

Utførende entreprenørs ansvar var også tema i Agder lagmannsretts dom LA-2018-178766-2. Her var en fritidseiendom i strid med plan- og bygningsloven utbygd med ny hytte og anneks samt tennisbane, uten at det forelå nødvendig dispensasjon fra byggeforbudet i 100-metersbeltet i strandsonen. Både byggherren, hovedentreprenøren og utførende entreprenør ble domfelt i tingretten. Underentreprenørforetaket ble i Agder lagmannsretts dom av 6. desember 2019 idømt en bot på 200 000 kroner, samt inndragning av 150 000 kroner. Høyesterett opprettholdt bot og inndragning for underentreprenøren i HR-2020-1353-A.

I Gulating lagmannsretts dom av 11. mai 2010 (RG-2010-822) ble et foretak idømt en bot på 50 000 kroner for ulovlig utgraving av en kjeller innenfor det automatisk fredede kulturminnet *Middelalderbyen Bergen*. Det var graventreprenøren som hadde stått for søknad om tillatelse til tiltakene etter plan- og bygningsloven, men det fremgikk ikke av søknaden at det var antikvariske verdier involvert. Kommunen ga tillatelse til tiltakene uten å melde fra til kulturmiljøforvaltningen om vedtaket. Lagmannsrettens mindretall mente styrets formann ikke hadde vært uaktsom, og viste blant annet til at det ikke var noen ytre forhold som tilsa at området var fredet, at hverken skjøtet eller grunnboken inneholdt opplysninger om fredningen. Kommunen hadde også gitt tillatelse til gravearbeidene etter plan- og bygningsloven, uten noen anmerkninger om at området var fredet. Flertallet derimot mente det forelå uaktsomhet, og de la vekt på at det var allment kjent at området i historisk sammenheng utgjør en spesiell del av Bergen sentrum, at folk flest er kjent med Bryggens status som verneverdig bebyggelse. Dette fremsto dernest som påregnelig at også andre sentrumsnære områder kan være fredet etter kulturminneloven. Lagmannsrettens flertall presiserte at tiltakshaveren hadde et selvstendig ansvar for

å gjøre seg kjent med gjeldende offentligrettslige regler av betydning for iverksettelse av tiltak på eiendommen. Det var ikke ansvarsbefriende at saksbehandlingen ble overlatt til graveentreprenøren, eller at kommunen ga tillatelse til gravearbeidene, uten at kulturmiljøforvaltningen var underrettet om tiltakene.

Glåmdal tingretts dom av 2. mai 2012 (TGLOM-2012-34731) er en spesiell sak, der utførende entreprenør ble frifunnet fordi det forelå særskilte omstendigheter som medførte at det ikke ble ansett uaktsomt at vedkommende ikke foretok ytterligere undersøkelser før arbeidene ble utført, selv om det generelt var kjent at det kunne være automatisk fredede fangstgroper i området. Saken gjaldt utbedring av en eksisterende skogsveg, som medførte skade på en fangstgrop. Den tiltalte entreprenøren hadde ikke hatt ansvaret for prosjekteringen, men trådte bare inn i avtalen med den opprinnelige entreprenøren etter at arbeidene var satt i gang. Det dreide seg om utbedring av en eksisterende veg, og det var gitt nødvendig tillatelse fra kommunen. I en rapport fra fylkeskommunens arkeolog, innhentet som ledd i kommunens saksbehandling, fremgikk fangstgropen ca. 50 meter fra den planlagte vegtraseen. I realiteten lå fangstgropen bare ca. 10 m fra traseen, men e-poster og brev fra kommunen om at fangstgropen lå nærmere traseen, kom ikke frem til entreprenøren. Tingretten ga uttrykk for at en entreprenør ikke kan forholde seg passiv, dersom omstendighetene tilsier at det kan være automatisk fredede kulturminner i området, men at aktsomhetsvurderingen må bero på en konkret helhetsvurdering, hvor også andre omstendigheter er relevante. Tingretten mente at entreprenøren i denne saken ikke kunne klandres for ikke å ha etterspurt informasjon fra grunneier, karttjenester eller andre om kulturminner langt vegtraseen. Tingretten synes å legge til grunn at den fant det tvilsomt om tiltalte ville blitt orientert om den reelle beliggenheten av fangstgropen, dersom han hadde kontaktet kommunen med spørsmål om kulturminner i området. (Skogeieren ble imidlertid domfelt i saken, se Glåmdal tingretts dom av 10. juni 2011, TGLOM-2011-60698)

Manglende tillatelse etter annen lovgivning må tillegges vesentlig betydning. Er tiltaket søkepliktig, f.eks. som bygge- og anleggsarbeid etter pbl. § 20-2 jf. § 20-1 eller nydyrking etter [forskrift 2. mai 1997 nr. 423 om nydyrking](#) gitt i medhold av jordloven, og slik tillatelse ikke er innhentet på forhånd, kan det også tilsi at en er uaktsom etter kulturminnelovens bestemmelser. Slike tillatelser skal normalt også fange opp om det er restriksjoner i området etter kulturminneloven.

Riksadvokaten omgjorde 22. mai 2000 en henleggelse av en kulturminnesak fra Farsund. Tiltakshaver hadde anlagt en privat veg, uten kommunens tillatelse etter daværende pbl. § 93, og anleggsarbeidet medførte skader på en gravhaug. Riksadvokaten begrunnet omgjøring av henleggelsen med at etterlevelse av plan- og bygningsloven ville ha medført kunnskap om gravhaugen etter kulturminneloven. Tiltakshavers uvitenhet var dermed uaktsom også etter kulturminneloven. Tiltakshaver vedtok senere en bot på 10 000 kroner for forholdet.

Det utelukker imidlertid ikke ansvar at det er gitt tillatelse etter annen lovgivning, for eksempel plan- og bygningsloven, dersom det fremsto som påregnelig at området kunne være fredet, jf. over om Gulating lagmannsretts dom av 11. mai 2010 (RG-2010-822).

7.13.4 Særlig om rettsuvitenhet

Rettsuvitenhet er med virkning fra 1. oktober 2015 regulert i straffeloven 2005 § 26. I straffeloven 1902 var dette regulert i § 57 om rettsvillfarelse. Faktisk uvitenhet er regulert i straffeloven 2005 § 25.

Villfarelse om et område er fredet etter naturvernloven, var å anse som rettsvillfarelse under straffeloven 1902, se Rt. 1939 s. 623 og Rt. 1988 s. 377, og vil på samme måte være å anse som rettsuvitenhet etter § 26 i straffeloven 2005. Hvordan villfarelse om kulturminner skal rubriseres, er et mer sammensatt spørsmål. Det er ingen grunn til å bedømme forskriftsfredning etter kulturminneloven (se §§ 20 og 22 a) forskjellig fra slik fredning etter naturvernloven. Når det gjelder automatisk fredete kulturminner, vedtaksfredete båter, bygninger og anlegg ved enkeltvedtak, løse kulturminner og skipsfunn, kan det være grunn til å dele opp spørsmålet. Villfarelse om konkrete omstendigheter som innebærer at et objekt er fredet eller beskyttet av loven, for eksempel objektets alder, er en faktisk uvitenhet, mens uvitenhet om rettsvirkningene er rettsuvitenhet. Uvitenhet om at en gjenstand som blir funnet i jorda, er fra før 1537, er således faktisk uvitenhet, mens manglende kjennskap til reglene om løse kulturminner i §§ 12 og 13 er rettsuvitenhet.

Tidligere ble såkalt «situasjonsvillfarelse» i utgangspunktet bedømt som faktisk uvitenhet, og ikke som rettsvillfarelse. En «situasjonsvillfarelse» innebærer at man er uvitende om at handlingen er ulovlig, ikke på grunn av uvitenhet om det aktuelle straffebudet («normvillfarelse»), men på grunn av uvitenhet om rettslige

forhold som er avgjørende for straffbarheten, såkalt «prejudisielle rettsforhold». Etter straffeloven 2005 omfatter § 26 om «rettsuvitenhet» nå alle tilfeller der vedkommende «på grunn av uvitenhet om rettsregler er ukjent med at handlingen er ulovlig», herunder også såkalt «situasjonsvillfarelse. Se om dette i forarbeidene til straffeloven 2005 i [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) i kapittel 16.5 og 16.6 på side 231 flg. og i spesialmerkningene til §§ 25 og 26 på side 428–430. Uvitenhet om fredningsvedtak på kulturminneområdet er utvilsomt å bedømme som rettsuvitenhet.

Det var under straffeloven 1902 lagt til grunn at sondringen mellom faktisk villfarelse og rettsvillfarelse er av liten betydning der straffebedet har uaktsomhet som laveste skyldform, se Rt. 1971 s. 929 og Rt. 1977 s. 391. Juridisk teori har likevel vist til at skillet kan ha en viss betydning, jf. Johs. Andenæs: *Alminnelig straffrett*, 5. utgave ved Magnus Matningsdal og Georg Fredrik Rieber-Mohn side 265, der det uttales:

«Man kan ikke utelukke at hvis villfarelsen bedømmes som rettslig, vil den ikke bli bedømt som så unnskyldelig at den fører til frifinnelse, mens dette kan være tilfellet hvis villfarelsen blir bedømt som faktisk».

Forarbeidene til straffeloven 2005 § 26 signaliserer at aktsomhetsnormen vil kunne variere etter hva slags rettsuvitenhet det er snakk om, slik at det for rettsuvitenhet i form av situasjonsvillfarelse kan gjelde en noe mildere aktsomhetsnorm enn for en ren normvillfarelse, og at aktsomhetskravet også kan variere etter ulike former for prejudisielle rettsforhold. Se [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 237 annen spalte og s. 238 første spalte.

Etter straffeloven 1902 fulgte det av rettspraksis at en rettsvillfarelse bare kunne medføre frifinnelse dersom villfarelsen var «unnskyldelig». I straffeloven 2005 § 26 om rettsuvitenhet er dette endret, slik at bare en aktsom uvitenhet kan medføre straffrihet. Det fremgår av forarbeidene at § 26 i utgangspunktet likevel ikke er ment å medføre noen annen aktsomhetsnorm enn tidligere under straffeloven 1902 § 57. Blant annet fremgår dette i [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 249, i spesialmerkningene til § 26, hvor det uttales:

«I redegjørelsen over gjeldende rett foran er det gitt en oversikt over forhold som kan gjøre at rettsuvitenheten er unnskyldelig. Både særegne omstendigheter som knytter seg til lovbrøteren og lovreguleringen kan få betydning. Bedømmelsen må baseres på en totalvurdering, hvor det avgjørende er om lovbrøterens adferd etter forholdene må betegnes som forsvarlig.

Rettsuvitenheten vil, som etter gjeldende rett, bare kunne utelukke straffeskyld i den utstrekning en gjør handlemåten forsvarlig, jf. avgjørelsen i Rt. 1968 s. 1095».

Likevel fremgår det av forarbeidene at departementet har ment å signalisere en viss justering av aktsomhetskravet i visse tilfelle, jf. [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 237 første spalte. Departementet gir uttrykk for at «det kan være grunn til å legge noe større vekt på om myndighetene burde ha gjort mer for å utforme regelverket på en klar måte og spre informasjon om reglene når domstolene skal vurdere om en rettsvillfarelse er unnskyldelig», jf. [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) Om lov om straff (straffeloven) s. 236 andre spalte. Forarbeidene er noe springende og må leses i sammenheng om man skal forstå departementets signaler der. I heftet *Nytt i ny straffelov 2015* av Magnus Matningsdal sammenfattes signalene i forarbeidene om dette, slik på side 18:

«Når forarbeidene leses samlet, viser de at det forørig er forutsatt omtrent samme praktisering av aktsomhetskravet som tidligere. Fra dette gjøres en reservasjon i tilfeller 'hvor myndighetene ikke har gjort nok for å hindre rettsuvitenhet', jf. [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 236. Dette bekreftes i oppsummeringen i de spesielle motivene i [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 249».

Når det gjelder rettsvillfarelse på miljøområdet, har Høyesterett tidligere presisert at det gjelder en særlig streng aktsomhetsnorm. Se bl.a. Rt. 1992 s. 8, der Høyesterett uttaler at når det gjelder lovgivning til vern om miljøet, «er det grunn til å sette klare krav til plikten til å undersøke nærmere om en handling eller virksomhet er lovlig eller ikke». I utgangspunktet videreføres altså denne strenge aktsomhetsnormen også under straffeloven 2005 § 26.

Det gjenstår å se hvordan domstolene på kulturminneområdet vil følge opp signalene fra lovgiver om at det kan få betydning at «myndighetene ikke har gjort nok for å hindre rettsuvitenhet», for eksempel om domstolene vil oppstille ulovfestede krav til at kulturmiljømyndighetene foretar særskilte informasjonstiltak utover det som kreves etter reglene om tinglysning i kulturminneloven § 5, og reglene om kunngjøring av lover og forskrifter i forvaltningsloven og lov om Norsk Lovtidend.

7.13.5 Forsøk og medvirkning

Forsøk på overtredelse er straffbart etter de alminnelige reglene om dette i straffeloven 2005 § 16.

For å kunne straffes for forsøk må gjerningsmannen ha forlatt den straffrie forberedelsen og gått inn i forsøksfasen. En forsøkshandling forutsetter videre en *forsettlig* handling.

Medvirkning er straffbart etter de alminnelige reglene om dette i straffeloven 2005 § 15. Medvirkning omfatter både psykisk og fysisk medvirkning. Å tipse naboen om at han like godt kan fjerne automatisk fredete kulturminner på eiendommen først som sist, før det kommer noen arkeolog på besøk, kan være straffbar medvirkning. Selv om naboen skulle besinne seg, kan dette være straffbart forsøk på medvirkning. Ettersom overtredelse også er straffbar ved uaktsomhet, kan også uaktsomme medvirkere rammes.

En medvirkning behøver ikke å bestå i en aktiv handling. En fortidelse kan også rammes. Forarbeidene nevner som eksempel at en eier av en eiendom med fredete kulturminner som bevisst unnlater å gjøre kjøper oppmerksom på dette, kan straffes som medvirker, der kjøper handler i strid med loven. Dette gjelder selv om kjøper ikke er å bebreide, jf. [Ot.prp. nr. 7 \(1977–78\)](#) s. 35. Dette er praktisk, særlig når det gjelder automatisk fredete arkeologiske kulturminner (fornminner), som i motsetning til automatisk fredete byggverk og vedtaksfredninger ikke tinglyses som fredet på eiendommen.

I flere tilfeller representerer en automatisk fredning en betydelig heftelse på eiendommen. Selger fortier derfor ikke sjelden at det er slike kulturminner på eiendommen, for å oppnå bedre pris. Dette kan også straffes som *bedrageri* overfor kjøper.

Offentlig tjenestemann som gir tillatelse til et tiltak som ødelegger et fredet kulturminne, regnes normalt ikke som medvirker.

7.13.6 Straffutmålingen

Bestemmelsen har to straffalternativer. Ved lovendring 3. juli 1992 nr. 96 ble strafferammen i første punktum økt fra bare bøter opp til bøter eller fengsel i inntil 1 år. Samtidig gikk strafferammen i andre punktum opp fra bøter eller fengsel i 6 måneder til bøter eller fengsel i 2 år. Hensikten med lovendringen var å skjerpe straffenivået for kulturminnekriminalitet, se [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 18–19. Strafferammen er nå den samme som i flere eldre miljølover, f.eks. viltloven § 56, men er lavere enn i nyere miljølovgivning, for eksempel naturmangfoldloven § 75.

Rettspraksis om forhold begått før økningen av strafferammene ved lovendringen i 1992 (satt i kraft 1. januar 1993) er ikke lenger relevante for å belyse dagens straffenivå. Dommer fra 1990-tallet er generelt ikke lenger retningsgivende på miljøområdet, herunder på kulturminnefeltet, fordi straffenivået har økt betydelig siden den gang. I Rt. 2001 s. 110, Rt. 2002 s. 1713 og Rt. 2003 s. 634 har Høyesterett uttalt at lovgivning og rettsavgjørelser fra de senere år viser en skjerpet holdning overfor miljøovertredelser. Også gjennom 2000-tallet har straffenivået på miljøområdet økt, slik at heller ikke dommer fra 2000-tallet uten videre er direkte veiledende når det gjelder den konkrete utmålingen av straffen. I Rt. 2011 s. 10 fremhever Høyesterett at det i saker om miljøkriminalitet av allmennpreventive grunner må reageres strengt. Saken gjaldt plan- og bygningsloven av 1985, men dommen inneholder i avsnitt 17–22 viktige prinsipielle uttalelser om straffutmåling generelt på miljøområdet. I avsnitt 17 uttales at det i saker om miljøkriminalitet av allmennpreventive grunner må reageres strengt, og at en forsvarlig forvaltning av naturen forutsetter at befolkningen etterlever gjeldende reguleringslovgivning. Videre påpeker Høyesterett at det forhold at grunneieren ved lovbrudd vil kunne oppnå en betydelig gevinst, må tillegges vekt ved straffutmålingen. I avsnitt 20 viser Høyesterett til at miljølovgivningen i de senere år viser at lovgiver har markert at reaksjonene bør skjerpes, blant annet gjennom økningen av strafferammen i kulturminneloven § 27 i 1992 og strafferammen i nyere miljølovgivning fra slutten av 2000-tallet (blant annet naturmangfoldloven fra 2009). I avsnitt 22 viser Høyesterett til at denne utviklingen, som viser lovgiverens skjerpede holdning til miljøkriminalitet, må legges vekt på i straffutmålingen. Høyesterett har også fulgt opp dette senere i flere saker, som oppsummeres i Rt. 2015 s. 392 i avsnitt 52:

«Høyesterett har i flere avgjørelser understreket at det i saker om miljøkriminalitet eller der miljøhensyn er berørt, av allmennpreventive grunner må reageres strengt, jf. Rt-2011-10 avsnitt 17, Rt-2011-631 avsnitt 49 og 50, og Rt-2015-44 avsnitt 32. Det er i avgjørelsen fra 2011 side 631 blant annet vist til grunnlovsbestemmelsen om sikring av miljøet i dagjeldende § 110 b, som nå er inntatt i § 112»

Høyesterett har videreført denne utviklingen i HR-2017-1298-A *Metalldetektor-dommen*. Her uttalte Høyesterett uttrykkelig at den generelle utviklingen i straffenivået for miljøkriminalitet generelt også må få

betydning for den strafferettslige bedømmelsen av kulturminnekriminalitet. I saken hadde domfelte, over en periode på 6 år, ved hjelp av metalldetektor funnet og beholdt et antall løse kulturminner fra oldtid og middelalder. Han hadde ikke overholdt meldeplikten i § 13 andre ledd, til tross for at han var klar over meldeplikten. Straffen ble satt til fengsel i 14 dager, noe som inkluderte to dagers fradrag for tilståelse.

Andre dommer på miljøkrimområdet hvor Høyesterett har fulgt opp den skjerpede holdningen til miljøkriminalitet, er HR-2017-1978-A (brudd på havressursloven), HR-2016-2507-A (lakselus) og HR-2016-1857-A (ulv).

I straffutmålingen er flere elementer av betydning. Særlig sentralt er graden av subjektiv skyld. Ved uakt-somhet er i utgangspunktet bøtestraff den normale reaksjon, mens forsett normalt vil medføre en fengselsstraff. Gulating lagmannsretts dom av 14. juni 2018 (LG-2018-210) er et eksempel på at individualpreventive hensyn begrunnet en streng reaksjon. En grunneier hadde foretatt utgraving i et automatisk fredet kulturminne. Etter lagmannsrettens syn var det der klart straffeskjerpene at domfelte, kun én måned før utgravingen, vedtok et forelegg for en tilsvarende lovover-tredelse i samme lokalitet. Ved det tidligere forelegget hadde domfelte både en advarsel og en konkret reaksjon, som medførte at forholdet fremstod som mer graverende. Straffen ble satt til fengsel i 45 dager og 40 000 kroner i bot.³

Det fremgår av Rt. 2010 s. 1293, som omhandles nedenfor, at det straffverdige i første rekke er det forhold at man tar seg til rette i et område med automatisk vernede kulturminner, og ikke nødvendigvis hvor stor del av området inngrepet rammer. Det er altså i prinsippet ikke nødvendigvis *formildende* dersom området som rammes, ikke er stort. Likevel vil det være et *skjerpene* moment dersom omfanget av inngrepene eller skaden er stor. Det er heller ikke uten videre formildende at kulturminnet allerede er skadet fra tidligere inngrep. I Borgarting lagmannsretts dom av 28. juni 2011 (RG-2011-752) presiseres det at et inngrep i et kulturminne vil kunne gjøre stor skade, selv om det tidligere er gjort inngrep, blant annet avhengig av hvor i området eller jordlagene det befinner seg materiale av særlig historisk eller arkeologisk interesse, og at det derfor i liten grad er formildende at det tidligere er gjort større inngrep i

kulturminnet. Dersom skaden er uopprettelig, vil det være skjerpene. I *Metalldetektor-dommen* (HR-2017-1298-A) fremheves som straffeskjerpene den uopprettelige skaden som lå i at konteksten og funnstedet for de løse kulturminnene gikk tapt for alltid da domfelte ikke overholdt meldeplikten. Dersom domfelte ut fra anger og et eget ønske om å ordne opp, foretar gjenoppbygging frivillig (uten pålegg), kan det være formildende. Dersom inngrepene er økonomisk motivert, vil det være skjerpene. Som ellers på miljøområdet står allmennpreventive hensyn svært sentralt. Se pkt. [7.13.11 for mer](#) om de allmennpreventive hensyn på kulturminneområdet.

Straffeskjerpelsesalternativet i andre punktum var tidligere uttrykt på en helt spesiell måte ved formuleringen *bedømmes overtredelsen som grov*. Sammenlignbar lovgivning knytter den økte strafferammen opp til uttrykket særdeles skjerpene omstendigheter. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble grov overtredelse erstattet med *særdeles skjerpene omstendigheter*. Noen realitetsforskjell innebar dette ikke.

Forarbeidene gir ingen nærmere holdepunkter for hva en kan legge vekt på i vurderingen av om det foreligger særdeles skjerpene omstendigheter. Noen veiledning var heller ikke å finne for det tidligere uttrykket grov overtredelse. Utgangspunktet for bedømmelsen blir dermed både objektive og subjektive forhold som er straffeskjerpene. Objektive forhold er når kulturminnet er påført stor skade, eller det er av særlig nasjonal verdi. Subjektive forhold kan også være utløsende når handlingen har skjedd i skadehensikt eller i vinnings hensikt. Avgjørelsen av om det foreligger «særlig skjerpene omstendigheter» må avgjøres ut fra en konkret helhetsvurdering, jf. Rt. 2001 s. 100 (som gjaldt arbeidsmiljøloven).

På miljøfeltet kan høyesterettspraksis om viltloven tyde på at det i prinsippet er de konkrete straffutmålingsmomentene og straffverdigheten av det aktuelle forholdet, og ikke spørsmålet om subsumsjonen og grensdragningen mellom første og andre punktum i den forbindelse, som er avgjørende for utmålingen av straffen, så lenge den utmålte straff ikke overstiger den nedre strafferammen i første straffalternativ. Dette følger av Rt. 2005 s. 76 avsnitt 16, der Høyesterett uttaler:

«I påtalemyndighetens anke er det gjort til et hovedspørsmål om det foreligger særlig skjerpene omstendigheter, noe som vil medføre at overtredelsen subsumeres

³ I dommen drøftet lagmannsretten også hvorvidt tiltalte hadde sannsynliggjort at kulturminnet på tross av registreringen ikke var automatisk fredet, jf. kml. § 4 femte ledd.

under viltloven § 56 første ledd andre punktum, og ikke – slik lagmannsretten har gjort – under bestemmelsens første punktum. Jeg må ta stilling til spørsmålet, men finner grunn til å understreke at subsumsjonsspørsmålet er uten betydning for straffutmålingen i vår sak».

Når det gjelder kulturminneloven § 27, er imidlertid skillet mellom første og andre punktum uansett viktig, fordi det kan være av prosessuell betydning i forbindelse med spørsmålet om påtalekompetanse (se pkt. [7.13.11](#) om påtalekompetansen). Hålogaland lagmannsretts dom av 15. januar 2009, *Taubanedommen*, inneholder en grundig drøftelse av momentene i vurderingen av om det foreligger særdeles skjerpene omstendigheter på kulturminneområdet.

I *Taubanedommen* fra 2009 (RG-2009-91) ble en mann dømt etter Svalbardmiljøloven § 99 første ledd, jf. § 39 første ledd bokstav c, jf. § 42, til 21 dagers betinget fengsel og en bot på 50 000 kroner for å ha utført arbeider som påførte skade på den fredede bygningen *Taubanelageret* og restene av de gamle taubanetraseene i Longyearbyen på Svalbard. Retten drøfter der for det første hva som var motivasjonen for handlingen, særlig om de ulovlige tiltakene ble iverksatt i skadehensikt eller med det formål å oppnå en økonomisk gevinst. For det andre drøfter retten graden av subjektiv skyld (forsett eller uaktsomhet), og lagmannsretten viser til at forsett alene ikke er tilstrekkelig som eneste begrunnelse for særlig skjerpene omstendigheter. For det tredje drøfter lagmannsretten arten og betydningen av de kulturminner som er skadet. For det fjerde drøfter lagmannsretten skadens art og omfang, herunder om skaden er ubotelig eller ikke, og om det er foretatt gjenoppbygging. I denne saken var de utførte tiltakene reversible, og var ikke utført i skadehensikt eller ut fra økonomiske motiver. Det visuelle uttrykket hadde latt seg gjenopprette fullt ut, og kulturminnet var ikke «uberørt» da de ulovlige tiltakene ble iverksatt. Den foretatte gjenoppbyggingen ble ikke tillagt formildende virkning, blant annet fordi den ikke var uttrykk for anger eller forståelse for eget lovbrudd, men skjedde etter pålegg fra myndighetene.

Enkelte saker kan være preget av spesielle formildende omstendigheter. Under anlegg av et boligfelt utenfor *Fredrikstad* ble det funnet flere oldsaker, noe som medførte flere avisoppslag. Inspirert av artiklene og med en god del eventyrlyst oppsøkte to gutter i alderen 17 og 18 år byggeområdet utstyrt med spade, og de fant en gravhaug som ikke skulle berøres av utbyggingen. Guttene grov en sjakt i haugens kjerne og ødela sannsynlig en branngrav. Ingen gjenstander ble tatt opp. Saken endte med

bot på 3 000 kroner til hver ved dom i byretten. De domfelte fikk anken behandlet av Borgarting lagmannsrett, som i dom av 7. oktober 1996 opprettholdt straffutmålingen. Lagmannsretten viste til en rekke formildende omstendigheter i saken, og dommen gir på ingen måte veiledning om straffenivået for å gå på skattejakt i gravhauger.

Sammenfatningsvis kan det sies at i saker der siktede bevisst har valgt å bryte loven for å oppnå en økonomisk fordel, f.eks. ved oppløying av automatisk fredete kulturminner eller forsettlig riving eller større ombygning av en fredet bygning, skal det resultere i ubetinget fengselsstraff, med mindre det foreligger spesielle formildende omstendigheter som tilsier betinget dom.

Det foreligger en del rettspraksis om straffutmåling på kulturminneområdet. Her skal nevnes noen sentrale avgjørelser fra Høyesterett og lagmannsrettene, samt noen tingrettsdommer. Noen av dommene er fra før 2010 og gir ikke uttrykk for dagens strengere straffutmålingsnivå:

En eldre prinsipiell sak om straffenivået etter kulturminneloven er *Losje-saken* fra Mo i Rana. Saken gjaldt riving av en over 100 år gammel avholdslosjebygning, Losjen. Bygningen ble av Nordland fylkeskommune fredet midlertidig i september 1997. Eieren av bygningen, den lokale avholdsforening, hadde inngått avtale med en utbygger om riving av bygningen og oppføring av et nytt forretningsbygg, hvor foreningen som vederlag skulle få gratis moderne lokaler. Hålogaland lagmannsrett opprettholdt ved dom av 30. august 1999 i hovedsak Rana herredsretts dom. Utbyggeren ble idømt fengsel i ett år, hvorav halvparten ble gjort betinget, for å forsettlig ha revet en fredet bygning. En ledende tillitsmann i avholdsforeningen fikk i samme sak 6 måneder betinget fengsel.

Avholdsforeningen selv ble ilagt foretaksstraff på 20 000 kroner og inndragning av vinning på 1 million kroner. Foreningen anket dommen til Høyesterett, men bot og inndragning ble opprettholdt ved Høyesteretts kjennelse av 18. desember 2000 (Rt. 2000 s. 2023). Høyesterett la avgjørende vekt på at losjebygningen var et viktig kulturminne (og at forholdet således var en grov overtredelse av loven), at handlingen ble begått av en sentral tillitsmann i foreningen for å ivareta dens interesse, og dermed at foreningen oppnådde en betydelig vinning. Selv om lagmannsretten la til grunn at foreningen «ikke hadde særlig gode muligheter til å verne seg mot det som skjedde», fant Høyesterett at det ikke var tilstrekkelig å bare straffe de personene som sto bak rivingen. For at kulturminnelovgivningen

skal være tilstrekkelig effektiv, måtte det i et tilfelle som dette også reageres med foretaksstraff.

I *Koppangdommen*, Rt. 2010 s. 850 om «barfrøstua», ble selger av inventar som var fjernet fra en fredet bygning, i strid med kulturminneloven § 27, idømt betinget fengsel i 30 dager og en bot på 20 000 kroner etter § 27 første punktum. Høyesterett uttaler blant annet:

«Lagmannsretten har lagt til grunn at A opptrådte grovt uaktsomt, ettersom han ut fra forholdene hadde en sterk mistanke om at fredningen omfattet inventaret, men bevisst unnlot å ta de nødvendige skritt overfor vernemyndighetene for å få en avklaring. Lagmannsretten har videre fremhevet at det er tale om gjenstander med stor kulturhistorisk verdi, og at det er gjort irreversible skader. Det er også lagt vekt på at formålet var å oppnå en betydelig økonomisk gevinst, og at A forsøkte å holde fjerningen skjult ved å konstruere uriktige forklaringer til offentlige myndigheter.

Jeg er enig med lagmannsretten i at dette er sentralt ved straffutmålingen, og at det som utgangspunkt vil være riktig med ubetinget fengsel i tilfeller som dette. Jeg er imidlertid også enig i at tidsforløpet – det er snart fem år siden det straffbare forhold fant sted – må medføre at fengselsstraffen gjøres betinget, men at den da kombineres med en ubetinget bot» (avsnitt 27–28).

Kjøperen av gjenstandene og antikvitethandleren som var mellommann mellom selger og kjøper, ble domfelt for heleri etter straffeloven 1902 § 317. Straffene ble satt til henholdsvis betinget fengsel i 21 dager og 20 000 kroner i bot og 20 000 kroner i bot. For antikvitethandleren viste Høyesterett i skjerpene retning til «hensynet til en effektiv håndheving av vernelovgivningen overfor nettopp de profesjonelle oppkjøpere».

Rt. 2010 s. 1293 gjaldt en sak der to personer, samt et foretak, var ilagt bøter på henholdsvis 60 000 kroner, 150 000 kroner og 300 000 kroner, for å ha anlagt en midlertidig anleggsveg delvis inne i et automatisk fredet kulturminneområde. Saken for Høyesterett omfattet ikke straffutmålingen. Høyesterett kommenterte likevel straffutmålingen som følger i avsnitt 47 i dommen:

«Det er ikke anket over straffutmålingen. Foranlediget av den lovanvendelsesfeil som foreligger ved at det uriktig er regnet med en sikringssone etter kulturminneloven § 6 andre ledd, finner jeg likevel grunn til å bemerke at jeg ikke kan se at de fastsatte straffene er for høye. Etter mitt syn er det straffverdige i første rekke det at de tiltalte tok seg til rette i området til et automatisk vernet kulturminne og ikke hvor stor del av området som inngrepet rammet».

Denne uttalelsen om at Høyesterett ikke kan se at «de fastsatte straffene er for høye» må leses som et uttrykk for at straffenivået bør ligge høyere enn i den saken. Dommen er også viktig fordi Høyesterett presiserer (i avsnitt 40) at en mulighet for skade er tilstrekkelig etter § 27.

Ved Borgarting lagmannsretts dom av 22. mai 2007 (RG-2007-1163) ble en hytteeier idømt 6 måneders fengsel, hvorav 5 måneder ble gjort betinget pga. hans mentale helse, for å anlegge en 177 m lang og 3,5 meter bred veg med parkeringsplass med lengde 14,5 meter og bredde 7,90 meter gjennom et område med flere kulturminner fra steinalderen. Inngrepet medførte at den vitenskapelige verdien av kulturminnet ble betydelig redusert. Graving og masseforflytning hadde endret terrengets karakter og bragt enkeltgjenstander bort fra sine naturlige funnsteder, og påfylling av masse hadde tildekket boplassene og utilbørlig skjemet området. Forholdet var forsettlig, og på grunn av inngrepets omfang fant retten at det forelå særlig skjerpene omstendigheter. Entreprenøren som hadde utført arbeidene, ble frifunnet fordi tingrettens flertall mente han ikke hadde opptrådt uaktsomt. Anke til Høyesterett ble nektet fremmet.

Ved Gulating lagmannsretts dom av 14. oktober 2010 (LG-2009-113472) ble en mann dømt til fengsel i 60 dager samt en bot på 60 000 kroner for forsettlig å ha ødelagt to automatisk fredede stakketufter (rester fra tidligere jordbruksdrift i form av et sted for oppbevaring av høy eller torv for vinterforing av dyr). Stakketuftene var blitt ødelagt av massetildekning i forbindelse med nydyrking. Straffen ble gjort betinget fordi saken var blitt 3 år gammel. Vedkommende var tidligere domfelt (i Jæren tingretts dom nevnt nedenfor). Dommen inneholder prinsipielle uttalelser om betydningen av allmennprevensjon på kulturminneområdet, som er gjengitt over.

Borgarting lagmannsretts dom av 28. juni 2011 (RG-2011-752) gjaldt uttak av masse fra en automatisk fredet slagghaug på Kobbervollen smelteplass samt bygging av en garasje på smelteplassen. Forholdene var uaktsomme, og lagmannsretten fastsatte straffen til 50 000 kroner, blant annet på bakgrunn av at saken var blitt gammel. Dommen inneholder uttalelser om at det i liten grad er formildende at kulturminnet allerede var betydelig skadet, fordi inngrep vil kunne gjøre stor skade, selv om det tidligere er gjort inngrep. (Se over om dette.)

Ved Sand herredsretts dom av 11. november 1999 ble en 41 år gammel mann idømt betinget fengsel i 45 dager og en bot på 150 000 kroner for overtredelse av kml. § 3 første ledd, jf.

Regulær skattejakt etter løse kulturminner og skipsfunn vil ofte innebære særdeles skjerpene omstendigheter, typisk hvis en leter med metalldetektor på felt med automatisk fredete kulturminner. Her er det en gravhaug i *Borre* i Horten som er forsøkt plyndret. (Foto: tidl. Nord-Jarlsberg politidistrikt)

§ 27 andre straffalternativ. Domfelte hadde anlagt en hytteveg forbi en fredet heller med arbeidsområde fra eldre jernalder. Arbeidsplassen ble delvis ødelagt ved vegskjæringen. Retten kom til at domfelte var bevisst skjødesløs da han anla vegen, uten nærmere vurdering av hvilke følger den fikk for kulturminnet. Rettens mindretall – rettens formann – ville idømme ubetinget fengsel i 21 dager samt en bot på 100 000 kroner.

Ved Lyngdal herredsretts dom av 3. mai 2001 ble en 58 år gammel mann dømt til 21 dagers ubetinget fengsel for å ha fjernet en gravhaug fra jernalderen i forbindelse med utvidelse av en garasje. Han hadde fortsatt arbeidene, til tross for stoppordre fra fylkeskommunen. Retten mente mannen hadde utvist total mangel på respekt for vernemyndighetene.

Ved Lyngdal tingretts dom av 9. februar 2004 ble en hytteeier dømt til betinget fengsel i 21 dager og en bot på 80 000 kroner samt erstatning på 143 484 kroner til henholdsvis staten ved Oldsakssamlingen og fylkeskommunen for brudd på kml. § 3 første ledd, jf. § 27 andre straffalternativ og pbl. § 110. Hytteeieren hadde anlagt en 66 meter lang veg med parkeringsplass frem til sin hytte, til tross for at han ikke hadde tillatelse fra kommunen. Vegen gikk gjennom et område med en steinalderboplass. Saken var blitt 2 år og 10 måneder gammel, uten at det kunne lastes domfelte.

Rettighetstap etter straffeloven 2005 § 56 (tidligere straffeloven 1902 § 29 nr. 2) kan også være påkrevd ved overtredelser av loven. Har siktede brukt sin fagkunnskap eller sitt yrke til lovbruddet, kan det være aktuelt å fradømme ham retten til å utøve yrket eller faget for et begrenset tidsrom eller for alltid, se Rt. 1993 s. 1388. Rettighetstap kan også være aktuelt ved uaktsom overtredelse, se f.eks. Rt. 1995 s. 867. En rivingsentreprenør som med forsett river en fredet bygning, kan f. eks. fradømmes sin ansvarsrett etter plan- og bygningsloven. I den nevnte *Losje-saken* ble entreprenøren som utførte rivingen for utbyggeren, fradømt ansvarsretten for så vidt gjelder retten til å rive bygninger for en begrenset tid, selv om han bare ble dømt for uaktsom overtredelse av daværende pbl. § 93 første ledd bokstav d (manglende rivetillatelse). Retten til å utøve en fritidsaktivitet kan også fradømmes siktede, f.eks. retten til å bruke metall-detektor eller retten til å drive dykking.

En dom fra nabofeltet faunakriminalitet kan sette spørsmålet i perspektiv. Ved Sandnes herredsretts dom av 21. mars 1994 ble en næringsdrivende preparant fradømt retten til å stoppe ut vilt – herunder på amatørbasis – på livstid, jf. strl. § 29 nr. 2. Det alvorligste forholdet i tiltalen var at han hadde mottatt 100–200 fredete (dog vanlige) norske småfugler til preparering. At rettighetstapet ble gjort på livstid må imidlertid ses i sammenheng med at samme person noen år tidligere hadde vært straffet for ulovlig jakt.

Førstestatsadvokat Hans Tore Høviskeland redegjør om rettspraksis i miljøkriminalitet de siste 15 år i *Festskrift til Tore Schei – Rettsavklaring og rettsutvikling* (2016) s. 516 flg.

7.13.7 Særlig om foretaksstraff

Ved vedtakelsen av de generelle reglene om foretaksstraff i straffeloven 1902 § 48 a flg. ved lovendring 20. juni 1991 nr. 66 ble det mulig å anvende såkalt *foretaksstraff* ved overtredelse av all lovgivning, herunder kulturminneloven. Tidligere var foretaksstraff særskilt hjemlet i enkelte særlover.

I en sak fra Grimstad ble et eiendomsselskap ved Sand herredsretts dom av 7. oktober 1988 ilagt 250 000 kroner i foretaksstraff for riving av en fredet forretningsgård (saken er nærmere omtalt i pkt. [7.1.5](#)). Dommen ble opphevet av Høyesteretts kjæremålsutvalg, se Rt. 1988 s. 1424. Det var på dette tidspunkt ikke hjemmel til foretaksstraff ved overtredelse av § 27. Ny sak ble reist og da også mot eneaksjonær og styreformann i selskapet. Ved Sand herredsretts dom av 28. april 1989 ble han ilagt 10 000 kroner i bot. Retten la til grunn at han bare kunne straffes for avslutningen av rivingen, da det ikke var tilstrekkelig bevist at han var meddelt rivingsvedtaket *før rivingen ble satt i gang*.

Reglene om foretaksstraff i straffeloven 1902 §§ 48 a og 48 b er videreført i straffeloven 2005 §§ 27 og 28. Etter § 27 er vilkårene for straff at *et straffebud er overtrådt av noen som har handlet på vegne av et foretak*. Etter § 28 skal det gjøres en vurdering av om et foretak skal ilegges straff eller ikke, når vilkårene for straff etter § 27 er oppfylt.

§ 27 krever ikke at noen konkret enkeltperson skal kunne klandres for lovbruddet. Foretakets ansvar dekker både anonyme og kumulative feil. Et foretak kan derfor straffes selv om flere ukjente ansatte til sammen har utvist klanderverdighet. I så måte kan ansvaret ha visse likhetstrekk med et objektivt ansvar. Det er imidlertid ikke snakk om et rent objektivt ansvar. Utenfor faller hendelige uhell og force majeure-tilfeller, jf. [Ot.prp. nr. 27 \(1990–91\)](#) s. 17 og [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) s. 432.

Under straffeloven 1902 § 48 a var det et vilkår for foretaksstraff – utenfor området for anonyme og kumulative feil – at det måtte føres bevis for subjektiv skyld og strafferettslig tilregnelighet hos personen som utførte den straffbare handlingen/unnlåtelsen. Her gjør straffeloven 2005 § 27 en viktig materiell endring, ved at foretaket etter § 27 andre punktum kan straffes «selv om ingen enkeltperson har utvist skyld eller oppfylt vilkåret om tilregnelighet». Det fremgår av forarbeidene i [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) på side 431 annen spalte at: «Har en bestemt person handlet på vegne av foretaket, kreves det

– i motsetning til etter gjeldende rett – ikke at vedkommende har utvist skyld. Rettstilstanden som ble lagt til grunn i Rt. 2002 s. 1312 videreføres dermed ikke i den nye straffeloven».

EMDs storkammerdom *G.I.E.M. and others v Italy* (dom av 28. juni 2018, application no. 1826/06 mv.) er i litteraturen tatt til inntekt for at regelen i § 27 første ledd andre punktum ikke kan opprettholdes, jf. Matningsdal i Juridisk lovkommentar til straffeloven § 27, note 4.5 med videre henvisninger.

Vurderingen av subjektiv skyld inngår likevel som et viktig moment under straffutmålingen etter § 28, herunder ved spørsmålet om foretaket skal ilegges straff eller ikke. Rettspraksis om dette under straffeloven 2005 §§ 27 og 28 foreligger enda ikke. Domstolene vil nok legge vekt på om det foreligger subjektiv skyld, i vurderingen av om foretaket skal ilegges straff eller ikke. Forarbeidene gir imidlertid klare signaler om at lovendringen er ment å medføre økt bruk av foretakstraff. I [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) på side 431 annen spalte sies uttrykkelig at formålet med endringen «er å utvide området for foretaksstraffen i forhold til etter gjeldende rett i de tilfeller hvor ingen enkeltperson har utvist skyld».

Foretak er selskap, samvirkeforetak, forening, annen sammenslutning, enkeltpersonforetak, stiftelse, bo eller offentlig virksomhet jf. straffeloven 2005 § 27 andre ledd. Det siste alternativet gjør at staten, fylkeskommunen og kommunen kan straffes, noe som ikke er upraktisk ved overtredelse av kulturminneloven. Eksempler på dette er blant annet Sandefjord tingretts dom av 23. juni 2008 (TSAFO-2008-40230), hvor kommunen hadde unnlatt å gi fylkeskommunen melding etter kulturminneloven § 25, se nedenfor i pkt. [7.13.12](#). I Follo tingretts dom av 3. september 2013 (TFOLL-2012-180697) ble en kommune domfelt for ikke å ha oppfylt undersøkelsesplikten i kulturminneloven § 9.

Ved Follo tingretts dom av 3. september 2013 (TFOLL-2012-180697) ble Frogn kommune idømt en bot på 500 000 kroner for brudd på undersøkelsesplikten i kulturminneloven § 9 første og tredje ledd. I forbindelse med utarbeidelse av reguleringsplan for omlegging av en fylkesveg i et område hvor det var flere steinalderboplasser, hadde kommunen unnlatt å sørge for at det ble gjort nærmere undersøkelser av tiltakets mulige virkninger for kulturminnene i området. Som følge av det ble også flere boplasser/lokaliteter fra steinalderen ødelagt. Retten viser i dommen til at det er «helt avgjørende for vern av kulturminner,

at kommunene – som har en helt sentral plass i planprosessen – oppfyller sin undersøkelsesplikt». Retten fant det ikke for mildende at saken skyldtes svikt i kommunens saksbehandlingsrutiner, og viste til at det «er ingen unnskyldning å vise til dårlige interne post- og arkiveringsrutiner».

I kulturminneloven §§ 9 (undersøkelsesplikt) og 25 (meldeplikt) påhviler pliktene det offentlige organet som sådan. Et spørsmål som kan oppstå, er om enkeltpersoner i det offentlige organet, for eksempel lederen av det aktuelle forvaltningsorganet, kan stilles personlig til ansvar strafferettslig for brudd på disse pliktene, dersom vedkommende har utvist den nødvendige skyld (uakt-somhet). Antakelig vil vedkommende i prinsippet i hvert fall kunne domfelles for medvirkning i slike tilfelle, selv om pliktene etter §§ 9 og 25 påhviler organet som sådant. Videre kan det i spesielle tilfeller være aktuelt at vedkommende kan bli domfelt for grov uforstand i tjenesten, noe også forarbeidene til § 25 andre ledd synes å støtte, jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 44:

«En annen alternativ innfallsvinkel som kan begrunne foretaksstraffansvar ved brudd på kml. §§ 9 og 25 er at den enkelte tjenestemann kan bli stilt til ansvar for pliktforsømmelse, f.eks. grov uforstand i tjenesten etter straffeloven § 324».

Der vilkårene for personlig straffeansvar er oppfylt, er foretaksansvaret et supplerende – ikke alternativt – ansvar. Det medfører at politiet ikke av hensiktsmessighetsgrunner kan henlegge straffesaken mot de ansvarlige personer, og bare gå på vedkommende selskap. I de tilfeller hvor ingen enkeltperson kan stilles til ansvar, kan foretaksansvaret derimot tre inn som eneste ansvarsform. Personstraff mot personer i selskapets ledelse må antas å ha en betydelig allmennpreventiv effekt, som kan være sterkere enn effekten av en bot for foretaket, og er derfor viktig i arbeidet med å bekjempe og forebygge kulturminnekriminalitet.

En kulturminnesak der både foretaket og enkeltpersoner ble idømt straff, er Rt. 2000 s. 2023 (*Losjesaken*).

En avholdsforening i *Mo i Rana* ble ved Hålogaland lagmannsretts dom av 30. august 1999 idømt en foretaksbot på 20 000 kroner (ved siden av inndragning av vinning på 1 million kroner). Foreningen anket til Høyesterett og anførte at foreningen som sådan ikke kunne bebreides for at husstyrets leder var illojal og medvirket til at foreningens midlertidige fredete for-

samlingslokale ble revet. Tillitsmannen ble selv idømt 6 måneder betinget fengsel, og hovedmannen fikk ett års fengsel, hvor halvparten ble gjort betinget.

Noen andre eksempler på domstolenes anvendelse av foretaksstraff, i tillegg til dommene nevnt over (Gulating lagmannsretts dom av 11. mai 2010 (RG-2010-822), Glåmdal tingretts dom av 2. mai 2012 (TGLOM-2012-34731), Rt. 2010 s. 1293, Hålogaland lagmannsretts dom av 19. juni 2000 (RG-2001-144)) og Hålogaland lagmannsretts dom av 29. mars 2016 (LH-2015-183666).

Et grustakforetak fra *Vestfold* ble ved Holmestrand herredsretts dom av 2. juli 1997 domfelt for overtredelse av § 3 første ledd, jf. § 27 første straffealternativ og ilagt en bot på 50 000 kroner, etter at daglig leder i selskapet fjernet en del av en gravhaug i forbindelse med driften av grustaket. Virksomhetens daglige leder ble i samme sak idømt en bot på 10 000 kroner.

Ved Bergen byretts dom av 6. november 1998 ble *Bergen* kommune domfelt for overtredelse av meldeplikten i § 25 (nå første ledd), jf. § 27 første straffealternativ til en bot på 75 000 kroner. Kommunen hadde gitt tillatelse til et byggearbeid og overså at det på stedet var en fredet gravhaug. Saken er nærmere omtalt under pkt. [7.11.2](#) og i pkt. 6.7.9 i *Kulturminnevern*, Bind I (2005)

Ved Nordhordaland herredsretts dom av 29. november 1999 ble en golfklubb dømt for overtredelse av § 3 første ledd, jf. § 27 første straffealternativ og ilagt en bot på 75 000 kroner for under anlegg av golfbanen å ha fylt masse på en fredet bosettingsplass og delvis skadet denne.

Ved Nordmøre tingretts dom av 8. september 2017 (TNOMO-2017-61318) ble et entreprenørfirma ilagt en bot på 400 000 kroner for å ha påført *Tingvoll middelalderkirke* uoprettelige skader i forbindelse med restaureringsarbeider. Firmaet brukte betongsliper for å fjerne en murpuss fra 1920-tallet. Den konkrete bruken av betongsliper gjorde at det ble forvoldt skader på middelalderfasaden.

7.13.8 Om konkurrens

I noen tilfeller kan samme handling rammes av forskjellige straffebed (ulikartet idealkonkurrens). Om forholdet til generalklausulen i straffeloven 2005 § 242 (tidligere straffeloven 1902 § 152 b andre ledd nr. 3, se pkt. 5.2). Den tradisjonelle lære tilsier at straffebedene kan anven-

des sammen når bestemmelsene tar sikte på å beskytte forskjellige interesser, jf. Rt. 1980 s. 360. Senere har Høyesterett presisert at skjønnnet mer beror på en helhetssvurdering, jf. Rt. 1989 s. 1336. Kulturminnelovens formål er å beskytte kulturminner av nasjonal verdi, mens plan- og bygningsloven først og fremst tar sikte på den lokale kontroll med arealbruk og byggesaker. En kan derfor anvende kulturminneloven og plan- og bygningsloven ved siden av hverandre, f.eks. ved ulovlig riving av en fredet bygning. Straffelovens bestemmelser om tyveri, underslag og skadeverk tar sikte på å beskytte fornærmedes interesser. Annen manns hærverk på en fredet gravhaug rammes således både av kulturminneloven og av straffeloven som beskytter eiers interesser.

7.13.9 Inndragning

I flere tilfeller er det aktuelt med *inndragning* ved brudd på kulturminneloven, i første rekke av utbytte, jf. straffeloven 2005 § 67 (tidligere straffeloven 1902 § 34), og/eller gjenstanden for den straffbare handling, jf. straffeloven 2005 § 69. Reglene om inndragning av utbytte i straffeloven 1902 ble endret ved lov 11. juni 1999 nr. 39 (i kraft 1. juli 1999). Straffeloven 2005 viderefører i hovedsak reglene om inndragning uten materielle endringer av betydning. Inndragning av utbytte *skal* foretas, og inndragning fastsettes *brutto* uten fradrag for utgifter. River eier en fredet bygning for å selge eller nyttiggjøre seg tomten til moderne næringsutbygging, vil vinningen utgjøre den verdi den byggeklare tomten har, med fradrag av verdien før riving, men uten fradrag for riveomkostningene. (Rt. 2000 s. 2023 er et eksempel på inndragning av den økte tomteverdien som følge av riving.) Det samme gjelder der gårdbrukeren fått en økonomisk fordel – verdiøkning – etter oppløying av en gravhaug. Her skal verdiøkningen på eiendommen med et større jordbruksareal inndras, selv om straffesaken må henlegges fordi gårdbrukeren ikke kunne klandres for å ikke ha kjent til gravhaugen. Inndragning vil i seg selv ha stor allmennpreventiv effekt. Der det er oppnådd en vinning ved lovbruddet, kan det derfor være viktig med en ren inndragningssak, uten hensyn til spørsmålet om subjektiv skyld.

Etter enkelte andre miljølover er det adgang til særskilt inndragning, se f.eks. viltloven § 48 om inndragning av ulovlig felt vilt eller fallvilt som tilhører Viltfondet. Reelle hensyn taler for å se kml. §§ 12 første ledd og 14 første ledd som tilsvarende

inndragningsbestemmelser. De bestemmer hvilke funn av løse kulturminner og skipsfunn som eies av staten. Spørsmålet aktualiseres særlig fordi inndragning etter viltloven § 48 følger det sivilprosessuelle beviskrav (sannsynlighetsovervekt). Inndragning etter straffelovens bestemmelser skjer etter det straffeprosessuelle beviskrav (uten rimelig tvil). Dette gjelder selv om omfanget av vinningen fastlegges skjønnsmessig, etter sannsynlighetsovervekt, jf. straffeloven § 67 andre ledd tredje punktum. Hvis en ikke kan inndra gjenstanden direkte etter §§ 12 og 14, vil inndragningen ellers måtte følge reglene i straffeloven § 67. Sammenligner en lovteksten i viltloven § 48 med de nevnte paragrafer i kulturminneloven, er forskjellen at kulturminneloven ikke utelukker privat eiendomsrett, der en klarer å finne en eier til kulturminnene. Fordelen med å se paragrafene som inndragningsbestemmelser er å få avgjort eiendomsspørsmålet på en hensiktsmessig måte. Som selvstendig inndragningshjemmel kan en også reise inndragningskrav som eneste krav i straffeprosessens former, jf. strpl. § 2 første ledd nr. 2, dersom bevisene ikke holder til domfellelse til straff, men til bare inndragning.

Inndragning av *vinning* har vært krevd i flere saker, især ved skade eller ødeleggelse av automatisk fredete kulturminner. Det typiske er gårdbrukeren som pløyer opp kulturlandskap med slike kulturminner for å oppnå større innmark, eller for å en mer hensiktsmessig arrondering til maskinell drift. Det avgjørende er om den straffbare handlingen medførte en økonomisk vinning, noe som normalt vil være tilfelle. Hvis en forutsetter at nydyrkingen medfører at vedkommende kan høste en større avling, blir spørsmålet om vinningen skal beregnes ved at denne fordelen kapitaliseres, eller ved at vinningen realiserer seg i en verdiøkning på landbrukseiendommen. Begge modeller har vært anvendt i praksis.

Ved Larvik byretts dom av 7. september 1990 ble en gårdbruker ved siden av en bot på 30 000 kroner idømt en inndragning på 40 000 kroner etter straffeloven § 34 for å ha pløyd opp noen gravhauger for å få et større jorde med bedre arrondering. Herredsretten beregnet vinningen skjønnsmessig ut fra den større avkastning den økte innmarksarealet på 1,2 dekar ga (årlig dekningsbidrag på 2 548 kroner kapitalisert med en rentefot på 4,5 prosent med fradrag for kostnader ved inngrepet).

Ved Gulating lagmannsretts dom av 18. mars 1996 (*Forsand-saken*) ble en gårdbruker ved siden av en bot på 30 000 kroner idømt en inndragning på 10 000 kroner etter straffeloven § 34

for den vinning han fikk ved å ha pløyd opp et fredet fornminnefelt fra kulturbeite til innmark. Vinningen ble beregnet ved at en tok utgangspunkt i den økte verdien jordbruksarealet fikk, ved at det som oppløyd mark ga større avling.

Ved Hålogaland lagmannsretts dom av 30. august 1999 ble festeren av tomten til den revne *Losjen* i Mo i Rana – den lokale avholdslosjen – idømt en inndragning på 1 million kroner. Lagmannsretten la til grunn at samlet vinning var 2 million kroner (differansen mellom tomtens verdi før og etter riving), men begrenset vinningen ut fra at tomtefesteren var en ideell forening. Et tvistespørsmål var om reguleringen til kontor- og næringsutbygging fortsatt måtte legges til grunn. Kommunen hadde etter rivingen nedlagt bygge- og deleforbud. Men lagmannsretten fant at forbudet var forbigående, og at tomten kunne bebygges med næringsbygg som forutsatt. Høyesterett opprettholdt inndragningen ved kjennelse av 18. desember 2000 (Rt. 2000 s. 2023). Selv om inndragningen medførte at mesteparten av foreningens likvide midler medgikk, hadde foreningen fortsatt midler til å opprettholde sin beskjedne virksomhet.

Ved Jæren tingretts dom av 25. juni 2004 (TJARE-2004-188) ble en ingeniør og bonde som forsettlig hadde startet nydyrking i et område med automatisk fredede kulturminner, i tillegg til 30 dagers betinget fengsel og en bot på 50 000 kroner, idømt en inndragning på 20 000 kroner i medhold av straffeloven 1902 § 34, for utbytte i form av den økonomiske gevinsten ved at området urettmessig ble omgjort fra beite til dyrket mark. I vurderingen av inndragningsbeløpet så retten hen til verdien av gården som følge av endringen, samt den meravkastning og de driftsfordeler tiltalte ville få av endringen. (Dommen ble gjort betinget på grunn av sakens alder, ettersom saken hadde ligget ubehandlet hos politiet i to år.)

Inndragning av *gjenstander* kan være en nødvendig reaksjon også ved lovbrudd etter kulturminneloven. Etter straffeloven 2005 § 69 første ledd (§ 35 første ledd i straffeloven 1902) *kan ting som er frembragt ved eller har vært gjenstand for en straffbar handling, inndras*. Det første alternativet går på produktet (resultatet) av denne straffbare handling, mens det andre alternativet omfatter gjenstanden for den straffbare handlingen, nemlig vedkommende kulturminne. Andre alternativer forutsetter selvfølgelig at det er eier av kulturminnet som forbryter seg.

I flere tilfeller selges løse kulturminner som stammer fra en straffbar handling, videre til oppkjøpere. Etter endring av heleribestemmelsen 3. juni 1993 i straffeloven 1902 § 317 ble dette også å regne som utbytte fra en straffbar handling, hvor inndragning kan foretas direkte med hjemmel i § 69. Tidligere hadde særbestemmelsen i tidligere straffeloven 1902 § 37 a (§ 72 første ledd i straffeloven 2005) en viss praktisk anvendelse, hvor gjenstanden også kunne inndras hos den som fikk gjenstanden overdratt, når det var gave eller han forsto eller burde forstå sammenhengen mellom den straffbare handling og det han har fått overdratt. Se f.eks. Vinger og Odal herredsretts dom av 15. februar 1993, hvor dekorert panel og dør som var blitt ulovlig fjernet fra et fredet våningshus i *Sogn*, ble inndratt etter strl. § 37 a, jf. § 35 hos en antikvitethandler på Østlandet. Etter den nye heleribestemmelsen får straffeloven 2005 § 72 første ledd i dag først og fremst en betydning der gjenstanden gis bort uten vederlag, og uten at mottaker er å bebreide. I Rt. 2010 s. 850, som er omtalt i pkt. [7.13.6](#), ble den som hadde kjøpt interiøret av den opprinnelige kjøperen, idømt inndragning av gjenstandene etter straffeloven 1902 § 35 første ledd.

Det kan også være praktisk å inndra *hjelpemidler* til den straffbare handling, jf. straffeloven 2005 § 69 første ledd bokstav c (straffeloven 1902 § 35 andre ledd), f.eks. metalldetektor, dykkerutstyr og båt ved ulovlig skattejakt på løse kulturminner og skipsfunn, se Rt. 1998 s. 182 om slik inndragning ved faunakriminalitet. En kan også inndra den traktoren eller gravemaskinen som ble brukt ved ødeleggelsen av et automatisk fredet kulturminne eller en fredet bygning. Det avgjørende vil være om inndragningen er påkrevd av hensyn til formålet med fredningsbestemmelsen. I stedet for inndragning av selve maskinen eller hjelpemiddelet kan hele eller deler av verdien inndras, jf. straffeloven 2005 § 69 første ledd tredje punktum (straffeloven 1902 § 35 tredje ledd), se Rt. 1998 s. 182. En vil normalt bare gå til slik inndragning der forholdet er forsettlig. Inndragning kan imidlertid også være påkrevd ved uaktsom handling, se f.eks. Rt. 1995 s. 867.

I en sak fra 1983 fikk to tyskere ved forelegg fra Vest-Agder politikammer av 31. mai 1983 inndratt en gummibåt med motor og to dykkerdrakter etter straffeloven 1902 § 35 (ved siden av bøter på 7 000 kroner) etter å ha dykket på et over 100 år gammelt skipsvrak ved *Skarvøy* i Farsund. Tyskerne hadde tatt opp flere flasker, tallerkener og krittipedeler. Vraket var under utgraving av Norsk Sjøfartsmuseum, og museet fikk

senere overdratt gummibåten som erstatning for skaden på vrakstedet, jf. straffeloven 1902 § 37 d (nå straffeloven 2005 § 75).

Der saken avgjøres med forelegg, kan inndragningskravet medtas i forelegget, jf. strpl. § 255. Uavhengig av en straffesak kan et inndragningskrav avgjøres i straffeprosessuelle former og ved forelegg, såkalt inndragningsforelegg. Ved inndragning etter straffeloven 2005 §§ 67 til 69 må det bevises at en handling uten rimelig tvil er straffbar. Skjer inndragningen direkte med hjemmel i kml. §§ 12 første ledd og 14 første ledd, er det, som nevnt ovenfor, tilstrekkelig at det sannsynliggjøres at kulturminnet tilhører staten.

7.13.10 Påtalen, straffeprosessloven § 62 a andre ledd og betydningen av allmennpreventive hensyn

Tidligere var enhver overtredelse av kulturminneloven undergitt *ubetinget offentlig påtale* jf. straffeloven 1902 § 77. Det gjaldt altså ikke noe krav om påtalebegjæring fra kulturmiljøforvaltningen eller fra eier av kulturminnet. Reglene om påtalen i kapittel 7 i straffeloven 1902 er ikke videreført i straffeloven 2005. I stedet er § 77 videreført i strpl. § 62 a første ledd, om at den offentlige påtalemyndighet skal påtale straffbare handlinger, hvis ikke annet følger av lov. Se [Ot.prp. nr. 90 \(2003–2004\)](#) i spesialmerknadene til § 62 på side 486.

Reglene om påtalebegjæring er ikke videreført etter ikrafttredelsen av straffeloven 2005. I stedet inneholder strpl. § 62 a andre ledd særregler for straffebud med en strafferamme på 2 år eller lavere. Etter andre ledd første punktum *kan* påtale unnlates hvis ikke allmenne hensyn tilsier påtale. Ved vurderingen av om allmenne hensyn foreligger, skal det blant annet legges vekt på overtredelsens grovhet, hensynet til den alminnelige lovlydighet (allmennpreventive hensyn), og om vedkommende berørte myndighet ønsker påtale. Det fremgår av spesialmerknadene til bestemmelsen i forarbeidene i Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) på side 486 at det i vurderingen skal legges betydelig vekt på hvilket synspunkt særskilt myndighet har på påtalespørsmålet:

«Det skal legges betydelig vekt på standpunktet til den fornærmede, andre skadelidte eller særskilt myndighet. Dette er den krets som tidligere kunne fremme mer formelle begjæringer om påtale. Deres synspunkter på påtalespørsmålet er fremdeles av sentral betydning, men ikke formelt avgjørende».

Kulturminneloven § 27 omfattes av den nye regelen i strpl. § 62 a andre ledd. Det er normalt kulturmiljøforvaltningen som oppdager brudd på kulturminneloven, og som anmelder forholdet. Anmeldelsen bør da vise til strpl. § 62 a andre ledd, og gjøre rede for kulturmiljømyndighetenes syn på påtalespørsmålet. I den forbindelse bør det vises til relevante allmennpreventive hensyn på kulturminnefeltet og myndighetenes syn på sakens alvor ut fra de verdier kulturminneloven er satt for å beskytte.

De allmenne interessene kulturminneloven skal verne, fremgår av formålsbestemmelsen i § 1. Hver gang et kulturminne forsvinner, mister fremtidige generasjoner tilgangen til en del av vår kulturarv. Uten en effektiv allmennprevensjon på området kan den samlede effekten av de enkeltstående overtredelsene over tid svekke kulturarven betydelig. Allmennpreventive hensyn knyttet til behovet for et effektivt vern av kulturminner er derfor avgjørende for vernet av vår kulturarv. For allmennprevensjonen er det sentralt at vernet av kulturminnene ofte vil kunne stå i veien for tiltak som grunneiere og andre ønsker å utføre ut fra private behov, samtidig som viktige kulturminner ofte vil ligge skjult i bakken eller være lite synlige i terrenget. En prinsipiell uttalelse som er illustrerende for de allmennpreventive hensyn på dette området, er Gulating lagmannsretts dom av 14. oktober 2010 (LG-2009-113472), der lagmannsretten uttaler:

«Det har vært en klar utvikling over tid at det å bevare kulturminner eller å sikre den informasjonen de kan gi før kulturminnet fysisk må vike, har blitt viktigere. Konflikten mellom den enkeltes behov for å utnytte egen eiendom og samfunnets vernehensyn, er velkjent. Staketufter er lite synlig, men vil kunne gi verdifull informasjon om fortidig levesett og vegetasjon, bl.a. av tekniske undersøkelser av frø man finner ved utgravning. Det er ikke opp til den enkelte grunneier å vurdere verneverdien, og allmennprevensjonen blir da fremtredende for å forhindre at blant annet økonomiske motiver fører til at kulturminner går tapt».

Det er i hovedsak fylkeskommunene/Sametinget (for samiske kulturminner) som har anmelderansvaret. Men det utelukker ikke at også et universitetsmuseum eller andre kan inngi anmeldelse, f.eks. der fylkeskommunen av mer politiske årsaker ikke vil inngi anmeldelse. Anmeldelse kan også inngis av enhver annen, f.eks. vedkommende polititjenestemann, kommunen, naboer, organisasjoner osv. De hensyn det er vist til i § 62 a, *skal* påtalemyndigheten legges vekt på. Det må innebære at i

tilfelle der brudd på kulturminneloven avdekkes og anmeldes av andre, *skal* den berørte kulturmiljømyndighetens syn på påtalespørsmålet innhentes før det treffes en påtalebeslutning etter strpl. § 62 a andre ledd.

Fylkeskommunen er et *politisk* organ. I flere fylkeskommuner er det derfor vanlig at spørsmålet om anmeldelse undergis politisk behandling, enten i fylkesrådet, fylkesutvalget eller av fylkesordføreren. En vil ikke sjelden oppleve at spørsmålet om en skal anmelde, blir undergitt en hensiktsmessighetsvurdering, hvor flere underliggende momenter trekkes inn. Lovbruddet kan ha skjedd i forbindelse med lokal næringsutvikling i et område av landet med arbeidsløshet. I slike situasjoner har en sett flere eksempler på at fagavdelingens tilråding om anmeldelse ikke har blitt fulgt. Andre grunner til tilbakeholdenhet kan være ønske om å unngå forskjellsbehandling. Fylkeskommunen har f.eks. ikke anmeldt lovbrudd tidligere, og en ønsker derfor at nye lovbrutere ikke skal behandles strengere enn hittil. At tidligere saker er blitt henlagt av politiet, er en annen unnskyldning. Felles for alle disse argumentene er at de underminerer kulturminnevernet, samtidig som de skaper ulikhet for loven. Dette betyr ikke at anmeldelser ikke bør undergis en viss «siling». Straff er det strengeste virkemiddel en har, og det sier seg da selv at bagateller og mindre forhold ikke bør anmeldes. I slike tilfeller bør en bruke andre virke midler, som advarsel. Etter Riksantikvarens retningslinjer om anmeldelse til påtalemyndigheten er det sakens alvor som normalt bør avgjøre om saken bør anmeldes. Er kulturminnet alvorlig skadet, eller handlingen skjedd med forsett eller grov uaktsomhet, bør forholdet anmeldes. Er en i tvil, skal Riksantikvaren, etter retningslinjene § 1 andre ledd, konsulteres.

Gjerningsmannen behøver ikke å være kjent for at forholdet skal anmeldes. I flere saker har en sett eksempler på at alvorlige forhold ikke er anmeldt (f.eks. hærverk på automatisk fredete kulturminner), fordi forvaltningen ikke vet hvem som har begått handlingen. I andre tilfeller har forvaltningen unnlatt å anmelde mistenkte fordi en ikke ønsker å ta stilling til skyldspørsmålet i saken. Dette er også temmelig misforstått. Politiet har til oppgave å finne frem til eventuell gjerningsmann.

7.13.11 Foreldelse og påtalekompetanse

Fristen for *foreldelse* for alle overtredelser av kulturminneloven er 5 år, jf. straffeloven 2005 § 86 første ledd bokstav b (tidligere straffeloven 1902 § 67 første ledd). Foreldelsesfristen bestemmes av strafferammen på to år,

uansett om den konkrete saken gjelder første eller andre punktum i kulturminneloven § 27, jf. Rt. 2010 s. 850.

Før lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 var andre straffalternativer knyttet til om overtredelsen ble bedømt som grov. Riksadvokaten har imidlertid i et brev til Økokrim antatt at det materielt kom i samme stilling som alternativet særdeles «skjerpende omstendigheter», jf. [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 36.

I flere saker står man overfor et *sammenhengende* straffbart forhold, f.eks. der et felt med automatisk fredete kulturminner pløyes opp over flere år. Foreldelsesfristen løper samlet for slike forhold fra utløpet av siste handling. Foreldelsesfristen for inndragning av *utbytte* er minst 10 år, jf. straffeloven 2005 § 92 første ledd.

Foreldelsesfristen avbrytes ikke når forholdet blir oppdaget eller saken anmeldt til politiet. Først når noen får stilling som *siktet*, stopper fristen å løpe, f.eks. ved pågripelse, ransaking eller når vedkommende blir tiltalt eller får et forelegg.

Flere kulturminnesaker har beklageligvis blitt henlagt som foreldet av politiet. Ofte skyldes dette at gravearbeidet eller inngrepet ble gjort for mange år siden. I noen saker skyldes foreldelsen direkte uforsvarlig treg saksbehandling i politidistriktet.

Frem til strafferammen ble forhøyet ved lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 (med ikrafttreden 1. januar 1993), var alle overtredelser av kulturminneloven forseelser, og påtalekompetansen hørte da til politiet, etter reglene i strpl. § 67. Ved økningen av strafferammen i 1992 ble alle overtredelser å anse som forbrytelser, jf. straffeloven § 2, og påtalekompetansen hørte til statsadvokaten. Dette var spesielt og upraktisk i forhold til øvrig miljølovgivning. Ved lovendringen 3. mars 2000 nr. 14 ble § 27 gitt et nytt fjerde punktum om at overtredelse av første straffalternativ er å anse som til forseelse (med virkning fra 1. juni 2000). Derved fikk politiet full påtalekompetanse i saker om § 27 første punktum, mens påtalekompetansen etter andre punktum hørte under statsadvokaten, se [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 36.

I forbindelse med ikrafttredelsen av straffeloven 2005 1. oktober 2015 ble kulturminneloven § 27 fjerde punktum opphevet. Derved reguleres påtalekompetansen igjen av de alminnelige hovedreglene om påtalekompetanse (jf. strpl. § 66 og § 67 andre ledd bokstav a). For flere andre spesiallover på miljøområdet ble det i forbindelse med ikrafttredelsen av straffeloven 2005 gitt nye særregler om politiets påtalekompetanse i strpl. § 67

andre ledd bokstav c, men ikke for kulturminneloven. Forarbeidene kommenterer ikke bakgrunnen for at kulturminneloven er utelatt fra § 67 andre ledd bokstav c. I merknadene til endringene i kulturminneloven på s. 156 i [Prop. 64 L \(2014–2015\)](#) vises det bare til at § 27 fjerde punktum om forseelse oppheves, siden skillet mellom forseelse og forbrytelse ikke videreføres ved straffeloven 2005, og at det ikke er identifisert behov for ytterligere justeringer av lovens bestemmelser.

Se ellers forarbeidene i [Ot.prp. nr. 22 \(2008–2009\)](#) pkt. 14.4.4 s. 391–392 med generelle merknader til opphevingen av skillet mellom forbrytelse og forseelse, og spesialmerknadene til opphevingen av § 27 fjerde punktum på s. 492 i [Ot.prp. nr. 22 \(2008–2009\)](#). Se videre [Prop. 64 L \(2014–2015\)](#) s. 134 med merknadene til endringene i strpl. § 67.

Ettersom forarbeidene ikke kommenterer dette, kan det ikke sies noe sikkert om hva lovgiver eventuelt har tenkt om hva opphevingen av § 27 fjerde punktum betyr for påtalekompetansen. En mulighet er at det beror på en ren forglemmelse fra lovgivers side at regler om politiets påtalekompetanse i saker etter kulturminneloven § 27 første punktum, ikke er videreført. En annen mulighet er at Justisdepartementet har lagt til grunn at politiets påtalekompetanse for saker etter § 27 første punktum, fortsatt skal gjelde etter de alminnelige reglene i § 67 andre ledd bokstav a om politiets påtalekompetanse i saker som ikke kan medføre straff av fengsel i mer enn ett år.

Når det gjelder foreldelsen, er det imidlertid regelen om to års strafferamme som er avgjørende i alle tilfelle. Det kan tale for at det samme da gjelder for andre prosessuelle spørsmål der strafferammen er bestemmende, herunder spørsmålet om påtalekompetanse, slik at det er statsadvokaten som har påtalekompetansen, uansett om saken gjelder første eller andre punktum. Som nevnt var det rettstilstanden før fjerde punktum kom til ved lovendringen i 2000. Inntil spørsmålet avklares gjennom rettspraksis eller presiseringer i loven, må det anses for usikkert om påtalekompetansen i saker etter § 27 første punktum hører under statsadvokaten eller politiet. Dersom man vil være sikker på å ikke «trå feil» her, bør derfor påtalen skje ved statsadvokaten.

Det er også i tråd med synspunktene i Riksadvokatens instruks til påtalemyndigheten. I et brev av 8. mai 2015 til statsadvokatembetene fremgår at når en straffebestemmelse inneholder en

nedre strafferamme på fengsel i ett år, med en straffeskjerpene sideramme i tillegg på mer enn ett år, og det er uavklart rettslig om påtalekompetansen hører under politiet eller statsadvokaten i saker etter spesiallovgivningen, skal statsadvokatene avgjøre påtalespørsmålet.

7.13.12 Krav om erstatning og istandsetting

Før lovendringen 3. juli 1992 nr. 96 fremgikk det direkte av første punktum at overtrederen også kunne *tilpliktes å erstatte den skade som er voldt, eller i rimelig utstrekning reparere skaden*. Tillegget ble etter forslag fra Riksadvokaten sløyet som unødvendig og forvirrende.

I høringsuttalelsen fra Riksadvokaten het det:

«Erstatningsplikt som følge av overtredelse av loven vil normalt foreligge på alminnelig erstatningsrettslig grunnlag. Domstolens adgang til å pålegge overtrederen (ved egen innsats) å gjenopprette skaden, bør i tilfelle nedfelles i en egen bestemmelse. Blandet inn i straffebestemmelsen kan «reparasjonsplikten» oppfattes som en særstraff. Det vil fremdeles være adgang til å pådømme erstatnings- og reparasjonskrav sammen med straffesaken, jf. strpl. § 3 og 427».

Departementet sluttet seg til dette, jf. [Ot.prp. nr. 51 \(1991–92\)](#) s. 18–19. Dette er også gjentatt av departementet i [Ot.prp. nr. 50 \(1998–99\)](#) s. 37.

Et krav om erstatning eller istandsetting vil først og fremst være aktuelt der et kulturminne skades, f.eks. når hærverk på en helleristning krever omfattende og kostbar restaurering, som gjerningsmannen må bekoste. Overtrederen kan både i forhold til eier av kulturminnet og kulturminljøforvaltningen bli ilagt erstatningsansvar.

Forvaltningens krav vil normalt utgjøre de omkostninger kulturmiljøforvaltningen får ved en nødutgraving av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn, eller restaurering av fredete kulturminner eller kulturmiljøer. Om forvaltningens rett til restaurering (og eventuelt utgraving) av automatisk fredete kulturminner, se § 11, om løse kulturminner, se § 13 første ledd andre punktum, og om skipsfunn, se § 14 andre ledd første punktum.

Etter § 16 kan ansvarlig eier eller bruker som skader fredet byggverk, *pålegges* å tilbakeføre byggverket til tidligere stand. Etterkommes ikke pålegget, kan forvaltningen la arbeidet utføre på vedkommendes bekostning, og kravet er tvangsgrunnlag for utlegg, se nærmere pkt. [6.4](#). Dette er – sammenlignet med situasjonen for andre fredete kulturminner – en svært effektiv måte å få skaden

reparert og utgiftene dekket på. Å fremme et ordinært erstatningskrav eller krav for retten om dom på istandsetting er derfor mindre aktuelt i disse sakene. Etter § 8 tredje ledd kan byggverk og anlegg mv. som er ulovlig oppført i forbindelse med automatisk fredete kulturminner, kreves fjernet eller rettet innen fastsatt frist. Dette betyr – selv etter lovendringen i 1992 – at en med hjemmel i § 8 tredje ledd også kan gi pålegg til grunneier om å bygge opp en skadet gravhaug, se pkt. [3.7.9](#). Hvis pålegget ikke følges, må forvaltningen kunne få iverksatt kravet med hjemmel i § 11, se pkt. [3.10.2](#). Bestriker grunneier forvaltningens rett til tiltaket – f.eks. å få et ulovlig oppført hus på eller rett ved et fredet kulturminne revet – må forvaltningen kunne bringe saken inn for tingretten.

Ved skade på fredet område etter §§ 19 og 20 har forvaltningen rett til *skjøtsel*. Det omfatter også utbedring av terrengskader, men neppe rett til større reparasjoner av et bygningsmiljø som er fredet etter § 20. Utgifter til skjøtselstiltak som knytter seg til ulovlige skader påført av grunneier eller annen, kan utløse erstatningsplikt for den ansvarlige.

Blir pålegg etter §§ 8 tredje ledd og 16 ikke fulgt, må kulturmiljøforvaltningen kunne ta med reparasjons- eller utbedringskravet i straffesaken, jf. strpl. §§ 3 og 427.

Til eier vil den ansvarlige måtte bekoste det økonomiske tapet handlingen medførte. Problemstillinger er særlig aktuell ved skadeverk, f.eks. ved skade etter påtent brann i middelalderkirke eller ved hærverk på vedtaksfredet bygning. Underslag – f.eks. i forbindelse med funn – eller tyveri av løse kulturminner eller skipsfunn i statens eller annens eie kan også utløse erstatningskrav. Om statens erstatningsansvar som kulturminnemyndighet, se pkt. [1.7](#).

I Borgarting lagmannsretts dom av 14. desember 1998 ble en mann dømt til å betale nær 13,5 millioner kroner til Oslo kommune for å ha totalskadet *Holmenkollen kapell* ved brann. Beløpet tilsvarer gjenoppbyggingskostnadene. Det ble ved erstatningsfastsettelse ikke gjort fradrag for innsamlede midler. Domfelte ble ikke hørt med sitt krav om lemping etter skadeerstatningsloven § 5-2.

De alminnelige vilkår for erstatning er at det foreligger et ansvar grunnlag, at tapet er en adekvat følge av handlingen, og at det foreligger et økonomisk tap. Det sentrale ansvar grunnlag er skyldansvaret (*culpa-ansvaret*). Her er det tilstrekkelig at den ansvarlige har

opptrådt uaktsomt. Et annet aktuelt grunnlag er arbeidsgiveransvaret, hvor en arbeidsgiver er objektivt ansvarlig for tap som ansatte i tjenesten påfører andre, jf. skadeerstatningsloven § 2-1. Har typisk kommunen ved gravearbeid ødelagt en gravhaug etter uaktsomhet fra en eller flere ansatte, står kommunen objektivt ansvarlig for utgiftene med å restaurere haugen. Et offentlig organ som tillater et tiltak som ødelegger kulturminner (og bryter meldeplikten etter § 25), kan også bli erstatningsansvarlig. Det samme er tilfellet når organet ikke varsler fylkeskommunen/Sametinget (for samiske kulturminner) og tiltakshaver om at tiltaket medfører undersøkelsesplikt, og forsømmelsen medfører at fredete kulturminner blir skadet.

Ved Bergen byretts dom av 6. november 1998 ble *Bergen kommune* dømt for overtredelse av meldeplikten i § 25, jf. § 27. Kommunen hadde gitt gravetillatelse til oppføring til et eldresenter, uten å melde fra at det på stedet lå en fredet gravhaug. Hagen ble sterkt skadet under gravearbeidet. Ved siden av en bot på 75 000 kroner ble kommunen også dømt til å betale Hordaland fylkeskommune 90 000 kroner i erstatning til restaurering av gravhaugen.

Ved Sandefjord tingretts dom av 23. juni 2008 (TSAFO-2008-40230) ble *Sandefjord kommune* og grunneieren dømt til en bot på henholdsvis 150 000 kroner og 10 000 kroner, i tillegg til et erstatningskrav på 530 000 kroner til Kulturhistorisk museum. Grunneieren hadde anlagt lagrings- og tørkeplass for ved, herunder en ca. 5 m høy forstøtningsmur. Kommunen hadde under behandlingen av grunneierens søknad unnlatt å gi fylkeskommunen melding etter kulturminneloven § 25, til tross for at den var kjent med at gravhaugene var automatisk fredede kulturminner.

I Rt. 2013 s. 116 ble Kulturhistorisk museum tilkjent 136 000 kroner i erstatning for kostnader til arkeologisk utgraving og sikring av arkeologisk kildemateriale fra en skogeier som hadde ødelagt en automatisk fredet fangstgrop. Skaden var uopprettelig. Tingretten frifant for erstatningskravet fordi man fant det tvilsomt om «undersøkelsene og tilhørende utgifter er å anse som påregnelige følger». Lagmannsretten fant at kravet til adekvat årsakssammenheng ikke var oppfylt, fordi kravet fremsto som «for avledet og fjernt, og omfanget lite forutsigbart». Kravet var fremmet av Kulturhistorisk museum ut fra skjønnspregede kriterier, ettersom utgraving og sikring enda ikke var besluttet foretatt. Høyesterett viste til at fredete kulturminner er rettsgoder av ideell karakter, og at det beror på

en rettspolitisak vurdering basert på allmenne verdioppfatninger i samfunnet, hvorvidt kostnader til å reparere og beskytte dem kan kreves erstattet, og uttalte videre i avsnitt 51:

«Jeg finner det ut fra en slik rettspolitisk vurdering klart at staten, såfremt øvrige vilkår for erstatning er oppfylt, må kunne kreve erstattet kostnader til å beskytte eller reparere kulturminner og sikre historisk materiale som er knyttet til slike minner. Dette støttes av den tidligere erstatningsbestemmelsen i kulturminneloven. Selv om det kan være noe uklart hvor langt bestemmelsen rakk, viser den at lovgiverne har forutsatt at statens interesser i kulturminner etter sin art kan være erstatningsrettslig vernet».

Høyesterett slo fast at det ikke er noe skille her mellom kostnader til å reparere kulturminner og kostnader til å sikre historisk materiale knyttet til slike kulturminner, og at det ikke er noe vilkår for å kreve erstatning for en kostnad at den faktisk er påløpt. Derimot må det være sannsynliggjort at utgiften vil bli pådratt, dersom staten blir tilkjent erstatningen.

Borgerlige rettskrav – typisk erstatningskrav – vil kunne bli fremmet i straffesaken, jf. strpl. § 3. Det er svært praktisk, da en ellers måtte reise eget sivil søksmål mot den ansvarlige. Avgjøres saken med forelegg (bot), kan et erstatningskrav også medtas i forelegget, jf. strpl. § 256 andre ledd. Går saken til retten, er det her det sivilprosessuelle beviskrav som gjelder for det borgerlige rettskrav (forholdet er bevist ved sannsynlighetsovervekt), i motsetning til i straffesaker, der det kreves uten rimelig tvil om faktum for å kunne dømme til straff. Det betyr at tiltalte kan bli frifunnet for straff, men dømt til å betale erstatning.

7.14 § 28 RETTE MYNDIGHET ETTER LOVEN

Kongen fastsetter hvem det er som er rette myndighet i medhold av §§ 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 15 a, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 23 c og 25.

Kongen kan også bestemme at kommuner, fylkeskommuner og Sametinget skal være rette myndighet etter nevnte bestemmelser. Departementet kan bestemme at kommuner, fylkeskommuner og Sametinget så langt det er mulig skal yte faglig bistand i saker etter loven her.

Departementet kan gi nærmere regler om utfylling og gjennomføring av loven.

Bestemmelsen er blitt endret ved lovendringer 3. juli 1992 nr. 96, 24. november 1995 nr. 63, 3. mars 2000 nr.

14, 10. juni 2005 nr. 52, 12. september 2008 nr. 75 og 20. desember 2018 nr. 119.

Ved en lovteknisk glipp mangler henvisningen til § 14 a. Dette har imidlertid ingen realitet.

[Forskrift om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven](#) (ansvarsforskriften) ble vedtatt av Kongen i statsråd 15. februar 2019 med hjemmel i kml. § 28. Forskriften avløste den tidligere forskrift 9. februar 1979 nr. 8785 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven.

Det ble ved høringen av forskriften varslet at det ville bli en egen høring av oppgavene knyttet til forvaltning av kirkene og en egen høring om overføring av oppgaver til Sametinget. Forskriften ble etter siste høring endret ved kgl.res. 13. desember 2019, og den ble i sin helhet satt i kraft 1. januar 2020. De siste endringene gjaldt for det første forvaltningen av de fredete kirkene. I tillegg kom det inn en presisering i forskriften §§ 5 og 12 om universitetsmusenes og sjøfartsmuseenes myndighet og i forskriften § 8 om når forvaltningsmuseene og Norsk Institutt for kulturminneforskning (NIKU) skal gi tilråding og utarbeide prosjektplan og budsjett i forbindelse med utgraving mv. av automatisk fredete kulturminner. Forskriften innebærer for øvrig at oppgaver og myndighet etter kulturminneloven i større grad er overført til fylkeskommunene. Som en følge av regionreformen ble det også ved endringen 13. desember 2019 vedtatt å overføre myndighet og oppgaver til Sametinget, tilsvarende de oppgavene som fylkeskommunene fikk overført for øvrige kulturminner.

Etter at ny ansvarsforskrift ble satt i kraft 1. januar 2020, har ikke utvalgte kommuner lenger myndighet etter kulturminneloven. Tidligere hadde noen kommuner fått delegert myndighet etter noen bestemmelser i kulturminneloven.

Etter tredje ledd kan departementet gi nærmere regler om utfylling og gjennomføring av loven.

Det har bodd mennesker i dette landet i over 10 000 år.
Her avslutter vi boken med en tegning i fjell av en av
våre forfedre, hentet fra helleristningsfeltet i Alta.
(Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren)

VEDLEGG I

Lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner med endringer senest 20. desember 2018 (kulturminneloven)

Jf. lover 15 juni 2001 nr. 79, 27 juni 2008 nr. 71 og 19 juni 2009 nr. 100 kap. V. – Jf. tidligere lover 3 des 1920 nr. 2 og 29 juni 1951 nr. 3.

KAP. I. FORMÅL OG VIRKEOMRÅDE.

§ 1. Lovens formål.

Kulturminner¹ og kulturmiljøer¹ med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

Det er et nasjonalt ansvar å ivareta disse ressurser som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet.

Når det etter annen lov treffes vedtak som påvirker kulturminneressursene, skal det legges vekt på denne lovs formål.

- 0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.
- 1 Se § 2.

§ 2. Kulturminner og kulturmiljøer – definisjoner.¹

Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng.²

Reglene om kulturminner og kulturmiljøer gjelder så langt de passer også for botaniske, zoologiske eller geologiske forekomster som det knytter seg kulturhistoriske verdier til.

Etter denne lov er det kulturhistorisk eller arkitektonisk verdifulle kulturminner og kulturmiljøer som kan vernes. Ved vurdering av verneverdier kan det i tillegg legges vekt på viktige naturverdier knyttet til kulturminnene.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 19 juni 2009 nr. 100 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 19 juni 2009 nr. 704).
- 1 Sml. § 23 f.
- 2 Jf. § 20.

KAP. II. AUTOMATISK FREDETE KULTURMINNER.

- 0 Overskriften endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

§ 3. Forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner.

Ingen må¹ – uten at det er lovlig etter § 8 – sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne² eller fremkalle fare for at dette kan skje.

Er marken over et automatisk fredet kulturminne² eller i et område som nevnt i § 6, tidligere nytt til beite eller innmark, kan den fortsatt nyttes til disse formål hvis ikke vedkommende myndighet³ bestemmer noe annet. Uten tillatelse av vedkommende myndighet³ må det ikke foretas pløying og annet jordarbeid dypere enn tidligere.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).
- 1 Jf. § 27.
- 2 Se § 4.
- 3 Jf. § 28.

§ 4. Automatisk fredete kulturminner.

Følgende kulturminner¹ fra oldtid og middelalder² (inntil år 1537) er fredet:

a. Boplasser, huler, hellere med spor etter folk som har holdt til eller arbeidet der, hus- eller kirketufter, kirker, hus og byggverk av alle slag, og rester eller deler av dem, gårdshauger, gårds- og tunanlegg og andre bebyggelseskonsentrasjoner som stapelplasser og markeds plasser, byanlegg og liknende eller rester av dem.

b. Arbeids- og verkstedsplasser av alle slag som steinbrudd og annen bergverksdrift, jernvinneplasser, trekull- og tjæremiler og andre spor etter håndverk og industri.

c. Spor etter åkerbruk av alle slag, som rydningsrøyer, veiter og pløyespor, gjerder og innhegninger og jakt-, fiske- og fangstinnretninger.

d. Vegfar av alle slag med eller uten brolegging av stein, tre eller annet materiale, demninger, broer, vade- sted, havneanlegg og åreskifter, båtstøer og båtopp trekk, fergeleier og båtdrag eller rester av slike, seilsperringer, vegmerker og seilmerker.

e. Forsvarsverk av alle slag som bygdeborger, skanser, voller, vollgraver, festningsanlegg og rester av dem og dessuten varder, veter o.l.

f. Tingsteder, kultplasser, varp, brønner, kilder og andre steder som arkeologiske funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk knytter seg til.

g. Steiner og fast fjell med innskrifter eller bilder som runeinnskrifter, helleristninger og hellemalinger, skål- groper, sliperenner og annen bergskurd.

h. Bautasteiner, kors og andre slike minnesmerker.

i. Steinsetninger, steinlegninger o.l.

j. Gravminner av ethvert slag, enkeltvis eller samlede felt, som gravhauger, gravrøyer, gravkammer, brann- flakgraver, urnegraver, kistegraver, kirkegårder og deres innhengninger og gravmæler av alle slag.

Det samme gjelder samiske³ kulturminner som nevnt ovenfor fra år 1917 eller eldre.

Automatisk fredet er de til enhver tid erklærte stående byggverk med opprinnelse fra perioden 1537-1649, dersom ikke annet er bestemt av vedkommende myndighet.⁴ § 15 tredje og fjerde ledd får tilsvarende anvendelse for automatisk fredete byggverk fra perioden 1537-1649. Dispensasjon fra fredningen kan skje etter § 15 a.

Bestemmelsene i §§ 16-18 kommer til anvendelse for alle automatisk fredete byggverk som nevnt i første til tredje ledd så langt det passer.

Objekt eller område registrert av vedkommende myndighet eller avmerket i matrikkelen, jf. lov om eighedsregistrering,⁵ som automatisk fredet kulturminne, skal alltid regnes som et automatisk fredet kulturminne, med mindre det føres bevis for det motsatte.

Departementet⁶ avgjør i tvilstilfelle med bindende virkning om et kulturminne er automatisk fredet etter bestemmelsen her.

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000, men nye tredje og femte ledd ikr. 1 jan 2001 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 17 juni 2005 nr. 101 (ikr. 1 jan 2010 iflg. res. 5 juni 2009 nr. 600), 22 juni 2018 nr. 82.

1 Jf. § 2.

2 Jf. § 15.

3 Jf. lov 12 juni 1987 nr. 56 § 1-1.

4 Jf. § 28.

5 Lov 17 juni 2005 nr. 101.

6 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

§ 5. Tinglysing av automatisk fredete byggverk

Vedkommende myndighet¹ skal sørge for at alle byggverk som er automatisk fredet etter § 4, med tilhørende sikringssone,² tinglyses³ som fredet eiendom.

0 Opphevet ved lov 3 juli 1992 nr. 96, tilføyd igjen ved lov 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. § 28.

2 Se § 6.

3 Sml. § 22 nr. 5. Jf. lov 7 juni 1935 nr. 2 kap. 3.

§ 6. Sikringssone

Med til et automatisk fredet kulturminne som nevnt i § 4, hører et område rundt dets synlige eller kjente ytterkant så langt det er nødvendig for å verne det mot tiltak som nevnt i § 3 første ledd. Området fastsettes særskilt av vedkommende myndighet etter loven.¹

Inntil et område som nevnt i første ledd er særskilt avgrenset, omfatter det et fem meter bredt belte regnet fra kulturminnets synlige ytterkant.

0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

1 Se § 22 nr. 5. Jf. § 28.

§ 7. (Opphevet ved lov 3 juli 1992 nr. 96.)

§ 8. Tillatelse til inngrep i automatisk fredete kulturminner.¹

Vil noen sette igang tiltak som kan virke inn på automatisk fredete kulturminner² på en måte som er nevnt i § 3 første ledd, må³ vedkommende tidligst mulig for tiltaket planlegges iverksatt melde fra til vedkommende myndighet⁴ eller nærmeste politimyndighet.⁵ Vedkommende myndighet⁴ avgjør snarest mulig om og i tilfelle på hvilken måte tiltaket kan iverksettes. Avgjørelsen kan påklages til departementet⁶ innen 6 uker fra underretning om vedtaket er kommet fram til adressaten.⁷

Viser det seg først mens arbeidet er i gang at det kan virke inn på et automatisk fredet kulturminne² på en måte som nevnt i § 3 første ledd, skal melding etter første ledd sendes med det samme og arbeidet stanses i den utstrekning det kan berøre kulturminnet. Vedkommende myndighet⁴ avgjør snarest mulig – og senest innen 3 uker fra det tidspunkt melding er kommet fram til vedkommende myndighet – om arbeidet kan fortsette og vilkårene for det. Fristen kan forlenges av departementet⁶ når særlige grunner tilsier det. Første ledd, siste punktum får tilsvarende anvendelse.

Bygg, anlegg m.v. som er oppført eller påbegynt i strid med paragrafen her, kan departementet⁶ kreve fjernet eller rettet innen en nærmere fastsatt frist.

Tillatelse i medhold av første ledd skal ikke innhentes for bygge- og anleggstiltak som er i samsvar med reguleringsplan⁸ som er vedtatt etter denne lovs ikrafttreden.⁹ Tilsvarende gjelder for områder som i kommuneplanens arealdel er utlagt til bebyggelse og anlegg,¹⁰ og der vedkommende myndighet etter loven her⁴ har sagt seg enig i arealbruken.

0 Endret ved lover 21 apr 1989 nr. 17, 3 juli 1992 nr. 96, 27 juni 2008 nr. 71 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 12 juni 2009 nr. 638) som endret ved lov 19 juni 2009 nr. 100.

1 Jf. § 10.

2 Se § 4.

3 Jf. § 27.

4 Jf. § 28.

5 Jf. lov 4 aug 1995 nr. 53.

6 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

7 Jf. fvl. kap. VI.

8 Jf. pbl. kap. 12.

9 Se § 29.

10 Jf. pbl. § 11-7 nr. 1.

§ 9. Undersøkelsesplikt m.v.

Ved planlegging av offentlige og større private tiltak¹ plikter² den ansvarlige leder eller det ansvarlige forvaltningsorgan å undersøke om tiltaket vil virke inn på automatisk fredete kulturminner³ på en måte som nevnt i § 3 første ledd, jfr. § 8 første ledd.

Undersøkelsen kan foregå ved at planen for tiltaket sendes vedkommende myndighet⁴ etter loven her, som skal avgi uttalelse innen 3 måneder. Departementet⁵ kan gi pålegg² om dette. Finner vedkommende myndighet⁴ at tiltaket berører automatisk fredete kulturminner³ på en måte som nevnt i § 3 første ledd, har den rett til å kreve ytterligere frist på inntil 1 måned for å fastslå på hvilken måte tiltaket eventuelt kan fremmes eller foreta de nødvendige skritt for å undersøke, eventuelt frigjøre kulturminnet. Fristen kan forlenges av departementet.⁵ Så lenge fristene løper kan tiltaket ikke iverksettes.

Bestemmelsene i første og andre ledd får tilsvarende anvendelse ved utarbeiding av reguleringsplan.⁶

Departementet kan fastsette nærmere regler for gjennomføring av bestemmelsene i første til tredje ledd.

0 Endret ved lover 14 juni 1985 nr. 77, 3 juli 1992 nr. 96, 27 juni 2008 nr. 71 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 12 juni 2009 nr. 638) som endret ved lov 19 juni 2009 nr. 100.

1 Jf. pbl.

2 Jf. § 27.

3 Se § 4.

4 Jf. § 28.

5 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

6 Jf. pbl. kap. 12.

§ 10. Utgifter til særskilt granskning av automatisk fredete kulturminner.

Utgifter til særskilt granskning av automatisk fredete kulturminner¹ eller særskilte tiltak for å verne dem på grunn av tiltak som nevnt i §§ 8 og 9, bæres av tiltakshaveren. Når særlige grunner foreligger, kan departementet² fastsette at utgiftene helt eller delvis skal dekkes av staten. Ved mindre private tiltak skal staten etter departementets² bestemmelse dekke utgiftene, helt eller delvis, dersom disse blir urimelig tyngende for tiltakshaveren.

Departementet² kan fastsette nærmere regler for gjennomføringen av bestemmelsene i første ledd.

0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

1 Se § 4.

2 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

§ 11. Vedlikehold, gransking m.v.

Når grunneier eller bruker er varslet, har vedkommende myndighet¹ adgang til:²

a. Å søke etter, registrere, avbilde, holde i stand, restaurere, bygge opp igjen, flytte og gjerde inn³ automatisk fredete kulturminner⁴ og gjøre de tiltak som trengs til pleie og anskueliggjørelse av dem, herunder rydde området omkring.³

b. Å granske slike kulturminner ved utgraving eller på annen måte. Etter granskingen skal kulturminnet settes i stand eller bevares hvis vedkommende myndighet¹ etter loven her ikke fastsetter noe annet.

I mangel av minnelig overenskomst fastsettes erstatning for inngrep i grunn og rettigheter ved skjønn.⁵ Skjønnets styres av jordskifteretten.⁶

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 25 juni 2004 nr. 53 (ikr. 1 jan 2006 iflg. res. 19 aug 2005 nr. 901) som endret ved lov 17 juni 2005 nr. 84, 11 mai 2017 nr. 26 (ikr. 1 jan 2018 iflg. res. 11 mai 2017 nr. 563).

1 Jf. § 28.

2 Jf. strl. § 156.

3 Jf. § 6.

4 Se § 4.

5 Jf. lov 1 juni 1917 nr. 1.

6 Se lov 21 juni 2013 nr. 100 kap. 2.

KAP. III. LØSE KULTURMINNER.

0 Overskriften endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

§ 12. Eiendomsretten til løse kulturminner.

Når det synes klart at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier, er følgende løse kulturminner som kommer for dagen tilfeldig, ved funn, ved utgravninger eller på annen måte statens eiendom:

a. Ting fra oldtid og middelalder (inntil år 1537) som våpen, redskap, kultgjenstander samt steiner, trestykker eller gjenstander av annet materiale med innskrifter eller bilder, bygningsrester uten samhörighet med bygninger eller rester av disse, innbo, kirkeinventar, smykker, arkivsaker, skjeletter og skjelettrestrester o.l.

b. Mynter fra før år 1650.

c. Samiske kulturminner av den art som er nevnt under a og som er fra år 1917 eller eldre.

Departementet¹ fastsetter i tvilstilfelle med bindende virkning hva som er løse kulturminner i medhold av første ledd a-c. Når særlige grunner foreligger, kan det

fastsettes at slike gjenstander skal anses som kulturminner uten hensyn til alder.

Departementet kan ekspropriere løse kulturminner som nevnt i første ledd bokstav a-c, dersom gjenstanden bør være i offentlig eie ut fra nasjonale kulturminnehensyn og inngrepet utvilsomt er mer til gagn enn skade. Når særlige grunner foreligger omfattes også løse kulturminner uten hensyn til alder.

Departementet skal påse at eiere, rettighetshavere og andre som har særlig interesse i saken, gis anledning til å uttale seg før vedtak fattes.² Det skal settes en rimelig frist for uttalelse som ikke må settes kortere enn 6 uker. Når et forslag til ekspropriasjon er utarbeidet, skal det kunngjøres i Norsk Lysingsblad³ og minst to aviser som er alminnelig lest på stedet, at forslaget om ekspropriasjon er lagt ut til offentlig ettersyn.

Eiere av og rettighetshavere til løse kulturminner som blir ekspropriert, har krav på erstatning av det offentlige for økonomisk tap som følge av vedtaket.⁴ Dersom partene ikke blir enige om hvilken erstatning som skal gis, fastsettes erstatningen ved skjønn styrt av tingretten.

For øvrig kommer lov av 23. oktober 1959 nr. 3 om oreigning av fast eiendom til anvendelse så langt det passer.

Selges slike gjenstander på auksjon, har staten, eller dernest vedkommende fylkeskommune eller kommune hvor gjenstanden har vært oppbevart eller har sin opprinnelse, rett til å tre inn i høyeste bud innen tre uker.

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 11 mai 2017 nr. 26 (ikr. 1 jan 2018 iflg. res. 11 mai 2017 nr. 563), 22 juni 2018 nr. 82.

1 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

2 Jf. fvl. § 16.

3 Jf. lov 11 okt 1946 nr. 1 § 2.

4 Jf. Grl. § 105.

§ 13. Vern, finnerlønn m.v.

Ingen må¹ skade løse kulturminner.² Uten hensyn til hvem som er eier kan vedkommende myndighet³ grave fram, flytte, granske og ta opp ting som nevnt i § 12 a-c,³ og sette i verk andre tiltak for å verne eller ta hånd om dem.

Finner av løse kulturminner plikter¹ snarest mulig å melde funnet til vedkommende politimyndighet på stedet eller til vedkommende myndighet⁴ etter loven her.

Departementet⁵ kan skjønsmessig fastsette en finnerlønn som deles likt mellom finner og grunneier. Er

funnet av sølv eller gull, skal finnerlønnen minst settes til metallverdien etter vekt, med et tillegg som ikke må være under 10 pst. av metallverdien. Når særlige grunner foreligger, kan departementet fastsette en lavere finnerlønn eller at grunneierens andel helt eller delvis skal bortfalle. Departementets fastsettelse av finnerlønn kan ikke påklages.⁶ Departementets beslutning om å gå under minsteerstatning for gjenstander av sølv eller gull kan prøves av domstolene.

Når staten er eier kan vedkommende myndighet⁴ etter loven her – etter at funnet er undersøkt – overlate det helt eller delvis til finneren eller grunneieren. Avgjørelsen kan ikke påklages.

0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

1 Se § 27.

2 Jf. § 12.

3 Dvs. § 12 (1), a-c.

4 Jf. § 28.

5 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

6 Sml. fvl. § 28.

KAPITTEL IV. SKIPSFUNN OG FARTØYVERN

0 Overskriften endret ved lov 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

§ 14. *Skipsfunn.*

Staten skal ha eiendomsretten til mer enn hundre år gamle båter, skipsskrog, tilbehør, last og annet som har vært ombord eller deler av slike ting når det synes klart etter forholdene at det ikke lenger er rimelig mulighet for å finne ut om det er noen eier eller hvem som er eier.

Vedkommende myndighet¹ etter loven her kan – uten hensyn til hvem som er eier – grave fram, flytte, granske og ta opp ting som er nevnt i første ledd og sette i verk andre tiltak for å verne eller ta hånd om tingen.² Slike tiltak, eller andre tiltak som kan skade tingen, kan verken eieren eller andre sette i verk uten tillatelse fra vedkommende myndighet,¹ eventuelt på visse vilkår. Eier eller bruker av grunnen skal så vidt mulig varsles før tiltak etter dette ledd iverksettes. Bestemmelsene i § 9, § 10 og § 11 annet ledd får tilsvarende anvendelse.

Finner av ting som nevnt i første ledd plikter³ å melde funnet til vedkommende politimyndighet⁴ på stedet eller til vedkommende myndighet¹ etter loven her. Når staten er eier kan vedkommende myndighet¹ – etter at funnet er undersøkt – overlate det helt eller delvis til finneren eller grunneieren.

Departementet⁵ kan skjønnsmessig fastsette en finnerlønn. Paragraf 13 tredje ledd får tilsvarende anvendelse. Som finner regnes den som påviser et tidligere ukjent funn og gir melding om dette, jfr. tredje ledd.

1 Jf. § 28.

2 Jf. strl. § 156.

3 Jf. § 27.

4 Jf. lov 4 aug 1995 nr. 53.

5 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

§ 14a. *Fredning av båter*

Departementet kan frede båter av særlig kulturhistorisk verdi. Fredningsvedtaket¹ omfatter fast inventar og utstyr. Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver enkelt gjenstand særskilt spesifiseres.

I fredningsvedtaket kan departementet forby eller på annen måte regulere alle typer tiltak som er egnet til å motvirke formålet med fredningen.

Vedtak om fredning skal om mulig avmerkes i vedkommende skipsregister.² Bestemmelsene i §§ 15 a og 22 nr. 4 gjelder tilsvarende. §§ 16-18 kommer til anvendelse så langt det passer.

0 Tilføyd ved lov 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. fvl. § 2 (1), b.

2 Jf. lov 12 juni 1987 nr. 48, sjøl. kap. 2.

KAP. V. FREDNING VED ENKELTVEDTAK.

0 Overskriften endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.

§ 15. ¹ *Fredning av bygninger, anlegg m.v. fra nyere tid.*

Departementet² kan frede byggverk og anlegg eller deler av dem av kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Fredningsvedtaket omfatter fast inventar (skap, ovner m.v.). Når særlige grunner tilsier det, kan også større løst inventar medtas. I slike tilfeller må hver enkelt gjenstand særskilt spesifiseres.

Byggverk og anlegg som kan fredes etter første ledd er bl.a. kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstavene a til j uavhengig av alder, særskilte anlegg som parker, hageanlegg, alleer mv. og offentlige minnesmerker og andre steder som viktige historiske minner knytter seg til. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til helheten i parker, hageanlegg, alleer mv.

I fredningsvedtaket kan departementet forby³ eller på annen måte regulere alle typer tiltak som er egnet til å motvirke formålet med fredningen.

Dersom det i fredningsvedtaket ikke er gitt nærmere regler om fredningens innhold, må³ ingen rive, flytte, påbygge, endre, forandre materialer eller farger eller foreta andre endringer som går lenger enn vanlig vedlikehold. Tiltak ut over dette krever tillatelse av vedkommende myndighet etter § 15 a. Dette omfatter også fast inventar.

0 Endret ved lover 21 apr 1989 nr. 17, 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 19 juni 2009 nr. 100 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 19 juni 2009 nr. 704).

1 Se § 22.

2 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

3 Jf. § 27.

§ 15a. Dispensasjon.

Departementet¹ kan i særlige tilfelle gjøre unntak fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete kulturminnet.

Blir det satt vilkår for dispensasjonen som fordyrer arbeidet, skal eier eller bruker få helt eller delvis vederlag for denne utgiftsøkningen.

0 Tilføyd ved lov 3 juli 1992 nr. 96. (Se note til § 29).

1 Fylkeskommunen og Samisk kulturminneråd (for samisk kulturminnevern) iflg. forskr. 30 apr 1990 nr. 351.

§ 16. Pålegg om utbedring etter skade på fredet byggverk eller anlegg

Påbegynner eier eller bruker arbeid i strid med fredning eller gjør han skade på fredet byggverk eller anlegg, kan han pålegges¹ å føre kulturminnet tilbake til tidligere stand innen rimelig frist. Det samme gjelder når noen andre gjør skade på fredet byggverk eller anlegg og eier eller bruker kjente til dette, uten å søke å forhindre skaden.

Etterkommes ikke pålegget, kan vedkommende myndighet² la arbeidet utføre på eiers eller brukers bekostning. Kravet er tvangsgrunnlag for utlegg.³

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96 (se note til § 29), 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. § 27.

2 Jf. § 28.

3 Jf. tvangsl. § 7-2 (1), e.

§ 17. Vedlikehold av fredet byggverk m.v.

Får vedkommende myndighet¹ rede på at et fredet byggverk er i ferd med å forfalle av mangel på vedlikehold, kan byggverket undersøkes. Er det fare for at det forfaller, kan – med samtykke av departementet² – eieren eller brukeren innen en rimelig frist bli pålagt³ å gjennomføre tiltak for å motvirke dette. Følges ikke pålegget får § 16 tilsvarende anvendelse, om ikke eier eller bruker påviser at han ikke makter istandsettingen av økonomiske grunner.

Departementet² kan gi eier eller bruker tilskudd til vedlikehold, eller til endringer godkjent av vedkommende myndighet¹ etter loven her.

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96 (tidligere § 19, se note til § 29), 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. § 28.

2 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

3 Jf. § 27.

§ 18. Skade ved brann m.v.

Blir fredet byggverk m.v. skadet ved brann eller annen ulykke, skal¹ eier eller bruker melde fra til vedkommende myndighet² så snart som mulig. Denne avgjør innen 6 uker om kulturminnet skal istandsettes eller gjenreises. Fristen kan forlenges av departementet.³

Er byggverket forsikret og selskapet er underrettet om fredningen, plikter det å melde fra til vedkommende myndighet² når forsikringstilfellet er inntrådt. Denne kan bestemme at selskapet ikke skal utbetale forsikringssummen før saken er avgjort etter første ledd.

0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96 (tidligere § 20, se note til § 29), 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. § 27.

2 Jf. § 28.

3 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

§ 19. ¹ Fredning av område rundt et fredet kulturminne.²

Departementet kan frede et område rundt et fredet kulturminne³ og skipsfunn som nevnt i § 14 så langt det er nødvendig for å bevare virkningen av kulturminnet i miljøet eller for å beskytte vitenskapelige interesser som knytter seg til det.

I fredningsvedtak etter første ledd kan departementet⁴ forby⁵ eller på annen måte regulere enhver virksomhet og ferdsel i fredningsområdet som er egnet til å

motvirke formålet med fredningen. Det samme gjelder fradeling eller bortfeste av grunn til virksomhet som nevnt i første punktum.

Departementet⁶ kan i særlige tilfelle gjøre unntak⁷ fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete området.

- 0 Endret ved lover 21 apr 1989 nr. 17, 3 juli 1992 nr. 96 (tidligere § 21).
- 1 Jf. § 26.
- 2 Se § 22.
- 3 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.
- 4 Jf. § 2.
- 5 Jf. § 27.
- 6 Fylkeskommunen og Samisk kulturminneråd (for samisk kulturminnevern) iflg. forskr. 31 aug 1994 nr. 888.
- 7 Jf. fvl. § 2 (1), b.

§ 20. ¹ Fredning av kulturmiljø.²

Et kulturmiljø³ kan fredes av Kongen⁴ for å bevare områdets kulturhistoriske verdi. Fredningen kan omfatte naturelementer når de bidrar til å skape områdets egenart.

I fredningsvedtak etter første ledd kan Kongen⁴ forby eller på annen måte regulere enhver virksomhet og ferdseil i fredningsområdet som er egnet til å motvirke formålet med fredningen. Det samme gjelder fradeling eller bortfeste av grunn til virksomhet som nevnt i første punktum.

Departementet kan i særlige tilfelle gjøre unntak⁵ fra vedtak om fredning og fredningsbestemmelser for tiltak som ikke medfører vesentlige inngrep i det fredete området.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 19 juni 2009 nr. 100 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 19 juni 2009 nr. 704).
- 1 Jf. § 26.
- 2 Se § 22.
- 3 Jf. § 2 (2).
- 4 Klima- og miljødepartementet iflg. res. 25 okt 1996 nr. 1008 hva gjelder myndighet til å endre hvem som skal ha ansvar for forvaltningen av fredete kulturmiljøer.
- 5 Jf. fvl. § 2 (1), b.

§ 21. Skjøtsel.

I områder som er fredet med hjemmel i §§ 19 og 20 kan vedkommende myndighet¹ gjennomføre skjøtsel som anses nødvendig av hensyn til formålet med fredningen. Slik skjøtsel kan være vedlikehold av det fredete området,

herunder rydding og pleie av vegetasjon og andre tiltak for å verne kulturmiljøet² m.v.

Eier eller bruker må varsles før skjøtsel etter første ledd iverksettes.

- 0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96. (Se note til § 29).
- 1 Jf. § 28.
- 2 Jf. § 2 (2).

KAP. VI. SÆRSKILTE BESTEMMELSER.

§ 22. Regler for saksbehandling.

1. Når et arbeid med fredning etter denne lov (jf. §§ 15, 19 og 20) starter opp skal det tas kontakt med berørte fylkeskommuner og kommuner¹ for å drøfte avgrensning av området, innhold i fredningsbestemmelser og spørsmål om samtidig oppstart av kommunalt eller regionalt planarbeid og spørsmål for øvrig av betydning for kommunens og fylkeskommunens planarbeid.² Kongen kan gi forskrift om samordnet behandling av planer etter plan- og bygningsloven³ og fredning etter denne lov.

Fredningsmyndigheten⁴ skal kunngjøre en melding, som regel i minst 2 aviser som er alminnelig lest på stedet, der det gjøres rede for det påtenkte fredningstiltak og de følger det antas å få. Såvidt mulig bør grunneiere og rettighetshavere underrettes ved brev og gis en rimelig frist for å komme med merknader før forslag utformes.⁵

På et tidlig tidspunkt i forberedelse av fredningssaken skal det søkes samarbeid med offentlige myndigheter, organisasjoner m.v. som har særlig interesse i tiltaket.

2. Når forslag om fredning er utarbeidet skal det kunngjøres i Norsk Lysingsblad⁶ og i minst 2 aviser som er alminnelig lest på stedet at forslag om fredning er utlagt til offentlig ettersyn. Kunngjøringen skal beskrive hva forslaget omfatter og gi en rimelig frist for uttalelse som ikke må settes kortere enn 6 uker fra kunngjøringen. Såvidt mulig bør grunneiere og rettighetshavere i området underrettes ved brev.⁵

I samarbeid med kunngjøringen skal saken legges fram for berørte statlige fagorganer til uttalelse.

3. Før vedtak om fredning treffes, skal forslaget forelegges kommunestyret⁷. Det kan settes en frist for kommunestyrets uttalelse.

4. Departementet kan treffe vedtak om midlertidig fredning inntil saken er avgjort.

5. Vedtak etter §§ 6, 15, 19 og 20 skal tinglyses.⁸

- 0 Endret ved lover 14 juni 1985 nr. 77, 21 apr 1989 nr. 17, 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 27 juni 2008 nr. 71 (ikr. 1 juli 2009 iflg. res. 12 juni 2009 nr. 638) som endret ved lov 19 juni 2009 nr. 100.
- 1 Jf. lov 22 juni 2018 nr. 83.
- 2 Jf. pbl.
- 3 Lov 27 juni 2008 nr. 71.
- 4 Jf. § 28.
- 5 Jf. fvl. § 16.
- 6 Jf. lov 11 okt 1946 nr. 1.
- 7 Jf. lov 22 juni 2018 nr. 83 § 5-3.
- 8 Jf. lov 7 juni 1935 nr. 2.

§ 22 a. Fredning av byggverk og anlegg i statens eie

Departementet kan vedta forskrift om fredning av slike byggverk og anlegg m.v. som er nevnt i § 15 og som er i statens eie. Selges byggverket eller anlegget ut av statens eie, skal fredningen tinglyses,¹ jf. § 22 nr. 5.

Bestemmelsene i §§ 15 tredje og fjerde ledd, 15 a første ledd, 16-18 og 22 nr. 4 gjelder tilsvarende.

Fredning av område til beskyttelse av fredet byggverk og anlegg i statens eie foretas etter § 19, jf. § 22.

- 0 Tilføyd ved lov 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).
- 1 Jf. lov 7 juni 1935 nr. 2.

§ 23. Utførselsforbud

Kunst eller kulturmateriale som har stor betydning for bevaring, forskning eller formidling av kulturarv, kunst og historie i Norge, må ikke¹ føres ut av landet uten tillatelse fra rette myndighet.²

Departementet³ kan i forskrift gi nærmere regler om hvilke gjenstander som omfattes av utførselsforbudet i første ledd.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 jan 2001 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 12 sep 2008 nr. 75 (ikr. 1 jan 2009 iflg. res. 12 sep 2008 nr. 1011).
- 1 Se § 27.
- 2 Se § 28.
- 3 Riksantikvaren iflg. vedtak 30 apr 1990 nr. 351.

§ 23 a. Forbud mot innførsel av kulturgjenstander¹

Det er forbudt å føre inn til landet kulturgjenstander som er ulovlig utført fra en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering av kulturgjenstander eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander.

- 0 Tilføyd ved lov 24 nov 1995 nr. 63, endret ved lover 6 apr 2001 nr. 12 (ikr. 1 mars 2002, se dens IV), 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434).
- 1 Jf. lover 2 juni 1978 nr. 37 § 5 og 22 des 1999 nr. 105 § 1 siste ledd.

§ 23 b. Tilbakelevering av kulturgjenstander og erstatning

En kulturgjenstand som befinner seg i Norge og som er ulovlig fjernet fra territoriet til en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander, skal tilbakeleveres¹ til denne statens territorium. En kulturgjenstand regnes også som ulovlig fjernet hvis den har vært midlertidig utført fra en slik stats territorium, men ikke er brakt tilbake i samsvar med vilkårene i en utførselstillatelse gitt etter denne stats kulturvernlovgivning. Det samme gjelder hvis andre vilkår i en slik tillatelse er krenket.

Eier eller rettighetshaver som har gjenstanden, skal ved tilbakelevering få en rimelig erstatning fra den anmodende stat dersom vedkommende ervervet gjenstanden etter at den ble ulovlig fjernet og viste tilbørlig aktsomhet ved ervervet. Den som har ervervet gjenstanden ved arv² eller gave, skal likevel ikke ha en gunstigere stilling enn den personen vedkommende fikk eller arvet gjenstanden fra.

- 0 Tilføyd ved lov 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434), tidligere § 23 b endret paragrafnummer til § 23 c.
- 1 Se § 23 d.
- 2 Jf. lov 3 mars 1972 nr. 5; lov 14 juni 2019 nr. 21 (ikke ikr.).

§ 23 c. Ettersøking m.v.

Vedkommende myndighet¹ bistår den anmodende stat med å ettersøke en kulturgjenstand² og å hindre at denne unndras fra fremgangsmåten for tilbakelevering. Politiet³ skal etter anmodning bistå vedkommende myndighet i ettersøkingen av gjenstanden. Tvangsmidler ifølge straffeprosessloven⁴ kap. 15 og 16 kan anvendes selv om ingen kan straffes for innførsel, besittelse eller annen befatning med kulturgjenstanden.

- 0 Tilføyd ved lov 24 nov 1995 nr. 63, endret ved lov 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434), endret paragrafnummer fra § 23 b.
- 1 Jf. § 28.
- 2 Se § 23 f.
- 3 Jf. lov 4 aug 1995 nr. 53.
- 4 Lov 22 mai 1981 nr. 25.

§ 23 d. Rettergangsregler

Den anmodende stat kan anlegge sak ved tingretten om tilbakelevering av en kulturgjenstand.¹ Søksmålet skal rettes mot besitteren eller innehaveren. Erstatningskrav etter § 23 b kan bringes inn for samme rett i den sak som er nevnt i første punktum.²

Med stevningen³ etter første ledd første punktum skal det følge et dokument der kulturgjenstanden beskrives og der det fastslås at det er en kulturgjenstand. Videre skal det følge med en erklæring fra vedkommende myndighet i den anmodende stat om at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig fra dens territorium.

Adgangen til å anlegge sak om tilbakelevering som omhandlet i §§ 23 a til 23 f foreldes tre år etter den dag den anmodende stat fikk kjennskap til hvor kulturgjenstanden befant seg, og til besitterens eller innehaverens identitet. Foreldelse inntreffer i alle tilfeller senest 50 år etter at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig fra den anmodende stats territorium, og senest 75 år etter at kulturgjenstanden er fjernet ulovlig dersom det dreier seg om kulturgjenstander som er en del av offentlige samlinger eller kirkegods som omfattes av særlig vern etter nasjonal lovgivning.

I tilfeller som nevnt i § 23 b annet punktum⁴ skal kulturgjenstanden regnes som fjernet ulovlig den dag da den skulle ha blitt sendt tilbake etter vilkårene i utførselstillatelsen.

Den anmodende stat bærer utgiftene i forbindelse med fullbyrdingen av avgjørelsen om tilbakelevering av en kulturgjenstand.

Søksmål om tilbakelevering kan ikke finne sted dersom utførselen ikke lenger er ulovlig på det tidspunkt sak anlegges.

0 Tilføyd ved lov 24 nov 1995 nr. 63, endret ved lover 6 apr 2001 nr. 12 (ikr. 1 mars 2002, se dens IV), 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434).

1 Se § 23 f.

2 Jf. tvl. § 15-1 (2).

3 Jf. tvl. § 9-2.

4 Skal vel være § 23 b (1) annet punktum.

§ 23 e. Eiendomsrett

Ved tilbakelevering til en stat som inngår i Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS), skal eiendomsretten til en kulturgjenstand¹ etter tilbakeleveringen avgjøres etter lovgivningen i den anmodende stat.²

Ved tilbakelevering til en stat utenfor EØS som omfattes av Unidroit-konvensjonen av 24. juni 1995, tapes eiendomsretten til kulturgjenstanden med mindre den anmodende stat samtykker i en annen løsning.

0 Tilføyd ved lov 24 nov 1995 nr. 63, endret ved lov 6 apr 2001 nr. 12 (ikr. 1 mars 2002, se dens IV).

1 Se § 23 f.

2 Jf. lov 27 nov 1992 nr. 109 jf. EØS-avtalen art. 126 og vedlegg II kap. XXVIII nr. 1 (dir 93/7 art. 12).

§ 23 f. Utfyllende bestemmelser

Departementet gir nærmere forskrifter om gjennomføringen av innførsels- og utførselsforbudet og tilbakeleveringen etter §§ 23 til 23 e, herunder om hva som regnes som kulturgjenstander.

0 Tilføyd ved lov 24 nov 1995 nr. 63, endret ved lover 6 apr 2001 nr. 12 (ikr. 1 mars 2002, se dens IV), 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434).

§ 24. (Opphevet ved lov 31 jan 2003 nr. 9.)

§ 25. ¹ Meldeplikt for offentlige organer.

De statlige, fylkeskommunale og kommunale² organer som kommer i berøring med tiltak som omfattes av loven her, har plikt til å sende melding til departementet eller til vedkommende myndighet³ etter denne loven.

Kommunen plikter⁴ å sende søknad om riving eller vesentlig endring⁵ av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet³ senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om riving eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot riving eller vesentlig endring.⁶

0 Endret ved lov 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209).

1 Jf. lov 21 juni 2013 nr. 100 § 9-3.

2 Jf. lov 22 juni 2018 nr. 83.

3 Jf. § 28.

4 Jf. § 27.

5 Jf. pbl. § 20-1.

6 Jf. pbl. § 1-9 (3) og § 5-4.

§ 26. Forhåndsskjønn.

Departementet kan kreve avholdt rettslig skjønn¹ for å få fastslått om og eventuelt i hvilken utstrekning, et vedtak i medhold av §§ 19 og 20 vil medføre erstatningsansvar for det offentlige i samsvar med vanlige rettsgrunnsetninger. Vedtaket må deretter treffes innen 1 år etter at skjønnet er rettskraftig² for samtlige grunneiere og rettighetshavere.

- 0 Endret ved lov 3 juli 1992 nr. 96.
- 1 Jf. lov 1 juni 1917 nr. 1.
- 2 Jf. tvl. § 19-14.

§ 27. Straff

Den som forsettlig eller uaktsomt overtrer forbud, påbud, vilkår eller bestemmelser gitt i eller i medhold av loven her, straffes med bøter eller fengsel i inntil 1 år. Under særdeles skjerpende omstendigheter kan fengsel i inntil 2 år anvendes.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 19 juni 2015 nr. 65 (ikr. 1 okt 2015).

§ 28. Rette myndighet etter loven

Kongen fastsetter hvem det er som er rette myndighet i medhold av §§ 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 15a, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 23c og 25.¹

Kongen kan også bestemme at kommuner,² fylkeskommuner² og Sametinget³ skal være rette myndighet etter nevnte bestemmelser. Departementet kan bestemme at kommuner, fylkeskommuner og Sametinget så langt det er mulig skal yte faglig bistand i saker etter loven her.

Departementet kan gi nærmere regler om utfylling og gjennomføring av loven.

- 0 Endret ved lover 3 juli 1992 nr. 96, 24 nov 1995 nr. 63, 3 mars 2000 nr. 14 (ikr. 1 juni 2000 iflg. res. 3 mars 2000 nr. 209), 10 juni 2005 nr. 52 (ikr. 1 jan 2007 iflg. res. 15 des 2006 nr. 1434), 12 sep 2008 nr. 75 (ikr. 1 jan 2009 iflg. res. 12 sep 2008 nr. 1011), 20 des 2018 nr. 119.
- 1 Se res. 9 feb 1979 nr. 8785 med fullmakt for Klima- og miljødepartementet.
- 2 Jf. lov 22 juni 2018 nr. 83.
- 3 Jf. lov 12 juni 1987 nr. 56.

§ 29. Ikrafttreden. Oppheving og endring av andre lover.

1. Denne loven trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer. Fra lovens ikrafttreden oppheves – – –.

- 0 Fra 15 feb 1979 iflg. res. 9 feb 1979. I lov 3 juli 1992 nr. 96 II annet og tredje ledd er bestemt:
«Lovens §§ 15 a – 18 gjelder også for bygninger, anlegg m.v. som er fredet med hjemmel i § 15 før lovens ikrafttreden.
Lovens § 21 om skjøtsel gjelder også for områder som er fredet med hjemmel i § 21 før lovens ikrafttreden.»

VEDLEGG II

Forskrift 15. februar 2019 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven med endringer senest 13. desember 2019

Hjemmel: Fastsatt ved kgl.res. 15. februar 2019 med hjemmel i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 28 og lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningsaker (forvaltningsloven) § 28 fjerde ledd. Fremmet av Klima- og miljødepartementet.

Endringer: Endret ved forskrifter 13 des 2019 nr. 1749 (ikrafttredelse), 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 1. Definisjoner

I forskriften menes med

a) *universitetsmuseene:*

Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo

Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø

Universitetsmuseet i Bergen, Universitetet i Bergen

Vitenskapsmuseet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

b) *sjøfartsmuseene:*

Museum Stavanger, avdeling Stavanger maritime museum

Museum Vest, avdeling Bergens Sjøfartsmuseum

Norsk Folkemuseum, avdeling Norsk Maritim Museum

Tromsø Museum, Universitetet i Tromsø

Vitenskapsmuseet, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU)

c) *forvaltningsmuseene:*

universitetsmuseene og sjøfartsmuseene

d) *NIKU:*

Norsk institutt for kulturminneforskning.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 2. Riksantikvarens myndighet

(1) Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 4 og § 5. Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 6 til å avgrense sikringssonen rundt automatisk fredete kulturminner som omfattes av sjette ledd og rundt byggverk som nevnt i kulturminneloven § 4 tredje ledd. Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 9 andre ledd fjerde punktum og § 10 første ledd. Riksantikvaren har myndighet til å avgjøre om det skal gjennomføres tiltak som nevnt i kulturminneloven § 11 første ledd bokstav a og b.

(2) Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 8 og § 14 andre ledd i saker som gjelder kulturminner som omfattes av sjette ledd.

(3) Riksantikvaren har myndighet til å gi tillatelse etter kulturminneloven § 8 første ledd til forskningsinitierte granskinger som gjennomføres av andre enn rette myndighet etter denne forskriften.

(4) Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 12 andre ledd, § 13 første og tredje ledd, § 14 fjerde ledd, § 15, § 19 første og andre ledd, § 22 nr. 4 og § 22a første ledd. Riksantikvaren sørger for tinglysing etter kulturminneloven § 22 nr. 5. Riksantikvaren har i tillegg myndighet etter kulturminneloven § 14a første og andre ledd, § 23 første ledd og § 23 c i saker som gjelder båter. Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 14a tredje ledd første punktum til å avmerke vedtak om fredning i vedkommende skipsregister.

(5) Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven § 15a, jf. § 14a tredje ledd andre punktum og § 22a andre ledd, og etter § 19 tredje ledd og § 20 tredje ledd i saker som omfattes av sjette ledd. Riksantikvaren har også myndighet etter § 16 til § 18 og § 21 i saker som

gjelder kulturminner som omfattes av sjette ledd. Riksantikvaren kan gi samtykke i alle saker etter kulturminneloven § 17 første ledd andre punktum, gi tilskudd etter § 17 andre ledd og forlenge fristen etter § 18 første ledd tredje punktum.

(6) Riksantikvaren har myndighet til å fastsette hvilke kulturminner og kulturmiljøer som Riksantikvaren skal ha forvaltningsansvaret for. Dette kan gjelde kulturminner og kulturmiljøer som

- a) er særlig viktige for landets kulturhistorie
- b) betraktes som viktige nasjonale symboler
- c) er knyttet til statsmakten og til utøvelse av statlige funksjoner som er sentrale for landet
- d) Norge har et internasjonalt ansvar for å bevare
- e) har særlig vitenskapelig betydning, eller
- f) det kreves særskilt kompetanse å forvalte.

(7) Riksantikvaren har myndighet etter kulturminneloven i saker som gjelder kirker.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 3. Fylkeskommunens myndighet

(1) Fylkeskommunen har myndighet etter kulturminneloven § 3.

(2) Fylkeskommunen har myndighet etter kulturminneloven § 6 og § 8 og § 9 andre ledd første og tredje punktum. Fylkeskommunen kan søke etter, registrere, vedlikeholde mv. automatisk fredete kulturminner etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav a. Fylkeskommunen har myndighet til å avgjøre om det skal gjennomføres tiltak som nevnt i kulturminneloven § 11 første ledd bokstav b. Fylkeskommunen har myndighet for skipsfunn etter kulturminneloven § 14 andre ledd og tredje ledd første punktum. Myndigheten etter første til fjerde punktum gjelder ikke i saker som omfattes av § 2 sjette ledd.

(3) Fylkeskommunen har myndighet etter kulturminneloven § 13 andre ledd.

(4) Fylkeskommunen har myndighet etter kulturminneloven § 15a, jf. § 14a tredje ledd andre punktum og § 22a andre ledd, og etter § 19 tredje ledd, § 20 tredje ledd og § 22 nr. 4. Fylkeskommunen har myndighet etter kulturminneloven § 16 til § 18 og § 21, med unntak av saker etter § 2 femte ledd tredje punktum. Myndigheten etter første og andre punktum gjelder ikke i saker som omfattes av § 2 sjette ledd.

(5) Melding etter kulturminneloven § 25 skal sendes fylkeskommunen.

(6) Fylkeskommunens myndighet etter kulturminneloven gjelder ikke kirker.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 4. Sametingets myndighet

For samiske kulturminner har Sametinget tilsvarende myndighet som fylkeskommunen har etter § 3 for øvrige kulturminner.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 5. Universitetsmuseenes myndighet

(1) Universitetsmuseene har myndighet til å gjennomføre tiltak etter kulturminneloven § 11 og § 13 første ledd i saker som gjelder kulturminner som befinner seg på land. Dette gjelder ikke for middelalderske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarssverk og rester av alle slike kulturminner.

(2) Universitetsmuseene har myndighet til å gjennomføre tiltak etter kulturminneloven § 14 andre ledd første punktum for skipsfunn fra før 1537, som befinner seg på land.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 6. Sjøfartsmuseenes myndighet

Sjøfartsmuseene har myndighet til å gjennomføre tiltak etter kulturminneloven § 11, § 13 første ledd og § 14 andre ledd første punktum og tredje ledd andre punktum i saker som gjelder

a) automatisk fredete kulturminner som befinner seg under vann

b) skipsfunn eldre enn 100 år som befinner seg under vann

c) skipsfunn yngre enn 1536 som befinner seg på land.

§ 7. Underretningsplikt mv.

(1) Riksantikvaren, fylkeskommunene, Sametinget, forvaltningsmuseene og NIKU har underretningsplikt overfor hverandre i saker som er av gjensidig interesse.

(2) Forvaltningsmuseene og NIKU skal underrette vedkommende myndighet om resultatet av gransking av automatisk fredete kulturminner eller skipsfunn, eller sikringstiltak på samme, senest innen tre uker etter at granskingen eller sikringstiltaket er avsluttet.

(3) Dersom fylkeskommunen eller Sametinget, i saker som berører kulturminner eller kulturmiljøer av nasjonal eller vesentlig regional verdi, vil fatte et vedtak som er i strid med de faglige tilrådingene i saken, skal Riksantikvaren underrettes. Riksantikvaren kan beslutte å overta slike saker, uavhengig av om det er gitt underretning, og overtar da fylkeskommunens myndighet etter denne forskriften § 3 eller Sametingets myndighet etter § 4.

(4) Riksantikvaren kan overta saker fra fylkeskommunen eller Sametinget når nasjonale kulturminneverdier er truet, og overtar fylkeskommunens myndighet etter denne forskriften § 3 eller Sametingets myndighet etter § 4.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 8. Tilråding, prosjektplan og budsjett

Før behandling av en søknad om tillatelse etter kulturminneloven § 8 første, andre eller fjerde ledd eller § 14 andre ledd, gir forvaltningsmuseene og NIKU på anmodning sin tilråding i saken, og utarbeider en prosjektplan og et forslag til budsjett. Ved tillatelse etter kulturminneloven § 8 fjerde ledd kan, i samråd med tiltakshaver, prosjektplan og forslag til budsjett utstå til gjennomføring av planen.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 9. Gjennomføring av arkeologiske utgravinger mv.

Blir det gitt tillatelse etter kulturminneloven § 8 første eller andre ledd, eller akseptert arealplan etter plan- og bygningsloven, jf. kulturminneloven § 8 fjerde ledd, eller gitt tillatelse etter kulturminneloven § 14 andre ledd, skal

a) universitetsmuseene gjennomføre utgravinger mv. på land av automatisk fredete kulturminner og skipsfunn fra før 1537, med unntak av kulturminner som nevnt i bokstav c

b) sjøfartsmuseene gjennomføre utgravinger mv. under vann av automatisk fredete kulturminner og

skipsfunn eldre enn 100 år, og av skipsfunn yngre enn 1536 som befinner seg på land

c) NIKU gjennomføre utgravinger mv. av middelalderiske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester av alle slike kulturminner.

§ 10. Særskilte registreringsoppgaver mv.

Riksantikvaren kan, uavhengig av ansvarsfordelingen i denne forskriften, beslutte at forvaltningsmuseene eller NIKU skal utføre særskilte tiltak etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav a for bestemte saker eller innenfor et bestemt tidsrom.

§ 11. Forskningsinitierte granskinger og sikringstiltak

(1) Forvaltningsmuseene skal underrette Riksantikvaren, fylkeskommunen og Sametinget om sine forskningsinitierte granskinger etter denne forskriften § 5 og § 6 senest tre måneder før granskingen starter. Riksantikvaren kan i særlige tilfeller fastsette en annen frist.

(2) I saker som gjelder middelalderiske byanlegg, kirker, kirketufter, kirkegårder, klosteranlegg, forsvarsverk og rester av alle slike kulturminner, kan Riksantikvaren beslutte at NIKU skal gjennomføre forskningsinitierte granskinger eller sikringstiltak etter kulturminneloven § 11 første ledd bokstav b og § 13 første ledd andre punktum.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 12. Statens eiendomsrett til løse kulturminner og skipsfunn

(1) Universitetsmuseene skal forvalte statens eiendomsrett til løse kulturminner, jf. kulturminneloven § 12 første ledd. Museene kan etter kulturminneloven § 13 fjerde ledd overlate funnet helt eller delvis til finner eller grunneier.

(2) Sjøfartsmuseene skal forvalte statens eiendomsrett til skipsfunn, jf. kulturminneloven § 14 første ledd. Museene kan etter kulturminneloven § 14 tredje ledd andre punktum overlate funnet helt eller delvis til finner eller grunneier.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 13. Klage

Riksantikvaren er klageinstans for vedtak fattet av fylkeskommunen eller Sametinget i medhold av denne forskriften. Klima- og miljødepartementet er klageinstans for vedtak fattet av Riksantikvaren i medhold av denne forskriften.

0 Endret ved forskrift 13 des 2019 nr. 1747 (i kraft 1 jan 2020).

§ 14. Avgjørelsesmyndighet

Er det tvil om hvem som har myndighet i en sak og det ikke oppnås enighet om det, avgjør departementet spørsmålet.

§ 15. Ikrafttredelse

Forskriften trer i kraft fra den tid Kongen bestemmer.¹ Samtidig oppheves forskrift 9. februar 1979 nr. 8785 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven.

1 Fra 1 jan 2020 iflg. res. 13 des 2019 nr. 1749.

VEDLEGG III

Forskrift 1. januar 2007 om utførsel og innførsel av kulturgjenstander med endringer senest 25. februar 2015

Hjemmel: Fastsatt av Kultur- og kirkedepartementet (nå Kulturdepartementet) 1. januar 2007 med hjemmel i lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 23 andre ledd, § 23f, forskrift 9. februar 1979 nr. 8785 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven § 12 nr. 3 og lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven) § 28.

Endringer: Endret ved forskrifter 27 mars 2009 nr. 355, 25 feb 2015 nr. 164.

KAPITTEL I. FORMÅL OG VIRKEOMRÅDE

§ 1. Formål

Formålet med forskriften er å sørge for at kulturgjenstander beskyttes mot ulovlig eksport og import. Forskriften skal bidra til å avgrense ulovlig omsetning av kulturgjenstander og sikre dokumentasjon og kunnskap om de kulturgjenstander som tillates ført ut av landet.

§ 2. Definisjon

I lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 23 og i kapitlene her gjelder følgende kategorier av kulturgjenstander:

- a) Materiale, uten hensyn til alder:
 - som har spesiell betydning for Norges kunst, kultur og historie
 - som har spesiell betydning for virksomheter og hendelser av nasjonal betydning
 - som vedrører fremstående eller sentrale personers liv. Gjenstander som vedkommende fremstående eller sentrale person selv fører ut av landet medregnes ikke, med mindre utførsel er forbudt etter andre bestemmelser i denne forskriften.
- b) Samisk materiale fra før år 1970. For tekst og kart som er trykket på samisk gjelder år 1930. Det skal søkes

utførselstillatelse for alt samisk arkivmateriale. Gjenstander som tilhører sin opphavsmann omfattes ikke.

c) Malerier, tegninger, skulpturer, originale grafiske blad, annen billedkunst, kunsthåndverk og prototyper for designprodukt som er eldre enn 50 år. Verk som tilhører sin opphavsmann medregnes ikke.

d) Lyd, foto og filmmateriale fra før år 1950.

e) Motorvogner, luftfartøy, artilleriskyts og skinnegående materiell eller deler og tilbehør av slike fra før år 1950 og båter eller deler av slike eldre enn 50 år.

f) Bygninger av alle slag og deler av slike, kunstneriske eller historiske monumenter, arkivmateriale, brev, manuskripter, signeter, folkekunst og husflidsprodukter, møbler og annet innbo, drakter, håndvåpen, musikkinstrumenter og annet løsøre av kunst-, kultur- eller personallhistorisk interesse fra før år 1900.

g) Etnografisk materiale fra før 1900.

h) Tekst og kart trykt i Norge før år 1850 eller i utlandet før år 1650.

i) Norske mynter eldre enn 1537, samt yngre norske mynter, pengesedler, medaljer og ordener av nasjonal betydning, jf. vedlagte oversikt.

j) Frimerker omfattes ikke av eksportforbudet såfremt de ikke inngår som del i annet materiale som er dekket i disse forskriftene.

k) Resultater av arkeologiske utgravninger eller av arkeologiske oppdagelser, både lovlige og ulovlige. Automatisk fredete kulturminner i medhold av lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 4, jf. § 12 om eieomsretten til løse kulturminner.

l) Til materiale nevnt i § 2 bokstavene a-j medregnes ikke personlige effekter fra etter år 1800 eller kulturgjenstander som nevnt i § 2 bokstav e), som skal brukes under opphold i utlandet og som bringes tilbake til

Norge innen ett år etter utreise eller skal repareres og restaureres i utlandet og bringes tilbake til Norge innen tre år etter utreise. Med personlige effekter menes gjenstander som for eksempel smykker, bunader og lignende.

m) Til materiale nevnt i § 2 bokstavene a-j medregnes ikke gjenstander som er importert til Norge etter år 1950 dersom det kan dokumenteres at det i sin tid var lovlig eksportert fra opprinnelseslandet.

0 Endret ved forskrifter 27 mars 2009 nr. 355 (i kraft 1 april 2009), 25 feb 2015 nr. 164.

KAPITTEL II. UTFØRSEL AV KULTURGJENSTANDER

§ 3. Utførselsforbud

Uten skriftlig tillatelse er det etter lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 23 forbudt å føre kulturgjenstander ut av landet. Kravet om tillatelse i første punktum omfatter alle former for utførsel til utlandet, også for utlån til utstillinger og for annen tidsbegrenset periode.

0 Endret ved forskrift 25 feb 2015 nr. 164.

§ 4. Søknaden

Søknad om utførsel av kulturgjenstander som faller inn under noen av de angitte kategoriene i § 2 i forskriften her, skrives på skjema fastsatt av Kultur- og kirkedepartementet. Søknaden skal bl.a. inneholde opplysninger om kulturgjenstandens art, materiale, alder, størrelse, ervervs måte og -tidspunkt, hvem det er ervervet fra, og navn og adresse på søker og mottaker. Videre skal det gjøres rede for begrunnelsen for at det søkes om utførselstillatelse og det skal følge med fem fargefotografier av kulturgjenstanden.

Søknaden sendes den institusjonen som har vedtaksmyndighet etter § 6 i god tid før utførsel skal skje. Dersom søkeren er i tvil om hvor søknaden skal sendes, kan den sendes til Norsk kulturråd som videresender den til riktig vedtaksmyndighet etter § 6.

Om nødvendig kan vedtaksinstitusjonen kreve at søkeren fremlegger tilleggsopplysninger eller foreviser kulturgjenstanden.

0 Endret ved forskrift 25 feb 2015 nr. 164.

§ 5. Utførselstillatelse skal normalt gis hvis kulturgjenstanden ikke er av stor betydning for forskning eller for bevaring og formidling av Norges kulturarv.

Utførselstillatelse kan gis permanent eller for et angitt tidsrom, for eksempel i forbindelse med kulturgjenstander som midlertidig utstilles, restaureres/konserves, eller utføres midlertidig for forskningsformål. Det skal utstedes et eksportsertifikat som skal utferdiges i tråd med internasjonal standard.

Gjenstander som føres ut av landet skal ledsages av ovennevnte utførselstillatelse og denne dokumentasjon skal legges frem for tollvesenet i forbindelse med tollekspedering.

Samtykke til utførsel av offentlige arkiver kan gis av Riksarkivaren dersom utførselen er nødvendig for den forvaltningsmessige og rettslige bruken av arkivene, jf. arkivloven § 9 bokstav b.

0 Endret ved forskrift 25 feb 2015 nr. 164.

§ 6. Vedtaksinstitusjoner

Følgende institusjoner er vedtaksinstitusjoner:

a) Forsvarsmuseet er vedtaksinstitusjon for saker om militære kulturgjenstander, våpen og luftfartøy og kjøretøyer.

b) Kulturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo er vedtaksinstitusjon for saker om arkeologisk og etnografisk materiale, gjenstander fra tiden før reformasjonen, mynter og sedler.

c) Nasjonalbiblioteket er vedtaksinstitusjon for saker om trykte tekster og kart, manuskripter, lyd- og filmarkiv.

d) Nasjonalmuseet for kunst, arkitektur og design er vedtaksinstitusjon for saker om malerier, tegninger, skulpturer, originale grafiske blad og annen billedkunst, kunsthåndverk, design, møbler og annet innbo.

e) Norsk Folkemuseum er vedtaksinstitusjon for saker om folkekunst, bondeantikviteter, husflidprodukter, drakter, bygninger og annet materiale knyttet til arbeidsliv og levemåte etter reformasjonen.

f) Norsk Sjøfartsmuseum er vedtaksinstitusjon for saker om maritimt materiale.

g) Norsk Teknisk Museum er vedtaksinstitusjon for saker om transportmidler og annet teknisk materiale.

h) Preus museum er vedtaksinstitusjon for saker om fotografi, fotografiapparat o.a. fotoutstyr.

i) Riksantikvaren er vedtaksinstitusjon for saker om båter.

j) Riksarkivaren er vedtaksinstitusjon for saker om arkivmateriale, segl og signeter.

k) Ringve Museum er vedtaksinstitusjon for saker om musikkinstrumenter og annet musikkhistorisk materiale.

l) RidduDuottarMuseat er vedtaksinstitusjon for saker om samisk kunst og annet samisk kulturmateriale.

Vedtaksinstitusjonene skal samrå seg med hverandre eller rådspørre regionale faginstitusjoner hvis det kan være tvil om myndighetsområde eller behov for supplerende kompetanse.

Vedtaksmyndigheten gir søkeren skriftlig melding om vedtaket og sender kopi av vedtaket og søknaden til Norsk kulturråd.

Dersom en vedtaksinstitusjon selv søker om utførselstillatelse, eller andre forhold medfører at en vedtaksinstitusjon selv ikke kan avgjøre en søknad om utførselstillatelse, skal søknaden sammen med en kort begrunnelse sendes Norsk kulturråd. Norsk kulturråd skal videreformidle søknaden til den av de andre vedtaksinstitusjonene som er best egnet til å behandle den, men dersom det ikke er mulig å finne noen egnet vedtaksinstitusjon skal Kulturrådet selv være vedtaksmyndighet i saken. Kulturdepartementet er klageinstans for vedtak fra Kulturrådet etter andre punktum.

0 Endret ved forskrifter 27 mars 2009 nr. 355 (i kraft 1 april 2009), 25 feb 2015 nr. 164.

§ 7. Norsk kulturråd er klageinstans i saker som gjelder forbud mot utførsel av kulturgjenstander, med unntak av saker som er avgjort av Riksarkivaren, der Kulturdepartementet er klageinstans, saker som er avgjort av Riksantikvaren, der Miljøverndepartementet er klageinstans, og saker som gjelder samiske kulturminner, der Sametinget er klageinstans.

Klage fremsettes for det organ som har truffet vedtaket, og reglene om klage i kapittel VI i lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven) gjelder tilsvarende.

0 Endret ved forskrift 25 feb 2015 nr. 164.

KAPITTEL III. INNFØRSEL AV KULTURGJENSTANDER

§ 8. Det er i henhold til lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 23a forbudt å føre inn til landet kulturgjenstander som er ulovlig utført fra en stat som er part i en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering av kulturgjenstander eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander, heretter kalt utførselslandet.

§ 9. I lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 23a og i dette kapittel i forskriften skal med:

a) «kulturgjenstander» forstås de kategoriene av kulturgjenstander som følger av utførselslandenes lovgivning om definisjon og vern av kulturgjenstander

b) «som er ulovlig utført fra en stat» forstås:

- enhver utførsel fra en stats territorium i strid med denne stats lovgivning om vern av kulturgjenstander

- gjenstander som ikke ledsages av et gyldig sertifikat, som i henhold til nasjonal lovgivning er påkrevet, der det gis tillatelse til at den aktuelle kulturgjenstanden eksporteres eller

- enhver manglende tilbakelevering ved utløpet av fristen for en midlertidig lovlig utførsel, eller enhver krenkelse av et av de øvrige vilkår for denne midlertidige utførselen.

c) «en avtale hvor også Norge er part om tilbakelevering eller om tiltak mot illegal import, eksport og handel med kulturgjenstander» menes:

- en stat som inngår i Det europeiske økonomiske samarbeidsområdet (EØS)

- en stat som er part i Unidroit-konvensjonen av 24. juni 1995 nr. 1

- en stat som er part i UNESCO-konvensjonen av 1970 om tiltak for å forby og hindre ulovlig import og eksport av kulturgjenstander og ulovlig overføring av eiendomsrett til kulturgjenstander.

§ 10. Den som fører en kulturgjenstand inn til landet, som i henhold til nasjonal lovgivning i utførselslandet forutsetter utførselstillatelse, plikter å sørge for at gjenstanden ledsages av gyldig eksportsertifikat fra

utførselslandet. Denne dokumentasjonen skal legges frem for tollvesenet i forbindelse med tollekspedering.

KAPITTEL IV. STRAFF, KONTROLL OG IKRAFTTREDELSE

§ 11. Den som forsettlig eller uaktsomt overtredet § 3 og § 8 i forskriften, eller bestemmelser og vedtak gitt i medhold av den, kan straffes i medhold av lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 27 og lov 21. desember 2007 nr. 119 om toll og vareførsel kapittel 16.

0 Endret ved forskrift 27 mars 2009 nr. 355 (i kraft 1 april 2009).

§ 12. Etter lov 21. desember 2007 nr. 119 § 1-5 fører tollvesenet kontroll med at kulturgjenstander ikke føres ut av landet eller inn til landet i strid med denne forskriften. Tollovens bestemmelser med tilhørende forskrifter gjelder tilsvarende så langt det passer og ikke annet er bestemt.

0 Endret ved forskrift 27 mars 2009 nr. 355 (i kraft 1 april 2009).

§ 13. Forskriften trer i kraft 1. januar 2007.

VEDLEGG: OVERSIKT OVER NORSKE MYNTER, MEDALJER, PENGESEDLER OG ORDENER AV NASJONAL BETYDNING YNGRE ENN 1537 SOM DET SKAL SØKES UTFØRSELSTILLATELSE FOR

Gjenstander som omfattes av lov 9. juni 1978 nr. 50 om kulturminner § 12 første ledd bokstav b) og § 15 første ledd kan ikke føres ut av landet.

Ellers kreves det utførselstillatelse for følgende:

Mynter:

Christian III, sølvgylden 1546 (Gimsøydaler) [sølv]

Christian III, mark 1543-46 [sølv]

Christian III, 8 skilling 1545 [sølv]

Christian III, skilling 1533, 1543 og 1546 [sølv]

Christian IV, 4 speciedaler 1643, 1644-45 og 1648 [sølv]

Christian IV, 3 speciedaler 1643-1644 [sølv]

Frederik III, 2 dukat 1665 [gull]

Frederik III, dukat 1665 og 1669 [gull]

Frederik III, 1/2 dukat 1666 og uten årstall [gull]

Frederik III, Speciedaler uten årstall (Akershuusspecien) [sølv]

Frederik III, 4 speciedaler 1656-58 og 1661 [sølv]

Frederik III, 3 speciedaler 1649-68 [sølv]

Christian V, 4 dukat 1671 [gull]

Christian V, 3 dukat 1671 og 1673 [gull]

Christian V, 2 dukat 1673 og uten årstall [gull]

Christian V, dukat uten årstall [gull]

Christian V, 1/2 dukat uten årstall [gull]

Christian V, 4 speciedaler 1674, 1678-80 [sølv]

Christian V, 3 speciedaler 1674, 1678-80 [sølv]

Medaljer:

Frederik III, Akershuusmedaljen uten årstall

Pengesedler:

100 speciedaler 1818-46

Ordenstegn:

Den Norske Løve.

0 Vedlegg tilføyd ved forskrift 27 mars 2009 nr. 355 (i kraft 1 april 2009).

Register

- Akerendam [16, 145](#)
aktsomhetsnormen [248, 249](#)
alderskategorier [132](#)
aldersverdi [39](#)
ansvarsforskriften § 2 [71](#)
arbeids- og verksteds plasser [54, 59](#)
arkeologiske funn, privat eierrådighet [124](#)
arkeologiske funn, steder knyttet til tradisjon, tro, sagn eller skikk [55](#)
arkeologiske kostnader, mindre private tiltak [112, 114](#)
arkeologiske kostnader, statlig dekning, særlige grunner [111](#)
arkeologiske kostnader, urimelig tyngende [113](#)
arkeologiske kulturminner, forskningsgravning [120](#)
arkeologiske kulturminner, nødutgraving, sikringstiltak [119](#)
arkeologiske kulturminner yngre enn 1536 [19](#)
arkeologiske registreringer, retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering [99](#)
arkeologiske registreringer ved nydyrking [111](#)
arkeologiske undersøkelser/utgravninger, utgifter, tiltakshavers dekningsplikt [110](#)
arkeologiske utgravninger, sikringstiltak, erstatning ved tap [120](#)
arkeologiske utgravninger, statlig utgiftsdekning, fastsettelse av omfang/utgifter [20](#)
Askeladden kulturminnedatabase [40, 75, 92](#)
atferdsnormen [47, 77, 162, 171, 248](#)
auksjonssalg, løse kulturminner, statens forkjøpsrett [131](#)
autentisitet [39, 161](#)
automatisk fredete byggverk, tinglysning [40, 76](#)
automatisk fredete bygninger, sikringszone [76](#)
automatisk fredete kulturminner, begrep [42](#)
automatisk fredete kulturminner, fastsettelses-søksmål [57, 73](#)
automatisk fredete kulturminner, forbud mot inngrep [45](#)
automatisk fredete kulturminner, klage på dispensasjonsvedtak [88](#)
automatisk fredete kulturminner, meldeplikt ved tiltak [83](#)
automatisk fredete kulturminner, melding om funn [240](#)
automatisk fredete kulturminner, registrering [74](#)
automatisk fredete kulturminner, sikringszone [56, 80, 239](#)
automatisk fredete kulturminner, skade [46](#)
automatisk fredete kulturminner, skjønn i dispensasjonssaker [86](#)
automatisk fredete kulturminner, skjøtselstiltak [115](#)
automatisk fredete kulturminner, stanse- og meldeplikt under arbeid [89](#)
automatisk fredete kulturminner, søknad eller melding om tiltak [240](#)
automatisk fredete kulturminner, ukjente [56](#)
automatisk fredete kulturminner, ulovlige oppførte byggverk/anlegg [90](#)
automatisk fredete kulturminner, undersøkelsesplikt [102](#)
automatisk fredete kulturminner, undersøkelsesplikt, gjennomføringstidspunkt [105](#)
automatisk fredete kulturminner, undersøkelsestiltak, [115](#)
automatisk fredete kulturminner, utgifter ved særskilt granskning [107](#)
automatisk fredete kulturminner, utgraving, dispensasjon ved reguleringsplan [91](#)
automatisk fredete kulturminner, utilbørlig skjemming [238](#)
automatisk fredete kulturminner, utsatt undersøkelsesplikt [99](#)
automatisk fredete kulturminner, vedlikehold og granskning [114](#)
automatisk fredete kulturminner, vilkår for dispensasjon [88](#)
automatisk fredete kulturminner, vurdering av verneverdi [87](#)
automatisk fredning av kulturminner [54, 164](#)
automatisk fredning av samiske kulturminner [16](#)
avskjæring av klageadgang [22](#)
bautasteiner [55](#)
beite, jordbrukslandskap [52](#)
bergverksdrift [54](#)
beslaglegging, løse kulturminner i statens eie [129](#)
bilandsloven (1930) [29](#)
biologiske verdier, vern av [197](#)
boplasser [54](#)
broer [55](#)
brudd på meldeplikt, skade/brann på fredet byggverk [194](#)
brønner [55](#)
byanlegg [54, 59](#)
bygdeboger [55, 60](#)
byggeforbudsloven (1921) [15, 42](#)
byggesaksforskriften [239](#)
byggetillatelse etter pbl § 20-1 [100](#)
byggverk/anlegg, søknad eller melding om tiltak [240](#)
bygninger/anlegg fredet før 1993 [172](#)
bygninger fra middelalderen [64](#)
bygningfredningsloven (1920) [15, 169, 181, 185, 191, 195, 221, 247](#)
bygningmyndighet [240](#)
båter, fredningsvedtak [21](#)
båter, fredningsverdier, kriterier [161](#)
båter yngre enn 100 år, skipsfunn [147](#)
båttøer og båtopptrekk [55](#)
demninger [55](#)
den antikvariske bygningsnemnd [15](#)
deponeringsavtaler, skipsfunn [153](#)
detaljregulering [99, 107, 109](#)
dispensasjon fra fredningsforskrift, kulturmiljø [208](#)
dispensasjon fra fredningsvedtak [182](#)
dispensasjon fra fredningsvedtak, adgang til å sette vilkår for dispensasjon [184](#)
dispensasjon fra fredningsvedtak, fordyrende vilkår, vederlag for utgiftsøkning [185](#)
dispensasjon fra fredningsvedtak og fredningsbestemmelser [21](#)
dispensasjon fra områdefredning [203](#)
dispensasjon gjennom kommuneplanens arealdel [96](#)
dispensasjon utgraving av automatisk fredete kulturminner ved reguleringsplan [91](#)
drenering i landbruket, tilskudd til tiltak [54](#)
dårlige grunnforhold, utglidning [193](#)
eiendomsrett, jordgravet gods [122](#)
eiendomsrett, løse kulturminner [122](#)
eiendomsrett, løse kulturminner, myndighet til å avgjøre ved tvil [129](#)
eiendomsrett, tidligere arkeologiske funn [127](#)
eiendomsrett ved tilbakelevering av ulovlig innførte gjenstander [237](#)
eierrådighet [114](#)
ekspropriasjon av løse kulturminner [18, 21](#)
ekspropriasjonserstatningslova (1984) [246](#)
ekspropriasjonsskjønn [247](#)
eldre planvedtak [215](#)

endring og opphevelse av fredningsvedtak [167](#)
enkeltvedtak [20](#), [79](#), [186](#), [196](#), [204](#), [209](#)
enkeltvedtak, saksforberedelser [21](#)
erklært stående byggverk fra 1537–1650 [70](#), [76](#),
[78](#), [164](#)
erstatning [120](#), [196](#), [232](#)
erstatning, ekspropriasjon av løse kulturminner
[123](#), [131](#)
erstatning, erstatningspørsmål [25](#)
erstatning, fredning av kulturmiljø [203](#)
erstatning, tilbakelivering av utenlandske
kulturminner [236](#)
erstatning ved tap, arkeologiske utgravninger
ved sikringstiltak [120](#)
ettersøking av ulovlig innførte gjenstander [236](#)
EU-direktiv 2014/60 [231](#), [233](#)
fartøy med høy alder [162](#)
fartøy, vrakmelding [154](#)
faste kulturminner [56](#)
fastfrysing av forsikringsbeløp, skade/brann på
fredet byggverk, forlenging av frist [194](#)
fastfrysing av forsikringsutbetaling [195](#)
fast inventar, fredning av byggverk/anlegg fra
nyere tid [175](#)
fast inventar i fredet byggverk/anlegg [175](#)
fastsettelse av finnerlønn [21](#)
fastsettelse av hva som er automatisk fredet,
myndighet [73](#)
fastsettelse av omfang/utgifter til en arkeologisk
utgraving og statlig utgiftsdekning [20](#)
fastsettelse av særskilt sikringsone [20](#)
fastsettelsessøksmål, automatisk fredete kultur-
minner [57](#), [73](#)
feil konstruksjon, sammenrasing [193](#)
ferdsel, regulering av, fredet kulturmiljø [208](#)
ferdsel, regulering av, områdefredning [202](#)
fergeleier og båtdrag [55](#)
festningsanlegg [55](#), [60](#)
finnerlønn [122](#), [131](#), [137](#), [138](#), [153](#), [262](#)
finnerlønn, fastsettelse [21](#)
finnerlønn, Riksantikvarens retningslinjer for
fastsettelse [138](#)
finnerlønn, skipsfunn [153](#)
flatmarksgraver [134](#)
forbud mot fradeling eller bortfeste, område-
fredning [202](#)
forbud mot innførsel av kulturminner [230](#)
forbud mot å dykke på skipsvrak mv. [158](#)
forbud mot å skade løse kulturminner [132](#)
foreldelsesfrist, strafferett [262](#)
foreldelse, strafferett [262](#), [263](#)
foretak, begrep, strafferett [257](#)
foretaksstraff [239](#), [257](#)
forholdet mellom meldeplikt og samarbeids-
plikt i plan- og bygningsloven [243](#)
forhåndsskjønn [203](#), [245](#), [246](#), [247](#)
forhåndsvarsel [79](#), [114](#), [216](#)
forhåndsvarsel for vedtak [21](#)
formueslovbrudd [19](#)
forminelloven (1951) [15](#), [35](#), [40](#), [42](#), [56](#), [76](#),
[89](#), [99](#), [123](#), [195](#), [228](#), [238](#), [245](#), [247](#)
forminelloven (1963) [150](#)
forsettlig adferd, strafferett [247](#)
forsikringsselskapets varslingsplikt [194](#)
forsikringsselskapets varslingsplikt ved skade på
fredet byggverk/anlegg ved brann eller
ulykke [194](#)
forskningsgraving, arkeologiske kulturminner [120](#)
forskningsinitierte utgravninger og
sikringstiltak [148](#)
forskriftsfredning [204](#)
forsvarsverk [55](#), [60](#)
forsøk og medvirkning, straffbar handling [251](#)
fortidsminneloven (1905) [14](#), [40](#), [42](#), [56](#), [107](#),
[128](#), [137](#), [142](#), [227](#), [247](#)
forurensning [48](#)
forurensningsloven (1981) [47](#)
forvaltningsloven (1967) [20](#), [166](#), [213](#)
forvaltningsretten, part/partsbegrep [22](#)
forvaltningsvedtak, tvangsgjennomføring [220](#)
fredet byggverk/anlegg, fast inventar [175](#)
fredet byggverk/anlegg, forsikring/forsikrings-
vilkår [193](#)
fredet byggverk/anlegg, istandsetting [186](#)
fredet byggverk/anlegg, områdefredning [195](#), [197](#)
fredet byggverk/anlegg, pålegg om utbedring,
tilskudd til vedlikehold [190](#)
fredet byggverk/anlegg, pålegg om utbedring
ved forfall, brudd på pålegget [190](#)
fredet byggverk/anlegg, pålegg om
vedlikehold [188](#)
fredet byggverk/anlegg, pålegg om vedlikehold,
tilskudd til vedlikehold [21](#)
fredet byggverk/anlegg, pålegg om vedlikehold
ved forfall [189](#)
fredet byggverk/anlegg, tinglysning [166](#)
fredet byggverk/anlegg, vedlikehold [188](#)
fredet byggverk, fullverdiforsikring [193](#)
fredet byggverk, istandsetting/gjenreising ved
brann/skade [195](#)
fredet byggverk, tilskuddsmidler [190](#)
fredet byggverk, undersøkelse [189](#)
fredete båter, søknad eller melding om tiltak [240](#)
fredete områder, skjøtsel [208](#)
fredet kulturmiljø, regulering av ferdsel [208](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid [171](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid, fast
inventar [175](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid,
generell atferdsnorm [181](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid, grensen
mellom løse og faste kulturminner [175](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid,
større løst inventar [176](#)
fredning av byggverk/anlegg fra nyere tid,
vernekriterier [173](#)
fredning av båter [160](#)
fredning av båter, avmerking i Skipsregisteret [163](#)
fredning av båter, representativt utvalg [160](#)
fredning av båter, vedtak om midlertidig
fredning [161](#)
fredning av båter, vernekriterier [161](#)
fredning av deler av byggverk/anlegg [174](#)
fredning, avklaring av erstatningsansvar, rettslig
skjønn [246](#)
fredning av kulturmiljø [21](#)
fredning av kulturmiljø, erstatning [203](#)
fredning av kulturmiljø i strid med regulerings-
plan [203](#)
fredning av statens byggverk [221](#)
fredning av større løst inventar [177](#)
fredning av veganlegg i Statens vegvesens eie [225](#)
fredningsforslag, kommunestyrets uttalelse
[212](#), [215](#)
fredningsforslag, kunngjøring [212](#), [214](#)
fredningsforslag, offentlig ettersyn [212](#), [214](#)
fredningsgrense for samiske kulturminner,
endring til før år 1917 [126](#)
fredningsrestriksjoner [240](#)
fredningssak, oppstart [213](#)
fredningsskjønn [173](#)
fredningsvedtak [240](#)
fredningsvedtak, byggverk/anlegg fra nyere
tid [21](#)
fredningsvedtak, båter [21](#)
fredningsvedtak, dispensasjon [182](#)
fredningsvedtak, dispensasjonssøknad,
vesentlig inngrep [183](#)
fredningsvedtak, endring og opphevelse [167](#)
fredningsvedtak, frist for gjennomføring etter
rettskraftig skjønn [246](#)
fredningsvedtak, i strid med reguleringsplan [166](#)
fredningsvedtak, nærmere innhold [180](#)
fredningsvedtak, områder [21](#)
fredningsvedtak, saksbehandlingsregler [212](#)
fredningsvedtak, skjønnsutøvelse [169](#)
fredningsvedtak, tinglysning [220](#)
fredning ved enkeltvedtak [164](#)
fredning ved forskrift [223](#)
fredning ved lov (legalfredning) [40](#)
fredning ved vedtak [40](#)
friluftsløven (1957) [52](#), [135](#)
fullverdiforsikring, fredet byggverk [193](#)
funn av gull eller sølv, fastsettelse av lavere
finnerlønn [138](#)
funn av middelaldergjenstander [16](#)
funn av mynter fra før 1650 [16](#)
funn av oldsaker [16](#)
funn av samiske kulturminner fra år 1917 eller
eldre [16](#)
funn, meldeplikt [143](#)
fylkeskommunen [106](#), [182](#), [186](#), [189](#), [190](#), [191](#),
[194](#), [195](#), [203](#), [239](#), [262](#), [265](#)
fylkesmannen [241](#), [245](#)
fylkesmannen, regional landbruksmyndighet [242](#)
gjenstander fra oldtid og middelalder (inntil
år 1537) [122](#), [126](#)
gjenstander som omfattes av innførselsforbud [232](#)
gjenstands jakt [135](#)
gjerningsmann, strafferett [262](#)
godtroerverv, kjøp i god tro [236](#)
godtroervervloven (1978) [129](#)
godtroerverv, løse kulturminner [136](#)
gravferdsloven (1996) [136](#), [159](#)
gravhauger [55](#)
gravkammer [55](#)
gravminner [61](#)
gravrøyser [55](#)
gårdshauger [54](#)
gårds- og tunanlegg [54](#)
handlingsnormen [168](#)
Harry Fett [15](#)
havneanlegg [55](#)
havnemyndighetene [242](#)
havne- og farvannsloven (2019) [150](#), [158](#), [242](#)
Havrettskonvensjonen [145](#)
hellemalinger [55](#)
helleristninger [55](#)
helleristningsfelt [18](#), [201](#)
hensynssone [94](#)

hensynssone, vern av kulturmiljø eller kulturminne [16](#)
hevde [128](#)
hevde, eiendomsrett til løse kulturminner [128](#), [136](#)
hevdslova (1966) [128](#)
hittegodslova (1953) [124](#), [136](#), [137](#), [143](#), [156](#)
Hjemmeluft, Alta [18](#), [201](#)
huler [54](#)
IMI-systemet [233](#)
inhabilitet [20](#)
inndragning av gjenstander, strafferett [260](#)
inndragning av vinning, strafferett [259](#)
inndragning, strafferett [259](#)
innførsel av kulturgjenstander, utfyllende bestemmelser [238](#)
innførsel av kulturminner, forbud [230](#)
innførselsforbud, gjenstander [232](#)
innrep i automatisk fredete kulturminner, forbud mot [45](#)
innsigelse [93](#)
innskrifter, bilder [55](#)
innskrifter, bilder på steiner og fjell [61](#)
istandsetting av fredet byggverk/anlegg [186](#)
istandsetting/gjenreisning, brann/skade på fredet byggverk [195](#)
jakt, fiske og fangstinnretninger [59](#)
jernvinneplasser [54](#)
jordgravet gods, eiendomsrett [122](#)
jordlova (1995) [36](#), [241](#)
kirkegårder og deres innhegninger [55](#), [62](#)
kirkeloven (1897) [14](#)
kirker og alt kirkeinventar yngre enn år 1650 [19](#)
kirketufter [54](#)
kistegraver [55](#)
kister, etterreformatriske [66](#)
kjøp i god tro. *Se godtroerverv*
klagefrist [22](#)
klage på dispensasjonsvedtak, automatisk fredete kulturminner [88](#)
klage på planvedtak, saksbehandlingsfeil i planbehandlingen [97](#)
klagerett, enkeltvedtak [22](#)
klimaendringer [32](#)
Klima- og miljødepartementet [191](#)
kommuneloven (2018) [215](#)
kommunens meldeplikt, riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850 [244](#)
kommunens meldeplikt, riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850, søknad om [241](#)
kommuneplanens arealdel [95](#)
kommuner, rettslig klageinteresse [24](#)
kommunestyrets uttalelse ved fredningsforslag [212](#)
konkurrens, strafferett [258](#)
konsekvensutredning (KU) [100](#)
konesjonsøknad [105](#)
konesjon til vassdragsutbygging og fornyelse eller utvidelse av konesjon [100](#)
konesjon om beskyttelse av den undersjøiske kulturarv [145](#)
kors [55](#)
kostnadsdekning [108](#)
krav om erstatning og istandsetting i straffesak [263](#)
Kristian Vs Norske lov [14](#), [122](#)
kultgjenstander [122](#)
kultplasser [55](#)
Kulturdepartementet [229](#), [238](#)
kulturhistorisk fagskjønn [57](#)
kulturhistorisk skønn [57](#)
kulturmiljø [16](#), [193](#)
kulturmiljø, definisjon [38](#)
kulturmiljø, fredning [193](#), [203](#)
kulturmiljø, fredningsbestemmelser [207](#)
kulturmiljø, fredningsforskrift, dispensasjon [208](#)
kulturminne, definisjon [36](#)
kulturminne, etnisk opprinnelse [126](#)
kulturminneloven (1978) [16](#), [40](#), [228](#)
kulturminner, automatisk fredning [54](#), [164](#)
kulturminner, omfattet av utførselsforbud [229](#)
kulturminnevernets formål [32](#)
Kulturrådet [230](#)
kunngjøring av forslag om fredning [212](#)
landbruksveier [100](#)
landscapsvernrområde [197](#)
legalfredning. *Se fredning ved lov*
lov om bygningsfredning, av 12. mars 1918 (Danmark) [15](#)
lov om forbud mot å utføre fortidslevninger af landet, av 17. mai 1904 [227](#)
løse kulturminner [16](#), [56](#), [122](#)
løse kulturminner, auksjonssalg, statens forkjøpsrett [131](#)
løse kulturminner, definisjoner [125](#)
løse kulturminner, eiendomsrett [122](#)
løse kulturminner, eiendomsrett, myndighet til å avgjøre ved tvil [129](#)
løse kulturminner, ekspropriasjon [18](#), [21](#)
løse kulturminner, ekspropriasjon, erstatning [123](#)
løse kulturminner, forbud mot å skade [132](#)
løse kulturminner, godtroerverv [136](#)
løse kulturminner, hevde [128](#), [136](#)
løse kulturminner i statens eie, beslaglegging [129](#)
løse kulturminner, melding om funn [240](#)
løse kulturminner, plikt til å melde funn [136](#)
løse kulturminner, statens eiendomsrett ved funn [123](#)
løse kulturminner, søknad eller melding om tiltak [240](#)
løse kulturminner under vann [155](#)
løse kulturminner, unnlattelse ved skade [133](#)
manglende tillatelse etter annen lovgivning [250](#)
markedsplasser [54](#)
matrikkelen [75](#), [221](#)
matrikkellova (2005) [75](#)
meldeplikt [42](#), [57](#), [258](#)
meldeplikt, forskningsinitierte utgravinger og sikringstiltak [133](#)
meldeplikt, funn [143](#)
meldeplikt, offentlige organer [238](#)
meldeplikt, riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850 [18](#), [241](#)
meldeplikt, skipsfunn [152](#)
meldeplikt, tiltak som kan berøre automatisk fredete kulturminner [83](#)
melding om funn av automatisk fredete kulturminner, løse kulturminner eller skipsfunn [240](#)
metalldetektor [47](#), [134](#), [137](#), [138](#)
middelaldergjenstander, funn [16](#)
middelalderkirkegårder [63](#)
middelalderruiner [64](#)
midlertidig fredning [78](#), [215](#)
midlertidig fredningsvedtak, tinglysning [219](#)
midlertidig fredning, vedtak om [196](#), [213](#)
midlertidig fredning, vedtak om midlertidig fredning av båter [161](#)
Miljøkrim 2. august 2012 [80](#)
mindre private tiltak, arkeologiske kostnader [112](#), [114](#)
mineralloven (2009) [100](#)
mudring og dumping [100](#)
mynter fra 1537–1650 [128](#)
mynter fra før 1650 [122](#), [123](#), [126](#)
mynter fra før 1650, funn [16](#)
myntfunn. *Se også Akerendam*
nasjonal verneplan for fartøy 2010–2017 [160](#), [161](#)
naturmangfoldloven (2009) [19](#), [165](#), [178](#), [196](#), [203](#), [208](#), [218](#)
naturoppsynsloven (1996) [243](#)
naturvernloven (1970) [203](#)
NIS-loven (1987) [163](#)
nydyrking [100](#)
nødutgraving [119](#), [239](#)
nødutgraving, sikringstiltak, arkeologiske kulturminner [119](#)
offentlige eller større private tiltak [100](#)
offentlige minnesmerker [178](#)
offentlige organer, meldeplikt [238](#)
offentlige tiltak, undersøkelsesplikt [17](#)
offentlig ettersyn, forslag om fredning [212](#)
oldsaker, funn [16](#)
ombygging av verneverdige båter [160](#)
ombygging/påbygging [180](#)
områdefredning, dispensasjon [202](#)
områdefredning, forbud mot fradeling eller bortfeste [202](#)
områdefredning, fredningsbestemmelser [201](#)
områdefredning, i strid med reguleringsplan [196](#)
områdefredning, regulering av ferdsl [202](#)
områdefredning, rundt fredet byggverk/anlegg [195](#), [197](#)
områdefredning, rundt statlig fredet bygning [227](#)
områdefredning, skipsfunn [158](#)
områdefredningsvedtak, tinglysning [196](#)
områderegulering [107](#), [109](#)
områder, søknad eller melding om tiltak [240](#)
områdevern [196](#)
opplysninger om mulig straffbart forhold etter kulturminneloven [240](#)
oppstart av fredningssak [213](#)
oreigningslova (1959) [18](#), [123](#), [202](#), [208](#)
organansvar [240](#)
organisasjoner, rettslig klageinteresse [23](#)
organisasjoner, søksmålsadgang [23](#)
Osebergskipet, funn, utgravning [124](#)
part/partsbegrep i forvaltningsretten [22](#)
part/partsinteresse [213](#)
petroleumsloven (1996) [144](#)
Plakat av 7. august 1752 [122](#)
planbehandlingen, saksbehandlingsfeil, klage på planvedtak [97](#)
planforslag [110](#)
plan- og bygningsloven (2008) [19](#), [91](#), [152](#), [204](#), [213](#), [239](#)
plikt til å melde funn av løse kulturminner [136](#)
pløyelag [134](#)
pløyning [53](#)
pløyning, forbud mot dypere pløyning [53](#)
politiinstruksen [220](#)

politiloven (1995) [159](#)
privat eierrådighet, arkeologiske funn [124](#)
pålegg etter skade på fredet byggverk/anlegg eller båter [21](#)
pålegg etter skade på fredet byggverk/anlegg når andre skader byggverk [187](#)
pålegg etter skade på fredet byggverk/anlegg når andre skader byggverk og eier eller bruker forholder seg passiv [187](#)
pålegg når eier eller bruker skader byggverket [186](#)
pålegg om istandsettelse eller utsatt forsikringsutbetaling, skade ved brann/ulykke [21](#)
pålegg om utbedring av fredet byggverk/anlegg, tilskudd til vedlikehold [190](#)
pålegg om utbedring av fredet byggverk/anlegg ved forfall, brudd på pålegget [190](#)
pålegg om utbedring av skade på fredet byggverk/anlegg [185](#)
pålegg om utbedring av skade på fredet byggverk/anlegg, frist for å følge pålegg [188](#)
pålegg om vedlikehold av fredet byggverk/anlegg [188](#)
pålegg om vedlikehold av fredet byggverk/anlegg og tilskudd til vedlikehold [21](#)
pålegg om vedlikehold av fredet byggverk/anlegg ved forfall [189](#)
påtale [261](#)
påtalebegjæring [261](#)
påtalebeslutning, strafferett [262](#)
påtalekompetanse [262](#)
redskap [122](#)
registrering av automatisk fredete kulturminner [74](#)
reguleringsplaner [40](#), [92](#), [109](#), [150](#), [166](#)
reguleringsplaner vedtatt før kulturminnelovens ikrafttredelse 15. februar 1979 [97](#)
reingjerder og skilleplasser [69](#)
retningslinjer [110](#)
retningslinjer for gjennomføring av undersøkelsesplikten og budsjettering av arkeologiske registreringer [99](#)
rette myndighet etter loven [265](#)
rettergangsregler ved tilbakelevering av ulovlig innført kulturgjenstand [237](#)
rettighetstap [256](#)
rettskraftsvirkning [247](#)
rettslig klageinteresse [23](#), [204](#)
rettslig klageinteresse, kommuner [24](#)
rettslig klageinteresse, organisasjoner [23](#)
rettslig skjønn, avklaring av erstatningsansvar ved fredning [246](#)
rettsuvitenskap [250](#)
rettsvillfarelse [250](#)
rett til fortsatt drift [50](#)
Riksantikvaren [190](#), [191](#), [194](#), [195](#), [203](#)
Riksantikvarens retningslinjer for fastsettelse av finnerlønn (januar 2019) [138](#)
rivetillatelse [216](#)
riving [183](#)
riving av bygninger fra før 1850 [238](#)
riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850, kommunens meldeplikt [244](#)
riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850, kommunens meldeplikt, søknad om [241](#)
riving/vesentlig endring av byggverk fra før 1850, meldeplikt [18](#), [241](#)
ruiner fra middelalderen [64](#)
runeinnskrifter [55](#)
Rådsdirektiv 93/7, EØF av 15. mars 1993 om tilbakelevering av kulturgjenstander som er fjernet ulovlig fra en medlemsstats territorium [232](#)
sagn, myter knyttet til plasser [55](#), [60](#)
saksbehandlingsregler før fredningsvedtak fattes [212](#)
saksforberedelse ved enkeltvedtak [21](#)
salg av fredet statlig bygning til privat eier, tinglysning [225](#)
sameloven (1987) [69](#)
Sametinget [106](#), [182](#), [186](#), [189](#), [190](#), [191](#), [194](#), [195](#), [203](#), [239](#)
samiske byggverk fra år 1917 eller eldre [76](#), [164](#)
samiske graver [63](#)
samiske kulturminner [122](#), [126](#)
samiske kulturminner, automatisk fredning [16](#)
samiske kulturminner, begrep [69](#)
samiske kulturminner, eldre enn 100 år [123](#)
samiske kulturminner, endring til før år 1917, fredningsgrense [126](#)
samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre [67](#)
samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre, funn [16](#)
sammenhengende straffbart forhold [262](#)
sammenrasing, feil konstruksjon [193](#)
seeiendom.no [240](#)
seilmerker [55](#)
seilsperringer [55](#)
sektorovergripende ansvar [35](#)
sikkerhetsloven (2018) [159](#), [160](#)
sikringssone [16](#)
sikringssone, automatisk fredete byggverk [76](#)
sikringssone, fastsettelse av [40](#)
sikringssone, særskilt fastsatt sikringssone [77](#)
situasjonsvillfarelse, strafferett [250](#)
sivilombudsmannens uttalelse av 5. januar 2001 [49](#)
sjøfartsmuseene [88](#), [148](#), [265](#)
sjøloven (1994) [153](#), [163](#)
skade av automatisk fredete kulturminner [46](#)
skade/brann på fredet byggverk, brudd på meldeplikt [194](#)
skade/brann på fredet byggverk, fastfrysing av forsikringsbeløp, forlenging av frist [194](#)
skade på fredet byggverk [187](#)
skade på fredet byggverk/anlegg, brann eller ulykke [191](#), [194](#)
skade på fredet byggverk/anlegg eller båter, pålegg [21](#)
skade på fredet byggverk/anlegg når andre skader byggverk, pålegg [187](#)
skade på fredet byggverk/anlegg, pålegg om utbedring [185](#)
skade på fredet byggverk/anlegg, pålegg om utbedring, frist for å følge pålegg [188](#)
skade på fredet byggverk/anlegg, pålegg om utbedring, tiltak hvis ikke vedtak følges [188](#)
skade på fredet byggverk/anlegg ved brann eller ulykke [191](#)
skade på fredet byggverk/anlegg ved brann eller ulykke, fastfrysing av forsikringsutbetaling [195](#)
skade på fredet byggverk/anlegg ved brann eller ulykke, forsikringselskapets varslingsplikt [194](#)
skade på fredet byggverk, påbegynt arbeid [187](#)
skanser [55](#)
skipsfunn [16](#), [142](#)
skipsfunn, båter yngre enn 100 år [147](#)
skipsfunn, deponeringsavtaler [153](#)
skipsfunn eldre enn hundre år, undersøkelsesplikt, ved tiltak [17](#)
skipsfunn, finnerens meldeplikt [152](#)
skipsfunn, finnerlønn [153](#)
skipsfunn, forbud mot inngrep uten tillatelse [148](#)
skipsfunn, forbud mot å dykke på skipsvrak mv. [158](#)
skipsfunn, fra før 1537 [88](#)
skipsfunn, i statens eie [145](#)
skipsfunn, melding om funn [240](#)
skipsfunn, områdefredning rundt skipsfunn [158](#)
skipsfunn, søknad eller melding om tiltak [240](#)
skipsfunn, varsling av eier eller bruker av grunn [150](#)
Skipsregisteret [163](#)
skipsregisterloven. *Se NIS-loven*
skipsfunn eldre enn hundre år, statens eiendomsrett [142](#)
skipsvrak, dykkeforbud [158](#)
skjeletter og skjelettrestre [126](#)
skjemmebegrepet [48](#)
skjønn i dispensasjonssaker, automatisk fredete kulturminner [86](#)
skjønn, kulturhistorisk [57](#)
skjønnsprosessloven (1917) [26](#), [120](#), [246](#)
skjønnsutøvelse, fredningsvedtak [169](#)
skjøtsel av fredete områder [208](#)
skjøtsel av fredete områder, utsatt undersøkelsesplikt [211](#)
skjøtselstiltak [208](#)
skjøtselstiltak, automatisk fredete kulturminner [115](#)
skogbrukslova (2005) [36](#), [241](#)
spor etter åkerbruk [54](#), [59](#)
stanse- og meldeplikt under arbeid, automatisk fredete kulturminner [89](#)
statens byggverk, fredning [221](#)
statens eiendomsrett, funn av løse kulturminner [123](#)
statens eiendomsrett, skipsfunn eldre enn hundre år [142](#)
statens forkjøpsrett, løse kulturminner, auksjonssalg, [36](#)
Statens naturoppsyn [243](#)
Statens vegvesen [225](#)
statlig dekning av arkeologiske kostnader, særlige grunner [111](#)
statlig eie, begrep [224](#)
statlig fredet bygning, områdefredning [227](#)
steder som arkeologiske funn, tradisjon, tro, sagn eller skikk knyttet til [55](#)
steinbrudd [54](#)
steinsetninger eller steinlegninger [55](#), [61](#)
stjalne kulturgjenstander, UNIDROIT-konvensjonen om tilbakelevering [229](#)
straff [247](#)
straffbar handling, forsøk og medvirkning [251](#)
straffbart forhold [186](#), [190](#), [194](#)
straffebud, særregler [261](#)
straffeloven 1902 § 317 [260](#)

strafferett, aktsomhetsnorm, [249](#)
strafferett, foreldelse [262](#), [263](#)
strafferett, foreldelsesfrist [262](#)
strafferett, foretak, begrep [257](#)
strafferett, forsettlig adferd [247](#)
strafferett, gjerningsmann [262](#)
strafferett, inndragning av gjenstander [260](#)
strafferett, inndragning av vinning [259](#)
strafferett, konkurrens [258](#)
strafferett, påtalebeslutning [262](#)
strafferett, subjektiv skyld [257](#)
strafferett, uaktsomhet [247](#)
straffesak [195](#)
straff for brudd på kulturminneloven [247](#)
straffutmåling [252](#)
større løst inventar [16](#), [176](#)
større løst inventar, fredning [177](#)
større løst inventar, fredning av byggverk/
anlegg fra nyere tid [176](#)
større private tiltak [100](#), [102](#)
større private tiltak, undersøkelsesplikt [17](#)
stående byggverk, erklært fra 1537–1649 [40](#)
subjektiv skyld, strafferett [257](#)
svaibarmiljøloven (2001) [29](#), [135](#), [228](#), [231](#),
[233](#)
særlige grunner, statlig dekning av kostnader,
arkeologiske undersøkelser/utgravninger [111](#)
særskilt sikringszone, fastsettelse [20](#)
søknad eller melding om tiltak, berører
automatisk fredete kulturminner, løse kultur-
minner, skipsfunn, vedtaksfredete båter,
byggverk/anlegg og områder og gjenstander
som krever utførselstillatelse [240](#)
søknad om konsesjon [105](#)
søkmålsadgang for organisasjoner [23](#)
taushetsplikt [20](#)
tekniske anlegg [19](#)
territorialfarvannsloven (2003) [144](#)
tidligere arkeologiske funn, eiendomsrett [127](#)
tilbakelevering av utenlandske kultur-
gjenstander [232](#)
tilleggslov av 8 april 1927 [227](#)
tilskuddsmidler, fredete byggverk [190](#)
tiltakshavers dekningsplikt [108](#)
tiltakshavers utgiftsplikt [40](#)
tiltak som er forbudt [45](#)
tinglysning [76](#)
tinglysningsloven (1935) [221](#)
tinglysning [204](#)
tinglysning, automatisk fredete byggverk [40](#), [76](#)
tinglysning, fredet byggverk/anlegg [166](#)
tinglysning, fredningsvedtak [220](#)
tinglysning, midlertidig fredningsvedtak [219](#)
tinglysning, salg av fredet statlig bygning til
privat eier [225](#)
tinglysning, vedtak om områdefredning [196](#)
tingplasser [61](#)
tingsteder [55](#)
Tollvesenet [243](#)
trekull- og tjæremiler [54](#)
trusselsituasjon [219](#)
tuft [59](#)
tvangsgjennomføring av forvaltningsvedtak [220](#)
tvangsgrunnlag [117](#)
tvangsgrunnlag for utlegg [188](#)
tvisteloven (2005) [23](#), [91](#), [211](#)
uaktsomhet, strafferett [247](#)
ukjente automatisk fredete kulturminner [56](#)
ulovlige oppførte byggverk/anlegg, automatisk
fredete kulturminner [90](#)
ulovlig innførte gjenstander, eiendomsrett ved
tilbakelevering [237](#)
ulovlig innførte gjenstander, ettersøking [236](#)
ulovlig innførte kulturgjenstander, rettergangs-
regler ved tilbakelevering [237](#)
ulovlig utførte kulturgjenstander,
UNIDROIT-konvensjonen om tilbake-
levering [229](#)
undersøkelse av fredet byggverk [189](#)
undersøkelser ved befarung [218](#)
undersøkelsesplikt [258](#)
undersøkelsesplikt, automatisk fredete kultur-
minner [102](#)
undersøkelsesplikt, automatisk fredete kultur-
minner, gjennomføringstidspunkt [105](#)
undersøkelsespliktig tiltak [242](#)
undersøkelsesplikt, ved offentlige eller større
private tiltak [17](#)
undersøkelsesplikt, ved tiltak, skipsfunn eldre
enn hundre år [17](#)
undersøkelsestillatelse, automatisk fredete kultur-
minner [115](#)
UNESCO 1970-konvensjon [228](#), [231](#), [236](#), [238](#)
UNIDROIT 1995-konvensjonen [233](#)
UNIDROIT-konvensjonen 1 mars 2002 [129](#)
UNIDROIT-konvensjonen om tilbakelevering
av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstan-
der [229](#)
universitetsmuseene [148](#), [265](#)
unntatelse, skade ved løse kulturminner [133](#)
urimelig tyngende, arkeologiske kostnader [113](#)
urnegraver [55](#)
utenlandske kulturgjenstander,
søkmålsadgang [232](#)
utenlandske kulturminner, tilbakelvering,
erstatning [236](#)
utførsel av kulturgjenstander, utfyllende
bestemmelser [238](#)
utførselsforbud [227](#), [228](#)
utførselsforbud av kulturminne [229](#)
utførselstillatelse av gjenstander, søknad eller
melding om tiltak [240](#)
utgifter, særskilt granskning av automatisk
fredete kulturminner [107](#)
utgifter, tiltakshavers dekningsplikt, arkeo-
logiske undersøkelser/utgravninger [110](#)
utgifter, vernetiltak [108](#)
utgiftsplikt, tiltakshaver [40](#)
utglidning, dårlige grunnforhold [193](#)
utgravninger ved sikringstiltak, automatisk
fredete kulturminner [119](#)
utilbørlig skjemmende tiltak [49](#)
utilbørlig skjemming, automatisk fredete
kulturminner [238](#)
utlegg, tvangsgrunnlag [188](#)
utredningsplikt [217](#)
utsatt undersøkelsesplikt, automatisk fredete
kulturminner [99](#)
utskiftning/hjerner av bygningsselementer/
konstruksjonselementer eller materialer [180](#)
vadedsted [55](#)
vannressursloven (2000) [95](#), [100](#)
varder, veter [55](#)
varp [61](#)
varslingsplikt [94](#)
varslingsplikt, skjøtsel av fredete områder [211](#)
vassdragsreguleringsloven (1917) [95](#)
vassdragsutbygging [100](#)
vassdragsutbygging, konsesjon [262](#)
vedlikehold av fredet byggverk/anlegg [188](#)
vedlikehold og granskning, automatisk fredete
kulturminner [114](#)
vedlikeholdspålegg [188](#)
vedlikeholdstiltak [210](#)
vedtaksfredete kulturminner [164](#)
vedtaksfredning [171](#)
vefvar [55](#), [60](#)
vegmerker [55](#)
vernekriterier, dokumentasjonsverdier/
kunnskaps- og kildeverdi [39](#)
vernekriterier, fredning av byggverk/anlegg fra
nyere tid [173](#)
vernekriterier, fredning av båter [161](#)
vernetiltak, utgifter [108](#)
verneverdige båter, ombygging [160](#)
vesentlig inngrep, dispensasjon fra frednings-
vedtak [183](#)
vilkår for dispensasjon, automatisk fredete
kulturminner [88](#)
viltloven (1981) [129](#)
vitenskapelig kildemateriale [34](#)
voller, vollgraver [55](#)
vrakloven (1893) [147](#), [153](#)
vrakmelding på fartøy [154](#)
vurdering av automatisk fredete kulturminnes
verneverdi [87](#)
våpen [122](#)
Økokrim [236](#)
Økonomisk kartverk (ØK) [74](#)
åkerbruk [54](#), [59](#)

PUBLIKASJONER

Innst. O. nr. 24 (1999–2000) [70](#), [71](#)
Innst. O. nr. 45 (1977–78) [25](#), [77](#), [79](#), [221](#)
Innst. O. nr. 45 (1978–79) [205](#)
Innst. O. nr. 73 (1991–92) [30](#)
Innst. S. nr. 135 (1986–87) [203](#)
Innst. S. nr. 135 (1987–88) [32](#), [38](#)
Innst. S. nr. 150 (1998–98) [32](#)
Innst. S. nr. 190 (190–91) [32](#)
Innst. S. nr. 241 (1996–97) [130](#)
Innst. S. nr. 273 (1988–89) [32](#), [36](#)
Innst. S. nr. 379 (2019–2020) [32](#)
NIKU Rapport 24 Samiske helligsteder 2008 [69](#)
NOU 1987:34 [126](#)
NOU 2004:28 [30](#), [38](#)
Ot.prp. nr. 3 (1976–77) [24](#)
Ot.prp. nr. 7 (1977–78) [25](#), [49](#), [52](#), [59](#), [67](#), [77](#),
[90](#), [92](#), [100](#), [105](#), [108](#), [109](#), [112](#), [122](#), [126](#), [130](#),
[138](#), [140](#), [142](#), [153](#), [173](#), [176](#), [177](#), [190](#), [198](#),
[201](#), [221](#), [228](#), [246](#), [252](#)
Ot.prp. nr. 22 (2008–2009) [263](#)
Ot.prp. nr. 24 (1927) [228](#)
Ot.prp. nr. 27 (1990–91) [257](#)
Ot.prp. nr. 28 (1901–1902) [128](#)
Ot.prp. nr. 28 (1904–1905) [25](#), [53](#), [122](#), [137](#), [228](#)
Ot.prp. nr. 32 (2007–2008) [213](#)
Ot.prp. nr. 40 (1973–74) [146](#), [147](#)
Ot.prp. nr. 44 (1951) [59](#), [228](#)
Ot.prp. nr. 49 (2007–2008) [228](#)
Ot.prp. nr. 50 (1998–99) [24](#), [25](#), [27](#), [34](#), [52](#), [54](#),
[57](#), [70](#), [71](#), [73](#), [75](#), [76](#), [130](#), [131](#), [156](#), [160](#), [161](#),
[162](#), [165](#), [181](#), [221](#), [222](#), [224](#), [225](#), [226](#), [227](#),
[248](#), [258](#), [262](#), [263](#)
Ot.prp. nr. 51 (1987–88) [92](#), [151](#), [203](#), [215](#)
Ot.prp. nr. 51 (1991–92) [24](#), [25](#), [30](#), [32](#), [37](#), [38](#),
[166](#), [174](#), [182](#), [201](#), [202](#), [203](#), [204](#), [208](#), [211](#),
[252](#), [263](#)
Ot.prp. nr. 52 (2008–2009) [30](#), [38](#), [171](#), [173](#),
[178](#), [204](#)
Ot.prp. nr. 56 (1976–77) [129](#)
Ot.prp. nr. 76 (2003–2004) [228](#), [231](#), [233](#), [236](#),
[238](#)
Ot.prp. nr. 90 (2003–2004) [251](#), [257](#), [261](#)
Prop. 42 L (2017–2018) [68](#), [126](#)
Prop. 64 L (2014–2015) [263](#)
Riksantikvarens veileder, Handsaming av
søknader om dispensasjon frå utførsleforbod
for fartøy [229](#)
Riksantikvarens veileder, Kulturminneloven
§ 16: Pålegg om utbedring etter skade på
fredet byggverk eller anlegg [186](#)
Riksantikvarens veileder, Retningslinjer for
dispensasjonsbehandling, Forvaltnings-
praksis [181](#)
Riksantikvarens veileder, Skade på fredet
byggverk/anlegg [194](#)
Riksantikvarens veileder, Ulovlig igangsatte
tiltak og arkeologiske kulturminner [91](#)
Riksantikvarens veileder, Vedlikehold av fredet
byggverk/anlegg [189](#)
Riksrevisjonens rapport Dok. nr. 3:09
(2008–2009) [67](#)
rundskriv 2013-5 [54](#)
rundskriv H-2/14 [93](#)
rundskriv H-6/18 [144](#)

rundskriv T-1/19 [190](#)
rundskriv T-2/99 [100](#), [102](#), [111](#)
rundskriv T-2/2003 [106](#)
rundskriv T-02/2007 [100](#), [112](#)
rundskriv T-3/2000 (kirkerundskrivet) [19](#), [63](#),
[64](#), [69](#), [125](#), [127](#), [245](#)
rundskriv T-4/92 [96](#), [97](#)
rundskriv T-5/95 [93](#)
rundskriv T-6/89 [152](#)
St.meld. nr. 16 (2004–2005) [112](#), [160](#)
St.meld. nr. 34 (1990–91) [32](#)
St.meld. nr. 39 (1986–87) [112](#), [203](#)
St.meld. nr. 39 (1987–88) [32](#)
St.meld. nr. 46 (1988–89) [32](#), [36](#)
St.meld. nr. 58 (1996–97) [32](#), [76](#), [222](#)

RETTSKILDER

Lover

byggningsfredningsloven § 7 [15](#)
foreldelsesloven § 2 [186](#)
fornminneloven § 8 [123](#), [128](#)
fornminneloven § 14 [239](#)
forskrift 19. november 2010 nr. 1456 om
fredning av Jan Mayen naturreservat [29](#)
forurensningsloven § 7 [47](#)
friluftsløven § 3 [135](#)
fv. § 1 [20](#)
fv. § 2 [20](#), [22](#), [104](#), [168](#), [217](#)
fv. § 3 [20](#)
fv. § 11 [21](#), [85](#)
fv. § 16 [21](#), [79](#), [168](#)
fv. § 17 [21](#), [29](#), [35](#), [79](#), [90](#), [168](#)
fv. § 24 [21](#), [190](#), [217](#)
fv. § 25 [21](#), [191](#)
fv. § 27 [22](#), [84](#), [166](#), [217](#)
fv. § 28 [22](#), [23](#), [24](#)
fv. § 29 [22](#)
fv. § 35 [88](#), [130](#), [138](#), [140](#), [168](#), [169](#), [218](#)
fv. § 36 [28](#), [29](#)
fv. § 37 [225](#), [227](#)
fv. § 41 [97](#)
fv. § 42 [166](#), [245](#)
godtroervloven § 1 [129](#), [131](#)
godtroervloven § 2 [129](#)
gravferdsloven § 1 [135](#), [159](#)
gravferdsloven § 8 [136](#)
gravferdsloven § 18 [136](#)
Grunnloven § 105 [25](#), [26](#), [131](#)
havne- og farvannsloven § 7 [158](#)
havne- og farvannsloven § 9 [158](#)
havne- og farvannsloven § 14 [150](#), [242](#)
hevdsloven § 1 [128](#)
hittegodslova § 1 [124](#), [125](#), [136](#)
hittegodslova § 2 [136](#)
jordloven § 3 [241](#)
jordloven § 9 [242](#)
kommuneloven § 5 [215](#)
kulturminneloven § 1 [30](#), [36](#)
kulturminneloven § 2 [36](#), [38](#), [169](#), [197](#), [204](#)
kulturminneloven § 3 [20](#), [45](#), [52](#), [73](#), [86](#), [101](#),
[242](#), [255](#), [256](#)
kulturminneloven § 4 [20](#), [38](#), [54](#), [67](#), [68](#), [72](#), [73](#),
[75](#), [77](#), [78](#), [81](#), [114](#), [115](#), [135](#), [144](#), [164](#), [191](#)
kulturminneloven § 5 [76](#), [251](#)
kulturminneloven § 6 [20](#), [72](#), [76](#), [79](#), [86](#), [255](#)
kulturminneloven § 8 [20](#), [81](#), [88](#), [91](#), [92](#), [94](#), [95](#),
[96](#), [97](#), [98](#), [105](#), [112](#), [242](#)
kulturminneloven § 9 [20](#), [54](#), [79](#), [92](#), [93](#), [97](#), [98](#),
[99](#), [100](#), [101](#), [103](#), [105](#), [109](#), [257](#), [258](#)
kulturminneloven § 10 [20](#), [54](#), [89](#), [90](#), [95](#), [98](#),
[105](#), [107](#), [109](#), [110](#), [111](#), [112](#), [113](#)
kulturminneloven § 11 [28](#), [72](#), [114](#), [119](#), [133](#)
kulturminneloven § 12 [18](#), [21](#), [122](#), [129](#), [136](#),
[140](#), [259](#), [261](#)
kulturminneloven § 13 [21](#), [131](#)
kulturminneloven § 14 [21](#), [133](#), [137](#), [142](#), [147](#),
[159](#), [160](#), [242](#), [259](#), [261](#)
kulturminneloven § 15 [21](#), [24](#), [29](#), [38](#), [56](#), [67](#),
[68](#), [70](#), [164](#), [165](#), [167](#), [171](#), [172](#), [177](#), [178](#), [182](#),
[183](#), [202](#), [219](#), [226](#)
kulturminneloven § 16 [21](#), [72](#), [167](#), [185](#), [186](#),
[204](#), [211](#), [263](#)
kulturminneloven § 17 [21](#), [72](#), [188](#), [189](#), [204](#), [211](#)
kulturminneloven § 18 [21](#), [191](#), [194](#), [204](#)
kulturminneloven § 19 [21](#), [26](#), [29](#), [56](#), [67](#), [68](#),
[70](#), [116](#), [164](#), [167](#), [172](#), [177](#), [195](#), [215](#), [224](#),
[227](#), [264](#)
kulturminneloven § 20 [23](#), [26](#), [56](#), [67](#), [68](#), [70](#),
[164](#), [167](#), [191](#), [203](#), [264](#)
kulturminneloven § 21 [208](#)
kulturminneloven § 22 [21](#), [29](#), [166](#), [167](#), [174](#),
[204](#), [212](#), [213](#), [215](#), [219](#), [220](#), [221](#), [222](#), [225](#), [240](#)
kulturminneloven § 23 [21](#), [28](#), [133](#), [227](#), [228](#),
[230](#), [231](#), [232](#), [233](#), [236](#), [237](#), [238](#), [243](#)
kulturminneloven § 25 [36](#), [182](#), [238](#), [239](#), [241](#),
[244](#), [245](#), [257](#), [258](#), [264](#)
kulturminneloven § 26 [28](#), [120](#), [245](#), [246](#)
kulturminneloven § 27 [24](#), [47](#), [72](#), [133](#), [140](#),
[175](#), [188](#), [189](#), [247](#), [252](#), [255](#), [262](#), [263](#)
kulturminneloven § 28 [265](#)
naturmangfoldloven § 36 [27](#), [207](#)
naturmangfoldloven § 75 [252](#)
naturvernloven § 1 [30](#)
naturvernloven § 5 [27](#)
naturvernloven § 8 [169](#)
naturvernloven § 18 [213](#)
naturvernloven § 20 [27](#)
oreigningslova § 2 [18](#), [130](#)
oreigningslova § 4 [117](#)
oreigningslova § 12 [131](#)
pbl. § 1 [91](#), [94](#), [241](#), [242](#)
pbl. § 2 [75](#)
pbl. § 4 [95](#)
pbl. § 8 [243](#)
pbl. § 11 [50](#), [94](#), [95](#), [96](#), [97](#), [106](#), [223](#), [244](#)
pbl. § 12 [27](#), [94](#), [97](#), [99](#), [107](#), [109](#), [196](#), [204](#), [223](#),
[242](#), [244](#)
pbl. § 13 [166](#)
pbl. § 14 [100](#), [105](#)
pbl. § 16 [26](#)
pbl. § 19 [184](#)
pbl. § 20 [100](#), [102](#), [244](#), [250](#)
pbl. § 21 [36](#), [182](#), [239](#), [242](#), [243](#)
pbl. § 23 [102](#)
pbl. § 25 [170](#)
pbl. § 32 [27](#)
pbl. § 33 [105](#)
pbl. § 91 [166](#)
pbl. § 93 [250](#), [256](#)
pbl. § 110 [256](#)
petroleumsloven § 10 [144](#)
politiloven § 2 [220](#)

politiloven § 7 [159](#)
sikkerhetsloven § 7 [159](#)
skadeerstatningsloven § 2 [95](#)
skadeserstatningsloven § 2 [264](#)
skadeserstatningsloven § 5 [264](#)
skjønnsprosessloven § 1 [247](#)
skjønnsprosessloven § 42 [28](#)
skjønnsprosessloven § 54 [28](#)
skjønnsprosessloven § 57 [246](#)
straffeloven 1902 § 29 [256](#)
straffeloven 1902 § 34 [260](#)
straffeloven 1902 § 35 [260](#)
straffeloven 1902 § 37 [260](#), [261](#)
straffeloven 1902 § 48 [257](#)
straffeloven 1902 § 57 [251](#)
straffeloven 1902 § 67 [262](#)
straffeloven 1902 § 77 [261](#)
straffeloven 1902 § 152 [248](#), [258](#)
straffeloven 1902 § 317 [175](#), [255](#)
strl. § 2 [262](#)
strl. § 15 [252](#)
strl. § 16 [251](#)
strl. § 25 [250](#)
strl. § 26 [250](#), [251](#)
strl. § 27 [194](#), [239](#), [257](#)
strl. § 28 [257](#)
strl. § 34 [217](#), [259](#)
strl. § 37 [260](#)
strl. § 48 [217](#)
strl. § 56 [256](#)
strl. § 66 [24](#)
strl. § 67 [248](#), [259](#), [261](#)
strl. § 68 [261](#)
strl. § 69 [260](#), [261](#)
strl. § 72 [129](#), [260](#)
strl. § 75 [261](#)
strl. § 86 [262](#)
strl. § 92 [262](#)
strl. § 171 [239](#)
strl. § 195 [135](#), [136](#), [159](#)
strl. § 242 [248](#), [258](#)
strl. § 321 [157](#)
strl. § 322 [20](#), [157](#)
strl. § 323 [20](#), [157](#)
strl. § 324 [19](#)
strl. § 325 [19](#)
strl. § 326 [19](#)
strl. § 332 [20](#)
strl. § 333 [20](#)
strl. § 334 [20](#)
strl. § 343 [136](#), [157](#)
strl. § 344 [157](#)
strl. § 345 [136](#)
strl. § 346 [135](#)
strl. § 351 [132](#), [133](#)
strl. § 352 [132](#)
strl. § 353 [132](#)
strpl. § 3 [24](#), [133](#), [263](#), [265](#)
strpl. § 62 [249](#), [261](#), [262](#)
strpl. § 66 [262](#)
strpl. § 67 [262](#), [263](#)
strpl. § 171 [220](#)
strpl. § 192 [237](#)
strpl. § 197 [237](#)
strpl. § 203 [129](#), [147](#)
strpl. § 205 [129](#)
strpl. § 208 [129](#)

strpl. § 214 [129](#), [147](#)
strpl. § 255 [261](#)
strpl. § 256 [265](#)
strpl. § 427 [24](#), [263](#)
svalbardmiljøloven § 46 [228](#), [232](#)
svalbardmiljøloven § 99 [254](#)
territorialfarvannsloven § 2 [144](#)
tvangsfullbyrdelsesloven § 4 [117](#), [188](#)
tvisteloven § 1 [23](#)
viltloven § 48 [126](#), [129](#), [259](#)
viltloven § 56 [252](#), [254](#)

Forskrifter

forskrift 1. januar 2007 nr. 1 om utførsel og innførsel av kulturgjenstander [133](#), [231](#), [233](#), [238](#), [248](#)
forskrift 1. juni 2004 om begrensning av forurensning (forurensningsforskriften) [100](#), [151](#), [242](#)
forskrift 2. mai 1997 nr. 423 om nydyrking [36](#), [52](#), [100](#), [241](#), [250](#)
forskrift 4. februar 2004 nr. 447 om tilskudd til nærings- og miljøtiltak i skogbruket [117](#)
forskrift 4. februar 2004 nr. 448 om tilskudd til spesielle miljøtiltak i jordbruket [117](#)
forskrift 4. oktober 2001 nr. 1179 om tilbakelevering av stjålne og ulovlig utførte kulturgjenstander [231](#), [238](#)
forskrift 6. mai 2004 om fredning av bygninger og anlegg i Landsverneplan for forsvaret [224](#), [225](#)
forskrift 9. februar 1979 nr. 8785 om faglig ansvarsfordeling mv. etter kulturminneloven [20](#), [265](#)
forskrift 9. november 2011 nr. 1088 om fredning av statens kulturhistoriske eiendommer (SKE-forskriften) [221](#), [223](#), [226](#)
forskrift 10. januar 1997 nr. 16 om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften) [136](#)
forskrift 10. juni 2005 om fredning av Svinesundbroen [225](#)
forskrift 15. desember 2006 nr. 1456 til forvaltningsloven [90](#)
forskrift 15. februar 2019 nr. 127 om fastsetting av myndighet mv. etter kulturminneloven (ansvarsforskriften) [20](#), [57](#), [76](#), [77](#), [84](#), [102](#), [111](#), [114](#), [126](#), [132](#), [148](#), [161](#), [167](#), [171](#), [182](#), [186](#), [189](#), [194](#), [197](#), [203](#), [209](#), [213](#), [222](#), [238](#), [265](#)
forskrift 17. april 2008 om fredning av broer i Statens vegvesens eie [225](#)
forskrift 17. juni 2014 nr. 768 om skip som er fredet eller vernet [160](#)
forskrift 19. november 2010 nr. 1456 om fredning av Jan Mayen [28](#)
forskrift 20. desember 2018 om ikke-militære fartøyers anløp og ferdse i norsk territorialfarvann [160](#)
forskrift 20. desember 2018 om militære forbudsområder [159](#)
forskrift 24. august 2007 om fredning av byggverk i Statens vegvesens eie [225](#)
forskrift 25. februar 2015 nr. 164 om handel med kulturgjenstander [229](#)

forskrift 25. juni 2013 om tilskudd til drenering av jordbruksjord (dreneringsforskriften) [54](#), [102](#)
forskrift 26. april 2013 om miljøvern og sikkerhet i Antarktis [28](#)
forskrift 26. mai 2006 nr. 586 om fredning av Bergenhus festning [47](#)
forskrift 26. mars 2010 nr. 488 om byggesak (byggesaksforskriften) [239](#)
forskrift 28. mai 2015 nr. 550 om planlegging og godkjenning av landbruksveier [36](#), [100](#), [241](#)
forskrift til forvaltningsloven 15. desember 2006 (forvaltningslovforskriften) [106](#)

Dommer

Agder lagmannsretts dom av 6. desember 2019 [249](#)
Agder lagmannsretts dom LA-2018-178766-2 [249](#)
Bergen byretts dom av 6. november 1998 [241](#), [258](#), [264](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 5. november 2009 [167](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 7. oktober 1996 [94](#), [254](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 11. mai 2009 [26](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 14. desember 1998 [264](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 22. mai 2007 [255](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 26. september 2011 [101](#)
Borgarting lagmannsretts dom av 28. juni 2011 [253](#), [255](#)
Borgarting lagmannsretts overskjønn av 9. desember 1996 [27](#)
Eidsivating lagmannsrett, kjennelse [140](#)
Eidsivating lagmannsretts dom av 1. februar 2010 [249](#)
Follo tingretts dom av 3. september 2013 [257](#)
Follo tingsretts dom av 28. oktober 2008 [80](#)
Frostating lagmannsretts dom av 5. oktober 2011 [148](#), [249](#)
Glåmdal tingretts dom av 2. mai 2012 (TGLOM 2012-34731) [250](#), [258](#)
Glåmdal tingretts dom av 10. juni 2011 (TGLOM-2011-60698) [73](#), [250](#)
Gotland tingsrätts dom av 4. juni 1991 [135](#)
Gulating lagmannsretts dom av 11. mai 2010 (RG-2010-822) [249](#), [250](#), [258](#)
Gulating lagmannsretts dom av 14. juni 2018 (LG-2018-210) [73](#), [253](#)
Gulating lagmannsretts dom av 14. oktober 2010 (LG-2009-113472) [255](#), [261](#)
Gulating lagmannsretts dom av 17. oktober 2017 (LG-2017-99327) [79](#)
Gulating lagmannsretts dom av 18. mars 1996 (Forsandsaken) [52](#), [58](#), [77](#), [86](#), [259](#)
Holmestrand herredsretts dom av 2. juli 1997 [58](#), [258](#)
HR-2007-01850-A [109](#), [110](#)
HR-2013-233-A [109](#)
HR-2016-1857-A [253](#)
HR-2016-2507-A [253](#)
HR-2017-1298-A [135](#), [140](#), [252](#), [253](#)

HR-2017-1978-A [253](#)
HR-2017-2314-U [72](#), [79](#)
HR-2020-1353-A [249](#)
Hålogaland lagmannsretts dom av 15. januar 2009 (Taubanedommen) [254](#)
Hålogaland lagmannsretts dom av 19. juni 2000 [258](#)
Hålogaland lagmannsretts dom av 29. mars 2016 [258](#)
Hålogaland lagmannsretts dom av 30. august 1999 [220](#), [254](#), [258](#), [260](#)
Jæren tingretts dom av 21. november 2018 [95](#)
Jæren tingretts dom av 25. juni 2004 [260](#)
Karmsund herredsretts dom 14. juni 1993 [63](#)
Koppangdommen (barfrøstuedommen) [176](#), [249](#), [255](#)
Kristiansand byretts dom av 18. juni 1999 [66](#)
Larvik byretts dom av 7. september 1990 [259](#)
Lyngdal herredsretts dom av 3. mai 2001 [256](#)
Lyngdal tingretts dom av 9. februar 2004 [256](#)
Nordhordaland herredsretts dom av 29. november 1999 [111](#), [258](#)
Nordmøre tingretts dom av 8. september 2017 [258](#)
Ofoten herredsretts dom av 4. oktober 2001 [157](#)
RG 1991 s. 528 [25](#), [57](#), [86](#)
RG-2009-91 (Taubanedommen) [254](#)
RG 2009 s. 620 [167](#)
Rt. 1924 s. 170 [158](#)
Rt. 1939 s. 623 [250](#)
Rt. 1957 s. 230 [127](#), [128](#), [129](#)
Rt. 1962 s. 530 [35](#)
Rt. 1963 s. 146 [25](#)
Rt. 1968 s. 1095 [251](#)
Rt. 1970 s. 346 [158](#)
Rt. 1971 s. 929 [251](#)
Rt. 1975 s. 246 [214](#)
Rt. 1977 s. 391 [251](#)
Rt. 1977 s. 1069 [21](#)
Rt. 1979 s. 971 [27](#)
Rt. 1980 s. 360 [259](#)
Rt. 1980 s. 569 [23](#)
Rt. 1983 s. 1290 [21](#)
Rt. 1986 s. 1299 [100](#), [101](#), [102](#)
Rt. 1987 s. 311 [27](#)
Rt. 1987 s. 334 [61](#)
Rt. 1988 s. 377 [250](#)
Rt. 1988 s. 890 [27](#)
Rt. 1988 s. 1424 [217](#), [257](#)
Rt. 1989 s. 1336 [259](#)
Rt. 1989 s. 1339 [27](#)
Rt. 1992 s. 8 [251](#)
Rt. 1992 s. 492 [129](#)
Rt. 1992 s. 1618 [24](#)
Rt. 1993 s. 321 [27](#)
Rt. 1993 s. 528 [36](#)
Rt. 1993 s. 1333 [27](#)
Rt. 1993 s. 1388 [256](#)
Rt. 1995 s. 867 [256](#), [260](#)
Rt. 1995 s. 1427 [169](#)
Rt. 1997 s. 70 [106](#), [107](#)
Rt. 1998 s. 182 [260](#)
Rt. 2000 s. 2023 [220](#), [254](#), [258](#), [259](#), [260](#)
Rt. 2001 s. 100 [253](#)
Rt. 2001 s. 110 [252](#)
Rt. 2002 s. 1312 [257](#)
Rt. 2002 s. 1368 [249](#)
Rt. 2002 s. 1713 [252](#)
Rt. 2003 s. 634 [252](#)
Rt. 2005 s. 76 [253](#)
Rt. 2005 s. 469 [27](#)
Rt. 2007 s. 1511 [109](#)
Rt. 2010 s. 850 [168](#), [175](#), [176](#), [248](#), [260](#), [262](#)
Rt. 2010 s. 1293 [72](#), [77](#), [79](#), [253](#), [255](#), [258](#)
Rt. 2011 s. 10 [252](#)
Rt. 2011 s. 631 [249](#)
Rt. 2013 s. 116 [109](#), [264](#)
Rt. 2015 s. 392 [252](#)
Sandefjord tingretts dom av 23. juni 2008 [257](#), [264](#)
Sand herredsretts dom av 7. oktober 1988 [257](#)
Sand herredsretts dom av 11. november 1999 [255](#)
Sand herredsretts dom av 28. april 1989 [257](#)
Sandnes herredsretts dom av 21. mars 1994 [256](#)
Sunnfjord herredsretts dom av 20. september 1990 [25](#)
Vinger og Odal herredsretts dom av 15. februar 1993 [260](#)

JØRN HOLME, født 1959, cand. jur., nå sorenskriver i Vestfold tingrett. Holme har tidligere vært politiinspektør, dommer, førstestatsadvokat ved ØKOKRIM, assisterende riksantikvar, statssekretær i Justisdepartementet, Sjef PST og riksantikvar i perioden 2009 til 2018.

Holme har tidligere skrevet avhandlingen *Fra amtmann til statsadvokat*, Universitetsforlaget (1984) og vært redaktør og hovedforfatter til boken *Faunakriminalitet og annen naturkriminalitet*, ØKOKRIMs skriftserie nr. 8 (1994). Han var redaktør for boken *De kom fra alle kanter – Eidsvollsmennene og deres hus*, Cappelen Damm (2018) og *Sikkerhetsrådets sal – Verdens viktigste rom*, Forlaget Press (2018).

Fotografi av badehuset i Hellesylt,
Stranda kommune

Badehuset med omkleddingsrom
og stupetårn, er tegnet av arkitekt
Thor Brekke i 1937.

Bygningen ble fredet av
Riksantikvaren i 2009, og i kultur-
minneåret 1997 ble den valgt av
Stranda kommune som årets
kulturminne.

Boken kan også lastes ned som
interaktiv pdf-fil på Riksantikvarens
og ØKOKRIMs nettsider.

